

मुद्रितपूर्वग्रन्थाः ।

ऐन्द्रस्तुतयः	०-८-०
प्रकरणसमुच्चयः	१-४-०
अनुयोगद्वाराणां चूर्णिः वृत्तिश्च	२-०-०
ज्योतिष्करण्डकवृत्तिः	३-८-०
पंचाशकाद्यष्टशास्त्रीमूलं	४-०-०
ग्रन्थाख्यानादि	१-४-०

मुद्र्यमाणाः

आवश्यकचूर्णिः
वन्दारुवृत्तिः

मुद्रयिष्यमाणाः—

दशैकालिकचूर्णिः
उत्तराध्ययनचूर्णिः
आचारांगचूर्णिः
सूत्रकृतांगचूर्णिः

प्राप्तिस्थानं—

श्री ऋषभदेवजी केशरीमलजी,
पेढी रतलाम.

श्रीहरिभद्रसूरिसमयप्रकाशः

श्रीमता हरिभद्रसूरिणा पूर्वगतव्याख्याने पूर्वगतानां प्रायो व्यवच्छिन्नत्वमभिहितं, परिकर्मादीनां च समूल उच्छेदः

प्रतिपादितः, तथा च श्रीमतो हरिभद्रसूरैः पूर्वगतकतिचित्सूत्रार्थधारकता या श्रीमद्भिरभयदेवसूरिभिः पंचाशकवृत्तौ गदिता साऽवितथैव, एवं च तेषां पूर्वगतकालासन्नकालभावितया श्रीवीरहायनः पंचपंचाशदधिकवर्षसहस्रलक्षण एव सत्तासमयो योग्यः, एकादशशताब्द्यां भाविनो जिनभद्राध्यानशतकादिविधायिभ्योऽन्ये एवेति श्रीधर्मसागरैः स्वयमेव तत्रैव पट्टावल्याख्यातं तन्न दृष्टचरं कैश्चित्तदाश्रयं, नन्दीचूर्णिकालस्तु लेखकादिलिखित इति न विश्वासाहः, नस ग्रन्थमध्ये ग्रन्थ कृत्स्नलिखितः इति न बाधः इति ज्ञापयत्यानन्दसागरः

श्रीनन्दीसूत्रस्य चूर्णः

ॐ नमो वीतरागाय । सव्वसुतखंघतादीणं मंगलाधिकारे णंदित्ति वत्तव्वा णंदणं णंदी, नंदंति वा अणाएत्ति नंदी, नंदी पमोदो हरिसो कंदप्पो इत्यर्थः, तस्स य चतुन्विधो शिक्खेवो, गयाओ णामठवणाओ, दव्वणंदी जाणो अणुवत्तो, अहवा जाणग- भावियसरीरवत्तिस्सो बारसविहत्तूय्यसंघातो इमो-अंभा मुकुंद मद्दल कडंब झल्लरि हुडुक्क कंसाला । काहल तिलिया वंसो पणवो संखो य बारसमो ॥ १ ॥ भावणंदी, णंदिसहोवत्तभावो, अहवा इमं-पंचविहणणपरूवगं णंदित्ति अञ्जयणं, तं च सुवसेण सव्वसुतव्वंभतर- भूतं, तं च सव्वसुतारंभेसु विग्घोवसमणत्थमादीय मंगलहं पयुज्जति, तस्स य मंगलट्टणावसरपत्तस्स गुरोर्वा विणेयस्स अत्थसुयगोरुत्तुप्पा- यत्थं अविच्छेयसंताणागयसुयप्पदरिसणत्थं इमं थेरावळियं कहेत्ता ततो से अत्थं कथयंति, सव्वे सुत्तथा य जतो तिथकरप्पमवा अतो भत्तीए पण्णावगसावगपाढगच्चितगा य पढमताए नमोक्कारं करेत्ता भणंति-‘जयति’ गाथा (*१ गाथा २ पत्रे) सोत्तिदियादिविसयकसायप- रीसहोवसग्गा व घातिकम्ममट्टप्पगारं वा परप्पवादिणो य जेतंसु वा जयत्ति भण्णति, जगति-खत्तभावो तंमि जे जीवे तेसि जाओ जोणीओ सच्चित्तअच्चित्तसीतसंबुडादियाओ चतुरासीइलक्खविहाणा वा विविहपक्कोहिं जाणमाणो वियाणओ, अहवा नेहिं कम्महिं जाए जोणीए उववज्जइ तं जहा जाणत्ति विसिद्धो जाणो वियाणो, अहवा जगगहण्णातो धम्मधम्मगासपोगलगहणं, जीवत्ति सव्व-

वीरगह्वणं, जोषिति जीवअजीवुप्पत्तिट्ठणं, जहाय जं उप्पज्जति विगच्छति धुवं वा तं तत्थ सब्बं जाणतिस्सि वियाणगो, अनेन वचनेन केवलणणसमस्थो तो सब्बभावे सब्बहा जाणतित्तिव्यापितं भवति । 'गुरु' ति जगति सब्बसणिलो गो तस्स भगवानेव तेण गुरु, कथं ?, उच्यते, गुणाति शास्त्रार्थमिति गुरुः ब्रवीतीत्यर्थः, तिरियमणुयेदेवासुरपीरसाए धम्ममक्खाइ, जो वा जं पुच्छइ तं सब्बं कथयति तेण गुरुरेव, अनेन वचनेन परोपकारित्वं प्रदर्शितं भवति, जगा-सत्ता ताण आणंदकारी जगाणंदो, कथं ?, उच्यते, सब्बेसि सत्ताणं अवावायणोवेदेसकरणत्ता, जतो भणितं-सब्बे सत्ता ण हंतव्वा णप्परियावेयव्वा ण परिधेत्तव्वा ण अज्जावेयव्व'त्ति, विसेसतो सण्णीणं धम्मकथणत्ताओ आणंदकारी, ततो निसेसतो भव्वसत्ताणेति, अनेन वचनेन हितोपदेशकत्वं दर्शितं भवति, जगा-सत्ता ते अण्णेहि परिभविज्जमाणे रक्खइत्ति जगणाथो, कहं ?, उच्यते, मणोवयणकाथेहिं कतकारिताणुमेतेहिं रक्खंतो जगणाहो भवति, अनेन वचनेन सब्बपाणीणं सणाहता दंसिता । 'जगबंधु' ति जगा-सत्ता तेसि बंधू, कहं ?, उच्यते, जो अप्पणो परस्स वा आवतीएवि ण परिचचयति सो बंधू, भगवं च सुट्ठुवि परीसहोवसगादिसु विज्जमाणोवि सत्तेपु बंधुत्तं अपरिचयंतो ण विसंधेइत्ति अतो जगबंधू, अनेन वचनेन सब्बसत्तेसु सबंधुता दंसिता भवति । 'पितामहो' ति, जो पिउ पिया सो पितामहो, सो य भगवं चैव सब्बसत्ताणं पितामहो, कथं ?, उच्यते, सब्बसत्ताण अहिंसादिलक्खणो धम्मो पिता रक्खणतातो, सो य धम्मो भगवता पणीतो अतो भगवं धम्मापिता, एवं च सब्बसत्ताणं भगवं पितामहो भवति, अनेन वचनेन धम्मं पडुच्च आदिपुरिसत्तं (दर्शितं) भवति, एतीए गाहाए पच्छद्दस्स पाढंतरं इमं 'जिणवसभो सल्लियवसभीवक्कमगती महावीरो' जिण एव वसभो जिणवसभोति संजमभारुव्वहणो, चंक्रमतो सुभावसंचारेण क्रिया सल्लितं भणति, वामदाहिणाणं वा पुरिमपच्छिमचलणाणं जं कमुक्खेवकरणं स विक्कमो भणति, दुपदस्स पुण एगचलणुक्खेवो चैव विक्कमो, सेसं चैव कंठयं ॥ किञ्च-'जयइ सु-

ताणं' (*२-१५) गाहा, रागदोसादिअरी जिणंतो जित्तंसु वा जिन्वहत्ति, सव्वसुताणंति सुतणाणत्थाणं भगवंततो पभवोत्ति पसूती, अणिट्ठवयणपरिहारातो पच्छिमोवि अपच्छिमो भवति, अहवा पच्छाणुपुव्वीए अपच्छिमो वीरो उसभो पच्छिमो, अत्रिसिट्ठसण्णिजीवलोगस्स वा, अहवा सम्मादिट्ठिमादिसंजुत्तो संजतलोगस्स गुरु, महं आया जस्स सो महप्पा, सो य अकम्मवीरियसामत्थतो महात्मा, केवलादिविसि-
ट्ठुल्लिसामत्थतो वा महात्मा, किंच 'भदं सव्व' गाथा (*३-२३) भावतो भाविता भद्रं तं भगवतो भवउत्ति, लोगो-अट्ठिविधोवि लोग-
णिक्खेवो भणितव्वो, सेसं कंठ्यं ।

इमं संघस्स रथरूवंगं 'भदं सील' गाथा (*६-४३) रहो सामन्नतो पंचमहव्वयमइतो ओसितेति तस्सट्टारससीलंगसहस्सुसिता जत-
पडाता वारसविधो तवो इंदियणोइंदियो य णियमो, एते अस्सा, सज्झायसहो णंदियोसो, सेसं कंठ्यं । संघस्सेव इमं-चक्करूवंगं 'संजम'
गाहा (*५-४३) विसुब्धभावचक्कस्स सत्तरसविधो संजमो तुंबं, तस्स वारसविधो तवो मता अरगा, पारियल्लंति-जो बाहिरुट्ठस्स बाहिर-
भूमि सा सो संमतं कतं, जम्हा अण्णोहं चरगाइएहिं जेतुं ण सक्कति तम्हा एयं जयति अप्पडिचक्कं च एयं, णमो एरिसस्स चक्कसेसि । इमं
संघस्सेव णगररूवंगं 'गुणभवणगहण' गाथा (*४-४२) तंमि पुरिससंघणयरे इमे गुणा पिंडविसुद्धिसमित्तिगुत्तिदव्वादिअभिग्गहमा-
सादिपडिमा गोयरे य एमादि उत्तरगुणा, तमि संघणगरे भवणा कथा, भवणत्ति घरा, तेहिं गहणत्ति णिरंतरं संठिया घणा, तं च संघपुरिस-
णगरं अंगांगादिविचित्तसुयरयणभरियं खयोवसमियादिसम्मत्तमइयत्थायायो मिच्छत्तादिकतवरवज्जियत्तणओ विसुद्धाओ, मूलगुण-
चरित्तं च से पागारो, सो य अल्लडोत्ति अविरोधितो णिरइचार इत्थर्थः, सेसं कंठ्यं । इमंपि संघस्सेव पउमरूवंगं 'कम्मरय' गाथा (*७-४४)
कम्म एव रयो कम्मरयो अथवा जं पुव्वं बध्धं तं कम्मं बज्जमाणं रयो तं सव्वंपि जलोहमिव कलत्थतेऽथवा पुव्वबध्धं कम्मं वद्धं वज्जमाणं च

जलेहो ततो विनिग्गतो संघपयुमो, तस्स णालो सुत एव रयणं सुतरयणं तं से णालो कतो, पंचम्महव्वया जमा, थिरत्ति दढा, ते कण्णियत्ति बाहिरा पत्ता कथा, गुणा-मूलुत्तरगुणा जस्स अणेगविधा तेहिं गुणेहिं अब्भहितस्सत्ति अधिकयोगयुकस्य गुणकेसरालस्स-मूलादिगुणकेसरायु-कस्य इत्यर्थः । 'सावय' गाथा (*८-४४) परिवुडत्ति परिकरियस्स, जिणसूरस्स धम्मकहणक्खाणतो जेण प्रबोधितं अणेगसमणसहस्सा य से अडिंभतरपत्ता कता, एरिसस्स संघपउमस्स भद्रं भवतु । इमं संघस्स चंदरूवगं 'तवसंजम' गाथा (*९-४५) संघचंदस्स मियो णाम तवसंजमा तेहि लंछिओ, अकिरियत्ति-णत्थियवादी ते राहुमुहं तेहिं अधरिसोत्ति ण सको धेत्तुं णिच्चंति-सव्वकालं संकादिविसुद्धं सम्मत्तं से जोण्हा, सेसं कंठ्यं । संघस्स सूररूवगंतिमं 'परत्तिथय' गाथा (*१०-४५) हरिहरहिरणसक्कोल्लरगरगतावसादयो 'परत्तिथय' गाथा (*१०-४५) तेसिं णाणतेयपभं सुतादिणाणप्पभा पणासेत्ति, तवतेयकरणातो य अतिवादत्तिमंति लेसत्ति रस्सीतो सुताईणाणुज्जो यसंपुण्णस्स य इमंभि जए संघसूरस्स भदं भवतु, सेसं कंठ्यं । इमं संघसमुदरूवगं 'भदं धिति' गाथा (*११-४५) जलवट्टियंतरा जं र-मणं सा वेला सा य मेरावि भणत्ति, एवं संघसमुदस्स धितिवेला ताए परिवुडोत्ति वेडितो, वायणासज्झायजोगकरणं मगरो परप्रवादोपस-ग्गादिभिन्नं क्षुभ्यते, कंदो-महंतो, सेसं कंठ्यं । इमं संघस्स मेरूवगं, तस्स य पव्वयस्स इमे अवयवा-पेढं मेहला उस्सितो सिला मेहलासु कूडो मेहलाए वणं गुहा गुहासु य भिगिंदा मुवण्णादिधायवो णाणादिविधित्तोसिहपज्जलितो णिज्झरा य सलिलजुत्ता कुहरा य से मयूरादिपक्खि-उवसोहिता अणुवघातिविज्जुल्लतोवसोभितो य सो य कप्पादिरूक्खुवसोभितो य, अंतरंतरेसु य वेरुलियादिरयणसोभितो, एतेसिं पदाणं पडिरूवेण इमाहिं छहिं गाहाहि उवसंथारो 'सम्महंसण' गाथा (*१२-४५) 'णियसू' गाथा (*१३-४५) 'जीवदया' गाथा (*१४-४५) 'संवर' गाथा (*१५-४६) 'विणय' गाथा (*१६-४६) 'णाणवर' गाथा (*१७-४६) संघपव्वयस्स सम्महंसणं चेव वइरं, तं च

संकादिसत्त्वरहियत्तणयो दढति चिरवट्टियं, कंढं ? , विसुञ्जमाणत्तणयो अतीव अवगाढंति वुत्तं भवति, एतं पेढं, धम्मो दुविहो मूलत्तरगुणेषु, सो य दुविधोऽवि वरोत्ति-पधाणो, तत्थुत्तरगुणधम्मो रयणा तोहिं मंडिता जे मूलगुणा ते चामीकरंति-तं सुवणं, तस्मयी मेहला तथा जुयस्स महेला-गस्स, 'णियमो'त्ति इंदिएसु क्षणेगविधो सो य नियमो सिलायलो, तेहि चैव उरिसतो असुभज्जवसाणविरहितत्तणओ कम्मविसुञ्जमाणत्तणतो वा उज्जलसुत्तथाणुसरणदो य उज्जलं-दिच्चिमं चित्तिज्जइ तेण दित्तं, तं चैव कूडंति-चित्तकूडं तस्स णंदेइ जेण वणययजोइसभवणवेमाणिया च तेण णंदणं, वणंति-वणसंडं, तं वाल्लिविताणोणोसहिसतेहि य गहणं पत्तयपल्लवपुष्फलोच्चतेहिं मणहारित्तणतो मणहरं, गंधतो सुरभिगंधं, सीलवणसेडवि जम्हा सदैव णंदंति प्रमोदंति रमंतीत्यर्थः चिविह्लन्निविभेमतो य मणहरं सीलवणं विसुद्धभावत्तणता य सुगंधं, जहा दव्ववणसंडं गंधिण उडुमायंति व्याप्त तहा सीलगंधेण संघस्स गंधुडुमायस्स किया, जं पव्वयासणं सिलारुक्खगहणं तं कंदरंति भावो, जीविसु दयाकरणसुंदरं जं तस्स कंदरं, तत्थ य उप्पावत्ते य दरितोत्ति जीवदयाकरणदप्पितोत्ति वुत्तं भवति, को य सो?, मुणिगणो मइदो परएवदि-सासणसंघमयाण इंदो, कथं ?, सियवादओत्ति सभावत्तणतो हेइत्ति-पक्खवंति कारणं वा ते सयगसो सुत्ते भवंति, ते य हेयवो धातू, ते य पगळंति परूवणगुहाए, सा य परूवणगुहा णाणादिरयणादिएहिं वित्ता खेलेसहिमादितोसधीहि वा दित्ता, स हि गुरुस्स संघस्स, सवरोत्ति पच्छक्खवाणं तं चैव जलं-सलिलं, किंचि पव्वययातो ऊसरितं उज्जरं, इधावि खओवसमपभावातो खयोवसमियं उज्जरं, तातो पलंबिता खयो-वसमियंसंवरदगधारा तेण विरायए सोभयतित्ति । सावगजणा पडरोत्ति-बहुः प्रचुरः सो य गीयज्जुणीए परवतित्ति रळती ते चैव मोरा णाडगादीहि य णरुचंति, जे पव्वयस्स अहे समण्णदेसं रुक्खा तुगं च तं कुहरं, एवं संघपव्वयस्स ण्हाणमंडवादी कुहरंति, विणयकरणतातो विणयणतो मुणी सो य विणयकरणतेण फुरयंतं चैव फुरितं विज्जुतंति-चक्रासियं तं च ओज्जलंति निम्मलं तेण उज्जलंतेण संघसिहरं जालियासिव लक्खिज्जइ,

संघसिंहं च यणपुरिसा ददृब्वा, तत्थ य विविभकुलुप्पणसाहवो कप्परुक्खलीरासवाविलिद्धिफलेदि य फलभरा लद्धिहेतुट्टिया साधवो कुसुमिता गुणा वणत्ति ददृब्वा, मत्तिसुतादिणाणा वरोत्ति-पहाणा तच्चेव पाणावेरुलियादिरयणादिव कंता, कंता इति कंतिजुत्ता. कंतादि- जुत्तत्तणयो चैव सविसएण जीवादिपयत्थसरुवोवलंभतो दिप्पंति, पाणस्स मलो पाणावरणं तच्चिगमतो य विगतमळं चूलासणिखि सिहरोवरि चूला, सो य पाणात्तियत्थसरुवोवलंभगुणोहजुया जुगप्पहाणपुरिसा चूला इति, एवं संघपब्बयस्स पेढाभिचूलपञ्जवसाणकाप्पियस्स वंशामि विणयप्पणतोत्ति च्छण्हवि गाहाणं, एत्थ य पढंति-एवं चरमत्तित्थगरस्स संघस्स तप्पणामे कते इमा अवसरापणा आवली भण्णत्ति, सा तिविधानत्तित्थगर० गणधर० धविरावली, तत्थ तित्थगर० दंसणत्थं इमं भण्णत्ति—

‘वंदे उसभं’ ‘विमल’ गाथाद्वयं (१८.१९।४७) कंठ्यं, चरमत्तित्थगरस्स इमा गणधरावली, ‘पढमेत्थ इंदभूती, बीए पुण होति अग्गि- भूत्तित्ति । त्तित्ते य वाउभूती, ततो वित्ते सुधम्मे य (२०-४८) मंडिय मोरियणुत्ते अकंपिते चैव अयलभाता य । मेतज्जे य पहासे गणहरा होंति वीरस्स (*२१-४८) एत्थं गणधरावलीतो सुधम्मातो थेरावली पव्वत्ता, जतो भण्णत्ति ‘सुधम्मं अग्गिवेसाणं’ सिलोगो (*२३-४८) समणस्स णं० महावीरस्स कामवगोत्तस्स सुधम्मे अंतेवासी अग्गिवेसायणसगोत्ते, सुधम्मस्स अंतेवासी जंबुनामे कास- वगोत्तेणं, जंबूणामस्स अंतेवासी पभेवे कच्चायणसगोत्ते, पभवस्स अंतेवासी सज्जंभेवे वच्छसगोत्ते, जसभदं गाथा (*२४-४९) सेज्जं- भवस्स अंतेवासी जसभदे तुंगियायणवग्धावच्चसगोत्ते, जसभदस्स अंतेवासी इमे दो थेरा-भद्व्याहू वाईणत्तिसगोत्ते संभूद्विजए य माढरस- गोत्ते, संभूत्तिविजयस्स अंतेवासी थूलभद्दे गोतमसगोत्ते ‘एलावच्च’ गाथा (*२५-४९) थूलभदस्स अंतेवासी इमे दो थेरा-महागिरे- एलावच्चसगोत्ते सुहत्थी य वासिहगोत्ते, सुहत्थिस्स सुद्धितसुप्पडियद्धादयो आवलीत्ते जहा दसासुत्ते तथा भाणियब्वा, इह तेदिं अदिगारो णत्थि ॥

महागिरिस्स आवलीए अधिगारो, महागिरिस्स अंतवासी बहुलो बलिस्सहो य दो जमलभातरो कासवसगोत्ता, तत्थ बलिस्सहो पावबणी जातो, तस्स थुतिकरणे भणियं 'बहुलस्स सरिक्खयं वंदे' सरिक्खयंति सरिसवयो, वयो जुयलंभि कालं पडुच्च जा जाः सरीरपरिबद्धिअत्था सा ता पपत्तो भण्णति, 'हारियगाथा' (*२६-४९) बलिस्सहस्स अंतवासी साती हारियसगोत्ते, साइस्स अंतवासी सामज्जे हारियगोत्ते अह-वा सामज्जस्स अंतवासी संडिल्लो कोसितसगोत्ते 'अज्जजीयधरो' ति अज्जंति आर्थे आद्यं वा जीयंति सुत्तं धरंति सुत्तत्थस्स अहिवहं वरणा-वहंति उक्कोसं, पाठंतरं वा 'जीवधरं' ति आर्थत्वात् जीवं नवरं रश्ंतीत्यर्थः, अण्णे पुण भणंति-संडिल्लस्स अंतवासी जीवधरो अणगारो, सो य 'अज्जसगोत्तो' ति संडिल्लस्स सीसो, 'तिसमुद्द' गाथा (*२७-४९) पुव्वदक्खिणापरा ततो समुद्दा उत्ततो वेयडुो, एत्थंतरे स्वातकित्ती, सेसं कंठ्यं, तस्स सीसो इमो- 'भणगं' गाथा (*२८-५०) कालियपुव्वसुत्तत्थं भणंतीति भणकः, चरणकरणक्रियां करोतीति कारकः, सुत्तत्थे य मणसा ज्जायंतो ज्जरको, परप्पवादिजयेण पवयणाप्पभावको णाणदंमणचरणगुणाणं च पभावगो आधारो य, सेसं कंठ्यं, तस्स सीसो इमो 'णाणंमि दं०' गाथा (*२९-५०) कंठ्या, तस्स सीसो 'वड्डुत्तु' गाथा (*३०-५०) वड्डुत्तुत्ति वृद्धियंतो, को य सो? 'वायगवंसो' वायंति सिस्साणं कालियपुव्वसुत्तंति वायगा-आचार्या इत्यर्थः, गुरुसिण्णधे वा सीसभावेण वाइतं सुतं जेहिं ते वायगा, वंसोत्ति पुरिसपुव्वपरंपरेण ठितो वंसो भण्णति, सो चेव जम्बोवज्जगतो संजमावज्जगतो व जसवंसो भण्णति, सो त अणागतवंसो इत्यर्थः, कस्स सो एरिसो वंसो?, भण्णति, अज्जणागहत्थीणं, केरिसाणंति पुच्छा?, भण्णति-जीवादिपयत्थपुच्छासु वाकरणे सइप्पाहुटे वा पहाणाणं, एवं चरणकरणे, कालकरणेसु वा सव्वभंगविकप्पणासु, तप्परुवणाय तथा कस्सपगडिपरुवणाए पहाणाणं पुरिसाणं वड्डुओ वायगवंसो, तस्स सीसो 'जच्चंजण' गाथा (*३१-५१) जच्चंजणगाणं जहा कित्तिमबुदासत्थं सरीरवण्णेण वण्णितो तथा सरसपक्कमुदियसण्णिभो य

कृच्छित्तओ वलओ कुवलयो सो य कण्हकायो, कुवल्यं वा णील्लपलं, कुवल्यं वा रतणविसेसो, रेवतिवायगोत्ति, सेसं कंठ्यं, तस्स सीसो 'अयलपुर' गाथा (*३२-५१) बंभहीवगसाहीणं आयरियाण समीवे णिक्खंतो सीहवायको उत्तमवायकत्तणं च तंकालसुतसंभवं, सेसं कंठं । तस्स सीसो 'जेसिं इसो' गाथा (*३३-५१) कथं पुण तेसिं अणुयोगो ?, उच्च्यते, बारससंवच्छरीए महंते दुब्बिक्खकाले भत्तडा अण्ततो ठित्ताणं गहणगुणणुप्पेहाऽभावतो सुते विप्पण्ठे पुणो सुभिक्खकाले जाते मधुराए महंते साधुसमुदए खंदिलायरियप्पमुहसंधेण जो जं मंभरइत्ति एवं संघडितं कालित्तमुतं, जम्हा य एयं मधुराय कथं तम्हा माहुरा वायणा भण्णति, सा य खंदिलायरियसंमयत्ति काउं तस्स-तियो अणुयोगो भण्णइ, सेसं कंठ्यं, अण्णे भण्णत्ति-जहा सुतं ण णट्ठं, तंमि दुब्बिक्खकाले जे अण्णे पहाणा अणुयोगधरा ते विण्णडा, एगे खंदिलायरिए संथरे, तेण मधुराए अणुयोगो पुण साधूणं पवत्तियोति सा मधुरावायणा भण्णति, ततो 'हिम' गाथा (*३४-५१) हिमवंत-पव्वेतेण महत्तणं तुल्लं जस्स सो हिमवंतमहंतो, इयथा णाल्थि अण्णो तत्तुल्लोत्ति, एस सुत्तिवातो, उत्तरतो वा हिमवंतेणं सेसदिसासु त समुद्वेण णिवारितो जसो हिमवंतनिवारणो जसो हिमवंतोत्ति, अतो हिमवंते महंतविक्रमो, कथं ?, उच्च्यते, सामत्थतो महंतेवि कुल्लगणसंधपयोगे तरइत्ति, परप्पवादिजयेण वा विसेसल्लसिंप्पणत्तणतो वा महंतो विक्रमो, अथवा परीसहोवसगे तवविसेसे वा धितिए ते परक्कमंतो अणंत-गमपज्जवत्तणयो अणंतं वा सुतं महंतं, हिमवंतणामं वंदे, सेसं कंठ्यं, किंच-'कालिय' गाथा (*३५-५२) हिमवंतो चेव हिमवंतलमास-मणो, तस्स सीसो णागज्जुणायारितो, तस्स इमा गुणकित्तणा 'मिउमह्व' गाथा (*३६-५२) अणुपुब्ब्वी-सामादियादिसुत्तरगहणाण काल-तो य पूरिमपरियायत्तणेण पुरिसाणुपुब्ब्वितो य वायगत्तणं पत्तो, ओघसुतं वा उस्सगो तच्च आयरइ, सेसं कंठ्यं । एयस्स सीसो भूयदिन्नो आयरिओ तस्सिमा गुणकित्तणा तिण्णि गाथा 'वरक्कणय' गाथा (*३७-५२) गब्भत्ति पोमकेसरा, सेसं कंठ्यं, 'अह्हुभरह' गाथा (*३८-

(*४४-५४) एत्थ अरिहो इमो कुडेसु अप्पसत्थवम्मसारिस्था भावितेसु अवम्मसारिस्था, तथा हंसमेसजल्हगजाहगसारिस्था अरिहा, गोभेरी-
 आभीरीसु त पसत्थोवणतोवणीता अरहा, सेसा अणरिहा, इमस्स य णाणपरूवणञ्झयणस्स परूवणे परिसा जाणगादि तिविधा जाणियव्वा,
 तत्थ जाणिता गुणदोसविसेसणू अणभिगगहिता य कुस्सुइमतेसु । सा खलु जाणिग परिसा गुणतत्तिष्ठा अगुणवज्जा ॥ १ ॥ इमा
 अजाणिया-पगतीसुद्धमजाणिय मियच्छावयसीहिकुक्कुरगभूता । रयणमिव असंठविता सुहसणप्या गुणसभिद्धा ॥२॥ इमा दुब्बियद्धा-
 'क्किच्चिम्मत्तगाही पल्लवगाही य तुरियगाही य । दुवियड्डिया तु एसा भणिया तिविहा भवे परिसा ॥३॥ एत्थ जाणिता अजाणिता
 य अरिहा ॥ एवं कयमंगलोवयारे थेरावलिकमे य दंसिए अरिहेसु त दंसितेसु दूसगणिसीसो देववायगो साधुजणहियडाए इणमाह—

‘णाणं पंचविधं’ इत्यादि (१सू.६५) अस्य व्याख्या-णाति ण्णाणं अवबोधमित्तं, भावसाहणो, अथवा णज्जइ अणेण इइ णाणं खओवसम-
 खाइत्तभावेण, जीवादिपयत्था णज्जति इति नाणं, करणसाहणो, अथवा णज्जति एतंभिस्सि णाणं, णाणमवि जविोत्ति अहिंकरणसाधणो, पंच इति
 संखा, विधिरिति भेदो, पणत्तं-पणवितं प्ररूपितमित्यनर्थान्तरं, अत्थतो तित्थकरेहिं, सुत्तओ गणधरेहिं, अथवा पण्णा बुद्धी पथाणपण्णेण अवात्तं
 पणत्तं, सतदिट्ठिणा लद्धमित्यर्थः, अथवा पहाणपणतो अवात्तं पणत्तं, तित्थगरसमीवतोः गणहरेहिं लद्धंति वुत्तं भवति, अथवा पण्णा बुद्धी
 तीए आत्तं पणत्तं, नित्थगरगणधरायरियेहिं कथिज्जत्तं बुद्धीए पणत्तमिति, नंदित्तेण अधिकयं णाणं संबज्झइ, जे पुब्बसुवणत्था पंच-
 नाणभेया तेषां प्रतिपदमभ्युपगमे जहासहो, अत्थाभिमुहो नियतो बोधः २ स एव स्वाधिकप्रत्ययोपादानादभिनिबोधिकं, अथवा अतो तद-
 भिणिबुझए तेण वाऽभिणिबुझए तंमि वाऽऽभिणिबोधिकं, स एव चाभिणिबोधिकोपयोगतोऽनन्यत्वादाभिनिबोधिकं. तथा तं सुणेति
 तेण वा सुणेति तम्हा व सुणेति तम्हि वा सुणेतीति सुत्तं, आत्मेव वा श्रुतोपयोगपरिणामानन्यत्वात् श्रुणोतीति श्रवणं, अवधीयत इत्यवधिः

तेषु वाऽवधीयते तस्मिन् वाऽवधीयते अवधानं वा अवधिः मर्यादेत्यर्थः तीरे परोपनिबन्धनात् दृष्ट्वाद्दयो अवधीयते इत्यवधीः, परि सव्वतो-
भवेण गमणं पञ्जवणं पञ्जवो मणसि मणसो वा पञ्जवोर, एत एव णाणं मणपञ्जवणाणं, तथा पञ्जयणं पञ्जयो मणसि मणसो वा पञ्जयः
मनःपर्यायः स एव णाणं मणपञ्जवणाणं, तथा आयो पावणं लाभो इत्यनर्थान्तरं, मन्वओ मणरि मणसो वा पञ्जायो
मणपञ्जायो स एव णाणं मणपञ्जवणाणं, मणसि मणसो वा पञ्जवा तेसु वा णाणं मणोपञ्जवणाणं, तथा मणसि मणसो वा पञ्जवा पञ्जाया
वा तेसिं तेसु वा णाणं मणपञ्जवणाणं-गमणपरावत्तीगो लोगो भेदाद्दयो बहुपरावत्ता । मणपञ्जवभि णाणे निरुत्तवण्णत्थमेवेति ॥ १ ॥
तथा केवलमेणं सुद्धं सकलमसाहारणमणंतं च इत्यर्थः, णाणसद्दो य सव्वत्थाभिणिवोधिकाराणि नमाणाधिकरणो दृष्टव्वो, तंजहा-आभिनिवोधिकं
च तं णाणं आभिणिवोधिकणाणं, एवं सव्वेसु वत्तव्वं, पुच्छा य-किमेस मतिणाणादियो क्रमो?, एत्थ उत्तरं भण्णति-एस मकारणो उवणासो, इमे
य ते कारणा-तुल्लसामिच्चणतो सव्वकालाविच्छेदठित्तिच्चणतो इंदियाणिदियणिभिच्चणत्थो तुल्लखओवसगकारणत्तणतो सव्वद्ववाद्दिसयसामण-
त्तणतो परोक्खसामणत्तणतो य, तव्भावे य सेसणाणसंभवतो, अतो आदीए मइसुत्ताइं कयाइं, तेसुवि य मतिपुच्चयं सुतंति पुच्चं मतिणाणं
कयं, तस्य य पिद्धतो सुतंति. अथवा इंदियाणिदियणिमित्तत्तेण आभिदिदिमि सति सुत्तेवि परोवदेसत्तणिमित्तभेदात्तो अरिहंतवचणकारणत्तणतो
य सुतस्स मतिअणंतरं सुतंति, मतिसुतसमाणकालत्तणतो मिच्छदंसणपरिगहत्तणतो तव्विवज्जयसाधम्मत्तणतो साभिसाहंमत्तणतो सम्मत्ता-
इकालेगलाभत्तणतो यं मतिसुताणंतरं अवधित्ति भणितो, ततो छउमत्थसामिसामन्नत्तणतो य पोगलविसयसमभावत्तणतो य अवधिसमणंतरं
मणपञ्जवणाणंति, सव्वणाणुत्तमत्तणतो सव्वविसुद्धत्तणतो य विरयसामिणामणत्तणतो य तदंतं केवलं भणितं ॥

सव्वं एतं समासतो दुविधं-पच्चक्खं च परोक्खं चेत्यादि (नू. २-७१) इह अप्पवत्तव्वत्तणतो पुच्चं पच्चक्खं पण्णविज्जइ, इह

जीवो अक्खो, कथं ? उच्यते, 'अशू व्याप्ता' चित्ति गाणप्पणताए अत्थे असइत्ति, इत्येवं जीवो अक्खो, गाणपभावेण बोधेश्चि भाणितं भवति, अथवा 'अस भोजने' इच्चेतस्स वा सव्वे असइत्ति अक्खो, पालेत्ति भुंक्ते वेत्थर्थः, अक्खं पत्ति वट्टइत्ति पच्चक्खं, अणादियन्ति वुत्तं भवति, चसहातो य सो अविधामादिभेदो दट्टव्वो, अक्खातो परेसु जं गाणं उप्पजइ तं परोवखं, तं चेदं, चसहातो इंदियसणोणिमित्तं दट्टव्वमिति ॥ 'से किं तं पच्चक्खं ?' (३-७५) पुच्छा, सेत्ति सः पच्चक्खणाणभेया 'किन्तं' ति पारिपण्हे, कातिभेदंति वुत्तं भवति, तं च किंसरूवं?, आयरिओ ' तंजहेत्येवमादि, इंदियाणं सव्वातप्पएसोहं स्वावरणक्खतोवसमातो जा लद्धी तं ताविंदियपच्चक्खं, तं पंचविधं, (४-७६) पर आह-णणु दट्टिविदियावत्थियपदेसनेत्तगहणतो सेसप्पदेसेसु पुण उवलद्धिखयोवसमा णिरत्थभावा भवंति, आयरिय आह-ण एवं, पदीवदिट्टंतसामत्थतो, जथा चतुसालभवणेगदेसजालितो पदीवो सव्वं भवणमुज्जोवेत्ति तथा दट्टिविदियमित्तपदेसविसयपडि-बोधितो सव्वातप्पेदसोपयोगपरिच्छेययो खओवसमसाफल्लया य भवइत्ति ण दोसो, भाविंदिओ य चावारपच्चक्खत्तणतो, एतं पच्चक्खं, परमत्थतो पुण चित्तमाणं एयं परोक्खं, कम्हा ?, जम्हा परा-दट्टिविदिया, भाविंदियस्स य तदधिणत्तणतो, 'णोइंदियपच्चक्खं' ति (सू ५-७६) इंदियाइत्तं, तं तिचिहं, एवमादी अवहित्ति मज्जाया, सा य रूविदव्वे, सुत्थिरूवोत्ति वयणातो, तेसु गाणं ओधिणाणं

भवपच्चइयंति (६-७६) (७-७६) भाणिते, णणु ओधी खयोवसमिते भावे णरगादिभवो सो उदइए भावे कथं भवपच्चइतो भण्णति ?, उच्चयते, सोवि खयोवसमितो चेव, किन्तु मो चेव खयोवसमितो णरगेदवभवेसु अवस्सं भवइत्ति, दिट्टतो पक्खीणं आगासगमणं व, एवं भवपच्चइतो भण्णति, (सु.८-७६) खतोवसमितो पुण णरत्तिरियाणं, तेसु गावस्सं उपज्जइत्ति, खयोवसमभावे केई, खयोवसमसरूवं च सुते णेव भाणियं, 'को हेतु' चि इदि सो य खयोवसमो गुणमंतरेण जहा गगणम(धम)च्छादिते अथापावित्तो छिदेणं दिणकरकिरणव्व विणिस्सित-

द्वम्बुज्जोर्वन्ति तथा अवधिआवरणखयोवसमे त अवधिबंभो अथापवित्तितो विष्णातो, 'गुणपडिवन्न' इत्यादि, उत्तररुत्तरवरणगुणविसुञ्ज-
माणवेकखातो अवधिणाणदंसणावरणाण खयोवसमो भवति, तक्खयोवसमेण अवधि उपज्जइ, 'अणुगामियंति' अणुगमणसीलो अणुगामितो
तदावरणखयोवसमात्पदेसविसुद्धगमणत्तातो लोयणं वा, अन्तगतंति जला जलंतं पव्वंतं पव्वता, अविंसिद्धो अंतसद्दो, एवं ओरालियस-
रीरंते ठितं गतंति एगडुं, तं च आतपपदेसफड्डुगावहि एगदिसोवलंभातो य अंतगतमोहिणाणं भण्णति, अथवा सव्वातपपदेसविसुद्धेसु ओरा-
लियसरीरगंतेणं एगदिसिपास्सणं गतंति अंतगतं भण्णति, अहवा फुडं परमत्थो भण्णति-एगदिसावधिउवल्लखेत्तातो सो अवधिपुरिसो अंत-
गतोत्ति जम्हा तम्हा अंतगतं भण्णति, मज्झगतं पुण ओरालियसरीरमज्झफड्डुगविसुद्धीतो सव्वदेसविसुद्धीतो वा सव्वदिसोवलंभत्तगतो मज्झ-
गतोत्ति भण्णति, अथवा उवल्लखेत्तस्स वा अवधिपुरिमो मज्झगतोत्ति, 'उक्क' ति दीविता 'चुडलि'त्ति तणापिन्दी अगो पज्जलिता
आलातं विदारयं जलंतं मणिं वा जलंति 'जोइ' ति मल्लगादिट्टियं अगणं जलंतं 'पदीवो'त्ति दीवतोत्ति पुरतोत्ति-अगतो 'पणोच्छणं'-
ति णुद प्रेरणे हत्थगहियस्स डंडगठितस्स वा परंपरेण नुदन्नित्थर्थः, 'मगतो'त्ति पिट्ठो 'अणुकट्टुणं'ति हत्थगहितस्स डंडगगहियस्स वा अणु
पच्छा वा कट्टुणंति, पासतोत्ति दाहिणे वा वामे वा पासे दोसु वा सयं जमलट्टितं 'परिकट्टियं' ति हत्थ ० डंडगठितं वा परिपासओ ठितस्स कट्टुणं,
सीसो पुच्छति 'अंतगतस्स य' इच्चादि, आयरिय आह-पुरतो, इच्चादि, सव्वतोत्ति-सव्वासुवि दिसिविदिसासु समंता इति सव्वातपपदेसे-
सु वा विसुद्धफड्डुगेसु, वा, अहवा सव्वतोत्ति सव्वासु दिसिविदिसासु सव्वातपपदेसफड्डुगेसु त, स इति णिदेसो अवधिपुरिसस्स, मंता इति
णाता, अहवा समं दव्वादयो तुला अत्ता इति प्राप्ता इत्यर्थः, गच्छंतमणुगच्छइत्ति, अणाणुगामितं संकलापडिबद्धट्टियपदीवो-
व्व तस्स य खेत्तवेक्खखयोवसमलाभेण अणाणुगामितं, परंतंति समंतयो अगणीपासेणं तस्स य जोइस्सा सव्वदिसिविदिसासु

समंता परिबोलणंति-पुणो२ इतो२ परिसकणं । वद्धंतं बुद्धी तं पुंवावत्थातो उवरुवरि वद्धमाणंति, तं च उरसणं चरणगुणविसुद्धमेवक्खत्तणतो पसत्थज्जवलाणट्टाणतो जदि पसत्थलिस्सामणुगता भवंति, पसत्थदब्बलेसाहिं अणुरंजियं चित्तं पसत्थज्जवसाणं भणणइ, पसत्थज्जवसाणातो य चरणातो य चरणाताधिसुद्धीतो य चरणपच्चतलद्धीणं वड्डी भवति, इमाओ य जहणमुक्कोसविमज्जमोहिबद्धिदंसणगाहाओ जहा पेडियाए, हाणित्ति हस्समाणं पुंवावत्थातो अधोऽधो हस्समाणं, तं च वड्ढमाणविपक्खतो भणितव्वं, अप्पसत्थलेस्सोवरंजितं चित्तं अणेगा-सुमत्थंचित्तणपरं चित्तं संक्किलिहं भणणति, उप्पणोहिणाणस्स पुणो पातोत्ति परिवाती भाव इत्यर्थः, तं च खेत्तविसोवलंभेण भणणति, ते य इमे-असंखयंगुलभागादीया, दुप्पभिति जाव णवत्ति अंगुलपुहुत्तं भणणति, दो हत्था कुच्छी, पडिवातिणो जाव उक्कोसो लोगमेत्तए वा, अप-डिवादिन्ति सोवि खेत्तविसोवलंभातो चेव णज्जइ, अतो भणणति-अलोगस्स एगमवित्ति, अविपदत्थो संभावणे, किमुत दुपदेसादिउवलंभे इत्यर्थः, वित्थरेण खयोवसमविसेतो असंखेज्जविहमोहिणाणं, ओहिमादिगतिपज्जवसाणं वा चउहसविधवित्थरो, ते पडुच्च इमं चउव्विहं समासतो भणणति, 'दब्बादि' दब्बाओ ओधिणाणी जहण्णेणं तेयाभासंतरे अणंतं दब्बे उवलभइ, उक्कोसतो सव्वरूविदब्बाइ, जाणइ-त्ति णाणं, तं च जं विसेसगाहगं तं णाणं, सागारमित्थर्थः, दंसेश्ति दंसणं, तं च जं सामण्णगाहगं तं दंसणं, अणागारमित्थर्थः, खेत्त कालतो य सुत्तसिद्धं, भावतो ओधिणाणी जहण्णेण अणंतं भावे उवलभइ, उक्कोसतोवि अणंतं, जहणपदातो उक्कोसपदं अणंतगुणं, उक्कोसप-देवि जे भावा ते सव्वभावाणं अणंतभागे वट्ठति, ओधी भव(५६-९८) गाहा-दब्बतो बहुक्कप्पा परमाणुमादियविसेतो, खेत्ततोवि अंगुल-असंखेयभागक्कप्पादिया, कालतोवि आवलियअसंखेज्जभागादिता, भावतोवि वण्णपज्जवणाणमिदाणि, तस्स सरूवं वण्णित्तमादीण, इदाणिं सामी विसेसिज्जइ पुंवसुत्तेहं—

‘किं मणुस्स’ (१७-९९) इत्यादि, संसुच्छिममणुस्सा, गवभवक्कंतियमणुस्साण च्चैव वन्तपित्तादिसु संभवन्ति, कम्मभूमगा पंचसु भरेहेसु पंचसु एरवणसु पंचसु महाविदेहेसु य, हेमवदादिसु मिट्टुणा ते अकम्मभूमगा, तिण्णि ज्ञेयणसता लवणजलमोगाहिता चुल्लहिमवंतसिहरिपाद-पदिट्ठिता एगोरूगादिककळप्पणअतरदीविगा, किं पज्जत्ताणं अपज्जत्ताणंति-पज्जत्तीणाम सत्ती, सामत्थतो य पुग्गलदव्वोवचया उप्पज्जइ, ताओ य छप्पज्जत्तीओ, ता आहार० सररी० इंदिय० आणपाण० भासा० मणपज्जत्ती च्चैति, तत्थ एगेन्दियाणं चउरो, विगालिदियाणं पंच, असंणीणं संववहा-रतो पंच च्चैव, सण्णीणं च छ, तत्थ आहारपज्जत्ती णाम खलरसपरिणामसत्ति, आहारपज्जत्तीए सत्तधातुतया परिणामसत्ती सररीपज्जत्ती, पंचहंसिदियाणं जोगगा पोगला विचिणिसु अणाभोगनिव्वत्तितवीरियकरणेण तच्चभावापायणसत्ती इंदियपज्जत्ती, (उस्सास) पोगगलजोगाणापाणूण, भासा जोग गहणणिसिरणसत्ती भासापज्जत्ती, मणजोगे पोगले वेत्तूण मणत्ताए परिणामणिसिरणसत्ती मणपज्जत्ति, एताओ पज्जत्तीओ पज्जत्ती-णामकमोदएणं निव्वत्तिज्जन्ति, ता जेसिं अत्थि ते पज्जत्तया, अपज्जत्तयणामकम्मोदएणं अणिट्ठिता ता जेसिं ते अपज्जत्तया, अप्पमत्तसंजमा जिणकप्पिता परिहारविमुद्धिया अधालिदिया पडिमापाडिवणगा य, एते सत्तोवयोगेवउत्तणतो अप्पमत्ता, गच्छवासिणो पुण पमत्ता, कण्डुइ अनुवयोगसंभवतो, अथवा गच्छवासी णिग्गता य पमत्तावि अपमत्तावि भवन्ति, परिणामवसतो, इट्ठिपत्तसेति आभोसधिमदिअणयरइट्ठिपत्तस्स मणपज्जवणणं उप्पज्जइ, अथवा ओधिणाणिणो मणपज्जवणणं उप्पज्जत्ति, अण्णे णियमं भणन्ति, ऊजुमती-उज्जुमती, सामणग्गाहिणित्ति भणितं होति, एस मणोपज्जयविसेसोत्ति, उस्सणं विसेसइ-विमुद्धं उवलभति, णातीव बहुविसेसविस्सिट्ठं अत्थं उवलभइत्ति भणितं होति, घटो-णेण च्चित्तवत्ति जाणइ, विपुला मती विपुलमती, बहुविसेसग्गाहिणित्ति भणितं भवति, मणोपज्जायविसेसं जाणति, दिट्ठतो जघाऽणेण घडो च्चित्तितो, तं च देसकालादिअणेगपज्जायविसेसविस्सिट्ठं जाणति, अहवा रिजुविउलमतीणं इमं दव्वादीहि विसेसस्सख्वं भण्णति-सण्णिणा मणत्तेणं

माणिते मणोखंधे अणंते अणंतपदोसिए दव्वट्टताए तग्गए य वण्णादिए भावे मणपज्जबणाणेणं पक्खवं पेक्खमाणो जाणइति भणितं, मणियत्थं पुण पक्खवं णो पेक्खइ, जेण मणणं मुत्तममुत्तं वा, सो य छउमत्थो तं अणुमाणतो पेक्खइति, अतो पासणता भणिया, अहवा छउमत्थस्स एगविधखयो-
वसमलंभे विविधोवयोगसंभवा भवति, जाहत्थे ष रिज्जुविपुलमत्तांणं व ओवयोगो, अयो विसेससामण्णत्थेसु उवउज्जतो भण्णति पासइति
भणितं ण दोसो, विपुलमती पुण दव्वट्टयाते वण्णादिएहि य अधिगतं जाणतीत्यर्थः, उवरिमहेट्टिच्छाई खुड्डागपतरांइति इमस्स भावणत्थं इमं
पणविज्जइ-तिरियलोगस्स उड्डाहो अट्टारसजोयणसतियस्स बहुमज्जे एत्थ असंखेज्जअंगुलभागमेत्ता लोगागासप्पयरा अलोणेण संवट्टिया
सव्वखुड्डुगयरा खुड्डुगपयरात्ति भणिता, ते य सव्वतो रज्जुपमाणा, तेसिं जे य बहुमज्जे दो खुड्डुगपयरा, तेसिं पि बहुमज्जे जंबुहीवे
रयणप्पभपुढविबहुसमभूमिभागे मंदरस्स बहुमज्जेदेसे एत्थ अट्टप्पदेसो रुयगो, जतो दिसिविदिसिविभागो पवत्तो, एतं तिरियलोगमज्जं, तातो
तिरियलोगमज्जातो रज्जुपमाणखुड्डुगपत्तरेहितोवरि तिरियं असंखेयंगुलभागवुड्डी उवरिहुत्तोऽवि अंगुलसंखेयभागारोहो चेव, एवं तिरियसुवरि
च अंगुलसंखेयभागवुड्डीए ताव लोगवुड्डी णेतव्वा जाव उड्डुलोगमज्जं, तओ पुणो तेणेव कमेणं संवट्टो कायव्वो जाव उवरि लोगतो रज्जु-
प्पमाणो, ततो य उड्डुलोगमज्जायो उवरि हेट्टा य कमेण खुड्डुगपत्तरा भाणितव्वा जाव रज्जुप्पमाणा खुड्डुगपत्तरत्ति, तिरियलोगमज्जरज्जूप-
माणखुड्डुगपत्तरेहितोवि हेट्टा अंगुलसंखेयभागवुड्डी तिरियं अधोऽवगाहेणवि अंगुलस्स असंखभागो चेव, एवं अधोलोको वड्डुयव्वो
जाव अधोलोगतो सत्तरज्जुओ, सत्तरज्जुपयरेहितो उवरुवरिकमेण खुड्डुगपत्तरा भाणियव्वा जाव तिरियलोगमज्जरज्जुप्पमाणा खुड्डुगपत्तरत्ति ।
एवं खुड्डुगपरूवणे कते इमं भण्णति-उधरिमत्ति य लोगमज्जतो अधो जाव णव जोयणसते जाव इमीए रयणप्पभाए पुढवीए उवरिमखुड्डुगप-
तरत्ति भण्णति, तदधो अधोलोके जाव अधोलोइयगामवत्तिणो ते हेट्टिमखुड्डुगपत्तरत्ति भण्णति, रिज्जुमती अधो ताव पासतीत्यर्थः, अथवा.

अधोलोगस्स उवरिमखुद्दुगगप्पतरा तिरियलोगस्स हिट्ठिमा खुद्दुगगप्पतरा ते जाव पश्यतीत्यर्थः, अण्णे भणंति-उवरिमत्ति अधोलोगोवरि ठिता जे त उवरिमा, के य ते ?, उच्चते, सव्वतिरियलोकवत्तिणो तिरियलोगस्स वा अहो णवसयवत्तिणो ताण चेव जे हिट्ठिमा ते जाव पश्यतीत्यर्थः, इमं णो घडइ, अहोलोइयगामणपज्जवणाणसंभववाहलत्तणतो, उक्तं च-इहाधोलाकिकान् ग्रामान्, तिर्यग्लोकाविवर्त्तिनः । मनोगतांस्वसौ भावान्, वेत्ति तद्वर्त्तिनामपि ॥१॥ अट्ठुतिज्जंगुलगहणं उरसेधअंगुलमाणेण उ, कहं णज्जइ ?, उच्चयते, 'उरसेधपमाणतो मिणसु देहं' ति वयणातो अंगुलादिया य जेविप्पमाणा ते सव्वे देहनिष्फणा इति, णाणविसयत्तणतो य, दो सा० रिज्जुमतिखेत्तोवलंभप्पमाणातो विपुलमती अब्भहियतरागं उवलभइति, एगादिसिंपि अब्भहियसंभवो भवइत्ति समंततो जम्हा अब्भहियंति तम्हा विपुलतरागं भण्णति, अथवा जथा जवेडुो घडातो जलाधारत्तणतो अब्भहिअतो सो पुण नियमा घडागासखेत्तेण विपुलयरो भवति, एवं विपुलमती अब्भहिततरागमणोलिद्धिजीविद्ववाधारं खेत्तं जाणति, तं च णियमा विपुलयरं इत्यर्थः, अहवा आयामविक्खंभेण अब्भहियतरागं वाहल्लेण विपुलयरं खेत्तं उवलभत इत्यर्थः, अहवा दांवि पदा एगट्ठा, विशिष्टविविहविसेसदेसगो तरतहेत्ति यथा सुक्क सुक्कर इति, किं च जहा पगासगदव्वविसेसतो खेत्तविसुद्धिविसेसो लक्खिज्जइ तथा मणपज्जवणाणावरणविसेसातो रिज्जुमणपज्जविणाणसमीवातो विपुलक्खमणपज्जवणाणी विसुद्धतरागं जाणति, मणपज्जवणाणावरणखयोवसमत्तलंभत्तणतो वा वितिमिरतरागंति भण्णति, अहवा पुव्ववद्धमणपज्जवणाणावरणखयोवसमत्तलंभत्तणतो विसुद्धंति भणितं, तस्सेवावरणस्स पज्जमणस्सभावत्तणतो पुव्ववद्धस्स तु अणुदयत्तणतो वितिमिरतरागंति भणंति, अहवा दोऽवि एते एगट्ठिता पदा ७ मणपज्जवणाणस्स, सेसं कंठयं ॥ इदाणि केवलणाणं भण्णति-मणपज्जवणाणाणंतरं सुत्तक्कमुदिदत्तणतो विसुद्धिलाभुत्तरसयो य केवलं भणति-

'से किं तं केवले' त्यादि सूत्रं, (१९-११७) केवलणाणअभेदेवि भेदो भवसिद्धावत्थादिएहि अणेगथा इमो कज्जइ, मणुस्सभवति-

तस्स जं केवलणं तं भवत्थकेवलणं, चसद्दे उस्सण्णे, भेद ओसण्णे, सव्वकम्मविमुक्को सिद्धो तस्स जं णाणं तं सिद्धकेवल०, (जोगो-मणा-
दिवावारजुओ अजोगी रुद्धजोगो सब गवठितो तस्स जं णाणं तं अयोगिभवत्थकेवलणं, पढमसमयो केवलणणुप्पत्तिसमयो चेव, अप
ढमो वितियादिसमयो जाव सजोगि तस्स चरमसमयेत्थर्थः, अहवा एसेवत्थो समयविकप्पेण अण्णहा दंसेज्जइ, सजोगिकालचरमसमए
चरिमोत्ति पच्छिमो, ततो परं अयोगी भविष्यतीत्थर्थः, चरिमो ण भवति, चरिमस्स आदिसमयतो आरब्भ ओमत्थगं गेज्जं । तत्थ सिद्धकेवल-
णाणं दुविधं-अणंतरं जाव पढमसमयो ताव अचरमो भण्णति, एत्तेसु जं णाणं तं अचरमसमयभवत्थकेवलणाणं, सेसं कंठ्यं । 'से किं तं सिद्ध-
केवलणाणे' त्यादि सूत्रं (२०-११३) तत्थ सिद्धकेवलणाणं दुविधं-अणंतरं परंपरं, तत्थ अणंतरं णो समयंतरं पत्तो, सिद्धत्तप्रथमसमय
इत्थर्थः, ते पंचदसविधा तित्थसिद्धाइया. तित्थसिद्धा इति जे तित्थे सिद्धा ते तित्थमिद्धा, तित्थं चाउव्वणो समणसंघो पढमादिगणधरो वा,
भणितं च आरिसे-तित्थं भंते ! तित्थं अरहादि तित्थं?, गोयमा ! अरहा ताव तित्थंकरे, तित्थं पुण चाउव्वणो समणसंघो" तंमि तित्थकाल-
भावे उप्पण्णे ततो वा तित्थकालभावतो जे सिद्धा ते तित्थसिद्धा, अतित्थं चातुवणसंघस्स अभावो तित्थकालभावस्स वा अभावो तंमि अतित्थ-
कालभावे अतित्थकालभावतो वा जे सिद्धा ते अतित्थसिद्धा, तं च अतित्थंकरे तित्थे वा अणुप्पण्णे जहा मरुदेविसामिणीप्पभितयो, रिसभादयो
तित्थकरा ते जम्हा तित्थगणामकम्मदुयभावे ठिता तित्थगरभावतो सिद्धा तम्हा ते तित्थगरसिद्धा, अतित्थकरा-सामण्णकेवलिणो ते गोयमादि
तंमि अतित्थकरभावे ठिता अतित्थकरभावतो वा सिद्धा अतित्थकरसिद्धा, स्वयमेव बुद्धा स्वयंबुद्धा, समयप्पणा, जे वा जाइसरणादिकारणं पडुब
बुद्धा, सुटतरमुच्यते बाह्यप्रययभंतरण ये प्रतिबुद्धास्ते स्वयंबुद्धा, ते य दुविधा-तित्थगर तित्थगरवतिरिता य, इह वइरित्तेहिं अधिकारो, किं च
स्वयंबुद्धस्स बारसविहोवि उवधी भवति पुव्वाधीतं से सुतं भवति व णवा, जति से णत्थि तो लिंगं णितमा गुरुसण्णिधे य पडिबज्जइ, एत्थेव

विहरइ, अथ पुव्वार्धात्सुतसंभवो अत्थि तो से लिंगं देवथा पयच्छइ, गुरुसण्णिधे वा पडिवज्जइ, जइ य एगविधारपविचरणजोगो इच्छा वा सा ता एको चैव विहरइ, अण्णहा गच्छे विहरीत्यर्थः, एयंमि भावे ठिता सिद्धा एतातो वा भावातो सिद्धा। पत्तेयबुद्धा पत्तेयं बाह्यं वृषभादि-कारणमभिसमीक्ष्य बुद्धा प्रत्येकबुद्धा, बहिःप्रत्ययं प्रतिबुद्धानां च पत्तेयं गियमा विहारो जम्हा तम्हा यते पत्तेयबुद्धा, जथा करकंडुमादतो, किं च पत्तेयबुद्धानां जहण्णेण दुविधो उक्कोसेणं णवविधो उवधी गियमा पाउरणवज्जो भवति, किं च-पत्तेयबुद्धानं पुव्वार्धात् सुत्तं गियमा भवति, जहण्णेणं एक्कारसंगा उक्कोसेणं भिण्णदसपुव्वा, लिंगं च से देवथा पयच्छति, लिंगवज्जितो वा भवति, जतो य भणितं-‘रुप्पं पत्तेयबुद्धा’ इति, एयंमि भावे एतातो वा सिद्धा पत्तेयबुद्धसिद्धाः। बुद्धबोधिता जे सत्तंबुद्धेहिं तित्थगरादिएहिं बोधिता पत्तेयबुद्धेहिं वा कविलादिएहिं बुद्ध-बोहिता, अहवा बुद्धबोहिएहिं बोहिता बुद्धबोधिता, एवं सुधम्ममादिएहिं जंबुणामादयो भवति, अहवा बुद्ध इति प्रतिबुद्धा तेहिं प्रतिबोधिता बुद्धबोधिता प्रभवादिभिराचार्यैः, एतवभावे ठिता एतातो वा सिद्धा बुद्धबोधितासिद्धा, दव्वलिंगं प्रति रजोहरणमुहपेत्तिपडिगहधारणं सालिंगं, एयंमि दव्वलिंगे ठिता सालिंगसिद्धाः, तावत्सपरिव्वायगादि कमायमादि दव्वलिंगाठिता सिद्धा अप्णलिंगसिद्धा, एवं गिहिलिंगेवि केसादिअलं-करणादिए दव्वलिंगे ठिता सिद्धा गिहिलिंगसिद्धा, इत्थीलिंगंति इत्थीए लिंगं, इत्थीए उवलम्बणंति वुत्तं भवति, तं तिविधं-वेदो सररी-णिव्विती णेवत्थं वा, इह सररीणिव्वितीए अधिकारो, ण वेदणवत्थेहिं, तत्थ वेदे कारणं जम्हा खीणवेदो जहण्णेणं अंतोसुहुत्तातो उक्कोसेण देसूणपुव्वकोडितो, णेवत्थस्स त अपणियत्तणतो, तम्हा ण तेहिं अधिकारो, सररीकरणनिव्विती पुण गियमा चैव उदयतो णामकंसुदयाओ य भवति, तंमि सररीणिव्वत्तिलिंगे ठिता सिद्धा तातो वा सिद्धा इत्थीलिंगसिद्धा, एवं पुरिसणंपुंसगलिंगावि भाणियव्वा, एक्कसिद्धत्ति एकंमि समते एक्को चैव सिद्धो, अणेगसिद्धत्ति एकंमि समए अणेगे सिद्धा दुगादि जाव अट्टसंतति, भणितं च-चत्तीसा अडयाला, सट्ठी वावत्तरी य

बोद्धव्या । चुलसीती छण्णउती दुरहित अट्ठुत्तरसयं च ॥१॥ चो० ण्णु एते पण्णरस भेदा विभेदठिता अण्णोण्णणिवेक्खा ण भवंति, कथं पंचदस भेदन्ति पण्णत्ता ? आचार्य आह—ण्णु तित्थपुरिसविभागुप्पण्णुप्पणा कालभेदयोर्वा दो भेदा परोप्परविरुद्धा, एगाणेगादि एककाल-सहचरित्तासहचरित्तत्तणओ भिण्णा, सयंबुद्धादयोवि णाणावरणखयोवसमाविसेसा य पडिबोधविसेसत्तणओ, थीति विसिद्धा, एवं तित्थादिता-ण अण्णेण लक्खणसहावठितानं पंचदस भेदा पण्णत्ता, किं च जहा मतिण्णान्तथादियाण चरिमपज्जवसाणानं अण्णेण्णानुवेक्खन्ताण भेदो इक्षंपि जइ तथा तो को दोसो ? किं च-णाणायामिप्पयत्तणतो सुत्तस य अणेगमपज्जायत्तणतो अभिधाणभेदत्तणतो य पंचदस-भेदकरणंति ण दोसो । इदाणि तं चैव सिद्धकेवलणानं समयभेदतो अणेगथा विसेसिज्जइ-पढमसमयसिद्धस्स जो वितियसमओ तंभि सिद्धो सो परो तस्सविय अण्णो एवं परोप्परसिद्धकेवलणानं भाणियव्वं, तच्च अपढमसमय इत्यादि, नास्य प्रथमः समयो विद्यत इत्यप्रथमः, द्वितीयसमयसिद्ध इत्यर्थः, स च परंपगसिद्धविसेसणस्स प्रथमतः स परतो वितियादिसमया भाणितव्वा । तं सव्वंपि चउव्विहं दव्वादि, तं सव्वदव्वा, दव्वन्ति धम्माधम्मागासादयो, तेहिंतो जीवदव्वा अणंतगुणा, तेहिंतोवि पुगलदव्वा अणंतगुणा, एते सव्वे सरूवतो जाणति, भावावि दुविहा-जीवाजीवा, खेत्तंपि लोगालोभेदभिण्णमणंतरूवं जो जाणइ, कालंपि समयावालियादिगं तीयमणागतं सव्वद्धा सरूवयो सव्वं जाणति, भावावि दुविहा-जीवभावा अजीवभावा य, तत्थ जीवभावा कंसुदयसत्तपरिणामितलक्खणा गतिकसायादिया कंसुदयलक्खणा अणेगविधा, उवसमखयखयोवसमजीवसत्तलक्खणा अणेगविहा, परिणामिया य जीवभवाभवत्तादिया, जविसु अमुत्सदव्वेसु धम्माधम्मागासा गतिठित्तिअवगाधलक्खणा अगरुलहुगा य अणंता, पुगलदव्वा य सुहुमवायरविस्ससापरिणता अब्भिभदधणुमादिता अणेगविधा, परमाणुअणुगादीणविडणाइपज्जवा एमादिता अणंता, एते दव्वादिया सव्वे सव्वद्धा सव्वत्थ सव्वद्धा सव्वकालं उवउत्तो सागाराणागारलक्खणोहं

गाणदंसणेहिं जाणति पासइ य, इत्थ केवलणाणदंसणेवयोगेहि बहुधा समयसभावं आयवुद्धीए पकपिता इमं भणंति—
 केई भणंति जुगवं जाणइ पासइ य केवली णियमा । अण्णे एंगतरियं इच्छंति सुतोवदेसणं ॥ १ ॥ अण्णे ण चेव वीसुं दंसणमिच्छंति
 जिणवरिदस्स । जं चिय केवलणाणं तं चिय से दंसणं वेति ॥ २ ॥ तत्थ जे ते भणंति जुगवं जाणइ पासइ य ते इमं उववत्ति उवदिसति-
 'जं केवलाइ सादी अपज्जवसिताइं दोवि भणिताइं । ता वेति केइ जुगवं जाणइ पासइ य सन्वणू ॥३॥ इधराऽऽईणिहणत्ता मिच्छावरणक्खओ-
 त्ति व जिणस्स । इयरेतरावरणता अथवा णिक्कारणावरणं ॥ ४ ॥ तथ अ असन्वणुत्तं असन्वदरिसत्तणप्पसंगो य । एगंतरोवयोगे
 जिणस्स दोसा बहुविधीता ॥ ५ ॥ एवं बहुधा भणिते आगमवादी उत्तरं इमं आह-'भणति भिण्णमुहत्तोवयोगकालेवि तो तिणाणि-
 स्स । मिच्छा छावट्ठीसागरोवमाइं खयोवसमो ॥ ६ ॥ जधा छउमत्थस्स मत्तिसुताविधिणाणिसु अंतमुहुत्तो कालोवयोगसंभवो उवये,गाणु-
 वयोगेण य (छा) वही सागरा से ठितिकालो दिट्ठो तथा जति जिणस्स गाणदंसणासादिअपज्जवसाणा उवयोगेणाणु-
 वयोगेण भवति तो को दोसो ? , जति एयं ते गाणुमयं तो इमं ते कथं अणुमतं भविस्सति ? , 'अथ णवि एवं तो सुण जहेव खीणंतराइओ
 अरहा । संतेऽवि अंतरायक्खयंमि पंचप्पगारस्मि ॥७॥ सततं ण देइ लभइ व भुंजइ उवभुंजइ व सन्वणू । कज्जंमि देइ लभइ व भुंजति
 व तथेव इहयंमि ॥ ८ ॥ देतस्स लभंतस्स व उवभुंजंतस्स व जिणस्स एस गुणो । खीणंतराइयत्ते जं से विगं ण संभवति ॥ ९ ॥
 उवउत्तस्सेमेव य पाणंमि व दंसणंमि व जिणस्स । खीणावरणगुणोऽयं जं कासिणं सुणइ पासइ वा ॥ १० ॥ पुणो पर आ-पासतोऽवि ण
 जाणति जाणं व न पासती जति जिणिदो । एवं न कयाइवि सो सन्वणू सन्वदरिसी य ॥ ११ ॥ अत्रोत्तरं आचार्य आह-'जुगवमजाणंतोविहु
 चतुहिवि गाणेहिं जह व चतुणाणी । भणइ तथेव अरहा सन्वणू सन्वदरिसी य ॥ १२ ॥ पर एवाह-'तुल्ले उभयावरणक्खयंमि पुन्वयर-

मुग्धभवो कम्स? । दुविहुवयोगाभावे, जिणस्स जुगवंति चेदेति ॥ १३ ॥ उत्तरं आचार्याह—भण्णइ न एस णियमो जुगवुप्पण्णसु जुगवमेवेह । होयन्वं उवयोगे, एत्थ य सुण ताव दिट्ठं ॥१४॥ जह जुगवुप्पत्तीएवि सुत्ते सम्मत्तमत्तिसुतादीणं । णत्थि जुगवोवयोगो सव्वेसु तथेव केवल्लिणो ॥ १५ ॥ किंच-भणियंपिय पण्णत्तीपण्णवणादीसु जह जिणो समयं । जं जाणती ण पासइ तं अणुरयणप्पभादीणि ॥ १६ ॥ जे भणंति केवल्लणाणदंसणाण एगत्तं ते इमं हेतुजुत्तिं भणंति-जह किर खीणावरणे दंसणणाण संभवो ण जिणे । उभयावरणातीते तह केवलदंसणस्सावि ॥ १७ ॥ एस ते हेतुजुत्तिं तहा अत्थणं ण संसहइत्ति उत्तरे हेतुजुत्ती ण चेव भण्णति, देसण्णाणोवरमे केवल्लणाणस्स संभवो भणितो । दसहंसणविगमे तह केवलदंसणं हेतु ॥१८॥ आचा० संसहइ तहा उत्तर हेतुजुत्तीए चेव भणंति-देसणाणोवरमे जह केवल्लणाणसंभवो भणितो । दसहंसणविगमे तह केवलदंसणं होइ ॥ १९ ॥ अह देसनाणदंसणविगमे तव केवलं मयं नाणं । न मयं केवलदंसणमिच्छामेत्तं णणु तदेव ॥२०॥ किंच—भण्णइ जयोहिणाणी जाणति पासति य भासितं सुत्ते । न य नाम ओधिदंसणणेगत्तं तह इमंपि ॥२१ ॥ एवं पराभिप्पाए पडिसिद्धे एंगंतरोवयोगता सिद्धा, तहविमं भण्णति—जह पासउ तह पासउ पासइ सो जेणेह दंसणं तं से । जाणइ जेणं अरहा तं से णाणत्ति घेत्तन्वं ॥२२॥ किंच-सिद्धाधिकारे एंगंतरोवयोगदंसिगा इमा पाहुडा गाहा—णाणंमि दंसणंमि य एत्तो एगयरयंमि उवउत्ता । सव्वस्स केवल्लिस्सा जुगवं दो नत्थि उवयोगा ॥ २३ ॥ किंच-भगवईए उवयोगो एगतरो पणुवीसइमे सते सिणायस्स । भणितो विगडत्थोच्चिय छट्टुहेसे विसेसंड ॥ २४ ॥ किञ्च 'कस्स व णाणुमतमिणं जिणस्स जति होल्ल देवि उवयोगा । णूणं ण होंति जुगवं जतो णिसिद्धा सुते बहुसो ॥ २५ ॥ ' अथ सव्वद्वन्व ' गाथा (*५९-१३४) ' केवल्लणाण ' गाथा (* ६०-१३९) एत्ताओ जहा पेडियाए, सेसं कंठयं । इदाणि कमागतं बहुवत्तन्वं परोक्खं भण्णति—से किं तं, (* २४-१४०) अक्खा

इंद्रियमणा परा तेसु जं णाणं तं परोक्खं मतिश्रुते परोक्षमात्मनः, परनिमित्तत्वात् अदुमानवत्, णणु सुते इंद्रियपचक्खं भणितं, उच्यते, सच्चमिणं, एत्थं जं इंद्रियमणेहिं बहिलिंगं एव समुवजायइ तमेगंतेणव इंद्रियाणं अत्तणो य परोक्खं, अणुमाणत्तणओ, धूमातो अग्निगाणं व, जं पुण सक्खा इंद्रियमणोनिमित्तं तं तेसिं चैव पचक्खं अलिंगत्तणतो, अत्तणो अत्तधस्मादिव्व, अत्तणो तु तं एगंतेणव परोक्खं, इंद्रियाणंपि तं संवहारतो पचक्खं, ण परमत्थतो, कम्हा !, जम्हा द्दब्बिंदिया अचेयणा इति, तं दुविधं-मतिणाणं सुतणाणं च, इइ मतिसुतणाणसुवण्णासक्कमे कारणं पुव्वुत्तं द्दुव्वं, मतिसुताण य अभेयसाभिरूवणत्थं इमं सुत्तं ' जत्थ मतिणाणे' त्यादि जत्थत्ति -पुरिसे जत्थ वा इंद्रियखयोवसमे मतिणाणं तत्थेव सुतणाणं, अथवा जत्थाभिणिवोधिंयं सरूवं तत्थेव सुत्तंपि गियमा, अण्णोणाणु-गता भवंतेते, आह-मतिसुयाणं अण्णोणाणुगतत्तणतो सामिकालकारणखयोवसमुल्लत्तणतो य एगतं पावति णो दुगपरिक्कप्पणंति, अत्रोच्यते, मतिसुताणं अण्णोणाणुगताणवि आयरिया भेदमाह दिट्ठंतसामत्थतो, जहा आगासपइट्ठिताणं धम्माधम्माणं अण्णोणाणुगयाणं लक्खणभेदा भेदो दिट्ठो तहा मतिसुताणवि समक्कालादिअभेदेवि भेदो भण्णइ 'अभिणिवुज्झती' त्यादि, एवं लक्खणाभिधाणभेदा भेदो तेसिं, अथवा इमे मतिसुतविसेसा 'मतिपुव्वयं सुत्तं, ण मती सुतपुव्विया' इति, जतो सुतस्स मतिरेव पुव्वं-कारणं, कथं?, उच्यते, मतीए सुत्तं पाविज्जति, ण मतिमंतरेण प्रापयित्तुं शक्यते, गहितं च मतिते पाविज्जइ, परिवत्तयतो णो पणस्सइत्ति, जतो मतिमेव सुत्तं पवणो भवति, णणु सुत्तंपि सोळं मती भवति, उच्यते, दव्वसुत्तं, न भावश्रुतादित्थर्थः। अहवा मतिसुताण भेदकतो विसेसो, मतिणाणं अट्ठावीसइभेद-भिणं, सुतणाणं पुण अंगाणंगाइवीसइभेदभिणं अहवा मतिसुताण इंद्रियोवलाद्धिविभागतो भेदो इमो-सोइंद्रियोवलाद्धी' गाथा पूर्ववद्वया-ख्येया। अहवा मतिसुतभेदं भणति-'बुद्धिदिट्ठे' गाथा, एतते गाथाए अत्थो-मतिसुतविसेसो य जहा विसेसावस्सगे तहा भाणियव्वो, अण्णे-

वगसमं मतिगणं सुब्रह्मं च सुतगणं भणति, तं च ण थडति, जम्हा वागसुंन दिट्ठतेण भइएण सो वा सुतस्स परिणामो दंसेज्जइ, तम्हा तं ण जुज्जते इत्यर्थः, अह पुणो मतिसुतभेदो-अक्खराणुगतं सुतं, अनक्खरं मतिगणमिति, अथवाऽऽत्तमप्रत्यायकं मतिगणं स्वपरप्रत्यायकं सुतगणं, अहवा मतिसुताण आवरणभेदो िट्ठो, तक्खओवसमविसेसातो चेव मतिसुताण भेदो भवति, भणितो मतिसुतविसेसो, इद्वणिं जघा मतिसुतगणाण कज्जकारणभेदेहि भेदो दिट्ठो तथा मतीए सुतस्स त सम्मभिच्छविसेसदंसणपरिगहत्तो भेदो इति ॥ अतो सुतं भणइ 'अविसेसिता मती' त्यादि (२५-१४३) सामिणो अविसेसिता मती इमं वत्तन्वा आभिनिबोधिकेत्यादि, चसदो समुच्चते, विभेसिता मतीत्यादि. यदा पुण इमेण सामिणा विसेसिता मती भवति तदा इमं वत्तन्वा सम्मदिट्ठिस्स मतीत्यादि सूत्रसिद्धं, 'अविसेसितं सुत' मित्यादि एतंपि उववज्जजं एवं चेव वत्तवं, अथवा जाव विसेसेण अविसेसिता मती ताव मती चेव वत्तन्वा, सच्चेव मती गणासद्विसेसणतो इमं मत्तन्वा 'आभिणिबोधिके' त्यादि सूत्रसिद्धं, गाणाणसद्विसेसणं कहं ?, भणति, सम्मत्तभिच्छसाभिगुणत्ततो, सम्मदिट्ठिस्स मतीत्यादि सूत्रसिद्धं, सुतेवि एवं चेव वत्तवं, पर आह--तुल्लक्खयोवसमत्तणया घडाइवत्थूण य सम्मपरिच्छेदत्ततो सदादिविसेसाण य समुवलंभातो कहं भिच्छादिट्ठिस्स मतिसुता अण्णाणंति भणिता ?, उच्यते, सदसयविसेसणातो भवहेतुज्जहिच्छित्तोवलंभातो भिच्छादिट्ठिस्स अण्णाणं चेव पुवं भणामि ।

'से किं तं आभिणिबोधिके'त्यादि सुतं, (२६-१४४) तत्थ 'सुतणिसितं' ति सुतंति-सुतं तं च सामाइयादिबिंदुसारपज्जवसाणं, एतं दव्वसुतं गहितं, तं अणुसरणतो जं मतिगणमुपपज्जइ तं सुतणिस्साए उपपणंति वा णिस्सितं तं सुतणिस्सितं भणति, तं च उगहेहा-

वायधारणाठितं चतुर्भेयं, 'अस्सुतणिसितं व' ति जं पूण दब्बभावसुतणिरवेक्खं आभिणिबोधिकमुप्पज्जइ तं अस्सुतभावतो ससुप्पण्णति असुतणिसिखतं भण्णति, तं च उप्पत्तियादिबुद्धिचउक्कं, इमं-पुव्वं० (* ६२-१४४) गाहा भरह० (* ६३-१४४) मधु० (* ६५-१६५) गाहा, उप्पइया गता । इयाणि वेणइया 'भरणि०' (* ६६-१५९) 'णिमित्ते' (* ६७-१५९) गाहा 'सीता'० (* ६८-१५९) गाहा 'विणयसमुत्था०' गाहा, इमा कम्मइया । 'उवयोग०' (* ६९-१६९) गाहा 'हेरणि०' (* ७०-१६४) गाहा, कम्मइता गता । इमा परिणासिया 'अणु'० (* ७१-१६५) गाहा 'अभए'० (* ७२-१६५) गाथा 'खमण'० (* ७३-१६५) 'चलण' गाहा (* ७४-१६५) गाहा, एताओ सव्वाओ जधा णमोक्कारे (अभिप्पाए) तथा दट्ठव्वा,

इयाणि सुतणिसिखतं उग्गहाइयं सवित्थरं भण्णति, 'से किं तं०' (२७-१६८) इह सामण्णस्स रूवादिअसेसविससणिरवेक्खस्स अणिइसु अवग्रहणमवग्रहः तस्सेवउत्थस्स विचारणविसेसेणेहणमीहा, तस्स विससणविसिद्धस्स अवसातोऽद्यायः, तव्विसेसावगम इत्यर्थः, तव्विसेसावगमस्स धरणं अविच्छुती धारणा इत्यर्थः तस्य 'से किं तं उ०' (२८-१६९) उग्गहो दुविधो-अत्थोगहो वंजणउग्गहो य, एत्थ वंजणोगहस्स पच्छाणुपुब्बितो (अत्थोगहाइया) अत्थोगहातो वा पुव्वं वंजणुग्गहो भवइत्ति वंजणोगहमेव पुव्वं भणाभि, 'से किं तं वंज०' (२९-१६९) वंजणाणं अवग्गहो वंजणोवग्गहो वंजणोगहो, एत्थं वंजणग्गहणेण सद्दादिपरिणता दब्बा धेत्तव्वा, एत्थ वंजणोगहणेण दव्विदियं धेत्तव्वं, एतेसि दोण्हवि समासाणं इमो अत्थो-जेण करणभूतेण अत्था वंजिज्जंति तं वंजणं, जहा पद्दीवेण घडो, एवं सद्दाइपरिणतोहि दब्बेहि उवकरणे-दियपत्तेहि वित्तेहि संबद्धेहि संपसत्तेहि जम्हा अत्थो वंजिज्जइत्ति तरहा ते दब्बा वंजणं, वंजणावग्गहो सुत्तसिद्धो चउत्विहो, 'से किं तं अत्थोगहो

(३०-१७३) इत्यादि सूत्रं, अत्थस् उगगहो अत्थोगहो, सो त वंजणावगगहातो चरमसमयाणंतरं एकसमयं, अवि सान्विवियविसयगिणहतो अत्थुवगहो भवति, चक्खिंदियस्स मणसो य वंजणाभावे पढमं चेव अविस्सिट्ठमत्थगहणकाले यो एगसमयं सो अत्थोगहो भोणयव्वो, सव्वोवि सो विभागेण छन्विहो दंसिज्जइ, ण पुण तस्सोगहस्स काले सइदिविसेसबुद्धी अत्थि, णोइदिओत्ति मणो, सो (डुविहो) दव्वमणो भावमणो य, तत्थ मणपज्जत्तिणामकम्मुदयातो जोगे मणोदव्वे घेत्तुं मणजोगपरिणामिता दव्वा दव्वमणो भणइ, जीवो पुण मणपरिणाम-
कक्रियावण्णे भावमणो, एस उभयरूवो मणदव्वालंबणो जविस्स णाणव्वावारो भावमणो भणति, तस्स जो उवकरणमिंदियदुवार-
निरवेक्खो घडाइअत्थसरूवचित्तणो बोधो उप्पज्जइ सो वा णोइदियत्थोवगहो भवति ॥ तस्स (३१-१७४) घोसात्ति-उदत्तादिया सर-
विसेसा घोसा भणति, वंजणंति अभिलावक्खरा, तेसि इमे एगट्टिया चेव ओगेणहणता इत्यादि, एते उगगहसामणतो पंचवि णियमा एगट्टिया,
उगगहविभागे पुण कज्जमाणे उगगहविभागसिण भिणत्था भवति, सो य उगगहो तिविहो-विसेसावगहो सामणत्थावगहो विसेससामणत्था-
वगहो य, एगट्टिताण इमो भिणत्थो, वंजणोगहस्स पढमसमयपविट्ठाण पोगलण गहणता ओगिणहता भणति, आएल्लोत्तिकाडं, वितियादि-
समयादिसु जाव वंजणोगहो ताव उवधारणता भणइ, एगसामइगसामणत्थावगगहकालो वेक्खणता भणइ, विसेससामणत्थावगगहकालो
अवेक्खणता भणइ, उत्तरुत्तरविसेससामणत्थावगगहेसु जाव मेहया धावइ ताव मेघा भणइ, जत्थ वंजणावगहो णत्थि तत्थ सवणादिया
तिणिण एगट्टिता भणन्ति, आह--णु भिणत्थत्ताओ एगट्टितत्ति विरुद्धं, उच्यते, ण विरुद्धं, जतो विकप्पेसु उगगहस्सेव सरूवं दंसिज्जइ,
इदाणं उगगहसमणंतरं ईहा, (३२-१७५) सा छन्विहो सुत्तसिद्धा, इमे तस्सेगट्टिता, तेवि ईहासामणतो एगट्टिता चेव,
अत्थविकप्पणतो पुण भिणत्था इमेण विधिणा, आभोअणता इच्चादि, उगगहसमयाणंतरं सब्भूयविसेसत्थाभिमुहमालोयणं

आलोयणा भणति, समेव धम्मणुगतत्थणयद्देरगवससमालोयणा मग्गणा भण्णइ, तस्सेवत्थस्स वदरेगधम्मपरिच्छातो अण्ण-
यधम्मसमालोगणं च गवेसणा भण्णति, तमेव धम्मणुगतत्थस्स पुणो पुणो समालोयणत्तेण चिंता भण्णइ, तमेव वत्थुं णिच्छाणिच्छाइएहिं
द्व्वभावोहिं विमारिसता वीमंसा भण्णइ, एवं बहुधा अत्थमालोगतं, तस्स उक्कोसतो अंतमुहुत्तकालं सन्वा ईहा भवइ, ईहाणंतरं अवाओ,
(३३-१७६) सो छव्विहो सुत्तसिद्धो, तस्सेगहिता इमे पंच, ते अवायसामणत्तणतो णियमा एगहिता चेव, अभिहाणाभिणत्तणतो पुण
भिणत्था इमेण विधिणा आओज्जा, तेवि पुण तं जहणेणं अंतमुहुत्तातो परतो दिवसादिकालविभांगेसु, संभरंतो य धारणा भण्णइ (३४-
१७६) ठवणत्ति ठावणा, सो अपायधारियं अत्थं पुन्नावरमालोइतं हिययंमि ठावयंतस्स ठवणा इति भण्णइ पूर्णवटस्थापनावत्, पति-
ट्ठति सेवि त अवधारियत्थो हितयंमि प्रभेदेन पइहाइतमाणो पइठ्ठा भण्णइ, जले उपलप्रक्षेपप्रतिष्ठावत्, कोट्ठेत्ति जधा कोट्ठेगे सालिमादि बीया
पक्खत्ता अविण्ठ्ठा धारिज्जंति तथा अवातोधारियमत्थं गुरूवदिट्ठसुत्तमत्थं वा अविण्ठं धारणा कोट्ठगसमत्तिकानं कोट्ठेत्ति वत्तव्वो, इच्छे-
त्तस्यादिसूत्रं, इति उपप्रदर्शने, एतस्सत्ति जं अतिकंतं अट्ठवीसत्तिभेदं, ते य के अट्ठवीसत्ति भेदा?, उच्यते, चउठ्विहो वंजणावगहो छव्विहो
अत्थावगहो छव्विधा ईहा छव्विधो अवायो छव्विधा धारणा. एते सन्वे अट्ठवीसं, एयस्स अट्ठवीसइविहस्स मआतो जो वंजणाभिगहो
चउठ्विहो तस्स दिट्ठंतदुगेण परूवणा,

‘से जहा णामे’ (३६-१७७) इत्यादि, सत्ति पडिबोधकस्स णिदेसे, जहा णामयत्ति जहा णाम संभवतः, आत्माभिप्रायकृतादित्यर्थः,
सव्वणुपणीयमत्थं तदणुमारि सुत्तं वा अप्पबुद्धिविण्णत्तणयो अणवगच्छमाणो सीसो पुच्छावोयणातो चोदको, अहवा तमेव सुत्तमत्थं

वा घडमाणं विभिण्णमाणो तद्दोसचोदगतो चोदओ भण्णति, पचयणमविरुद्धं णिदोसं सुत्तत्थं पण्णवंतो पण्णवगो, विरुद्धदुरुत्तसुत्तं वा अत्थतो अविरुद्धं दरिसंतो पण्णवेइ जो सो वा पण्णवगो भण्णति, यथावत् समयं च्छेदीत्यर्थः, चोदको संसयमावणो पण्णवगं पुच्छइ--'किं एगसमयादिपविट्ठा' इत्यादि, कंठयं, एवं चोदकं पुच्छाभिप्पाएण वंदंतं पण्णवगाह-णो एगसमयपविट्ठा इत्यादि, जो एस पडिसिद्धो सो ता एस सदाइकुडविण्णज्जणत्तेणंति णो गहणमागच्छति, इहरा पोगला गहणमागच्छंत्येवेत्यर्थः, एवं एगदिसमयपविट्ठपोगलप-डिसिद्धसु इमा अणुणा असंखेज्जसमयपविट्ठा पोगला गहणमागच्छंति, इमस्स अणुयोगत्थो अणुयोगिणाड्वसेयो, तत्थ अणुयोगे इमो-जहा पवासी से गिहमन्तो अह्माणं पंचहेण सत्तोहेण वा वीतीवतिचा सगिहं पविट्ठत्ति, एवं असंखजेहिं समयेहिं आगता पविट्ठा कण्णपेहेसु पोगला गेण्हइति, एवं अणुयोगो भवति, इमो अणुयोगत्थो-पहमसमयादारब्भं बितियाइसमयं पविसमाणेसु असंखेज्जइमे समए पविट्ठा ते गहणमागच्छंति, ते य सदादिविण्णज्जणत्तिकोडं, अतो तेषिं गहणसुवदिहं, सो य असंखेज्जइमे समयो किपमाणे असंखेज्जए भण्णति ?, उच्यते, जहण्णेणं आवलियाअसंखेज्जभागमेत्तेसु समतेसु गतेसुत्ति, उक्कोसेणं संखेज्जासु आवलियासु आणापाण-कालपज्जन्ते वा, उभयथावि अविरुद्धं, गतो पडिवोधकदिट्ठतो, जत्थ आवागसीसगंति-पागट्टाणस्स वा अहवा आपागट्टाणस्स आसणं संगता परिपेरंतं, अहवा आपागस्सुत्तरियाए जं ठाणं तं आपागसीसयं भण्णति, अणंतेहिं प्रथमसमयादारब्भ्य प्रतिमयं अणंता प्रविशंतीत्यतो अनंता, जाहे तं वंजणं पूरियं भवइत्ति, एत्थं वंजणगहणेण सदाइपुगलदब्बादि दब्बिंदियं वा उभयसंबंधो वा धेत्तवं तिधावि ण विरांधो, वंजणं पूरियंति कथं ?, उच्यते, जदा पुगलदब्बा वंजणं तथा पूरियंति पभूता ते पोगलदब्बा जाता अप्रमाणमागता स विनेयपडिवोध-समत्था जोतत्यर्थः, जथा पुण दब्बिंदियं वंजणं तथा पूरियंति कहं?, उच्यते, जाहे तेहिं पोगलेहिं तं दब्बिंदियं आफुअं भरितं वावितं तथा

पूरियंति भण्णइ, जया उ उभयसंबंधो वंजणं तथा पूरियंति कथं?, उच्यते, दंविदियस्स पुग्गला अंगीभावमागता पुग्गला य दंविदिए अहु-
 षक्का, एस उभयभावे, एतांमि उभयसावे पोग्गलेहिं इंदियं पूरियं, पूरितं इंदिएण विसयपडिबोधकपमाणा पोग्गला गहिया, एवं उभयसाम-
 त्यतो विण्णाणभावो भवतीत्यर्थः, हुन्ति करेइत्ति वंजणे पूरिते त अत्थं गेण्हइत्ति उत्तं भवइ, एस एकसमयितो अत्थावग्गहो, तं पुण किं-
 पतारं?, उच्यते, णो चैव णं जाणति केव एस सहाइवि, से ण सहाइत्तिजाणइत्ति उतुत्तं भवइ, किं च सरूव-
 णामजातिगुणकिरियाविमुहं तमवि नाख्येयं गृह्णातीत्यर्थः, एत्थ पडिबोहकालतो पुव्वं वंजणोगहस्स परूवणत्ति कया, वंजणोगहस्स
 परतो हुंति करेत्तिचि, तंमि पडिबोधकाले एगसमइओ अत्थावग्गहो संभवइ, ततो से कमेण ईहावायधारणांतोत्ति, इत्थ पडिबोधगमल्लग-
 दिट्ठेहिं वंजणोगहस्स भिण्णकालता फुडं दंसिता, पर आह-साधु चैव पडिबोधमल्लगदिट्ठेहिं वंजणत्थावग्गहाण भेदो दंसितो, जागरतो पुण
 सहाइअत्थे पडुप्पण्णे ण वंजणोगहो लक्खिज्जइ जतो पुव्वमेव सहाइअत्थविण्णाणमुप्पज्जते, भणितं च सुत्ते 'से जहा णामए केइ
 पुरिसे' इत्यादि, अथवा इमस्स सुत्तस्स इमो संबधो, पर आह-सरूवनामजातिद्रव्यगुणक्रियाविकल्पविमुखं अनाख्येयं गृह्णाति तं विरुध्यते,
 कुतः?, यतः सूत्रेऽभिहितं 'से जधा णामए' इत्यादि सूत्रं, वा इतो संबधो-सुप्रप्रतिबोधकमल्लगदिट्ठेहिं वंजणत्थावग्गहाण भेदे दंसिते
 इह पुण सुत्ते मल्लगदिट्ठेण वा वंजणत्थावग्गहाण भेदो दंसिज्जइ 'से जहा णामए' इत्यादि सुत्तुच्चारणसवणानंतरमेव पर आह-एत्थ
 सुत्ते वंजणत्थवग्गहेहा ण लक्खिज्जंति, जतो अब्वत्तं सदं सुणेइत्ति भणितं, सदमेत्तेऽवधारिते पढमतो अवाय एव लक्खिज्जति, आयरिय
 आह-ण तुमं सुत्ताभिप्पार्यं जाणसि, णणु अब्वत्तसदसवणा ते अत्थावग्गहणं कतं, जतो अब्वत्तमणिइसं सामणं विक्रप्परहियंति भण्णइ,
 तस्स यं पुव्वं वंजणावग्गहेणं भवितव्वं, जतो एतग्गाहिणो सोतादिइंदियस्स अत्थोवग्गहो वंजणावग्गहमंतरेण ण भवइत्ति णियमेण सो, सो य

कालसुदुमत्तणतो उप्पलसतपत्तल्लेज्जदिट्ठेणे ण लक्खिज्जइत्ति, चोदक आह-जति एवं तो जं सुत्ते भाणितं से त णं सदेति उगहिते तं कथं?, उच्चते, इह च तेणं सदेति उगहिपत्ति वक्का-सूत्रकारोऽभिधत्ते, इतिकरणणिइसा, से सन्वविसेसविमुहं शब्दमात्रमुक्तं भवति, णो चैव णं जाणति के वेस सदेत्ति, ण तु शब्दोऽयमित्यर्थः, कम्हा ?, उच्चते, एकसमयतो अत्थावगहस्स, किं च-पणवन्तो अ पणवगो संववहारभिप्रायतो तेण सदेत्ति उगहितेत्ति वूते ण दोसो, जति वा शब्दोऽयमिति बुद्धी भावतो अवातो चैव भवे तत्थ, कथं ?, उच्चते, णो जतो अत्थावगहमेत्ते काले सइइति विसेसणाणमत्थि, अवातमितिसमितो सरोऽयमिति बुद्धी ह्वेज्जा, तो फुडं अवातोऽयं एव ह्वेज्जा, णो य तक्काले अवातो इच्छिज्जइ, जतो अत्थपरिच्छेतो असंखेज्जसमयकालितो भवइत्ति, अण्णे पुण आयरिता एयं सुतं विसेसत्थावगहे भणंति, अब्वत्तं सइं सुणेज्जत्ति एस विसेसत्थावगहो, तेण सदे उगहितेत्ति एतं सुत्तखंडं सामणस्सत्थावगहस्स दंसतं, कथं ?, उच्चते, जतो भणइ-णो चैव णं जाणइ केव एस सदेति, संखसंगणादिकरयलादिकोऽस्ति, एसोवि अविरुद्धो सुत्तत्थो, ततो अत्थावगहसमयाणंतरं पढम-समयादिसु इहं पुण पविसइ, ईहत्ति केइ संसयं मण्णंति तं ण भवति, संसयंस्स अण्णाणभावत्तणतो, मइणाणंसो य ईहत्ति, आह-को पुण संसयेहाण विसेसो ?, उच्चते, इह जं थाणुपुरिसादिअत्थेषु पविट्ठं चित्तं तदत्थं पडिचोदतेण पडिहयं सुतइव चेतो संसतो भण्णति, तं च अण्णाणं, जं पुण हेतूववत्तिभावेणिहं सन्भूयमत्थस्स विसेसधम्मभिमुहाल्लोयणंति सन्भावट्ठस्स अवगमविमुहं असंभोहमविवल-मत्थपरिच्छेदकं चित्तं जं तं ईहा भण्णति, अणुत्ति वग्गहातो पच्छाभावे असंखेज्जसमइयं परिणामतो ईहोवयोगं अविच्छेयत्तणतो अंतमुदुत्त-कालं ईहा इति, ततो विसिट्ठमइणाणखयोवसमभावत्तणतो अंतमुदुत्तकालं ईहत्ति, ततो विसिट्ठमइणाणखयोवसमभावत्तणतो अंतमुदुत्त-कालभंतर एव जाणति अमुए एस सरो संखसंगादिपत्ति, दुरवबोधत्तणतो पुण अत्थस्स अविसिट्ठमइणाणखयोवसमत्तणतो वा ईहोवयोगे

अंतोमुहुरे वुत्ते अणवंगतत्थो पुणेवि अण्णं अंतमुहुत्तं ईहते, एवं ईहोवयोगऽविच्छेयसंताणतो बहुएवि अंतमुहुत्ते ईहेज्जा, ण दोसो, ततो ईहाणंतरं अवातो, सो य सहाइअत्थपडुप्पणरस जे परधम्मा तेसु विसुहरस सधम्मे य अवधारयतो ण एस संगजो णिद्धमभुरंगभीरत्तणतो संखसरोड्यमिति, एवमवगतत्थो असंखेज्जसमद्वो उक्कोसतो एगंतामुहुत्तित्ते यो एस अत्थपरिच्छेदो सो अवाओ भवति, ततो अवाताणंतरं धारणं परिस इति, सा य धारणा जहणतो असंखेज्जसमते अविचुतीए तमत्यं धरंति, उक्कोसतो अंतमुहुत्तो, अणुवयोगतो पुण तमत्यं विस्मृतं पुणोवि संभरे इति धारणा, एवं सा संखेज्जवासाडयाणं मुहुत्तदिवसादिकालसंखाए संखेज्जं कालं हवेज्ज, असंखेज्ज-वासाडयाणं पुण असंखेज्जं कालं हवेज्ज, एवं चार्खिलिएवि रूवं भाणितत्वं वंजणावगहवज्जं, घाणरसफासिदिएसुवि जहा सोइदिते तथा सव्वं भाणितत्वं, संवेदेज्जति, एते सहादि इंदियत्थे पडुप्पणे इंदियं स्वं स्वं इंदियत्थं आअखयोवसमणुरूवं सुभमसुभं वा वेदेज्जति, एते सहाई चक्खुईदियवज्जं सेसिदिएहिं पत्तमिंदियत्थं प्रायसो इट्टमणिट्ठं वा स्वं आत्मानमनुगतं वेदनं वेदते न सररीरेण अनुपलंभं वा वेदय-तीत्यर्थः, फासिदियत्थं पुण स्वं अनुगतं सररीरानुगतं च दुधावि फुडं वेदेज्जइति संवेदेज्जति, अतो भणितं परं मणसो सुविणंभि सहातिविस-तेसु अवगगाहादयो णेयव्वा, इंदियवावाराभावे मणो माणसिते इह सुत्तेणं णियंसणं मणे, से जधा णामए इत्यादि सुत्तं कथ्यं, सुविणंभि दिट्ठं अब्वत्तं सुमरइ, प्रतिबोधप्रथमसमये सुविणमवि संभरतो अथावगहो, तस्य प्रथमावस्थायां व्यज्जनावप्रहः, परतोऽन्य ईहादिशब्दः पूर्ववत्, जगतो अर्णिदियत्थवावारेवि मणसो युज्यते वंजणावगहो, उंवयोगद्वाए असंखसमयत्तणओ, उवयोगद्वाए य प्रतिसमयमणोरव्व-गाहणओ मणोदव्वानं व वंजणववेसतो समए यं असंखेज्जइमे मनसो नियमार्थे प्रहणं भवे, तस्य च प्रथमसमयप्रतिबोधकालोऽर्थोवप्रहः तस्य पूर्वमसंखेयसमयसु व्यज्जनावप्रहः, शेषमीहादि पूर्ववत्, सीसो पुच्छइ-उगगाहादीणं उवक्कमो, एगयरअभावे वा किं सहादिवत्थुपरि-

च्छेतो ण भवति ? आचार्याह-आमं न भवति, अत एव च क्रमे नियमः, जम्हा णो अणहिगयं ईहइ, तम्हा पुवं उगगहो, जम्हा अणीहितं णोऽवगच्छइ ईहाणंतरं तम्हा अवातो, जम्हा य अणावार्यं ण धारिज्जइ वत्थुं अवायाणंतरं तम्हा धारणा, जम्हा य एस कमणियमो तम्हा सव्वे आभिणिवोधियणणवगमा णियमा एव भवति, अत एव कारण सव्वे अवगगहादयो मइणणाभेदा भवंतीत्यर्थः

तं च मतिणणं समासतो चउन्विहेत्यादि (३७-१८४) सुत्तं, तं च मतिणणं खयोवसमरूवतो एगविंधंपि होंतं णेतभे-
तत्तणतो से णाणभेदा व्वादिया से भवति, दव्वतो वत्तव्वो, णंदि वयणालंकारे, देसीवयणतो वा णं, अथवा अपादानत्ते पंचमी विभक्तिः,
'तत्थपायाणभावतो दव्वंतो णं, एवं आभिणिवोधितणाणी लभति 'आदेसेण' इत्यादि, इहोदसो नाम प्रकारोऽसौ त सामणतो विसेसतो य,
तत्थ दव्व० जातिसामण्णादेसेणं सव्वदव्ववाणि धम्मत्थिकायादियाणि जाणति, विसेसदव्वेवि, जथा धम्मत्थिकायां धम्मत्थिकायदेसे
धम्मत्थिकायस्स पदेसेत्यादिके य जाणति, भावे य जाणति जथा सुहुमपरिणता अवि सतत्था उप्पणवण्णादिया, ण पस्सइत्ति सव्वे साम-
णविसेसा, दसविहे धम्मादिए, चक्खुदंसणेण रूवसहाइतो केसि पासइत्ति वत्तव्वं, अहवाऽऽदेसो सुत्तं, तेणदेसतो सव्वदव्वे जाणति इत्यादि,
चोदक आह-जति सुत्तं कथं मतिणणंति ? उच्यते, सुतोवलद्धत्थेसु अणुसरतो तम्भावणबुद्धिसामत्थओ सुतोवयोगनिखेक्खावि मतिपच्चत्तइ-
त्थि ण सुतादेसेवि ण (सु) ज्जइ, तो खेत्तंपि सामणविसेसादेसतो, तच्च सामणतो खेत्तमागासं, तं चेव सव्वगतममुत्तं अवगाहलक्खणं सव्वं
जाणति, विसेसतोवि लेगुद्धहतिरियाइविसेसे खेत्त जाणति, ण जाणइ य, केवि क्षेत्रं न पश्यत्येव, कालेवि आदेसो सामणविसेसतो, तत्थ
सामणतो इमं भण्णइ, ण य इरिसणतो; णेव या सुतमणुसुत्तं वा कलासमूहं, सच सव्वणि वा केलेइत्ति कलणं वा कलितमेवंविधं सव्वकाले
जाणति, विसेसादेसे समयावल्लिगादि ओसत्थिणिसादि वा विसेसकालो, केय जाणति न जाणति केवि; कालं न पश्यत्येव, भावे इति भवनं

भूतिर्वा भावः एवं सञ्चभावे, भावे जातिभित्तसामणतो जाणति, विससादेसतो जीवाजीवभावे, तत्थ णाणकसायादिया जीवे, अज्जीवे वण्णपञ्जवादिए अणेगहा वीससयजोगपरिणता, एत्थ वित्राणविसयत्था जे ते जाणति पासति, सेसे ण याणइ, सञ्चभावे ण पाववति मतिणाणस्स असञ्चण्येयविसयत्तणओ, 'उग्गह ईह' गाथा (*७५-१८४) 'अत्थाणं' गाथा (*७६-१८४) 'उग्गह एकं' (*७७-१८४) गाथा 'पुट्टं सुणार्इ' गाथा(*७८-१८४) 'भासा'(*७९-१८४) गाथा ईहा गाथा (*८०-१८४) एताओ गाथातो जहा पेठियाए तहा भणि-यञ्वा इति सेतं मतिणाणंति, एस आदीए जा पुच्छा तस्स सञ्चहा सरूवे वणिणते इमं एरिसंति दंसगं णिगमणवाक्यं से तं मतिणाणंति, अथवा सीसो पुच्छति-जो एस वणिणतसरूवेण ठितो णाणाविसेसो सो किं वत्तञ्चो?, आचार्योइ- 'से' इति णिदेसे तंति-पुञ्चपण्हाभारिसणे तं-एतत् मतिणाणंति स्वनामाख्यमित्यर्थः, अहवा सेत्ति अस्य व्यंजने लोपे कृते एतं मतिणाणंति भणति, एतावत् मतिज्ञानमित्यर्थः ॥ इयाणि सञ्चरणकरणक्रियाधारं जहुरिहं कमापणं सुतणणं भणइ—

'से-किं तं सुतणण' मित्यादि, (३८-१८७) तं च सुतावरणखयोवसमत्तणतो एगविधंपि तं अक्खरादिभावे पडुच्च अंगबाहिराति चोइसविहं भणइ, तत्थ अक्खरं तिविधं, तं-णाणक्खरं अभिलावक्खरं वण्णक्खरं च, तत्थ णाणक्खरं ' खर संचरणे ' न क्षरतीत्यक्षरं न प्रच्यवते अनुपयोगेऽपीत्यर्थः, अभिलावणतो तं च णाणं से सतो चेतनेत्यर्थः, आह-एवं सञ्चमपि सेसं तो णाणमक्खरं, कम्हा सुतं अक्खरमिति भणइ ?, उच्यते, रुढिविसेसतो, अभिलावणा अक्खरं भणितो, एवं ताव अभिलावेहेतुत्तणतो सुतविण्णाणस्स अक्खरया भणिण्या, इयाणि वण्णक्खरं वणिणञ्जइ-अणेणाभिधिता अत्था इति वाऽत्थस्स वा वाच्यं चित्रे वर्णकवत् अहवा द्रव्ये गुणाविशेषवर्णकवत् वर्ण्येतेऽभिल्यते तेन वर्णाक्षरं, एत्थ सुतं 'से किं तं अक्खरं' (३९-१८७) एत्थ सुतं, तञ्चाक्षरं त्रिविधं-सण्णक्षेत्यादि, अक्खरसरं सुणतो

भासतो वा अक्खरसुतं, तत्थक्खरलंभे अभिलवे वा दव्वसुतं, खयोवसमलद्धी भावसुतं, तच्चक्षरं त्रिविधं सणक्षरादि, तत्थ सणक्खरं अक्खरागारविसेसो, सो य ब्रह्मादिलिविधाणो अणेगविधो आगारो, तेसु आगारेसु जम्हा अकारे अकारस्सण्णा एव भवति, एवं सेसेसुवि, तम्हा ते सण्णक्खरा भणिता, जहा वट्टं घनागारं दव्वं वगारसण्णा उप्पज्जतीत्यर्थः, व्यक्तिकरणं वंजणं, व्यज्यते अनेनार्थे इति वा व्यजनं, यथा प्रदीपेन घटः, व्यजनं च तदक्खरं च व्यजनाक्षरं, सचेह सर्वमेव भाव्यमाणं अकारादि हकारंतमर्थाभिव्यंजकत्वात्, से-
त्ति सतमेव अक्षरं अर्थाभिव्यंजकं भवति जहा घट इत्यादि, लद्धक्खरंति-अक्खरलद्धी जस्सत्थि तस्स इंदियमणोभयविष्णणतो इह जो अक्खरलाभो उप्पज्जइ तं लद्धिअक्खरं, तं च पंचविधं-सोतेंदियादि, जधा सोइंदियलद्धितो सइं सोसुं संख इति अक्खरदुत्ताभो भवति, एवं सव्वं लद्धिअक्खरं भाणियव्वं, इह सण्णावंजनक्खरे दोवि दव्वसुतं संगहितं, सुत्तविष्णणकारणत्तातो, लद्धक्खरे तु भावसुतं, लद्धीए विष्णणमयत्तणतो, भतणा वा । इयाणि अणक्खरसुतं, अणक्खरसइसवणतो कारणतो वा अणक्खरसुतं भवति, तं च अणेगविहं इमं-‘ऊस-
सितं’ गाहा (*८१-१८७) पूर्ववत् कंठ्या ॥ इयाणिं सण्णमसण्णस्स सुतं,

‘से किं तं सण्णीसुतं इत्यादि (४०-१८९) तत्र संज्ञाऽस्यास्तीति संज्ञी, सो य सण्णी त्रिविधो कालितोवदेसेण इत्यादि, चोदक आह-
जइ सण्णासंबंधयो सण्णीतो, सव्वे जीवा सण्णी जतो एगिंदियाणवि दस आहारादिसण्णातो पटिज्जति, आचार्याह-इह ओहसण्णा थोव-
त्तणतो गाधिक्रियते, जहा णो करिसावणेण धणवं भवइत्ति, सेसाहारासण्णादितोवि भूयिष्ठतरावि गाधिक्रियते, अणिट्टत्तणतो, जह वा णुंठ-
संठिते ण सुत्तत्तणतो रुववं भण्णइ, एते अधिकतसण्णाण अणुवणयदिट्ठता, इमो उवणयदिट्ठतो, जधा बहुधणो धणवं पसत्थणिव्वत्तियेदेह-
मुत्तत्तणतो यं रुववं भण्णति, तथेह महती सुभा य संज्ञाधिक्रियते, सा य संज्ञा मनोविज्ञानं, तत्संबंधात्सण्णीत्यर्थः, उक्तः प्रसंगः,

प्रकृतमुच्यते-कालितोवदेसेणंति, इहापि पदलोवो दृढुवो, तस्सुचरणा दीहकालितोवएसेणंति वत्तव्वं, दीहमायतं कालितोत्ति विस-
सणं, कस्स ? उवदेसस्स, जहा जिणभवणसुहुत्तकालितो दीहकालितो वा पूयामडवो कयो, तहा दीहकालितोवदेसेणंति भणितव्वो,
उवदेसणंमुवदेसो, उवदेसत्ति वा पणवणत्ति वा परूवणत्ति वा एगठ्ठा, दीहकालितोवदेसो तेण दीहकालितोवएसेणं जस्स सण्णा भवत्ति सो
य आदिपदलोवातो कालितोवतेसेणं सण्णीत्यर्थः, अथवा कालियं आयारादिसुत्तं तदुवतेसेणं सण्णी भवत्ति, सो य असरिसो जो अतीतकाले
सुदीहेवि इदं तदिति कृतमणुभूतं वा सुमरति, वट्टमाणे य इंदियणोइंदिएण य अण्णयरं सहाइअथ्यमुवलद्धं अण्णयवइरेगधम्मोहिं इहेतत्ति-
इहा तस्सेव परधम्मपरिओगो सधम्मणुगमभावधारणे य अवोहोत्ति, अवातो विसेसधम्मणेसणं, मगगं-जहा मधुरगंभीरत्तणतो एस संख-
सर इति, वीमंससुपयोगमवा णिच्चमणिच्चं इत्यादि, गवेसणा जो अणागते य चितयति, कदं वा तं तत्थ कायव्वमिति, अण्णोण्णालंब-
णाणुगतं चित्तं चित्ता, आतपरईहत्था य हिताहियविमरिसो वीमंसा, अथवा किमेतंति ईहा, णिच्छयावधरितो अत्थो अवोथो, अभिलसइ-
यत्थस्स मणोवयणकाएहिं जोगो मगणा, अभिलसियतत्थे चैव अपडुच्चमाणो गवेसणा, अणेगधा संकप्पकरणं चित्ता, द्दंढमर्थे तु वीमंसा,
जहा णिच्चमणिच्चं हितमहितं दूरं कृशं थोवं बहु इच्चादि, अथवा संकप्पतो चैव तिविथो-आमरिसणा वीमंसा अहवा अपोहोत्ति अवातो
सेसा ईहा एगट्टिया, जेणवं अण्णवरविकप्पेण मणोद्ववमणुगतं चित्तं वा वत्तति एस कालितोवदेसेणं सण्णित्ति, सो य अणंते मणेजोगो
खंधे धेत्तुं मणेति एस लद्धिसंपण्णो मणविण्णाणावरणखयोवसमेहेतुत्तणतो य जहा चक्खुमतो पदीवादिप्पगासेण फुट्टा रूवोवलद्धी भवइ तहा
मणखयोवसमलद्धिमतो मणोद्ववपगासेण मणोछट्टेहिं इंदिएहिं फुडमत्थमुवलभतीत्यर्थः, कालितोवदेससण्णी, विवक्खे असण्णी, जह वेह
अविसुच्चक्खुमतो मंदंमंदप्पगासा रूवोवलद्धी असुट्टा, एवं संगुच्छिमपंचिंदियस्स विसण्णस्स उक्कोसखयोवसमेवि अप्पमाणा, द्दव्वगगहण-

सामर्थ्यपरिणामत्तणो य असण्णिणो अविमुद्धमप्पा य अत्थोपलब्धीत्यर्थः, ततोऽविमुद्धा चतुरिंदियाणं ततो तेइंदियाणं ततोऽविमुद्धा वेइंदियाणं सुजुवल्लुद्धी, जस्स इंदिया स तथा, तेसु अ वगा(रस्सा)दिसु पवत्ततो विगालेंदियाणवि, ओदेसंतरतो मणोदव्वगहणं असुद्धमपत्तणतो य भणियं, सो य मणो तेसिं चैव अमणो दट्टव्वो, असुद्धत्तणतो अशीलवत् अधनवद्धा, तथा वेइंदिएहितोवि समीवातो अव्वत्तरं विण्णाणं जथा मत्तमुच्छियविसभावितस्स य तथा एगेंदियाणं सव्वजहणं कालितोदेससण्णिणो, एते संमुच्छिमादयो सव्वे असण्णीणो भवंतीत्यर्थः, इदाणि हेतूवदेसेणति-हेतुः कारणं निमित्तमित्यनर्थान्तरं, उवदेसेणति पूर्ववत्, हेतुत्ततो सण्णी भवइत्ति, जेण हेतुओवदेसेणं सण्णी भवति, जस्सत्ति जीवस्स णं वा अलंकारे देसीवयणतो वा, आत्मस्वरूपप्रदर्शने वचनोपन्यासे वा, अन्यत्केन विद्वानेन अभिसंधायं पूर्व ततः विद्वानस्यैव कारणशक्तिः कारणं क्रिया शक्तिः-सामर्थ्यं अथवा करणे शक्तिः कारणशक्तिः अथवा करण एव शक्तिः कारणशक्तिः तच्च अभिसंधाकरणं संचित्य इहेसु विसयतव्वत्थुसु आहारादिसु प्रवर्त्तते, अणिदिसु तु णियत्तंते, एवं सदेहपरिपालणहेतो पवत्तंति, ते य पायं पट्टप्पणकालमतीयाऽणागतकालावलिंभि नो भवति, उस्सण्णमेयं, केचित्तु तीताऽणागतकालावलिंभो वि तं भवति, तेसुवि-आगतो सुद्धमो संताणचोदको अविस्सरणहेतू दट्टव्वो, एवं तेसिं विकलेंदियाणं संमुच्छिमपंचेदियाणं हेतुवायसण्णा भणित्ता, ते पडुच्च असण्णी जे णिच्चिच्छा इट्ठाणिद्विसयविणियट्टवावारा मत्तमुच्छियविसोपमुत्तादिसारित्थवेयणट्टिया, पुट्टवादि एगिंदिया इत्यर्थः, इयाणि दिट्ठिवानोवदेसेणति, दृष्टिर्देशनं वदनं वादः उपदेशनमुपदेशः इत्यनेन दृष्टिवादोपदेशेन संश्लिष्यभिधीयते, सो य सम्मदिदिसण्णी तस्स सम्मदिट्ठिणो सण्णस्स जं सुतं तेण सण्णिसुतखयोवसमभावेण जुत्तत्तणतो दिट्ठिवातसण्णी लब्भति, अह्वा दिट्ठिवायसण्णिसि मिच्छ-त्तस्स सुयावरणस्स य खयोवसमेणं कतेण सण्णिसुतस्स लंभो भवति, एवं सो दिट्ठिवातसण्णिसुतं इत्यर्थः,

तं खयोवसमितभावंत्थं सम्मदिष्टिं पंडुच्च मिच्छदिष्टि असणी भणितो, सो तं मिच्छत्तसुदयतो असणी भवति, तस्स सुत्तं च सुयअण्णाणावरणखयोवसमेणं लब्भति, एवं दिष्टिवायअसणीत्यर्थः, तस्स सुत्तं दिष्टिवातअसणिणसुत्तं, एवं दिष्टिवाते सणिणअसणिणसुत्तसुत्तखयोवसमभावसुत्तं खेत्तव्वं इति । पर आह-खयोवसमभावठितो सणिणत्तणतो लखिबज्जइ, खाइगभावठितो केवलं किण्ण सणिणत्तिं, उच्यते, अतीतभावसरत्तणतो य पडुप्पण्णभावाण पंडुक्कणतो अणागतभावचित्तणतो य सणिणत्ति, जिणे अणुसरणं णत्थि, जिणसा सव्वदा सव्वथा सव्वत्थसव्वभावे जाणतीत्यर्थः, तंहां केवली णोसणीणेअसणी भवति, पुनरप्याह परः-इह मिच्छदिष्टिणोवि केवि हिताहियाणावा वारसण्णासंजुत्तां दीसंति, किं ते असणिणो भणिया ?, उच्यते, तस्स जा सण्णा सा जतो कुत्सिता, जहिह कुत्सितं वयणमवयणं कुत्सितसीलमसीलं वा, तथा तस्स सण्णो कुत्सितत्तणतो असंझैव दट्ठवा, अण्णं च तस्स मिच्छत्तपरिगहतो णाणमण्णाणमेव दट्ठव्वं, भणितं च सदस्रदविसेसणां गाथा कंठ्या, एवंपि ते असणी, आह-एगीदियाणं ओहसण्णा तदप्पत्तातो ते असणी चैव, तेहिंतो वेदिया आव समुच्छिमपंचेदी एतोसिं दूरतरसणीए हेतुवायंसणी भणितो, कालितोवदेसं पुण पडुच्च तेवि असणी, विण्णाणाविसिद्धत्तणतो, दिष्टिवातोवदेसं पुण पडुच्च कालितोवदेसावि असणी, अविसिद्धत्तणतो चैव, अतो णज्जइ दिष्टिवायसणी सव्वुत्तमो, सुत्ते य उवरिद्धवितो, जुत्तमेतं, कालियहेतुसण्णिणं पुण उक्कमकरणं, कंम्हा ?, उच्यते, सव्वत्थ सुत्ते सणिणगहणं जं कतं तं कालितोवदेससणिणस्स, अतः सव्वं तत्संव्यवहारख्यापनार्थं आदौ कालिगगहणं कृतमित्यर्थः, किंच-सणिअसणीणं समनस्काऽमनस्का इति क्रमःदर्शितो भवति, अविकलेंद्रिया अमनस्का इति, अल्पमनोद्रव्यउहनसामर्थ्य इति, विद्यते पुनः मनस्संथां, यस्मादुक्तं-‘कृमिकीटप तंगाद्याः, समनस्का जंगमाश्रितभेदाः । अमनस्काः पंचविधाः पृथिवीकायादयो जीवां ॥१॥ इति, भणितं सणिअसणिणसुत्तं ॥ इयाणि सम्ममिच्छासुत्तं, तत्थ सम्मसुत्तं ‘से किं तं सम्मसुते’ त्यादि (४१-१९२) जं इति

अणिद्विष्टस्स गह्वणं, इमंपि पच्चक्खभावे, वंदणा णंसंसाणा पूयणादि अरहंतीति अरहंता, अरिणो वा हंता अरिहंता, तेसिं गुणसंपदाए विसेसणं, भगवंतेहिं धम्मजसअत्थलच्छीपयत्तविभव एते छप्पयत्था भगसण्णा जेसिं अत्थि ते भगवंतो, केवलणाणदंसणा उप्पज्जंति, ते य जुगवं समुप्पणे सब्वमणागतद्धा पडुप्पणसरूवा गिरावरणा सब्वगुणपज्जवविसेससामणविसेसभावे जुगवं पवत्ते णाणदंसणधरा, तेहिं णाणदंसणेहिं तीयद्धाए सब्वदब्बगुणभावे जाणति, तथा पडुप्पणे अणागते य जाणति, कालतो दब्बभावे य पडुप्पणकाले जाणतीत्यर्थः, हिशब्बो सर्ववचनेपु कारणार्थो बहुवचनप्रतिपादकः, 'तेल्लोक्कं' ति तिणिण लोगा तेल्लोक्कं ते य उद्धाडधस्तिर्यक्, अत्र तन्निवासिगह्वणं, भवनवासिनो अधोलोगणिवासी वणयरजोतितिरितंचमणुस्सा तिरियलोकनिवासी ऊध्वं सर्ववैमानिका एवं प्रायोवृत्त्या अधोलोइयगामसंभवाद्वा, वंहितंति कहितं प्रोक्षितं निरीक्षितं दृष्टमित्यन र्थान्तरं, त्रैलोक्येन महिता मनोरथदृष्टिदृष्टा अथवा गोशीर्षचंदनादिचर्चिता, त्रैलोक्यस्य मनोहिता महिता, अथवा महिमाकरणेन महिया, सा च महिमा महाजनसमूहेन गितनृत्यनाटकाद्यनेकप्रेक्षणकरणविधाने अणलियमणवज्जसब्भूतत्थविसावावायणेहिं शुती पूइया, अथवा अन्यान्यवि पयप्रसिद्धा ह्येते एकार्थवचनाः प्रतीतं, विसत्त तिसट्टपवादिस्ते अभूतत्थरूवे वल्लेऊण इमं जहत्थं दुवालसंगं पणीतं जं पज्जवणयदब्बिवायोतो भूतत्थेण वा जुत्तं, प्रकरिसेण णीयं प्रणीयं, दुवालसंगं इत्यादि कंठयं, इहमंगगतं आयारादि अणंगगतं आवम्मसगादि, एवं सब्वं दब्बद्विट्ठणयमेतेण सामिणा असंबद्धं पंचत्थिकाया इव णिच्चं मम्मसुतं भण्णति, अथवा एतं चेव दुवालसंगदि संबद्धं भणियं सम्मसुतं, कहं तं चेव सम्मसुयं मिच्छसुतं वा, उच्यते, सम्मदिट्ठिस्स सम्मसुतं मिच्छादिट्ठिस्स मिच्छसुतं, इमं चेव सुतपरिमाणतो नियमिज्जइ, जं चोइस्सपुब्बी तरस सामा इयादि विंदुसारपज्जवसाणं सब्वंपि णियमा सम्मं सुतं, ततो उम्मत्थगपरिद्वानीए जाव अभिणवसपुब्बी पत्ताणवि सामादियादि सब्वं सम्मसुतं सम्मसुत्ततणतो चेव भवति, मिच्छणुभावत्तणतो अभिणवसपुब्बे णं पावइ, विहंतो जधा अभब्बा भाबाणुभाव-

त्तणतो ण सिञ्जतीत्यर्थः तेण परंति अभिन्नदसपुञ्जोहेतो हेट्ठा ओमत्थागपरिहाणीए जाव सामाइयं ताव सञ्जे सुयठाणा सामिसम्मगुणत्तणतो सम्मसुतं भवति, ते चेव सुतट्ठाणा सामिमिच्छत्तगुणत्तणतो मिच्छसुतं भवति ॥

इदानीं मिच्छसुतं-से किं तं मिच्छसुतं' इत्यादि (४२-१८४) अण्णित्तेहिं अण्णाणं-अबोधो तेण इतो अणुगतेत्यर्थः, मिच्छादिट्ठित्तेहिं मिच्छंति अचृतं दिट्ठित्ति दरिसणं मिच्छादिट्ठिणो अणुगतेहिति भणितं, स इत्यात्मनिर्देशः, छंदोऽभिप्रायः, तथा आतथ्येण वा अत्यस्स जो बोधो स बुद्धिः, अवग्रहमति उत्तरत्र ईहादिविकप्पा, सञ्जे मती, अह्वा णाणावरणखयोवसमभावो बुद्धी, सो चेव जतो मणोदव्वणुसारतो पवत्तइ ततो मती भण्णइ, एवं आत्माभिप्रायः बुद्धिः मतिस्ति पत्थुतं, विविधकल्पनाविकल्पितं रचितं, तच्च भारधादि जाव चत्तारि य वेदा संगोवंगा, सञ्जे ते लोगसिद्धा, लोगतो चेव तेसिं सरूवं जाणितव्वं, एतेसिं सञ्जे मिच्छसुतं भणितव्वं, एतंसि सम्ममिच्छसुतविकल्पे चतुरो विकप्पा भाणियव्वा इमेण विधिणा-सम्मसुतं चेव सम्मसुतं, मिच्छदिट्ठिणो चेव मिच्छसुतं, मिच्छसुतं सम्मदिट्ठिणो सम्मसुतं, सम्मसुयं मिच्छादिट्ठिणो मिच्छसुयं चेव, इच्चेताइं तं सम्मादिट्ठिस्स सम्मत्तपरिगाहिताइं सम्मसुतं, एत्थ सुते पढमतइयविकप्पा, इच्चेताइंति सम्ममिच्छसुताइं, अथवा मिच्छसुत्ताइं चेव, सेसं कंठयं । मिच्छदिट्ठिस्सेच्चादिसुते विइयचउत्थादिविकप्पा दट्ठुवा, तत्थ पढमविकल्पे सम्मसुतं सम्मत्तगुणेण सम्मं परिणामयतो सम्मसुतं चेव भवति, वितियविकल्पे जहा खंजसंजुयं खीरं पित्तजरोदयतो ण सम्मं भवति तथा मिच्छसुदयतो सम्मसुतो मिच्छा-ऽभिणिवेसतो मिच्छसुतं भवति, वितियविकल्पे तिप्फलादिमणिट्ठुं पि उवउत्तं उवकारिककारत्तणतो सम्मं भवति, तथा मिच्छभावोवलंभातो सम्मसुते दढतरभावुप्पायकरणतो तं से सम्मसुतं भवति, चरिमविकल्पे मिच्छसुतं तं चेव मिच्छाभिणिवेसेन मिच्छसुयं चेव भवति, तस्स वा मिच्छदिट्ठिणो तं चेव मिच्छसुतं सम्मसुतं भवति, कम्हा एवं भणइ?, उच्यते, परिणामविससतो, जम्हा ते मिच्छदिट्ठिणो तेहिं चेव

पुत्रावरविकर्त्तृहिं मिच्छसुतभणितेहिं चोदियां भणिया समाणा इति संतः, चोदणाऽणंतरं आत्मकलावस्थायाः संत इत्यर्थः, पुत्रं जं सासणं पडिवणो तं से संपकळे तंमि जातविट्ठी तं वमेति परिचयंति छट्टितिवुत्तं भवति, जम्हा एवं तम्हा तं पुव्वमिच्छसुतं सम्मसुतं से भवति । पण्णाणः पर आह-तत्तावगमसंभावसमाणसम्मत्सुताणं को पदिविसेसो जेण भणति सम्मत्सुतपरिगहिताइं सम्मसुतं, उच्यते, जहा णाणः पण्णाणो अवबोधसामणभेदा तथा सम्मसुताणपि भविस्सति, कथं?, उच्यते, जहा विसेसाणं अवबोधिअवातकरणे णाणं अवगगेह्हाओ चेव दंसणाणं अवबोधसामणभेदा तथा सम्मसुताणपि भविस्सति, कथं?, उच्यते, जहा विसेसाणं अवबोधिअवातकरणे णाणं अवगगेह्हाओ चेव दंसणं तथा इमं, तत्ते वा जा रूती तं सम्मत्तं, तत्थेव जं रुचिकं तं सुतं, एवं मिच्छत्तपरिगहेऽवि वत्तव्वं ॥ इदाणि सादिसपज्जवसाणो-
'से किं तं सादीयं' (४३-१९५) इत्यवि, इह पज्जायठितो वोच्छित्तिणितो तस्स मतेणं दुवालसंगंपि सादिपज्जवसाणंति कंठयं, जहा णरगादिभवमवेक्खतो जीवो, दव्वठितो पुण अवोच्छित्तिणतो तं तस्स मयेणं दुवालसंगंपि अणादिअपज्जवसाणं च, त्रिकालावस्थायां जहा पंच-
स्थिकायव्व, एमेवड्ढथा दव्वादिचउक्कं पडुच्च चित्तिज्जइ, तत्थ दव्वतो सम्मसुतं एतंमि पुरिसे सादि, जं पढमताए पढइ; सपज्जवसाणं वेवल्लोगगमणतो गेलणतो वा गट्ठो पमादेणं वा मिच्छादंसणगमणतो वा सपज्जवसाणं, अहवा एगपुरिसस्सेया सादिपज्जवसाणत्तणतो, दव्वतो चेव बहवे पुरिसे पडुच्च अणादिअपज्जवसाणं, अणोणत्थितिमणाइविच्छेयत्तणतो मणुयत्तणं व जहा खेत्ततो अरहेरवत्तेसु तित्थंगरधम्मे संघादियाणं उपायवोच्छेयत्तणतो सादिपज्जवसाणं, महाविदेहेसु अविच्छेदत्तणतो, कालतो ओसपिणिए तिसु उस-
पिणिए दोसु सो जं तं णोओसपिणोउसपिणो तइयं महाविदेहकालपलिभागं पडुच्च तिसुवि कालेसु अवट्टितत्तणतो अणादिअपज्जवसाणं । इदाणि भावतः, जे इति अणित्ठस्स णिहेसे जहां इति काले पुव्वणहे अपरणहे वा दिया वा रायो वा पुव्वि जिणेहिं पणत्ता भावा पच्छा एण गोतमादिभिः आघविज्जंति-आब्यान्ते सामणतो वा पण्णविज्जंति भेदप्रभेदाणि सरूवमक्खणं परूवणा, दंसिज्जंति उव्वमा

भेत्तॄणं, जहा गो तथा गवय इति, णिदंसणं हेउदिद्वंतेहि, उवदंसणा उवणतोवसंधोरोहिं, सव्वणेरथेहिं वा, अथवा एगट्टिता, एते इति पणव-
णिज्जाण णिदेसो, तहा इति पणवगं पणवणिज्जे वा पडुच्च सादि सपज्जवसाणं भवति, तच्च पणवगं पडुच्च उवयोगतो सरविससतो
पयत्तयं आसणविससतो य सादिपज्जवसाणं, पणवणिज्जे पडुच्च गतितो ठाणतो दुपदेसादिभदतो तधेगपदेसादिमगवगढतो एगसम-
यादिअव्वत्थाणातो वण्णाइपज्जे य आसज्ज सादिसपज्जवसाणं, पाठान्तरं वा 'ते तदा पडुच्च' तथा इति कालं, अनाद्यपर्यवसितं भावतः
श्रुतज्ञानं क्षयोवशमिके भोव नित्यं वर्तते स्वाभित्तसंबंध इति, अहवा सादिपज्जवसाणं सपडिपक्खं पदेसु भंगचउक्को, पढमभंगे संमस-
हितसुतभावो चित्तयव्वो, अणेगविधं वा खयोवसमभावं पडुच्च दव्वादिउवयोगं वा पडुच्च पढमभंगो, विइयो सुणो, अहवा अभव्वाणं
अणागतद्धसंबंधेण सुतभावो भणितव्वो, चरिमतइयभंगेसु अविंसिट्टसुतभावो अभव्वमव्वे पडुच्च जोएयव्वा, अभविसिद्धियस्स इच्चादि
सुतसिद्धं, इह चरिमततियभंगेसु अणादिसुतभावो दिट्ठा सुताधिकारतो, इहरा सातिभावो दद्वव्वो, मत्तिसुताण अण्णुणाणुगतत्तणते, सो य
अणादिभावो जहणो अजहणमणुक्कोसो वा हक्कजा, उक्कोसो ण भवति, कम्हा ? जम्हा उक्कोसणाणभावो केवल्लिणो भवति, तस्स य
सुते इमं पमाणं पडिज्जइ—

'सव्वागासपदेस' इत्यादि सूत्रं, सव्वमिति अपरिसेसं, सव्वगं अवि क्खिवं भवति?, सव्वं आकासं, सव्वागासयस्स पदेसा सव्वागास-
पदेसा जं परिमाणंति बुत्तं भवति, एवं सव्वागासपदेसियगं अणंतेणं रासिणा अण्णेण गुणितं, ताहे जं रासिपभाणं लब्भति तं सव्वपज्ज-
वाण अगं भवति, पज्जाताण त एक्केस्सागासपदेसस्म जावंतो अगुरुल्लुहादी पज्जवा एए पण्णाए सव्वे संपिडिता, तेसिं संपिडियाणं जं
अगं एतप्पमाणं अक्खरं लभति, अक्खरंति दुविहं णाणं, अकारादि दव्वसुतक्खरं, तत्थ णाणमक्खरंति अविंससतो सव्वं णाणमक्खरं,

वगणाओ, सुहुमाणंपि अणंताओ वगणातो, थूरवगणट्टाणेहिंतो उव्विं भासादिवगणठाणेसु एक्केके अणंताओ वगणातो, हेट्टातोवि थूर-
वगणट्टाणेणं एक्का वगणा, एवं जाव देसपदेसिताणं संखेज्जपदेसिताणं संखेज्जाओ वगणाओ असंखेज्जपदेसिताणं असंखेज्जाओ वग-
णातो, एतेणं कारणेणं गुरुलहुदव्वेहिंतो रूवी अगुरुलहुदव्वणि अणंतगुणाणि भवंति, आदेसंतरेण वा नादरठाणेसुवि सुहुमपरिणामो
अविरुद्धेत्ति भाणियव्वो, उक्कं च 'गुरुलहुदव्वेहिंतो अगुरुलहुपज्जाया अणंतगुणा । ओभयपडिसेहिया पुण अणंतकप्पा बहुविकप्पा ॥ १ ॥
गुरुलहुपज्जायजुता जे दव्वा तेसिं चैव पज्जाया । तेहिंतो रूविअगुरुलहुय दव्वाण जे अगुरुलहुपज्जाया ॥ २ ॥ ते अ थोरअणंत-
गुणत्तणतो अणंतगुणा एव भवंतीत्यर्थः, उभयपडिसेहिया गाम अगुरुयलहुआ, पुण विसेसणे, किं विसेसति ?, उच्यते, अरूविदव्वाधारा
इत्यर्थः, अहवा उभयपडिसेहिता गाम नायरसुहुमभाववज्जिता जे दव्वा, अरूविण इत्यर्थः, तेसु अणंतकप्पा गाम एक्केक्का अणंतप्रकारा,
कथं?, उच्यते, आगासत्थिकाए देसपएसपरिकप्पणाए, एवं धम्मामादिसुवि, बहुविकप्पत्ति तेसिं अणंतकप्पाणं एक्केक्को अणंतप्रकारो, कथं पुण?,
उच्यते, जम्हा एक्केके आगासपदेसे अणंता अगुरुयलहुयपज्जाया भवंति तम्हा ते बहुविकप्पत्ति, ते य सव्वणुवयणयो सद्धेया इति,
रूविअरूविदव्वाण य पज्जायअप्पबहुयं इमं भण्णति-रूविदव्वाणं जे गुरुलहुपज्जाया ते पणोछेदण विडिता एतेहिंतो एक्कस्स चैव अमुत्त-
दव्वस्स जे अगुरुलहुपज्जाया ते अणंतगुणा भवंतीत्यर्थः, एत्थं सीसो भण्णति-केवतिएहिं पुण भगेहिं मुत्तदव्वाणं विडियपज्जाएहिंतो
अमुत्तदव्वाणं अगुरुलहुपज्जाया अणंतगुणा भवंति?, उच्यते, नास्यत्र परिमाणं, बहुधावि अणंतएणं गुणिज्जमाणो अमुत्तदव्वपज्जाएसु गत्थि
परिमाणं, एवं गते परिमाणार्थे इमं भण्णति—'केण ठवेज्ज गिरोहो अगुरुलहुपज्जायाण उस्सुते । अचंतमसंजोगो जहिंतं पुण नं विवक्खस्स
॥ १ ॥' जतो अमुत्तदव्वाणं बहुधावि अणंतएण गुणिज्जमाणा पज्जायाण भवंति ततो केनेति-केनान्येन प्रकारेण भविष्यति?, भवे गिरोहो

तिकमनुष्यवान्तादिसमुद्भवाः, उक्तं च-कहि षं भंते ! संमुच्छिममणुस्सा संमुच्छति ? गोयमा ! अंतो मणुस्सखेत्ते पणयाली-
 साए जोयणसयसहस्सेसु अङ्गाइजेसु दीवसमुद्दंसु पन्नरससु कम्मभूमिसु तीसाए अकम्मभूमिसु छप्पणाए अंतरदीवेसु गन्भ-
 वकंतिमणुस्साणं चैव उच्चारेसु वा पासवणेसु वा खेलेसु वा सिंघाणेसु वा वंतेसु वा पित्तेसु वा सुकेसु वा सोणिएसु वा
 सुक्कपाज्जलपरिसाडेसु वा विगयकलेवरेसु वा थीपुरिससंजाएसु वा गामानिधमणेसु वा णगरानिधमणेसु वा सव्वेसु चैव
 असुद्धणंसु एत्थ षं संमुच्छिममणुस्सा संमुच्छंति अंगुलस्स असंखेज्जइभागमेत्ताए ओगाहणाए असणी मिच्छहिट्ठी
 अण्णाणी सव्वाहि पज्जतीहि अपज्जत्तगा अंतोमुहुचध्वाज्या चैव कालं करंति' । भरताद्याः पंचदश कर्मभूमयः हैमवताद्या-
 स्त्रिशदकर्मभूमयः त्रीणि योजनशतानि लवणजलधिजलमध्यमाधिलंब्य हिमवच्छिखरिपादप्रतिष्ठिता एकोत्तकाद्याः षट्पंचाश-
 दन्तद्वीपा भवन्ति । कर्मभूमौ जाताः कर्मभूमिजा इत्येवमक्षरगमनिका कार्या । संख्येयवर्षार्युषः पूर्वकोट्यादिजीविनः असंख्ये-
 यवर्षार्युषः पत्योपमादिजीविन इति । इह पर्याप्तिर्नाम शक्तिः, सा च पुद्गलद्रव्योपचयादुत्पद्यते, सा पुनः षट्प्रकारा, तद्यथा-
 आहारपर्याप्तिः शरीरपर्याप्तिः इन्द्रियपर्याप्तिः प्राणापानपर्याप्तिः भाषापर्याप्तिः मनःपर्याप्तिश्चेति । तत्र पर्याप्तिः- क्रियापरि-
 समप्तिः आत्मनः शरीरेन्द्रियप्राणापानवाग्मनोयोग्यदालिकद्रव्याहरणक्रियापरिसमाप्तिराहारपर्याप्तिः, गृहीतस्य शरीरतया संस्था-
 पनाक्रियापरिसमाप्तिः शरीरपर्याप्तिः, संस्थानरचनाघटनमित्यर्थः, त्वगादीन्द्रियनिर्वर्तनाक्रियापरिसमाप्तिरिन्द्रियपर्याप्तिः, प्राणा-
 पानाक्रियायोग्यद्रव्यग्रहणशक्तिनिर्वर्तनाक्रियापरिसमाप्तिः प्राणापानपर्याप्तिः, भाषायोग्यद्रव्यग्रहणानिसर्गशक्तिनिर्वर्तन-
 क्रियापरिसमाप्तिः भाषापर्याप्तिः, मनस्त्वयोग्यद्रव्यग्रहणानिसर्गशक्तिनिर्वर्तनाक्रियापरिसमाप्तिर्मनःपर्याप्तिरित्येके । आसां युगपदा-

रन्धानामपि क्रमेण परिसमाप्तिः उत्तरोत्तरसूक्ष्मतरत्वात् । अत्र चाथाश्वत्स एकेन्द्रियाणां पंच विकलेन्द्रियाणां षट् संज्ञिनाम्, उक्तं च-“आहारशरीरिदिय-पञ्जची आणुपाणभासमणे । चत्तारि पंच छपिय एगिदियविगलसञ्चर्णि ॥ १ ॥” तत्र पर्याप्त-कनामकर्मोदयानिष्पद्यमाननिष्पन्नपर्याप्तिसन्तः पर्याप्ताः “अर्थआदिभ्योऽच्” (पा० ५-२-१२७) इत्यत्र मत्वर्थार्थिः, त एव पर्याप्तकाः, एवमपर्याप्तकनामकर्मोदयादनिष्पन्नपर्याप्तियोगादपर्याप्तास्त एवापर्याप्तका इति । सम्यगविपरीता दृष्टिर्थां ते तथा, मिथ्या-विपरीता दृष्टिर्थां ते तथा, सम्यगिमिथ्यादृष्टयस्तु प्रतिपत्त्यभिमुखा अन्तर्मुहूर्तमात्रं भवन्ति, न तु परित्यागाभिमुखाः, यत उक्तम्-“मिच्छता संकती, अविरुध्वा होइ सम्ममीसेसु । मीसाओ वा दोसु वि, सम्मामिच्छं न पुण मीसं ॥ १ ॥” संयताः- सकलचारिनिष्णः, असंयताः- अविरतसम्यग्दृष्टयः, संयतासंयताः- देशाविरतिमन्तः श्रावकाः, प्रमत्तसंयताः- गच्छ-वासिनः क्वचिदनुपयोगसंभवात्, अप्रमत्तसंयतास्तु जिनकल्पिकादयः सततोपर्योगात्, अथवा गच्छवासिनः तार्ज्ज्वरताश्च पारिणामविशेषतः प्रमत्ताश्चाप्रमत्ताश्चावगन्तव्या इति । आमर्षैषिध्यादिलिखिलक्षणा ऋष्यस्ततासामन्यतरप्राप्तियोगात्प्राप्तर्ष्यः अवाधिक्रिधिभावाद्वा, अन्ये त्ववाधिक्रिधौ नियममाभिदधाति । इह च सर्वत्रैव मनुष्यादिषु विधाने सत्यर्थतो गम्यमानस्यापि विपक्षनिषेधस्याभिधानमव्युत्पन्नविनेयजनानुग्रहार्थमदुष्टमेवेति, तथाहि- सर्वपार्षदं हीदं शास्त्रं त्रिविधाश्च विनेया भवन्ति, तद्यथा- उव्यादितज्ञाना मध्यमबुधयः प्रपंचधियश्चेत्यलं विस्तरेण । स्थितमेतत् प्राप्तर्ष्यप्रमत्तसंयतानामुत्पद्यते ॥

तं च दुविहं उपज्जह । तंजहा- उज्जुमई य विउलमई या तं समासओ चउव्विहं पन्नत्तं, तं जहा- दव्वओ खित्तओ कालओ भावओ । तत्थ दव्वओ णं उज्जुमई णं अणंते अणंतपणसिए

खंधे जाणइ पासइ, ते चेव विउलमई अंभाहियतराए विउलतराए विसुद्धतराए वितिभिरतराए
 जाणइ पासइ । खेतओ णं उज्जुमई अ जहनेणं अंगुलस्स असंखेज्जयभाणं उकोसेणं अहे जाव
 इमीसे रयणण्यभाए पुढवीए उवरिमहेडिल्ले खुड्ढाणपरे उड्ढं जाव जोइसस्स उवरिमतले तिरियं
 जाव अंतोमणुस्सखित्ते अड्ढाहज्जेसु दीवसमुईसु पन्नरससु कम्मभूमिसु तीसाए अकम्मभूमिसु
 छण्णयाए अंतरदीवगोसु सन्निएचेंदियाणं पज्जतयाणं मणोणए भावे जाणइ पासइ, तं चेव विउलमई
 अड्ढाहज्जेहिमंगुलेहिं अब्भाहिअतरं विउलतरं विसुद्धतरं वितिभिरतराणं खेतं जाणइ पासइ ।
 कालओ णं उज्जुमई जहणणेणं पलिओवमस्स असंखिज्जइभाणं उकोसेणवि पलिओवमस्स असंखि-
 ज्जइभाणं अतीयमणागयं वा कालं जाणइ पासइ, तं चेव विउलमई अब्भाहियतराणं विउलतराणं
 विसुद्धतराणं वितिभिरतराणं जाणइ पासइ । भावओ णं उज्जुमई अणंते भावे जाणइ पासइ,
 सव्वभावाणं अणंतभाणं जाणइ पासइ, तं चेव विउलमइ अब्भाहियत्तराणं विउलतराणं विसुद्धतराणं
 वितिभिरतराणं जाणइ पासइ । मणपज्जवनाणं पुण जणमणपरिचिंतिअत्थपागड्ढणं । माणुसखि-
 त्तिनिबद्धं गुणपच्चइयं चरित्तवओ ॥ ५७ ॥ से तं मणपज्जवनाणं (सू० १८)

रन्ध्रानामपि क्रमेण परिसमाप्तिः उत्तरोत्तरसूक्ष्मतरत्वात् । अत्र चाद्याश्चतस्र एकेन्द्रियाणां पंच विकलेन्द्रियाणां षट् संज्ञिनाम्, उक्तं च-“आहारशरीरिन्दिय-पञ्जती आणुपाणभासमणे । चत्वारि पंच छापिप्य एभिन्दियविगलसन्धिणिं ॥ १ ॥” तत्र पर्याप्त-कनामकर्मोदयान्निष्पद्यमाननिष्पन्नपर्याप्तमन्तः पर्याप्ताः “अर्थादिभ्योऽच्” (पा० ५-२-१२७) इत्यत्र मत्वर्थार्थः, त एव पर्याप्तकाः, एवमपर्याप्तकनामकर्मोदयादनिष्पन्नपर्याप्तियोगादपर्याप्तास्त एवापर्याप्तका इति । सम्यगविपरीता दृष्टिर्थां ते तथा, सिध्या-विपरीता दृष्टिर्थां ते तथा, सम्यगिष्ययादृष्टयस्तु प्रातिपत्याभिमुखा अन्तर्मुहूर्त्तमात्रं भवन्ति, न तु परित्यागाभिमुखा; यत् उक्तम्-“मिच्छता संकंती, अविरुध्वा होइ सम्ममीसेसु । मीसाओ वा दोसु वि, सम्मामिच्छं न पुण मीसं ॥ १ ॥” संयताः- सकलचारित्रिणः, असंयताः- अविरतसम्यग्दृष्टयः, संयतासंयताः- देशविरतिमन्तः श्रावकाः, प्रमत्तसंयताः- गच्छ-वासिनः क्वचिदनुपयोगसंभवात्, अप्रमत्तसंयतास्तु जिनकल्पिकादयः सततोपयोगात्, अथवा गच्छवासिनः तानिर्गताश्च परिणामविशेषतः प्रमत्ताश्चाप्रमत्ताश्चावगन्तव्या इति । आमर्षौषध्यादिलिधिलक्षणा ऋधयस्तासासामन्यतरग्राप्तियोगात्प्राप्तध्वयः अवाधिक्रोधभावाद्वा, अन्ये त्ववाधिक्रोधौ नियममभिदधाति । इह च सर्वत्रैव मनुष्यादिषु विधाने सत्यश्रुतो गम्यमानस्यापि विपक्षानिषधस्याभिधानमव्युत्पन्नविनेयजानुग्रहार्थमदृष्टमेवेति, तथाहि- सर्वपार्षदं हीदं शाखं त्रिविधाश्च विनेया भवन्ति, तद्यथा- उद्वदितज्ञाना मध्यमबुध्वयः प्रपंचधियश्चेत्यलं विस्तरेण । स्थितमेतत् प्राप्तध्व्यप्रमत्तसंयतानामुत्पद्यते ॥

तं च दुविहं उण्जजइ । तंजहा- उज्जुमई य विउलमई या तं समासओ चउव्विहं पन्नतं, तं जहा- द्व्वओ खितओ कालओ भावओ । तत्थ द्व्वओ णं उज्जुमई णं अणंते अणंतपण्णसिए

खंधे जाणइ पासइ, ते चैव विउलमई अन्माहियतराए विउलतराए विसुद्धतराए वितिभिरतराए
 जाणइ पासइ । खेतओ णं उज्जुमई अ जहनेणं अंगुलस्स असंखेज्जयभाणं उक्कोसेणं अहे जाव
 इमीसे रयणएभाए पुढवीए उवरिमहेद्विल्ले खुहुगपयरे उद्धं जाव जोइसस्स उवरिमतले तिरियं
 जाव अंतोमणुस्सखिते अद्धहाइज्जेसु दीवसमुईसु पन्नरससु कम्मभूमिसु तीसाए अकम्मभूमिसु
 छएत्ताए अंतरदीवणेसु सान्निपंचेदियाणं पज्जत्तयाणं मणोणए भावे जाणइ पासइ, तं चैव विउलमई
 अद्धहाइज्जेहिमंगुलेहि अन्माहिअतरं विउलतरं विसुद्धतरं वितिभिरतराणं खेतं जाणइ पासइ ।
 कालओ णं उज्जुमई जहणोणं पलिओवमस्स असंखिज्जइभाणं उक्कोसेणवि पलिओवमस्स असंखि-
 ज्जइभाणं अतीयमणागयं वा कालं जाणइ पासइ, तं चैव विउलमई अन्माहियतराणं विउलतराणं
 विसुद्धतराणं वितिभिरतराणं जाणइ पासइ । भावओ णं उज्जुमई अणंते भावे जाणइ पासइ,
 सब्बभावाणं अणंतभाणं जाणइ पासइ, तं चैव विउलमइ अन्माहियतराणं विउलतराणं विसुद्धतराणं
 वितिभिरतराणं जाणइ पासइ । मणपज्जवनाणं पुणं जणमणपरिचिंतिअत्थपागड्ढणं । माणुसखि-
 तानिबद्धं गुणपच्चइयं चरित्तवओ ॥ ५७ ॥ से तं मणपज्जवनाणं (सू० ३८)

चूर्णिः—ऋजुमती उज्जुमई सामणगाहिणि चि भणितं होति । एस मणोपज्जायविसेसो चि । ओसणं विसेसविमुहं उवलभति णातीव बहुविसेसविसिद्धं अत्थं उवलभइ चि भणितं होति, घटोऽणेण चित्तिओ चि जाणति । विपुला मती विपुलमती बहुविसेसणाहिणि चि भणितं भवति, मणोपज्जायविसेसे जाणति, दिट्ठतो जहा-अणेण घडो चित्तिओ तं च देसकालादि अणेगपज्जायविसेसविसिद्धं जाणति । अहवा रिजुविपुलमतीणं इमं दव्वादीहिं विसेससरूवं भणति--साणिणा मणत्तेण मणिते मणोखंधे अणंते अणंतपदेसिए दव्वट्ठताए तणते य वणणादिए भावे मणपज्जवणणेणं पच्चकखं पेक्खमाणो जाणति चि भणितं, सुणितमत्थं पुण पच्चकखं ण पेक्खोत मणालंबणं मुत्तममुत्तं वा सो य छउमत्थो तं अणुमाणतो पेक्खति चि अतो पासणता भणिता । अहवा छउमत्थस्स एणाविहखयोवसमलंभेऽवि विविधोपयोगसंभवो भवति, जहेत्थेव रिजुविपुलमतीणं उवयोगो अतो विसेससामणत्थेसु उवउज्जतो जाणति पासइ चि भणितं ण दोसो । विपुलमती पुण दवट्ठताए वणणादिइहि य आधिगतं जाणतीत्यर्थः, उवारिमहेट्टिल्लाइं खुड्ढागपतराइं ति । इमस्स भावणत्थं इयं पणणविज्जाति तिरियलोगस्स उड्ढाहो अट्टारसजोयणसइयस्स बहुमज्झे एत्थ असंखेयंगुलभागमेत्ता लोगाणासप्यरा अलोगेण संवट्ठिता सव्वखुड्ढातरा खुड्ढागपतर चि भणिता, ते य सव्वतो य रज्जुप्पमाणा तेसिं जे बहुमज्झे दो खुड्ढागपतरा तेसिं पि हु बहुमज्झे जंबुदीवे रतणप्पभपुट्ठविबहुसमभूमिभागो मंदरस्स बहुमज्झंदेसे एत्थ अट्टप्पंदसो रुयगो जत्तो दिसिविदिसिविभागो पवत्तो, एतं तिरियलोगमज्झं, एतातो तिरियलोगमज्झातो रज्जुप्पमाणखुड्ढागपपत्तेरेहिंतो उवारि तिरियं असंखेयंगुलभागबुद्धि, उवारिहुत्तोऽपि अंगुलअसंखेयभागारोहो चैव, एवं तिरियमुवारि च अंगुलअसंखेयभाबुद्धिए ताव लोगबुद्धि णेतव्वा जाव

उड्डलोगमञ्चं, ततो पुणो तेणव कमेणं संवट्टो कायव्वो जाव उवरि लोनांतो रज्जुप्पमाणां, ततो य उड्डलोगमञ्चत्तातो उवरि
हेट्टा य कमेण खुड्डागप्पतरा भाणियव्वा जाव रज्जुप्पमाणा खुड्डागप्पतरं चि, तिरियलोगमञ्चरज्जुप्पमाणखुड्डागप्पतरेहिं-
तोऽपि हेट्टा अंगुलअसंखेयभागवुड्डी तिरियं अहोवगाहेण वि अंगुलस्स असंखभागो वेव, एवं अहोलोगो वड्ढेवव्वो जाव
अहोलोनांतो सत्तरज्जुओ, सत्तरज्जुपयरहेत्तो उवरवरिं कमेण खुड्डागप्पतरा भाणितव्वा जाव तिरियलोगमञ्चरज्जुप्पमाणा
खुड्डागप्पतरं चि । एवं खुड्डागपरुवणे कते इमं भण्णति--उवरिमं ति तिरियलोगमञ्चत्तो अहो जाव णवजोयणसत्ताणि ताव
इमीए रयणप्पभाएणुटवीए उवरिमखुड्डागपतरं चि भण्णंति, तदहो अहोलोगे जाव अहोलोइयगामवचिणो
ते हेट्टिमखुड्डागप्पतरं चि भण्णंति, रिज्जुमती अधो ताव पश्यतीत्यर्थः । अहवा अहोलोगस्स उवरिमा खुड्डागप्पतरा तिरिय-
लोनास्स य हेट्टिमा खुड्डागप्पतरा ते जाव पश्यतीत्यर्थः, अण्णे भण्णंति-उवरिमं ति अधोलोगोपरि ठिता जे ते उवरिमा, के य
ते ? उच्चते-सव्वतिरियलोगवचिणो तिरियलोगस्स वा अहो णवजोतणसत्तवचिणो ताण वेव जे हेट्टिमा ते जाव पश्यती-
त्यर्थः, इमं ण वड्डइ अहोलोइयगाममणपञ्जवणाणसंभववाहलत्तणतो उक्तं च 'इहाधोलौकिकान् ग्रामान्, तिर्यग्लोकवि-
वर्त्तिनः । मनोगतास्त्वसौ भावान्, वेत्ति तद्वर्त्तिनामपि ॥ १ ॥' अड्डातिर्यंगुलगहणं उस्सेमहंगुलमाणतो कहं णज्जति ? उच्चते-
'उस्सेहपमाणतो भिणसु देहंति वयणातो अंगुलादिद्या य जे पमाणा ते सव्वे देहनिष्कणा इति पाणविसयत्तणतो य ण दोसो,
रिज्जुमातिखेचोवलंमप्पमाणातो विपुलमती अब्भहियतराणं खेतं उवलभइ चि एगदिसिं पि अब्भहियसंभवो भवति चि समं-
ततो जम्हा अब्भहियंति तम्हा विपुलतराणं भण्णति । अहवा जहा वड्ढो वड्ढातो जलाहारत्तणतो अब्भहियो सो पुणं नियमा

धडागासखेत्रेण विउलतरौ भवति, एवं विउलमती अन्महिषतरागं मणोलद्धिजीवदन्वाधारखेतं जाणति, तं च नियमा विपुलतरं इत्यर्थः । अहवा आयाभाविकखंभेण अन्महिषतरागं बाह्येण विउलतरं खेतं उपलभत इत्यर्थः । अहवा दोऽवि पदा एगडा विसिद्धविसुद्धिविसेसदंसगो तरसदो चि यथा शुक्लः शुक्लतर इति । किं च जहा पगासगदन्वाविसेसातो खेतविसुद्धिविसेसो लक्खिज्जति तहा मणपज्जवणाणावरणविसेसातो रिजुमणपज्जवणाणिसमीवातो विपुलमणपज्जवणाणी विसुद्धतरागं जाणति, मणपज्जवणाणावरणखयोवसमुत्तमलंभत्तणतो वा वितिमिरतरागं ति भणति । अहवा पुव्ववद्धमण- पज्जवणाणावरणखयोवसमुत्तमलंभत्तणतो विसुद्धं ति भाणितं, तस्सेवावरणवज्जमाणस्सऽभावत्तणतो पुव्ववद्धस्स य अणुद- यत्तणतो वितिमिरतरागं ति भणति । अहवा दोऽवि एते एगाडिया पदा मणपज्जवनाणस्स । सेसं कंठं । इदाणि केवलणाणं भणति मणपज्जवणाणाणंतरं सुत्तकमुद्धिदत्तणतो विसुद्धिलाभुत्तरमयो य केवलं भणति ॥

वृत्तिः— एतच्चोत्पद्यमानं द्विधोत्पद्यते, तद्यथा- ऋजुमतिश्च विपुलमतिश्च मननं मतिः सेवेदनामित्यर्थः, ऋज्वी- सामान्यग्राहिणी मतिः ऋजुमतिः, घटोऽनेन चिन्तित इत्यध्यवसायनिबन्धनमनोद्रव्यप्रतिपत्तिरित्यर्थः ॥ एवं विपुला-विशेष- ग्राहिणी मातिर्विपुलमतिः, घटोऽनेन चिन्तितः स च सौवर्णः पाटलिपुत्रकोऽद्यतनो महानित्याद्यध्यवसायहेतुभूतमनोद्रव्य- विज्ञप्तिरिति भावार्थः, अस्यां व्युत्पत्तौ स्वतंत्रं ज्ञानमेव गृह्यत इति । अथवा ऋज्वी- सामान्यग्राहिणी मातिरस्य सोऽप्यमृजु- मतिस्तद्वानेव गृह्यते, एवं विपुला- विशेषग्राहिणी मातिरस्येति विपुलमतिस्तद्वानेव, भावार्थः प्राग्बहुत्तरत्र वा वक्ष्यामः । 'तं समासतो' इत्यादि- तत्र समासतश्चतुर्विधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा- द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतः भावतः, तत्र द्रव्यतः 'णं' इति पूर्ववत्-

ऋजुमतिः अनन्तान्-अपरिसितान् अनन्तपर माएवात्मकानित्यर्थः, स्कन्धान् विशिष्टैकपरिणामपरिणतान् संज्ञिभिः पञ्चे-
 न्द्रियैः पर्याप्तैः अर्धतृतीयद्वीपसमुद्रान्तर्वर्तिभिर्मनस्त्वेन परिणामितानित्यर्थः. जानीत इति मनःपर्यायज्ञानावरणक्षयो-
 पशमस्य पटुत्वात्साक्षात्कारेण विशेषभूयिष्ठपरिच्छेदाजानीत इत्युच्यते । तदालोचितं पुनरर्थं घटादिलक्षणमध्यक्षतो न
 जानाति, किंतु तत्परिणामान्यथानुपपत्त्याऽनुमानतः पश्यतीत्युच्यते उक्तं च भाष्यकारेण--“ जाणइ बज्जेऽणुभाणाड ति ”
 इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यम्, यतो मूर्त्तद्रव्यालम्बनमेवेदं, मन्तारस्त्वमूर्त्तमपि धर्मास्तिकायादिकं मन्येरन् न च तदनेन साक्षात्कर्तुं
 शक्यते । तथा चतुर्विधं चक्षुर्दर्शनादिदर्शनमुक्तमतो भिन्नालम्बनमेवेदमवसेयम्, तत्र च दर्शनसंभवात् पश्यतीत्यपि न दु-
 ष्टम्, एकप्रमात्रपेक्षया तदनन्तरभावित्वाच्चोपन्यस्तामिति । ओषतो वैकविधक्षयोपशमलब्धौ विविधोपयोगसंभवाद्द्विशेषसामा-
 न्यार्थपेक्षया जानाति पश्यति चेत्यदृष्टमित्यलं विस्तरेण । तानेव विपुलमातिरभ्याधिकतरान् स्कन्धान् द्रव्यार्थतया वर्णादि-
 भिश्च जानाति पश्यति च । क्षेत्रत ऋजुमतिरथो यावत्स्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या उपरिमाधस्तयानि शुल्लकप्रतराणीति,
 शुल्लकप्रतरपरिज्ञानार्थमिमं पण्णविज्जाति-तिरयलोकस्स उड्ढाहमट्टारसजोयणसयस्स बहुमज्जे एत्थ असंखेज्जंगुलभागमेत्ता
 लोणागासपतरा अलोणेण संवड्ढिया सव्वखुड्ढगतारा खुड्ढाणपतर त्ति भण्णांति, ते य सव्वतो रज्जुप्पमाणा तेसि बहुमज्जे
 दो खुड्ढाणपतरा, तेसि बहुमज्जे जवुद्दीवे रतणप्पभपुदवीवहुसमभूमिभागे मंदरस्स बहुमज्जे एत्थादुपएसो रुयगो जत्तो दि-
 सिविदिसिविभागो पवत्तो, एयं तिरियलोकमज्जे, एयातो तिरियलोकमज्जातो रज्जुप्पमाणखुड्ढाणपतरंहितो उवरि तिरियं
 असंखेयंगुलभागवुड्ढी उवरि हुत्तोऽपि अंगुलअसंखेयभागारोहो चैव एवं तिरियमुवरिं च अंगुलासंखेयभागवुड्ढीए ताव लोण-

तद्ध्वंसितुं शीलमस्येति सितध्वंसी सिद्धः तस्य केवलज्ञानं सिद्धकेवलज्ञानम् । 'से किं तं' इत्यादि अथ किं तद्भवस्थकेवलज्ञानं? भवस्थकेवलज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—सयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च अयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च, इह युज्यन्त इति योगाः कायादयः, उक्तं च, " कायाबद्धमनःकर्म योगः, " (तत्त्वा० ६-१) तत्रौदारिकादिशरीरशुक्लस्यात्मनो वीर्यपरिणतिविशेषः काषयोगः, तथादारिकवैक्रियाहारकशरीरव्यापाराहृतवाग्द्रव्यसमूहसाञ्चिव्याज्जीवव्यापारो वागयोगः, तथादारिकवैक्रियाहारकशरीरव्यापाराहृतमनोद्रव्यसमूहसाञ्चिव्याज्जीवव्यापारो मनोयोगः, तद्यथा संभवं योगोऽस्य विद्यते इति सयोगी, सयोगी चासौ भवस्थश्च सयोगिभवस्थः, तस्य केवलज्ञानं सयोगिभवस्थकेवलज्ञानं । एवं न योगी अयोगी, स च भवस्थश्च अयोगिभवस्थः, तस्य केवलज्ञानं अयोगिभवस्थकेवलज्ञानं शैलेश्यवस्थागतस्येत्यर्थः । अथ किं तत् सयोगिभवस्थकेवलज्ञानं ? सयोगिभवस्थकेवलज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—प्रथमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च अप्रथमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च, तत्र प्रथमसमयस्तत्प्रथमतयोत्पत्तिसमय एव गृह्यते, न प्रथमोऽप्रथमः द्वितीयादयः सर्व एव शैलेश्यवस्थाप्राप्तेरप्रथमसमय इति । अथेत्यन्यथा प्रतिपाद्यते—चरमसमय इत्यादि, तत्र चरमः सयोगिकालान्त्यसमयः, न चरमोऽचरमः पश्चात्तुपूर्व्या चरमादारभ्य सर्व एव आकेवलप्राप्तेरचरमा इति । से तमित्यादि निगमनम् । 'से किं तं' इत्यादि, अत्रापि शैलेश्यवस्थाभाविकेवलज्ञानमवधीकृत्यैवमेव भावनीयम्, अलं विस्तरेण । 'से तं' इत्यादि निगमनं तदेतद्भवस्थकेवलज्ञानम् ॥

मु०—से किं तं सिद्धकेवलनाणं ? सिद्धकेवलनाणं दुविहं पणत्तं, तं जहा—अणंतरसिद्धके-

वलनाणं च परंपरसिद्धकेवलनाणं च (सू० २०)

चार्णिः—से किं तं सिद्धकेवलनाणं इत्यादिद्वयं, तत्थ सिद्धकेवलनाणं द्विविहं—अणंतरं, परंपरं तत्थ अणंतरं णो समयंतरं

पत्तं सिद्धत्वप्रथमसमयवर्तिन इत्यर्थः ॥

वृत्तिः—‘से, किं तं’ इत्यादि, अथ किं तत् सिद्धकेवलज्ञानं ? सिद्धकेवलज्ञानं द्विविधं प्रकृतं, तद्यथा-अनन्तरसिद्धकेवलज्ञानं च परंपरसिद्धकेवलज्ञानं च । तत्र शैलेश्यवस्थापर्यन्तवर्तिसमयसमासादितासिद्धत्वस्य तास्मिन्नेव समये यत्केवलज्ञानं तदनन्तरसिद्धकेवलज्ञानं, ततो द्वितीयादिसमयेष्वनन्तामप्यनागताद्वां परंपरसिद्धकेवलज्ञानमिति ॥

से किं तं अणंतरसिद्धकेवलनाणं ? अणंतरसिद्धकेवलनाणं पञ्जरसविहं पणत्तं, तं जहा-

तिथसिद्धा १ अतिथसिद्धा २ तिथयरसिद्धा ३ अतिथयरसिद्धा ४ सयंबुद्धसिद्धा ५ पत्तेयबुद्ध-

सिद्धा ६ बुद्धबोहियसिद्धा ७ इत्थिलिंगसिद्धा ८ पुरिसालिंगसिद्धा ९ नपुंसगसिद्धा १० सालिंगसिद्धा-

११ अनालिंगसिद्धा १२ गिहिलिंगसिद्धा १३ एणासिद्धा १४ अणेगसिद्धा १५ से तं अणंतरसिद्ध-

केवलनाणं (सू० २१)

चार्णिः—ते पंचदशविधाः तिथसिद्धा इत्या, तिथसिद्धा इति जे तिथ्ये सिद्धा ते तिथसिद्धा, तिथ्यं च चाडव्यणो समण-

संघो पटमगहधरो वा, भणितं च “आरिसे तिथ्यं भंते तिथ्यं अभिहादि तिथ्यं ? गोतमा! अरहा ताव तिथ्यंकरे, तिथ्यं पुण

संघो पटमगहधरो वा, भणितं च “आरिसे तिथ्यं भंते तिथ्यं अभिहादि तिथ्यं ? गोतमा! अरहा ताव तिथ्यंकरे, तिथ्यं पुण

संघो पटमगहधरो वा, भणितं च “आरिसे तिथ्यं भंते तिथ्यं अभिहादि तिथ्यं ? गोतमा! अरहा ताव तिथ्यंकरे, तिथ्यं पुण

सावर्थश्चेति समासः, तं प्रकटयति- प्रकाशयति जनमनःपरिचिन्तितार्थप्रकटनं मातृपक्षेत्रम्- अर्थतृतीयद्वीपसमुद्रपरिमाणं तन्नि-
बन्धनं, न तद्राहिव्यवस्थितप्राणिमनःपरिचिन्तितार्थविषयं प्रवर्तत इत्यर्थः, गुणाः- क्षान्त्यादयः त एव प्रत्ययाः कारणानि
यस्य तद्गुणप्रत्ययं, चारित्रमस्यास्तीति चारित्रवान् तस्य चारित्रवत् एवेदं भवति, एतदुक्तं भवति- अप्रमत्तसंयतस्य
आमर्षोपध्यादिक्रिद्दिप्राप्तस्य चेति गाथार्थः । 'से तं मणपञ्जवणाणं' तदेतत् मनःपर्यायज्ञानमिति ॥

मू०-से किं तं केवलनाणं ? केवलनाणं दुविहं पन्नतं, तं जहा- भवत्थकेवलनाणं च सिद्धकेवल-
नाणं च । से किं तं भवत्थकेवलनाणं ? भवत्थकेवलनाणं दुविहं पणत्तं, तं जहा- सजोगिभवत्थ-
केवलनाणं च अयोगिभवत्थकेवलनाणं च । से किं तं सजोगिभवत्थकेवलनाणं ? सयोगिभवत्थकेवल-
नाणं दुविहं पणत्तं तं जहा- पढमसमयसयोगिभवत्थकेवलनाणं च अपढमसमयसजोगिभवत्थकेवल-
नाणं च, अहवा चरमसमयसयोगिभवत्थकेवलनाणं च अचरमसमयसजोगिभवत्थकेवलनाणं च ।
से तं सजोगिभवत्थकेवलनाणं । से किं तं अयोगिभवत्थकेवलनाणं ? अयोगिभवत्थकेवलनाणं दुविहं
पन्नतं, तं जहा- पढमसमयअयोगिभवत्थकेवलनाणं च अपढमसमयअयोगिभवत्थकेवलनाणं च,
अहवा चरमसमयअजोगिभवत्थकेवलनाणं च अचरमसमयअजोगिभवत्थकेवलनाणं च । से तं
अजोगिभवत्थकेवलनाणं (सू० १९).

द्युर्गिः— 'से किं तं केवल' इत्यादि स्वप्न, केवलनाणअभेदेऽपि भेदो भवसिध्धावत्थादिएहि अणगधा इमो क-
 ज्जाति, मणुस्सभवादितस्स जं केवलनाणं तं भवत्थकेवलनाणं, चसहो उस्सण्णे भेददंसणे, सव्वकम्मविप्पमुक्को सिद्धो,
 तस्स जं णाणं तं सिद्धकेवलनाणं । मणादितो जोगो, सो य जहा संभवतो तेण सह जोगेण सजोगी तस्स जं नाणं तं स-
 जोगिभवत्थकेवलनाणं । अजोगी सव्वजोगिनिरुद्धो सव्वभावठितो, तस्स जं णाणं तं अजोगिभवत्थकेवलनाणं । पढमसमयो
 केवलणाणुप्पत्तिसमयो चेव, अपढमो वित्तियादिसमयो जाव सजोगितस्स चरमसमयेत्यर्थः । अहवा एस्सेवत्थो समयविकप्पण
 अण्णहा दंसिज्जाति-सजोगिकालचारिमसमए चारिमो त्ति पच्छिमो, ततो परं अयोगी भविष्यतीत्यर्थः, अचरिमो त्ति चरिमो
 न भवति चरिमस्स आदिसमयातो आरब्ध ओमत्थमं गेद्धं जाव पढमसमयो ताव अचरमसमया भणत्ति, एत्तेसु जं
 णाणं तं अचरमसमयभवत्थकेवलनाणं, सेसं कंठं ॥

वृत्तिः— 'से किं तं केवलनाणं' इत्यादि, अथ किं तत् केवलज्ञानं? केवलज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-भवत्थकेवलज्ञानं
 च सिद्धकेवलज्ञानं च भवन्त्यस्मिन् कर्मवशावर्तिनः प्राणिन इति भवः, भवो गार्तिर्जन्मेति पर्यायाः, भवे तिष्ठतीति भवत्थः,
 तस्य केवलज्ञानं । भवत्थकेवलज्ञानं 'विधौ (धू) संराद्धौ' 'राध साध संसिद्धौ' 'धिधू शास्त्रे माङ्गल्ये च' सिध्यति स्म सिद्धः,
 यो येन गुणेन निष्पन्नः--परिनिष्ठितो न पुनः साधनीयः सिद्धौदनवत् स सिद्धः, स च कर्मासिद्धादि भेदादनेकाविधः, उक्तं
 च- 'कम्मं सिष्ये य विज्जाए, मंतं जोगे अ आगमे । अत्थजत्ताअभिप्पाए, तवे कम्मकवए इअ ॥ १ ॥ ' इह कर्मक्षयसि-
 द्धानाधिकारः, स चाशेषकर्माश्रयात् कर्मक्षयासिद्धः, सितध्वांसित्वात् सिद्धः 'सित वर्णवन्धनयोः' इति सितं-बद्धमष्टप्रकारं कर्म

जम्हा तं जीवातो उच्यणं अणणभावत्तणतो णो खरइत्ति, इह पुण सन्वपज्जायतुल्लत्तणतो केवलणणं वेत्तन्वं, तम्हा केवलं सन्वदन्वपज्जाय-
विण्णत्तिसमसं भवति, तथा केवलं णेये पवत्तइत्ति तस्सवि परिमाणं इमेण चैव विहिणा भाणियन्वं, सन्वागासपदेसमां इत्यादि पूर्ववत्, ते
य सन्वपज्जाया समासतो तीसं इमेण चैव विहिणा-गुरु २ लहु २ एते चउरो पंच वण्णा दो गंधा पंच रसा अट्ट फासा अणित्थत्थसंठाणसंठिता
ह संठाणा, एते सन्वदन्वे संभवंति, अमुत्तदन्वेसु अगुरुलहु चैव एको पज्जायो संभवति, एत्थ य एकेके भेदे अणंता भेदा संभवंति, किंच-
मुत्तदन्वेसु णयविससतो अणेगवरा अट्टविसं थूलपज्जाया भवंति, कथं ?, उच्यते, ते च बत्तीसं सन्वगुरुलहुपज्जायहिं विहणा, यतो
भाणितं णिच्छययो सन्वगुरु सन्वलहुं वा ण विज्जते दन्वं । ववहारतो उ जुज्जाति बायरसंधेसु णणेसु ॥ १ ॥ णिच्छयमतेण सन्वहा लहुं
गुरुं वा णत्थि दन्वं, जदि ह्वेज्ज तो तस्स पल्लमाणस्स ण विरोहो केणइ ह्वेज्जा, सन्वलहुस्स वा उच्यदमाणस्स, जओ य निच्चपट्ठणं उच्यट्ठणं
वा ण विज्जते, सन्वहा लहुं गुरुं वा ण, तम्हा सन्वहा गुरुं लहुं वा दन्वं णत्थि, ववहारणतादेसेण पुण दोडवि अत्थि, जहा सन्वगुरु कोडिसिला
वज्जं वा, सन्वलहुं व धूमाउल्लापत्तादी, एवं ववहारणतादेसतो बायरपरिणामपरितेसु संधेसु गुरुभावो लहुभावो य भवति, णाणेसु तिण्णसु-
हुमपरिणामेसुत्ति, के पुण सुहुमपरिणामिता दन्वा के वा बायरपरिणया ?, उच्यते, परिणामतो आरद्धं एगुत्तरवट्ठितेसु ठाणेसु सुहुमपरिणता
दन्वा लब्धंति, एतेसि च अगुरुलहुपज्जवा भवंति, बायरो पुण परमाणुतो आरब्ध जाव असंखेज्जपदेसिओ संधो भवति परतो बायरपरिणामो
संधो लब्धति, सो य जहणोवि अणंतपदेसिओ णियमा भवति, तातो एगुत्तरवट्ठिता अणंतठाणावादिया बायरा संधा ते ओरालविज्जन्वा-
हारतो य वगणासु भवंति, णियमा य ते गुरुलहुपज्जया भवंति, सीसो पुच्छति-जे रुविगुरुलहुदन्वा अगुरुलहुया तेसि के थोवा लहुया ?,
उच्यते, थोवाणि लहुदन्वाणि, तेहितो रुवी अगुरुलहु दन्वा अणंतगुणा भवंति, उच्यते थूराणं अणंतपदेसिताणं संधाणं सट्ठाणे अणंताओ

श्री
नन्दीचर्या

॥ ४३ ॥

वगणाओ, सुहुमाणांषे अणंताओ वगणातो, थूरवगणट्टणोहिंतो उवरि भासदि वगणट्ठणेषु एकेके अणंताओ वगणातो, हेट्टातोवि थूर-
वगणट्टाणोणं एक्का वगणा, एवं जाव दसपदेसिताणं संखेज्जपदेसिताणं संखेज्जाओ वगणाओ असंखेज्जपदेसिताणं असंखेज्जाओ वग-
णातो, एतेणं कारणेणं गुरुलहुदन्वेहिंतो रूवी अगुरुलहुदन्वाणि अणंतगुणाणि भवंति, आदेसंतरेण वा वादरट्ठणेषुवि सुहुमपरिणामो
अविरुद्धेति भाणियन्वो, उक्कं व 'गुरुलहुदन्वेहिंतो अगुरुलहुपज्जाया अणंतगुणा । ओभयपडिसेहिया पुण अणंतकप्पा बहुविकप्पा ॥ १ ॥
गुरुलहुपज्जायजुता जे दन्वा तेसिं नेव पज्जाया । तेहिंतो रूविअगुरुलहुय दन्वाण जे अगुरुलहुपज्जाया ॥ २ ॥ ते अ थोरअणंत-
गुणत्तणतो अणंतगुणा एव भवंतीत्यर्थः; उभयपडिसेहिया णाम अगुरुयलहुआ, पुण विसेसणे, किं विसेसति ?; उच्यते, अरूविदन्वाधारा
इत्यर्थः; अहवा उभयपडिसेहिता णाम बायरसुहुमभावज्जिता जे दन्वा, अरूविण इत्यर्थः; तेसु अणंतकप्पा णाम एकेक्का अणंतप्रकारा,
कथं?, उच्यते, आगासत्थिकाए देसपएसपरिकप्पाए, एवं धम्ममादिसुवि, बहुविकप्पत्ति तेसिं अणंतकप्पाणं एकेको अणंतप्रकारो, कथं पुण?,
उच्यते, जम्हा एकेके आगासपदेसे अणंता अगुरुयलहुयपज्जाया भवंति तम्हा ते बहुविकप्पत्ति, ते य सन्वणुवयणयो सद्धेया इति,
रूविअरूविदन्वाण य पज्जायअप्पबहुयं इमं भण्णाति-रूविदन्वाणं जे गुरुलहुपज्जाया ते पण्णाछेदण पिडिता एतेहिंतो एकस्स चैव अमुत्त-
दन्वस्स जे अगुरुलहुपज्जाया ते अणंतगुणा भवंतीत्यर्थः, एत्थं सीसो भण्णाति-केवतिएहिं पुण भगेहिं मुत्तदन्वाणं पिडियपज्जाएहिंतो
अमुत्तदन्वाणं अगुरुलहुपज्जाया अणंतगुणा भवंति?, उच्यते, नास्त्यत्र परिमाणं, बहुधावि अणंतएणं गुणिज्जमाणो अमुत्तदन्वपज्जाएसु णात्थि
परिमाणं, एवं गते परिमाणार्थे इमं भण्णाति—'केण ठवेज्ज णिरोहो अगुरुलहुपज्जायाण उस्सुत्ते । अच्चंतमसंजोगो जहितं पुण नं विवकखस्स
॥ १ ॥' जतो अमुत्तदन्वाणं बहुधावि अणंतएण गुणिज्जमाणा पज्जाया ण भवंति ततो केनेति-केनान्त्थेन प्रकारेण भविष्यति ?, भवे णिरोहो

णाम परिमाणपरिच्छेद इत्यर्थः, किं मुत्तद्व्याणं अगुरुलहुपज्जायपरिमाणं भविससति ? नित्युच्यते- 'अचंचंतमसंजोगो' अचंचंतं-अतीव अपुञ्ज-
माणो जम्हा संजोगो जहितंति-यत्र, पुण विसेसणे, किं विसेसइ?-रुविदव्वे, तादित्यनेन अमुत्तद्व्वपकखो तस्स विवकखो मुत्तदव्वपगारो
तेसु पज्जायथोवत्तणतो अमुत्तदव्वेसु पज्जायाण अतीव बहुयत्तणतो, अतो मुत्तदव्वेहितो अमुत्तदव्वपज्जायाण परिमाणकरणसंजोगो एयांते णेव
सुञ्जते, ण षड्दत्तेत्यर्थः, 'एवं तु अणंतेहि अगुरुलहुपज्जाएहि संजुत्तं । हेति अमुत्तं दव्वं अरुविकायाण उण चउण्हं॥१॥ति, चउण्हं-धम्ममाधम्म-
गासजीवाणांति, एतेसि चतुण्हवि णियमा पत्तेयं अणंता अगुरुलहुपज्जाया भवंति, कथं?, उच्यते, जहा एतेसि एकेको पदेसो अणंतेहि अगु-
रुलहुपज्जाएहि संजुत्तो तम्हा धम्ममाधम्मगेजीवस्स य असंखेज्जपदेसत्तणतो असंखेज्जमणंता पत्तेयं भवंति, आगासपदेसपरिमाणत्तणतो
पुण तेसि अस्थि परिमाणं तहवि संववहारतो अणंता उक्ता इत्यर्थः, एवं ताव वकखेयमनंतमुत्तं ॥ अथेदानो तत्केवलज्ञानं यथाऽनंतं तथे-
दमुच्यते 'उवलद्धो' गाहा, सव्वे रुविदव्व्याण य जावइया गुरुलहुपज्जाया ते सव्वे अरुविदव्व्याण य जे अगुरुलहुपज्जाया एते सव्वे जुगत्तं
जाणति पासइ य, जतो एवमणंतं केवलणामकत्वातंति सप्रसंगमभिहितं । इदाणि अकत्तकारादिदव्वसुत्तमकत्तरंति, जदि अविसेसतो पाणमकत्तरं
सुत्तं णेयव्वं तहवि रुद्विवसतो जहा पंकयं तहा सरकत्तरं वंजणकत्तरं वणणकत्तरं वा भणणति, तत्थ सरकत्तरं सरंति-गच्छंति सरंति वा इत्यतो
सरकत्तरं, अकारादि, वंजणस्स वा फुडमाभिधाणं खरति, ण वा सरकत्तरमंतरेण अत्थो संभरेज्जति सरकत्तरं, ककारादि वंजणकत्तरा, व्यच्यतेऽने-
नार्थ इति प्रदीपेन घटादिवत् व्यञ्जनाक्षरं, तेहि चैव सरवंजणकत्तरं, वणणकत्तरं किं?, जदा अत्थो वणिज्जति अभिलपपते वा तदा ते वणणकत्तरं
भण्णति, इह एकेकस्स अकारादिहकारान्त सरकत्तरसपरपज्जाया भेदा इमे, अकारस्स पज्जाया जथा-दीहहस्सप्लुताखयः, तथा दीहो उदात्ता-
नुदात्तस्वरितभेदः, एवं हस्सप्लुतावपि, पुनरत्येकैको साऽनुनासिको निरनुनासिकश्च, इत्येवं अष्टादशभेदः, एवं सेसकत्तराणापि जहासंभवं भेदा

भाणियन्वा, अह्वा सरविससतो एकैकमक्खरस्स अणंता पज्जाया, एत्थ य अकारजाती सामणतो सपज्जया अट्टारस्स, सेसा परपज्जाया, अथवा अकारादि वंजणा केवला अण्णसहिता वा जं अभिलजे लभते ते तस्स सपज्जाता, सेसा तस्स परपज्जाया, ते य सर्व्वेवि अणंता, जतो सुते भणितं 'अणंता गमा अणंता पज्जाया' भणितं 'पण्णवणिज्जा' गाथा, 'अक्खरलंभेण' गाथा, अणभिलप्पाण अभिलप्पा अणंतभातो, तेसिंषि अणंतभागो सुताणिवद्धो इति, अह्वा अकारादिअक्खराण पज्जया सन्वदन्वपज्जायरासिप्पमाणमेत्ता भवंति, कइं ? उच्यते, जे अभिलवतो संजुत्तासंजुत्तोइं अक्खरेहि उदत्ताणुदात्तोहि य सरोहिं जावइए अभिलजे अभिलपे य लभति ते सर्व्वे सतमप्पपज्जाइया, सेसा सर्व्वे परपज्जाया, आकासं मोत्तुं सयपज्जाएहितो परपज्जाया अनंतगुणा, आगासस्स सपज्जाएहितो परपज्जाया य, ण्णु विबद्धं, उच्यते, सन्वक्खराण घट्टादिवत्थुणो वा दुहया पज्जया चित्तिज्जंति, संबद्धा असंबद्धा य, अकारस्स अकारपज्जया अकारसहावत्तणतो अस्थितेण संबद्धा, घटागारावस्थयां घटपर्यायवत्, ते चेव णस्थितेण असंबद्धा, णस्थितस्स अभावत्तणओ, जहा घटाकारावस्थयां मृत्पर्यायवत्, अकारे इकारादिपर्याया णस्थि, ते असंबद्धा, अकारेण छिन्नभावत्तणतो, जहा मृदवस्थयां पिंडाकारपर्यायवत्, ते चेव णस्थितेण संबद्धा, अस्थितभावत्तणतो घटाद्यवस्थयां घटपर्यायवत्, एवं अक्खरेण छिन्नभावत्तणतो परेसु घडेसु घड इव पज्जाया विचिताणिज्जा, घटादिसु य अकारपज्जाया, इच्चेवं एकैकमक्खरं सन्वपज्जायमयं, एवं सर्व्वत्रकाः सर्व्वपर्यायाः, अतो भणति सन्वागासपदेसेणं अणंतगुणितं पज्जवरां अक्खरं णिफज्जइ, एवं णाणक्खरं अकारादिअक्खरं णेयअक्खरं च तिणिगि अणंतभिहिता, एत्थ णाणक्खरं जीवस्स संसारत्थस्स ण कयाइ ण भवति, जतो भणितं 'सन्वज्जीवाणं पि य णं' इत्यादि सुत्तं, सन्वज्जीवगहणेऽपि सति अविपदं-संभावणे, किं संभावयइ ?, इमं-

सिद्धे मोक्षुं, चसहतो य भवत्येकेवली मोक्षुं, णंकारो वाक्यालङ्कारे, अक्खरं-णाणं तस्स अणंतभागो निच्चुग्घाडियतो, सो केवलस्स ण संभवति, केवलस्स अविभागसंपत्तणतो य, ओधीयवि ण संभवति, अणंतभागस्स अभावत्तणतो, अवधेरसंख्यप्रकृतिसंभवदित्यर्थः, मणपज्ज-वणाणेऽवि रिज्जुविपुलदुब्भेदसंभवतो अणंतभागे ण भवति, किंच-अवधिमणपज्जवणाणणिच्चुग्घाडअभावत्तणतो इध अणधिकारो, परि-सुद्धे मतिसुत्तेत्ति, अक्खरस्स अणंतभागो णिच्चुग्घाडियओ, अधिकतसुत्तस्स वा अक्खरस्स अणंतभागो णिच्चुग्घाडियतो, जत्थ सुतं तत्थ मतिणाणं धेत्तन्वं, णिच्चंति सत्त्वकालं, उद्यधाडितोत्ति णावरिज्जइ, सो य अणंतभागो पुढवादिप्पेदिद्याणवि पंचण्ह णिच्चुग्घाडो, अथवा सत्त्वजहण्णा अणंतभागो णिच्चुग्घाडो पुढविकाहए, चैतन्यमात्रमात्सत्तं, तं च उक्कोसत्थीणद्धिसहितणाणदंसणावरणोद्धतेवि णो आवरेज्जति, जइ पुण सोवि आवरेज्जेज्ज तेण जिवो अजीवयं पावे, 'सुट्ठुवि मेहससुट्ठए हेति पभा चंदसूराणं' जम्हा सो णावरिज्जइ तम्हा जीवो जीवत्तं ण परिच्चयइ, सो य कम्हा णावरिज्जइ ?, उच्यते, दत्त्वसभावसरूवत्तणतो, इह विट्ठतो जहा 'सुट्ठुवि मेहच्छादिए णभे चंदसूरप्पभा मेहपडलं भेतुं दंवे ओभासइ तथा अणंतेहिं णाणदंसणावरणकम्मपोगालेहिं एकके आत्पेदेसे आवेदियपरिवेदियो ते कम्मावरणपडले भेतु-णाणत्तणंतभागो उव्वरइ, ततो अ से अत्त्वत्तं णाणमक्खरं सत्त्वजहण्णं भवति, ततो पुढविकाएहिंतो आउकाइयाण अणंतभागोणवि सुट्ठुयंरं णाणमक्खरं, एवं कमेणं तेउवाउवणरसतिवेइंदियेतेइंदियचउरिदियअसणिणपंचेदिद्याणवि सुट्ठुयंरं भवतीत्यर्थः । भणितं सादिसपज्ज-वसितं अणादि अपज्जवसितं च, एत्थेव प्रसङ्गतो अक्खरपडलं भणितं, एत्थं बहुवत्तन्वं, अक्खरपडलं समासतोऽभिहितं, वित्थरतो से अत्थं जिणचोइसपुठिवया कहेइ । इदं णिं गामितागमिते--(४४-२०२) गमबहुलत्तणतो गमितं तस्स लक्खणं-आदिमज्जवसाणे वा किंचि

विसेसजुत्तं सुत्तं दुगादिसतगासो पढिज्जमाणं गमितं भण्णति, तं च एवंविहं उरसणं दिट्ठिवाए, अण्णोणसगभिधाणठितं जं पढिज्जइ तं अगमितं, तं च प्रायसो आयागदिकालियसुत्तं, उक्तं गमितगमितं ॥

इदाणं अंगाणंगपविट्टं- (४५-२०९) तं च गमितगमितं चेव समासतो अंगाणंगपविट्टं भण्णति, कइं ? उच्यते, सव्वसुतस्स तब्भा-
वगतत्तणतो, अहवा अरहंतमगोवदिट्ठाणुसारे ठितं जं तं समासतो दुविहं इत्यादि सुत्तं, 'पादयुगं जंयोरुगातदुवगं च दो य बाहू ता । गी-
वा सिरं च पुरिसो वारसअंगो सुतविसिट्ठो ॥१॥ इच्चेतरस्स सुतपुरिसस्स जं सुत्तं अंगभागाठितं तं अंगपविट्टं भण्णइ. जं पुण एतस्सेव सुतपुरि-
स्सस्स वइरेगो ठितं तं अंगवाहिरंतिभण्णति, अहवा गणधरकयसंगगतं जं कत थेरेहिं बाहिरं तं च णियतं अंगपविट्टं अणिययसुत-
वाहिरं भाणितं । ॥ १ ॥ से किं तं अंगवाहिरं इत्यादि, कंठयं । आवरसगावइरित्तं दुविहं—कालियं उक्कालियं च, तत्थ कालियं जं दिणरादीणं
पढमे (चरमे) पोरिसिसु पढिज्जइ, जं पुण कालवेलवज्जे पढिज्जइ तं उक्कालियं, तत्थ उक्कालियं अणेगविधं--दसवेयालियादि, कप्पमकप्पं
च जत्थ सुते वणिज्जइइति कप्पियाकप्पियं, कप्पं जं सुते वणिणतं तं कप्पसुत्तं, अणेगविहचरणकप्पणोकप्पयं तं कप्पसुत्तं, तं दुविहं चुल्लं म-
हंतं वा, चुल्लंति लहुतरं अवित्थरत्थं अप्पगंथं वा चुल्लकप्पसुत्तं, महत्थं महागन्थं वा महाकप्पसुत्तं, एसेव पण्णवणत्थो सवित्थरो, अण्णं य स-
वित्थरत्था जत्थ भाणिता सा महापण्णवणा णेज्जा, मज्जादितो पंचविधो पमातो तेसु चेव आभोगुण्विवाया उवरती अप्पमातो, एते जत्थ सुवित्थरा
दंसेज्जइ तमअक्कयणं पमातप्पमादं, सूरचरितं एत्थ विद्यते जत्थ सा सूरपण्णत्ती, पुरिसोत्ति संकू पुरिससरीरं वा, ततो पुरिसातो णिक्कण्णा पोरि-
सी, एवं सव्वस्स वत्थुणो यदा स्वप्रमाणा छाया भवति पोरिसी हवइ, एत्थं पोरिसिप्रमाणं उत्तराययणस्स अन्ते दक्खिणाययणस्स वा आदी एक्क-
दिणं भवति, अतो परं अट्टएक्कसट्ठिभागा अंगुलस्स दक्खिणाययणे वद्धेति उत्तराययणे व हरसंति, एवं मंडले मंडले अण्णण्णा पोरिसी जत्थ अज्झयणे

दंसेज्जइ तमज्जमयणं पोरिसिमंडलं, चन्दसूरस दाहिणुत्तरेसु मंडलेसु जहा मंडलाड मंडलपवेसो तथा वणिणज्जइ जत्थ अज्जमयणे तमज्जमयणं मंडलप-
वेसो, विज्जत्ति-णाणं, चरणं- चारित्तं, विविधो विसिद्धो वा निच्छतो-सम्भावो स्वरूपमित्यर्थः फलं वा णिच्छतो तं जत्थज्जमयणे वणिणज्जइ
तमज्जमयणं विज्जाचरणविणिच्छतो, सवालवुड्ढाडलो गच्छो गणो सो जस्स अस्थि सो गणी, विज्जात्ति णाणं, तं च जोइसाणिमि तगतं णाडं पसरथे-
सु इमे कज्जे करेति, तंजहा-पव्वावणा सामाइयारोवणं उवट्ठावणा सुतउहेससमुद्देशाणुण्णातो गणीये वा णंदिस्साणुण्णा, खेतसु य णिरामप्यवे-
सो, एमादिया कज्जा जेसु तिहिकरणनक्खत्तमुहुत्तजोगेसु य जे जत्थ करणेज्जा ते जत्थज्जमयणे वणिणज्जत्ति तमज्जमयणं गणिविज्जा, थिरमज्जवसाणं
क्षाणं, विभयणं विभात्ति, सभेदज्झाणं जत्थ वणिणज्जइ अज्जमयणे तमज्जमयणं ज्झाणविभत्ती, मरणं-पाणच्चत्तो विभयणं विभत्ती पसत्थमपसत्था-
णि सभेदाणि मरणाणि जत्थ वणिणज्जत्ति अज्जमयणे तमज्जमयणं मरणविभत्ती, आतात्ति आत्मा तस्स विसोधि तवेण चरणगुणेहि य आत्थेयणा-
विहाणेण य जहा भवति तहा जत्थ अज्जमयणे वणिणज्जइ तमज्जमयणं आतविसेधी, सरागो वयिरागो य एतोसिं जत्थ सरूक्कहणा विसेसतो वीयर-
गस्स तमज्जमयणं वीयरयसुतं, वाधातो णिव्वाधातो वा भत्तसंलेहो कसायादिभावसंलेहो य जो जथा कायव्वो तथा वणिणज्जती जत्थ अज्जमयणे तम-
ज्जमयणं संलेहणासुतं, विधरणं विधारो तस्स कप्पो विधितं वुत्तं भवति सो जिणकप्पे थेरकप्पे वा, जिणकप्पे पड्डिमं अहालदं परिहारिया य दड्डुव्वा,
एतोसिं वित्थरा विधि जत्थ अज्जमयणे तमज्जमयणं विधारकप्पो, चरणं-चारित्तं तस्स विधी चरणविधी, सभेदो चरणविधी सज्झइ जत्थ अज्जमय-
णे तमज्जमयणं चरणविधी, आतुरो-गिलाणो तं किरियातीतं णातुं गीतत्था पच्चकलावोति दिणेर इव्वहासं करेता अते य सव्वहा तेण ता भत्ते वे-
रणगं जणेता भत्ते णित्तण्हस्स भवच्चरिमपच्चकलाणं करेति, एयं जत्थज्जमयणे सवित्थरं वणिणज्जइ तमज्जमयणं आउरपच्चकलाणं, थेरकप्पेण वा
विहरेत्ता अते थिरकप्पिता पुण वित्थरेण संलीढा तहावि जथाजुत्तं संलेहा करेत्ता णिव्वाधातं सव्वधा चैव भवच्चरिमं पच्चकलाति, एयं सवित्थरं

जत्ञञ्जयणे वणिज्जाते, ते अ दी अञ्जयणा, तत्थेककं सुत्तथेहिं संखित्तयरं सुञ्जुंति, वितियं सुत्तथेहिं विच्छिण्णपरं महत्तलंति ।

अंगस्स चूलिता जथा आथारस्स पंच चूलातो, दिट्ठिवातस्स वा चूलियागत्ति, विवकत्तावसातो अञ्जयणादिसमूहो वग्गो, जथा अन्तागदंसाणं, अणुत्तरेववाइयदसाणं तिन्नि वग्गा, तेसिं चूला वग्गाचूडा, वियाहो-भगावती तीए चूला वियाहचूला, पुव्वभणितो अभणितो य संमामतो (विन्थ-रओ) य चूलाए अत्थो भणणीत्थर्थ; अरुणो णाम देवो तस्समयाणिवद्धे अञ्जयणे जाव तं अञ्जयणं उवउत्ते समणे अणगारे परियट्ठेति ताव से अरुण-देवे समयणिविट्ठत्तणतो चलितासणो जेणेव से समणे तेणेव आगच्छति उववूहति, ताहे ताहे समणस्स पुरतो अंतठितो कतंजलीओवउत्ते सुणे-माणे २ चिट्ठइ, से समत्ते य भणत्ति-सुभासितं २ वरेह वरंति, इहलोकणिपिव्वासे समणे पडिभणत्ति-ण मे वरेण अट्टोत्ति, ताधे स पदाहिणं करेत्ता णमंसेत्ता य पडिगच्छति, एवं गरुलो वरुणो वेसमणो सकको देविदे वेत्तंधरे यत्ति, उट्टाणसुयंति अञ्जयणं सिंगणाइयकज्जे जस्स णं गामस्स वा जाव रायधाणीए वा एगकुलस्स वा समणे आसुरत्ति रुट्टे उवउत्ते तं उट्टाणसुयत्ति अञ्जयणं परियट्ठइ एककं दो तिन्नि वा वारे ताधे से गामे वा जाव रायधाणीउ वा उलं वा उट्टेति उव्वसइत्तियुत्तं भवति, से चेव समणे तस्स गामस्स वा जाव रायधाणीए वा तुट्टे समणे पसण्णे पसण्णलेसे सु-हासणत्थे उवउत्ते समुट्टाणं तं परियट्ठइ एककं दो तिण्णि वा वारं ताहे ये गामे वा जाव रायहाणी वा आवासेति, समुवट्टाणसुयंति वत्तव्वे वग्गा रलोवातो समुट्टाणसुयत्तिभणितं, अप्पण्णा पुव्वयम्मि कयसंकप्पस्स आवासेति, णागपरियाणियात्ति अञ्जयणं, णागत्ति णागकुमारो तस्स संम-यवद्धं अञ्जयणं, तं जथा समणे उवउत्ते परियट्ठेति तथा अकयसंकप्पस्सवि ते णागकुमारा तत्थत्था चेव परियायंति वंदंति णमंसंति भत्तिबहुमाणं वा करेति सिंगणाइयकज्जेसु य वरया भवंतीत्थर्थ; निरियावत्थियासु आवत्थियादेवीओ जा जेण तवोविसेसेण उववण्णा, आवत्थिविट्ठेत्तरे य णीरया तग्गामिणो य णरत्तिरिया य संगता वणिज्जंति, सोधरुमीसाणकप्पेसु जे कप्पविग्गाणा ते कप्पवडंसया तं वणिगता तेसु य देवीओ जा जेण तवोविसेसे-

ण उव्वण्णा ता वणितता ताओ य कप्पव्हंसया भणितता, संजमभावविगसितो पुफित्तो संजमभावच्चुत्तो अवपुफित्तो, अगारभावं परिट्टवित्ता प-
व्वज्जाभावेण विगसित्ता पव्वञ्जा सीयइ जो तस्स इह भवे परभवे य विलंबणा दंसिज्जइ जत्थ ता पुफिया, एस्स विसेसो पुप्फचूलाए दंसिज्जइ ।
अंधगवण्हिणो जे कुले ते अंधगसइलेवात्तो वण्हिणो भणिया, ते मंथरियगती सिज्झणा य जत्थ भणितता ते वण्हिइत्तात्तो, दसत्ति अवत्था अज्झ-
यणा वा, भगवत्तो उसभस्स चउरासीइसमणसाहस्सीत्तो हेत्था, पइण्णाज्झयणावि सव्वे कालियउल्कालिया चउरासीइसहस्सा, कथं?, जत्तो ते चउ-
रासीइसमणसहस्सा अरिहंतमग्गाउवदिट्ठे जं सुतमणुसरंता किंच णिज्जूहंति ते सव्वे पइण्णागा, अहवा सुतमणुसरंतो अप्पणो वयणकोसल्लेण जं
धम्मदेसणादिसु भासंतो तं सव्वं पइण्णागं, जम्हा अणंतगमपज्जगं सुत्तं दिट्ठं, तं च वयणं णियमा अणयरामाणुपती भवति, तम्हा तं पइण्णागं,
एवं चउरासीइ पइण्णागसहस्सा भवंतीत्यर्थः, एतेणेव विहिणा माञ्झिमतिथगराणं संखेज्जा पइण्णागसहस्सा, समणस्सवि भगवत्तो जम्हा चोदस-
समणसाहस्सीत्तो उक्कोसितता समणसंपया तम्हा चोदसपइन्नाज्झयणसहस्सा भवंति, अहवा 'जत्तिया सिस्सा' इत्यादिस्सुत्रं, इह सुत्ते अपरिमा-
णा पइण्णागा, पइण्णागसाभिअपरिमाणत्तणत्तो, किंच-इह सुत्ते पत्तेयबुद्धपणीयपइण्णागं भणियव्वं, कम्हा?, जम्हा पतिणयपरिमाणेण चैव पत्तेय-
बुद्धपरिमाणं केइत्ति भणितं, पत्तेयबुद्धा वेत्तिया चैवत्ति, चोदक आह--णणु पेत्तयबुद्धा सिस्सभावो य विरुज्फए, आचार्याह--तिथगरपणीय-
सासणपडिवण्णत्तणत्तो, तस्सीसो भवतीत्यर्थः, भणितं कालियसुतं, अंगावाहिरं च ॥ इदाणि अंगपविट्ठं—

(से किं तं अंगपविट्ठं (४५--२०९) इत्यादि (से किं तं आयारे ४५--२०९) सूत्रं, आयरणं आयारो गोयरो भिक्खागहणविहाणं विण-
ओ ताणाइओ विविधो वावण्णविधाणो वा वेणइया-सीसा तेसिं जहा आसेवणसिक्खा भासा सत्त्वा असत्त्वमोसा य एयं सव्वं आयारे अभासा-
मोसा सत्त्वामोसा य, चरणं 'वयसंजम' गाथा करणं 'पिद्धसस ना विसोधी' गाहा, जत्तत्ति य संजमजत्ता तस्स साहणत्थं आहारो मत्तत्ति-

मात्रा, कुतो धेत्तव्यो? वर्ततं वृत्तिः, एयं सत्त्वं आयारे अर्थाविज्ञश्च ति आख्यायते, सुत्तमत्थस्स य पदाणं वातणाओ परित्ता, अणंता ण भवंति, आ-
दिअंतोवलंभत्तणतो, अहवा उस्सपिणिकालं वा पडुच्च तीताणागतसत्त्वद्धं वा पडुच्च अणंता, उक्ककमादिणामादिणिकत्वेवकरणं च अणु-
योगद्वारा ते आयारे संखेज्जा, तेसिं पण्णवगावयणओ गोत्तरत्तणतो, वेढो छंदजाती, पडिबत्तिओत्ति व्त्वादिपयत्थञ्जुवगाओ, पडिमाभिगाह्विसेसा य
पडिबत्तीतो ते समासतो सुत्तपडिबद्धा संखेज्जा, विविहा जेण णिकत्वेवमादिणिज्जुत्ती तेण संखेज्जा, णव बंधचेरा पिंहेसणा सेज्ज हरिया भा-
सज्जाय वत्थेसणा पादेसणा उगाहपडिमा सत्त सत्तिककया भावणा विसुक्की, एवं ते पंचासी ह्वेउजा, पणवीसं अज्झयणा, पंचासीतिउदेसण-
काला, कथं?, उच्यते, अंगस्स सुत्तखंधस्स अज्झयणस्स उदेसणस्स एते चउरोवि एकको उदेसणकालो, एवं सत्थपरिणगाए सत्त उदेसणका-
ला लोगाविजयस्स छ सीतोसणेज्जस्स चउरो सस्मत्तस्स चउरो लोगासारस्स छ धुअस्स पंच महापरिणगाए सत्त विमोहज्झयणस्स अट्ट उवधाण-
सुत्तस्स चउरो, पिंहेसणाए एक्कारस्स, सेज्जाए तिणिण, भासजायाए दो, पादेसणाए दो उगाहपडिमाए दो, सत्तिककयाणं सत्त, भावणाए एक्को, विमो-
त्तिए एक्को एते सत्त्वे पंचासीति, चोदक आह-जति दो सुत्तखंधा पणुवीसअज्झयणाण अट्टारस्ससहस्सा पदगणेणं भवति, जतो भणितं'णवबंतचेरमयिओ
अट्टारस्सपदसहस्सितो वेओ' ति एतं विरुज्झति, आचार्य आह-णणु एत्थवि भणितं 'सपंचचूळो अट्टारस्सपदसहस्सितो वेदो' ति, इह सुत्ताला-
वगपदेहि सहितो बहु बहुतरो य वक्कन्थेत्यर्थः, अहवा दो सुत्तखंधा पणुवीसं अज्झयणा य एते आयारगासाहितस्स आयारस्स पमाणं भणितं,
अट्टारस्सपदसहस्सा पुण पढमसुयकखंधस्स णवबंधेरमइयस्स पमाणं, विचित्तत्थपदा य सुत्ता, गुरूवेदेसा तोसिं अत्थो भणितव्वो, अक्खररयणाए सं-
खेज्जा अक्खरा, अभिधाणाभिधेयवसतो गमा भवंति, ते अणंता इमेण विहिणा-सुत्तं मे आउसंतैणं भगवता, सुत्तं मेआ तदासु मे आउसंतैहि
सुत्तं मे आसुयं मे आतं, सुत्तं मया आतादा सुयमदा अहिं सुयं मया आ एवमादिगमेहिं भण्णमाणं अणंतगमं, अक्खरपज्जएहिं अत्थपज्जएहिं य

अणंतं, परिता तसा अणंता ण भवति, अणंता थावरा वणफहसहित्ता, सासत्ति पंचस्थिकाइयाइया कडात्ति किन्तिमा पयोगातो वीससापरिणा-
 सतो वा जहा अन्धा अन्धस्सखादी, जहा एते सन्वे आयारे सुत्तेण णिवद्धा णिज्जुत्तिसंगहपीहेत्ताहरणादिपहि य निक्काइया, किंच-एते अण्णे य जि-
 णपणत्ता-जिणपणीया भावा आधविज्जंति जाव उवदंसेज्जंति, एतेसिं पदानं पूर्ववद् व्याख्या, एवंविधमायारं धिज्जिज्जं से पुंरिसे एवं जथा आ-
 थारणिवद्धा परुवित्ता य तथा सन्वभावाणं णाता भवति, विविधेति अणेगथा जाणमाणो विण्णता भवति, अणवावाडुगेहिंतो वा विसि-
 हत्तरे व विसिद्धयरं वा जाणमाणो विण्णता भवति, सेसं णिमणंतं सुत्तं कंठ्यं, सेतं आयारो ॥ 'से किं तं सुयगडे' त्यादिसूत्रं (४७-२१२)
 सूइज्जइत्ति जथा णट्ठा सूई तंतुणा सूइज्जइ, उवलभ्यतेत्यर्थः, अथ सूति पडं वुत्तेइ तथा सूयगडो जीवाइपदत्था सूइत्ति, वूहं किच्चति प्रतिव्यूहं ते-
 न प्रतिव्यूहेन तेन परपवादी णिपट्टपसिणं काडं ससमयस्स सन्धावे ठविज्जइ, उदसयपरिमाणो उदसणकाला जाणेज्जा, सेसं कंठ्यं, सेतं सुय-
 गडे ॥ 'से किं तं ठाणे' त्यादिसुत्तं (४८-२२८) ठाविज्जंति स्वरूपतः स्थापयन्ते, प्रज्ञापयन्ते इत्यर्थः, छिन्नतडं टंकं कूडात्ति जथा वेदडुस्सो-
 वरि एव सिद्धायतणादिया कूडा, हिमवंतादिया सेला, सिहरेण सिहरी, जथा वेदडुो, जं कूडं उवरि अंबखुज्जयं तं पन्भारं, जं वा पन्वयस्स उव-
 रिभागे हत्थिकुंभागीती कुडुहं णिगगतं तं पन्भारं, गंगाइया कुंडा तिसिसादिया गुहा रूपसुवण्णरयणादिया आगरा पुंढरीयादीया द्धा, गंगासिं-
 धमादियाओ णदीओ, सेसं कंठ्यं, से तं ठाणं । 'से किं तं समवाय' इत्यादि (४९--२२९) समवाए णिक्खेवो चज्जिवहो, दन्वे सच्चिन्नादिद-
 न्वसमवायो, भावसमवातो इमं चैव अंगं, अहवा जत्थ वा पसत्था उदयार्हं चहु भावा संणिवादियजोगा वा भावसमवातो, भावसमवाए वा इमं
 णिरुत्तं जीवा समासासिज्जति समं असिज्जति समंति ण विसमं जथावस्थितं अन्नतातिरिक्तं इत्यर्थः आश्रयते बुध्यते ज्ञानेन गृह्यतेत्यर्थः, अहवा
 समासत्ति इह मग्गेऽभिहितं सन्वपदत्थाण समासतो विसरिसोत्ति, सेसं कंठ्यं, उक्तं समवायं । 'से किं तं वियाये' त्यादी (५०--२२९)

विद्याहिति न्याख्या इह जीवादयो न्याख्यायन्ते, इह सतं चैव अञ्जयणसत्रं, गोयमादिपृष्टिं पृष्टुं अपुष्टे वा जौ पणहंतवागारणं, सेसं कंठ्यं से तं विद्याहि ॥ ' से किं तं पाताधम्मकहे ' त्यादि सूत्रं (५१-२३०) एगुणवीसं पातञ्जयणा, पातात्ति आहरणा, दिट्टितियो वा णञ्जइ ते पाता, एते पढमसुयखंधे, अहिंसादिलकखणस्स धम्मस्स कहा धम्मकहा, धम्मियाओ वा कहाओ धम्मकहाओ, अकखाणगत्तिं वुत्तं भवति, एते वितियसुतखंधे, दस धम्मकहाणं वग्गा, वग्गोत्तिं समूहो, तविसेसणविसिठ्ठा दस अञ्जयणा वेते दट्टन्वा, एगुणवीसं पाता दस य धम्म- कहातो, तत्थ पातेसु आदिया दस पाता चैव, णेतेसु अकखाइयादिसंभवो, सेसा णव पाता, तेसु एक्के पाते चत्तालीसं अकखादियाओ भवति, तत्थवि एक्केकाए अकखाइयाए पंच पंच उवकखाइयसयाइं भवति, तेसुवि एक्केकाए उवकखाइयाए पंच पंच अकखाइयउवकखाइयसयाइं भवति, एवं एते णव कोडीओ, ताओ धम्मकहासुं सावेतव्वत्तिकचं एक्कणवीसाए पाताणं दसण्ह य धम्मकथाणं विसेसो कञ्जइ, दस पाता दसणव धम्मकथाओ, दसहिं परोप्परा सुद्धा, एवं विसेसे कते सेसा णव पाता, ते णाया चत्तालीसाए गुणिता, जाता तिणिण सया सट्ठा अकखाइताणं, एते अकखाइया पंचसतेहितो सोभिता, तत्थ सेसं चत्तालं सतं, तं उवकखाइयपंचसतेहिं गुणितं, जाता उवकखाइयाणं सत्तरि- सहस्सा, ते इहिं अकखाइतोवकखाइयसतेहिं गुणिता, एवं जाया अट्टुट्ठातो अकखाइयकोडीओ, पदग्गेणंति उवसग्गापदं निवातपदं णामित- पदं अकखातपदं मिससपदं च, एते पदे अधिकिच्च पंच लकखा छावत्तरिं च सहस्सा पदग्गेणं भवति, अथवा सुत्तालावयपदग्गेणं संखेज्जाइं पदसहस्साइं भवति, अहवा छेहत्तरावि त सहस्स पंचलकखावि संखेज्जपदसहस्सेहिं ण विरुद्धंति, सेसं कंठ्यं, ' से तं पाताधम्मकहाओ ॥ ' से किं तं उवासाग्दासाओ' इत्यादि सुत्तं (५२-२३१) ' उवासाय' ति सावता तेसिं अणुव्वयगुणसीलवतोवदेसणा दससु अञ्जयणेसु अकखा- तिज्जति उवासाग्दासा भणिता, तासु य पदग्गां एक्कारस लकखा वावणं च सहस्सा पदग्गेणं, सुत्तालावयपदेहिं संखेज्जाणि वा पदसहस्साइं पद-

श्री

नन्दीचूर्णौ

॥ ५४ ॥

भोगं, सेसं कंठ्यं, 'से तं उवासाग्दमाओ' ॥ 'से किं तं अंतकडदसाओ' इत्यादि सूत्रं (५३-२३२) 'अंतकडदसा'ति कम्मणो संसारस्स वा अंतो कडो जेहिं, ते य तित्थगरादी, ते पढमवगो दसञ्झयणंति तस्संखतो अंतकडदसति, अहवा दसाति अवत्था, तेसिं जा अवत्था सा वणिज्जतिसि अतो अंतकडदसा, सरीरा युञ्जणे वा दसणं अंतकोत्ति अंतकडदसा, णवरं अंतकडकिरियाओत्ति अस्य न्याल्या-अंतकडाणं किरिया अंतकडकिरिया, बहूणं ता अंतो कडे किरियाओत्ति भणित्ता, किरियात्ति क्रिया कडावत्था इत्यर्थः, अहवा किरियात्ति कर्मक्षपणक्रिया ससेलसादिअवत्थाए, अहवा किरियात्ति सुहुमकिरियं क्षाणं, अहवा धातिकम्भेसु अंतकडेसु किरियात्ति कम्मबंधो, सो य इरियावाहितोत्ति भणितं भवति, आधाविज्जइ, वगोत्ति समूहो, सो य अंतकडाणं अञ्झयणाणं वा, सठवे अञ्झयणा जुगवं उदिसंति, तासु सुत्तपदग्गा तेवीसं लक्खा चउरो य सहस्सा पदग्गेणं, संखेज्जाणि वा पदसहस्साणि सुतालावगा अ पदग्गेणं, सेसं कंठ्यं, से तं अंतकडदसा ॥ 'से किं तं अणुत्तरोववाइयदसा' इत्यादि सूत्रं (५४-२३३) णत्थि जस्सुत्तरं सो अणुत्तरो, उववज्जणमुववातो उप्पत्तीत्यर्थः, अणुत्तरो उववाओ जस्स सो अणुत्तरोववाइतो तेसिं, बहुवयणाओ अणुत्तरोववाइयत्ति वगगे वगगे दसञ्झयणात्ति अतो अणुत्तरोववाइयदसा भणित्ता, संसारे सुहभावं पडुच्च अणुत्तरं, अहवा गातिचउकंपडुच्च अणुत्तरं, अहवा देवगातीए वेव अणुत्तरं, अणुत्तरदेवेसु जेसिं उववातो तेसिं णगरादिया कहिज्जांति, इह वगोत्ति समूहो, सो य अञ्झयणाणं, वगगे वगगे दस अथयणा इत्यर्थः, तेसिं पदसंखा छायालीसं लक्खा अट्ट य सहस्सा, संखेज्जाणि वा पदसहस्साणि, सेसं कंठ्यं 'से तं अणुववाइयदसा' (अणुत्तरोववाइयदसा) ॥ 'से किं तं णहावागर्णाइं' इत्यादि सूत्रं (५५-२३४) णहोत्ति पुच्छा, पडिवयणं वागरणं प्रत्युत्तरमित्यर्थः, तस्मिं णहावागरणे अंगे ण्वासवदारारदिका न्याव्येया परएववादिणो य अंगुट्ठाहूपसिणादियाणं च पसिणाणं अट्टुत्तरं सतं, किंच-जे विज्जमंता विवाए जविज्जमाणा अपुच्छिता वेव सुभासुभं कहयंति तारिसाणं अपासिणाणं अट्टुत्तरं सयं

अंगुष्ठाहपसिणभावं चैव करोति तं तारिसाणं पसिणापसिणवज्जाणं अट्ठुत्तरं सयं, अह्वा अणंतरा जे कहिता ते पसिणा परंपरे पसिणापसिणा तं पुण विज्जाकहितस्स परंपरे भवति, अण्णे य विविधातिसया कहेज्जाति, किं वा णागा सुवण्णा अण्णे य भवणवासिणो ते विज्जमंतान-रिसिता आगता साधुणा सह संबंदि-जल्पं करोति, पाठान्तरं वा दिव्वा संघाया संबयंति त दुमुक्खा संभवति, वरदाधावगतादि वा कुर्वति, दसमसंगस्स पदमं दौण्डतिलक्खा सोलस य सहस्सा, पदमणोणं संखेज्जाणि वा पदसहस्साणि, सेसं कंठ्यं, 'से तं पण्हावानारणं ॥ 'से किं तं विवागसुतं' इत्यादि (५६-२३४) विविधो पाकः विपचनं विपाकः कर्मणां सुभमसुभो जंभि वा सुते विपाको कहिज्जइ तं विपाकसुतं, विपाकसुतस्स सुतपदमं एगा पदकोडी चुलसीती च लक्खा बत्तीसं च सहस्सा पदमणोणं, संखेज्जाणि वा पदसहस्साइं पदमणोणं, सेसं कंठ्यं, 'से किं तं दिट्ठियाति'ति (५७-२३५) दट्टिदर्शनं वदनं वादः दट्टीनां वादः दट्टिवादः तत्र वा दट्टीनां पातो दट्टिपातः, सभेद-भिण्णातो सव्वणतद्विहीतो तत्थ वयंति पतंति वत्ति अतो दिट्ठिवातो, सो य पंचभेदो परिकम्मादि, तत्थ परिकंमत्ति जोगकर्णं, जथा णणि-तस्स सोलस परिकम्मा तग्गाहितसुतत्थो सेसगणितस्स जोगो भवते, एवं गहिदपरिकम्मसुत्तत्थो सेससुत्ताइदिट्ठिवादसुतस्स जोगो भवति, तं च परिकम्मं सिद्धसेणितपरिकम्मादिशूलभेदयो सत्तविधं उत्तरभेदयो तेसीतिविधं मातुअपदादी, तं च सव्वं मूलुत्तरभेदं सुत्तत्थओ वोट्टिण्णं जथागतसंपदातं वा वच्चं, किं च-एतोसं सत्तण्हं परिकम्मणं जे आदिमा परिकंमा ससमायिका, स्वसिद्धान्त-प्रज्ञापना एवेत्यर्थः, आजीविया पासंडत्था गोसालयवत्तिता, तोसं सिद्धन्तमतेण चुताचुतसेणिता सत्त परिकम्मा पण्णाविज्जाति । इयाणि परि-कम्मे णयचित्ता-णोगमो दुविहो-संगाहितो असंगाहितो य, संगहितो संगहं पविट्ठो, असंगाहितो ववहारं, तन्हा संगहो ववहारो रिजुसुतो सदा-इया य एक्को, एवं चउरो णया, एतेहि छ ससमइकाइ परिकम्माइं चित्तज्जातिंति, अतो भाणितं 'चउक्कणइयाणं' ति, ते चैव जीवकाए

तेरासिता भणिता, कम्हा ? , उच्यते, जम्हा ते सव्वं जगं ज्यात्मकं इच्छंति, जस्स जीवो अजीओ जीवाजीवा, लोए अलोए लोयालोया, संते असंते सन्तासंतो, एवमादिनयधित्ताए चिन्तेन्ति, तिविहं णयमिच्छंति, तंजहा-दव्वठितो पज्जवठितो उभयठितो य, अतो भणितं 'सत्त तेरासियाइं' ति सत्त परिकम्मा तेरासिया पाखंडत्था तिविधाए णयधित्ताए चिंतयतीत्यर्थः 'सुत्ताइं'ति उज्जुसुत्ताइयाइं बावीसं सुत्ताइं, सव्वदव्व्याण सव्वपज्जवाण सव्वणयाण सव्वभंगविकप्पणोवदंसगाणि, सव्वस्स णयागतस्स यड्थस्स सूयगत्ति सूयणतो सुत्ता भणिता जधाभिधाणत्थातो, ते य इदाणि सुत्तत्थतो वोच्छिण्णा, जहागतसंप्रदायतो बोद्धव्वा, ते चैव बावीसं सुत्तावि भगवतो अट्ठाभीतिं सुत्ता भवति इमेण विधिणा-बावीसं सुत्ता विच्छिन्नच्छेयणयाभिष्पायया, कहं छेदछेदणतो छेदणतोवि भणति ? , उच्यते, जो ततो सुतं छिण्णं छेदण इच्छइ जधा 'धम्मो मंगलमुक्किटुं' ति सिलोगो, एस सिलोगो सुत्तत्थतो पत्तेयभेदण ठितो, णो वितियाइसिलोगे अवेक्खइत्ति तुत्तं भवति, छिण्णा छेदो जस्स स भवति छिण्णछेदं; प्रत्येकं कपितपयतेत्यर्थः । एते एवं बावीसं सत्समयसुत्तपरिवाडीए सुत्तादि, ता एते चैव बावीसं अछिण्णछेदत्तणताऽभिष्पायतो आजीवियसुत्तपरिवाडीए ठिया अच्छिण्णछेदणतो, जधा एसेव दुमपुफियापढमसिलोगो अत्थतो वितियाइसिलोगे अविक्खवमाणो वितिए य पढमं, अच्छिण्णच्छेदणयाभिष्पायतो भवति, एवंपि बावीसं सुत्ता अक्खररयणठितावि अत्थयो अण्णोणमवेक्खवमाणा अछिण्णछेयत्तणयठियात्ति भणन्ति, णयधित्ताए बावीसं चैव सुत्ता 'तेरासितेणं तिकणइयाइं'न्ति त्रिकत्तयाभिष्पायतो चिंतयतेत्यर्थः; तथा ससमएवि णयधित्ताए बावीसं चैव सुत्ता चउक्कणइया, एवं चउरो बावीसातो अट्ठासीइं सुत्ता भवति, से तं सुत्ताइं ॥ से किं तं पुव्वगतं?, कम्हा पुव्वगतंति ? , उच्यते, जम्हा तित्थकरो तित्थपवत्तणकाले गणहरा सव्वसुत्ताधारत्तणतो पुव्वं पुव्वगतसुत्तत्थं भासइ तम्हा पुव्वंति भणिता, गणधरा सुत्तरयणं करेन्ता आयाराइरयणं करेति ठवेति य, अण्णायरियमत्तेणं पुण पुव्वगतसुत्तत्थो पुव्वं

श्री
नन्दीचूर्णौ

॥ ५७ ॥

अरहता भासिथा गणहरेदिवि पुत्रगतं चैव पुत्रं रइयं पच्छा आयारइ, एवमुत्तो चोदक आह-णणु पुत्रावरविरुद्धं, कम्हा ? , आयारणि-
ज्जुसीए भणितं-सुवोसि आचारो ०' गाहा, आचार्याह-सत्यमुक्तं, किंतु ठावणा, इमं पुण अकवररयणं पडुच्च भणितं, पुत्रं पुत्रा कता इत्यर्थः ;
ते य उप्पायपुत्रादय चोइस पुत्रा पणत्ता, पढमं उप्पायपुत्रंति-तत्थ सव्वदव्वाणं पज्जवाण य उप्पायभावमंगीकाउं पणवणा कया,
तस्स पदपरिमाणं एका पदकोडी, वितियं अग्गेणीयं, तत्थवि सव्वदव्वाण पज्जवाण य सव्वजीवविसेसाण त अगं-परिमाणं णउत्तिपदसह-
स्सा, तइयं वीरियपवायं, तत्थवि अजीवाण जीवाण य सकामेतराण वीरियं प्रवदंतीति वीरियपव्वादं तस्सवि चत्तारि पदसहस्सा, चउ-
त्थं णत्थिअत्थिपवायं, जं लोणे जथा अत्थि णत्थि वा अहवा सिववायाभिप्पादो तदेवास्ति नास्तीत्येवं प्रवाद इति अत्थिणत्थिपव्वादं भणितं,
तंमि पदपरिमाणतो सट्ठि पदसहस्साणि, पंचमं णाणपव्वादंति, तस्मि मइणाणाइपंचकस्य सप्रभेदं प्ररूपणा जम्हा कता तम्हा णाणपव्वादं,
तंमि पदपरिमाणं एगा पदकोडी एगपदूणा, छट्ठं सच्चपव्वादं, सच्चं-संजमो तं सच्चववयणं वा, तं सच्चं जत्थ सभेइं सपडिवकखं च वणिण-
ज्जइ तं सच्चपव्वायं, तस्स पदपरिमाणं एगा पदकोडी छप्पदधिया, सत्तमं आयपव्वातं, आयत्ति-आत्मा सोऽणेगथा जत्थ णत्तरिसणेहि
वणिणज्जइ तं आयपव्वादं, तस्सवि पदपरिमाणं छवीसं पदकोडीओ, अट्ठमं कम्मपव्वादं, णाणावरणाइयं अट्ठविहं कम्मं पगतिठितिअणु-
भाणप्पेसादिण्हि भेदेहि अणोहि उत्तरत्तरभेदेहि जत्थ वणिणज्जइ तं कम्मपव्वादं, तस्सवि पदपरिमाणं एगा पदकोडी असीति च पदसह-
स्साणि भवंति, णवमं पक्खक्खाणं, तंमि सव्वपक्खक्खाणसखुवं वणिणज्जइति अतो पच्चकक्खाणपव्वादं, तस्स पदपरिमाणं चउरासीति पदसह-
स्साणि भवंति, दसमं विज्जणुपव्वातं, तत्थ य अणेगे विज्जाइसया वणिणता, तस्स पदपरिमाणं एगा पदकोडी दस य पदसहस्साणि, एगा-
दसमं अवंक्षंति, वंक्षं णाम णिकळं ण वंक्षमवंक्षं सफलेत्यर्थः, सव्वे णाणत्तवसंजमजोगा सफला वणिणज्जंति अप्पसत्था य पमादादिया

सन्वे असुभफला वणिता अतो अवक्षं, तस्सवि पदपरिमाणं एकवीसं पदकोडी, वारसमं पाणाडं, तस्य आयुप्रमाणं सविहाणं सन्वं सतिपदं अण्णं य प्राणा वणिता, तस्स पदपरिमाणं एसा पदकोडी छप्पणं च पदसयसहरसा, तेरसमं किरियाविसालं, तस्य कायकिरियादओवि सासति सभेदा संजम- किरियाओ य बंधकिरियाविधाणा, तस्सवि पदपरिमाणं णव कोडीओ, चोहसमं लोगाबिंदुसारं, तं च इमीस लोए सुयलोए वा बिंदुसारं भणितं, तस्स पदपरिमाणं अद्धतेरस पदकोडीओ ॥ इत्ताणं अणुयोगोत्ति अनुयोगो इत्येतत्, अनुरूपो योग अनुयोग इत्येवं सर्व एव सूत्रार्थो वाच्यः, इह जन्मभेदपर्यायाशिक्षादि योगः, विवक्षितोऽनुयोगो वाच्यः, स च द्विविधो-मूलपदमाणुयोगो गंडिकाविशिष्टश्च, तस्य मूल- पदमाणुयोगेत्ति, इह मूलभावस्तु तीर्थकरः, तस्स प्रथमं पूर्वभावादि अथवा मूलस पदमा भवाणुयोगो एत्थ तित्थनगरस अतीतभव- भावा वट्टमाणवयजन्मादिया भावा कहेज्जंति, अहवा जे मूलस पदमा भावा ते मूलपदमाणुयोगो, एत्थ तित्थनगरस जे भावा प्रसूतस्ते परियायपुरिसत्ताइ भाणियन्वा, 'गंडियाणुयोगो'त्ति-इक्खुमादिपर्वकंडिकावत् एकाधिकारत्तणतो गंडियाणुयोगो भण्णत्ति, ते च कुलकरादि- यातो विमलवाहणादिकुलकरणं पुन्वभवजन्मणामप्पमाणं गाहा, एवमादि जं किंचि कुलकरस वत्तन्वं तं सन्वं कुलकराण्डियाए भणितं, एवं तित्थनगरादिगंडियासुवि, 'चित्तंतरगंडियं' ति, चित्ता इति अनेकार्थाः अंतरे इति उसमअजियंतरे वा दिट्ठा, गंडिका इति खंडं, अतो चित्तंतरे गंडिका दिट्ठा, तो तेसिं परूवणा पुन्वायरियाहिं इमा निदिट्ठा—

आदिक्खजसादीणं उसभरस पथोएए णरवतीणं । सगारसुयाण सुबुद्धी इणमो संखं परिकथेइ ॥ १ ॥ चोहस लक्खा सिद्धा नि-
वर्द्धेणोको य होति सन्वदे । एवेक्के ठाणे पुरिसजुगा हींत्तस्सखेज्जा ॥ २ ॥ पुणरवि चोहस लक्खा सिद्धा णिवदीण द्दोणि सन्वदे । जुगठाणे-

वि असंखा पुरिसजुगा होति गायन्वा ॥ ३ ॥ जाव य लकखा चोहस सिद्धा पण्णास होंति सव्वट्टे । पण्णासट्टणोवि य पुरिसजुगा होंति ५-
 संखेज्जा ॥ ४ ॥ एणुत्तरा दुलकखा सव्वट्टाणे य जाव पण्णासा । एक्केक्कुत्तराणे पुरिसजुगा होंति ५संखेज्जा ॥ ५ ॥ विपरियं सव्वट्टे
 चोहसंलकखा य तिव्वुओ एणो । सत्थेव य परिवार्डी पण्णासा जाव सिद्धीए ॥ ६ ॥ तेण परं लकखादि दो दो ठाणा य ससगा वत्थंवि ।
 सिवंगतिसव्वट्टेहिं इणमो तासिं विधी होइ ॥ ७ ॥ दो लकखा सिद्धीए दो लकखा णरवदीण सव्वट्टे । एवं तिलकखचउ पंच जाव लकखा
 असंखेज्जा ॥ ८ ॥ सिवगतिसव्वट्टेहिं चित्तंतरगंडिता ततो चउरो । एगा एणुत्तरिया एगादि वित्तित्तरा तइया ॥ ९ ॥ ततिएगादि तिओ-
 त्तर तिगमादि ओत्तरा चउत्थे य । पढमाए सिद्धेक्को दोणिण य सव्वट्टसिद्धंभि ॥ १० ॥ ततो तिणिण णरिंदा सिद्धा चत्तारि होंति सव्वट्टे । इय
 जाव असंखेज्जा सिवंगतिसव्वट्ट सिद्धेहिं ॥ ११ ॥ ताए विउत्तराए सिद्धेक्को तिणिण होंति सव्वट्टे । एवं पंच य सत्त य जाव
 असंखेज्जा दो तिन्नि ॥ १२ ॥ एग चउ सत्त दसगं जाव असंखेज्जा होंति दो तिणिण । सिवगतिसव्वट्टेहिं तिउत्तरा एत्थ णेयन्वा ॥ १३ ॥
 ताहे तियगादिविउत्तराए अऊणतीसं तु तियग ठावेडं । पढमे उ णत्थि खेवो सेसेसु इमे भवे खेवा ॥ १४ ॥ 'दुगा पण नवगं तेरस सत्तर-
 स दुवीस ऊत्तव अट्टेव । बारस चोहस अथ अट्टुवीस छव्वीस पणुर्वासा ॥ १५ ॥ एक्कारस तेवीसा सियाला सतरि सतहत्तरी तइय ।
 इग दुगा सत्तासीती एगत्तरिमेव छावट्टी ॥ १६ ॥ अउणत्तरि चउवीसा वायालसयं तहेव छव्वीसा । एए रासीकखेवा तिगाअंतंता जइाक-
 मसो ॥ १७ ॥ सिवगतिसव्वट्टेहिं दो दो ठाण विसमुत्तरा णेया ॥ जावूणतीसठाणे उणतीसं पुण छव्वीसाए ॥ १८ ॥ विसमुत्तरा य पढमे
 एवमसंखविसमुत्तरा णेया । सव्वट्टुवि अंतिल्लं अण्णाए आदिसं ठाणं ॥ १९ ॥ अउणत्तीसं वारा ठावेडं णत्थि पढम पक्खेवो । सेस सगवीसाए
 सव्वत्थ दुगादिउत्थेवो ॥ २० ॥ सिवगतिपढमादीए वित्तियाए तह य होति सव्वट्टे । इय एगंत्तरियाहं सिवगतिसव्वट्टठाणाहं ॥ २१ ॥

एवमसंखेज्जाओ चिंततरसंखियाओ णेयव्वा । जाव जियसत्तु राया अजियजिणापिया समुत्पण्णो ॥ ३२ ॥ एवं गाहाहिं चिंततरसंखिया
सम्पत्ता । इमा एतासिं ठवणा —

एत्तिया लक्खा सिद्धा—

१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०										

एवं जाव असंखेज्जा पुसिसजुणा सिद्धा,
एसा पढमा, अतो परं सिद्धा लक्खा

सिद्धा एत्तिया लक्खा—

१	२	३	४	५	६	७	८	९											
१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४

सव्वट्टे लक्खा जाव असंखेज्जा पुरिसजुणा
सिद्धा, एसा वीया, अओ परं एत्ति-

अलक्खा सिद्धा सव्वट्टेअवि एत्तिया
एणादि एयुत्तरं दोवि गच्छंति

२	३	४	५	६	७	८	९												
२	३	४	५	६	७	८	९												

एवं जाव असंखेज्जा आवलिया । आवलिया
दूरगमणाओ पंचासीइमे ठाणे चिट्ठंति,
एसा तइया गंडिया, अतः परं चतस्रो
गंडिया एकोचरा भद्ररथे ।

एगाह एगुत्तरा पढमा पेया एगादि सिद्ध
एवं जाव असंखेज्जा.

एगादि सिवगाति विउत्तरिया सव्वहुं लक्खा.

तिउत्तरा तइया चिंततरगाडिया.

१	३	५	७	९	११	१३
२	४	६	८	१०	१२	१४

१	५	९	१३	१७	२४	७२	झा९
३	७	११	१५	१९	४२	२७	१०३

१	७	१३	१९	२५	३१
४	१०	१५	२२	२८	३४

२९	३४	४२	५१	३७	४३	५५	४०	७६	१०६	३१
३१	३८	४६	३५	४७	५७	५४	४२	९९	३०	११६

३	८	१५	२५	११	१७	२९	१४	५०
५	१२	२०	९	१५	१३	२८	२६	७३

एवं गाहाणुसारेण णायवं जाव असंज्जा । चूलत्ति सिहरं विट्ठिवाते जं परिकम्मसुत्तपुव्वपुव्वपाणुओगे य भाणितं तच्चूलासु भाणितं, ता य चूलाओ आदिल्लपुव्वपाण चउण्हं, चूलवत्थु भाणितातो चेव सव्वुवरि ठविस्सा पडिज्जंति य, अतो ते सुतपव्वयचूला इव चूला, तेसिं जहक्कमेणं संखा, चतु बारस अट्टु दस य भवंति चूडा चउण्ह पुव्वपाणं । एए य चूलवत्थु सव्वुवरिं किल पडिज्जंति ॥ १ ॥ संखेज्जा वत्थु, पणुव्विसुत्तरा वो सता, संखेज्जा चूलवत्थुत्ति चउतीसं, (*८५--२४६)अणंता भावात्ति भवनं भूतिर्वा भावः, ते य जविवाजीवात्मका अणंता प्रति-

बद्धा, अणंताः अभावात्ति अभवन् अभावः अभूर्तिर्वा, जन्महा जीवा अजीवत्तेण अभवः अजीवो य जीवत्तेण, षडो पञ्चत्तेण षडो य षडत्तेण, एमादि अणंता अभावा प्रतिबद्धा, अहवा जे जहा जावइया भावा तेसि पडिपकत्वतो तावइया षेव अणंता अभावा भवति, 'अणंता हेउ' सि पंचदसावयववयणे सपकत्वधम्मसपकत्वसअभिलसितसञ्जसाधकं वयणं हेतू भवति, अहवा सन्वजुत्तिजुत्तं वदणं हेतू भण्णति, अहवा सन्वे जिणवयणपहा हेतू प्रतिपादकत्तणतो, णिहोसहेतुवयणं वा, सुत्तस्स य अणंतगमत्तणतो, एवं अणंता अहेतू, भाणितपडिपकत्वो, ते य अणंता नेवाहेतू, अणंता कारणत्ति कज्जसाहयं कारणंति, ते य पयोगवीससातो अणंता भाणियन्वा, जं च जस्स असाधकं तं तस्स अकारणं, जहा चककंहादयो पडस्स, एवं अणंता अकारणा, अणता जीवा इत्यादि कंठ्यं, 'इच्चियं दुवालसंगं गणिपिडगं तीते काले अणंता जीवा आणाय विराधेत्ता इत्यादि, (५८-२४७) दुवालसंगं गणिपिडगं तिविहं पणत्तं-सुत्तता अत्यतो तदुभयओ, एसेव आणा तिविहा सुत्ताणा अत्याणा तदुभयाणा य, एगद्धिता तहवि अभिहाणतो विसेसो कज्जह, यथा आझाप्यते एभिः तदा आझा भवति, तंतुभिः पटं न्यय, देवदत्तवत् आझाप्यते यथा हितोपदेशः तदा आझा इति । इदाणं एतेसि विराहणा चित्तिज्जइ, जं सुत्ततो दुवालसंगं गणिपिडगं तं अत्यतो भाणितं अभिणिवेसेण अणहा पणवैतो ताए अत्याणाए सुत्तं विराहिता तीते कालेऽणंता जीवा संसारं भमियपुन्वा गोट्टामाहिलवत्, अहवा जं अत्यतो जं दुवालसंगं गणिपिडगं सुत्ततो अभिनिवेसेण अणहा पठित्ता ताए सुत्ताणाए अत्थं विराहेत्ताऽतीते कालेऽणंता जीवा संसारं भमियपुन्वा जहा जमाली, अहवा आणंति पंचविहायाराधणसीलता गुरुणो हितोवदेसवदणं आणाए अणहा आयरंतेण गणिपिडगं विराधितं भवति, एवं तीए काले अणंता जीवा संसारं भमियपुन्वा, एसो अक्खरसमो अत्थो, इमो यऽणक्खरसमो-आणाए विराधेत्ता इति, जहा छायाए भुंजित्ता गतो, णो छायाए करणभूयाए भुंजेत्ता, किं तु छायायां भुत्त्वा गतोत्ति, एवं आझायां विराधनं कृत्वा, सा य आणा इमा-

इन्चेइयं दुवालसंगं गणिपिडगं आणाए विरोहत्ता^१ सेसं पूर्ववत्, पडुपणअणागतसु एवं चेव वत्तब्धं, णवरं पडुपण्णे काले परिस्ता जीवा इति, अणंता असंखेज्जा य ण भवतिस्ति, मणुयाणं संखेज्जत्तणतो, आराहणसुत्तेसु एवं चेव वत्तब्धं, ण कयाती णासी अतीतकाले नास्तित्व- भावप्रतिषेधकं सूत्रं, 'भुविं च' इत्यादि त्रिकाले अस्तित्वसाधकं सूत्रं, त्रिकालभावणता चेव अबलता, ठिच्चा शुवा मेर्वादिवत्, शुवत्तणतो चेव जीवादिणवपदत्थेसु नियुक्तं नियतं जथा लोकवचनं पंचास्तिकायोजिव, णियत्तणतो चेव सासयं शश्वद् भवतीति समयावालिकामुहूर्त्तदिनादि- ध्वाकालं, सासयत्तणतो चेव वायणादिसु अक्खयं, नास्ति त्तयो अत्तयं गंगासिंधुपवाहिध्वीप पोंडरीयादिहदवत्, अक्खयत्तणतो चेव अव्ययं नास्य व्ययो अव्ययं, मानुषोत्तरा बहियसमुदवत्, अव्वयत्तणतो चेव स्वप्नमाणे अवद्वितं जंबूद्वीपादिवत्, अक्खयत्तणतो चेव सव्वहा ष्ठितिज्ज- माणं णिच्चं आकाशवत्, अविनाशीत्यर्थः, अहवा एते शुवादिद्या एगदिया, चोदक आह-इन्चेवं दुवालसंगं शुवादिपदपरुवितं किमाणा- गेष्सां, आत्तार्थाह-जम्हा जिणा णणहावादिणो तम्हा तेसिं वयणं सव्वं आणाते चेव गेष्सां, कहिवि दिट्टंतावि गेष्सां, इह दुवालसंगसस शुवादि- परुवितत्थसस साधको इमो दिट्टंतो से जथा णामएइत्यादि, कथ्यं, तच्च दुवालसंगं सुत्तं चउन्विहं दन्वादिद्याण जाव सुयणाणकेवळंते पडुष् भणितं-दव्वतो णं सुयणाणी सुयणाणेणोवडत्तो सुत्तविणत्तीए सव्वदव्ववादि जाणति, पासइत्ति विरोधो, उच्चयते, जम्हा अदिट्टाणावि मेरुमा- दिद्याण पासणयाए आगारया लिहइ णो वाऽदिट्टं लेक्खइ, पणणवणाए य भणित्ता सुयणाणपासणतत्ति ण विरोहो, आरतो पुण जे सुत्तणाणी ते सव्वदव्ववाण पासणतासु भइया, सा य भयणा मतिविसेसतो जाणियव्वा, एवं खेत्तकालभावसुवि भाणितव्वा, सुत्तणाणदंसणत्थं भण्णाति 'अक्खरं' गाहा (*८६-२४९) (५१-२४९) इमा चोइसविहसुतभावपरुवणा कता, एत्थं आयारादि गणधरपणीयं तस्स पत्तेयबुद्धसासि- तस्स वा तथाकालणुभावतो बलबुद्धिमेधाविहाणि जाणीऊण जे य सुयभावा आयरिएहि णिज्जूढा तेसु गहणविही दंसिज्जइ--'आगाम०' गाहा

श्री
नन्दीचूर्णी

॥ ६४ ॥

(*८७-२४९) इमेते अट्ट बुद्धिगुणा 'सुस्मसह०' गाथा (*८८-२४९) विणेरस अत्थसवणे इमा विही 'भूयं हुंकारं०' गाथा(*८९-२४९) गुणो अणुयोगकहणे इमा विही 'सुत्तथो खलु०' गाथा (*९०-२४९) 'जं तु भणियसूणं वा अतिरितं वावि अहव विवरीयं । तं सन्मणुयोगा- धरा कहेड काडं समक्खति ॥ १ ॥ णिरेणगामेत्तमहासहा जिता, पसूयती संख जगट्टिताकुला । कमाट्टिता वीमत चित्तितक्खया पुढं कहेयं- तभिधाणकंसुणा ॥ १ ॥ सकराजतो पंचसु वर्षशतेषु नंवाध्ययनचूर्णी समाप्ता इति ॥ ग्रन्थाग्रं ॥ १५०० ॥

इति श्रीनन्द्यध्ययनचूर्णीः

समाप्ता ।

द्वादशांशा-

राधना

विराधना-

फलं

॥ ६४ ॥

॥ नमः सर्वज्ञाय ॥

श्रीमद्धरिभद्रसुरिसुत्रिता नन्दीवृत्तिः

जयति शुवनैकभानुः सर्वत्राविहतकेवलालोकः । नित्योदितः स्थिरस्तापवर्जितो वर्द्धमानजिनः ॥ १ ॥

इह सर्वेणैव संसारिणा सत्त्वेन नारकतिर्यङ्न्नरामरगतिनिबन्धनान्कशारीरमानसातितीव्रतरदुःखौघसङ्घातपीडितेन जातिजरा-
मरणयोःकरोणाहुपद्रवत्रातरहितनिरतिशयालोकसुखस्वभावापवर्गगतिसम्भवे सति पीडानिर्वेदात् तत्परित्यागाय निरतिशयालोक-
सुखाभिलाषाच्च तद्वाप्तये आत्मपरतुल्यचित्तेन सर्वथा स्वपरोपकाराय प्रवर्तितव्यमिति, तत्रान्यपरिरक्षणादिना परोपकारपूर्वक-
एवात्मोपकार इति विशेषतस्तत्र, स पुनः परोपकारो द्विधा-द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यतो भोजनादिविचित्रविभवप्रदानजनितः,
अयं चानैकान्तिकोऽनात्यन्तिकश्च, भावतस्तु सद्धर्मप्रदानजनितः, अयं चैकान्तिकस्तथा आत्यन्तिकश्च, सद्धर्मश्च श्रुतधर्मचारित्र-
धर्मभेदाद् द्विभेदः, तत्र श्रुतधर्मो जिनवचनस्वाध्यायः, चारित्रधर्मस्तु तदुक्तः श्रमणधर्म इति, उक्तञ्च-“सुयधम्मो सज्जाओ चरि-
त्तधम्मो सम्णधम्मो ।” तत्र श्रुतधर्मसम्पत्समन्विता एव प्रायश्चारित्रधर्मग्रहणपरिपालनसमर्था भवन्तीति तत्प्रदानमेवादा न्याय्य-
मिति, तत्रापि श्रुतप्रदाने सत्यपि नाविज्ञाताथादेव तस्माद्भिलाषिताथार्वासिः प्राणिनामित्यतः प्रारभ्यते अर्हद्भवनानुयोगः, अयं च

परमपदश्राप्तिहेतुत्वाच्छ्रेयोभूतो वर्तते, श्रेयांसि बहुविधानि भवन्ति, यथोक्तम्-‘श्रेयांसि बहुविधानि, भवन्ति महात्मापि । अश्रेयांसि प्रवृत्तानां, कापि यान्ति विनायका ॥१॥’ इति, अतोऽस्य प्रारम्भ एव विभावित्वायकोपशान्तये मङ्गलाधिकारे नन्दिर्वक्तव्यः । अथ नन्दिरिति कः शब्दार्थः?, उच्यते, ‘दु णदि समुद्धा’ वित्यस्य धातोः ‘इदितो जुम् धातो’ रिति (७-१-५८) जुमि विहितेऽनुबन्धलोपे च कृते उणादिकः इन् प्रत्ययो विधीयते, ‘इन् सर्वधातुभ्य’ इति वचनाद्, अनुबन्धलोपे च कृते सति नन्दि, सो रुत्वं विसर्जनीयश्चेति नन्दिः, नन्दनं नन्दिः नन्दन्त्यनेनेति वा नन्दन्त्यस्मिन्निति वा नन्दयतीति वा तदभेदोपचारात्नन्दिः हर्षः प्रभोद इत्यनर्थान्तरं, ‘ताभ्यामन्यत्रोणादय’ इति वचनाद् ताभ्यामिति सम्प्रदानापादानाभ्यां अन्यत्र उणादयः प्रत्यया भवन्ति, अन्ये तु नन्दीत्यभिदधति, तत्रापि नन्दिस्थिते ‘इक् कृष्यादिभ्य’ इति (उणा.) इक् प्रत्ययः, स च ‘कृत्यलुटो बहुल’ (३-३-११३) मिति वचनान्नावे करणे वा अवगन्तव्य इति, ततः ‘कृदिकारात्किनः’, (वाचिकं) ‘सर्वतोऽक्तिन्नार्थादित्येक’ इति स्त्रीप्रत्ययः, अस्य भावार्थः कृदिकारान्तो यः शब्दः क्तिन्वर्जितस्तस्मात् स्त्रीप्रत्ययो भवति, अपरे तु सर्वतः अक्तिन्नार्थादिकारान्त्वात् स्त्रीप्रत्ययो भवतीति मन्यन्ते, अनुबन्धलोपे च कृते ‘यस्ये’ (६-४-१४८) तीकारलोपे च नन्दीति रूपं भवति, नन्दनं नन्दी नन्दन्त्यनेनेति वा भव्याः प्राणिन इति नन्दी, इत्यलमप्रस्तुतातिप्रसङ्गेनेति ।

अयं च नन्दिश्चतुर्विधः, तद्यथा- नामनन्दिः स्थापनानान्दिः द्रव्यनन्दिः भावनिदश्चेति, तत्र नामस्थापने प्रकटार्थे, द्रव्यनन्दिद्विधा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्रागमतो नन्दिपदार्थज्ञः तत्र च अनुपयुक्तः ‘अनुपयोगो द्रव्य’ मिति वचनात्, नोआगमतस्तु ज्ञशरीरद्रव्यनन्दिः भव्यशरीरद्रव्यनन्दिः ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तश्च द्रव्यनन्दिः, तत्र ज्ञशरीरद्रव्यनन्दिः नन्दिपदार्थज्ञस्य

शरीरं जीवविप्रमुक्तं अनुभूतनांदिभावत्वात्, पश्चात्कृतभावस्य द्रव्यत्वात्, यथोक्तम्—“भूतस्य भाविनो वा भावस्य हि कारणं तु यल्लोके । तद्द्रव्यं तत्त्वज्ञैः सचेतनाचेतनं कथितम् ॥ १ ॥ ’ भव्यशरीरद्रव्यनांदिश्च नदिपदार्थपरिज्ञानभावं-योग्यं बालादिशरीरं, पुरस्कृतभावत्वादस्य, व्यतिरिक्तः पुनः क्रियाविष्टो द्वादशविधसतृर्थाङ्गसङ्घातोऽयम्-तद्यथा-‘भंभा । १ . मउदं २ महल ३ कडंब ४ झल्लरि ५ हुडुकक ६ कंसाला ७ । काहल ८ तलिमा ९ वंसो १० संखो ११ पणवो १२ य बारसमो ॥ १ ॥’ भावनन्दिरापि द्विविधैव-आगमतो नोआगमतश्च, तत्रागमतो भावनन्दिः नदिपदार्थज्ञस्तत्र चोपयुक्तः, ‘उपयोगो भाव’इतिकृत्वा, नोआगमतस्तु भावनन्दिः पञ्चप्रकारज्ञानसमुदायः, नोशब्दो देशवचनः, अथवा पञ्चप्रकारज्ञानस्वरूपप्रातिपादकोऽध्ययनविशेषः, नोशब्दो देशवचन एव ॥ अयं चाध्ययनविशेषः श्रुतांशेन सर्वश्रुताभ्यन्तरभूतो वर्तते, अत एव सर्वश्रुतारम्भेवैव विघ्नविनायकोपशान्तये मङ्गलार्थमभिधीयत इति, अस्य च मंगलस्थानावसरग्रामस्य सत आचार्याः विनेयानां स्वार्थगौरवोत्पादनार्थ-मविच्छेदेन सन्तानागतस्वार्थदर्शनार्थं चादावेवावलिकामभिधाय व्याख्यानाय यतन्ते, सर्वे श्रुतार्थाश्च यतस्तीर्थकरप्रभवा अतः प्रज्ञापकश्रावकपाठकाः अभिलषितार्थसिद्धये प्रवर्त्तमानाः प्रधानोपायत्वाद्भगवत एव नमस्कारपूर्वकं प्रवर्त्तन्त इत्यत आह ग्रंथकारः

जयतिङ्गाथा॥(*१-२ पञ्चे)॥ इन्द्रियविषयकषाययातिकर्मभवोपग्राहिकर्मशत्रुगणजयाज्जयतीत्युच्यते, किंविशिष्टो जयति?—जगज्जीवयोनिविज्ञायकः, इह जगच्छब्देन सकलधर्माधर्माकाशपुद्गलास्तिकायपरिश्रहः, जीवशब्देन तु सकलजीवास्तिकायपरिश्रहः, उक्तं च-“जगन्ति जंगमान्याहुः, जगद् ज्ञेयं चराचरम्”योनयः-सच्चिदाद्याः, उक्तञ्च-‘सच्चित्शीतसंबुत्तेतरमिश्रास्तद्योनयः’(तत्त्व०२-३३

जीवोत्पत्तिस्थानानीत्यर्थः, 'सु मिश्रणे' शुबन्ति-तैजसकर्मणशरीरवन्तः सन्तः ओदारिकादिशरीरेण मिश्रीभवन्त्यस्यामिति योनिः, उक्तञ्च-जोएण कम्मएणं आहारइ अणतरं जीवो । तेण परं मसिणं जाव सरीरस्स निष्फची ॥ १ ॥' ततश्च जगच्च जीवाश्च योन-
यश्च जगज्जीवयो नयः विविधम्-अनेकथोत्पादाद्यनन्तधर्मात्मकं जानातीति विज्ञायकः जगज्जीवयोनीनां विज्ञायक २ इति समासः, अनेन केवलज्ञानप्रतिपादनात् स्वार्थसम्पदमाह । तथा जगद् गुणातीति जगद्गुरुः, यथोपलब्धजगद्भक्तेति भावना, अनेनापि स्वा-
र्थसम्पदमेवाह । तथा जगदानन्दः इह जगच्छब्देन संज्ञिजङ्गमपरिश्रहः, तेषां सङ्गमदेशनाद्वारेणानन्दहेतुत्वादहिकामुष्मिकप्रमो-
दकारणत्वात् जगदानन्द इत्यनेन परार्थसम्पदमाह, तथा 'जगन्नाथ' इह जगच्छब्देन सकलचराचरपरिश्रहः तस्य यथावास्थित-
स्वरूपप्ररूपणद्वारेण वितथप्ररूपणापायेभ्यः पालनात् नाथवन्नाथ इति, अनेनापि परार्थसम्पदमिति । तथा जगद्गन्धुः इह जगच्छ-
ब्देन सकलप्राणिपरिश्रहस्तद्व्यापादनोपदेशप्रणयनेन सुखस्थापकत्वाद् बन्धुवत् बन्धुः, तथा चोक्तम्-'सर्वे पाणा सर्वे भूया सर्वे
जीवा सर्वे सत्ता ण हंतव्वा ण अज्जावेयव्वा ण परितावेयव्वा ण उवहवेयव्वा, एस धम्मो धुवे णितीए सासते समेच्च लोय खेद-
ण्हि पवेदिते' इत्यादि, अनेनापि परार्थसम्पदमिति । तथा 'जयति जगत्पितामह' इति, इह जगच्छब्देन सकलसत्त्वपरिश्रह-
एव, तेषां च कुणतिगमनभयापायरक्षणात् पिता धर्मो वर्तते, अतो जगत्पितामहः, तथोक्तम्-'दुर्गतिप्रसृतान् जीवान्, यस्माद्भ्रा-
रयत ततः । धत्ते चैतान् शुभे स्थाने, तस्माद्धर्म इति स्मृतः ॥ १ ॥' तस्यापि चार्थश्रणेत्वेन भगवान् पिता वर्तते, अतो जगत्-
पितामह इति, स्तवाधिकाराच्च पुनः क्रियाभिधानमदुष्टं, उक्तञ्च-'सञ्ज्ञायश्चाणतवओसहेसु उवएसशुइपयाणेसु । सन्तशुणकिन्त-
णेसु य न होंति पुणरुत्तदासा ओ ॥ १ ॥' अनेनापि परार्थसम्पदमाह । भगवानिति भगः-समग्रैश्वर्यादिलक्षणः, तथा चोक्तम्-

‘ऐश्वर्यस्य समग्रस्य, रूपस्य यशसः श्रियः । धर्मस्याथ प्रयत्नस्य, षण्णां भग इतीगना ॥१॥’ भगोऽस्यास्तीति भगवानिति, अनेन चोभयसम्पदमाह, स्वपरोपकारित्वाद्देश्वर्यादेरित्यलं प्रसङ्गेनेति गाथार्थः ॥ १ ॥ ‘व्याख्यानयान्ति केचित् स्तुतिर्मेनामन्वथापि विद्वांसः । तत्राप्यपौनक्त्यं सूक्ष्मधिया चिन्तनीयमिति ॥१॥ एवं तावदनादिमन्तो मतास्तीर्थकरा इति ज्ञापनार्थं सामान्येन नमस्कारमाधिया साभ्यतमासन्नोपकारित्वात् सकलदुःखपरमौषधभूतप्रवचनप्रणेतृत्वाद्दर्शनार्थीधिपतेः नमस्कारं प्रतिपादयन्नाह-

जयति सु० गाहा ॥ (* २-१५) ॥ जयतीति पूर्ववत्, श्रुतानां-आचारादिभेदाभिन्नानां प्रभवः प्रभवन्त्यस्मादिति प्रभवः, तदर्थाभिधायकत्वात्, कारणमित्यर्थः, ऋषभादयोऽप्येवंभूता एव अत आह-तीर्थकराणामपश्चिमो जयति, तत्र तीर्थकरणशीलास्तीर्थकरास्तेषां तीर्थकराणां भरेते अधिकृतावसायिण्यां पश्चिम एवानिष्टशब्दपरिहारार्थमपश्चिम इत्युच्यते, पश्चानुपूर्व्या वा पश्चिम इति, जयति गुरुलोकानां गुणाति शान्तार्थमिति गुरुः, लोकानां इति-सत्त्वानां, जयति महात्मा अनन्तज्ञानवीर्ययुक्तत्वान्महानात्मा यस्य स महात्मा, महावीर इति ‘सुर वीर विक्रान्ता’ विति कथयादिशत्रुजयान्महाविक्रान्तो महावीरः, ‘ईर गतिप्ररणयो’ रित्यस्य वा विपूर्वस्य विशेषेण ईरयति कर्म गमयति याति वैह शिवमिति वीरः, महाँश्चासौ वीरश्च महावीर इति गाथार्थः ॥ पुनरस्यैवातिशयप्रदर्शनद्वारेण स्तुतिमभिधित्सुराह—

भदं० गाहा (*३-२३) ‘भद्रं’ कल्याणं भवतु, कस्य ?-सर्वजगद्बुधोतकस्येत्यनेन ज्ञानातिशयमाह, इह च ‘चतुर्थी चाशिव्यायु-व्यमद्रभद्रशुशलसुखार्थाहितै’ रिति (२-३-७३) वचनात् षष्ठ्यापि भवत्येव, यथा आयुष्यं देवदत्तायायुष्यं देवदत्तस्येति, एवं भद्रादिव्यपि-

जीवोत्पत्तिस्थानानीत्यर्थः, 'यु मिश्रणे' युवन्ति-तैजसकर्मणशरीरवन्तः सन्तः ओदारिकादिशरीरेण मिश्रीभवन्त्यस्यामिति योनिः, उक्तञ्च-'जोएण कम्मएणं आहारिइ अणंतरं जीवो । तेण परं मसिणं जाव सरीरस्स निष्कत्ती ॥ १ ॥' ततश्च जगच्च जीवाश्च योन-
यश्च जगज्जीवयोनेयः विविधस्-अनेकधोत्पादाद्यनन्तधर्मत्मकं जानातीति विज्ञायकः जगज्जीवयोनीनां विज्ञायक २ इति समासः,
अनेन केवलज्ञानप्रतिपादनात् स्वार्थसम्पदमाह । तथा जगद् गुणातीति जगद्गुरुः, यथोपलब्धजगद्धक्तेति भावना, अनेनापि स्वा-
र्थसम्पदमेवाह । तथा जगदानन्दः इह जगच्छब्देन संज्ञिजङ्गमपरिग्रहः, तेषां सद्गर्भदेशनाद्वारेणानन्दहेतुत्वाद्दहिकाशुभिकप्रभो-
दकारणत्वात् जगदानन्द इत्यनेन परार्थसम्पदमाह, तथा 'जगन्नाथ' इह जगच्छब्देन सकलचराचरपरिग्रहः तस्य यथावस्थित-
स्वरूपप्ररूपणद्वारेण वितथप्ररूपणापायेभ्यः पालनात् नाथवन्नाथ इति, अनेनापि परार्थसम्पदमिति । तथा जगद्धन्धुः इह जगच्छ-
ब्देन सकलप्राणिपरिग्रहस्तद्व्यापादनोपदेशप्रणयनेन सुखस्थापकत्वाद् बन्धुवत् बन्धुः, तथा चोक्तम्-'सर्वे पाणा सर्वे भूया सर्वे
जीवा सर्वे सत्ता ण हंतव्वा ण अज्जावेयव्वा ण परित्तवेयव्वा ण उवहवेयव्वा, एस धम्मो धुवे णितीए सासते समेच्च लोपं खेद-
ण्हि पवेदित्ते' इत्यादि, अनेनापि परार्थसम्पदमिति । तथा 'जयति जगत्पितामह' इति, इह जगच्छब्देन सकलसत्त्वपरिग्रह
एव, तेषां च कुगतिगमनभयापायरक्षणात् पिता धर्मो वर्तते, अतो जगत्पितामहः, तथोक्तम्-'दुर्गतिप्रसृतान् जीवान्, यस्माद्वा-
रयत ततः । धत्ते चैतात् शुभे स्थाने, तस्माद्धर्म इति स्पृतः ॥ १ ॥' तस्यापि चार्थप्रणेतृत्वेन भगवान् पिता वर्तते, अतो जगत्-
पितामह इति, स्ववाधिकाराच्च पुनः क्रियाभिधानमदुष्टं, उक्तञ्च-'सञ्ज्ञायद्वाणतवओसहेसु उवएसशुइपयाणेसु । सन्तगुणकित्त-
णेसु य न हौति पुणरुत्तदोसा ओ ॥ १ ॥' अनेनापि परार्थसम्पदमाह । भगवानिति भगः-समग्रैह्वर्यादिलक्षणः, तथा चोक्तम्-

‘ऐश्वर्यस्य समग्रस्य, रूपस्य यशसः श्रियः । धर्मस्याथ प्रयत्नस्य, षण्णां भग इतीगता ॥१॥’ भगोऽस्यास्तीति भगवानिति, अनेन चोभयसम्पदमाह, स्वपरोपकारित्वादऐश्वर्यादेरित्यलं प्रसङ्गेनेति गाथार्थः ॥ १ ॥ ‘व्याख्यानयन्ति केचित् स्तुतिमेनामन्यथापि विद्वांसः । तत्राप्यपौनरुक्त्यं द्रक्ष्यमधिया चिन्तनीयमिति ॥१॥ एवं तावदनादिमन्तो मतास्तीर्थकरा इति ज्ञापनार्थं सामान्येन नमस्कारमभिधाय साभ्यतमासन्नोपकारित्वात् सकलदुःखपरमौषधभूतप्रवचनप्रणेतृत्वाद्दर्मानतीर्थीधिपतेः नमस्कारं प्रतिपादयन्माह-

जयति सु० गाहा ॥ (* २-१५) ॥ जयतीति पूर्वत्, श्रुतानां-आचारादिभेदाभिन्नानां प्रभवः प्रभवन्त्यस्मादिति प्रभवः, तदर्थमभिधायकत्वात्, कारणमित्यर्थः, ऋषभादयोऽप्येवंभूता एव अत आह-तीर्थकराणामपश्चिमो जयति, तत्र तीर्थकरणशीला-स्तीर्थकरास्तेषां तीर्थकराणां भस्ते अधिकृतवसापिण्यां पश्चिम एवानिष्टशब्दपरिहारार्थमपश्चिम इत्युच्यते, पश्चानुपूर्व्या वा पश्चिम इति, जयति गुरुलोकानां गृणाति शान्तार्थमिति गुरुः, लोकानां इति-सत्त्वानां, जयति महत्तमा अनन्तज्ञानवीर्ययुक्तत्वान्महान्ना-त्मा यस्य स महात्मा, महावीर इति ‘वर वीर विक्रान्तो’ विति कपयादिद्यञ्जयान्महाविक्रान्तो महावीरः, ‘ईर गतिप्रेरणयो’ रित्यस्य वा विपूर्वस्य विशेषेण ईरयति कर्म गमयति याति वेह शिवमिति वीरः, महौंश्चासौ वीरश्च महावीर इति गाथार्थः ॥ पुनरस्यैवातिशयप्रदर्शनद्वारेण स्तुतिमभिधित्सुराह—

भहं०गाहा(*३-२३)‘भद्रं’ कल्याणं भवतु, कस्य ?-सर्वजगदुद्योतकस्येत्यनेन ज्ञानातिशयमाह, इह च ‘चतुर्थी चाशिव्यायु-ष्यमद्रभद्रद्वयसुखार्थाहितै’ रिति(२-३-७३)वचनत् पष्ठथपि भवत्येव, यथा आयुष्यं देवदत्तायुष्यं देवदत्तस्येति, एवं भद्रादिष्वपि

वक्तव्यमिति, भद्रं जिनस्य 'जिं जये' अस्य औणादिकनक्षत्रत्यायान्तस्य जिन इति भवति, रागादिजयजिजन इति, अनेनापाया-
तिशयमाह, अपायो-विकल्पेः रागादिभिः सार्द्धमात्यन्तिकविशेषे इत्यर्थः, आह-अपायातिशये सति ज्ञानातिशयभावाद् व्यतिक्रमः
किमर्थः?, फलप्रधानाः समात्मना इति ज्ञापनार्थं, भद्रं सुरासुरनमस्कृतस्येत्यनेन पूजातिशयमाह, नहि विभवानुरूपं पूजामकु-
त्वेव सुरासुरा नमस्कारक्रियायां प्रवर्तन्त इति, उक्तं च-"अशोकवृक्षः सुरपुष्पवृष्टिर्दिव्यो ध्वनिश्चामरमासनं च । भामण्डलं दुन्दु-
भिरातपत्रं, सत्प्रतिहार्थ्याणि जिनेश्वराणाम् ॥१॥" इति, पूजातिशयान्यथाऽनुपपत्त्यैव वागतिशयो गम्यते, भद्रं शुत्तरजस इत्यनेन
सकलसंसारिहेक्षविनिर्मुक्तां सिद्धावस्थामेवाह, यतो बध्यमानं कर्म रजो भण्यते, तदभावस्त्वयोगिसिद्धानामेव, न पुनरन्येषां, यत
आह-"जीवे णं एस जीवे एयद् वेदति चलद् फंदद् ताव णं अट्टविहबंधए वा सत्तविहबंधए वा छ्विवहबंधए वा एणविहबंधए वा"
इत्यादि, तत्थ "सत्तविहबंधगा होंति पाणिणां आउवज्जगाणं तु । तह सुहुमसम्पराया छ्विवहबंधा विणिहिद्दा ॥१॥ मोहाउगवज्जाणं
पणडीणं ते उ बंधगा भाणिया । उवसन्तखीणमोहा केवल्लिणो एणविहबंधा ॥२॥ ते उण दुसमयाट्ठितस्स बंधगा ण उण संपरायस्स ।
सेल्लेसि पडिवन्ना अबंधगा होंति विन्नेया ॥३॥" आह-भगवतः संसारातीतत्वात् परमकल्याणरूपत्वात् किमेवमुच्यते-भद्रं भवतु,
न च स्तोत्रा भणितं सर्वमेव भवतीति, अत्रोच्यते, सत्यमेतत्, तथापि कुशलमनोवाक्कायप्रवृत्तिकारणत्वान्न दोष इत्यलं प्रसङ्गेनेति
गाथार्थः ॥२॥ एवं तावतीर्थकरनमस्काराः प्रतिपादिताः, साम्प्रतं तीर्थकरानन्तरः सङ्घ इतिकृत्वा तीर्थान्तरग्रामव्युदासेन नगररू-
पकेण तत्संस्तवं कुर्वन्नाह--

गुण० गाहा (* ४-४२) 'गुणभवनगहन' इह गुणाः-पिण्डविशुद्ध्यादयः उत्तरगुणा अभियुहन्ते, यथोक्तम्--"पिण्डस्स

‘जा विसोही समितीओ भावणा तवो दुविहो । पडिमा अभिगहाविण उत्तरगुणमो वियाणाहि ॥१॥’ एत एव भवनानि एभिर्बिह-
नं-प्रचुरत्वाद्दुत्तरगुणानामोभिः संकुलं, सङ्घननगरमभिगृह्यते, तस्यामन्त्रणं हे गुणभवनगहन !, तथा श्रुतरत्नभृत् श्रुतान्येव अ-
निरुपमसुखहेतुत्वाद्ब्रजानि तैर्भूतं-पुरितमित्यर्थः तस्यामन्त्रणं, तथा दर्शनविशुद्धरथ्याक, इह दर्शनं-प्रशमसंवेगनिर्वेदानुकम्पा-
स्तिक्याभिव्यक्तिलक्षणं सम्यग्दर्शनं गृह्यते, तच्चौपशमिकादिभेदात् पञ्चविधं, तथा चोक्तम्--‘तं च पंचधा सममं-उवसमं सासा-
यणं खयोवसमिधं वेदयं खइयं’ ति, दर्शनमेवासारमिथ्यात्वादिकचवररहिता शुद्धा रथ्या यस्य तत्तथाविधं, तस्यामन्त्रणं, ‘संघ-
नगर’ सङ्घः-चातुर्वर्णः श्रमणादिसंघातः स नगरमिव संघनगरं तस्यामन्त्रणं, यथा पुरुषोऽयं व्याघ्र इव पुरुषव्याघ्रः, उक्तञ्च-‘उपमितं
व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे’(२-१-५६) भद्रं कल्याणं तव भवतु, अत्रण्डचारित्र्यप्राकार! चारित्रं-मूलगुणा अत्रण्डम्-अविराधितं
चारित्र्यमेव प्राकारो यस्य तत्तथाविधं तस्यामन्त्रणमिति गार्थः ॥१॥ संसारोच्छेदित्वात् संघस्यैव चक्ररूपकेण स्तवं कुर्वन्नाह—

संयम० गाहा (* ५-४३) संयमतपस्तुम्भारकाय नमः संयमश्च तपांसि च संयमतपांसि, तुम्भं च अरकाश्च तुम्भारकाः,
तत्र यथासंबन्धं संयमतपांस्येव तुम्भारका यस्य तत् तथाविधं तस्मै नमः, तत्र संयमः ‘पञ्चाश्रवाद्भिरमणं पञ्चेन्द्रियनिग्रहः कषाय-
जयः । दण्डत्रयविरतिश्चेति संयमः सप्तदशभेदः ॥१॥ तपो द्वादशप्रकारं ब्राह्मभ्यन्तरं च, तत्र ब्राह्मं षड्विधं, यथोक्तम्--‘अनश-
नमूनोदरता वृत्तेः संक्षेपणं रसत्यागः । कायक्लेशः संलीनतेति बाह्यं तपः प्रोक्तम् ॥१॥ अभ्यन्तरमापि षड्विधम्, उक्तञ्च-‘प्रायश्चित्तं
विनयो वैयाहस्यं स्वाध्यायो ध्यानं व्युत्सर्गश्च’ ति, सम्मतपारियह्यस्सत्ति पारियह्यं-ब्राह्मपुष्टकस्य ब्राह्मा अभिरुच्यते, ततश्च सम्य-

तत्रवाह्यभिषेणे नमः, व्याख्यातं गाथार्थं, चरकादिभिरतुल्यत्वान्नास्य प्रतिचक्रं विद्यते इत्यप्रतिचक्रं तस्य जयो भवतु इति, सुप्राणि-
धानमेतत्, सदा सर्वकालं, संघश्चक्रमिव संघचक्रं तस्येति गाथार्थः ॥५॥ इदानीं संघस्यैव मार्गणामित्वतो रथरूपकेण स्तवं कुर्वन्नाह-

भद्रं गाहा (* ६-४३) भद्रं कल्याणं भवतु, कस्य ?-संघरथस्य, भगवत इति योगः, किंविशिष्टस्य ?-शीलोच्छ्रितप-
ताकस्य, प्राकृतशैल्याऽन्यथोपन्यासः, शीलग्रहणात् अष्टादशशीलाङ्गसहस्रपरिग्रहः, तथा तपोनियममनुरगयुक्तस्य तपः-
संयमाश्वयुक्तस्येत्यर्थः स्वाभ्यायो-वाचनादिः, यथोक्तम्-‘वाचना मञ्जना परावर्तना अबुप्रेक्षा धर्मकथा चे’ति, तत्र स्वाभ्याय एव
शोभनो नन्दिदोषदूर्यरवो ‘सुनेभिद्योस्मस्स’ति नेमिनिर्घोषो वा यस्य स तथाविधो यस्य, इह च शीलान्गानिरूपणे सत्यापि
तपोनियमनिरूपणं प्रधानपरलोकान्गतवख्यापनार्थम्, अस्ति चायं न्यायो यदुत सामान्योक्तावपि प्राधान्यख्यापनार्थं विशेषा-
भिधानमिति, यथा ब्राह्मणा आयाता वाशिष्टोऽप्यायात इति, एवमन्यत्रापि योजनीयमित्यलं प्रसंगेनेति गाथार्थः ॥ संघस्यैव
लोकासंश्लिष्टत्वतः पद्मरूपकेण स्तवं प्रतिपादयन्नाह-

कम्मरयं गाहा ॥ (* ७-४४ ॥) सावयं गाहा ॥ * (८-४४ ॥) संघपद्मस्य भद्रं-मङ्गलं भवत्विति क्रिया, किम्भूतस्य ?-
कर्मरजोजलौघाविनिर्गतस्य इह ज्ञानावरणादिलक्षणं कर्म तदेव अनेकधा जिविगुण्डनाद्रजो भण्यते तदेव भवकारणत्वाज्जलौघः तस्मा-
द्विनिर्गत इव विनिर्गतः, तथा चाविरतसम्यग्दृष्टेरप्यार्द्धगुण्डलपरारवर्तः परः संसार उक्त इत्यवो विनिर्गतस्त्वस्य, श्रुतरत्नमेव दीर्घ-
नालं यस्य सः, तद्गलादेव निर्गत इति भावनीयं, पंच महात्रयानि-प्राणातिपातादिविनिवृत्तिलक्षणानि तान्येव स्थिरा-दृढा कर्णिका-

मध्यगण्डिका यस्य, गुणा-उत्तरगुणाः त एव तत्परिकरत्वात् केसराणि यस्य विद्यन्ते इति गुणकेसरवत्, आ-
वकजनमधुकरीपरिवृत्तरस्येति प्रकटार्थं, नवरमभ्युपेत्य सम्यक्त्वं प्रतिपन्नाणुव्रतोऽपि प्रतिदिवसं यतिभ्यः सकाशात् साधूनाम-
गारिणां च समाचारीं शृणोतीति श्रावकः, उक्तं च—‘योऽह्यभ्युपेतसम्यक्तवो, यतिभ्यः प्रत्यहं कथाम् । शृणोति धर्मसम्बद्धाम-
सौ श्रावक उच्यते ॥ १ ॥ ’ जिनसूर्येनैजोबुद्धस्य-केवलज्ञानभास्करविशिष्टसंवेदनप्रभवधर्मदेशनाबुद्धस्येति भावार्थः, श्रमण-
गणसहस्रपञ्चस्येति प्रकटार्थमेव, नवरं श्राम्यतीति श्रमणः ‘कृत्यलुटो बहुल’ मिति वचनात् कर्त्तरि ल्युट्, श्राम्यतीति तपस्यति, एत-
दुक्तं भवति-प्रवज्यादिवसादारभ्य सकलसावधयोगविरतो गुरुपदेशादनशनादि यथाशक्त्याऽऽप्राणोपरमात्तपश्चरतीति श्रमणः, उक्तं च-
‘यः समः सर्वभूतेषु, स्थानेषु व्रतेषु च । तपश्चरति शुद्धात्मा, श्रमणोऽसौ प्रकीर्तितः॥१॥ इति गाथाद्वयार्थः ॥ इदानीं सङ्घस्यैव
सौम्यतया चन्द्ररूपकेण स्तवमाह—

तवसंयम०गाहा ॥(*१-४५)॥ तपःसंयममृगात्तज्जन्तः! तपःसंयममृगचिन्हः!-आक्रियाराहुमुखवदुष्पधुर्य! इह आक्रिया-
शब्देन नास्तिका गृह्यन्ते, अनभ्युपगमाद्, अविद्यमानपरलोकक्रियाः आक्रियाः त एव राहुमुखं तेन दुष्प्रधुर्यः-अनाभिभवनीयस्त-
स्यामन्त्रणं, नित्यमिति सदा जय सङ्घचन्द्र!, निर्मलसम्यक्तविविशुद्धज्योत्स्नाक इह मिथ्यात्वभावतमोरहितं निर्मलं सम्य-
क्तवमुच्यते तदेव विशुद्धा-निर्मला ज्योत्स्ना-चन्द्रिका यस्य स तथाविधः तस्यामन्त्रणमिति गाथार्थः ॥ अधुना सङ्घस्यैव प्रकाशकत-
या सूर्यरूपकेण स्तवमाह—

परतितिथय०गाहा ॥(*१०-४५) ॥ परतीर्थिकग्रहप्रभानाशकस्य इह परतीर्थिकाः-कपिलकणभक्षाक्षपादादिमतावल-

मित्रनः त एथ ग्रहास्तेषां प्रभा—एकदुर्णयज्ञानलक्षणा तां नाशयति अनन्तनयसंकुलप्रवचनसमुत्थज्ञानालोकेन अपनयतीति समास-
स्तस्य, तपस्तेजोदीप्तिलेश्यस्य तपस्तेज एव दीप्ता—उज्ज्वला लेश्या दीधितयो यस्य, ज्ञानोद्योतस्येति बातार्थं, जगति लोके
भद्रं-मङ्गलं भवतु, कस्य?—दमसङ्घसूर्यस्य दमः-उपशमो भण्यते तत्प्रधानः सङ्घसूर्यः दमसङ्घसूर्यस्तस्येति गार्थार्थः॥साम्प्रतं
सङ्घसूर्यैव महत्तया समुद्ररूपकेण स्तवमाह—

भद्रं गाहा ॥(*११-४५)॥ सङ्घसमुद्रस्य भद्रं भवतिवति क्रिया, किम्भूतस्य?—धृतिवेलापरिगतस्य धृतिः-आत्मपरि-
णामः सैव वेला--वेदिका जलान्तररमणलक्षणा मर्यादा वा तथा परिगतस्तस्य, स्वाध्याययोगमकरस्य कर्मविदारणमहाशक्ति-
शुक्तत्वात् स्वाध्याय एव मकरो यस्मिस्तस्य, अक्षोभ्यस्य परीषहोपसर्गसम्भवे निष्प्रकम्पस्य भगवतः समग्रैश्वर्यादियुक्तस्य,
रुन्दस्येति विस्तीर्णस्येति गार्थार्थः॥ इदानीं सङ्घसूर्यैव स्थिरतयाऽचलेन्द्ररूपकेण स्तुतिं कुर्वन्माह—

सम्महंसण गाहा ॥(ॐ१२-४६)॥सम्यग् अविपरीतं दर्शनं सम्यग्दर्शनं तदेव प्रथमं मोक्षाङ्गत्वात् सारत्वाद्भ्रं सम्यग्दर्श-
नवचं तदेव हृदं रूढं गाढं अचगाढं पीठं यस्य सङ्घमहामन्दरगिरेः स सम्यग्दर्शनवज्रहृदरूढगाढाढवाढपीठस्तस्य, 'वंदे' चि द्वितीयार्थे
पृष्ठी प्राकृतशैल्या आर्पत्वाच्च, तं वन्दे इत्यर्थः, तत् सम्यग्दर्शनवज्रपीठं, हृदमिति निष्प्रकम्पं शङ्कादिशल्यरहितत्वात्, रूढमिति
वृद्धिसुपगतं, प्रतिसमयं विशुध्यमानत्वात्, प्रशस्ताध्यवसायस्थानेषु वर्तनात्, गाढमिति निविडं तीव्रतत्वरुचिरूपत्वात्, 'सुष्ठुश्रद्धा-
नरूपत्वादित्यर्थः, अचगाढमिति निमग्नं, जीवादिपदार्थेषु सम्यगवबोधरूपतया प्रविष्टमित्यर्थः, धर्मवरेत्यादि धारयतीति धर्मः

धर्म एव धररत्नमण्डिता प्रधानरत्नमण्डिता चामीकरमेखला यस्य स धर्मवररत्नमण्डितचामीकरमेखलाकः, क्रियायोजना पूर्ववदे-
व अवसेया, इह धर्मो द्विविधः, मूलगुणोत्तरगुणरूपः, तत्रोत्तरगुणधर्मो रत्नानि मूलगुणधर्मस्तु चामीकरमेखलेति, तथा च न राजते
मूलगुणधर्मचामीकरमेखलोत्तरगुणधर्मरत्नभूषणाविकलेति गाथार्थः ॥

नियमूसियं गाहा ॥ (*१३-४५) ॥ इहोत्सुतशब्दस्य व्यवाहितः प्रयोगो द्रष्टव्यः, ततश्चैवं भवति-नियम एव कनकशिलातलानि-
नियमकनकशिलातलानि तेषूच्छ्रितानि उज्ज्वलानि ज्वलन्ति चिन्तान्येव प्राकृतशैल्या कूटानि यस्मिन् स तथाविधः, इह च
नियमः इन्द्रियनोइन्द्रियनियमः परिगृह्यते, उत्सुतानि अशुभाध्यवसायपरित्यागात्, उज्ज्वलानि प्रतिसमयं कर्ममलविगमात्,
ज्वलन्ति सदा स्वार्थानुस्मरणरूपत्वात्, चिन्त्यते यैस्तानि चिन्तानि, उक्तं च-“चित्तरत्नमसंक्लिष्टमान्तरं धनमुच्यते । यस्य तन्मुषितं
दौषैस्तस्य शिष्टा विपत्तयः ॥ १ ॥” इति, क्वनं वृक्षसमुदायः, नन्दनं च तद्वनं च नन्दनवनं, तत्र नन्दन्ति यत्र सुरसिद्धद्वैत्य-
विद्याधरादयस्तचन्दनं वनमित्यशोकसहकारादिजालं, मनो हरतीति मनोहरं, लतावितानविविधपुष्पफलप्रवालाद्युपेतत्वात्, नन्दनवनं च
तन्मनोहरं चेति विशेषणं विशेष्येण बहुलमिति समासः, तस्य, सुरभिश्चासौ शीलगन्धश्च सुरभिशीलगन्धः तेनाध्मातः-व्याप्तो यः स
तथाविधस्तस्य, क्रिया पूर्ववत्, इह च संघमंदरगिरः सन्तोष एव नन्दनवनं, तथाहि-नन्दन्ति तत्र साधव इति, तदेव विविधामर्षौषध्या-
दिलब्ध्युपेतत्वान्मनोहरं तस्य सुरभिशीलगन्ध एवेति, अथवा मनोहरत्वं सुरभिशीलगन्धविशेषणमिति गाथार्थः ॥

जीवद्रयं गाहा ॥ (*१४-४५) ॥ जीवद्रयेव सुन्दराणि स्वपरनिर्द्वात्तिहेतुत्वात् कन्दराणि वस्तुतस्तपस्विनिलयत्वात्,

तथाहि-अहिसाव्यवस्थितः तपस्वीति, मुनिवरा एव शाक्यादिमृगपरजयान्मृगेन्द्राः मुनिवरमृगेन्द्राः, उत्प्राबल्येन दर्पिताः, कर्मशुभ्रजयं प्रति उदर्पिताश्च मुनिवरमृगेन्द्राश्चेति विशेषणसमासः, जीवदयासुन्दरकन्दरेषु उदर्पितमुनिवरमृगेन्द्रास्तैः आकीर्णो-व्याप्तौ यस्तस्येति, हेतुश्चात इत्यादि, प्रगलन्ति च तानि रत्नानि च प्रगलद्रत्नानि निस्स्यन्दवन्ति चन्द्रकान्तादीनि परिगृह्यन्ते, धातवः कनकादिधातवो गृह्यन्ते, धातवश्च प्रगलद्रत्नानि च धातुप्रगलद्रत्नानि, दीप्ताश्च ता औषधयश्च दीप्तौषधयः, धातुप्रगलद्रत्नानि च दीप्तौषधयश्च, ताः गुहासु यस्य स तथोच्यते, इह च संघमंदरगिरौ हेतुशतान्येव धातवः, अन्यव्यतिरेकलक्षणा हेतवो गृह्यन्ते, प्रगलद्रत्नानि तु क्षयोपशमिकभावनिष्यन्दवन्ति श्रुतरत्नानि गृह्यन्ते, दीप्तौषधयस्तु विशुद्धा आमर्षौषध्यादयो गृह्यन्ते, गुहास्तु समवायाः प्ररूपणगुहा वा गृह्यन्ते, इति गाथार्थः ॥

संवर० गाहा ॥(*१५-४६)॥ संवरश्चासौ वरश्च संवरवरः, संवरः-प्रत्याख्यानरूपः सर्वप्राणातिपातादिविनिवृत्तिरूपत्वाद्गरः असावेव कर्ममलक्षालनाज्जलमिव जलं संवरवरजलं तस्मात् प्रगलितं च तदुज्झरं च संवरवरजलप्रगलितोज्झरं, तथा च संवरवर-जलादुपचारतः प्रगलति श्रुतज्ञानाहुज्झरमिति, तदेव प्रविराजमानः हारो यस्य स तथाविधः, 'सावगजर्णो'त्यादि, रवन्तश्च ते मयूराश्च रवन्मयूराः प्रचुराश्च ते रवन्मयूराश्च २ श्रावका एव जनास्त एव प्रचुररवन्मयूरास्तैर्दुत्यन्तीव कुहराणि यस्येति समासः, इह च स्तुतिस्तोत्रान्धर्वादि रवणं कुहराणि शास्त्रमण्डपादीनि गाथार्थः ॥

विणय० गाहा ॥(*१६-४६)॥स्फुरन्तश्च ता विद्युतश्च स्फुरद्विद्युतः, विनयेन नताः विनयनताः विनयनताश्च ते प्रवरमुनिवराश्चेति,

त एव स्फुरद्विधुज्ज्वलन्ति शिखराणि यस्येति समासः, इह च विनयस्थान्तरतपोभेदत्वात्तपांस्त्येव स्फुरन्ति प्रावचनिकाश्च विशिष्टाचार्यादयः शिखराणि, 'त्रिविधगुणे'त्यादि, विविधा गुणा येषां ते विविधगुणाः, विशेषणान्यथाऽनुपपत्त्या साधवो गृह्यन्ते, त एव विशिष्टकुलोत्पन्नत्वात् सत्त्वसुखहेतुधर्मफलप्रदानाच्च फलवृक्षकाः विविधगुणकल्पवृक्षकाः, फलभरश्च कुसुमानि च २ विविधगुणकल्पवृक्षकाणां फलभरकुसुमानि २ तैराकुलानि वनानि यस्येति समासः, इह च फलभरो धर्मफलभरो गृह्यते, कुसुमानि ऋद्धयो, वनानि गच्छा इति गाथार्थः ॥

पाण०गाहा ॥(*१७-४६)॥ ज्ञानं च तद्वरं च २ परमनिर्वृत्तिहेतुत्वात् तदेव रत्नं दीप्यमानत्वात् कान्ता विमला वैद्ध्यवृद्धा यस्य स तथाविधः, दीप्यते यथावस्थितजीवादिपदार्थस्वरूपोपलभ्यात् , कान्ता भव्यजनमनोहारित्वाद् , विमला तदावरणाभावाद्, वन्देत्ति विनयप्रणतसंघमहामन्दरगिर्यन्माहात्म्यामिति, कर्मणि वा षष्ठीति गाथार्थः ॥ एवं संघनमस्कारा अपि प्रतिपादिताः, साम्प्रतमावलिका प्रतिपाद्यते, सा च त्रिविधा- तीर्थकरावलिका गणधरावलिका स्थविरावलिका च, तत्र तीर्थकरावलिकां प्रतिपादयन्नाह—

वंदे० गाहा, विमल० गाहा ॥(*१८।१९-४७)॥ गाथाद्वयमपि निगदसिद्धं । गणधरावलिका तु या यस्य तीर्थकृतः सा प्रथमानुयोगानुसारेण द्रष्टव्येति, महावीरवर्द्धमानस्य पुनरियम्-पढमेत्थ इदंभूई वीओ पुण होइ अणिभूइहत्ति । तइए य वाउभूई तओ विपत्ते सुहम्ममे य ॥ १ ॥ मंडिय मोरियपुत्ते अंकपिए चेव अयलभाया य । मेयज्जे य पभासे गण-

हरा हुंति वीरस्स ॥ २ ॥' साभ्रतं वर्त्तमानतीर्थाधिपतेः स्थविरवालिकां प्रतिपादयन्नतिशयभक्त्या सामान्यतस्तच्छासनस्तवं प्रतिपादयन्नाह—

निचवुइपह० रूपकं ॥(*२२--४८)॥ निर्वृत्तिपथशासनकमित्यत्र यद्यपि सम्यग्दर्शनज्ञानचारिजाणि निर्वाणमार्गस्तथाप्यनेन दर्शनचरणपरिश्रहः, यत आह—जयति सदा सर्वभावदेशानकं, सर्वभावग्ररूपकमित्यर्थः, अनेन तु ज्ञानपरिश्रहः, अथवा निर्वृत्तिपथशासनकमित्यनेन सम्पूर्णनिर्वाणमार्गकथनमेवेति गृह्यते, जयति सदा सर्वभावदेशानकमित्यनेन तु विधिप्रतिषेधद्वारेण न निर्वृत्तिमार्गव्यतिरेकेण किञ्चिदस्तीति ख्याप्यते, यत एवंभूतमत एव कुसम्यग्मदनाशनकं कुसिद्धान्तावलेपनाशनकमित्यर्थः, जिनेन्द्रवरवीरशासनकं चरमतीर्थकरप्रवचनमिति हृदयं, अयं रूपकार्थः ॥ अधुना धैरविच्छेदेन स्थविरैः क्रमेणैदंयुगीनानामानीतं तदावलिकां प्रतिपादयन्नाह—

सुधम्मं० गाथा ॥(*२३--४८)॥ इह स्थविरावलिका सुधर्मस्वामिनः प्रवृत्ता, उक्तं च—'तित्थं च सुधम्माओ णिरवच्चा गणहरा सेस' ति, अतस्तमेव पुरस्कृत्येयं प्रतिपाद्यते सुधम्मं भगवद्गणधरं अनिचैद्यायनामित्यनिचैद्यायनसगोत्रं, तथा तच्छिष्यं जम्बुनामानं च काश्यपं काश्यपगोत्रं, तस्मात् प्रभवं तच्छिष्यं प्रभवनामानं कात्यायनमिति कात्यायनसगोत्रं, वंदे इति क्रिया प्रत्येकमभिसम्बध्यते, तथा तच्छिष्यं 'वच्छ' मिति वत्ससगोत्रं सच्यम्भवं तथेति गाथार्थः ॥

जसभइ० गाथा ॥(*२४-४९)॥ शय्यंभवशिष्यं यशोभद्रं 'तुङ्गिक' मिति तुङ्गिकगणं व्याघ्रापत्यसगोत्रं वन्दे, अस्य च

द्वौ प्रधानशिष्यौ बभूवतुः, तद्यथा-सम्भूतविजयो माढरसगोत्रः, भद्रबाहुश्च प्राचीनसगोत्र इति, तथा चाह-सम्भूतं चैव माढरं
भद्रबाहुं प्राचीनमिति, तत्र सम्भूतस्य विनेयः स्थूलभद्रो गौतमसगोत्र आसीद्, आह च-स्थूलभद्रं च गौतममिति गाथार्थः ॥
एलावच्च० गाहा ॥(*२५-४९)॥ स्थूलभद्रस्यापि द्रोवेव प्रधानशिष्यौ, तद्यथा-एलापत्यसगोत्रो मह्यागिरिः व-
शिष्टसगोत्रः सुहस्ती च, यत आह-एलापत्यसगोत्रं वन्दे महागिरिं, सुहस्तिनं च, तत्र सुहस्तिनः सुस्थितसुप्रतिबुद्धादिक्रमे-
णावलिका यथा दसासु तथैव द्रष्टव्या, न तयोहाधिकारः, महागिर्यर्वालिकयेहाधिकारः, तत्र महागिरेर्बहुलवालिससहौ कौशिकसगो-
त्रौ जमलभारौ द्वौ प्रधानशिष्यौ बभूवतुः, तयोरपि बलिस्सहः प्रावचनीय आसीदत आह-ततः कौशिकगोत्रं बहुलस्य सदशव-
यसं, यमलत्वात्, वन्द इति गाथार्थः ।

हारिय०गाहा ॥(*२६-४९)॥ बलिस्सहशिष्यं हारीतसगोत्रं स्वातिं च वन्दे, तथा स्वातिशिष्यं हारतिं च हारीतसगो-
त्रमेव श्यामार्यं, शिष्यं च वन्दे कौशिकसगोत्रं साण्डिल्यं, किम्भूतं?-आर्यजीतधरं आराधातं सर्वहेयधर्मभ्य इत्यार्यं, जीत-
मिति खत्रं, जीतं मर्यादा व्यवस्था स्थितिः कल्प इति पर्यायाः, मर्यादादिकारणं च खत्रमिति भावनीयं, धारयतीति धरः, आ-
र्यजीतस्य धरः २ तं, अन्ये तु व्याचक्षते-किल साण्डिल्यस्य शिष्यः आर्यसगोत्रो जीतधरनामा खरिरासीदिति गाथार्थः ॥

तिससुद्द० गाहा ॥ (*२७-४९) ॥ साण्डिल्यशिष्यं वन्दे, आर्यससुद्दमिति क्रिया, किम्भूतं?-त्रिससुद्दख्यातकर्तिं पू-
र्वदक्षिणापरारत्रयः ससुद्राः उत्तरतस्तु हिमवान् वैताढयो वेति, अत्रान्तरे प्रथितकीर्तिमित्यर्थः, द्वीपससुद्देषु गृहीतप्रमाणं अति-

शयेन द्वीपभागरप्रज्ञासिविज्ञायकमिति भावः, अक्षुभितसमुद्रवद् गमभीरो २ अतस्तमिति गाथार्थः ॥

भणन० गाहा ॥ (*२८-६०) ॥ आर्यसमुद्रशिष्यं वन्दे आर्यमङ्गुमिति योगः, किम्भूतं?-भणकं कालिकादिस्त्रत्रार्थं भण-
तीति भणः स एव प्राकृतशैल्या भणकस्तं, कारकं कालिकादिस्त्रत्रोक्तमवोपधिप्रत्युपेक्षणादिक्रियाकलापं करोतीति कारकस्तं, ध्यातारं
धर्मध्यानं ध्यायतीति ध्याता तं, इहौघतः कारकमित्युक्ते प्रधानपरलोकान्गताख्यापनार्थं ध्यानस्य ध्यातारमिति विशेषाभिधानं,
यत इत्थंभूतः अत आह-प्रभावकं ज्ञानदर्शनगुणानां यथावस्थितपदार्थावबोधादीनाम्, एकग्रहणात्तज्जातीयग्रहणाच्चरणपरिश्रहः,
श्रुतसागरपारगं धीरमिति गाथार्थः ।

पाणामिम० गाहा (* २९-६०) आर्यमंगुशिष्यं आर्यनन्दिलक्षपणं शिरसा वन्दे, प्रसन्नमनसं, किम्भूतं ?-ज्ञाने दर्शने
च तपसि विनये च, अनेन चरणमाह, नित्यकालं उद्युक्तम्-अप्रमादिनामिति गाथार्थः ॥

वङ्गुड गाहा (* ३०-६०) वर्द्धतां-वृद्धिसुपयातु, कोऽसौ ?-वाचकवंचाः, तत्र विनेयेभ्यः पूर्वगतं स्त्रत्रमन्यच्च वाचय-
न्तीति वाचकाः तेषां वंचाः भाविपुरुषपर्वप्रवाहः, किम्भूतः ?-यश्चोवंचाः, अनेन विपक्षव्यवच्छेदमाह, तथा ह्यलमयशःप्रधानस्य
संसारहेतोः परममुनिविधुत्तलिगविडम्बकस्य वृध्ध्योति, केषां सम्बन्धिसम्भूतः?-आर्यनन्दिलक्षपणशिष्याणां आर्यनागहस्तिनां,
किम्भूतानां ?-व्याकरणभंगिककर्मप्रकृतिप्रधानानां तत्र व्याकरण-प्रश्नव्याकरणं शब्दप्राभृतं वा करणं-पिण्डविशुध्ध्यादि, उक्तं
च-‘पिण्डविसेही समिती भावण पडिमा य इंदियणरोहो । पडिलेहण गुत्तीओ अभिगहा चैव करणं तु ॥१॥’ भंगिकाः-चतुर्भ-

गिकाद्यास्तच्छ्रुतं वा कर्मप्रकृतिः प्रतीता एतेषु प्ररूपणामधिकृत्य प्रधानानामिति गाथार्थः ॥

जन्मबंधणधाउसमप्पहाण० गाहा (* ३१-५१) जात्यश्वासावंजनधातुश्चेति समासः तत्समा प्रभा-देहच्छाया येषां ते तथाविधास्तेषां, मा भूदत्यन्तकृष्णसम्प्रत्ययस्तत आह--सुद्रिकाकुचलयनिभानां पक्षरसद्राक्षानीलोत्पलनिभानामित्यर्थः, रत्नविशेषः कुवलयमित्यन्ये, तथाऽप्यविरोधः, वर्द्धतां वाचकवंशः, केषां ?-आर्यनागहस्तिशिष्याणां रेवतिनक्षत्रनाम्नां रेवतिवाचकानामिति गाथार्थः ॥

अचलपुरा० गाहा (* ३२-५१) अचलपुरात् निष्कान्तान् कालिकश्रुतानुयोगेन निर्युक्ताः कालिकश्रुतानुयोगिकास्तान् यद्वा कालिकश्रुतानुयोगे एषां विद्यत इति समासस्तान् कालिकश्रुतानुयोगिनः, धीरान् स्थिरान्, ब्रह्मर्षीपिकान् सिंधान् ब्रह्मर्षीपिकशाखोपलक्षितान् सिंधाचार्यान् रेवतिवाचकशिष्यान्, वाचकपदं तत्कालोपेक्षया उत्तमं प्रधानं प्राप्नानिति गाथार्थः ॥

जोसिं० गाथा (* ३३-५१) येषामयमनुयोगः प्रचरति अद्याप्यर्द्धभरते वैताड्यादारतः, बहुनगरेषु निर्गतं प्रसिद्धं यथो येषां ते बहुनगरनिर्गतयशसः तान् वन्दे, सिंधवाचकशिष्यान् स्कान्दिलाचार्यान्, कहं पुण तेसिं अणुओगो ?, उच्यते, वारस-संबच्छरिए महन्ते दुलिभक्खे काले भत्तड्ढा फिडियाणं गहणगुणणुण्पेहाऽभावतो सुतं विष्णण्डं, पुणो सुभिक्खे काले जाते महुराए महन्ते समुदए खंदिलायरियप्पमुहसंघेण जो जं संभरइत्ति एवं संघाडितं कालियं सुयं, जम्हा एयं महुराते कयं तम्हा माहुरा वायणा भवति, सा य खंदिलायरियसम्मतात्तिकण्डं तस्संतिओ अणुओगो भणति, अन्ने भणंति-जहा सुयं णो णडं, तम्मि दुलिभ-

कवकाले जे अन्ने पहाणा अणुओगधरा ते विणट्टा, एणे खंदिलायरिए संधरे, तेण महुराए पुणो अणुओगो पवत्तिओत्ति महुरा वायणा भन्नइ, तस्संतिओ अणुओगो भण्णइत्ति गाथार्थः ॥

तत्तो० गाहा (* ३४-५१) ततः स्कन्दिलाचार्यशिष्यं हिमवन्तं वन्दे शिरसेति क्रिया, किम्भूतं? हिमवन्महाविक्रमं हिमवत इव महाविक्रमो-विहारव्याप्त्यादिलक्षणो यस्य स तथाविधस्तं 'धीपरक्कममणंत' न्तिं अनन्तधृतिपराक्रमं, प्राकृतशैल्या तु अन्यथोपन्यासः; अनन्तः धृतिप्रधानः पराक्रमः कर्मक्रियता वा (शशुज्ये) यस्य स तथाविधस्तं 'सज्झायमणंतधरं' ति अनन्तस्वाध्यायधरं, धरतीति धरः अनन्तगमपर्यायत्वादनन्तं-द्वन्नं तद्विषयः स्वाध्यायस्तस्य धर इति समासः तामिति गाथार्थः ॥

कालिय० गाहा (* ३५-५२) मिउ० गाहा (३६-५२) कालिकश्रुतानुयोगस्य धारकान्, धारकांश्च पूर्वार्णा-उत्पादादीनां, हिमवत्क्षमाश्रमणान् वन्दे, तथैतच्छिष्यानेव वन्दे नागार्जुनाचार्यानिनि गाथार्थः ॥ किम्भूतान् ?-सुदुमार्द-वसन्मपन्नान् उपलक्षणत्वान्मुदुत्वस्य, कान् ?-क्षमामार्दवार्जवसन्तोषसम्पन्नानित्यर्थः; आनुपूर्व्या वयःपर्यायकालगोचरया वाचकत्वं प्रासान्, ऐदंयुगिनानामपि सामाचारीप्रदर्शनपरमेतत्, न चाशुक्तं द्वितीयपदमाश्रित्यैदंयुगिनानामपि शुज्यते कालोचितानुपूर्वीं विहाय कचिदप्याचार्यत्वाधारोपणं, महापुरुषाणां गौतमादीनामाशातनाप्रसंगात्, कृतं प्रसंजेन, संसार एव दण्डो भगवदाज्ञावितथकारिणां इति, ओषश्नुतस्समाचरकान् ओषश्नुतम्-उत्सर्गश्चुतं तत् समाचरन्ति ये ते तथाविधास्तान् नागार्जुनवाचकान् वन्दे इति गाथार्थः ॥

वरकणग० अड्ड० भूआहियय० ॥ (* ३७ । ३८ । ३९-५२) ॥ इदं गाथात्रयमपि प्रायो निगदीसिद्धमेव, नवरं भव्यजनहृदयदायितान् भव्यजनहृदयवह्नुभान् , तथा सुविज्ञातबहुविधस्वाध्यायप्रधानान् बहुविध आचारादिभेदात् स्वाध्यायः, अनुयोजिता यथोचिते वैयावृत्यादां वरवृषभाः-सुसाधवो यैस्तान्, नागेन्द्रकुलवंशानन्दिकरानिति प्रमोदकरानित्यर्थः, भूताहितप्रगल्भान्, भूतादिवाचार्यान् इत्यत्रानुस्वारोऽलाक्षणिकः, भवभयव्यवच्छेदकरानिति सदुपदेशादिना संसारभयव्यवच्छेदकरणशीलान् ।

‘सुमुणिय० ॥ गाहा (* ४०) ॥ , अनेकथा सत्त्वहितनिपुणानिति भावः, वन्देऽहं भूतादिवाचार्यशिष्यं, वन्दे-ऽहं लोहिच्चाभिति क्रिया, किम्भूतं ?-सुष्टु विज्ञातं नित्यानित्यं येन स तथाविधस्तं, किं ज्ञातं ?, विशेषणान्यथाऽनुपपत्तेः वस्तु इति गम्यते, यथा ‘सवच्छा धेनु’ रित्युक्तं गोवडवाया विशेषणार्थोणादिति, तच्च वस्तु सचेतनाचेतनं, तत्र सचेतनभात्मा चेतनत्वाद्यपेक्षया नित्यः नारकतिर्यङ्मनराभरपर्यायापेक्षया चानित्यः, एवमचेतनमप्यण्वादि विज्ञातव्यं, तथाहि-परमाणुरजीवत्वमूर्त्तित्वादिभिर्नित्यः, वर्णादिभिर्धर्मुकादिभिस्त्वानित्य इति, उक्तञ्च-‘सर्वव्यक्तिषु नियतं क्षणेऽन्यत्वमथ च न विशेषः । सत्योश्चित्यपचित्योराकृतिजातिव्यवस्थाना ॥ १ ॥ दित्यत्र बहु वक्तव्यं तच्च नोच्यते ग्रन्थविस्तरभयाद्, गमनिकामात्रप्रधानोऽयमारंभ इति, अनेन न्यायवेदित्वमाह, सुविज्ञातस्रत्रार्थधारकमित्यनेन त्वोषत एव स्वभ्यस्तस्रत्रार्थधारकामिति सद्भावाद्भावात्, तथ्यामित्यनेन सम्यक्प्ररूपकत्वमाहेति गाथार्थः ॥

अत्थमहत्थकृत्वाणि० गाहा॥(*४१-५२)॥ लोहित्यशिष्यं प्रयतःसन् अनुत्सृष्टप्रयत्नपरः सन्नित्यर्थः, प्रणमामि दुष्य-

गणिनमिति क्रिया, किम्भूतं ?--अर्थमहार्थवानि खानिरिव खानिः अर्थमहार्थानां खानिः २ तं, तत्र भाषाऽभिधेयाः अर्थाः विभाषावार्तिकगोचरा महार्था इति, सुश्रमणव्याख्यानकथने निवृत्तिर्यस्य स तथाविधस्तं, तत्र व्याख्यानं प्रतीतं कथनं-संशये सति विनेयप्रश्नोत्तरकालभावि व्याकरणं, अथवा व्याख्यानम्-अनुयोगः कथनमोषतो धर्मस्य, धर्मकथेत्यर्थः, प्रकृत्या स्वभावेन मधुरवाचं मधुरगिरमिति गाथार्थः ॥

सुकुमालकोमलं गाहा ॥(*४२-५४)॥ निगदसिद्धा, एवं आवालिकाक्रमेण महापुरुषाणां स्तवमभिधाय साम्प्रतं सामान्येनैव श्रुतधरनमस्कारं प्रतिपिपादयिषुराह—

जे अन्ने भगवन्ते० ॥(*४३-५४)॥ ये चान्येऽतीता भाविनश्च भगवन्तः, श्रुतरत्नोपेतत्वात् समग्रैरवयवादिमन्त इत्यर्थः, कालिकश्रुतानुयोगिनो धीराः सत्त्ववन्तस्तान् प्रणम्य शिरसा उत्तमाङ्गेन ज्ञानस्य-आभिनिबोधिकादेः प्ररूपणं वक्ष्ये, क एव माह-दृष्यगणिशिष्यो देववाचक इति गाथार्थः ॥ इदं च पञ्चप्रकारं ज्ञानम्, एतत्प्रतिपादकं चाध्ययनं योग्येभ्य एव विनेयेभ्यो दीयते, नायोग्येभ्य इत्यतो योग्यायोग्यविभागोपदर्शनार्थमेव तावदिदमाह—

सेलघण० गाहा ॥(*४४-५४)॥ आह-शुभाध्ययनप्रदानाधिकारे समभावव्यवस्थितानां सर्वसत्त्वहितायोद्यतानां महापुरुषाणां अलं योग्यायोग्यविभागानिरीक्षणेन, न हि परहितार्थमिह महादानोद्यता महीयांसोऽर्थिगुणमपेक्ष्य प्रदानक्रियायां प्रवर्तन्ते दयालव इति, अत्रोच्यते, ननु यत एव शुभाध्ययनप्रदानाधिकारे समभावव्यवस्थिताः सर्वसत्त्वहितायोद्यता महापुरुषाश्च गुरवः अत एव

योग्यायोग्यविभागोपदर्शनं न्याय्यं, मा भूद्योग्यप्रदाने तत्सम्यग्नियोगाक्षमार्थिजनानर्थ इति, न खलु तत्त्वतोऽनुचितप्रदानेनाया-
सहेतुनाऽविवेकिनमार्थिजनमनुयोजयन्तोऽप्यनवगतपरार्थसम्पादनोपाया भवन्ति दयालव इत्यवधूय मिथ्याभिमानमालोच्यतामे-
तदिति । आह-क इवायोग्यप्रदाने दोष इति, उच्यते, स ह्यचिन्त्यचिन्तामणिकल्पमनेकभवशतसहस्रोपात्तानिष्टदुष्टाष्टकर्मराशिजनित-
दौर्गत्यविच्छेदकमपीदमयोग्यत्वाद्वाप्य न विधिवदासेवते, लाघवं चास्य समापादयति, ततो विभिसमासेवकः कल्याणमिव मह-
दकल्याणमासादयति, उक्तं च-‘आमे षडे निहतं जहा जलं तं षडं विणासेह । इय सिद्धं तरहस्सं अप्पाहारं विणासेह ॥१॥’ इत्यादि,
अतोऽयोग्यदाने दातुकृतमेव वस्तुतस्तस्य तदकल्याणामिति, अलं प्रसङ्गेन, प्रकृतं प्रस्तुमः, तत्राधिकृतगाथां प्रपञ्चतः आवश्य-
कानुर्योगे व्याख्यास्यामः, इह पुनः स्थानाशून्यार्थं भाष्यगाथाभिर्व्याख्यायत इति ॥

उल्लेख्य न सक्को गज्जइ इय मुण्णसेलओ रत्ते । तं संवट्टगमेहो सोउं तस्सेवारे पडइ ॥ १ ॥ रविओत्ति ठिओ मेहो उल्लो
मि णवात्ति गज्जइ य सेलो । सेलसमं गाहेस्सं निव्विज्जइ गाहणो एवं ॥ २ ॥ आयरिए सुत्तंमि य परिवारो सुत्तअत्थपालिमंथो ।
अत्तेस्सिए य हाणी पुट्ठावि न दुद्धया वंझा ॥ ३ ॥ बुद्धेऽवि दोणमेहे ण कण्हभोमाउ लोइए उदरां । महणधरणास्समत्थे इय देयम-
ल्लित्तिकारिमि ॥ ४ ॥ भाविय इयरे य कुडा अपसत्थ पसत्थ भाविया दुविहा । पुप्फाईहि पसत्था सुरतेल्लोईहि अपसत्था ॥ ५ ॥
वग्ग्मा य अवग्ग्मावि य पसत्थवग्ग्मा य होत्ति अग्गेज्झा । अपसत्थअवग्ग्मावि य तप्पडिवक्खा भवे वेज्झा ॥ ६ ॥ कुप्पवयणओस-
वेहिं भाविया एवमेव भावकुडा । संविग्गेहिं पसत्था वग्ग्माउवग्ग्मा य तह चेव ॥ ७ ॥ जे पुण अमाविया खलु ते चतुथा अथविमो
ग्गमो अन्नो । छिद्ध कुड भिन्न खंडे सगले य परूवणा तेस्सि ॥ ८ ॥ सेले य छिद्ध चालिणि मिहो कहा सोउमुट्टियाणं तु । छिद्धाऽऽह

तथ विद्धो सुमरिसु सरामि षोदाणि ॥ ९ ॥ एतेण विसइ वीएण णीइ कणेण चालणी आह । धनउत्थ आह सेलो जं पविसति नीति वा तुञ्ज ॥ १० ॥ तावसखउरकिटिणयं चालणिपडिवक्खि ण संदइ दवंपि । परिपूणगाम्मि य गुणा गलंति दोसा य चिद्धंति ॥ ११ ॥ सव्वन्नुपपामना दोसा हु न संति जिणमते केई । जं अणुवउत्तकहणं अपत्तमासज्ज व हविज्ज ॥ १२ ॥ अंबत्तणेण जीहाए क्खिचया होइ खीरमुदगम्मि । हंसो मोत्तण जलं आवियइ पयं तह सुसीसो ॥ १३ ॥ सयमवि न पियइ महिसो ण य जूहं पियइ लोलियं उदगं । विष्णहाविकहाहि तहा अथकपुच्छाहि य कुसीसो ॥ १४ ॥ अवि गोपयंमिवि पिए सुटिओ तणुयत्तणेण तौडस्स । न कोइ कळुसतोयं मेसो एवं सुसीसोवि ॥ १५ ॥ मसउच्च तुदं जच्चादिएहिं निच्छुब्भए कुसीसो उ । जलुगा व अदु-
मिंतो पियइ सुसीसोवि सुयणाणं ॥ १६ ॥ छडुंठं भूमीए खीरं जह पियइ दुहुमज्जारी । परिसुट्टियाण पासे सिक्खइ एवं विणय-
भंसी ॥ १७ ॥ पाउं थोवं थोवं खीरं पासाइं जाहओ लिहइ । एमेव जिंयं काउं पुच्छइ मइसं न खिज्जेइ ॥ १८ ॥ अणो दोड्झाहि कळं णिरत्थयं किं वहामि से चारिं ? । चउचरणगवी उ मता अवन्न हाणी य बडुगाणं ॥ १९ ॥ मा मे होज्ज अवणो गोवज्झा मा पुणो व न दलिज्जा । वयमवि दोड्झामो पुणो अणुग्गहो अन्नदूडेउवि ॥ २० ॥ सीसा पाडिच्छगाणं भरोत्ति तेउवि हु सीस गभरोत्ति । ण करेत्ति सुत्तहाणी अन्नत्थवि दुल्लभं तेसिं ॥ २१ ॥ कोमुदिया तह संगामिया य उब्भूतिगा उ तिन्नि भेरीओ । कणहस्सासी उ (णु) तथा असिवोवसमी चउत्थी उ ॥ २२ ॥ सकपसंसा गुणगाहि केसवा णेमिवंद सुणदन्ता । आसरयणस्स हरणं कुमार भेगे य पुयजुञ्जं ॥ २३ ॥ णेहि जिओमिति अहं असिवोवसमीइ संपयाणं च । छम्मासिय धोसणया पसमइ ण य जायए अणो ॥ २४ ॥ आगंतु वाधिखोभे महिड्ढि मोल्लेण कंथ दंडणता । अट्टमआराहण अन्नभेरि अन्नस्स ठवणं च ॥ २५ ॥

मुक्तं तथा अगाहिते दुपरिगाहियं कथं तथा कलहो । पिड्डण अइचिर विक्रय गतेसु चोरा य ऊणमंधं ॥ २६ ॥ मा णिण्हव इय दाहुं उवजुंजिय देहि किं विचित्तोसि ? । विच्चाभोलियदाणे किलिस्ससी तं चउहं चैव ॥ २७ ॥ भणिया जोग्गा २ सीसा सुरवो य तत्थ दोण्हंपि । वेयालियगुणदोसो जोगो जोगस्स भासेज्जा ॥ २८ ॥

एवं तावादिभागतो योग्यायोग्यविनेयविभागोपदर्शनं कृत्वा साम्प्रतं सामान्येन पर्यदं प्ररूपयन्नाह—

सा समासश्चो तिविहा पन्नत्तैत्यादि, सा पर्यत् समासतः संक्षेपेण त्रिविधा त्रिकारा प्रज्ञप्ता प्ररूपिता, कैः ?—तीर्थकरणधरैरिति गम्यते, 'तद्यथे' त्युदाहरणोपन्यासार्थः, 'ज्ञिके'त्यत्र 'ज्ञा अवबोधन' इत्यस्य 'इगुपधज्ञादकिरः क'इति (३-१-१३५) कप्रत्ययः, 'आतो लोप इटि च किङ्ती'त्या (६-४-६४) कारलोपः परगमनं टाप् जानातीति ज्ञा कप्रत्ययः 'प्रत्ययस्थात् कात् पूर्वस्थात् इदाप्यसुप' इति (७-३-४४) इत्वं, ज्ञिका-परिज्ञानवती, न ज्ञिका आज्ञिका- तद्विलक्षणा, दुर्विदग्धा मिथ्यावलेपनार्था । तत्थिमा जाणिया- 'गुणदोसविसेसणू अणभिग्गाहिया य कुस्सुतिमएसु । एसा जाणगपरिसा गुणत्तच्छा अगुण- वज्जा ॥ १ ॥' इमा तु अयाणिया- 'पगतीसुद्ध अयाणिय मिगालावयसीहक्कुडयभूया । रयणमिब असंठविया सुहसन्नाप्पा गुणससिद्धा ॥ २ ॥ इमा गुण दुव्वियाड्डिया- किंचिम्मत्तगहाही पल्लवगहाही य तुरियगहाही य । दुव्वियाड्डिया उ एसा भणिया तिविहा भवे परिसा ॥ ३ ॥ साम्प्रतमिष्टदेवतास्तवादिसम्पादितसकलसाहित्यो देववाचकोऽधिकताध्ययनीवपयभूतस्य ज्ञानस्य प्ररूपणां कुर्वन्नदमाह—

'णाणं पंचविहं पण्णात्तं' इत्यादि, (सूत्रम् १-६५) ज्ञातिः ज्ञानं ' कृत्यत्युदो बहुलं ' इति वचनाद्भावसाधनः, संविदि-

त्यर्थः, ज्ञायते वाऽनेनेति (अस्मादिति वा) ज्ञानं तदावरणक्षयोपशमादेव, ज्ञायतेऽस्मिन्निति क्षयोपशमे सति, ज्ञानमात्मैव विशिष्ट-
क्षयोपशमशुक्तो जानातीति वा ज्ञानं तदेव स्वविषयसंवेदनरूपत्वात् तस्य, पंचाविधाभित्यत्र पञ्चेति संख्यावाचकः विधानं विधेत्यत्र
'हुधाब् धारणपोषणयो' रित्यस्यानुबन्धलोपे कृते विपूर्वस्य स्त्रियां वर्तमानायां 'षिद्धिदादिभ्योऽङि' ति (३-३-१०४)
वर्तमाने 'आतश्चोपसर्गे' (३-१-१३६) इत्यनेन अङ्प्रत्ययः अनुबंधलोपे कृते आतो लोप इति च किङ्ती (६-४-६४) त्यनेन
चाकारलोपे कृते परगमने च 'अजाद्यतष्टाबिति (४-१-४) टाप्प्रत्ययोऽनुबन्धलोपः परगमनं विधा, पंच विधा अस्येति समासो
'ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्ये'ति (१-२-४७) वर्तमाने 'गोस्त्रियोरुपसर्जनस्ये'(१-२-४८)त्यनेन ह्रस्वत्वं, सुश्रम्भावः पंचविधं-
पंचप्रकारमित्येतदेवमनवधं, कुव्याख्याव्यपोहार्यं चैतदेवं निदर्शितमित्यलं प्रसंगेन, प्रज्ञप्तं-प्ररूपितं, कैः? अर्थतस्तीर्थकरैः स्र ततो
गणधरैरिति, उक्तं च—'अत्थं भासइ अरहा सुत्तं गंथंति गणहरा णिउणं । सासणस्स हियइहाए तओ सुत्तं पवत्तइ ॥ १ ॥'
इत्यनेन स्वमनीषिकाव्यपोहमाह, अथवा प्राज्ञादाप्तं प्राज्ञाप्तं, तीर्थकरादाप्तमिति प्राप्तं गौतमादिभिः, अथवा प्राज्ञैराप्तं प्राज्ञाप्तं
गौतमादिभिः, प्रज्ञया वाऽऽप्तं प्रज्ञाद्वाऽऽप्तं प्रज्ञाप्तं, सर्वैरेव संसारिभिरिति, तथाहि-न प्रज्ञाविकलैरिदमवाप्यते इति भावनीयं,
तद्यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः, आभिनिबोधिकज्ञानं श्रुतज्ञानं अवाधिज्ञानं मनःपर्यायज्ञानं केवलज्ञानं चेति, तत्रार्थाभिमुखो नियतो
बोधोऽभिनिबोधः स एव स्वार्थिकप्रत्ययोपादानादाभिनिबोधिकं, अभिनिबोधे वा भवं तेन वा निर्दुत्तं तन्मयं तत्प्रयोजनं वेत्याभि-
निबोधिकं, अभिनिबुध्यते वा तदित्याभिनिबोधिकं-अवग्रहादिरूपं मतिज्ञानमेव, तस्य स्वसांविदितरूपत्वाद्भेदोपचारादित्यर्थः;
अभिनिबुध्यतेऽनेनेत्याभिनिबोधिकं-तदावरणक्षयोपशम इति भावार्थः; अभिनिबुध्यतेऽस्मादिति वा आभिनिबोधिकं-तदावरणकर्म-

क्षयोपशम एव, अभिनिबुद्धयतेऽस्मिन्निति वा क्षयोपशमे सत्याभिनिबोधिकं, आत्मैव वा अभिनिबोधोपयोगपरिणामानन्यत्वादाभिनि-
बुध्यत इति, आभिनिबोधिकं च तज्ज्ञानं चाभिनिबोधिकज्ञानं १ तथा श्रूयते इति श्रुतं-शब्द एव, भावश्रुतकारणत्वात्, कारणे
कार्योपचारादिति भावार्थः, श्रूयते वा अनेनेति श्रुतं-तदावरणक्षयोपशम इति हृदयं, श्रूयतेऽस्मादिति वा श्रुतं-तदावरणक्षयोपशम
एव, श्रूयतेऽस्मिन्निति वा क्षयोपशमे सति श्रुतं, आत्मैव श्रुतोपयोगपरिणामानन्यत्वाच्छ्रुणोतीति, श्रुतं च तत् ज्ञानं च श्रुतज्ञानं
तथाऽवधीयतेऽनेनेत्यवधिः, अवधीयत इत्यथाऽथो विस्तृतं परिच्छिद्यते मर्याद्या वेति अवाधिज्ञानावरणकर्मक्षयोपशम एव, तदुपयोग-
हेतुत्वादित्यर्थः, अवधीयतेऽस्मादित्यवधिस्तदावरणकर्मक्षयोपशम एव, अवधीयते तस्मिन्निति वेत्यवधिर्भावार्थः पूर्ववदेव, अवधानं
वा अवधिः, विषयपरिच्छेदानमित्यर्थः, अवधिश्चासौ ज्ञानं च अवधिज्ञानं ३, तथा मनःपर्यायज्ञानमित्यत्र परिः सर्वतो भावे अयनं
अयः गमनं वेदनमिति पर्यायाः, परि अयः पर्ययः, पर्ययनं पर्यय इत्यर्थः, मनसि मनसो वा पर्ययो मनःपर्ययः, सर्वतस्तत्परि-
च्छेद इत्यर्थः, स एव ज्ञानं मनःपर्यायज्ञानं, अथवा मनसः पर्याया मनःपर्याया धर्मा बाह्यवस्त्वालोचनादिप्रकारा इत्यनर्था-
न्तरं तेषु ज्ञानं मनःपर्यायज्ञानं तेषां वा सम्बन्धि ज्ञानं मनःपर्यायज्ञानं, इदं चार्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रान्तर्वर्तिसंज्ञिमनोगतद्रव्यालम्ब-
नमेवेति भावार्थः ४, तथा केवलम्-असहायं मत्यादिज्ञाननिरपेक्षं, शुद्धं वा केवलमावरणमलकलंकांकरहितं, सकलं वा केवलं तत्-
प्रथमतयबाशेषतदावरणभावतः सम्पूर्णोत्पत्तेः, असाधारणं वा केवलं अनन्यसदृशमिति हृदयं, ज्ञेयानन्तत्वादनन्तं वा केवलं
यथावस्थिताशेषभूतभवद्भावविभाषस्वभावाविर्भासीति भावना, केवलं च तज्ज्ञानं च केवलज्ञानं ५ ॥ आह-एषां ज्ञानानामित्थ-
मुपन्यासे किं प्रयोजनमिति, उच्यते, इह स्वामिकालकारणविषयपरोक्षत्वसाधन्यात् तद्भावे च शेषज्ञानभावादादावेव मतिश्रुत-

ज्ञानयोरुपन्यास इति, तथाहि-य एव मतिज्ञानस्य स्वामी स एव श्रुतज्ञानस्य, 'जत्थ मतिणाणं तत्थ सुयणाणं' ति वचनात्, तथा यावान् मतिज्ञानस्य स्थितिकालस्तावानेवेतरस्य, प्रवाहापेक्षया अतीतानानागतवर्तमानः सर्व एव, अग्रतिपतितैकजीवापेक्षया च षट्पष्टिसागरोपमाप्यधिकानीति, उक्तं च भाष्यकारेण—“दो वारे विजयाहसुं गयस्स तिब्बञ्चुते अहव ताइं । अइरेणं नरभविं णाणाजीवाण सच्चद्धं ॥ १ ॥” यथा मतिज्ञानं क्षयोपक्षमहेतुकं तथा श्रुतज्ञानमपि, यथा च मतिज्ञानमादेशतः सर्वद्रव्यादिविषयमेवं श्रुतज्ञानमपि, यथा मतिज्ञानं परोक्षं एवं श्रुतज्ञानमपीति, तथा मतिज्ञानश्रुतज्ञानयोरेव अबध्यादिज्ञान-भावादिति । आह-एवमपि मतिज्ञानमादौ किमर्थमिति?, उच्यते, मतिपूर्वकत्वाद्विशिष्टमत्यंशरूपत्वाद्वा श्रुतस्यादौ मतिज्ञानमिति, उक्तं च-“ मतिपुञ्जं जेण सुयं तेणादीए मती विसिद्धो वा । मतिभेओ चैव सुयं तो मतिसमणंतरं भणिंयं ॥ १ ॥” इति, पर्याप्तं विस्तरेण । तथा कालविपर्ययस्वामिलाभसाधर्म्यान्मतिश्रुतज्ञानानन्तरमवधिज्ञानस्योपन्यासः, तथाहि-यावानेव मतिज्ञानश्रुतज्ञानयोः स्थितिकालः प्रवाहापेक्षयाऽग्रतिपतितैकसत्त्वाधारापेक्षया च तावानेवावधिज्ञानस्यापि अतः स्थितिसाधर्म्यं, तथा यथैव मतिज्ञानश्रुतज्ञाने विपर्ययज्ञाने भवत एवमिदं मिथ्यादृष्टैर्विभंगज्ञानं भवतीति विपर्ययसाधर्म्यं, तथा य एव मतिज्ञानश्रुतज्ञानयोः स्वामी स एवावधिज्ञानस्यापि (इति) भवति स्वामिसाधर्म्यं, तथा विभंगज्ञाननिस्त्रिदशादेः सम्यग्दर्श-नावाप्तौ श्रुतपदेव ज्ञानत्रयलाभसम्भवाह्लाभसाधर्म्यं । तथा ह्यवस्थविषयभावाध्यक्षसाधर्म्यादेवधिज्ञानानन्तरं मनःपर्यायज्ञान-स्योपन्यासः, तथाहि-यथाऽवधिज्ञानं ह्यवस्थस्य भवत्येवं मनःपर्यायज्ञानमपि ह्यवस्थस्यैवेति ह्यवस्थसाधर्म्यं, तथा यथाऽव-धिज्ञानं रूपिद्रव्यविषयमेवं मनःपर्यायज्ञानमपि सामान्येनेति विषयसाधर्म्यं, तथा यथाऽवधिज्ञानं क्षयोपक्षमिके भावे तथा मनः-

पर्यायज्ञानमपि इति भावसाधर्म्यं, तथा यथा अविधिज्ञानं प्रत्यक्षमेवं मनःपर्यायज्ञानमपीत्यध्यक्षसाधर्म्यं । तथा मनःपर्यायज्ञानानन्तरं केवलज्ञानस्योपन्यासः, तस्य सकलज्ञानोत्तमत्वात्, तथा अप्रमत्तयतिस्वामिसाधर्म्यात्, तथाहि-यथा मनःपर्यायज्ञानमप्रमत्तयतेरेव भवति एवं केवलज्ञानमपि अप्रमत्तभावयतेरेवेति साधर्म्यं, तथाऽवसानलाभाच्च, यो हि सर्वज्ञानानि समासादयति स खल्वन्त एवेदमाप्नोतीति भावना, विपर्ययाभावसाधर्म्याच्च, तथाहि-यथा मनःपर्यायज्ञानं विपरीतं न भवत्येवं केवलमपि इति साधर्म्यं, अलं विस्तरेणेति सूत्रार्थः,

‘तं समासतो दुविहं पञ्चत्तमित्यादि (२-७१) तत् पंचप्रकारं ज्ञानं समासतः संक्षेपेण द्विविधमिति द्वे विधे अस्त्येति द्विविध-द्विप्रकारं प्रज्ञप्तं प्ररूपितं तद्यथेत्युदाहरणोपन्यासासार्थम्, प्रत्यक्षं च परोक्षं च, तत्र प्रत्यक्षमित्यत्र जीवोऽक्षः, कथं?, अद्भ-व्यासा वित्यस्य ज्ञानात्मनाऽञ्जुतेऽर्थानित्यक्षः, व्याप्नोतीत्यर्थः, ‘अद्य भोजनं’ इत्यस्य वाऽञ्ज्नाति सर्वाऽथानित्यक्षः, पालयति भुंक्ते चेत्यर्थः, तमक्षं प्रति वर्तते इति प्रत्यक्षं, आत्मनः अपरनिमित्तमवध्याद्यतीन्द्रियमिति भावार्थः, चशब्दः स्वगतानेकभेदप्रदर्शनपरः, विचित्रतां चास्योत्तरत्र वक्ष्यामः, परोक्षं चेत्यत्राक्षस्य-आत्मनः द्रव्येन्द्रियाणि द्रव्यमनश्च पुरूलमयत्वात् पराणि वर्तन्ते, पृथगित्यर्थः, तेभ्योऽक्षस्य यत् ज्ञानमुत्पद्यते तत् परोक्षं, परनिमित्तत्वाद्धूमादग्निज्ञानवद्, अथवा परैरुक्षा-संबंधनं विषयविषयीभावलक्षणमस्त्येति परोक्षं, चशब्दः पूर्ववद्, एवमन्यत्राप्युत्प्रेक्ष्य चशब्दार्थो वक्तव्य इति सूत्रार्थः ॥ एवं भेदद्वये उपन्यस्ते सत्यनयोः सम्यक्-स्वरूपमनवगच्छनाह चादकः—

‘से किं तं पञ्चकवं ?’ (३-७५) सेशब्दो मागधदेशीप्रासिद्धो निपातोऽथशब्दार्थे वर्तते, स च प्रक्रियादिवाचकः, यथोक्तं

‘अथ प्रक्रियाप्रश्नानन्तर्यमंगलोपन्यासप्रतिवचनसमुच्चयेषु’ इहोपन्यासार्थः, किमिति परिप्रश्ने, तत् प्रागुपदिष्टं प्रत्यक्षमिति स्यार्थः ॥ एवं चोदकेन प्रश्ने कृते सति न्यायप्रदर्शनार्थमाचार्यः चोदकोक्तानुवादद्वारेण निर्वचनमभिधातुकाम आह—

‘पञ्चकखं दुविहं पञ्चत्त’मित्यादि, एवमन्यत्रापि यथायोगं प्रश्ननिर्वचनस्यत्राणां पातनिका कार्यति, प्रत्यक्षं द्विविधं पञ्चसं, तद्यथा-इन्द्रियप्रत्यक्षं नोइन्द्रियप्रत्यक्षं च, इन्द्रियाणां प्रत्यक्षं इन्द्रियप्रत्यक्षं, इहेन्द्रः स्वरूपतो ज्ञानार्थैश्वर्ययुक्तत्वादात्मा तस्येदमिन्द्रियं, तच्च द्विधा-द्रव्येन्द्रियं च भावेन्द्रियं च, तत्र पुद्गलैर्बाह्यसंस्थाननिवृत्तिः कद्भवपुण्याद्याकतिविशिष्टोपकरणं च द्रव्येन्द्रियं, ‘निर्दृश्युपकरणे द्रव्येन्द्रियं’ मिति(तत्त्वा. २-१७) वचनात्, श्रोत्रेन्द्रियादिविषया सर्वात्मप्रदेशानां तदावरणक्षयोपशामलब्धिरुपयोगश्च भावेन्द्रियं, ‘लब्धुपयोगो भावेन्द्रियं’ मिति(तत्त्वा. २-१८) वचनात्, इन्द्रियप्रत्यक्षं न भवतीति नोइन्द्रियप्रत्यक्षं, नोशब्दः सर्वप्रतिषेधे ॥

‘से किं त’मित्यादि (४-७६) अथ किं तदिन्द्रियप्रत्यक्षं ?, तत् इन्द्रियप्रत्यक्षं पञ्चविधं पञ्चसं, तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियप्रत्यक्षमित्यादि, श्रोत्रेन्द्रियस्य श्रोत्रेन्द्रियप्रधानं वा प्रत्यक्षं २, श्रोत्रेन्द्रियनिमित्तमित्यर्थः; एवं शेषेष्वपि वक्तव्यम्, एतच्चोपचारतः प्रत्यक्षं, न परमार्थतः; कथं ज्ञायत इति चेत् सन्नप्रामाण्यात्, वक्ष्यति च—“परोक्खं दुविहं पञ्चत्तं, तंजहा-आभिणिवोहियणाण-परोक्खं च सुयणाणपरोक्खं च” न च मतिश्रुताभ्यामिन्द्रियमनोनिमित्तमन्यदस्ति यत् प्रत्यक्षमज्जसा भवेत्, भावे च षष्ठज्ञान-प्रसंगाद् विरोध इति, तस्मात् परोक्षमेवेदं तत्त्वत इति, आह-इह लोके लिङ्गं परोक्षमिति प्रतीतमिति, उच्यते, इह यदिन्द्रियमनो-भिर्वाह्यलिङ्गप्रत्ययसुत्पद्यते तदेकान्तनैवेन्द्रियाणामात्मनश्च परोक्षं, परनिमित्तत्वाद्भूमाद्विज्ञानवदित्यतः परोक्षमिति प्रतीतिः;

यत्पुनः साक्षादिन्द्रियमनोनिमित्तं तत्तेषामेव तत्प्रत्यक्षम्, अलिङ्गत्वाद्, आत्मनोऽवध्यादिवत्, न त्वात्मनः, आत्मनस्तु तत् परोक्षमेव, परानिमित्तत्वाद्धैणिकवत्, इन्द्रियाणामपि तदुपचारतः प्रत्यक्षं, न परमार्थतः, कथम्?, अचेतनत्वादित्यत्र बहु वक्तव्यं तच्चान्यत्र वक्ष्यामो, मा भूत् प्रथमग्रन्थ एव प्रतिपत्तिगौरवमित्यलं विस्तरेण, आह-‘स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राणीन्द्रियाणी’ ति क्रमः, अयमेव च ज्यायान्, पूर्वपूर्वलाभ एवोत्तरोत्तरलाभाद्, अतः किमर्थमुत्क्रमः?, उच्यते, पश्चानुपूर्व्यादिन्यायज्ञापनार्थं, स्पष्टसंवेदनद्वारेण सुखप्रतिपत्त्यर्थं चेति, इह मनोज्ञानयपीन्द्रियज्ञानतुल्ययोगक्षेममेव द्रष्टव्यं, तथा चाग्निनिबोधिकज्ञानप्ररूपणार्थां प्रत्यक्षत् इति सेतं इदियपच्चकत्वं तदेतदिन्द्रियप्रत्यक्षम् ॥

‘से किं तं षोडशदियपच्चकत्वं’ (५-७६) अथ किं तन्नोइन्द्रियप्रत्यक्षं? नोइन्द्रियप्रत्यक्षं त्रिविधं ब्रह्मसं, तद्यथा-अवधिज्ञान-प्रत्यक्षं इत्यादि ॥

‘से किं तं’ इत्यादि (६-७६) अथ किं तदवधिज्ञानप्रत्यक्षं?, २ द्विविधं ब्रह्मसं, तद्यथा-भवप्रत्ययं च क्षायोपशामिकं च, तत्र भवन्त्यास्मिन् कर्मवशवर्त्तिनः प्राणिन इति भवः-नरकादिजन्मेति भावः, भव एव प्रत्ययः-कारणं यस्य तद्भवप्रत्ययं, च पूर्ववत्, तथा क्षयश्चोपशामश्च क्षयोपशमौ ताभ्यां निर्वृत्तं क्षायोपशामिकं ॥ तत्र यद्येषां भवति तत्तेषामुपदर्शनाह—

‘दोण्डमित्यादि (७-७६) द्वयोर्जीवसमूहयोः भवप्रत्ययं, तद्यथा-देवानां नारकाणां च, तत्र दीव्यन्तीति देवाः, निरुपमक्रीडामनुभवन्तीत्यर्थः, तेषां, तथा नरान् काच्यन्तीति नरकाः, योग्यतया शब्दयन्तीत्यर्थः, तेषु भवा नारकास्तेषां ॥ अत्राह-न-

न्ववाधिज्ञानं क्षयोपशमिके भावे वर्तते देवनारकभवधौदयिकस्तत् कथं तद् भवप्रत्ययमिति, उच्यते, क्षयोपशमिकमेव तत्, किंतु स एव देवनारकभवे अवश्यंभावि, पक्षिणां गगनगमनलब्धिनिमित्तवदित्येता भवप्रत्यय इति, उक्तं च-“उदयकृत्स्नयत्नयोवसमोवसमा जं च कम्मुणो भणिया । द्रवं खेतं कालं भावं च भावं च संपत्प ॥ ९ ॥ (पंचसं०७६) तथा द्वयोः क्षयोपशमिकं, तद्यथा-मनुष्याणां पंचेन्द्रयतिर्यग्योनीनां च, न कैषामवश्यंतया भवतीत्यतः सत्यपि क्षयोपशमिकत्वे भवप्रत्ययाद् भिन्नमिति, तत्त्वतस्तु सर्वमेव क्षयोपशमिकमिति ॥ अधुना क्षयोपशमस्वरूपं प्रतिपादयन्नाह—‘को हेऊ’ इत्यादि, को हेतुः? किंनिमित्तं किंविषयं क्षयोपशमिकं यद्वा किं कारणं क्षयोपशमिकमुच्यते इत्यध्याहारः, अत्र निर्वचनमभिधातुकाम आह-क्षयोपशमिकं तदावरणीयानाम्-अवाधिज्ञाना-वरणीयानां कर्मणां उदीर्णानां उदयावलिकाप्राप्तानां क्षयेण प्रलयेन अनुदीर्णानां चात्मनि व्यवस्थितानामुपशमेन उदयनिरार्धेन अवाधिज्ञानमुत्पद्यत इति सम्वन्धः, यत एवमतः कर्मोदयानुदयविषयं, अथवा येन तदावरणीयानां कर्मणां उदीर्णानां क्षयेणानुदी-र्णानामुपशमेनावधिज्ञानमुत्पद्यते तेन क्षयोपशमिकमित्युच्यते इति, स च क्षयोपशमो विशिष्टगुणप्रतिपत्तिमन्तरेण तथा गुणप्रतिप-त्तितश्च भगति, तत्रान्तरेण यथाऽऽकाशे धनधनपटलाच्छादितमूर्त्तौदिवसकरमण्डलस्य कथंचिदुपजातरन्ध्रेण विनिर्गतास्तिमिरनि-च्यप्रलयहेत्वः किरणाः स्वावपातदेशास्पदं द्रव्यमुद्योतयन्ति तथा प्रकृतिभास्वरस्यात्मनो मिथ्यात्वादिजनिज्ञानावरणीयादिकर्म-मलपटलतिमिरतिरस्कृतस्वभावस्थानादौ संसारे परिभ्रमतो यथाप्रवृत्त्योपजातावाधिज्ञानावरणक्षयोपशमविवरस्यावाधिज्ञानालोकः प्रसाधयति स्वकार्यमिति, गुणप्रतिपत्तितस्तु मूलगुणादिप्रतिपत्तेर्भवति, यत आह—

‘अथवा’ इत्यादि ॥ (९-८१) ॥ अथवेति प्रकारान्तरप्रदर्शनार्थं, अन्तरेण प्रतिपत्तिमित्यस्मादिदं प्रकारान्तरमेव, गुणाः-

मूलगुणादयस्तैः प्रतिपद्यो-गृहीतो गुणप्रतिपक्ष इत्यनेन अतिशयपात्रतामाह, यतः पात्राश्रयिणो गुणाः, उक्तञ्च—“नोद-
नवानर्थतामेति, न चान्भोभिर्न पुर्यते । आत्मा तु पात्रतां नेयः, पात्रमायान्ति सम्पदः ॥ १ ॥” अथवा प्राकृतशैल्या पूर्वपरनि-
पातकरणात् प्रतिपन्नगुणस्य अनगारस्य न गच्छन्तीत्यगाः-वृक्षास्तैः कृतमगारं-गुहं नास्यागारं विद्यते इत्यनगारः परित्यक्तद्र-
व्यभावगृह इत्यर्थः, तस्य प्रशस्ताध्यवसायस्य तदावरणकर्मक्षयोपशमे सत्यवधिज्ञानं समुत्पद्यते, तं समासतो इत्यादि, नद् अ-
वधिज्ञानं समासतः संक्षेपेण षड्विधं षट्प्रकारं प्रज्ञप्तं प्ररूपितं, तद्यथा-अनुगामिकं अनुगमनशीलं, अनुगामिकं अवाधि-
ज्ञानं लोचनवद्गच्छन्तमनुगच्छतीतिभावार्थः, अननुगामिकं नार्वाधिज्ञानिनं गच्छन्तमनुगच्छति संकलाप्रतिबद्धप्रदीपवत् इति ह-
दयं, यथैते वर्द्धमानं तदेव वर्द्धमानकं, संज्ञायां कन्, उत्पात्तिकालादारभ्य प्रवर्द्धमानं, महेन्धननिबन्धनोत्पद्यमानानलज्वालाक-
लापवदिति भावना, हीयमानकं हीयते हीयमानं तदेव हीयमानकं, कुत्सायां कन्, उदयसमयसमनन्तरमेव हीयमानं दर्शयेन्ध-
नप्रायधूमध्वजाच्चिर्वातवदित्यर्थः, प्रतिपाति प्रतिपत्तनशीलं प्रतिपाति कथञ्चिदापादिताजात्यभाषिप्रभालावदिति गर्भार्थः, अप्रति-
पाति न प्रतिपाति अप्रतिपाति क्षारमृत्पुटपाकाधापाद्यमानजात्यमणिकरणनिकरवदित्याभिप्रायः, आह-अनुगामुकानानुगामुकभे-
दद्वय एव शेषभेदानां वर्द्धमानकादीनामन्तर्भावात् किमर्थमुपन्यास इति, उच्यते, सत्पथ्यन्तर्भावे तद्विकल्पद्वयादेव तेषामपरिच्छिन्नेः,
तथाहि-नानुगामुकमनानुगामुकं चेत्युक्ते वर्द्धमानकादयो गम्यन्त इति, अज्ञातज्ञापनार्थं च शास्त्रप्रवृत्तिरित्यलं प्रसंगेन ।
‘सै किं तमाणुगामिकमित्यादि ॥ (१०-८२) ॥ अथ किं तदानुगामुकं अवाधिज्ञानं?, २ द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—अन्त-
गतं च मध्यगतं च, इहान्तः पर्यन्तो भण्यते, नान्तवत्, गतं स्थितामित्यनर्थान्तरं, अन्ते गतमन्तगतं अन्ते स्थितं, तच्च फड्ड-

कावाधित्वादात्मप्रदेशान्ते, सर्वात्मप्रदेशक्षयोपशमभावतो वा औदारिकशरीरान्ते, एकीदशुपलम्भाद्वा तदुद्योतितक्षेत्रांते गतमंत-
गतं, इह चात्मप्रदेशान्तगतमुच्यते, सकलजीवोपयोगे सत्यपि साक्षादेकदेशेनैव दर्शनात्, औदारिकशरीरान्तगतमपि, औदारिकश-
रीरैकदेशेनैव दर्शनाच्च, यथोक्तक्षेत्रान्तगतं त्ववाधिमतस्तदन्तवृत्तोरिति भावना, चशब्दः पूर्ववत्, मध्यगतं इह मध्यः प्रसिद्ध ए-
व दण्डादिमध्यवत्, मध्ये गतं मध्यगतं मध्ये स्थितं, तच्च सर्वत्र फड्कविशुद्धेरात्ममध्ये सर्वात्ममध्ये सर्वात्मनो वा क्षयोपशमयो-
गाविशेषेऽपि औदारिकशरीरमध्येऽपलब्धः तन्मध्ये सर्वदिशुपलम्भाद्वा तत्प्रकाशितक्षेत्रमध्ये गतं मध्यगतं, अत्र चात्ममध्येगतमभिधी-
यते, सर्वात्मोपयोगे सत्यपि मध्य एव फड्कसद्भावात्, साक्षान्मध्येभागेनोपलब्धः, औदारिकशरीरमध्येगतमप्यादैरिकशरीरमध्ये
भागेनोपलब्धः, प्रस्तुतक्षेत्रमध्येगतं पुनरवाधिज्ञानिनस्त्र मध्ये भावादिति भावार्थः, चशब्दः पूर्ववत् ।

‘से किं त’मित्यादि, प्रायः सुगमम्, नवरं उल्का-दीपिका चुडली-पर्यन्तज्वालिता तृणपुलिका अलातम्-उल्मुकं माणिः-पद्मरा-
गादिः प्रदीपशिखादि ज्योतिः माह्निकाद्याधारोऽग्निः प्रदीपः प्रतीतः पुरतः-अप्रतो हस्तदण्डादौ गृहीत्वा ‘पणोऽहेमाणे पणो-
हेमाणे’ति प्रेरयन् २ गच्छेद् यायात् सेतं तदेतत् पुरतोऽन्तगतम्, अयमत्र भावार्थः-स हि गच्छन् उल्कादिभ्यः सकाशात्
पुरत एव पश्यति, नान्यत्र, एवं यतोऽवाधिज्ञानाद्विधक्षयोपशमनिमित्तत्वाद्देशपुरत एव पश्यति, नान्यत्र, तत् पुरतोऽन्तगतमभि-
धीयते इत्येतावताऽशेन दृष्टान्त इत्येवं सर्वत्र योज्यम् । से किं तमित्यादि, निगदसिद्धं, नवरं ‘अणुकुण्डेमाणे २’ति अनुकर्षन् २,
एवं ‘परियद्रेमाणे २’ परिकर्षन् २, अथ किं तन्मध्येगतमित्यादि निगदसिद्धमेव, नवरं मस्तके शिरसि कृत्वा गच्छेत् तदेतन्म-
ध्यगतमिति, एतदुक्तं भवति-स तेन मस्तकस्थेन सर्वत्र तत्प्रकाशितमर्थं पश्यति, परमेवं यतोऽवाधिज्ञानात् तदुद्योतितार्थावगमस्त-

न्मध्यगतमित्येतावताञ्छेन दृष्टान्त इति, इह व्याख्यातार्थं सम्यगनवगच्छन्नाह चोदकः- अंतगतस्स य इत्यादि छत्रसिद्धं यावत्
'मज्झगतेण'मित्यादि, मध्यगतेनावधिज्ञानेन सर्वतः सर्वासु दिग्बिदिक्षु समन्तात् सर्वैरात्मप्रदेशैर्विशुद्धफडुकैर्वा संख्येयानि वा
असंख्येयानि वा योजनानि जानाति पश्यति, अथवा समन्ता अवधिज्ञान्येव च गृह्यते, संख्येयानि चेत्यत्र संख्यायन्त इति संख्ये-
यानि- एकादीनि शीर्षप्रहलिकापर्यन्तानि गृह्यन्ते, तत्र ऊर्ध्वमसंख्येयानि, तदेतदानुगामुकमवधिज्ञानं इति ।

'से किं त' मित्यादि ॥११-८९॥ प्रकटार्थमेव, नवरं ज्योतिःस्थानं-अग्निस्थानं कृत्वा तस्यैव ज्योतिःस्थानस्य पर्यन्तेषु,
किमेकदिग्गतेषु ?, नेत्याह- परिः सर्वतो भावे, ततश्च परिपर्यन्तेषु २ परिधूर्णन्, परिभ्रमन् इत्यर्थः, तदेव ज्योतिःस्थानं, ज्योतिः-
प्रकाशितं क्षेत्रमित्यर्थः, पश्यति, अन्यत्र गतो न पश्यति, तदुपलम्भाभावात्, तदावरणक्षयोपशमस्य तत्क्षेत्रसम्बन्धसापेक्षत्वात्,
एवमेव अनानुगामुकमवधिज्ञानं यत्रैव क्षेत्रे व्यवस्थितस्य सतः समुत्पद्यते तत्रैव व्यवस्थितः सन् संख्येयानि वा असंख्येयानि वा
योजनानि सम्बद्धानि वा असम्बद्धानि वा जानाति पश्यति, नान्यत्र, क्षेत्रसम्बन्धसापेक्षत्वाद्वाधिज्ञानावरणक्षयोपशमस्य, तदेतद-
नानुगामुकम् ॥

'से किं त' मित्यादि॥(१२-९०)॥ अथ किं तद्वर्द्धमानकं?, २ वर्द्धमानमेव वर्द्धमानकं प्रशस्तेष्वध्यवसायस्थानेषु वर्तमानस्य
वर्तमानचारित्रस्य, इहोद्यतो द्रव्यलेख्योपरंजितं चित्तमध्यवसायस्थानमुच्यते, अस्य चानवस्थितत्वात्तद्द्रव्यसाच्चिव्ये साति विशे-
षभावाद्भुत्वमिति, तत्र प्रशस्तेष्वित्यनेनाप्रशस्तकृष्णलेख्यादिद्रव्योपरंजितव्यवच्छेदमाह, अध्यवसायस्थानेषु वर्तमानस्य, प्रश-

स्ताध्यवसायस्येत्यर्थः; सर्वतः समन्तादवधिः परिवर्द्धत इति योगः; अनेनाविरतसम्यग्दृष्टेरपि वर्द्धमानक उक्तो वेदितव्यः; वर्त्तमानचारित्रस्येत्यनेन तु देशविरतसर्वविरतयोरिति, विशुध्यमानस्य-तदावरणकर्ममलविगमादुत्तरोत्तरं शुद्धिमनुभवतः अवि-
रतसम्यग्दृष्टेरव, अनेनावधेः शुद्धिजन्यत्वमाह, विशुध्यमानचारित्रस्य देशसर्वविरतस्य सर्वतः समन्तादवधिः परिवर्द्धत इति, तत्र
परिवर्द्धत इत्युक्तम्, अथ सर्वजघन्योऽयं कियत्प्रमाणो भवतीति प्रश्नसम्भवे क्षेत्रतः प्रतिपादयन्नाह—

जावह्यांभाहा॥(*४८.९०)॥यावती यावत्प्रमाणा, आहारयतीत्याहारकः त्रिसमयं आहारकः त्रिसमयाहारकः त्रीन् वा सम-
यानिति, तस्य, स्रक्ष्मनामकमोद्यात् स्रक्ष्मस्तस्य, पनकश्चासौ जीवश्च पनकजीवः; वनस्पतिविशेषः इत्यर्थः; तस्य, अवागाहन्ते
यस्यां प्राणिनः सा अवागाहना, तनुरित्यर्थः; जघन्या- सर्वस्तोका, अवधेः क्षेत्रं अवाधिक्षेत्रं, जघन्यं- सर्वस्तोकं, तुशब्द एवका-
कारार्थः; स चावधारणे, तस्य चैवं प्रयोगः-अवाधिक्षेत्रं जघन्यमेतावदेवेति ॥ अत्र च सम्प्रदायसमाधिगम्योऽयमर्थः—

योजनसहस्रमानो मत्स्यो मृत्वा स्वकार्यदेशे यः । उत्पद्यते हि स्रक्ष्मः पनकत्वेनेह स ग्राह्यः ॥ १ ॥ संहृत्य चाद्यसमये स
क्षायामं करोति च प्रतरम् । संख्यातीतारव्यांगुलविभागावाहल्यमानं तु ॥ २ ॥ स्वतन्मृशुत्वमात्रं दीर्घत्वेनापि जीवसामर्थ्यात् ।
तमपि द्वितीयसमये संहृत्य करोत्यसौ स्रचिम् ॥ ३ ॥ संख्यातीतारव्यांगुलविभागविक्रमभमाननिर्दिष्टाम् । निजतनुमृशुत्वदैर्घ्यां
तृतीयसमये तु संहृत्य ॥ ४ ॥ उत्पद्यते च पनकः स्वदेहदेशे स स्रक्ष्मपरिणामः । समयत्रयेण तस्यावगाहना यावती भवति ॥ ५ ॥
तावज्जघन्यमवधरालम्बनवस्तुभाजनं क्षेत्रम् । इदमित्थमेव मुनिगणसुसम्प्रदायात् समवसेयम् ॥ ६ ॥

अत्र कश्चिदाह- किमिति महान् मत्स्यः ? किं वा तस्य तृतीयसमये निजदेशे समुत्पादः ? त्रिसमयाहारकत्वं वा कल्प्यते ? इति, अत्रोच्यते, स एव हि महामत्स्यस्त्रिभिः समथैरात्मानं संक्षिपन् प्रयत्नविशेषात् स्रक्ष्मवाग्नाहनो भवति, नान्यः, प्रथमाद्वितीयसमययो-
श्चातिस्रक्ष्मः, चतुर्थादिषु चातिस्थूरः, त्रिसमयाहारक एव च योग्य इत्यतस्तद्ग्रहणं इति, अन्ये तु व्याचक्षते-त्रिसमयाहारक इति
आयामविक्रमसंहारसमयद्वयं सूचिसंहारणोत्पादसमयश्चैते त्रयः समयाः, विग्रहाभावाच्चाहारक एतेष्वित्यतः उत्पादसमय एव
त्रिसमयाहारकः स्रक्ष्मः पनकजीवो जघन्यावाग्नाहनश्चातस्तत्प्रमाणं जघन्यमवधिक्षेत्रमिति, एतच्चायुक्तं, त्रिसमयाहारकत्वस्य पन-
कजीवविशेषणत्वात्, मत्स्यायामविक्रमसंहारणसमयद्वयस्य च पनकसमयायोगात्, त्रिसमयाहारकत्वाख्याविशेषणानुपपत्तिप्रसंगाद्,
अलं प्रसंगेनेति गाथार्थः ॥ एवं तावज्जघन्यमवधिक्षेत्रमुक्तमिदानीमुक्तद्विविभागमभिधातुकाम आह—

सञ्चवहुअगणिजीवा० ॥ (*४९-९०) ॥ सर्वेभ्यो-विवाक्षितकालावस्थायिभ्योऽनलजीवेभ्य एव वहवः सर्ववहवो, न भूत-
मविष्यद्भ्यो नापि शेषजीवेभ्यः, कुतः ? असम्भवात्, अग्रयश्च ते जीवाश्च अग्निजीवाः सर्ववहवश्च ते अग्निजीवाश्च सर्ववह्वग्निजी-
वाः, निरन्तरमिति क्रियाविशेषणं, यावद् यावत्परिमाणं भूतवन्तो व्याप्तवन्तः क्षेत्रम्-आकाशम्, एतदुक्तं भवति-नैरन्तर्येण
विशिष्टस्रचिचनया यावद् भूतवन्त इति, भूतकालनिर्देशश्चाजितस्वामिकाल एव प्रायः सर्ववहवोऽनलजीवा भवन्त्यस्यामवसर्पि-
ण्यामित्यर्थस्य ख्यापनार्थम्, इदमनन्तरोदितविशेषणं क्षेत्रमेकदिकमपि भवति अत आह-सर्वदिक्म्, अनेन स्रर्चापरिश्रमणप्रमि-
तमेवाह, परमश्चासाववाधिश्व परमावाधिः क्षेत्रमनन्तरव्यावर्णितं प्रभूतानलजीवमितमङ्गीकृत्य निर्दिष्टः क्षेत्रनिर्दिष्टः प्रतिपा-
दितो गणधरादिभिरिति, ततश्च पर्यायेण परमावधेरतावत् क्षेत्रमित्युक्तं भवति, अथवा सर्ववह्वग्निजीवा निरतरं यावद् भूतवन्तः क्षेत्रं

सर्वदिक् एतावति क्षेत्रे यानि अवस्थितानि द्रव्याणि तत्परिच्छेदसामर्थ्ययुक्तः परमावधिः क्षेत्रमंगिकल्य निर्दिष्टो, भावार्थस्तु पूर्वदेव, अयमक्षरार्थः, इदानीं साम्प्रदायिकः प्रतिपाद्यते-तत्र सर्वबह्वग्निजीवा वादराः प्रायोऽजितस्वामितीर्थकरकाले भवन्ति, तदारम्भकपुरुषबाहुल्यात्, स्रक्ष्माश्चोत्कृष्टपदिनस्तत्रैवावरुध्यन्ते, ततश्च सर्वबहवो भवन्ति, तेषां च बुद्ध्या षोढाऽवस्थानं कल्प्यते, एकैकक्षेत्रप्रदेशे एकैकजीवावगाहनया सर्वतश्चुरसो वनः प्रथमं, स एव जीवः स्वावगाहनया द्वितीयं, एवं प्रतरोऽपि द्विभेदः, श्रेण्यापि द्विभेदा, तत्राद्याः पञ्च प्रकारा अनादेशाः, क्षेत्रस्थाल्पत्वात् क्वचित् समयविरोधाच्च, षष्ठः प्रकारस्तु स्रजादेश इति, तत्रासां श्रेणी अवाधिज्ञानिनः सर्वासु दिक्षु शरीरपर्यन्तेन आभ्यते, सा चासङ्ख्येयानलोके लोकमात्रान् क्षेत्रविभागान् व्याप्नोति, एतावद्वाधिक्षेत्रमुत्कृष्टमिति, सामर्थ्यमङ्गीकृत्यैवं प्ररूप्यते, एतावति क्षेत्रे यदि द्रष्टव्यं भवति पश्यति, न त्वलोके द्रष्टव्यमस्तीति गार्थः ॥ एतत्तावज्जघन्यमुत्कृष्टं चावाधिक्षेत्रमभिहितम्, इदानीं विमध्यमप्रतिपिपादयिषया एतावत्क्षेत्रोपलम्भे चैतावत्कालोपलम्भः तथा एतावत्कालोपलम्भे चैतावत्क्षेत्रोपलम्भ इत्यथस्य प्रदर्शनाय चेदं गाथाचतुष्टयं जगाद् शास्त्रकारः—

अंगुलमावलिघाणं०॥(*५०)॥ हत्थग्निम० गाहा ॥(*५१)॥ भ्ररहग्निम० गाहा ॥(*५२)॥ संखेज्जग्निम उ० गाहा ॥ (*५३-९०) ॥ अंगुलं क्षेत्राधिकारात् प्रमाणाङ्गुलं गृह्यते, अवध्यधिकाराच्चोच्छ्रयाङ्गुलमित्येके, आवालिका असङ्ख्येयसम-यसङ्घातोपलक्षितः कालः, उक्तश्च-असंखेयाणं समयाणं समुदयसमितिसमागमणं एगा आवालिगति बुच्चइ' अङ्गुलं च आव-लिका च अङ्गुलावालिके तयोरङ्गुलावालिकयोर्भागमसङ्ख्येयं पश्यति अवाधिज्ञानी, एतदुक्तं भवति-क्षेत्रमङ्गुलासंख्येयभागानं पश्यन् कालतः आवालिकायाः असंख्येयमेव भागं पश्यति, अतीतमनागतं चेति, क्षेत्रकालदर्शनं उपचारेणोच्यते, अन्यथा हि क्षेत्र-

व्यवस्थितानि दर्शनयोग्यानि द्रव्याणि तत्पर्यायाँश्च विवक्षितकालान्तर्वर्तिनः पश्यति, न तु क्षेत्रकालौ, सूर्तद्रव्यालम्बनत्वात्, एवं सर्वत्र भावना द्रष्टव्या, क्रिया च गाथाचतुष्टयेऽप्यध्याहार्या, तथा द्वयोः अङ्गुलावालिकयोः सङ्घेयौ भागौ पश्यति, अङ्गुलसंख्येयभागमात्रं क्षेत्रं पश्यन्नावलिकायाः सङ्घेयभागमेव पश्यतीत्यर्थः, तथा अंगुलं पश्यन् क्षेत्रत आवालिकान्तः पश्यति, भिन्ना-मावलिकामित्यर्थः, तथा कालत आवालिकां पश्यन् क्षेत्रतः अङ्गुलपृथक्त्वं पश्यति, पृथक्त्वं हि द्विप्रभृतिरानवभ्यः, इति प्रथम-गाथार्थः ॥ द्वितीयागाथाव्याख्या- हस्त इति हस्ताविषयः क्षेत्रतोऽवधिः कालतो मुहूर्तान्तः पश्यति, भिन्नमुहूर्तमित्यर्थः, अवध्य-वधिमतोरभेदोपचारदवाधिः पश्यतीत्युच्यते, तथा कालतो दिवसान्तो भिन्नदिवसं पश्यन् क्षेत्रतो गव्यूत इति गव्यूतविषयो धोद्धव्यः, तथा योजनाविषयः क्षेत्रतोऽवधिः कालतो दिवसपृथक्त्वं पश्यति, तथा पक्षान्तः-भिन्नं पक्षं पश्यन् कालतः पञ्चविंशतिं योजनानि पश्यतीति द्वितीयागाथार्थः ॥ तृतीयागाथाव्याख्या--भरत इति क्षेत्रतो भरतविषयेऽवधौ कालतः अर्द्धमास उक्तः, एवं जम्बूद्वीपविषये चावधौ साधिको मासः, वर्षं च मनुष्यलोकाविषयेऽवधाविति मनुष्यलोकः खल्वर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रपरिमाणः, वर्षपृथक्त्वं च रुचकारव्यवाह्यद्वीपविषयेऽवधावन्तव्यामिति तृतीयगाथार्थः ॥ चतुर्थगाथाव्याख्या--सङ्ख्यायत इति सङ्ख्येयः, स च संवत्सरलक्षणोऽपि भवति, तुशब्दो विशेषणार्थः, किं विशिनाष्टि ? सङ्ख्येयो वर्षसहस्रात् परतोऽपि गृह्यते इति, तस्मिन् संख्येये कलनं कालः तस्मिन् काले अवधेर्गोचरे सति क्षेत्रतस्तस्यैवावधेर्गोचरतया द्वीपाश्च समुद्राश्च द्वीपसमुद्रा अपि भवन्ति संख्येयाः, अपिशब्दात् महानेकोऽपि तदेकदेशोऽपीति, तथा कालेऽसंख्येये पत्योपमादिलक्षणेऽवधेर्विषये सति तस्यैवासंख्येयकाल-परिच्छेदकस्यावधेः क्षेत्रतः परिच्छेद्यतया द्वीपसमुद्रास्तु भाज्याः-कदाचिदसंख्येया एव, यदा इह कस्यचिन्मनुष्यस्यासंख्येयद्वीप-

समुद्रविषयोऽधिभूतपयत इति, कदाचिन्महान्तः संख्येयाः, कदाचिदेकदेशः स्वयम्भूरमणतिरश्चोऽधिर्विज्ञेयः, स्वयम्भूरमणविषय-
मनुष्यवालावधेर्वा, योजनापेक्षया च सर्वपक्षेणसंख्येयमेव क्षेत्रमिति गाथार्थः ॥ एवं तावत् परिस्फुरन्त्यायमंगीकृत्य क्षेत्रवृद्ध्या
कालवृद्धिरानेयता कालवृद्ध्या च क्षेत्रवृद्धिः प्रतिपादिता, साम्प्रतं द्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षया यस्य वृद्धौ यस्य वृद्धिर्भवति यस्य वा
न भवत्यमुमर्थमभिधत्सुराह—

कालेऽंगाहा ॥(*५४-९०)॥ कालेऽधिज्ञानगोचरे वर्द्धमाने चतुर्णां द्रव्यादीनां वृद्धिर्भवति, कालस्तु भाज्यो विकल्पयितव्यः,
क्षेत्रस्य वृद्धिः क्षेत्रवृद्धिः तस्यां क्षेत्रवृद्धौ सत्यां कदाचिद्वर्द्धते कदाचिन्नोति, कुतः?, क्षेत्रस्य स्रक्ष्मत्वात्, कालस्य च स्थूलत्वाद्,
द्रव्यपर्याया तु वर्द्धते, सप्तम्यन्तता चास्य-‘एहोइ अयारंते पयम्मि वीयाए वहुसु पुंछिणे । तइयाइसु छट्ठीसत्तमीण एक्कम्मि महि-
लत्थे ॥१॥’ अस्माच्छ्रक्षणात् सिद्धेति, एवमन्यत्रापि प्राकृतशैल्या इष्टविभक्त्यन्तता पदानामवगन्तव्येति, तथा वृद्धौ च-द्रव्यं च पर्यायश्च
द्रव्यपर्यायो तयोर्द्वौ सत्यां भाज्यो- विकल्पनीयो क्षेत्रकालावेव, तुशब्दस्यैवकारार्थत्वात्, कदाचिदनयोर्द्विर्भवति कदाचिन्नोति,
द्रव्यपराययोः सकाशात् परिस्फुरत्वात् क्षेत्रकालयोरिति भावार्थः, द्रव्यवृद्धौ तु पर्याया वर्द्धन्त एव, पर्यायवृद्धौ च द्रव्यं भाज्यं,
द्रव्यात् पर्यायाणां स्रक्ष्मत्वाद् एकस्मिन् भावे (अ)क्रमवर्तिनामपि च वृद्धिसम्भवात् कालवृद्धयभावो भावनीय इति गाथार्थः ॥ अत्र
कश्चिदाह- जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदाभिन्नयोरवधिज्ञानसम्बन्धिनोः क्षेत्रकालयोरंशुलवालिकाऽसंख्येयभागोपलक्षितयोः परस्परतः
प्रदेशसम्पत्संख्यया परिस्फुरस्रक्ष्मत्त्वे सति कियता भागेन शीनाधिकत्वमिति, अत्रोच्यते, सर्वत्र प्रतियोगिनः खल्वावालिकाऽसंख्ये-
यभागादः कालादसंख्येयगुणं क्षेत्रं, कुत एतदत आह—

सुहुमो य० गाहा ॥ (*५५-९०) ॥ सूक्ष्मश्च-श्लक्ष्णश्च भवति कालः, यस्मादुत्पलपत्रशतभेदे समयः प्रतिपत्रमसंख्येयाः प्रतिपादिताः, तथापि ततः कालात् सूक्ष्मतरं भवति क्षेत्रं, कुतः - १, यस्मादंशुलश्रेणिमात्रे क्षेत्रे, प्रदेशपरिमाणं प्रतिप्रदेशं समय-गणनया अवसर्पिण्यः असंख्येयास्तीर्थकृद्भिः प्रतिपादिताः, एतदुक्तं भवति-अंशुलश्रेणिमात्रक्षेत्रप्रदेशाग्रं असंख्येयावसर्पिणीसमयरा-शिपरिमाणमिति गाथार्थः ॥ सेतं इत्यादि, तदेतद्धर्दमानकं अवाधिज्ञानमिति ।

‘से किं त’मित्यादि ॥(१३-९६)॥ अथ किं तद्दीयमानकं?, २ कथंचिद्वासं सत् अप्रशस्तेष्वध्यवसायस्थानेषु वर्तमानस्य सतः अविरतसम्यग्दृष्टवर्तमानचारित्रस्य देशविरतादेः संक्षिश्यमानस्य बध्यमानकर्मसर्गादुत्तरोत्तरं संकेशमासादयतः अविर-तसम्यग्दृष्टरेव, संकिलश्यमानचारित्रस्य देशविरतादेः, सर्वतः समन्तादवधिः परिक्षीयते, तदेतद्दीयमानकमवाधिज्ञानमिति ॥

‘से किं त’मित्यादि ॥(१४-९६)॥ अथ किं तत् प्रतिपात्यवाधिज्ञानं?, २ ‘जन्न’ मिति, यदवाधिज्ञानं जघन्येन सर्वस्तोकतयाऽ-शुलस्यासंख्येयभागमात्रं वा, उत्कर्षेण सर्वप्रचुरतया यावच्छोकं दृष्ट्वा लोकमुपलभ्य तथाविधक्षयोपशमजन्यत्वात् प्रतिपत्तेत्, न भवेदित्यर्थः, तदेतत् प्रतिपात्यवाधिज्ञानं इति, क्रियाशेषं प्रायो निगदसिद्धं, नवरं पृथक्त्वमिति द्विप्रभृतिरानवभ्य इति सिद्धान्त-परिभाषा, तथा हस्तद्वयं कुक्षिरुच्यते, चत्वारो हस्ता धनुरिति, ‘से त’ मित्यादि, तदेतत्प्रतिपात्यवाधिज्ञानम् ॥

‘से किं त’मित्यादि ॥(१५-९७)॥ अथ किं तदप्रतिपात्यवाधिज्ञानं?, ‘जेषं’ ति येनावधिज्ञानेनालोकस्य सम्यग्निधनं एकम-व्याकाशप्रदेशं, अपिशब्दाद्बहून् वा, पश्येत् शक्यपेक्षयोपलभेत, एतावत्क्षयोपशमप्रभवं यत् ‘तत ऊर्ध्व’मिति तत आरभ्याप्रति-

पाति आकेवलश्रोत्रवाधिज्ञानमिति, अयमत्र भावार्थः-एतावत्क्षयोपशमसम्प्राप्तात्मा विनिहतप्रधानप्रतिपक्षयोद्धसंधात इव नरपतिर्न पुनः कर्मशत्रुणा परिभूयते, किं तर्हि ? , समासादितैतावदालोक एवाप्रतिनिवृत्तः शेषमपि कर्मशत्रुं विनिर्जित्याप्नोति केवलराज्य-श्रियमिति, लोकालोकविभागस्त्वयं-जीवादीनां वृत्तिर्द्रव्याणां भवति यत्र तत् क्षेत्रम् । तैर्द्रव्यैः सह लोकस्तद्विपरीतं हलोकान्वयम् ॥ १ ॥ 'सेत'मित्यादि, तदेतदप्रतिपात्यवाधिज्ञानमिति ॥ व्याख्याताः षड्भेदाः, साम्प्रतं द्रव्यादिविषयापेक्षया भेदतोऽवाधिज्ञानमेव निरूपयन्नाह—

‘तं समाससर्जो’ इत्यादि ॥ (१६-१७) ॥ तदवाधिज्ञानं समासतः संक्षेपेण चतुर्विधं ब्रह्मं, तद्यथा-द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावत इति, तत्र द्रव्यतः णमिति वाक्यालंकारे अवाधिज्ञानी जघन्येनानन्तानि द्रव्याणि तैजसभाषाद्रव्याणामपान्तरालवतीनि, यत् उक्तम्-‘तेशाभासादव्वाण अंतरा एत्थ लभइ पट्टवञ्जो’ चि, उत्कृष्टतः सर्वरूपिर्द्रव्याणि वादरहस्यभेदाभिन्नानि जानाति विशेषाकारेण, पश्यति सामान्याकारेण, आह-आदौ दर्शनं ततो ज्ञानमिति क्रमः तत् किमर्थमेतं परित्यज्य प्रथमं जानातीत्युक्तम् ? , अत्रोच्यते, इहावाधिज्ञानाधिकारात् प्राधान्यख्यापनार्थमादौ जानातीत्युक्तं, अवाधिदर्शनस्य त्ववधिविभंगासाधारणत्वात् पश्चात् पश्यतीति, अथवा सर्वा एव लब्धयस्साकारोपयोगोपयुक्तस्योत्पद्यन्त इति, अवधेश्च लब्धित्वादित्यस्यार्थस्य ख्यापनार्थमादौ जानातीत्याह, ततः क्रमेणोपयोगप्रवृत्तः पश्यतीति, क्षेत्रतः अवाधिज्ञानी जघन्येनांगुलस्यासंख्येयभागं, उत्कृष्टतोऽसंख्येयानि अलोकिकेवलकाकाशास्तिकाये शक्तिमपेक्ष्य लोकप्रमाणानि खण्डानि जानाति पश्यति, कालतोऽवाधिज्ञानी जघन्येनावलिकसंख्येयभागं उत्कृष्टतोऽसंख्येया अवसर्पिण्युत्सर्पिणीरतीतं चानागतं च कालं जानाति पश्यतीति, भावार्थः प्राक् प्रतिपादित एव, भावतोऽवाधिज्ञानी

जघन्येन अनन्तानन्तान् भावान्-पर्यायान्, आधारद्रव्यानन्तत्वात्, न तु प्रतिद्रव्यमिति, उक्तृष्टतोऽनन्तान् भावान् जानाति पश्यति, तेऽपि चोक्तृष्टपदिनः सर्वभावानां सर्वपर्यायाणामनन्तभाग इति ॥ इत्थमवधिज्ञानं भेदतोऽप्यभिधाय साम्प्रतं संग्रहणाथामाह—

ओही भव० इत्यादि (* ५६-१८) अवाधिर्भवप्रत्ययो गुणप्रत्ययश्च वर्णितो व्याख्यातः एषः अनन्तरं, पाठान्तरं वा वर्णितो द्विविधः, तस्य द्विविधस्यापि बहवो विकल्पा द्रव्यत इति द्रव्यविषयाः परमाणुकादिद्रव्यभेदात् क्षेत्रत इति क्षेत्रविषया अंगुलासङ्ख्येयभागादिविशिष्टक्षेत्रभेदात्, कालत इति कालविषयाः आवालिकाऽसङ्ख्येयभागाद्युपलक्षितकालभेदात्, चशब्दाद्भावविषयाश्च, वर्णार्थनेकप्रकारत्वाद्भावानामिति गार्थः ॥ एवं तावदवधिज्ञानमभिधाय साम्प्रतं ये बाह्यावधयो ये चाभ्यन्तरावधयो भवन्ति तानुपदर्शयन्माह—

पेरइय० गाहा (* ५७-१८) नारकाश्च देवाश्च तीर्थकराश्चेति समासः, चशब्द एवकारार्थः, स चावधारणे, अस्य च व्यवहितः प्रयोग इति दर्शयिष्यामः, एते नारकादयः अवधेः अवाधिज्ञानस्य न बाह्या अवाह्या भवन्ति, इदमत्र हृदयम्-अवधुपलब्धक्षेत्रस्यान्तर्वर्तन्ते, सर्वतोऽवभासकत्वात् प्रदीपवत् अवाह्यावधय एव भवन्ति, नैषां बाह्यावधिर्भवतीत्यर्थः, तथा पश्यति सर्वतः सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च, खलुशब्दोऽप्येवकारार्थः, स चावधारणे, सर्वास्वेव दिक्ष्विति, आह-अवधेरवाह्या भवन्तीत्यस्मादेव सर्वत इत्यस्य सिद्धत्वात् सर्वतो ग्रहणमतिरिच्यत इति, अनोच्यते, नन्चभ्यन्तरत्वे सत्यपि न सर्वे सर्वतः पश्यन्ति, दिगन्तरालादर्शनाद्, अवधेर्विचित्रत्वात्, अतो नातिरिच्यते इति, शेषास्तिर्यगराः देशेनेत्येकदेशेन पश्यन्ति, अत्रेष्टतोऽवधारणविधेः शेषा एव देशतः

पश्यन्ति, न तु देशत एवेति गार्थः ॥ अथवाऽन्यथा व्याख्यायते-एवं तावद्वधिज्ञानमभ्यधाधि, साम्प्रतं ये नियतावधयो ये चानियतावधयो भवन्ति तान् प्रतिपादयन्नाह—‘नेरइय’ गाहा, नारका देवास्तीर्थकरा एव अवधेरवाह्या भवन्ति, किमुक्तं भवति ?-नियतावधयो भवन्ति, नियमेनैवामशधिमैवतीत्यर्थः, तेन चावधिना पश्यन्ति सर्वत एव, न पुनर्देशतोऽपि, अत्राह-पश्यन्ति सर्वत एवेत्येतावदेवास्तु, अवधेरवाह्या भवन्तीत्येतत्स्वनर्थकं, नियतावधित्वस्यार्थसिद्धत्वात्, तथा चोक्तम्-‘द्वयोर्भवप्रत्ययः, तद्यथा-देवानां च नारकाणां च’ त्यतोऽर्थगम्यमैषां नियतावधित्वं, तीर्थकृतामपि प्रासिद्धतरपारमविकारधिसमन्वागमादेव नियतावधित्वसिद्धिरिति, अत्रोच्यते, नियतावधित्वे सिद्धेऽपि न सर्वकालावस्थायित्वसिद्धिरित्यतस्तत्प्रदर्शनार्थं अवधेरवाह्या भवन्तीति सदाऽवधिज्ञानवन्तो भवन्तीति ज्ञापनार्थत्वाददृष्टं, यद्येवं तीर्थकृतां सर्वकालावस्थायित्वं विरुध्यत इति, न, छत्रस्थ-कालस्यैव विवाक्षितत्वात्, अलं विस्तरेण, शेषं पूर्ववदिति गार्थः । ‘सेतं ओहिणाणांति, नदेतद्वधिज्ञानम् ॥

‘से किं तं मणपञ्जवपाण’ मित्यादि ॥ १७-१९ ॥ अथ किं तन्मनःपर्यायज्ञानं?, इदं प्राचिरूपितशब्दार्थ-मेव, साम्प्रतमुत्पत्तिस्वामिमांशेणद्वारेण चिन्त्यते, तथा चाह—‘मणपञ्जवपाणं भंते’ इत्यादि, मनःपर्यायज्ञानं णामिति वा-क्यालङ्कारे, भदन्त! इति गुर्वामन्त्रणं, किमिति परिप्रश्ने, मनुष्याणामुत्पद्यत इति प्रकटार्थम्, अमनुष्याणामुत्पद्यत इत्यमनुष्या-देवादयः, अत्रेदं निर्वचनं-गौतम! माणुरसाणामित्यादि । आह-किमिदं अकाण्ड एव गौतमामन्त्रणं, ननु देववाचकरचितो-ऽयं ग्रन्थ इति, उच्यते, सत्यं, किन्त्वेते पूर्वछत्रालापका एवार्थवशाद्विरचिताः, ‘ज्वाहया तिस्रमयाहारगस्से’ त्यादिनिर्युक्ति-गाथास्रजवदित्यतो न दोषः, तत्र च गौतमप्रश्नभगवत्निर्वचनरूप एव ग्रन्थ इति, पुनरव्याह-ननु गौतमोऽपि स्रजतः प्रवचन-

प्रणेतृत्वाच्चतुर्दशपूर्वधरत्वात् सकलप्रज्ञापनीयभावपरिज्ञानयुक्तत्वात् सर्वज्ञकल्प एव, उक्तञ्च—“संखातीतिऽपि भवे साहस्र जं वा परो उ पुच्छेज्जा । ण य णं अणाइसेसी वियाणई एस लउमत्थो ॥ १ ॥ ततः किमर्थं पुच्छति?, अनोच्यते, कुताश्चिदाभिप्रायात्, जानत एव स्वशिष्येभ्यो वा प्ररूप्य तत्सम्प्रत्ययनिमित्तं, स्रजरचनाकल्पतो वेति न दोषः, कृतं प्रसङ्गेन, प्रकृतं प्रस्तुमः, गौतमेन पृष्टो भगवानाह—गौतम! मनुष्याणामुत्पद्यते, नान्येषां, विशिष्टचारित्रप्रतिपत्त्यभावाद्, एवमन्यत्रापि भावना कार्येति, सम्मुच्छिममनुष्या गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्यवान्तादिसमुद्भवाः, उक्तञ्च—‘कहि णं भंते! संमुच्छिममणुस्सा संमुच्छंति?, गोयमा ! अंतो मणुस्सखेत्ते पणयालीसाए जोयणसयसहस्सेसु अङ्गाइजेसु दीविसमुद्देसु पन्नरससु कम्मभूमिसुं लुप्यजाते अंतरदीवणसु गल्भ-वक्कंतियमणुस्साणं चैव उच्चारेसु वा पासवणेसु वा खेलेसु वा सिंघाणेसु वा वंतेसु वा पित्तोसु वा सुक्केसु वा सोणिणसु वा सुक्क-पोणलेसु वा सुक्कपोणालपरिसाडेसु वा विणायकलवरेसु वा णगरणिद्धमणेसु वा सव्वेसु चैव असुइएसु असुइहाणेसु वा, एत्थ णं संमुच्छिममणुस्सा संमुच्छन्ति अंगुलस्स असंखेज्जइभागपत्तीए ओगाहणाए असन्नी मिच्छहिट्ठी अन्नाणा सव्वाहिं पज्जत्तीहिं अप-ज्जत्तगा अन्तोसुहुत्तद्धाउया चैव कालं करंति”॥ भरताद्याः पंचदश कर्मभूमयः, हेमवताद्यास्त्रिंशद्कर्मभूमयः, त्रीणि योजनशतानि लवणजलधिजलमध्यमाधिलङ्घ्य हिमवतशिखरिपादप्रतिष्ठा एकोरुकाद्याः पद्पंचाशदन्तद्वीपा भवन्ति, कर्मभूमौ जाताः कर्मभूमि-जा इत्येवमक्षरगमनिका कार्या, संख्येयवर्षायुषः पूर्वकोट्यादिजीविनः असंख्येयवर्षायुषः पत्योपमादिजीविन इति, इह प-र्याप्तिर्नाम शक्तिः, सा च पुरलद्रव्योपचयादुत्पद्यते, सा पुनः पद्भ्रकारा, तद्यथा—आहारपर्याप्तिः शरीरपर्याप्तिः इन्द्रियपर्या-प्तिः प्राणापानपर्याप्तिः भाषापर्याप्तिः मनःपर्याप्तिश्चेति, तत्र पर्याप्तिः क्रियापरिसमाप्तिः, आत्मनः शरीरेन्द्रियप्राणापानवाङ्मनोयो-

भ्यदलिकद्रव्याहरणक्रियापरिसमाप्तिराहारपर्याप्तिः, गृहीतस्य शरीरतया संस्थापनक्रियापरिसमाप्तिः शरीरपर्याप्तिः, संस्थानरचना-
धदनमित्यर्थः, त्वगादीन्द्रियनिर्वर्तनक्रियापरिसमाप्तिरिन्द्रियपर्याप्तिः, प्राणापानाक्रियाभ्यद्रव्यग्रहणशक्तिनिर्वर्तनाक्रियापरिसमाप्तिः
प्राणापानपर्याप्तिः, भाषायोग्यद्रव्यग्रहणनिसर्गशक्तिनिर्वर्तनक्रियापरिसमाप्तिः भाषापर्याप्तिः, मनस्त्वयोभ्यद्रव्यग्रहणनिसर्गशक्तिनि-
र्वर्तनक्रियापरिसमाप्तिर्भनःपर्याप्तिरित्येके, आसां शुषपदारब्धानामपि क्रमेण परिसमाप्तिः, उत्तरोत्तररक्षक्ष्मतरत्वाद्, अत्र चाद्याश्च-
तस एकेन्द्रियाणां, पंच विकलेन्द्रियाणां, षट् संज्ञिनां, उक्तंच—‘आहारशरीरिन्द्रियपञ्जरी आणुपाणभासमणे । चत्वारि पंच छधिपय
एणिन्द्रियविगलसन्धिणिं ॥१॥ ’ तत्र पर्याप्तकनामकर्मोदयात् निष्यद्यमाननिष्यन्नपर्याप्तिमन्तः पर्याप्ताः, अर्याआदित्वात् मत्वर्थीयः,
त एव पर्याप्तकाः, एवमपर्याप्तकनामकर्मोदयादनिष्यन्नपर्याप्तियोगादपर्याप्तास्त एवापर्याप्तका इति, सम्भ्यग्-अविपरीता दृष्टि-
र्थेणं ते तथा, मिथ्या-विपरीता दृष्टिर्थेणं ते तथा, सम्भ्यग्मिथ्यादृष्टयस्तु प्रतिपत्त्याभिमुखा अन्तर्मुहूर्तमात्रं भवन्ति, न तु परित्या-
भिमुखाः, यत उक्तम्— ‘मिच्छता संकंती अविरुद्धा होह सम्भमीसेसु । मीसाओ वा दोसुवि सम्मा मिच्छं-न पुण मीसं
॥ १ ॥ ’ संयताः सकलचारित्रिणः असंयता अविरतसम्भ्यग्दृष्टयः संयतासंयताः देशविरतिमन्तः श्रावकाः प्रमत्तसंयता
गच्छवासिनः कचिदनुपयोगसम्भवात् अप्रमत्तसंयतास्तु जिनकल्पिकदयः सततोपयोगात्, अथवा गच्छवासिनः तच्चिर्गताश्च
परिणामाविशेषतः प्रमत्ताश्चाप्रमत्ताश्चावगन्तव्या इति, आमर्षोपध्यादिलब्धिबलक्षणा ऋद्धयस्तासामन्यतरप्राप्तियोगात् प्राप्त्यर्थः,
अवधिक्रद्धिसावादा, अन्ये त्ववाधिक्रद्धौ नियममभिदधति, इह च सर्वत्रैव मनुष्यादिषु विधाने सत्यर्थतो गम्यमानस्यापि विपक्ष-
निषेधस्याभिधानमव्युत्पन्नविनेयजनानुग्रहार्थमदृष्टमेवेति, तथाहि-सर्वपार्षदं हीदं शास्त्रं, त्रिविधाश्च विनेया भवन्ति, तद्यथा-

उद्घटितज्ञा मध्यमबुद्धयः प्रपञ्चधियश्चेत्यलं विस्तरेण, स्थितमेतत्-श्राप्तिर्धैःअप्रमत्तसंयतानामुत्पद्यते, एतच्चोत्पद्यमानं द्विधोत्पद्यते, तद्यथा-ऋजुमतिश्च विपुलमतिश्च, मननं मतिः, संवेदनमित्यर्थः, ऋज्वी-सामान्यग्राहिणी मतिः ऋजुमतिः, घटोऽनेन चिन्तितः इत्यध्यवसायनिबन्धनमनोद्रव्यप्रतिपत्तिरित्यर्थः, एवं विपुला-विशेषग्राहिणी मतिर्विपुलमतिः घटोऽनेन चिन्तितः, स च सौवर्णः पाटलिपुत्रकोऽद्यतनो महानित्याद्यध्यवसायहेतुभूतमनोद्रव्यविज्ञप्तिरिति भावार्थः, अस्या व्युत्पत्तौ स्वतन्त्रं ज्ञानमेव गृह्यत इति, अथवा ऋज्वी-सामान्यग्राहिणी मतिरस्य सोऽयं ऋजुमतिस्तद्वानेव गृह्यते, एवं विपुला-विशेषग्राहिणी मतिरस्येति विपुलमतिस्तद्वानेव, भावार्थः प्राग्बद्, उत्तरत्र वा वक्ष्यामः ।

“तं समासतो” इत्यादि (१८-१०७) तत् समासतश्चतुर्विधं ब्रह्मं, तद्यथा—द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतः, तत्र द्रव्यतः णामिति पूर्ववत् ऋजुमतिः अनन्तान्-अपरिमितान् अनन्तपरमाण्वात्मकानित्यर्थः, स्कन्धान् विशिष्टैकपरिणामपरिणतान् संज्ञिभिः पञ्चोन्द्रियैः पर्याप्तैकरद्धर्ततीयद्वीपसमुद्रान्तर्वर्तिभिर्मनस्त्वेन परिणामितानित्यर्थः, जानीत इति मनःपर्यायज्ञानावरणक्षयोपशमस्य पटुत्वात् साक्षात्कारेण विशेषभूयिष्ठपरिच्छेदाज्जानीत इत्युच्यते, तदालोचितं पुनरर्थं घटादिलक्षणसंध्यक्षतो न जानाति, किन्तु तत्परिणामान्यथाऽऽनुपपत्त्याऽऽनुमानतः पश्यतीत्युच्यते, उक्तं च भाष्यकारेण—“जाणति ब्रह्मेऽणुमाणाओ” चि, इत्थं चैतद्ब्रह्मी-कत्तव्यं, यतो मूर्तद्रव्यालम्बनमेवेदं, संतारस्त्वमूर्त्तमपि धर्मास्तिकायादिकं मन्येरन्, नच तदनेन साक्षात्कर्तुं शक्यते, तथा चतुर्विधं च चक्षुर्दर्शनादि दर्शनसुक्तम्, अतो भिन्नालम्बनमेवेदमवसेयं, तत्र च दर्शनसम्भवात् पश्यतीत्यपि न दुष्टं, एकप्रमात्रपक्षया तदनन्तरभाविद्वान्चोपन्यस्तामिति, ओघतो- वैकविधक्षयोपशमलब्धौ विविधोपयोगसम्भवाद्दिशेषसामान्यार्थोपेक्षया जानाति पश्यति

चेत्यदृष्टमित्यलं विस्तरेण, तन्नेव विपुलमतिः अभ्यधिकतरान् स्फुटधान् द्रव्यार्थतया वर्णादिभिश्च जानाति पश्यति च, क्षेत्रतः क्रज्जुमतिः अधो यावदस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या उपरिमाधस्त्यानि क्षुल्लकप्रतराणीति ॥ क्षुल्लकप्रतरपरिज्ञानार्थमिमं पणविज्जाति-
तिरियलोकस्य उड्डुहमट्टारसजोयणसतियस्स बहुमज्झे एत्थ असंखेज्जंगुलभागमेत्ता लोणागासपतरा अल्लोणेण संवेदिथा सव्वखुड्ड-
गतरा खुड्डाणपतरत्ति भन्ति, ते य सव्वतो रज्जुप्पमाणा, तेसिं बहुमज्झे दो खुड्डाणपतरा, तेसिं बहुमज्झे जंबुदीवे रयणप्पभपुढ-
वीवहुसमभूमिभागेऽत्थ मंदरस्स बहुमज्झे, एत्थऽड्डुपएसो रुयणो, जत्तो दिसिविदिसाविभागो पवत्तो, एयं तिरियलोकमज्झं,
एयातो तिरियलोकमज्झातो रज्जुप्पमाणखुड्डाणपतरोहिंतो उवरिं तिरियं असंखेयंगुलभागवुड्डी, उवरिहुत्तोवि अंगुलअसंखेयभागा-
रोहो चेव, एवं तिरियमुवरिं च अंगुलासंखेयभागवुड्डीए ताव लोणवुड्डी णेयव्वा जाव उड्डुलायमज्झं, ततो पुणो तेणव कमेणं संवट्ठो
कायव्वो जाव उवरिमलोणंतो रज्जुप्पमाणो, तत्तो उड्डुलोणमज्झातो उवरिं हेट्ठा य कमेण खुड्डाणपतरा भाणियव्वा, जाव रज्जुप्प-
माणा खुड्डाणपयरत्ति, तिरियलोकमज्झरज्जुप्पमाणखुड्डाणपतरोहिंतोवि हेट्ठा अंगुलस्स असंखेयभागवुड्डी तिरियं, अहोअवगाहेणवि
अंगुलस्स असंखेयभागो चेव, एवमहोलोणो वट्ठेयव्वो जाव अहोलोणंतो सत्तरज्जूओ, सत्तरज्जुपतरोहिंतोऽपि उवरिकमेण
खुड्डाणपयरा भाणियव्वा, जाव तिरियलोकमज्झा रज्जुप्पमाणा खुड्डाणपयरत्ति, एवं खुड्डाणपरूपणे कते इमं भन्नइ 'उवरिन्न'त्ति
तिरियलोकमज्झाओ अहो जाव णव जोयणसयाणि ताव इमीसे रयणप्पभाए पुढवीते उवरिमखुड्डाणपतरत्ति भन्ति, तदथो अधो-
लोणे जाव अहोलोणिया गामत्ति, एए हेट्ठिमखुड्डाणपयरत्ति भन्ति, रिज्जुमती अहो ताव पस्सत्तित्ति भणियं होइ, अहवा अहो-
लोणस्स उवरिमा खुड्डाणपयरा तिरियलोणस्स य हेट्ठिमा खुड्डाणपयरत्ति ते जाव पश्यतीत्यर्थः; अन्ने भणंति-उवरिमात्ति अधो-

लोगोवरि जे ते उवरिमा, केय ते?, उच्यते, सव्वतिरियलोगवत्तिणो, तिरियलोगस्स वा अहो नव जौयणसतवत्तिणो, ताण चैव जे हेट्टिमा ते जाव पश्यतीत्यर्थः, इमं च ण धडति, अहोलोहयगाममणपज्जवणाणसंभववाहल्लत्तणथो, उक्तञ्च—‘हहाथोलौकिकान् ग्रामान्, तिर्यग्लोकवित्तिनः। मनोगतान्स्त्वसौ भावान्, वेत्ति तद्वत्तिनामपि ॥१॥’ अलं प्रसंगेन, एवमूर्ध्वं यावज्ज्योतिश्चक्रस्योपरितलं, तिर्यग्भावदन्तो मनुष्यक्षेत्रे, मनुष्यलोकान्त इत्यर्थः, शेषं सुगमं यावत् ‘सण्णीणं पञ्चेन्द्रियाणां भित्त्यादि, तत्र संज्ञिनोऽपान्तरालजातावपि तदाशुक्कसंवेदनादभिधीयन्त एव, न तैरिहाधिकार इत्यतः पञ्चेन्द्रियग्रहणं, तेऽपि चोपपातक्षेत्रभासा अपि मनःपर्याप्त्या अपर्याप्तका अपि भण्यन्ते, न च तैरपीहाधिकार इत्यतः पर्याप्तकग्रहणं इति, स्वरूपकथनं चा संज्ञिनां पञ्चेन्द्रियाणां पर्याप्तकानामिति, अथवा संज्ञिनो हेतुवादापदेशेन विकलेन्द्रिया अपि भण्यन्ते, तद्व्यवच्छेदार्थं पञ्चेन्द्रियग्रहणं, तेऽप्यपर्याप्तका अपि भवन्ति अतः पर्याप्तग्रहणमिति, इह क्षेत्राधिकारस्यैव प्राधान्यात्तदेव मनोलब्धिसमन्वितजीवाधारक्षेत्रमभिगृह्यते, विपुलमतिः अर्द्धं तृतीयस्य षष्ठु तान्यर्द्धतृतीयानि तैरभ्याधिकतरं, प्रभूततरमित्यर्थः, तदेव प्राकृतशैल्या अभ्याधिकतरकं, एवं शेषेष्वपि द्रष्टव्यं, तत्रैकदिशमप्यधिकतरं भवत्यतः सर्वतोऽधिकतरमिति प्रतिपादनार्थमाह—विपुलतरं-विस्तीर्णतरम्, अथवा आयामविक्रमभावाश्रित्यामभ्याधिकतरं, बाह्यल्यमाश्रित्य विपुलतरं तथा विमुद्धतरं निर्मलतरमित्यर्थः, यथा चन्द्रकान्तादिप्रकाशकद्रव्यविमलरतरविशेषाद्विमलप्रकाशितद्रष्टुः सकाशाद्विमलतरप्रकाशितद्रष्टा विशुद्धतरं पश्यति, एवं विक्रमभितोदयमनःपर्यायज्ञानावरणस्य कारणभेदतो मन्दरतरविशेषभावात् ऋजुभूतेः सकाशात् विपुलमतिर्विशुद्धतरमिति, उपशान्तावरणविशेषादपि ज्ञानस्य विशेष इत्येतावताऽज्ञेन दृष्टान्तः, तथा तदावरणक्षयोपशमविशेषाच्च चित्तिभिरतरं-निर्मलतरं, अथवा प्राग्वद्धतदावरणकर्मक्षयोपशमस्य प्रधान-

त्वादिशुद्धतरं, वध्यमानावरणकर्मक्षयोपशमविशेषाच्च वितिमिरतरं, वध्यमानाभावाच्च वितिमिरतरमित्यन्ये, अथर्वकार्थिका एवैते शब्दाः नानदेशजानां विनयानां कस्यचित् कश्चित् प्रासिद्धो भवतीत्युपन्यस्ताः, क्षेत्रं तात्स्थ्यात् तद्व्यपदेश इति जानाति पश्यति, शेषं निगदसिद्धं यावत्—

मणपज्जव० गाहा (ॐ ५८-१०८) मनःपर्यायज्ञानं प्रागनिरूपितशब्दार्थं, पुनःशब्दो विशेषणार्थः, इदं हि रूपिनि-
बन्धनक्षयोपशमिकप्रत्यक्षादिसाभ्येऽपि सत्यवधिज्ञानात् स्वाभ्यादिभेदेन विशिष्टमिति स्वरूपतः प्रतिपादयन्नाह—जायन्त इति
जनाः तेषां मनांसि २ जनमनोभिः परिचिन्तितः जनमनःपरिचिन्तितः जनमनःपरिचिन्तितश्चासावर्थश्चेति समासः, तं, प्रकटयति-
प्रकाशयति जनमनःपरिचिन्तितार्थप्रकटनं, मानुषक्षेत्रम्—अर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रपरिमाणं तांबिवन्धनं, तदबाहिव्यवस्थितप्राणिमनः-
परिचिन्तितार्थविषयं प्रवर्त्तत इत्यर्थः, गुणाः—क्षान्त्यादयः त एव प्रत्ययाः-कारणानि यस्य तद् गुणप्रत्ययं, चारित्रमस्यास्तीति
चारित्रवान् तस्य चारित्रवत् एवेदं भवति, एतदुक्तं भवति-अग्रमत्तसंयतस्य आत्मर्षौपध्यादिक्रद्धिप्राप्तस्य चेति गाथार्थः ॥ ५८ तं
मणपज्जवणाणं, तदेतन्मनःपर्यायज्ञानमिति ॥

‘सै किं तं केवलज्ञानमित्यादि ॥(१९-१११)॥ अथ किं तत् केवलज्ञानं?, केवलज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-भवस्थकेवलज्ञानं
च सिद्धकेवलज्ञानं च, भवन्त्यस्मिन् कर्मवशवाचिनः प्राणिन इति भवः, भवो गतिर्जन्मेति पर्यायाः, भवे तिष्ठतीति भवस्थः तस्य
केवलज्ञानं २, ‘षिथौ संसार्द्धौ’ ‘साध साध संसिद्धौ’ ‘षिधूं शान्त्रे सांगल्ये च’ सिध्यति स्म सिद्धः-न्यो येन गुणेन निष्पन्नः- परिनि-

ष्ठितो, न पुनः साधनीयः, सिद्धादनवत् स सिद्धः, स च कर्मसिद्धादिभेदादनेकविधः, उक्तं च-‘कर्मसिद्धिर्पे य विज्जा य, मते
जोमे य आगमे । अत्थ ज्जा अभिष्पाए, तवे कम्मक्खए इय ॥ १ ॥’ इह कर्मक्षयसिद्धेनाधिकारः, स चाशेषकर्माश्रयत्वात् कर्म-
क्षयसिद्धः, सितध्वंसित्वात् सिद्धः, ‘सि वर्णान्धनयो’रिति सितं-वद्धमष्टप्रकारं कर्म तद् ध्वंसितुं शीलमस्येति सितध्वंसी सिद्धः,
तस्य केवलज्ञानं २ ॥

‘से किं त’मित्यादि, अथ किं तद् भवस्थकेवलज्ञानं?, २ द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-सयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च अयोगिभवस्थके-
वलज्ञानं च, इह शुज्यन्त इति योगाः-‘कायादयः, उक्तं च-‘कायवाङ्मनःकर्म योगः’ तत्रौदारिकादिशरीरयुक्तस्यात्मनो वीर्यपरिणति-
विशेषः काययोगः, तथौदारिकवैक्रियाहारकशरीरव्यापाराहृतवाग्द्रव्यसमूहसाचिव्यात् जीवव्यापारो वाग्योगः, तथौदारिकवैक्रिया-
हारकशरीरव्यापाराहृतमनोद्रव्यसमूहसाचिव्याज्जीवव्यापारो मनोयोगः, तद्यथासम्भवं योगोऽस्य विद्यत इति सयोगी सयोगी चासौ
भवस्थश्च २, तस्य केवलज्ञानं, एवं न योगी २ स च भवस्थश्च तस्य केवलज्ञानं २, शैलेश्यवस्थागतस्येत्यर्थः, अथ किं तत् सयोगि-
भवस्थकेवलज्ञानं?, २ द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-प्रथमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च अप्रथमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च,
तत्र प्रथमसमयस्वतत्प्रथमतयात्पत्तिसमय एव गृह्यते, न प्रथमोऽप्रथमः-द्वितीयादयः सर्व एव शैलेश्यवस्थाप्राप्तेरप्रथमसमया इति,
अथवेत्यन्यथा प्रतिपाद्यते, ‘चरमसमये’त्यादि, तत्र चरमः-सयोगिकालान्त्यसमयः, न चरमोऽचरमः पश्चात्तुपूर्व्यां चरमादारभ्य
सर्व एवाकेवलप्राप्तेरचरमा इति । ‘सेत’ मित्यादि, निगमनम्, ‘से किं त’मित्यादि, अत्रापि शैलेश्यवस्थाभावि केवलज्ञानम-
धिकृत्यवमेव भावनीयमलं विस्तरेण । ‘सेत’ मित्यादि, निगमनम्, तदेतद्भवस्थकेवलज्ञानम् ॥

‘सि किं त’मित्यादि ॥ (२०-११३) ॥ अथ किं तत् सिद्धकेवलज्ञानं ?, सिद्धकेवलज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-अनन्तरासिद्धकेवलज्ञानं च परम्परसिद्धकेवलज्ञानं च, तत्र शैलेश्यवस्थापर्यन्तवर्तिसमयसमासादितसिद्धत्वस्य तास्मिन्नेव समये यत् केवलज्ञानं तदनन्तरासिद्धकेवलज्ञानं, ततो द्वितीयादिसमयेष्वनन्तामप्यनागताङ्गां परम्परसिद्धकेवलज्ञानमिति ॥

‘सि किं त’मित्यादि ॥ (२१-१३०) ॥ प्रश्नसूत्रस्य निर्वचनम्-अनन्तरासिद्धकेवलज्ञानं पंचदशविधं प्रज्ञप्तं, सिद्धानामेवानन्तरभ-वगतोपाधिभेदेन पंचदशभेदाभिन्नत्वात्, पंचदशभेदाभिन्नतामेव दर्शयन्नाह-तद्यथा-तीर्थसिद्धा इत्यादि, तत्र येनेह जीवा जन्म-जरामरणसालिलं मिथ्यादर्शनाविरतिगंभीरं विचित्रदुःखगणकरिमकरं रागाद्वेषवनप्रक्षोभितमनन्तसंसारसागरं तरन्ति तर्तीर्थमिति, तच्च यथाऽवस्थितसकलजीवाजीवाद्विपदार्थप्ररूपकं अत्यन्तानवधान्याविज्ञातचरणकरणाक्रियाधारं अचिन्त्यशक्तिसमन्वितविस्वा-हृदुपकल्पं चतुस्त्रिंशदातिशयसमन्वितपरमशुक्लप्रणीतं प्रवचनम्, एतच्च संघः प्रथमगणधरो वा, तथा चोक्तम्- “तित्थं भंते तित्थं, तित्थकरे तित्थं ?, गोयमा ! अरिहा नियमा ताव तित्थंकरे, तित्थं पुण चाडव्यणो समणसंघो पढमणहरो वा” इत्यादि, ततश्च तास्मिन्नुपपन्ने ये सिद्धास्ते तीर्थसिद्धाः, अतीर्थसिद्धास्तीर्थान्तरसिद्धा इत्यर्थः, श्रूयते च ‘जिणन्तरे साहुवोच्छेओ’ति, तत्रापि ज्ञातिसमरणादिनाऽवासापवर्षमार्गाः सिध्यन्ति एव, मरुदेविप्रभृतयो वाऽतीर्थसिद्धास्तदा तीर्थस्यानुत्पन्नत्वात्, तीर्थकरसिद्धास्तीर्थकरा एव, अतीर्थकरसिद्धा अन्ये सामान्यकेवलिनः, स्वयम्बुद्धाः सन्तो ये सिद्धास्ते स्वयंबुद्धसिद्धाः, प्रत्येकबुद्धाः सन्तो ये सिद्धास्ते प्रत्येकबुद्धसिद्धा इति । अथ स्वयंबुद्धप्रत्येकबुद्धयोः कः प्रतिविशेष इति, उच्यते, बोध्युपधिश्चुतल्लिगाकृतो विशेषः, तथाहि-स्वयंबुद्धा बाह्यप्रत्ययमन्तरेणैव बुध्यन्ते, प्रत्येकबुद्धास्तु न ताद्विरहेण, श्रूयते च बाह्यवृषभादिप्रत्ययसापेक्षा करकञ्वादीनां प्रत्येकबुद्धानां बोधि-

रिति, उपधिस्तु स्वयंबुद्धानां द्वादशविधः पात्रादिः, प्रत्येकबुद्धानां तु नवविधः प्रावरणवर्जः, स्वयंबुद्धानां पूर्वाधीतश्रुते अनियमः, प्रत्येकबुद्धानां तु नियमतो भवत्येव, लिगप्रातिपत्तिः स्वयम्बुद्धानां आचार्यसन्निधावपि भवति, प्रत्येकबुद्धानां तु देवता प्रथच्छ्रुतीत्यलं विस्तरेण । 'बुद्धयोधितासिद्धाः' बुद्धाः-आचार्यास्त्वर्गोधिताः सन्तो ये सिद्धास्ते इह गृह्यन्ते, एते च सर्वेऽपि केचित् स्त्रीलिङ्गसिद्धाः केचित् पुष्टिङ्गसिद्धाः केचिन्नपुंसकलिङ्गसिद्धा इति, आह- तीर्थकरा अपि स्त्रीलिङ्गसिद्धा भवन्ति ? भवन्तीत्याह, यत उक्तं सिद्धप्राप्तौ- 'स्ववत्थोवा तित्थगारीसिद्धा, तित्थगारितित्थे णोतित्थासिद्धा संखेज्जगुणा, तित्थगारितित्थे णोतित्थगारिसिद्धाओ संखेज्जगुणाओ, तित्थगारितित्थे णोतित्थगारसिद्धा संखेज्जगुणा' इति, न तु नपुंसकलिङ्गः, प्रत्येकबुद्धान्तु पुष्टिङ्गा एव, स्वलिङ्गसिद्धा द्रव्यलिङ्गं प्राति रजोहरणगोच्छकधारिणः, अन्यलिङ्गसिद्धाः परित्राजकादिलिङ्गे सिद्धाः, गृहिलिङ्गसिद्धा मरुदेवीप्रभृतयः, एकसिद्धा इति एकस्मिन् समये एक एव सिद्धः, 'अणेगसिद्धा' इति एकस्मिन् यावद् अष्टशतं सिद्धं, यत उक्तम्-वत्तीसा अडयाला सट्टी वावत्तरी य बोद्धव्वा । तुलसीतीर्त्त छन्नउई दुरहिय अट्टुत्तरसयं च ॥१॥ अत्राह चोदकः-ननु सर्व एवैते भेदास्तीर्थासिद्धातीर्थसिद्धभेदद्वयान्तर्भावितः, तथाहि-तीर्थसिद्धा एव तीर्थकरसिद्धाः, अतीर्थकरसिद्धा अपि तीर्थ[कर]सिद्धा वा स्युः अतीर्थसिद्धा वेत्येवं शेषेष्वपि भावनीयमिति, अतः किमभिरिति, अत्रोच्यते, अन्तर्भावे सत्यपि पूर्वभेदद्वयादेवोत्तरोत्तरभेदाप्रतिपत्तेः, अज्ञातज्ञापनार्थं च भेदाभिधानमिति । 'सेत'मित्यादि, निगमनम् ॥

'से किं तं परम्पर' इत्यादि ॥ २२-१३३ ॥ न प्रथमसमयसिद्धाः अप्रथमसमयसिद्धाः- परम्परसिद्धविशेषणप्रथमसमयवर्तिनः, सिद्धत्वद्वितीयसमयवर्तिनः इत्यर्थः, न्यादिषु तु द्विसमयसिद्धादयः प्रोच्यन्ते, यद्वा सामान्येनाप्रथमसमयसिद्धा आभि-

थानविशेषतो द्विसमयादिसिद्धाभिधानमिति, शेषं प्रकटार्थं, यावत् तं समासतो इत्यादि, तदिति सामान्येन केवलज्ञानमभिगु-
ह्यते, द्रव्यतः केवलज्ञानी सर्वद्रव्याणि—धर्मास्तिकायादीनि साक्षाज्जानाति पश्यति, क्षेत्रतः केवलज्ञानी सर्वं क्षेत्रं लोकालो-
कभेदभिन्नं साक्षाज्जानाति पश्यति, (श्र० १०००) इह च धर्मास्तिकायादिसर्वद्रव्यग्रहणे सत्यप्याकाशास्तिकायस्य क्षेत्रत्वेन रू-
ढत्वाद् भेदेनोपन्यासः, कालतः केवलज्ञानी सर्वं कालमतीतानागतवर्तमानभेदभिन्नं साक्षाज्जानाति पश्यति, भावतः केवलज्ञानी
सर्वान् जीवाजीवगतान् भावान् गतिकषयाद्यगुरुलक्षणादीन् साक्षाज्जानाति पश्यति ।

इह च केवलज्ञानदर्शनोपयोगिचिन्तायां क्रमोपयोगादौ धरीणामनेकविधा विप्रतिपत्तिः अतः संक्षेपतो विनेयजनानुग्रहाय तत्प्रद-
र्शनं क्रियत इति, तत्र-केई भणंति जुगत्वं जाणइ पासइ य केवली णियमा । अन्ने एगंतरियं इच्छंति सुओविदसेणं॥१॥
अन्ने ण चैव वीसुं दंसणमिच्छंति जिणवरिदस्स । जं चिय केवलनाणं तंचिय से दंसणं विंति ॥२॥ गाथाद्वयम्, अस्य
व्याख्या-केचन सिद्धसेनाचार्यादयः भणंति, किं?, युगपद्-एकस्मिन्नेव काले जानाति पश्यति च, कः?, केवली, न त्वन्यः, नियमात्-
नियमेन ॥ अन्ये जिनभद्रगणिक्षमाश्रमप्रभृतयः एकान्तरितं जानाति पश्यति चेत्येवमिच्छन्ति, श्रुतोपदेशेन यथाश्रुतागमा-
नुसारेणेत्यर्थः, अन्ये तु धृक्काचार्याः न नैव विष्वक् पृथक् तद्दर्शनामिच्छन्ति जिनचरेन्द्रस्य, केवलिन इत्यर्थः, किं तर्हि?, य-
देव केवलज्ञानं तदेव 'से' तस्य केवलिनो दर्शनं भुवते, क्षीणावरणस्य देशज्ञानाभाववत् केवलदर्शनाभावादिति भावना, अयं गा-
थाद्वयार्थः । साम्प्रतं युगपदुपयोगवादिमतप्रदर्शनायाह—जं केवलाहं सादी अपडजवासियाहं दोवि भणियाहं । ता विंति
केइ जुगत्वं जाणइ पासइ य सव्वन्दू ॥ ३ ॥ यस्मात् केवलज्ञानदर्शने साध्यपर्यवसिते इे अपि भणिते ततः भुवते केचन सि-

इसेनाचार्यादयः, किं?, युगपद्-एकस्मिन् काले जानाति पश्यति च, कः?, सर्वज्ञ इति गाथार्थः ॥ इहराऽऽदीणिधनत्तं मिच्छा-
वरणकत्वयोति व जिणस्स । इयरेतरावरणता अहवा निक्कारणावरणं ॥ ४ ॥ इतरथा अन्यथा आदिनिधनत्वं सा-
दिपर्यवसानत्वं केवलज्ञानदर्शनयोरुत्पत्त्यनन्तरमेव केवलज्ञानोपयोगकाले केवलदर्शनाभावात्, एवं केवलदर्शनोपयोगकालेऽपि
केवलज्ञानाभावात्, तथा मिथ्याऽऽवरणक्षय इति वा जिनस्य, न ह्यपनीतावरणौ द्वौ प्रदीपौ क्रमेण प्रकाश्यं प्रकाशयत इत्य-
भिप्रायः, तथा इतरेतरावरणता स्वावरणे क्षीणेऽप्यन्यतमभावे अन्यतमाभावादिति भावना, अथवा निक्कारणावरणमित्य-
कारणमेव अन्यतरोपयोगकालेऽन्यतरस्यावरणं, तथा च सति सर्वदैव भावाभावप्रसङ्गः, तथा चोक्तम्—“नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वाऽहै-
रोरन्यानपेक्षणात् । अपेक्षतो हि भावानां, कादाचित्कत्वसम्भवः ॥ १ ॥” इति गाथार्थः ॥ तहय असञ्चन्नुत्तं असञ्चद-
रिस्सणत्पसंगो य । एगंतरोवओगो जिणस्स दोसा बहुविहीया ॥ ५ ॥ तथा च सति असर्वज्ञत्वासर्वदर्शित्वप्रसंगश्च,
पाक्षिकं वा असर्वज्ञत्वं, यदा सर्वज्ञो न तदा सर्वदर्शी, दर्शनोपयोगाभावाद्, एवं यदा सर्वदर्शी न तदा सर्वज्ञः, ज्ञानोपयोगाभावात्,
एवमेकान्तरोपयोगोऽभ्युपगम्यमाने सति जिनस्य-केवलिनो दोषा बहुविधा इति गाथार्थः ॥ एवं परेणोक्ते सत्यागमवाद्याह—
भणणति भिन्नमुहुत्तोवयोगकालेवि तो तिणाणिस्स । मिच्छा छावट्टि सागराहं तस्स य खओवसमो ॥ ६ ॥ यदुक्त-
मितरथाऽऽदिनिधनत्वमिति तदसदिति दर्शयति, उपयोगानुपयोगकालापेक्षयैव साद्यपर्यवसितत्वात् केवलज्ञानदर्शनयोरित्याभिप्रा-
यो, न चानार्थमिदं, कथं?, भण्यते-अन्यथा हि भिन्नमुहुत्तोपयोगकालेऽपि मत्यादीनां ततस्त्रिज्ञानिनः मिथ्या षट्षष्टिः सागरो-
पमाणि क्षयोपशमः, प्रातिपादितश्च सन्ने, न च युगपदेव मत्याद्युपयोगः, एवं क्षाधिकोपयोगोऽपि भविष्यति जीवस्वाभाव्यादिति गा-

शाऽभिप्रायः । न च क्षयकार्येण अवश्यमनवरतमेव भवितव्यमिति दर्शयन्नाह—अह पावि एवं ता सुण जहेव स्वीणंतराहओ
अरहा । संतेवि अंतरायक्खयम्मि पंचप्पगारम्मि ॥ ७ ॥ सततं न देति लहति च भुंजति उवभुंजई च स-
व्वन्नु । कज्जम्मि देति लभति च भुंजति तहेव इहइंपि ॥ ८ ॥ किंच—दित्तस्स लभंतस्स य भुंजंतस्स च जिणस्स
एस गुणो । स्वीणंतराहयत्ते जं से विण्ठं न संभवइ ॥ ९ ॥ उवउत्तस्सेमेव य णाणम्मि च दंसणम्मि च जिण-
स्स । स्वीणावरणगुणोऽयं जं कस्सिणं सुणइ पासइ वा ॥ १० ॥ चो-पासंतोऽवि न जाणइ जाणं च ण पासती
जइ जिणंदो । पवं न कदाहवि सो सव्वन्नु सव्वदरिसी य ॥ ११ ॥ पश्यन्नापि न जानाति जानन्वा न पश्यति यदि
जिनेद्रः एवं न कदाचिदप्यसौ सर्वज्ञः सर्वदर्शी वा, युगपदन्यतरोपर्योगकालेऽन्यतरोपर्योगाभावादिति गाथार्थः ॥ सिद्धान्तवा-
द्याह—जुगवमजाणंतोऽवि हु चउहिवि पाणेहिं जहेव चउणाणि । भणणइ तहेव अरहा सव्वन्नु सव्वदरिसी य ॥ १२ ॥
इयं तु निगदासिद्धेव, नवरं क्षायिकभावमाश्रित्येति गाथार्थः ॥ पुनरप्याह—तुल्ले उभयावरणक्खयम्मि पुव्वतरसुव्वभवो
कस्स! । दुविहुवयोगाभावे जिणस्स जुगवंति चोदेति ॥ १३ ॥ तुल्ये उभयावरणक्षये केवलज्ञानदर्शनावरणक्षये पूर्व-
तरं प्रथमतस्सुद्भवः—उत्पादः कस्य?, यदि ज्ञानस्य स किनिबन्धन इति वाच्यं, तदावरणक्षयानिबन्धन इति चेत् दर्शनेऽपि
तुल्य इति तस्याप्युद्भवप्रसंगः, एवं दर्शनेऽपि वाच्यं, अतः स्वावरणक्षयेऽपि दर्शनाभाववत् ज्ञानस्याप्यभावप्रसंगः विपर्ययो वा,
एवं-द्विविधोपर्योगाभावे जिनस्य युगपदिति चोदयति, अयं गाथार्थः ॥ अत्र सिद्धान्तवाद्याह—भण्णति ण एस नियमो जु-
गवुप्पक्षेण जुगवमेवेह । होयव्व उवओणेण एत्थ सुण ताव दिट्ठंतं ॥ १४ ॥ जह जुगवुप्पत्तियिवि सुत्ते सम्मत्त-

मत्सिस्तुतादीणिं । णत्थि जुगवोवयोगो सव्वेसु तहेव केवलिणो ॥ १५ ॥ भणियंपि य पक्खत्तीपक्खवणादीसु जह जि-
णो समयं । जं जाणती न पासइ तमणुरयणत्पभादीणिं ॥ १६ ॥ इदं गाथात्रयमपि प्रकटार्थम् । अयुना ये केवलज्ञा-
नदर्शनाभेदवादिनस्तन्मतशुपुन्यस्यबाह—जह किर खणिणावरणे देसन्नाणाण संभवो न जिणे । उभयावरणादीतिं त-
ह केवलदंसणस्सावि ॥ १७ ॥ निगदसिद्धा । सिद्धान्तवाधाह—देसन्नाणोवरमे जह केवलणाणसंभवो भणिओ । देस-
इंसणविगमे तह केवलदंसणं होउ ॥ १८ ॥ अह देसणाणदंसणविगमे तुह केवलं मयं णाणं । ण मतं केवलदंस-
णसंछामेतं णणु तवेयं ॥ १९ ॥ भणणइ जहोहिणाणि जाणइ व पासइ व भासितं सुत्ते । न य णाम ओहिदंसणणाणे-
गतं तह इमंपि ॥ २० ॥ जह पासइ तह पासतु पासति सो जेण दंसणं तं से । जाणति य जेण अरहा तं से
णाणंति वत्तव्वं ॥ २१ ॥ स्वपक्षसमर्थनायैव सिद्धान्तवाधाह—णाणम्मि दंसणम्मि य एत्तो एगतरयम्मि उवउत्तो ।
सव्वस्स केवललिरसा जुगवं दो णत्थि उवओगा ॥ २२ ॥ उवओगो एणयरो पणुवीसत्तिमे सते सिणायस्स ।
भणिओ विण्डत्थो च्चिय इट्ठुइसे विसेसेउं ॥ २३ ॥ गाथाद्वयमपि निगदसिद्धं, नवरं भगवत्यां पंचविंशतितमे श्रोतेऽधि-
कारोपलक्षिते 'सिणायस्स' चि स्नातकस्य केवलिनः । सिद्धान्तवाधनुद्धतत्वमागमभक्तिं च परां ख्यापयन्नाह—कस्स व
णाणमत्तमिणं जिणस्स जदि होज्ज दोवि उवओगा ? । णुणं ण होति जुगवं जेण णिसिद्धं सुत्ते बहुसो ॥ २४ ॥
निगदसिद्धैवेत्यलं प्रसंगेन, प्रकृतं प्रस्तुतमः ।

'अह'० गाहा ॥ (५९--१३४) ॥ इह मनःपर्यायज्ञानानन्तरं सूत्रक्रमोद्देशतः शुद्धिभातश्च प्राक्केवलज्ञानशुक्तं, तदुपन्यस्तय-

इत्यतस्तदर्थोऽयमथशब्दः, उक्तं च-‘अथशब्दः प्रकियाप्रश्नानन्तर्यमंगलोपन्यासप्रतिवचनसमुच्चयेषु’ सर्वाणि च तानि द्रव्याणि सर्वद्रव्याणि जीवाजीवलक्षणाणि तेषां परिणामाः-प्रयोगविश्रसोभयाख्या उत्पादादयः सर्वद्रव्यपरिणामास्तेषां भावः-सत्ता स्वलक्षणमित्यनर्थान्तरं तस्य विशेषण ज्ञापनं विज्ञप्तिः विज्ञानं वा विज्ञप्तिः, तत्र भेदोपचारात्तस्या विज्ञप्तेः-परिच्छिन्नेः कारणं सर्वद्रव्यपरिणामभावविज्ञप्तिकारणं, अथवा विज्ञप्तिरेव कारणं विज्ञप्तिकारणं, अत एव सर्वक्षेत्रकालविषयं तत्, क्षेत्रादीनामपि द्रव्यत्वात्, तच्च ज्ञेयानन्तत्वादनन्तं, शश्वद्भावाच्छाश्वतं, सद्योपयोगादिति भावार्थः, प्रतिपत्तनशीलं प्रतिपाति न प्रतिपाति अप्रतिपाति, सदाऽवस्थितमित्यर्थः, आह—यच्छाश्वतं तदप्रतिपात्येवातः किं विशेषणेनेति?, उच्यते, मा भूद् यावद्भवति तावच्छाश्वतं मनवरतमेव भवतीति प्रतिपत्तिः, न पुनरवध्यादिवदन्यथेत्यतो विशेषणमित्यनवरतं भवति सर्वकालं चेति, अथैकपदव्याभिचारोऽपि विशेषणविशेष्यभावो भवतीति ज्ञापनार्थं, तथाहि—शाश्वतमप्रतिपात्येव, अप्रतिपाति तु शाश्वतमशाश्वतं वा, अप्रतिपात्यवधेरप्यशाश्वतत्वादिति, एकविधम्-एकप्रकारं आवरणाभावात् क्षयस्यैकरूपत्वात्, केवलं-मत्यादिनिरपेक्षं, केवलं च तज्ज्ञानं चेति गार्थार्थः ॥ इह तीर्थकृतं समुपजातकेवलः सत्त्वानुग्रहार्थं देशनां करोति, तीर्थकरनामकर्मोदयात्, ततश्च ध्वनेर्द्रव्यश्रुतरूपत्वात्स्य च भावश्रुतपूर्वकत्वात् श्रुतज्ञानसम्भवादनिष्टापात्तिरिति मा भून्मतिमोहोऽव्युत्पन्नबुद्धीनामित्यतस्तद्विनियत्यर्थमाह—

‘केवलं’ गाहा ॥ (* ६०—२३सू० १३९) ॥ इह तीर्थकरः केवलज्ञानेनार्थान्-धर्मास्तिक्कायादीन् सूर्त्तासूर्त्तान् अभिलाष्यानाभिलाष्यान् ज्ञात्वा विनिश्चित्य केवलज्ञानेनैव ज्ञात्वा, नतु श्रुतज्ञानेन, तस्य क्षायोपशामिकत्वात्, केवलिनश्च तद्भावात्, सर्वशुद्धौ देशशुद्ध्यभावादित्यर्थः ‘तत्र’ तेषामर्थानां मध्ये प्रज्ञापनं प्रज्ञापना तस्या योग्याः प्रज्ञापनायोग्याः तान् भाषते-तानेव वाक्ति,

नेतरानिति, प्रज्ञापनीयानिति न सर्वानेव भाषतेऽनन्तत्वाद् आयुषः परिमितत्वात्, किं तर्हि?, योग्यानेव, गृहीतृशक्त्यपेक्षया, यो हि यावतां योग्य इति, तत्र केवलज्ञानोपलब्धार्थाभिधायकः शब्दराशिः प्रोच्यमानस्तस्य भगवतो वाग्योग एव भवति, न श्रुतं, नामकर्माद्यनिबन्धनत्वात्, श्रुतस्य च क्षायोपशमिकत्वात्, स च श्रुतं भवति 'शेषं' शेषमित्यप्रधानं, एतदुक्तं भवति-श्रोतृणां श्रुतग्रन्थानुसारि भावश्रुतनिबन्धनत्वाच्छेषम्-अप्रधानं द्रव्यश्रुतमित्यर्थः, अन्ये त्वेवं पठन्ति- 'वहजोग सुयं ह्वह तेसिं' स वाग्यो-
गः श्रुतं भवति तेषां श्रोतृणां, भावश्रुतकारणत्वादित्यभिप्रायः, अथवा वाग्योगः श्रुतं द्रव्यश्रुतमेवेति गार्थार्थः। 'से नं' इत्यादि-
निगमनम् । तदेतत् केवलज्ञानं, तदेतत्प्रत्यक्षम् । एवं प्रत्यक्षे प्रतिपादिते सति परोक्षस्वरूपमनवगच्छन्नाह चोदकः—

'से किं त' मित्यादि ॥(२४-१४०)॥ अथ किं तत् परोक्षं?, परोक्षं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—आभिनिवोधिकज्ञानपरोक्षं

च श्रुतज्ञानपरोक्षं च, चो पूर्ववत्, अनयोश्चेत्थं क्रमोपन्यासे प्रयोजनमुक्तमेव ॥ साम्प्रतं स्वाम्यभेदप्रतिपादनायाह—'जन्थ आभिनिवोहियणाणं मित्यादि, यत्र पुरुषे इन्द्रियनोइन्द्रियक्षयोपशमे वा आभिनिवोधिकज्ञानं तत्रैव पुरुषादौ श्रुतज्ञानं, तथा यत्र श्रुतज्ञानं तत्राभिनिवोधिकज्ञानम् । आह—यत्राभिनिवोधिकं ज्ञानं तत्र श्रुतज्ञानमित्युक्ते यत्र श्रुतज्ञानं तत्राभिनिवोधिक-
ज्ञानमिति गम्यत एवेत्यतः किमनेनोक्तेनेति?, अत्रोच्यते, नियमतो न गम्यत इत्यतो नियमार्थं, तथा चाह-'दोवि एयाई' इत्यादि,
द्वे अध्येते-आभिनिवोधिकश्रुते अन्योऽन्यानुगते-परस्परं प्रतिबद्धे, स्यादेतद्-एवं सत्यभेद एवास्त्वनयोरित्याशङ्क्याह-'तह्विचि पुणा'
इत्यादि, तथापि पुनराचार्याः नानात्वं-भेदं प्रज्ञापयन्ति प्ररूपयन्ति, कथं?, लक्षणभेदाद्, दृष्टश्चान्योऽन्यानुगतयोरप्येकाकाश-
स्थयोर्धर्माधमास्ति काययोर्लक्षणभेदाद्धेद इति, तत्र यो हि गतिपरिणामपरिणतयोर्जीवपुद्गलरक्षणतद्युपहृन्भेदतुर्जलमिव क्षपस्य स

खल्वसंख्यप्रदेशात्मकोऽमूर्त्तिर्धर्मास्तिकाय इति, तथा यः स्थितिपरिणामपरिणतयोर्जिविपुद्गलयोरेव स्थित्युपष्टम्भहेतुर्विवक्षया क्षितिरिव क्षपस्य स खल्वसंख्येयप्रदेशात्मकोऽमूर्त्त एवाधर्मास्तिकाय इति, एवमाभिनवोधिकश्रुतयोरपि लक्षणभेदाद्भेदः, तथा चाह—‘आभिनिवुञ्ज्झइ’ इत्यादि, आभिनिवुष्यत इत्याभिनिवोधिकं—आत्मनः परिणामविशेषः, एवं शृणोतीति श्रुतं—आत्मन एव परिणामविशेष इति, एतदुक्तं भवति—यादिन्द्रियमनोनिमित्तमात्मनो विज्ञानं श्रुतग्रन्थानुसारेणोपजायते तत् श्रुतं, येषामिन्द्रियमनोनिमित्तमाभिनिवोधिकमिति । इत्थं लक्षणभेदाद्भेदमभिधायानुना प्रकारान्तरेण भेदमभिधित्सुराह—‘मतिपुञ्चं सुतं, ण मती सुयपुञ्चिय्या’ ‘पू पालनपूरणयो’रित्येतस्य पूर्यते प्राप्यते प्राप्यते वाऽनेन कार्यमिति पूर्व-कारणं, मतिः पूर्वमस्येति मतिपूर्वं, श्रुतं श्रुतज्ञानं, तथा चेदं मत्या पूर्यते प्राप्यते प्राप्यते वा, अन्यथा प्रणश्यतीत्यर्थः, न मतिः श्रुतपूर्वेत्ययं महात् भेद इति ॥ अत्राह—मतिश्रुतयोर्दुर्गपदेव सम्भ्यत्तवावाप्तौ भाव उक्तः, अज्ञानयोरपि विनामः, तत् कथं मतिपूर्वं श्रुतमिति ?, किंच—मतिपूर्वकत्वेऽभ्युपगम्यमाने सति मतिज्ञानभावेऽपि तत्काले श्रुतमज्ञानं प्राप्तोति, अनापं चेदमिति, अत्रोच्यते, ननु लब्धिं प्रति मतिश्रुते समकाले भवतः, न तूपयोगोऽनयोः समकाले इति मतिपूर्वं श्रुतं, इह पुनः को भावार्थः ?—श्रुतोपयोगो मतिप्रभवः, यतो नासंचिन्त्य मत्या श्रुतग्रन्थानुसारि विज्ञानमुत्पद्यते । आह—एवं मतिरपि श्रुतपूर्वा भवत्येव, तथाहि—शब्दं श्रुत्वा या मतिरुत्पद्यते सा श्रुतपूर्वेति प्रतीतं, अतो न विशेषो, यथा मतिपूर्वं श्रुतं तथा मतिरपि श्रुतपूर्वेति, अत्रोच्यते, ननु सा द्रव्यश्रुतोद्भवा वर्त्तते, इह तु न मतिः श्रुतपूर्वेति, का भावना?, भावश्रुतात् सक्थात् मतिर्नास्तीति, यद्वा कार्यतया निषिध्यते, न पुनः क्रमेण, क्रमेण तु श्रुतोपयोगात् च्युतस्य मत्त्ववस्थानमिष्यत एवेत्यलं प्रसङ्गं, न चैतत् स्वमनीषिकयोच्यते, यतोऽभ्यधापि भाष्यकृता—‘णाणाणऽण्णाणाणि य समकालाहं यतो

महसुयाहं । तो न सुयं मतिपुव्वं मतिणाणे वा सुयऽण्णाणं ॥ १ ॥ इह लद्धिमहसुयाहं समकालाहं न त्वययोगो सिं । मतिपुव्वं सुय-
मिह पुण सुतोपयोगो मतिप्पभवो ॥ २ ॥ सोऽण जा मती ते सुयपुव्वच्चि तेण ण विसेसो । सा दव्वसुयप्पभवा भावसुयाओ मती
नत्थि ॥ ३ ॥ कज्जतया ण तु कमसो कमेण को वा मतिं निवारइ ? । जं तत्थावत्थाणं चुतस्स सुत्तोवयोगाओ ॥ ४ ॥ ” इतश्च
मतिश्रुतयोर्भेदः, भेदभेदात्, तथाहि-अवग्रहादिभेदाद्ष्टाविंशतिविधं मतिज्ञानं, अङ्गप्रविष्टाद्यनेकभेदभिन्नं च श्रुतज्ञानं, इन्द्रियोप-
योगलाभतो उक्तो (० लब्धिधविभागतो) वा, उक्तञ्च-“सोऽंदिओवल्लही होइ सुतं सेसयं तु मतिणाणं । मोत्तूणं दव्वसुयं अक्खरलंभो
य सेसेसु ॥ १ ॥ ” इतश्च भेदः, अनक्षरमपि मतिज्ञानं, अक्षरानुगतं च श्रुतज्ञानमिति, अथवाऽऽत्मप्रत्यायकं मतिज्ञानं स्वपरप्रत्यायकं
श्रुतज्ञानम्, आवरणभेदाच्च भेद इत्यलं अतिप्रसङ्गेन, इह च यथा मतिश्रुतयोः कार्यकारणभेदान्मिथो भेदस्तथा सम्यग्भिध्यादर्श-
नपरिग्रहविशेषात् स्वरूपतोऽपि भेद इति दर्शयन्नाह--

‘अविसेसित्ता’ इत्यादि ॥ (२५-१४२) ॥ अविशेषिता मतिः सामान्येनैव मतिज्ञानं मत्तज्ञानं च, सामान्येनोभयत्रापि
मतिशब्दप्रवृत्तेः, विशेषिता मतिः स्वामिविशेषेण सम्यग्ग्रह्येर्भतिर्मातिज्ञानं, निश्चयनयदर्शनेन स्वकार्यप्रसाधकत्वात्, मिथ्यादृष्टेर्भतिः
मत्तज्ञानं, तत्त्वतः स्वफलरहितत्वादित्यर्थः, एवं श्रुतस्त्रयमपि व्याख्येयम् । आह--क्षयोपशमादिकारणाभेदे घटादिपरिच्छेदकार्याभेदे
च कथं मिथ्यादृष्टेरज्ञाने इति, तथा च मिथ्यादृष्टेरपि क्षयोपशमादेव मतिश्रुतप्रवृत्तिः, तथोर्ध्वादिलक्षणाकारमेव घटादिसंवेदनामिति,
अत्रोच्यते, मिथ्यादृष्टेरज्ञाने मतिश्रुते, सदसतोरविशेषादुन्मत्तकवद्, उक्तं च भाष्यकारेण—सदसदविसेसणाओ भवहेउ-
जहिच्छिओवलंभाओ । पाणफलाभावातो मिच्छादिट्टिस्स अन्नाणं ॥ १ ॥ विनेयजानानुग्रहार्थमियं लेशतो व्याख्यायत

इति, मिथ्यादृष्टिः कथंचित् सन्तमपि पुरुषे देवादियधर्मं न प्रतिपद्यते, पुरुष एवेत्यभ्युपगमात्, तथा असन्तमपि षटादिधर्मं प्रतिपद्यते, अस्त्येवेत्यभ्युपगमात्, अतः सदसतोरविशेष इति, अतश्च मिथ्यादृष्टेर्भ्रमतिश्रुते अज्ञाने, भवहेतुत्वान्च मिथ्यादर्शनवत्, इतश्चाज्ञानं यदृच्छोपलब्धेरुन्मत्तवत्, इतश्चाज्ञानं फलाभावादन्धप्रदीपवत्, ज्ञानस्य हि फलं विरतिः, सा च मिथ्यादृष्टेर्न विद्यते इत्यलं प्रसंगेन, प्रकृतं प्रस्तुभः, इह मतिपूर्वं श्रुतमितिकृत्वा मतिज्ञानमेवाधिकृत्य प्रश्नस्रजमाह-

‘से किं तं मित्यादि ॥ (२६-१४४) ॥ अत्र निर्वचनं-द्विविधं प्रज्ञसं, तद्यथा-श्रुतनिश्चितं चाश्रुतनिश्चितं च, चो पूर्ववत्, श्रुतमिह सामायिकादि लोकविन्दुसारान्तं द्रव्यश्रुतं गृह्यते, तदनुसारेण श्रुतपरिकर्मितमतेस्तदपेक्षमेव च उत्पादकाले यत्तु तन्निरपेक्षमेवोत्पद्यते तत् श्रुतनिश्चितं अवग्रहादि, यत्तु तन्निरपेक्षं तथाविधक्षयोपशमभवमेव वर्तते तदश्रुतनिश्चितं-औत्पत्तिकयादि ॥ आह-इदमप्यवग्रहादिरूपमेव, सत्यं, किन्तु श्रुतानुसारमन्तरेणोत्पत्तेर्भेदेनोक्तं । तत्राल्पतरवक्तव्यत्वाद्श्रुतनिश्चितमतिज्ञानप्रतिपादनायाह-‘से किं तं’ मित्यादि, अत्र

उत्पत्तिष्यांगमाह ॥ (*६१-१४४) ॥ उत्पत्तिरेव प्रयोजनं यस्याः सा औत्पत्तिकी, आह-क्षयोपशमः प्रयोजनमस्याः, सत्यं, किन्तु स खल्वन्तरंगत्वात् सर्वबुद्धिसाधारण इति न विवक्ष्यते, न चान्यच्छास्त्रस्वकर्माभ्यासादिकर्मपेक्षत इति, विनयो-शुरुश्रुषा स कारणमस्यास्तत्प्रधाना वा वैनायिकी, अनाचार्यकं कर्म साचार्यकं शिल्पं नित्यव्यापारः कर्म कादाचित्कं शिल्पं कर्मजाति कर्मणा वा जाता कर्मजा, परि समन्तात् नमनं परिणामः सुदीर्घकालपूर्वापरार्थालोकनादिजन्य आत्मधर्म इत्यर्थः स कारणमस्यास्तत्प्रधाना

पारिणामिकी । बुध्यते अनयेति बुद्धिर्मतिरित्यर्थः, सा चतुर्विधोक्ता तीर्थकरणधरैः, किमिति?, यस्मात् पंचमी नोपलभ्यते केवलानाऽ-
पि, असत्त्वादिति गाथार्थः॥ औत्पत्तिकया लक्षणं प्रतिपादयन्नाह-पुञ्च० गाहा॥ (*६२-१४४)॥ पूर्वमिति बुद्ध्युत्पादात् प्राक् स्वयमदृष्टः
अन्यतश्चाश्रुतः अवेदितो मनसाऽप्यनालोचितः तस्मिन्नेव क्षणे विशुद्धो यथावस्थितः गृहीतोऽवधारितः अर्थोऽभिप्रेतपदार्थो यथा
सा तथा, इहैकान्तिकमिहपरलोकाविरुद्धं फलान्तरावाधितं चाव्याहृतमुच्यते, फलं-प्रयोजनं, अव्याहृतं च तत्फलं च २ योगोऽ-
स्यास्तीति योगिनी अव्याहृतफलेन योगिनी २, अन्ये पठन्ति-अव्याहृतफलयोगा अव्याहृतफलेन योगोऽस्याः सा अव्याहृतफल-
योगा बुद्धिः औत्पत्तिकी नामेति गाथार्थः ॥ साम्प्रतं विनेयजनानुग्रहायास्या एव स्वरूपप्रतिपादनार्थमुदाहरणानि प्रतिपादयन्नाह-
भरहसिल पणिय० ॥ *६३ ॥ भरह० ॥ *६४ ॥ महुसित्य ॥ *६५ ॥ (१४४) गाहार्था, आसामर्थः कथानकभ्य-
एवावसेयः, तानि चावसरप्राप्तान्यपि गुरुनियोगान्न ब्रूमः, किन्त्वावश्यके वक्ष्यामः, अधुना वैनायिकया लक्षणं प्रतिपादयन्नाह-
भरणिन्तथ० गाहा ॥(*६६-१५९)॥ इहातिशुरु कार्यं दुर्निर्वहत्वाद्भर इव भरः तन्निस्तरणे समर्था भरनिस्तरणसमर्था, त्रयो-
वर्गास्त्रिवर्गमिति लोकसुद्धेर्मार्थकामाः तदर्जनपरोपायप्रतिपादननिबन्धनं सुत्रं, तदन्वारव्यानं त्वर्थः पेयात्वं प्रमाणं सारो वा त्रिवर्ग-
सुत्रार्थयोर्गुहीतं प्रमाणं सारो वा यथा सा तथाविधा, अथवा त्रिवर्गः-त्रैलोक्यं, आह-त्रिवर्गसुत्रार्थगुहीतसारत्वे सत्यश्रुतनिश्चितत्वं
विरुध्यत इति, न हि श्रुताभ्यासमन्तरेण त्रिवर्गसुत्रार्थगुहीतसारत्वं सम्भवति, अनोच्यते, इह प्रायोद्वात्तिमंगीकृत्याश्रुतनिश्चितभावेऽपि
न कश्चिदोष इति, उभयलोकफलवती ऐहिकामुष्मिकफलवती विनयसमुत्था विनयोद्भवा भवति बुद्धिरिति गाथार्थः ॥ अस्या
एव विनेयजनानुग्रहार्थं उदाहरणैः स्वरूपमुपदर्शयन्नाह-

णिभित्तिंगाहा ॥*६७॥ सीतांगाहा ॥(*६८-१५९)॥ गाथाद्वयार्थः कथानकेभ्य एवावसेयः, तानि चोत्तरत्र वक्ष्यामः ।
साम्प्रतं कर्मजाया बुद्धलक्षणं प्रतिपादयन्नाह—

उचयेनांगाहा ॥(*६९-१५९)॥ उपयोजनमुपयोगो-विवाक्षिते कर्मणि मनसोऽभिनिवेशः सारः-तस्यैव कर्मणः परमार्थः, उपयो-
गेन दृष्टः सारो यथेति समासः, अभिनिवेशोपलब्धकर्मपरमार्थत्वर्थः, कर्मणि प्रसंगः २, प्रसंगः-अभ्यासः, परिबोलनं-विचारः,
कर्मप्रसंगपरिबोलनाभ्यां विशाला, अभ्यासविचारविस्तीर्णिति भावार्थः, साधु कृतामिति सुदु कृतामिति विद्वद्भ्यः प्रशंसा-साधुकारः,
तेन फलवतीति समासः, साधुकारेण वा शेषमपि फलं यस्याः सा तथा, कर्मसमुत्था कर्मोद्भवा भवति बुद्धिरिति गाथार्थः ॥
अस्या अपि विनेयवर्गानुक्रमयोदाहरणैः स्वरूपमुपदर्शयन्नाह—

हेरणिणए गाहा ॥(*७०-१६४)॥ अस्या अप्यर्थं वक्ष्यामः ॥ साम्प्रतं पारिणामिकया लक्षणं प्रतिपादयन्नाह—
अणुमाण० गाहा ॥(*७१-१६५)॥ ‘अनुमानहेतुदृष्टान्तैः’ साध्यमर्थं साध्यतीति अनुमानहेतुदृष्टान्तसाधिका, इह लिङ्ग-

ज्ञानमनुमानं, स्वार्थमित्यर्थः, तत्प्रतिपादकं वचो हेतुः, परार्थमित्यर्थः, अथवा ज्ञापकमनुमानं, कारको हेतुः, दृष्टमर्थमन्तं नय-
तीति दृष्टान्तः, आह-अनुमानग्रहणादेव दृष्टान्तस्य गतत्वाद्दलमुपन्यासेन, न, अनुमानस्य तत्त्वत एकलक्षणत्वाद्, उक्तं च-“अन्यथा-
ऽनुपपन्नत्वं, यत्र तत्र त्रयेण किं”मित्यादि । साध्योपमाभूतश्च दृष्टान्तः, उक्तञ्च-“यः साध्यस्योपमाभूतस्स दृष्टान्तः” इति, कालकृतो-
देहावस्थाविशेषो वय इत्युच्यते, तद्विषयेन परिणामः-पुष्टता यस्याः सा तथाविधा, हितम्-अभ्युदयस्त्वत्कारणं वा निःश्रेयसं-

मोक्षस्तन्निबन्धनं वा हितानिश्रेयसाभ्यां फलवती बुद्धिः परिणामिकीति गाथार्थः ॥ अस्या अपि शिष्यगणहितायोदाहरणैः स्वरूपं दर्शयन्नाह—

अल्प० गाहा ॥ (*७२-१६५) ॥ स्वमए० गाहा ॥ (*७३-१६५) ॥ चल्पा० गाहा ॥ (*७४-१६५) ॥ आसामर्थः कथानकभ्य एवावसेयः, तानि चान्यत्र वक्ष्यामः 'से तं' इत्यादि, तदेतदश्रुतनिश्चितम्

'से किं तं'मित्यादि, (२७-१६८) चतुर्विधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-अवग्रह ईहा अपायो धारणा, अवग्रहणमवग्रहः-सामान्यमात्रा-निर्दिश्यार्थग्रहणमित्यर्थः, तथा ईहनमीहा, सदर्थपर्यालोचनचेष्टेत्यर्थः, एतदुक्तं भवति-अवग्रहादुत्तीर्णः अपायात् पूर्वः सद्भूतार्थ-विशेषोपादानाभिमुखोऽसद्भूतार्थविशेषत्यागाभिमुखश्च प्रायो मधुरत्वादयः शङ्खादिशब्दधर्मा अब्र घटन्ते, न खरकर्कशनिष्ठुरता-दयः शाङ्खादिशब्दधर्मा इति मतिविशेष ईहेति, तथा तदर्थाध्यवसायोऽपायः, निर्णयो निश्चयोऽवगम इत्यनर्थान्तरं, एतदुक्तं भवति-शांख एवायं शाङ्ख एव वेत्याद्यवधारणात्मकः प्रत्ययोऽपाय इति, तथा तदर्थाविशेषधरणं धारणा, अविच्युतिस्मृतिवासनारूपा ॥

'से किं तं'मित्यादि ॥ (२८-१६८) ॥ अथ कोऽयमवग्रहो?, २ द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—अर्थावग्रहश्च व्यञ्जनावग्रहश्च, अर्थत इत्यर्थः, अर्थस्यावग्रहोऽर्थावग्रहः, सकलविशेषनिरपेक्षानिर्देश्यार्थग्रहणमेकसामायिकमिति भावार्थः, व्यज्यतेऽनेनार्थः प्रदीपनेव घट इति व्यञ्जनं, तच्चोपकरणेन्द्रियं शब्दादिपरिणतद्रव्यसङ्घातो वा, ततश्च व्यञ्जनेन-उपकरणेन्द्रियेण व्यञ्जनानां-शब्दा-दिपरिणतद्रव्याणामवग्रहो व्यञ्जनावग्रहः, अथार्थावग्रहस्य तु लक्ष्यत्वात् सकलेन्द्रियार्थव्यापकत्वाच्चेतरस्य ।

‘से किं तंमित्यादि (२९--१६२) अथ कोऽयं व्यञ्जनावग्रहः इत्यत्र पुनरुत्पत्तिक्रम एवाश्रितो यथासम्भवमिति सुह्रिलष्टमेतदिति, प्रकृतमुच्यते—व्यञ्जनावग्रहश्चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—श्रोत्रेन्द्रियव्यञ्जनावग्रह इत्यादि स्रजसिद्धं । आह—पञ्चेन्द्रिय-मनःसद्भावे सति किमित्ययं चतुर्विध इति १, अत्रोच्यते, नयनमनसोरप्राप्तकारित्वाद्, अप्राप्तकारित्वं च विषयकृतानुग्रहोपधातशून्य-त्वात्, प्राप्तकारित्वे पुनरनलजलशूलाद्यालोकने दहनक्लेदनपाटनादयः स्युः, अत्र च विषयदेशं भत्वा न पश्यति, प्राप्तं चार्थं नालम्बत इत्येतावन्नियम्यते, मूर्तिमता पुनः प्राप्तेन भवत एवानुग्रहोपधातौ भास्करकिरणादिनेति, अन्यस्त्वाह—व्यवाहितार्थानुपलब्धेरनुमानात् प्राप्तकारित्वं लोचनस्येति, एतदयुक्तं, नैकान्तिकत्वाद्, रज्जोऽभ्रपटलस्फटिकान्तरितोपलब्धेः, स्यादेतत्—नायना रश्मयो निर्गत्य तमर्थं गृह्णतीति दर्शने रश्मीनां तैजसत्वात्, तेजोद्रव्यैरप्रातिस्खलनाददोष इति, एतदप्ययुक्तं, महाज्वालादौ प्रातिस्खलनोपलब्धे-रित्यत्र बहु वक्तव्यं तत्र नोच्यते ग्रन्थविस्तरभयाद्गमनिकामात्रमेतदिति ।

‘से किं तंमित्यादि ॥* ३०—१७३॥ अथ कोऽयमर्थविग्रहः?, अर्थावग्रहः षड्विधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—श्रोत्रेन्द्रियार्थावग्रह इत्यादि स्रजसिद्धं यावत् ।

‘तस्स षं इमे’ इत्यादि ॥ * ३१—१७४ ॥ तस्यावग्रहस्यामूनि, षं पूर्ववत्, अवग्रहसामान्यापेक्ष्यैकार्थिकानि नानार्थो-पाणि-नानाव्यञ्जनानि पञ्च नामधेयानि भवन्ति, योषा उदात्तादयः कादीनि व्यञ्जनाति, नामैव नामधेयं, अवग्रहविशेषापेक्षया तु कथांचिद् भिन्नार्थानि, त्रिविधश्चावग्रहः—सामान्यावग्रहो विशेषावग्रहः विशेषसामान्यार्थावग्रहश्चेति, तत्र भिन्नार्थता निदर्शयते—

‘तंजहा—ओगिणहणते’ त्यादि, अवगृह्यतेऽनेनेति अवग्रहणं, करणे ल्युट्, व्यञ्जनावग्रहप्रथमसमयप्रविष्टशब्दादिद्रव्यादानप-
रिणाम इत्यर्थस्तद्भावः अवग्रहणता, धार्यतेऽनेनेति धारणं उप सामीप्येन धारणं उपधारणं व्यञ्जनावग्रहाद्वाया आ(च्वा)दिसमये-
व्यवसानान्तं प्रतिसमयमेव शब्दादिद्रव्यादानधारणपरिणाम इति भावना, तद्भाव उपधारणता, श्रूयतेऽनेनेति श्रवणं एकसामा-
धिकसामान्यार्थावग्रहावबोधपरिणाम इत्युक्तं भवति तद्भावः श्रवणता, अवलम्बत इत्यवलम्बनं, ‘कृत्यल्युटो बहुल’ मिति वचनात्
कर्मणि ल्युट्. तद्भावः अवलम्बनता-विशेषसामान्यार्थावग्रह इति भावार्थः, तथा हि उत्तरोत्तरधर्माजिज्ञासायां सत्यां शब्दादिज्ञान-
मेवावलम्ब्यहादयः प्रवर्तन्ते—किमयं शांखः किं वा शाङ्खा इत्यतस्तदनन्तरमेवेहादिग्रहत्वोविशेषसामान्यार्थावग्रहोऽवलम्बनमिति,
एवमुत्तरोत्तरधर्माजिज्ञासायां सत्यां विशेषसामान्यार्थावग्रहेषु मर्यादया धावतो मेधोच्यते, यावदधिगच्छति, यथा-शांखः स किं
मन्द्रः किं वा तार इत्यादि, यत्र व्यञ्जनावग्रहो नास्ति तत्राद्यभेदद्रयाभाव इति । ‘सि तं उजगहे’ सोऽयमवग्रहः ।

‘सि किं तं’ मित्यादि, सूत्रम् ॥ ३२-१७५॥ निगदसिद्धं यावत् आभोगनता ईहा, अर्थावग्रहसमयसमनन्तरमेव सद्भूता-
र्थविशेषाभिमुखमालोचनमाभोगनमुच्यते तद्भाव आभोगनता, मृग्यतेऽनेन परिणामकरणेति मार्गणं, सद्भूतार्थविशेषाभिमुखमेव
तदूर्ध्वमन्वयव्यतिरेकधर्मान्वेषणमिति हृदयं, तद्भावो मार्गणता, एवमन्वियतेऽनेनेति गवेषणं. तत ऊर्ध्वं सद्भूतार्थविशेषाभिमुखमेव
व्यतिरेकधर्मपरित्यागतोऽन्वयधर्माध्यासेनालोचनमिति गर्भः, तद्भावो गवेषणता, ततो मुहुर्मुहुः क्षयोपशमविशेषतः स्वधर्मानुगत-
सद्भूतार्थविशेषाचिन्तनं चिन्ता, विमर्षणं विमर्षः-क्षयोपशमविशेषादेवोर्ध्वं स्पष्टतरावबोधतः सद्भूतार्थविशेषाभिमुखमेव व्यतिरेकधर्म-
परित्यागतोऽन्वयधर्मालोचनं विमर्षः, नित्यानित्यादिद्रव्यभावालोचनमित्यन्वये । ‘सि तं ईहा’ ।

‘सै किं त’ मित्यादि ॥ (३३-१७६) ॥ वृत्रसिद्धं यावदावर्त्तनता, वर्त्यते अनेनेति वर्त्तनं-क्षयोपशमकरणमेव ईहाभावातिवृत्त्य-
भिमुखस्यापायभावाप्रतिपत्त्यभिमुखस्य चार्थविशेषावबोधविशेषस्या-मर्यादया वर्त्तनमावर्त्तनं तद्भावः आवर्त्तनता, ततः प्रतिपत्त्या (प्रती-
पमा-) वर्त्तनं प्रत्यावर्त्तनं, अर्थविशेष एव विवक्षितापायप्रत्यासन्नतरबोधविशेषाणां मुहुर्मुहुर्पर्त्तनामित्यर्थः, तद्भावः प्रत्यावर्त्तनता, अप
अयः अपायः विशेषतः सङ्कलेन निश्चयो निर्णयोऽवगम इत्यनर्थान्तरं, सर्वथेहाभावातिवृत्तस्यावधारणावधारितमर्थमवगच्छतोऽ-
पाय इति भावार्थः, ततस्तमेवावधारितमर्थं क्षयोपशमविशेषात् स्थिरतया पुनः पुनः स्पष्टतरमेव बुध्यमानस्य बुद्धिः, विशिष्टं ज्ञानं
विज्ञानं क्षयोपशमविशेषादवधारितार्थविषयमेव तीव्रतरधारणाकरणामित्यर्थः, ‘सै तं अवायो’ सोऽयमपायः ।

‘सै किं त’ मित्यादि ॥ (३४-१७६) ॥ निगदसिद्धं यावद्धारणेत्यादि, अपायानन्तरमवगतार्थमविच्युत्या जघन्योत्कृष्टम-
न्तर्मुहूर्त्तमात्रं कालं धारयतो धारणोति भण्यते, ततस्तमेवार्थं उपयोगाच्च्युतं जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तादुत्कृष्टतोऽसङ्ख्येयकालात् परतः
स्मरतो धरणं धारणोच्यते, स्थापनं स्थापना, ततोऽपायावधारितमर्थं पूर्वापरालोचितं हृदि स्थापयतः स्थापना, मूर्त्तघटस्थापना-
वत्, वासनेत्यर्थः, अन्ये तु धारणास्थापनयोर्व्यत्ययेन स्वरूपमाचक्षते, प्रतिष्ठापनं प्रतिष्ठा अपायावधारितमेवार्थं हृदि प्रभेदेन
प्रतिष्ठापयतः प्रतिष्ठा भण्यते, जले उपलप्रक्षेपप्रतिष्ठावत्, कोष्ठक इति अविनष्टवृत्रार्थबीजधारणात् कोष्ठकवद् धारणा कोष्ठक इति ।
इहात्पनो ज्ञानस्वभावत्वाज्ज्ञानावरणीयादिकर्ममूलपटलाच्छादितस्वभावत्वात् गुरुवदनसमुत्थशब्दाद्यनेकविधकारणापाद्यमानक्ष-
योपशमसामर्थ्यादवबोधः, ज्ञेयस्य चानन्तधर्मात्मकत्वात् कालक्षयोपशमविशेषतोऽवग्रहेहापायावबोधविशेषो भावनीयः, कथां चि-

देकाधिकरणत्वाद्, अन्यथा परिच्छेदग्रहणितिलक्षणसकल्लोकप्रसिद्धसंव्यवहारोच्छेदप्रसङ्ग इत्यलं प्रसङ्गेन, गमनिकाभात्रमेतत् ॥ अव-
ग्रहादिकालप्रमाणं प्रतिपादयन्नाह—

‘ओग्राहे०’ इत्यादि ॥ (*७४।३५-१७७) ॥ अर्थावग्रहः एकसामाधिकः, आन्तर्भौहृत्तिकी ईहा, आन्तर्भौहृत्तिकोऽप्यायः, धारणा
संख्येयं वाऽसङ्ख्येयं वा कालं स्मृतिवासनारूपा, सङ्ख्येयवर्णायुषां संख्येयमसंख्येयवर्णायुषामसंख्येयम् । ‘एवं अट्टावीसविधस्से’-
त्यादि, एवमुक्तेन प्रकारेण अष्टाविंशतिविधस्य, कथमष्टाविंशतिविधं ?, चतुर्विधो व्यञ्जनावग्रहः षड्विधोऽर्थावग्रहः षड्विधा ईहा
षड्विधोऽप्यायः षड्विधा धारणा, एवमष्टाविंशतिविधस्याभिनिबोधिकज्ञानस्य सम्वन्धी यो व्यञ्जनावग्रहः तस्य प्ररूपणं-प्रतिपादनं
करिष्यामि, कथं ?, प्रतिबोधकदृष्टान्तेन मल्लकदृष्टान्तेन च, ‘से किं तंमित्यादि ॥ (३६-१७७) ॥ प्रतिबोधयतीति प्रतिबोधकः स
एव दृष्टान्तस्तेन, तद्यथा नाम कश्चिदनिर्दिष्टस्वरूपः पुरुषः कंचिदन्यतममनिर्दिष्टस्वरूपमेव पुरुषं सुप्तं सन्तं पतिबोधयज्जाति
प्रतिबोधयेत्, कथं ?. अमुकामुकेति, तत्र चोदकेत्यादि, इह ज्ञानावरणकर्मोदयतः कथितमपि स्वत्रार्थमनवगच्छन् प्रश्नचोदनाच्चो-
दकः, अविशिष्टक्षयोपशमभावतो वा अगृहीतशास्त्रगर्भार्थः पूर्वपरविरोधचोदनात् चोदकः, यथाऽवस्थितं स्वत्रार्थं प्रज्ञापयतीति प्रज्ञा-
पकः, श्रौतार्थापेक्षया विरुद्धं पुनरुक्तस्त्रं वा अर्थतोऽविरुद्धं अपुनरुक्तं प्रज्ञापयतीति प्रज्ञापकः, तत्र चोदकः प्रज्ञापकं एवमुक्तवा-
निति, भूतकालनिर्देशोऽनादिमानागम इति ख्यापनार्थः, किमेकसमयप्रविष्टेत्यादि सुगमं यावत् एवं वदन्तं चोदकं प्रज्ञापक एव-
मुक्तवान्-ना एकसमयप्रविष्टेत्यादि प्रकटार्थं यावत् न सङ्ख्येयसमयप्रविष्टाः पुरस्तात् प्रहणमागच्छन्ति, नवरमयं प्रतिषेधः स्फुटश-
ब्दविज्ञानग्राह्यतामधिकृत्य वेदितव्यः, शब्दविज्ञानजनकत्वेनेत्यर्थः, अन्यथा सम्वन्धमात्रमधिकृत्य प्रथमसमयादारभ्य ग्रहणमा-

मच्छन्त्येव, 'असंख्येज्ज' इत्यादि, प्रतिसमयप्रवेशेनादित आरभ्य असंख्येयसमयैः प्रविष्टैरसंख्येयसमयप्रविष्टाः, न पुनार्विशत्या-
ज्ज्ञोभिः पथिकगृहप्रवेशवदपान्तरालागमनसमयापेक्षयाऽसंख्येयसमयप्रविष्टा इति, पुर्रलाः-शब्दद्रव्यविशेषा ग्रहणमागच्छन्ति, अर्था-
वग्रहज्ञानहेतवो भवन्तीति भावः, इह च चरमसमयप्रविष्टा एव ग्रहणमागच्छन्ति, तदन्ये त्विन्द्रियक्षयोपशमकारिण इत्योघतो
ग्रहणमुक्तमिति, असंख्येयमानं चात्र जघन्यमावलिकासंख्येयभागासमयतुल्यं, उक्तुष्टं तु संख्येयावलिकासमयतुल्यं, तच्च प्राणापा-
नपृथक्त्वकालसमयमिति, उक्तं च-“वंजणवणगहकालो आवाल्याऽसंख्यभागमेत्तो उ । थोवो उकोसो पुण आणापाणुहुत्तंति ॥ १ ॥”
'से तं' इत्यादि निगमनम् ॥ सेयं प्रतिबोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहप्ररूपेति वाक्यशेषः ॥

'से किं तं'मित्यादि, अथ कोऽयं मल्लकदृष्टान्तो?, २ नाम तद्यथा नाम कश्चित् पुरुष आपाकशिरसः, आपाकः प्रतीतः तच्छिर-
सश्च मल्लकं-शरावं गृहीत्वा, इदं रूक्षं भवति इत्यतोऽस्य ग्रहणमिति, तत्र मल्लके एकं उदकविन्दुं प्राक्षिपत् स नष्टः, तत्रैव तद्भावपरि-
णतिमापन्न इत्यर्थः, शषं सुगमं यावत् जण्णं तं मल्लकं रावेदिति आर्द्रतां नेष्यति, शेषं सुगमं यावत् एवमेवेत्यादि, अतिबहुत्वात्
प्रतिसमयमनन्तैः पुर्रलैः-शब्दपुर्रलैः यदा तद् व्यंजनं पूरितं भवति तदा हुमिति करोति, तमर्थं गृह्णातीत्युक्तं भवति, अत्र व्यंजनशब्देन
त्रयमाभिगृह्यते-द्रव्यमिन्द्रियं सम्बन्धो वा, यदा द्रव्यं व्यंजनमधिक्रियते तदा पूरितमिति प्रभूतीकृतं, स्वप्रमाणमानीतं, स्वविषय-
व्यक्तौ समर्थीकृतमित्यर्थः, यदा व्यंजनमिन्द्रियं तदा पूरितामित्याभूतं, भूतं व्याप्तमित्यर्थः, यदा तु द्वयोरपि सम्बन्धोऽधिक्रियते तदा
पूरितामित्यंगांगीभावमानीतमनुपक्तमित्यर्थः, एवं यदा पूरितं भवति तदानीं तमर्थं गृह्णाति, किंविशिष्टं ?-आमजात्यादिकल्पना-
रहितं, तथा चाह-णो चैव णं जाणइ के वेस सइदित्ति, न पुनरेवं जानाति क एष शब्दादिरर्थ इति, एकसामधिकत्वादर्था-

वग्रहस्य, अत्रार्थावग्रहांत् पूर्वः सर्वो व्यंजनावग्रह इति, ततो ईहं पविसन्तीत्यादि सुगमं यावत् संवेज्जं वा असंवेज्जं वा कालंति । अत्राह-सुसमंगीकृत्य युज्यते अयं न्यायः, जाग्रतस्तु शब्दश्रवणसमनन्तरमेव अवग्रहेहाव्यतिरेकेणवापायज्ञानमुत्पद्यते, तथो-पलम्भात्, न चैतदनार्थं, यत आह सन्नकारः—‘से जहा णाम्पु’ इत्यादि, अथवा यदुक्तं न पुनरेवं जानाति क एष शब्दादि, किं तर्हि ?, नामजात्यादिकल्पनारहितं गृह्णातीत्येतदयुक्तं, यत एवमागमः ‘से’ इत्यादि, अथवा सुसप्रतिबोधकमल्लकदृष्टान्ताभ्यां व्यंजनाार्थावग्रहयोः सामान्येन स्वरूपमभिधाय अधुना मल्लकदृष्टान्तेनैव प्रतिपादयन्नाह-‘से जहा’ इत्यादि, तद्यथा नाम कश्चित् पुरुषः अव्यक्तं शब्दं शृणुयात्, अव्यक्तमित्यनिर्देश्यस्वरूपं नामादिकल्पनारहितमित्यनेनार्थावग्रहमाह, तस्य च श्रोत्रेन्द्रियसम्बन्धिनो व्यंजनावग्रहपूर्वकत्वात् व्यंजनावग्रहं च, आह-न ह्यत्रैवं क्रम उपलभ्यते, किंत्वक्षेपेण शब्दापायज्ञानमेव वेद्यते, सत्रेऽव्यक्तमिति शब्दविशेषणं कृतमतोऽव्यक्तं सन्दिग्धं पुरुषादिशब्दभेदेन शब्दं शृणुयादिति न्याय्यं, तथा चोत्तरसन्नमप्येतद्वाह-‘तेषां सदेत्ति उज्जाहिते’ तेन-श्रोत्रा शब्द इत्यवगृहीतं ‘णो चैव णं जाणति के वेस सदादि’ न पुनरेवं जानाति-क एष पुरुषादि-समुत्थानामन्यतमः शब्द इति, आदिशब्दाद्रसादिष्वप्यमेव न्याय इति ज्ञापयति, ‘ततो ईहं पविसन्ती’ त्याद्यापि संबद्धमिति, नैतदेवम्, उत्पलपत्रशतव्यतिभेददृष्टान्तेन कालभेदस्य दुर्लक्षत्वाद् अक्षेपेण शब्दापायज्ञानानुपपत्तेः, यच्च तेन शब्द इत्यवगृहीतमित्युक्तम् अत्र शब्द इति भणति वक्ता-सन्नकार, इतिकरणनिर्देशात्, शब्दमात्र वा शर्षविशेषाविमुखं, न तु शब्दबुद्ध्या, तस्यैवापायप्रसंगाद्, अवग्रहादिश्रुतव्यतिरेकेण च मातिज्ञानानुत्पत्तेः, तथा चाह-‘णो चैव ण’ मित्यादि, न पुनरेवं जानाति क एष शब्दादिरर्थः, सामान्यमात्रप्रतिभासनाद्, आह च भाष्यकारः—‘अव्यक्तमणिर्देसं सरुवणात्मादिकप्यणारहितं । जदि एवं जं तेषां

गहियं सद्देसि तं कह णु ॥१॥ सद्देसि भणति वत्ता तम्मचं वा ण सहसुत्ती(बुद्धी)ए । जदि होज सहसुद्धी तोज्वाओ चैव सो होज्जा
॥ २ ॥ जति सहसुद्धिमेत्तयमवणहे तव्विसेसणमवाओ । णणु सहो णासहो ण य रूवादी विसेसो ऽयं ॥३॥ शोवम्मि य णावायो
तब्भेयाविकस्यणं अवाओत्ति । तब्भेयाविकस्यए णणु शोवम्मिणपि णावाओ ॥ ४ ॥” इत्यादि, अन्ये त्वाच्चार्या इदं सूत्रं विशेषसा-
मान्यार्थवग्रहविषयं व्याचक्षते, अव्यक्तं-अनिर्द्धारितवियेषस्वरूपं अशब्दव्यवच्छेदेन शब्दं शृणुयात् , तेन शब्द इति शब्दमात्र-
मवगृहीतं, न पुनरेवं जानाति क एष शब्दः?, शांखशाङ्गीदीनिामन्यतमः, आदिशब्दाद्रसादिपरिश्रहः, तत्रापीयमेव वार्त्तति, युक्ति-
युक्ता चैयं व्याख्येयति, तत ईहां प्रविशति-सदर्शपर्यालोचनानां करोति, इह च दुरवबोधित्वाद्द्रस्तुन अपदुत्वाच्च मतिज्ञानावरण-
क्षयोपशमस्यासंजातापाय एवेहोपर्योगाच्च्युतः पुनरप्यन्यमन्तर्मुहूर्त्तमीहते, एवमीहोपर्योगाविच्छेदत एव प्रभूतानप्यन्तर्मुहूर्त्तानीहत
इति सम्भवः, ततो जानातीत्यादि, वस्तुतः गतार्थं यावत् स्पर्शनन्द्रियवक्तव्यता, उक्तं च भाष्यकोरण-“सेससुवि रूवादिषु विसए-
सुवि होइ रूवलकखाइं । पायं पच्च्वासन्नत्तणमीहादिवत्थुणि ॥ १ ॥ थाणुपुरिसादिक्कुट्टुपलादिसंभिन्नकरिल्लमंसादी । सप्पो-
पलणालादियसमाणरूवादिविसयाइं ॥ २ ॥ एवं चिय सुमिणादिषु मणसो सहादिएसु विसएसु । हांतिदियवावाराभावेऽवि
अवणहादीया ॥३॥” इत्यादि, ‘से जह्वा णामए’ इत्यादि, इह प्रतिबोधप्रथमसमयेऽव्यक्तम्--अनिर्द्धारितस्वरूपं स्वप्नं प्रतिसं-
वेदयेत्, तस्य तदाऽर्थवग्रहः, तत ऊर्ध्वमीहादय इति, अन्ये तु मनसोऽप्यर्थवग्रहात् पूर्वं व्यंजनावग्रहं मनोद्रव्यव्यंजनग्रहणलक्षणं
व्याचक्षते, तत् पुनरयुक्तं, अनापत्त्वाद्, व्यंजनावग्रहस्य श्रोत्रादिभेदेन चतुर्विधत्वात्, शेषं प्रकटार्थं यावत् सेतं मल्लगादिद्वन्द्वेण ।
इह च सुखप्रतिपत्त्यर्थं-स्वप्नमाधिकृत्य नोइन्द्रियार्थवग्रहादयः प्रतिपादिताः, अन्यथाऽन्यत्रापीन्द्रियव्यापाराभावे सति मनसा

पर्यालोचयतो अगगन्त्वया इति ॥ अत्राह-किमुक्तलक्षणमवग्रहादिक्रमं विहाय क्वचिदपि मतिज्ञानं नोत्पद्यते येनैवं क्रम इति, अत्रो-
च्यते, नोत्पद्यते, तथाहि- नानवगृहीतमीह्यते, न चानीहितमवगम्यते, न चानवगतं धार्यते इत्यलं प्रसंगेन ॥ सर्वमेवेदं द्रव्या-
दिभिर्निरूपयन्नाह—

‘तं समासतो०’ इत्यादि॥(३७-१८४)॥ द्रव्यत आभिनिबोधिकज्ञानी आदेशेन, आदेशः-प्रकारः, स च सामान्यतो विशेष-
तश्च, तत्र द्रव्यजातिसामान्यादेशेन, द्रव्याणि-धर्मास्तिकायादीनि जानाति, विशेषतोऽपि यथा धर्मास्तिकायो धर्मास्तिकायस्य देश
इत्यादि, न पश्यति सर्वस्मिन्ना धर्मास्तिकायादीन्, शब्दादीस्तु योऽयदेशावस्थितात् पश्यत्यपि, श्रुतादेशतो वा जानाति, एवं
क्षेत्रादिव्यपि भावनीयं, नवरं तान्न पश्यत्येव, तथा चोक्तं भाष्यकारेण-“आदेसोच्चि पगारो ओहादेशेण सव्वद्व्याहं । धम्मस्थि-
काइयाहं जाणइ न उ सव्वभावेण ॥ १ ॥ खेत्तं लोणालोणं कालं सव्वद्धमहव तिविधोऽवि । पंचोदइयादीए भावे जं नेयमेवतिथं
॥ २ ॥ आदेसोच्चि व सुत्तं सुतोवलद्धेसु तस्स मतिणाणं । पसरइ तन्भावणभाविणोवि सुत्ताणुसारेणं ॥ ३ ॥” साम्प्रतं संग्रहगाथा
उच्यते, तत्र—

उज्जाह० गाहा ॥ (*७५-१८४) ॥ अवग्रहः प्राग्निरूपितशब्दार्थः, तथा ईहाऽपायश्च, चशब्दः पृथगवग्रहादिस्वरूप-
स्वातन्त्र्यप्रदर्शनार्थः, अवग्रहादीनामीहादयः पर्याया न भवन्तीत्युक्तं भवति, समुच्चयार्थो वा, यदा समुच्चयार्थस्तदा व्यवहितो
द्रष्टव्यः, धारणा च, एवकारः क्रमपरिदर्शनार्थः, एवमनेनैव क्रमेण भवन्ति चत्वार्याभिनिबोधिकज्ञानस्य भिद्यन्त इति भेदा-विकल्पाः

अंशा इत्यनर्थान्तरं त एव वस्तुनि भेदवस्तुनि, कथं ? , यतो नानवगृहीतमीह्यते, न चानीहितमवगम्यते, न चानवगतं धार्यत इति, अथवा काका नीयते, एवं भवति चत्वार्याभिनिबोधिकज्ञानस्य भेदवस्तुनि ? , समाम्सेन संक्षेपण, विशिष्टावग्रहादिस्वरूपापेक्षया, न तु विस्तरत इति, विस्तरतोऽष्टाविंशतिभेदाभिन्नत्वान्तस्येति गाथार्थः ॥ इदानीमनन्तरोपन्यस्तानामवग्रहादीनां स्वरूपं प्रतिपिपादयिषयाऽऽह—

अत्थापां० गाहा ॥ (*७६- १८४) ॥ तत्रार्थन्त इत्यर्थाः, अर्थन्ते गम्यन्ते परिच्छिद्यन्त इति यावत्, ते च रूपादयः, तेषामर्थानां प्रथमदर्शनानन्तरं च ग्रहणं अवग्रहं, भ्रुवत इति योगः, आह-वस्तुनः सामान्यविशेषात्मकतया विशिष्टत्वात् किमिति प्रथमं दर्शनं ततो ज्ञानमिति, उच्यते, तस्य प्रबलावरणत्वात्, दर्शनस्य चालयावरणत्वादिति, 'तथे' स्थानन्तर्ये, विचारणं पर्यालोचनं, अर्थानामिति वर्तते, ईहनमीहा तां, भ्रुवत इति सम्बन्धः, विविधोऽवसायो व्यवसायः-निर्णयस्तं व्यवसायं च, अर्थानामिति वर्तते, अपायं भ्रुवत इति संसर्गो, धृतिर्धरणं, अर्थानामिति वर्तते, परिच्छिन्नस्य वस्तुनः अविच्युतिस्मृतिवासनारूपं, तद्धरणं पुनर्धारणां, भ्रुवत इत्यनेन शास्त्रपारतन्व्यमाह, इत्थं तीर्थकरणधरा भ्रुवते, अन्ये त्वेवं पठन्ति 'अत्थापां उग्राहणाम्नि उग्राहो' इत्यादि, अत्राप्यर्थानामवग्रहणे सत्यवग्रहो नाम मातिविशेष इत्येवं भ्रुवते, एवमीहादिष्वपि योज्यं, भावार्थस्तु पूर्ववदिति गाथार्थः॥ इदानीमभिहितस्वरूपाणामवग्रहादीनां कालप्रमाणमभिधित्सुराह—

उग्राहो० गाहा ॥(*७७-१८४)॥ इहाभिहितलक्षणोऽर्थवग्रहो यो जयन्यो-नैश्वयिकः स खल्वेकं समयं, भवतीति 'सम्बन्धः,

तत्र कालः परमनिकृष्टः समयोऽभिधीयते, स च प्रवचनप्रतिपादितोत्पलपत्रशतव्यतिभेदोदाहरणाज्जीर्णपट्टशाटिकापाटनदृष्टान्ता-
न्चावसेय इति, तथा सांव्यवहारिकार्थाग्रहव्यञ्जनावग्रहौ तु पृथक् पृथगन्तमुहूर्त्तकालं भवत इति ज्ञातव्यौ, ईहा चापायश्चेहापाया,
प्राकृतशैल्या बहुवचनं, उक्तं च-“बहुवचणेण दुवयणं छान्दिविभत्तीइ भण्णइ चउत्थी । जह हत्था तह पाया नमोऽत्थु देवाहिदेवाणं
॥ १ ॥” तावीहापायाँ मुहूर्त्ताद्धं ज्ञातव्यौ भवतः, तत्र मुहूर्त्तशब्देन याटिकाद्वयपरिमाणः कालोऽभिधीयते, तस्याद्धं मुहूर्त्ताद्धं, तु-
शब्दो विशेषणार्थः, किं विशिनष्टि ?, व्यवहारारेष्येतन्मुहूर्त्ताद्धमुक्तं, तत्रतस्त्वन्तमुहूर्त्तमवसेयामिति, अन्ये त्वेवं पठन्ति-
“मुहुत्तमंतं तु” मुहूर्त्तान्तस्तु, द्वे पदे, अयमर्थः—अन्तमध्यकरणे, तुशब्द एवकारार्थः, स चावधारणे, एतदुक्तं भवति-ईहापायाँ
मुहूर्त्तान्तः, भिन्नं मुहूर्त्तं ज्ञातव्यौ भवतः, अन्तमुहूर्त्तमेवेत्यर्थः, कलनं कालः तं कालं, न विद्यते संख्यप्यन्ते इयन्तः पक्षमासत्वयन-
संवत्सरादय इत्येवंभूता संख्या यस्यासावसंख्येयः, पत्योपमादिलक्षण इत्यर्थः, तं कालमसंख्यं, तथा संख्यायत इति संख्यः-
इयन्तः पक्षमासत्वयनादय इत्येवं, संख्येय प्रमित इत्यर्थः, तं संख्यं, चशब्दादन्तमुहूर्त्तं च, धारणाऽभिहितलक्षणा भवति ज्ञातव्या,
अयमत्र भावार्थः-अपायोत्तरकालमविच्युतिरूपाऽन्तमुहूर्त्तं भवत्येव, स्मृतिरूपाऽपि, वासनारूपा तु तदावरणक्षयोपशमाख्या स्मृति-
धारणायाः बीजभूता संख्येयवर्षायुषां सत्त्वानां संख्येयकालं असंख्येयवर्षायुषां पत्योपमादिजीविनां चासंख्येयमिति गाथार्थः ॥
इत्थमवग्रहादीनां स्वरूपमभिधयेदानीं श्रोत्रेन्द्रियादीनां प्राप्ताप्राप्तविषयतां प्रतिपिपादायिपुराह—
पुट्टं सुणेइंगाहा ॥ (*७८--१८४) ॥ तत्र स्पष्टमित्यालिङ्गितं, तनौ रेणुवत्, शृणोति-गुह्णाति, किं?, शब्दं-शब्दद्रव्यसंघातं,
कृतः ?, तस्य सूक्ष्मत्वाद्भावुकत्वात् प्रचुरद्रव्याकुलत्वाच्छ्रोत्रेन्द्रियस्यान्येन्द्रियग्रहणात् प्रायः पटुतरत्वात् ?, रूप्यत इति रूपं तद्भूयं

पुनः पश्यति-गुक्नाति, अस्पृष्टम्-अनालितमसंबद्धमित्यर्थः; पुनःशब्दो विशेषणार्थः; तुशब्दस्त्वेवकारार्थः; ततश्चायमर्थः-अस्पृष्टमेव पश्यति, पुनःशब्दादस्पृष्टमपि योग्यदेशावास्थितं, नायोग्यदेशावास्थितमथोलोकादि, कृतः?, अप्राप्तकारित्वात् परिमितदेशस्थिविषय-ग्राहित्वाच्चक्षुष इति २, द्राघत इति गन्धस्तं ३, रस्यत इति रसस्तं च, स्पृश्यत इति स्पर्शस्तं, चशब्दो पूरणसमुच्चयार्थो, 'बद्ध-स्पृष्टमिति' बद्धम्-आधिल्यं तोयवदात्मप्रदेशैरात्मिकतमित्यर्थः; स्पृष्टं पूर्ववत्, प्राकृतशैल्या चेत्यमुपन्यासो 'बद्धपुष्टं' ति, अर्थात्सु स्पृष्टं च बद्धं च स्पृष्टवद्धमिति विज्ञेयं, आलिंगितानन्तरमात्मप्रदेशैरागृहीतमित्यर्थः; गन्धादिः, स्तोक्रद्रव्यत्वादभावुकत्वाद् द्राणादीनां चापदुत्वाद्दिनिश्चिनोतीत्येव व्यागुणीयादिति गाथार्थः ॥ इह स्पृष्टं श्रुणोति शब्दमित्युक्तं, तत्र किं शब्दप्रयोगात्सु-दान्धेव केवलानि शब्दद्रव्याणि गुक्नात्युतान्यानि तद्भावितानि आहोस्वित् मिश्राणीति चोदकाभिप्रायमाशंक्य न तावत् केवलानि, तेषां वासकत्वात्तद्योग्यद्रव्याकुलत्वाच्च लोकस्य, किन्तु मिश्राणि तद्भासितानि वा गुक्नातीति, अमुमर्थमभिधीत्सुराह—

भासांगाहा ॥(*७९-१८४)॥ भाष्यत इति भाषा, वक्त्रा शब्दतयोत्सुज्यमाना द्रव्यसंहतिरित्यर्थः; तस्याः समश्रेणयो भाषा-समश्रेणयः, समग्रहणं विश्रेणीव्यवच्छेदार्थं, इह श्रेणयः क्षेत्रप्रदेशश्रेणयोऽभिधीयन्ते, ताश्च सर्वस्यैव भाषमाणस्य पदसु दिक्षु विद्यन्ते, यास्रत्सृष्टा सति भाषाऽऽद्यसमय एव लोकान्तमनुधावतीति, ता इतो- भाषासमश्रेणीतः; इतो गतः प्राप्तः स्थित इत्यन-र्थान्तरं, एतदुक्तं भवति- भाषासमश्रेणिव्यवस्थित इति, शब्दघतेऽनेनेति शब्दः-भाषात्वेन परिणतः पुद्गलराशिः तं शब्दं, यं पुरभा-शब्दादिसम्बन्धिनं श्रुणोति-गुक्नाति उपलभत इति पर्यायाः; यत्तदोर्नित्यसम्बन्धात्तं मिश्रं श्रुणोति, एतदुक्तं भवति- उत्सृष्टद्रव्य-भावितापान्तरालस्थशब्दद्रव्यमिश्रमिति, विश्रेणि पुनरित इति वर्तेते, ततश्चायमर्थो भवति- विश्रेणिव्यवस्थितः पुनः श्रोता शब्दं

श्रुणोति नियमेन पराधाते सति, यानि शब्दद्रव्याण्युत्सृष्टद्रव्याभिधाते वासितानि तान्येव, न पुनरुत्सृष्टानिति भावार्थः, कृतः, तेषां अनुश्रेणिगमनात् प्रातिघाताभावाच्च, अथवा विश्रेणिस्थित एव विश्रेणिरभिधीयते, पदेऽपि पदावयवप्रयोगदर्शनाद्गीमसेनः—

सेनः सत्यभामा भामेति यथेति गाथार्थः ॥ साम्प्रतं विनेयगणसुखप्रातिपत्तये मतिज्ञानपर्यायशब्दानभिधित्सुराह—
ईहांगाहा ॥(*८०-१८४)॥ ईहनमीहा, सदर्थपर्यालोचनचेष्टेत्यर्थः, अपोहनमपोहो, निश्चय इत्यर्थः, विमर्षणं विमर्षः, ईहा-
पायमभ्यवर्त्ती प्रत्ययः, तथाऽन्वयधर्मोन्वेषणा मार्गणा, चः समुच्चयार्थः, व्यतिरेकधर्मोलोचना गवेपणा, तथा संज्ञानं संज्ञा-
व्यजनावग्रहोत्तरकालभावी मतिविशेष इत्यर्थः, स्मरणं स्मृतिः, पूर्वानुभूतार्थालम्बनप्रत्ययः, मननं मतिः-कथञ्चिदर्थपरिच्छिन्ना-
वपि सूक्ष्मधर्मोलोचनरूपा बुद्धिरित्यर्थः, तथा प्रज्ञानं प्रज्ञा विशिष्टक्षयोपशमजन्या प्रभूतवस्तुगतयथाऽवस्थितधर्मोलोचनरूपा
संविदिति भावना, सर्वमिदमाभिनवोधिकं मतिज्ञानमित्यर्थः, एवं किञ्चिद्देदाद्देदः प्रदाशितः, तत्त्वतस्तु मतिवाचकाः सर्व एते
पर्यायशब्दा इति गाथार्थः ॥ 'सेन'मित्यादि, तदेतदाभिनिवोधिकज्ञानामिति ॥ साम्प्रतं प्रागुपन्यस्तसकलचरणकरणक्रियाधारश्रुत-
ज्ञानस्वरूपजिज्ञासयाह—

'से किं त'मित्यादि ॥(३८-१८०)॥ अथ किं तत् श्रुतज्ञानं १, श्रुतज्ञानमुपधिभेदाच्चतुर्दशविधं प्रक्षरं, तद्यथा-अक्षरश्रुतं १
अनक्षरश्रुतं २ संज्ञिश्रुतं ३ असंज्ञिश्रुतं ४ सम्यक्श्रुतं ५ मिथ्याश्रुतं ६ सादि ७ अनादि ८ सपर्यवसितं ९ अपर्यवसितं १० गामिकं
११ अगामिकं १२ अंगप्रविष्टं १३ अनंगप्रविष्टं १४, एतेषां च भेदानां स्वरूपं यथावसरं वक्ष्यामः । अक्षरश्रुतानक्षरश्रुतभेदद्रव्यान्त-

र्थावेऽपि शेषभेदानामुपन्यासोऽज्ञातज्ञापनार्थः, न च भेदद्वयादेवाव्युत्पन्नमतीनां शेषभेदावगम इति प्रतीतमेतद्, अलं विस्तरेण ॥
साम्प्रतमुपन्यस्तश्रुतभेदानां स्वरूपमनवगच्छन्नाद्यं भेदमधिकृत्य प्ररुनसूत्रमाह—

‘से किं त’ मित्यादि ॥ (३९-१८७) ॥ अथ किं तदक्षरश्रुतं, ‘क्षर संचलने’ न क्षरतीत्यक्षरं, तच्च ज्ञानं चेतनेत्यर्थः, जीवस्वाभाव्यादनुपयोगेऽपि तत्त्वतो न प्रच्यवत इत्यर्थः, इत्थंभूतभावाक्षरकार्यकारणत्वाद्काराद्यप्यक्षरमुच्यते, तत्राक्षरात्मकं श्रुतमक्षरश्रुतं द्रव्याक्षराण्यधिकृत्य, अथवाऽक्षरं च तत् श्रुतं चाक्षरश्रुतं, भावाक्षरमधिकृत्य, इदमक्षरश्रुतं त्रिविधं प्रज्ञप्तं, अक्षरस्यैव त्रिभेदत्वाद्, त्रिभेदतामेव दर्शयन्नाह- संज्ञाक्षरं १ व्यंजनाक्षरं २ लब्धक्षरं ३, ‘से किं त’ मित्यादि अथ किं तत् संज्ञाक्षरं ?, संज्ञानं संज्ञा, संज्ञायते वा अनयेति संज्ञा, तन्नियन्धनमक्षरं संज्ञाक्षरं, इदं च अक्षरस्य अकाराद्: संस्थानस्याकृतिः संस्थानाकारो, यतस्तन्नियन्धनैवेतेष्वकारादिसंज्ञा प्रवर्तते इति, एतच्च ब्राह्म्यादिलिपीविधानादनेकविधं, ‘सेतं सन्नकत्वरं’ तदेतत् संज्ञाक्षरं ॥

‘से किं त’ मित्यादि, अथ किं तद् व्यञ्जनाक्षरं ?, व्यञ्ज्यतेऽनेनार्थः प्रदीपेनेव घट इति व्यञ्जनं तच्च तदक्षरं च व्यञ्जनाक्षरं, तच्चेह सर्वमेव भाष्यमाणमकारादि हकारान्तं, अर्थाभिव्यञ्जकत्वाच्छब्दस्य, तथा चाह सूत्रकारः-अक्षरस्याकाराद्: व्यञ्जनाभिलाषः शब्दाच्चारणं, ‘से त’ मित्यादि, तदेतद्व्यञ्जनाक्षरम् ॥

‘से किं त’ मित्यादि, अथ किं तच्छब्दक्षरं ?, लब्धिः-क्षयोपशमः उपयोग इत्यर्थः, ‘अकत्वरलक्ष्मीयस्स’ इत्यादि, इहाक्षरलब्धिर्भस्य सोऽक्षरलब्धिकस्तस्य, इन्द्रियमनउभयविज्ञानसमुत्पद्यटाद्यक्षरलब्धिसमन्वितस्येत्यर्थः, अनेन विकलेन्द्रियादिव्यवच्छेद-

माह, लब्धक्षरं समुत्पद्यते, कुतश्चिच्छब्दादेर्निमित्तात् सञ्जाततदावरणकर्मक्षयोपशमस्य लब्धक्षरं समुत्पद्यते-अक्षरोपलभः सञ्जायते, एतदुक्तं भवति-शब्दादिग्रहणसमनन्तरमिन्द्रियमनोनिमित्तं श्रुतग्रन्थानुसारि शाह्व इत्याद्यक्षरानुषक्तं विज्ञानमुत्पद्यते, तच्चानेकप्रकारं, तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियलब्धक्षरमित्यादि, इह श्रोत्रेन्द्रियेण शब्दश्रवणे सति शाह्वोऽयमित्याद्यक्षरद्वयलाभः श्रोत्रेन्द्रिय-निमित्तत्वाच्छ्रोत्रेन्द्रियलब्धक्षरामिति, एवं शेषेष्वपि भावनीयं, 'से त' मित्यादि, तदेतच्छब्धक्षरं, 'से त' मित्यादि, तदेतदक्षरा-त्मकं अक्षरं च तदिति वा श्रुतं चाक्षरश्रुतं, तत्र संज्ञाव्यञ्जनाक्षरे द्रव्यश्रुतं, लब्धक्षरं पुनर्भावश्रुतं, लब्धेर्विज्ञानरूपत्वात् ॥ 'से किं त' मित्यादि, अथ किं तदनक्षरश्रुतम् ? २ अनक्षरः शब्दः कारणं कार्यमनक्षरश्रुतं अनेकविधम्-अनेकप्रकारं प्रज्ञसम्, तद्यथा—

ऊरससियंंगाहा ॥ (* ८१-१८७) ॥ उच्छ्वसनमुच्छ्वसितं, भावे निष्ठाप्रत्ययः, तथा निःश्सनं निःश्सितं, निष्ठीवनं निष्कृतं, कासनं कासितं, चशब्दः समुच्चयार्थः, क्षवणं क्षुतं, चशब्दः समुच्चयार्थ एव, अस्य व्यवहितः सम्बन्धः, कथं?, सेंटितं चानक्षरं श्रुतमिति वक्ष्यामः, निःसङ्घनं निःसङ्घितं, अनुस्वारवदनुस्वारं, अक्षरमपि यदनुस्वारवदुच्चार्यते, 'अनक्षर' मित्येतदुच्छ्व-सिताद्यनक्षरश्रुतमिति, सेण्टनं सेटितं तत् सेटितं चानक्षरश्रुतमिति, इदं चोच्छ्वसितादि द्रव्यश्रुतमात्रं ध्वनिमात्रत्वात्, अथवा श्रुतविज्ञानोपयुक्तस्य जन्तोः सर्व एव व्यापारः श्रुतं, तस्य तद्भावेन परिणतत्वात्, आह-यद्येवं किमित्युपयुक्तस्य चेष्टाऽपि श्रुतं नाच्यते, येनोच्छ्वसिताद्येवोच्यते इति, अत्रोच्यते, रूढ्या, अथवा श्रूयत इति श्रुतं, अन्यर्थसंज्ञामाधिकृत्योच्छ्वसिताद्येव श्रुतमुच्यते न चेष्टा, तद्भावादिति, अनुस्वारादयस्त्वर्थगमकत्वादेव श्रुतमिति, 'से त' मित्यादि, तदेतदनक्षरश्रुतम् ।

‘से किं त’मित्यादि, ॥ (४०-१८९) ॥ अथ किं तत् संज्ञिश्रुतं?, संज्ञानं संज्ञा, संज्ञाऽस्यास्तीति संज्ञी तस्य श्रुतं २ त्रिविधं प्रज्ञप्तं, संज्ञिन एव त्रिभेदत्वात्, त्रिभेदतामेव दर्शयन्नाह-तद्यथा-कालिक्युपदेशेन हेतूपदेशेन दृष्टिवादोपदेशेन. ‘से किं त’मित्यादि, अथ कोऽयं कालिक्युपदेशेन, इहादिपदलोपाधीर्षकालिकी कालिक्युच्यते, संज्ञेति प्रकरणाद्भव्यते, उपदेशनमुपदेशः, कथनमित्यर्थः; दीर्घकालिक्याः सम्बन्धी दीर्घकालिक्या वा मतेनोपदेशो दीर्घकालिक्युपदेशस्तेन यस्य प्राणिनः आस्ति-विद्यते ईहा-शब्दाद्यवग्रह-णोत्तरकालमन्वयव्यतिरेकधर्मालोचनचेष्टेत्यर्थः, तथा अपोहो-व्यतिरेकधर्मपरित्यागेनान्वयधर्माध्यासेनावधारणात्मकः प्रत्यय इति भावना, यथा शब्द इति, तथा मार्गणा विशेषधर्मान्वेषणारूपा संविदित्यर्थः; यथा शब्दः सन् किं शाब्दः किं वा शार्ङ्ग इति, तथा गवेषणा व्यतिरेकधर्मस्वरूपालोचना, यथा खरादय एवंभूता इति, तथा चिन्ता अन्यधर्मपरिज्ञानाभिमुखा चेष्टा, यथा मधुरत्वादयस्त्वैवंभूता इति, तथा विमर्षः त्याज्यधर्मपरित्यागेनोपादेयधर्मग्रहणाभिमुख्यं, यथा न शार्ङ्गः, प्रायोऽयं मधुरत्वादियोगाच्छाह्व इति, ‘से णं स्वप्निति लब्धमिति स प्राणी णमिति वाक्यालङ्कारे संज्ञीति लभ्यते, मनःपर्याप्त्या पर्याप्तोऽवग्रहादिमतिज्ञानसम्पत्समान्वित इत्यर्थः; अथवा यस्यास्ति ईहा-किमेतदिति चेष्टा इदमित्यवगमोऽप्योहः अवगताथार्गिभलाषे तत्प्रार्थना मार्गणा तद्प्राप्तौ च निपुणोपाय तोऽन्वेषणं गवेषणा प्रयुक्तप्रतिहतोपायस्योपायान्तरचिन्तनं चिन्ता तद्विषय एवोपायालोचनात्मकः प्रत्ययो विमर्षः स संज्ञीति-लभ्यते, अयं च गर्भोव्युत्क्रान्तिकः पुरुषादिरौपयातिकश्च देवादिरेव मनःपर्यासिप्रयुक्तो विज्ञेयः, यथोक्तविशेषणकलापसमन्वितत्वात्, न पुनरन्यस्ताद्विशेषणविकल इति, आह च-‘जस्से’ त्यादि, यस्य नास्ति ईहाऽप्योहो मार्गणा गवेषणा चिन्ता विमर्षः सोऽसंज्ञीति लभ्यते, अयं च सम्भूच्छ्रमपंचेन्द्रियविकलेन्द्रियादिज्ञेयः, अल्पमनोलब्धित्वाद्भावान्त्व, ‘सेत’मित्यादि, सोऽयं कालिक्युपदेशेन ।

‘सै किं त’मित्यादि, अथ कोऽयं हेतुपददेशेन?, हेतुः कारणं स एव उपदेशः हेतोरुपदेशः हेतुपदशस्तेन, कारणोपदेशेनेत्यर्थः, यस्य प्राणिनोऽस्ति-विद्यतेऽभिस्सन्धारणम्--अव्यक्तेन विज्ञानेनालोचनं तत्पूर्विका- तत्कारणिका करणशक्तिः- क्रियाशक्तिः, करण-क्रिया शक्तिः- सामर्थ्यं, अव्यक्तविज्ञानालोचननिबन्धनचेष्टासामर्थ्यमिति भावना, स प्राणी णमिति वाक्यालंकारे संज्ञीति लभ्यते, अयं च द्वीन्द्रियादिः सम्मूर्च्छिमपंचेन्द्रियावसानो विज्ञेयः, तथाहि- कृम्यादयोऽपीष्टेव्याहारादिषु प्रवर्तन्ते अनिष्टेभ्यश्च निवर्तन्ते स्वदेहपरिपालनार्थं, प्रायो वर्तमान एव, न चासंचिन्त्येष्टानिष्टविषयः प्रवृत्तिनिवृत्तिसम्भव इति संज्ञी, उक्तलक्षणाविकल-स्त्वसंज्ञी, तथा चाह-‘यस्येत्यादि, यस्य नास्ति अभिस्सन्धारणपूर्विका करणशक्तिः सोऽसंज्ञीति लभ्यते, अयं चैकेन्द्रियपृथिव्यादिरव-सेयो, मनोलब्धिरहितत्वाद, आह-यदि स्वल्पसंज्ञायोगाद्विकलेन्द्रियादयः संज्ञिन इष्यन्ते पृथिव्यादयः किं नेष्यन्ते ? यतस्तेषामपि दशविधाः संज्ञा विद्यन्त एव, तथा चोक्तं परमशुक्तिभिः-‘कति णं भंते! एभिंदियाणं सन्नाओ पन्नत्ताओ?, गोयमा! दस, तंजहा-आहार-संना भयसन्ना मेहुणं परिणगहसन्ना कोहंमाणं मायांलोभंओहसन्ना लोणसन्ना य”त्ति उपयोगमात्रमोघसंज्ञा लोकसंज्ञा स्वच्छ-न्दविकल्पिता विरुचगमा लौकिकैराचरिता, तद्यथा-अनपत्यस्य न सन्ति लोका इत्यादि, अन्ये तु व्याचक्षते-ओघसंज्ञा दर्शनाप-योगो लोकसंज्ञा ज्ञानोपयोग इति, अत्रोच्यते, इहौघसंज्ञा स्तोक्तवाद् आहारादिसंज्ञाश्चानिष्टत्वान्नाधिक्रियंते, यथा न कार्षापण-मात्रेण धनवानभिधीयते, मूर्त्तिमात्रेण वा रूपवानिति, किन्तु यथा प्रभृतरत्नादिसमन्वितो धनवान् प्रशस्तमूर्त्तियुक्तश्च रूपवानभि-धीयते, एवं महती शोभना च संज्ञा यस्यास्त्यसौ संज्ञीति, विशिष्टतरा च विकलेन्द्रियसंज्ञेत्यलं विस्तरेण, ‘सैत’मित्यादि, सोऽयं हेतुपददेशेन । ‘सै किं त’मित्यादि, अथ कोऽयं दृष्टिवादोपदेशेन?, दृष्टिः-दर्शनं वदनं वादः दृष्टीनां वादः दृष्टिवादः तदुपदेशेन तन्मतापेक्षया

संज्ञिश्रुतस्य क्षयोपशमेन संज्ञीति लभ्यते, अयमत्र भावार्थः-संज्ञानं संज्ञा तद्योगात् संज्ञी तस्य श्रुतं संज्ञिश्रुतं, इदं सम्यक् श्रुतमेव, अन्यथा संज्ञानाभावात्, न हि मिथ्यादृष्टेः संज्ञानमस्ति, हिताहितप्रवृत्तिनिवृत्त्यभावाद्, रागादिप्रवृत्तेः, उक्तं च-‘तज्ज्ञानमेव न भवति यास्मिन्नुदिते विभाति रागाणः। तमसः कुतोऽस्ति शक्तिर्देनकरिकराग्रतः स्यादुम् १ ॥१॥’ सम्यग्दृष्टिस्तु तानिग्रहपरत्वाद्धीतराग-सम एव, उक्तं च-‘कलुमफलेण ण जुज्जइ किं चित्तं तत्थ जं विगातराओ । संतेवि जो कसाए णिणिणहती सोऽवि तजुल्लो ॥१॥-’ चीत्यादि, अलं प्रसंगेन, तदित्थंभूतस्य संज्ञिश्रुतस्य क्षयोपशमेन सता संज्ञीति लभ्यते, अयं च सम्यग्दृष्टिरेव क्षयोपशमिकज्ञान-शुक्तो रागादिनिग्रहपरः, तदन्यस्त्वसंज्ञी, यत आह ग्रन्थकारः--असंज्ञिश्रुतस्य क्षयोपशमेनासंज्ञीति लभ्यते, ‘सेतमित्यादि, सोऽयं दृष्टिवादीपदेशेन, एवं संज्ञिनास्त्रिभेदाभिन्नत्वात् श्रुतमपि तदुपाधिभेदात् त्रिविधमेवेति । अत्राह-कालिक्युपदेशेनत्यादि क्रमःकिमर्थः, उच्यते, इह प्रायः क्षेत्रे यत्र क्वचिद् संज्ञिग्रहणं तत्र दीर्घकालिक्युपदेशेन समनस्कसंज्ञिपारिग्रह इति प्रथमं तदुपन्यासः, अप्रधान-त्वाच्चेतरयोः अन्ते च प्रधानाभिधानमिति न्याय्यं, ‘सेतमित्यादि, तदेतत् संज्ञिश्रुतं, असंज्ञिश्रुतं तु प्रतिपक्षाभिधानादेव प्रतिपादितं, तदेतदसंज्ञिश्रुतम् ॥

‘से किं त’मित्यादि ॥(४१- १०१)॥ अथ किं तत् सम्यक्श्रुतं?, र यदिदं प्रणीतामिति समबन्धः, तत्राशोकाद्यष्टमहाप्रतिहार-रूपां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तः, तथा चोक्तं-‘अशोकवृक्षः सुरपुण्यदृष्टिर्दिव्यो ध्वनिश्चामरमासनं च । भामण्डलं दुन्दुभिरातपत्रं, सत्प्रति-हाराणि जिनेश्वराणाम् ॥ १ ॥’ तैरर्हन्निः, तत्र शुद्धद्रव्यास्तिकनयमतानुसारिभिःअनादिशुद्धा एव मुक्तात्मानोऽभ्युपगम्यन्ते, यथो-क्तम्-‘ज्ञानमप्रतिषं यस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः । ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सहसिद्धं चतुष्टयं॥१॥’ इत्यादि, बहवश्च कौश्लिदिष्यन्ते, तेऽपि

च स्थापनाद्वारेण पूर्जाऽर्हत्वादर्हन्तो भवन्त्येव, अतो- भगवद्भिः, भगः खलु समग्रैश्चर्यादिलक्षणः, यथोक्तं-“ऐश्वर्यस्य समग्रस्य, रूपस्य यशसः श्रियः । धर्मस्याथ प्रयत्नस्य, षण्णां भग इतीगना ॥१॥” भगो विद्यते येषां ते भगवन्तः तैर्भगवद्भिः, न चानादि-शुद्धानां समग्रं रूपमुपपद्यते, अशरीरित्वात्, शरीरस्य च रागादिकार्यत्वात् तेषां च तदभावादिति, स्वच्छानिर्माणतः समग्रशरीरसम्भवा-जुल्यतामेवाशंक्याह-उत्पन्नज्ञानदर्शनधरैः, न च तेऽनादिशुद्धाः उत्पन्नज्ञानदर्शनधराः ‘ज्ञानमप्रतिषं यस्येत्यादिवचनाविरोधात्, एवं शुद्धव्यास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पितमुक्तव्यवच्छेदार्थोऽयं ग्रन्थः, अधुना पर्यायास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पितमुक्तव्यवच्छेदार्थमाह-‘त्रैलोक्यनिरीक्षितमाहितपूजितैः’ निरीक्षिताश्च माहिताश्च पूजिताश्चेति समासः, त्रैलोक्येन निरीक्षितमाहितपूजिता इति विश्रहः, विशेषणसाफल्यं पुनरित्थमवसेयं-त्रैलोक्यग्रहणाद् भवनव्यन्तरनरविद्याधरज्योतिष्कवैमानिकपरिश्रहः, निरीक्षिता भक्तिनभ्रैर्मनो-रथदृष्टिभिर्दृष्टाः, माहिता यथाऽवस्थितान्यासाधारणगुणोत्कीर्त्तनलक्षणेन भावस्त्वेन, पूजिताः सुगन्धिपुष्पप्रकरप्रक्षेपादिना द्रव्य-स्त्वेनेति, तत्र सुगतादयोऽपि पर्यायास्तिकनयमतानुसारिभिस्त्रैलोक्यनिरीक्षितमाहितपूजिता इष्यन्त एव, आह च स्तुतिकारः-
‘देवागमनभोयानचामरादिविभूतयः । मायाविष्वापि दृश्यन्ते, नातस्त्वमासि नो महान् ॥१॥’ इत्यादि, अत आह-‘अतीतप्रत्यु-त्पन्नानागतज्ञैः’ न चैकान्तक्षणिकवादिनां यथोक्तविशेषणसम्भवः, अतीतानागताभावात्, तथा चागमः, ‘ण णिहाणगया भग्ना पुंजो णत्थि अणानते । णिव्वुया णेव चिद्धंति आरण्णे सरिसोवमा ॥१॥’ असतां च ग्रहणार्थेणादित्याद्यत्र बहु वक्तव्यं, न च तदुच्यते, गमनिकाभात्रत्वादस्य प्रारम्भस्य, व्यवहारनयमतानुसारिभिस्तु कैश्चिदतीतानागतार्थग्राहिण इष्यन्त एव ऋषयः, यथाऽऽ-हुरेके- ‘ऋषयः संयतात्मानः, फलमूलानिलाशनाः । तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ १ ॥ अतीतानागतान् भावान्,

वर्तमानांश्च भारत । ज्ञानालोकैः पश्यन्ति, त्यक्तसंगा जितेन्द्रिया ॥२॥” इत्यादि, अत आह-‘सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिः’ ते तु सर्वज्ञान भवन्तीत्यभिप्रायः, एवं प्रधानोभयनयमतानुसारिपरिकल्पितशुक्तव्यवच्छेदेनन्द नीयते, अन्यथा वाऽविरोधेन नेतव्यामिति, प्रणितम्-अर्थकथनद्वारेण प्ररूपितं, किं तद्-?—द्वादशांगं, श्रुतपरमपुरुषोत्तमस्यांगानीवांगानि द्वादश अंगानि- आचारादीनि यस्मिं- स्तद् द्वादशांगं, गुणगणोऽस्यास्तीति गणी-आचार्यस्तस्य पिटकं- सर्वस्यं गणिपिटकम् , अथवा गणिशब्दः परिच्छेदवचनः, तथा चोक्तम्-“आयारस्मि अहीए जं पातो होइ समणधम्मो उ । तम्हा आयारधरो भवति पढमं गणिट्ठाणं ॥१॥” परिच्छेदस्थानमित्यर्थः, ततश्च परिच्छेदसमूहो गणिपिटकं, तद्यथा-आचार इत्यादि, पाठसिद्धं यावद् दृष्टिवादः । अनंगप्रविष्टमावश्यकानि, ततोऽहत्प्रणीतत्वात् वस्तुत उत्कत्वादनुक्तमपि गृह्यते, इदं सर्वमेव द्रव्यास्तिकनयमतेन तदाभिधेयपंचास्तिकायभाववन्निरयं सत् स्वाम्यसन्वन्धचिन्तायां ह्यज्ञार्थोभयरूपं सम्यक्श्रुतमेव भवति, स्वामिसम्वन्धचिन्तायां तु भाज्यं, स्वामिपरिणामविशेषात् , कदाचित् सम्यक्श्रुतं कदाचित्द्विपर्ययः, तत्र सम्यग्दृष्टेः प्रज्ञामादिसम्यक्परिणामोपेतत्वात् स्वरूपेण प्रतिभासनात् सम्यक्श्रुतं, पित्तोदयानभिभूतस्य शर्करादिरिवेति, मिथ्यादृष्टेः पुनरप्रज्ञमादिमिथ्यापरिणामोपेतत्वाद्भवतुनः स्वरूपेणाप्रतिभासनानिमथ्याश्रुतं, पित्तोदयाभिभूतस्याशर्करादिवदिति, देशतो दृष्टान्तः, अशर्करादित्वं च तं प्राति तत्कार्यकारणात्, तथाऽप्यभ्युपगमे चातिप्रसंगादित्यलं प्रसंगेन ॥ श्रुतप्रमाणत एव सम्यक्परिणामानियमनायाह—

‘इच्छेद् भित्त्यादि, इत्येतद् द्वादशांगं गणिपिटकं चतुर्दशपूर्विणः सम्यक्श्रुतमेव, तथा आभिन्नदशपूर्विणोऽपि सम्यक्श्रुतमेव, तेषां परं भिन्नेषु (दससु) भयणं’ इति पञ्चानुपूर्व्या ततः परं भिन्नेषु दशसु भजना-कदाचित् सम्यक्श्रुतं कदाचिन्मिथ्याश्रुतं,

परिणामविशेषाद्, एतदुक्तं भवति-आसन्नभव्योऽपि मिथ्यादृष्टिः सम्पूर्णदशपूर्वरत्ननिधानं न प्राप्नोति, मिथ्यात्वपरिणामकलं-
कितत्वाद्दृष्टानिवन्धनपापकलंकांकितपुरुषवच्चितामाणिमिति, 'सेत्'मित्यादि तदेतत् सम्यक्श्रुतम् ॥
'से किं त'मित्यादि ॥(४२-१०४)॥ अथ किं तन्मिथ्याश्रुतं?, २ यदिदमज्ञानिकैः, तत्राल्पज्ञानभावादधनवदशीलवद्वा सम्य-
दृष्टयोऽप्यज्ञानिकाः प्रोच्यन्ते अत आह-मिथ्यादृष्टिभिः, किं? स्वच्छन्दबुद्धिमतिविकल्पितं, इहावग्रहेहे बुद्धिः, अपायधारण
मतिः, स्वच्छन्देन-स्वाभिप्रार्येण स्वतः, सर्वज्ञप्रणीतार्थानुसारमन्तरेण बुद्धिमतिभ्यां विकल्पितं स्वच्छन्दबुद्धिमतिविकल्पितं, स्वबु-
द्धिकल्पनाशिल्पनिमित्तमित्यर्थः, तद्यथा 'भारत'मित्यादि सूत्रसिद्धं, यावच्चत्वारश्च वेदास्सांगोपांगाः, एतानि स्वरूपतोऽन्यथाव-
स्त्वभिधानान्मिथ्याश्रुतमेव, स्वामिसम्बन्धचिन्तायां तु भाज्यानि, तथा चाह-मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वपरिरुहीतानि विपरीताभिनिवे-
शहेतुत्वान्मिथ्याश्रुतं, एतान्येव सम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्वपरिरुहीतानि असारतादर्शनेन स्थिरतरसम्यक्त्वपरिणामहेतुत्वात् सम्यक्-
श्रुतं, अथवा मिच्छद्विद्विस्सवि सम्यक्श्रुतमित्यादि, अथवा मिथ्यादृष्टेरप्येतानि सम्यक्श्रुतं, कस्मात्?, सम्यक्त्वहेतुत्वात्, तथा चाह-
'जम्हा ते मिच्छद्विद्विया' इत्यादि, यस्मात्ते मिथ्यादृष्टयः 'नेहिं केव समयेहिं चादिता समाण' त्ति तैरेव समयैः-सिद्धान्तः
पूर्वापरविरोधद्वारेण यद्यतीन्द्रियार्थदर्शनं स्यात् कथंचिदर्थप्रतिपत्तिरित्यादिना चोदिताः सन्तः केचन विवेकिनः सत्यकयादय इव,
किं?, 'सपक्वदिट्टीओ वमेत्ति' स्वपक्षदृष्टीसत्यजन्तीत्यर्थः 'सेत्त'मित्यादि, तदेतत् मिथ्याश्रुतं । 'से किं त'मित्यादि, सादि सपर्य-
वासितं अनाद्यपर्यवासितं चाधिकारवशाद्बुगपदुच्यते, अथ किं तत् सादि?, सह आदिना वर्तत इति सादि इत्येतद् द्वादश्यांगं गणि-
पिटकं व्यवच्छिन्तिप्रतिपादनपरो नयः व्यवच्छिन्तिनयः, पर्यायास्तिक इत्यर्थः, तस्यार्थो व्यवच्छिन्तिनयार्थः, तद्भावावो व्यवच्छिन्ति-

नयार्थता तथा व्यवच्छिन्ननयार्थभावेन, पर्यायापेक्षेत्यर्थः, किं ?, सादि सपर्यसितं, पर्यवसानं पर्यसितं, भावे निष्ठाप्रत्ययः, सह पर्यवसानेन सपर्यवसितं, नारकादिभावापेक्षया एव जीव इति, तथा अव्यवच्छित्तिप्रतिपादनपरो नयः अव्यवच्छिन्नित्यर्थः, द्रव्यास्तिकनय इत्यर्थः, तस्यार्थोऽव्यवच्छिन्नित्यर्थस्तद्भावः अव्यवच्छिन्नित्यर्थार्थता तथा अव्यवच्छिन्नित्यर्थभावेन, द्रव्यापेक्षेत्यर्थः, किं?, अनादि अपर्यसितं, त्रिकालावस्थायित्वात् जीववत् ॥ अधिकृतमेवार्थं द्रव्यादिचतुष्टयमधिकृत्य प्रतिपादयन्नाह- 'तं समासतो' इत्यादि, तच्छु- ज्ञानं समासतः संक्षेपेण चतुर्विधं ब्रह्मं, तद्यथा-द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतः, तत्र द्रव्यतः णमिति वाक्यालंकारे सभ्यकश्रुतं एकं पुरुषं प्रतीत्य सादिसपर्यसितं, कथं ?, सभ्यत्वावासौ तत्प्रथमपाठतो वा सादि, पुनर्मिथ्यात्वप्राप्तौ साति वा सभ्यकत्वे प्रमादिपला- निसुरलोकगमनकेवलौत्पत्तिभावात् सपर्यवसितं, बहून् पुरुषान् प्रतीत्य अनाद्यपर्यवसितं, सन्तानेन प्रवृत्तत्वात् पुरुषत्ववत्, तथा क्षेत्रतः पंच भरतानि पंच एवतानि प्रतीत्य सादि सपर्यसितं, कथं ?, तेषु सुषमद्रव्यमादिकाले तीर्थकर्यसंस्थानां तत्प्रथमतयो- त्यन्तेः सादि, एकान्तद्रव्यमादिकाले च तदभावे सपर्यवसितं, तथा महाविदेहादि प्रतीत्य प्रवाहरूपेण तीर्थकरादीनामव्यवच्छित्ते- रनाद्यपर्यवसितं, कालतः णमिति वाक्यालंकारे अवसापिण्यां उत्सापिण्यां च प्रतीत्य सादि सपर्यसितं, कथं ?, यतोऽवसापिण्यां तिस्र- ष्वेव सुषमद्रव्यमाद्रव्यसमुषमाद्रव्यमास्विति, उत्सापिण्यां द्वयोः द्रव्यमासुषममासुषमद्रव्यमयोरिति, न परतः, इत्यतः सादि सपर्यवसितं, अत्र कालचक्रं विश्रितसानरोपमकोटीकोटिपरिमाणं विनेयजनानुग्रहार्थं प्ररूप्यते—

चत्वारि सानरोवमकोडाकोडीउ संततीए उ । एरांत ससमा खलु जिणेहिं सव्णेहिं णिइइहा ॥१॥ तीए पुरिसाणमायुं तिणिण उ पलियाइं तह पमाणं च । तिनेव गाउयाइं आदीए भणंति समयणू ॥ २ ॥ उवभोगपरीभोगा जमंतरसुकथवीयजातातो ।

कप्यतरसमूहाथो ह्येति किलेसं विणा तेसिं ॥ ३ ॥ ते पुण दसप्यगारा कप्यतर समणसमयकेतुहिं । धीरेहि विणिहिट्टा मणोरहापू-
रणा एए ॥ ४ ॥ मत्तंगथा १ य भिंणा २ तुडियंगा ३ दीव ४ जोति ५ चित्तंगा ६ । चित्तरसा ७ मणियंगा ८ गेहागारा ९
अणियणा १० य ॥ ५ ॥ मत्तंगएसु मज्जं सुहपेज्जं भायणाणि भिंजेसु । तुडियंगेसु य संगयतुडियाणि बहुप्यगाराणि ॥ ६ ॥
दीवसिहा जोतिसणाभया य णिच्चं करिति उज्जेयं । चित्तंगेसु य मल्लं चित्तरसा भोजणट्टाप ॥ ७ ॥ मणियंगेसु य भूसणवरणि
भवणाणि भवणरुक्खेसुं । आयन्नेसु य इच्छियवत्थाणि बहुप्यगाराणि ॥ ८ ॥ एएसु य अन्नेसु य नरनारिणणाण ताणमुवभोगो ।
भविद्यपुणब्भवरहिया इय सव्वन्नु जिणा विति ॥ ९ ॥ तो तिविन्न सागरवमकोडाकोडी उ वीयरगेहिं । सुसमत्ति समक्खया
पवाहरुवेण धीरेहिं ॥ १० ॥ तीए पुरिसाणमायुं दोणिण य पलियाइं तह पमाणं च । दो चेव गाउयाइं आईए भणंति समयन्नु
॥ ११ ॥ उवभोगपरीभोगा तेसिंपि य कप्यपादवेहितो । ह्येति किलेसेण विणा नवरं उणाऽणुभावेहिं ॥ १२ ॥ तो सुसमदूसमाए
पवाहरुवेण कोडिकोडीओ । अयराण दोणिण सिट्टा जिणेहिं जियरागदोसेहिं ॥ १३ ॥ तीए पुरिसाणमाउं एयं पलियं तहा पमाणं
च । एयं च गाउयं तीइ आदीए भणंति समयणू ॥ १४ ॥ उवभोगपरीभोगा तेसिंपि य कप्यपादवेहितो । ह्येति किलेसेण विणा
पायं उणाऽणुभावेहिं ॥ १५ ॥ सुसमदूसमावसेसं पढमजिणो धम्मणाययो भयवं । उप्पन्नो कयपुन्नो सिप्यकलादंसगो उत्तहो
॥ १६ ॥ तो दुसमसुस्समूणा वायालीसाए वरिसमहसेहिं । सागरकोडाकोडी एगेव जिणेहिं पणत्ता ॥ १७ ॥ तीए पुरिसाणमायुं
पुव्वपमाणण तह पमाणं च । धणुसंखानिहिट्टं विसेससुत्ताओ णायवं ॥ १८ ॥ उवभोगा परीभोगा पवरसेहिमाइएहिं विण्णेया ।
जिणचकिवासुदेवा सव्वे य इमीए बोलीणा ॥ १९ ॥ इगवीससहस्साइं वासाणं दूसमा इमीए य । जेविय माणुवभोगादीया व

दीसंति हायंता ॥ २० ॥ एत्तो उ किलिङ्गतरा जीतपमाणादिपहि निदिङ्गा । अतिदूसमत्ति धोरा वाससहस्साइं इगवसिं ॥ २१ ॥
 ओसत्पिण्णीए एसो कालविभागो जिणेहिं निदिङ्गो । एसोच्चिय पडिलोमं विनेयुस्सपिण्णीएवि ॥ २२ ॥ एतं तु कालचक्रं सिस्स-
 जणाणुणहड्डया भणियं । संखेवेण महत्थो विसेस्सुत्ताओ णायव्वो ॥ २३ ॥ 'णोउस्सत्पिण्णी' मित्यादि, नोउत्सपिणीमवस-
 पिणीं च प्रतीत्य अनाद्यपर्यवासितं, महाविदेहेष्वेव कालस्यावास्थितत्वादिति भावः, भावतः णामिति पूर्ववत् 'य' इत्यनिर्दिष्ट-
 निर्देशे ये केचन यदा पूर्वाह्नादौ जिनैः प्रज्ञप्ता २ भ्रात्राः पदार्थाः 'आद्यविज्जंति' चि प्राकृतशैल्या आख्यायन्ते, सामान्यविशे-
 षाभ्यां कथ्यन्त इत्यर्थः, प्रज्ञाप्यन्ते नामादिभेदाभिधानेन, प्ररूप्यन्ते नामादिस्वरूपकथनेन, यथा 'पर्यायानाभिधेय' मित्यादि,
 दर्शयन्ते उपमानमात्रतः यथा गौस्तथा गवय इत्यादि, निदर्शयन्ते हेतुदृष्टान्तोपन्यासेन, उपदर्शयन्ते उपनयनिगमनाभ्यामिति,
 सकलनयाभिप्रायतो वा तान् भावान् नदा तत्कालपेक्षया प्रतीत्य सादि सपर्यवासितं, एतदुक्तं भवति-प्रज्ञापकोपयोगस्वरप्रयत्ना-
 सनाविशेषतः प्रतिक्षणमन्यथा चान्यथा चावास्थितेः सादि सपर्यवासितं, तथा चोक्तम्- "उचयोगासरपयत्ताआसणभेदादिया य पति-
 समयं । भिन्ना पन्नवणस्सा सादिसपज्जन्तयं तम्हा ॥ १ ॥" अथवा प्रज्ञापनीयभावापेक्षया गतिस्थितिव्यणुकाद्येकप्रदेशाद्यवगाह-
 कादिसमयस्थित्येकवर्णादिप्रतिपादनात् सादिसपर्यवासितं, क्षायोपशामिकभावापेक्षया पुनरनाद्यपर्यवासितं, प्रवाहरूपेण तस्यानाद्य-
 पर्यवासितत्वात्, अथवाऽत्र चतुर्भाषिका सादि पर्यवासितं १ सादि अपर्यवासितं २ अनादिसपर्यवासितं ३ अनादिअपर्यवासितं ४,
 तत्र प्रथमभंगकप्रदर्शनापाह- 'भवस्सिद्धियस्स' इत्यादि, भवसिद्धिको-भव्यस्तस्य श्रुतं सम्यक्श्रुतं सादि सपर्यवासितं, उपयोगाद्य-
 पेक्षया भावितमेव, द्वितीयभंगस्तु शून्यः, प्ररूपणामात्रतो वा अभव्यस्य, वर्तमानकालापेक्षया अनावताद्धामाधिकृत्य मिथ्याश्रुत-

मिति, तृतीयभंगस्तु सम्यक्त्वात्तौ भव्यस्य मिथ्याश्रुतं, चतुर्थं भंगं पुनरुपदर्शयन्नाह--'अभव' इत्यादि, अभवसिद्धिकः-अभव्यस्तस्य श्रुतं मिथ्याश्रुतं अनाद्यपर्यवसितं, तस्य सदैव संसारवचित्वात् । इह च श्रुतस्योपक्रान्तत्वात् तृतीयचतुर्थभंगकद्वये अनादिश्रुतभाव उत्को-
 ड्यथा मतेरप्ययमेव द्रष्टव्यः, मतिश्रुतयोरन्योऽन्यानुगतत्वात्, अत्राह-सोऽनादिज्ञानभावः किं जघन्य उत विमध्यम, आहोत्रिवदु-
 त्कृष्ट इति, अत्रोच्यते, जघन्यो विमध्यमो वा, न तूत्कृष्टः, कथं?, यतस्तस्येदं प्रमाणं 'सञ्वाणासपदेसज्वा' मित्यादि, सर्वं च तदाकाशं च
 सर्वाकाशं, लोकालोकाकाशमित्यर्थः, तस्य प्रदेशाः, प्रकृष्टा देशाः प्रदेशा निर्विभागा भागा इत्यर्थः, तेषामग्रं-परिमाणं सर्वाकाशप्रद-
 शाग्रं, सर्वाकाशप्रदेशैः, किं ?, अनन्तगुणितं अनन्तशो गुणितं अनन्तगुणितं, एकैकस्मिन्नाकाशप्रदेशे अनन्तागुरुलघुपर्यायभावात्,
 पर्यायाक्षरं-पर्यायपरिमाणाक्षरं निष्पद्यते, सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणमिति भावार्थः, स्तोत्रकत्वाच्चैह धर्मास्तिकायाद्यो नोक्ताः, अर्थ-
 तस्तु गृहीता एव, इह च ज्ञानमक्षरं गृह्यते, तथा तज्ज्ञेयं, तथा अकारादि च, सर्वथाऽप्यविरोध इति, अस्य च सर्वजीवानामपि
 चाक्षरस्यानन्तभागो नित्योद्घाटितः, सदाऽप्राद्यत इत्यर्थः, स पुनरनन्तभागोऽप्यनेकविधः, तत्र सर्वजघन्यश्चैतन्यमात्रं, तत्पुनर्न
 कदाचिदुत्कृष्टावरणस्याप्याद्रियते, जीवस्वभाव्याद्, आह-च ग्रन्थकारः 'जइ पुण' इत्यादि, यदि पुनः सोऽपि आद्रियेत, ततः
 किं ?, तेन जीवः अजीवतां प्राप्नुयात्, तेनाहुतेन जीवः-चैतन्यलक्षणः स्वलक्षणपरित्यागादजीवतां प्राप्नुयात्, नचैतद् दृष्टमिष्टं
 वा, सर्वस्य सर्वथा स्वभावातिरस्काराद्, अत्रैव दृष्टान्तमाह- 'सुद्दुर्वा' त्यादि, भेषसमुदये चन्द्रसूर्यप्रभाजालतिरस्कारिणं सति
 भवति प्रभा चन्द्रसूर्ययोः, सर्वस्य सर्वथा स्वभावातिरस्कारादिति । अत्राह- 'सव्वाणासपएसर्वां सव्वाणासपदेसहिं अणंतगुणियं पञ्चव-
 णाकखरं निष्कज्जती' त्यत्राविशेषितमेवाक्षरमुक्तम्, अविशेषाभिधानाच्चेदं केवलमिति गम्यते, इह तु श्रुताधिकारादकारादि प्रकृतं यतस्तत्

कथं केवलपर्यायपरिमाणतुल्यं भवेद् ?, उच्यते, नन्वत्राप्यपर्यवसितश्रुताधिकारादकाराद्येव गम्यते, अथ मतिः- 'सर्वजीवाणांप्रिय णं
अन्ववरसस अणंतभागो णिच्चुगघाडिओ'ति सर्वजीवग्रहणाच्च तच्छ्रुतं, यतः समस्तद्वादशांगविदां तत् समस्तमिति, यद्येवं
केवलस्यापि न सर्वजीवानामेवानन्तभागोऽवतिष्ठते, सर्वज्ञसद्भावात्, अतो न तत् केवलाक्षरमपि, कस्यासावनन्तभागोऽस्तु ?, तथा
अविशेषण सर्वजीवग्रहणं सत्यपि प्रकरणादपिशब्दाद्वा केवलिनो विहायान्येषां अनन्तभागो गम्यते, अत एव किं न श्रुतात्मकम-
क्षरसंगीकृत्य समस्तद्वादशांगविदो विहायान्येषां अनन्तभागो गम्यते, तस्मात् स्वपरपर्यायभेदादुभयमप्यविरुद्धमिति, तथाऽप्यना-
पर्यवसितश्रुताधिकारादकाराद्येव न्यायाद्युपाति, तत् पुनरनन्तपर्यायम्, इह अ अ इत्यकार उदाचोऽनुदात्तः स्वरितः, स सानुना-
सिको निरनुनासिकश्च, एवं दीर्घः प्लुतः, एवं तावदष्टादशप्रभेदं अवर्णं ब्रवते, एवं यावतः केवल एवाकारो लभते सानुनासिकादीन्
तथाऽन्यवर्णसहितो वा तेऽप्यस्य स्वपर्यायाः, ते चानन्ताः, कथम्?, अभिलाष्यवाह्यनिमित्तभेदात्, तस्य च परमाणुव्यणुकादिभेदानानन्त-
त्वात्, ध्वनेश्च तथा तथाभिधायकत्वपरिणामे सति तत्तदर्थप्रतिपादकत्वादिति, सांकेतिकशब्दार्थसम्बन्धवादिमत्तमप्यावश्यक-
नयाधिकारे विचारयिष्यामः, ततश्चैते स्वपर्यायाः, शेषास्तु सर्व एव घटादिपर्यायाः परपर्याया इति, ते पुनः स्वपर्यायेभ्योऽनन्तशुणाः,
आह-स्वपर्यायाणां तावत्पर्यायता युक्ता, घटादिपर्यायास्तु विभिन्नत्ववाश्रितत्वात् कथं तस्येति व्यपदिश्यन्ते?, उच्यते, स्वपर्याय-
विशेषणोपयोगात्, इह ये यस्य स्वपर्यायविशेषणतयोपयुज्यन्ते ते तस्य पर्यायतया व्यपदिश्यन्ते, यथा घटस्य रूपादयः, उपयुज्यन्ते
चाकारस्वपर्यायाणां विशेषणतया घटादिपर्यायाः, तानन्तरेण स्वपर्यायव्यपदेशाभावात्, तथा वस्तुस्थित्याऽपि च घटादिपर्याया
अभावरूपणाकारस्य व्यवस्थितत्वाद् घटादिपर्यायाणां अकारपर्यायतायामविरोध इति, इयमत्र भावना--घटादिपर्यायाणामनन्तत्वा-

केभ्यश्चाकारस्य स्वभावभेदेन व्यावृत्तत्वात्, स्वभावभेदेन व्यावृत्त्यनभ्युपगमे च घटादिपर्यायाणामेकत्वप्रसंगात्, अतः स्वभावभेदनि-
बन्धनत्वाद्कारपर्यायता तेषामिति, तस्मात् स्वपरपर्यायापेक्षया स्वत्वकारस्य सर्वद्रव्यपर्यायराशितुल्यधर्मताऽविरोध इति, न चेदमु-
त्सन्नं, यत आगमेऽप्युक्तम्- 'जे एगं जाणति से सव्वं जाणति, जे सव्वं जाणति से एगं जाणति' चि, अस्यायमर्थः-य एकं वस्तूपलभते
सर्वपर्यायैः स सर्वमुपलभते, कश्चैकं सर्वपर्यायरूपलभते य. एव सर्वं सर्वथोपलभत इत्यतः-सर्वमजानानो नाकारं सर्वथोपलभत इति,
ततश्चास्मात् सत्रात् सर्वमेव वस्तु सर्वद्रव्यपर्यायराशितुल्यधर्मकं, इह त्वक्षराधिकारादक्षरमुक्तमिति, इतश्चैतद्काराद्येव प्रतिपत्तव्यं,
अस्मिन्नेवाधिकारेऽक्षरस्थानन्तभागो नित्योद्घाटित इत्युपन्यस्तत्वात्, केवलस्य चाविभागसम्पूर्णत्वेन निकृष्टानन्तभागसम्भवाद्
अवधेरप्यसंख्येयप्रकृतिभेदभिन्नत्वान्मनःपर्यायज्ञानस्याप्येवत ऋजुविपुलभेदाभिन्नत्वात् पारिशेष्यादकारादिश्रुताक्षर[स्य] निबन्ध-
नज्ञानस्यवासावित्यलं प्रसंगेन, 'सेतं' इत्यादि निगमनद्वयमपि निगदासिद्धम् ॥

'से किं तं' मित्यादि ॥ (४४-२०२) ॥ अथ किं तद्रामिकम् ?, इहादिमध्यावसानेषु किञ्चिद्विशेषतः पुनस्तत्त्वज्ञोच्चा-
रणलक्षणां गमः, यथाऽऽदिविशेषे तावत् 'इह हज्जविचणिके' त्यादि, गमा अस्य विद्यन्ते इति 'अत इनिठना' विति (५-२-१२५)
गामिकं, इदं च प्रायोवृत्त्या दृष्टिवादे, तस्यैव गमबहुलत्वात्, अगामिकं तु प्रायो गाथाद्यसमानग्रन्थत्वात् कालिकश्रुतमाचारादि,
'से तं' मित्यादि निगमनद्वयं कण्ठ्यं । 'तं समासतो दुविहं पवत्तं' तद्रामिकागामिकं अथवा तदोषश्रुतमर्हदुपदेशानुसारि
समासततः संक्षेपेण द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-अङ्गप्रविष्टं अङ्गबाह्यं च, अत्राह-पूर्वमेव चतुर्दशभेदोद्देशाधिकारे अङ्गप्रविष्टं च अंगबाह्यं
चैत्युपन्यस्तं, किमर्थं पुनस्तत् समासत इत्याहुपन्यासेन तदेवोद्दिश्यत इति ?, अत्रोच्यते, सर्वभेदानामेवाज्ञानज्ञप्रविष्टभेद्वयान्त-

भवेत्तर्हत्प्रणीतत्वे च प्राधान्यव्यापनार्थमिति, तत्र 'पाददुर्गं २ जङ्घो २ रुर गातदुर्गं च २ दो य बाहूओ २ । गीवा १ सिरं च १ पुरिसो वारसअंगो सुयविसिद्धो ॥१॥' श्रुतगुरुषस्याङ्गेषु प्रविष्टं, अंगभावव्यवस्थितामित्यर्थः, अथवा 'गणधरकयमंगणयं जं कत थेरहि बाहिरं तं तु । नियतं अंगपविट्टं अणिययसुय बाहिरं भणियं ॥१॥' तत्राल्पतरक्तव्यत्वाद्गवाह्यमधिकृत्य प्ररुनस्र-
जमाह—'से किं त' मित्यादि, अथ किं तदंगबाह्यं ?, श्रुतगुरुपात् व्यतिरिक्तं अंगबाह्यं द्विविधं परोक्षं, तद्यथा-आवश्यकं च आवश्यकव्यतिरिक्तं च, 'से किं त' मित्यादि, अथ किं तदावश्यकम् ?, अवश्यक्रियानुष्ठानादावश्यकं, गुणानां वा आभिविधिना वश्यकमात्मानं करोतीत्यावश्यकम्, पञ्चविधं ब्रह्मम्, तद्यथा-साम्नाधिकमित्यादि, "सावज्जजोगाविरती १ उक्किचण २ गुणवओ प्र पडिवत्ती ३ । खालियस्स णिंदणा ४ वणतिगिच्छ ५ गुणधारणा ६ चेव ॥ १ ॥" आधिकारगाथा, एतदनुसारेण आवश्यकपि-
ण्डार्थो वक्तव्यः, 'से त' मित्यादि, तदेतदावश्यकम् ॥ 'से किं त' मित्यादि, अथ किं तदावश्यकव्यतिरिक्तं?, २ द्विविधं ब्रह्मं, तद्यथा-कालिकं चोत्कालिकं च, तत्राल्पतरक्तव्यत्वादुत्कालिकमाधिकृत्य प्ररुनस्रजमाह—'से किं त' मित्यादि, अथ किं तदुत्का-
लिकम् ?, उत्कालिकमनेकविधं ब्रह्मं, तद्यथा-दृशवैकालिकं प्रतीतं, कल्पाकल्पप्रतिपादकं कल्पाकल्पं, तथा कल्पनं कल्पः—
स्थविरकल्पादिः तत्प्रतिपादकं श्रुतं २, तत् पुनः द्विभेदं—चुल्लकप्पसुयं महाकप्पसुयं, एकमल्पग्रन्थमल्पार्थं च, द्वितीयं महाग्रन्थं
महार्थं च, शेषभेदाः प्रायो निगदसिद्धास्तथापि लेशतोऽप्रसिद्धतरान् व्याख्यास्यामः, जीवादीनां ब्रह्माणं ब्रह्माणना बृहत्तरा महा-
ब्रह्माणना, प्रमादाप्रमादस्वरूपभेदफलविपाकप्रतिपादकमध्ययनं प्रमादाप्रमादं, प्रमादस्वरूपं महाकर्मन्धनप्रभववाविध्यातदुःखान-
लज्वालाकलापपरीतमशेषमेव संसारवासगृहं पश्यंस्तन्मध्यवत्यपि सति तन्निर्गमनोपाये वीतरागप्रणीतधर्मचिन्तामणौ यतो विचि-

श्रकर्मोदयसाचिव्यजनितात् परिणामविशेषादपश्यान्नैव तद्भयमविगणय्य विशिष्टपरलोकक्रियाविशुष्य एवास्ते सत्त्वः स खलु प्रमाद इति, तद्भेदाः मद्यादयस्तत्कारणत्वाद्, उक्तञ्च-“मज्जं विसय कसाया णिदा विगहा य पंचमी भणिथा ।” फलविपाको दारुणः, उक्तं च—‘श्रेयो विषमुपभोक्तुं क्षमं भवेत् क्रीडितुं हुताशेन । संसारबन्धनगतैर्न तु प्रमादः क्षमः कर्तुम् ॥ १ ॥ अस्यामेव हि जातौ नरमुपहन्याद्विषं हुताशो वा । आसेवितः प्रमादो हन्याज्जन्मान्तरशतानि ॥ २ ॥ यन्न प्रयान्ति पुरुषाः स्वर्गं यच्च प्रयान्ति विनिपातम् । तत्र निमित्तमनार्यः प्रमाद इति निश्चितमिदं मे ॥ ३ ॥ संसारबन्धनगतो जातिजराव्याधिभरणदुःखार्तः । यन्नोद्विजते सत्त्वः स ह्यपराधः प्रमादस्य ॥ ४ ॥ आज्ञाप्यते यदवशः तुल्योदरपाणिपादवदनेन । कर्म च करोति बहुविधमेतदपि फलं प्रमादस्य ॥ ५ ॥ इह हि प्रसक्तमनसः सोन्मादवदानिभूर्तेन्द्रियाक्षपलाः । यत् कृत्यं तदकृत्या सततमकार्येष्वभिपतन्ति ॥ ६ ॥ तेषामभिपतितानामुद्भ्रान्तानां प्रसक्तहृदयानाम् । वर्द्धन्त एव दोषाः वनतरव इवाम्बुसेकेन ॥ ७ ॥ दृष्ट्वाऽप्यालोकं नैव विश्रम्भितव्यं, तीरं नीताऽपि भ्राम्यते वायुना नौः । लब्ध्वा वैराग्यं अष्टयोगः प्रमादाच्चित्रं व्याधृतो ब्रह्मदत्तो नरेशः ॥ ८ ॥ इत्यादि, एवं प्रतिपक्षद्वारेणाप्रमादस्वरूपादयो वाच्या इति, ‘नन्दी’ त्यादि सुगमं, सूर्यप्रज्ञप्तिः सूर्यचरितप्रज्ञापनं यस्यां ग्रन्थपद्धतौ सा सूर्यप्रज्ञप्तिः, पौरुषीमण्डलं पुरुषः शंकुः शरीरं वा तस्मान्निष्पन्ना पौरुषी द्वयम्, अत्र भावना—यदा सर्वस्य वस्तुनः स्वप्रमाणा छायोपजायते तदा पौरुषीति, एतच्च पौरुषीमानं उत्तरायणान्ते दाक्षिणायनादौ चैकं दिनं भवति, तत ऊर्ध्वमंगुलस्याष्टावेकपष्टिभागा दाक्षिणायने वर्द्धन्ते उत्तरायणे च ह्रसतीति, एवं यत्र पौरुषी मण्डले मण्डलेऽन्याऽन्या प्रतिपाद्यते तदध्ययनं पौरुषीमण्डलं । मण्डलप्रवेशः, यत्र हि चन्द्रसूर्ययोर्दाक्षिणात्तरेषु मण्डलेषु मण्डलान्मण्डलप्रवेशो व्यावर्ष्यते

तदध्ययनं मण्डलप्रवेश इति । विद्याचरणविनिश्चयः विद्येति ज्ञानं तच्च दर्शनसहचारितम्, अन्यथाऽभावात्, चरणं चारित्रं एतेषां फलविनिश्चयप्रतिपादको ग्रन्थः विद्याचरणविनिश्चय इति । गणिविद्या गुणगणोऽस्यास्तीति गणी, स चाचार्यः, तस्य विद्या—ज्ञानं गणिविद्या, तत्राविशेषेऽप्ययं विशेषः—‘जोतिसिणमिचणणं गणिणो पव्वावणादिकज्जेसु । उवयुज्जह तिहिकरणादिजाणपत्थऽवहा दोसो ॥ १ ॥’ ध्यानविभक्तिः—‘ध्यानानि—आर्तध्यानदीनि तेषां विभजनं यस्यां ग्रन्थपद्धतौ सा ध्यानविभक्तिः, मरुणानि प्राणत्यागलक्षणानि अनुसमयादीनि वर्तन्ते, यथोक्तम्—‘अणुसमयं संतरं चे’त्यादि, एतेषां विभजनं यस्यां सा मरुणविभक्तिः । आत्मनो-जीवस्थालोचनाप्रायश्चित्तप्रतिपत्त्यादिप्रकारेण विशुद्धिः कर्मविगमलक्षणा प्रतिपाद्यते यत्र तदध्ययनं आत्मविशुद्धिः । वीतरागश्रुतं सरागव्यपेहेन वीतरागस्वरूपं प्रतिपाद्यते यत्राध्ययनं तद्वीतरागश्रुतं, संलेखनाश्रुतं द्रव्यभावसंलेखना प्रतिपाद्यते यत्र तदध्ययनं संलेखनाश्रुतं, तत्र द्रव्यसंलेखनोत्सर्गतः—‘चत्तारि विचिच्चाहं विगतीणिज्जूहियाहं चत्तारि । संवच्छरे य दोन्नि उ एणंतरियं च आयामं ॥ १ ॥ णातिविगिद्धो य तवो छम्मासे परिमियं च आयामं । अन्नेऽवि य छम्मासे होति विगिद्धं तवोक्कम्मं ॥ २ ॥ वासं कोडीसहिअं आयामं काउमाणुपुव्वीए । गिरिकंदरं तु गंतुं पादवगमणं अह करेति ॥ ३ ॥’ भावसंलेखना तु क्रोधादिकषायप्रतिपक्षाभ्यास इति । विहारकल्पः विहारं प्रतादि, तथा चोक्तम्—वयसमणधम्मं गाहा, एतत्प्रतिपादकमध्ययनं मुख्यते यत्र ग्रन्थेऽसौ विहारकल्पः । चरणविधिः चरणं प्रतादि, तथा चोक्तम्—वयसमणधम्मं गाहा, एतत्प्रतिपादकमध्ययनं चरणविधिः । आतुरप्रत्याख्यानं आतुरः—क्रियाऽतीतो ग्लानस्तस्य प्रत्याख्यानं, एत्थ विधी—गिलाणं किरियातीतं णाउं गीयत्था पच्चक्खवावेति दिणे २ दव्वहासं करेन्ता सन्तः अंते य सव्वदव्वदायणाए भत्ते वेरणं जणेत्ता भत्ते णित्ताण्हस्स भवचारिसप-

ध्वक्खाणं कारंति, एयं जत्थ अज्झयणे सवित्थरं वाणिज्जाति तदज्झयणं आउरपच्चक्खाणं, महाप्रत्याख्यानं महच्च तत् प्रत्या-
ख्यानं चेति समासः, एसित्थ भावत्थो-शेरकप्पेण जिणकप्पेण वा विहरेत्ता अंते शेरकप्पिया वारसवासे संलेहं करेत्ता जिणकप्पिया
पुण विहारेणेव संलीढा तहावि जहाजुत्तं संलेहं करेत्ता निव्वाधातं सचेद्धा चेव भवचरिसं पच्चक्खंति, एयं सवित्थरं जत्थज्झयणे
वाणिज्जइ तमज्झयणं महापच्चक्खाणं । एयाणि अज्झयणाणि जहा अभिधाणत्थाणि तहा वाणियाणि, 'सेत्त' मित्थादि निग-
मनं, तदेतदुत्कालिकं, उपलक्षणं चैतदित्युक्तमुत्कालिकं ॥ 'से किं त' मित्थादि, अथ किं तत् कालिकं?, कालिकमनेकविधं ब्रह्मसं,
तदथा-उत्तराध्ययनानि उत्तराणि-प्रधानानि रूढ्या चोत्तराध्ययनानि, 'देशे' त्यादि प्रायो निगदसिद्धं, निशीथवन्निशीथं इदं
प्रतीतमेव, अस्मादेव ग्रन्थार्थाभ्यां महत्तरं महानिशीथं, जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः, इहावालिकाप्रविष्टेतरविमानप्रविभजनं यत्राध्ययने
तद्धिमानप्रविभक्तिः, तच्चैकमल्पग्रन्थार्थं तथाऽन्यन्महाग्रन्थार्थं, अतः क्षुल्लिका विमानप्रविभक्तिर्महती विमानप्रविभक्तिरि-
ति । अह्नचूलिका अंगस्य-आचाराद्-चूलिका अंगचूलिका, यथाऽऽचारस्यानेकविधा इहोक्तानुक्तार्थसंगहात्मिका चूलिका वर्ण-
चूलिका, इह वर्णोऽध्ययनादिसमूहः, यथाऽन्तकूइशास्वष्ट वर्णा इत्यादि, तेषां चूलिका २, व्याख्या-भगवतीत्यस्याश्चूलिका
२, अरुणोपपातः, इहारुणो नाम देवस्तत्समयनिबद्धो ग्रन्थस्तदुपपातहेतुः अरुणोपपातः, जाहे तमज्झयणं उवउत्ते समाणे समणे
परियद्देति ताहे से अरुणे देवे ससमयनिबद्धत्तणाओ चालियासणे संभमुब्भन्तलोयणे पउत्तावही वियाणिय हड्डपहड्डे चलचवलकुंडल-
धरे दिव्वाए जुचीए दिव्वाए विभूर्इए दिव्वाए गतीए जेणामेव से भगवं समणे तेषामेव उवागच्छति, उवागच्छिता भक्तिमरोण-
यवयणे विमुक्कवरकुसुमवासो ओवयति, ओवतिता ताहे से समणस्स पुरतो ढिच्चा अंतधिण्ण कयंजलिण उवउत्ते संवेगविसुज्झमा-

णञ्जवसाणे शुभेभाणे चिद्ब्रह्म, समन्ते य भणइ-सुसञ्जाइयं २, वरं वरेहिति, ततो से इहलोणाणि पिववासे समतिणमणिमुचलेदृढकंचणे
 सिद्धिवधुणिन्भरणुरायचित्ते समणे पडिभणइ-ण मे वरेण अट्टोत्ति, ततो से अरणदेवे अधिगततरजातसंवेणे पयाहिणं करेत्ता वंदि-
 चा णमांसिता पडिगच्छइ, एवं वरुणोववायादिस्सुवि भाणियव्वं, उत्थानश्रुतं अध्ययनं तं पुण सिंणणाइयकज्जेसु जस्सेगकु-
 लस्स वा गामस्स वा जाव रायहाणीए वा सच्चवेव समणे कयसंकपे आसुरुत्ते अप्पसन्ने अप्पसन्नलेसे विसमासणत्थे उवउत्ते समा-
 णे उट्टाणसुअञ्जयणं परियट्टेति एककं दो तिनि वा वारे, ताहे से कुले वा गामे वा जाव रायहाणी वा ओहयमणसंकपे विलवंते
 दुर्यं २ पहावंते उट्टेति, उव्वसतिचि बुत्तं भवति, तथा समुत्थानश्रुतं अध्ययनं तं पुण समत्तकज्जे-तस्सेव कुलस्स वा गामस्स
 वा जाव रायहाणीए वा सच्चवेव समणे कयसंकपे तुट्टे पसणो पसणालेसे समसुहासणत्थे उवउत्ते समाणे समुट्टाणसुतञ्जयणं
 परियट्टेति एकं दो तिनि वा वारे, ताहे से कुले वा जाव रायहाणीए वा पहाइचित्ते पसन्नमणे कलयलं कुणमाणे मंदाए गतीए सललियं
 आगच्छइ २ चा समुट्टेति, आवाप्नोतिचि बुत्तं भवतीत्यर्थः, एवं कयसंकपस्स परियाट्टिन्तस्स पुव्वुट्टितं समुट्टेति । णाणापरिया-
 वणियाओ नागपरिज्ञा, नागात्ति-नागकुमाराः तस्समयणिबद्धमञ्जयणं, से जया समणे उवउत्ते परियट्टेति तदाऽकयसंकपस्सवि-
 ते णागकुमारा तत्थत्था चेव तं समणं परियाणांति वंदंति नमंसंति बहुमाणं च करेति, सिंणणादियकज्जेसु य वरदा भवन्तीत्यर्थः,
 णिरयावलिया जासु आवलियपविट्टेत्तेरे य णिरया तन्नामिणो य णरतिरिया पसंगओ वानिज्जंति । कट्पियाउत्ति सौधर्मादिक-
 ल्पगतवकव्यवागोचरा प्रन्थपद्धतयः कल्पिका उच्यन्ते । एवं कल्पावतंसिकाः सौधर्मीसाणकपेसु जाणि कप्पविमाणणि ताणि
 कप्पवडिसयाणि, तेसु य देवीओ जा जेण तन्नोविसेसेण उव्ववन्ना इड्ढि च पत्ता एवं वनिज्जंति जासु ताओ कप्पवडिसियाओ बु-

ञ्चति । तथा सुफियञ्जति इह यासु ग्रन्थपद्धतिषु गृहवासमुत्कलनपरित्यागेन प्राणिनः संयमभावपुष्पिताः सुखिताः पुनः संय-
मभावपरित्यागतो दुःखावासिमुकुलिताः पुनस्तदपरित्यागादेव पुष्पिताः प्रातिपाद्यन्ते ताः पुष्पिता उच्यन्ते । अधिकतार्थविशेषो-
षप्रतिप्रादक्रास्तु पुरुषचूला इति । तथा अन्धकदृष्टिगणनराधिपवक्तव्यताविषया अन्धकदृष्टिगणदद्या उच्यन्ते । 'एव-
माहयाइं हञ्जादि' एवमादीनि सर्वथा कियन्त्याख्यास्यन्ते ? चतुरशीतिप्रकीर्णकसहस्राणि भगवतोऽर्हतः श्रियमस्यादिती-
र्थकस्य, तथा संख्येयानि प्रकीर्णकसहस्राणि मध्यमानां—अजितादीनां पार्श्वपर्यन्तानां जिनवराणां, तीर्थकराणामित्यर्थः, एतानि-
च यावन्ति तानि प्रथमानुयोगतोऽवसेयानि, तथा चतुर्दश प्रकीर्णकसहस्राणि अर्हतः, कस्य ?, वर्द्धमानस्वामिनः, अथमत्र-
भावार्थः—भगवतोः उग्रहस्तः चउरासीति समणसाहसितो होत्या, पयन्नगञ्जयणाणि य सव्याणि कालियउकालियाणं चउरासीति-
सहस्राणि, कथं ? यतोः ताणि चउरासीतिसमणसहस्राणि अरहंतमगोवदिद्वे जं सुयमणुसारित्ता किंचि णिज्जूहते ताणि सव्याणि
परिक्काणि, अहवा सुयमणुसारतो अप्पणा वयणकोसलत्तेण जं धम्मदेसणादिसु भासते तं सव्वं पइन्नं, जम्हा अणन्तगमपज्जवं
सुत्तं दिद्वं, तं च वयणं णिग्रमा अन्नन्नरगमाणुचाती तम्हा तं पइन्नं, एवं चउरासीतिपइन्नगसहस्राणि भवंतीत्यर्थः, एएण
विहिणा मज्झिमातित्यगराणं संखेज्जाइं पइन्नगसहस्राणि, समणस्सवि भगवओ महावीरस्स जम्हा चोइस समणसाहससीओ उक्को-
सिया समणसम्पया तम्हा चोइसपइन्नगञ्जयणसहस्राणि भवंति, एत्थ पुण एओ आयरिया एवं पन्नविति-किल एतं चुलसीइसह-
स्सादिगं उन्नमादिजिणवरारणं सम्मणपरिमाणं पहाणसुत्ताणिज्जूहणसमत्थे समणे पडुच्च भणियं, सामन्नसमणा पुण बहुतरा तत्काले,
अन्नं भणति—उन्नमादीणि भवत्थाणं संचराणं एत्तं चुलसीदिसहस्सादिगं पमाणं पवाहेण पुणो एणातित्थेसु बहुगा दडुव्वा, तत्थ जे-

पमाणभूयस्तुत्तणिञ्जहणसमत्था अन्नकालिगावि ते एत्थ अहिगया, एए ते सुत्थसिद्धत्थइत्तगणिञ्जहणा केव दट्टव्वा, यत आह—
'अथवेत्थादि, अथवेति प्रकारान्तरप्रदर्शनं, यस्य ऋषभादेस्तीर्थकृतः यावन्तः शिष्या औत्पत्तिकया वैनयिकया कर्मजया पारि-
णात्मिकया च चतुर्विधया बुद्ध्या उपपेताः—समान्विताः तस्य तावन्त्येव प्रकीर्णकसहस्राणि, प्रत्येकबुद्धा अपि तावन्त एव, अत्रै-
के व्याचक्षते—किल प्रत्येकबुद्धद्वन्द्वान्येव तान्यवगन्तव्यानि, प्रकीर्णकप्रमाणेन प्रत्येकबुद्धप्रमाणप्रतिपादनात्, स्यादेतत्—प्रत्येकबु-
द्धानां शिष्यभावो विरुध्यत इति, एतदप्यसत्, तेषां प्रत्येकबुद्धत्वादाचार्यमेवाधिकृत्य शिष्यभावस्य निषिद्धत्वात्, तीर्थकरप्रणीतशास-
नप्रतिपत्तत्वेन तु तच्छिष्यभावो न विरुध्यत इति, अन्ये पुनरित्यसाभिदधाति—सामान्येनेह प्रकीर्णकस्तुल्यत्वात् प्रत्येकबुद्धानामत्रा-
भिधानं, न तु नियोगतः प्रत्येकबुद्धद्वन्द्वानि प्रकीर्णकाणीत्यलं विस्तरेण । 'सेत्त' मित्यादि, तदेतत् कालिकं, तदेतदावश्यकव्य-
तिरिक्तं, तदेतदनंगप्रविष्टमिति ॥

'से किं त' मित्यादि ॥ (४५-२०९) ॥ अथ किं तदंगप्रविष्टम्?, अंगप्रविष्टं द्वादशविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-आचारः सन्नकृतमित्यादि ।
'से किं त' मित्यादि ॥ (४६-२०९) ॥ अथ किं तदाचारवस्तु?, यद्वा अथ कोऽयमाचारः?, आचरणमाचारः आचर्यत इति वा
आचारः शिष्टाचरितो ज्ञानाद्यासेवनविधिरिति भावार्थः; तत्प्रतिपादको ग्रन्थोऽप्याचार एवोच्यते, अनेन चाचारेण करणभूतेन
श्रमणानामाचारादि आख्यायत इति योगः, अथवा आचारे णमिति वाक्यालंकारे श्रमणानां प्रागुनिरूपितशब्दार्थानां निर्ग्र-
न्थानां बाह्याभ्यन्तरग्रन्थरहितानां, आह-श्रमणा निर्ग्रन्था एव भवन्ति, विशेषणं किमर्थ?, उच्यते, शाक्यादिव्यवच्छेदार्थं, उक्तं च-
"निर्गन्थ सक तावस गेरुय आजीव पंचहा समणा" तत्राचारो ज्ञानाद्यनेकभेदाभिन्नो गोचरो-भिक्षाग्रहणाविधिलक्षणः विनयो ज्ञानादि

दैन्यिकं फलं कर्मक्षयादि शिक्षा ग्रहणसंवेदनाभेदभिन्ना, विनेययिक्षेत्यन्ये; विनेयः- शिष्यः; भाषा सत्या १ असत्यामृषा २
 च अभाषा असत्या १ सत्यामृषा २ वा चरपं-व्रतादि करपं-पिण्डविशुद्ध्यादि 'जातासातविचीओ'त्ति यात्रा- संयमयात्रा
 मात्रा- तदर्थमेवाहारमात्रा वर्त्तनं वृत्तिः; विविधैरभिग्रहविशेषैरिति, आचारश्च गोचरश्चेत्यादिद्वन्द्वः क्रियते, ततश्चाचारगोचरविनय-
 वैनायकशिक्षाभाषाचरणकरणयात्रासावृत्तय आख्यायन्ते, इह च यत्र क्वचिदन्यतरोपादाने अन्यतरगतार्थीभिधानं तत् सर्वं
 तत्प्राधान्यरूपापनार्थमेवावसेयं, सो य समाससतो इत्यादि, स आचारः समाससतः संक्षेपतः पंचविधः ब्रह्मसः; तद्यथा- ज्ञाना-
 चारः-काले विणए बहुमाणे उवहाणे तह अनिण्हवणे । वंजण अरथ तदुभए अट्टविहो णाणमायारो ॥ १ ॥ दर्शनाचारः- 'णिस्सं-
 क्रिय णिकांशिय णिव्वित्तिगिच्छा अमूढदिट्ठी य । उववह थिरीकरणे वच्छल्ल पभावणे अट्ट ॥ २ ॥ अतिसेस इड्ढि आयरिय वादि
 धम्मकाधि खभण णेमिच्ची । विज्जा राया गणसम्मया य त्तिरथं पभावति ॥ ३ ॥ चारिजाचारः-पणिहाणजोगजुत्तो पंचहिं समितिहिं
 तिहि य गुत्तीहिं । एस चरित्तायारो अट्टविहो होत्ति नायव्वो ॥ ४ ॥ तथाचारः-चारसविहम्मिभवि तवे सडिभतरवाहिरे जिणुवादिहे ।
 अगिलाए अणाजीवी णायव्वो सो तवायारो ॥ ५ ॥ वीर्याचारः-अणिगूहियवलविरिओ परक्कमइ जो जहुत्तमाउत्तो । जुंजति य
 जहाशामं णायव्वो वीरियायारो ॥ ४ ॥ 'आयारे णं परित्ता वायणा' आयारे णमिति वाक्यालंकारे परित्ता-संख्येयाः; आद्य-
 न्तोपलब्धेरनन्ता न भवतीत्यर्थः; काः', वाचनाः-सन्नार्थप्रदानलक्षणाः; अवसर्पिणीकालं वा प्रतीत्य, परित्ति संख्येयान्यनुयोगा-
 द्वाराणि उपक्रमादीनि, अध्ययनानामेव संख्येयत्वात् प्रज्ञापकवचनगोचरत्वात्, संखेज्जा वेदा, वेदा छन्दोविशेषा, संखेज्जा
 सिलोणा भ्लोकाः प्रतीता अनुदुष्यल्लदसा, संखेज्जाओ णिज्जुत्तीओ निरुक्तानां युक्तिनिरुक्तयुक्तिरिति वाच्ये युक्तशब्दलो-

पात्रिभुक्तिरिति, एताश्च निक्षेपनिर्दुक्त्याद्याः संख्येया इति, अंभ्येज्जाओ पडिधत्तीओ द्रव्यादिपदार्थाभ्युपगमाः प्रतिपत्तय^१, प्रति-
 वाद्याभिग्रहविशेषा वा 'स्वे ण' मित्यादि, स आचारः णाम्भिति वाक्यालंकारे अंगार्थन्त्या अंगार्थत्वेन, अर्थग्रहणं परलोकचिंतां
 प्रति स्रज्जादर्शस्य गरीयस्त्वख्यापनार्थं, स्रजार्थोभयरूपो वाऽयमिति ख्यापनार्थं, प्रथमसंबं स्थापनामाधिकृत्याद्यसंगमित्यर्थः, द्वा
 श्रुतस्कन्धौ अध्ययनसमुदायलक्षणा, पंचविंशतिरध्ययनानि, तद्यथा- सत्थपरिन्ना १ लोगविजयो २ सीतोसाणिज्ज ३ सम्मत्तं ४।
 आवांति ५ धुअ ६ विमोहो ७ महापरिन्नो ८ वहाणसुयं ९ ॥ १० ॥ पढमो सुयसंधो । पिडेसण १ सेज्जि २ रिया ३ भासज्जाया
 य ४ वत्थ ५ पाएसा ६ । उग्गहपडिमा ७ सत्त य सत्तिकया ७ भावण १५ विमुत्ती १६ ॥ २ ॥ एवमेतानि निशीथवाजानि
 पंचविंशतिरध्ययनानि, तथा पंचाशीत्सुद्देशनकालाः, कथं १, उच्यते, अंगस्य श्रुतस्कन्धस्याध्ययनस्योद्देशकस्य च एतेषां चतुर्णा-
 मप्येक एव, एवं सत्थपरिन्नाए सत्त उद्देशणकाला, लोगविजयसस छ सीओसाणिज्जसस चउरो संमत्तसस चउरो लोगसारसस छ धुतसस
 पंच एवं विमोहज्झयणसस अद्द, महापरिन्नाए सत्त ७ उवहाणसुत्तसस चउरो, पिडेसणाए एकारस १ १ सेज्जाए तिन्नि ३ इरियाए
 तिन्नि ३ भासज्जाए दोन्नि २ वत्थेसणाए दो २ पाएसणाए दो २ उग्गहपडिमाए दोन्नि २ सत्तिकयाए सत्त ७ भावणाए एको १
 विमुत्तीए एको १, एवमेए संपिडिया पंचासीई भवन्ति, एत्थ संगहाहा-सत्त य छच्चउ चउरो छ पंच अद्देव सत्त चउरो य ।
 एकार ति तिय दो दो दो सत्तेक एको य ॥ १ ॥ एवं समुद्देशनकालानि भाणियन्वा । अष्टादश पदसहस्राणि पदाग्रेण, इह
 यत्रार्थोपलब्धिस्तत् पदं, चोदक आह- यदि दो सुतवखंधा पणुवीसं अज्झयणाणि अट्टारस पदसहस्राणि पदगणेणं भवन्ति तो जं
 भाणियं. 'णववंभेचरमइओ अट्टारसपदसहसिसओ वेउ'त्ति एयं विरुज्झइ, आचार्य आह-णणु एत्थवि भाणियं 'हवइ य सपंचचूळो

बहुबहुअयरो पयग्गेणंति, इह सुत्तालावयपदेहिं साहितो बहु बहुयरो य वक्तव्य इत्यर्थः, अथवा दो सुयसंधा पणुवीसं अञ्जय-
णाणि एयं आयारगसहितस्स आयारस्स पमाणं भाणियं, अट्टारसपयसहस्साणि पुण पढमसुयकसंधस्स णववंभेचेरमतियस्स पमाणं,
विचित्तथ्वद्धाणि य सुत्ताणि गुरुवदेसतो तेसिं अत्थो जाणियव्वो, संखेज्जा अक्खरा संखेयान्धुक्षराणि, वेदादीनां संखेयत्वात्,
अणन्ता गमाः इह गमा अर्थगमा गृह्यन्ते, अर्थपरिच्छेदा इत्यर्थः, ते चानन्ताः, एकस्मादेव सत्रात्तच्चद्मविशिष्टानन्तधर्मात्मक-
वस्तुप्रतिपत्तेः, अन्ये तु व्याचक्षते-अभिधानाभिधेयवशातो गमा इति, ते चानन्ताः, ते पुनरनेन विधिना अवसेयास्तद्यथा- सुयं मे
आउसं ! तेषं भगवया आउसंतेणं भगवया सुयं मे आउसंवदा, सुयं मे आउसं तदिह, सुयं मे आउसं, आउसं सुयं मे, आसुयं
मया तं सुयं मया, आ तथा सुयं मया, आ तदिह सुयं मया आ, एवमादिभिर्भण्यमानं किलानन्तगममिति, अणंता पज्जया
स्वपरभेदभिन्ना, अक्षरार्थपर्याया इत्यर्थः, परित्ता तस्सा ज्यरयन्तीति तस्सा-द्वीन्द्रियादयस्ते च परित्ता, अणंता थायरा वनस्पतिक-
यासाहिताः परिगृह्यन्ते सासयकडाणिवद्धाणिकाइयस्ति शाश्वता द्रव्यार्थतया उविच्छेदेन प्रवृत्तेः कृताः पर्यायाऽर्थतया प्रतिसमयम-
न्यथात्वावाप्ता निबद्धाः सत्र एव निकाचिता निर्युक्तसंग्रहणहेतूदाहरणादिभिः जिणपद्मत्ता जिनैः प्रज्ञप्ता भावाः पदार्थाः,
आधविज्जंतित्थ्यादि धुवगाण्डिका पूर्ववत् । साम्प्रतमाचारंगग्रहणफलप्रतिपादनायाह- 'से एव' मित्यादि, स इत्याचारंगग्राहकोऽ-
भिसम्बध्यते, एवं आयत्ति अस्मिन् भावतः सम्यग्धीते सति एवमात्मा भवति, तदुक्तक्रियापरिणामात्माव्यतिरेकात् स एव
भवतीत्यर्थः, एवं क्रियासारमेव ज्ञानमिति ख्यापनार्थं क्रियापरिणाममभिधायाधुना ज्ञानमाधिकृत्याह- 'एवं णाय'त्ति इदमधीत्य
एवं ज्ञाता भवति यथैवेहोक्तामिति, एवं विज्ञायत्ति एवं विविधो विशिष्टो वा ज्ञाता विज्ञाता एवं विज्ञाता भवति, तन्त्रान्तरीय-

ज्ञातृभ्यः प्रधानतर इत्यर्थः, एवं चरणकरणपरस्वप्नया आधविज्जनीत्यादि, निगमनवाक्यं भाषिताश्रमेव ॥

‘से किं तं सूयगडे’ ॥ (४७-२१२) ॥ ‘सूच सूचायां’ सूचनात् स्रवं स्रवेण कृतं स्रजकृतं, तत्र लोक्यते अनेन वाऽस्मिन् वा लोकः सूच्यत इत्यादि निगदसिद्धं यावत् ‘आसीतस्स किरियावादिःसतस्स’ अशीत्याधिकस्य क्रियावादिशतस्य, व्युहं कृत्वा स्वसमयः स्थाप्यत इति योगः, एवं शेषपदेऽपि क्रिया योजनीयेति, तत्र न कर्तारं विना क्रियासम्भव इति तामात्मसमवायिनीं वदन्ति तच्छीलश्वये ते क्रियावादिनः, ते पुनरात्माद्यस्ति त्वप्रतिपत्तिलक्षणाः अमुनोपायेनाशीत्यधिकशतसङ्ख्या विज्ञेयाः, जीवाजीवाश्वबन्धमंत्ररनिर्जरापुण्यपापमोक्षारुणान् नव पदार्थान् विरचय्य परिपाठ्या जीवपदार्थस्यापि स्वपरभेदावुपन्यसनीयाः, तयोरधो नित्यानित्यभेदौ, तयोरप्यधः कालेश्वरात्मनियतित्वभावभेदाः पञ्च न्यसनीयाः, पुनश्चैवं विकल्पाः कर्तव्याः-अस्ति जीवः स्वतो नित्यः कालत इत्येको विकल्पः, विकल्पार्थश्चायं-विद्यते खलवात्मा स्वेन रूपेण नित्यश्च कालवादिनः, उक्तैर्नाभिलाषेन द्वितीयो विकल्प ईश्वरकारणितः, तृतीयो विकल्पः आत्मवादिनः ‘पुरुष एवेदं सर्वं’ मित्यादि, नियतिवादिनश्चतुर्थविकल्पः, पञ्चमविकल्पः स्वभाववादिनः, एवं स्वत इत्यजहता लब्धाः पञ्च विकल्पाः, एवमनित्यत्वेनापि दशैव, एते विज्ञातिर्जाविपदार्थेन लब्धाः, अजीवादिष्वप्यष्टस्वेवमेव प्रतिपदं विज्ञातिर्विकल्पानाम्, अतो विज्ञातिर्नवगुणा शतमशीत्युत्तरं क्रियावादिनामिति । ‘चउरासीति आकिरियावादीणिं’ चतुरशीतेरक्रियावादिनां, क्रिया पूर्ववत्, न हि कस्यचिदव्यवस्थितस्य पदार्थस्य क्रिया समास्ति, तद्भावे चावास्थितेरभावादित्येवंनादिनोऽक्रियावादिनः, तथा चाहुरेके-‘क्षणिकाः सर्वसंस्काराः, आस्थितानां कुतः क्रिया? । भूतार्थेषां क्रिया सैव, कारकं सैव चोच्यत ॥ १ ॥’ इत्यादि, एते चात्मादिनास्ति त्वप्रतिपत्तिलक्षणा अमुनोपायेन चतुरशीतिर्दृष्ट-

व्याः, एतेषां हि पुण्यापुण्यविवर्जितपदार्थसप्तकन्यासस्तथैव जीवस्याधः स्वपरविकल्पभेदद्वयोपन्यासः, असत्त्वादात्मनो नित्या-
 नित्यभेदौ न स्तः, कालादीनां तु पञ्चानां षष्ठी षट्छान्यस्यते, पञ्चाद्विकल्पाभिलापः-नास्ति जीवः स्वतः कालत इत्यादयः षडेव
 विकल्पाः, एकत्र द्वादश, एवमजीवादिष्वपि षट्सु प्रतिपदं द्वादश विकल्पाः, एवं द्वादश सप्तगुणाश्चतुरशीतिविकल्पा नास्तिका-
 नामिति । 'सत्तद्विष्टि अत्राणियवादीर्णं' ति सप्तषष्टिरज्ञानिकवादिनां, क्रिया प्राग्वत्, तत्र कुत्सितं ज्ञानमज्ञानं तदेषामस्तित्य-
 ज्ञानिकाः, नचैवं लघुत्वात् प्रक्रमस्य प्राग् बहुव्रीहिणा भवितव्यं, ततश्चाज्ञाना इति स्यात्, नैष दोषः, ज्ञानान्तरमेवाज्ञानं, मिथ्या-
 दर्शनसहचरित्वात्, ततश्च जातिशब्दत्वात् गौरखरवदरण्यमित्यादिवदज्ञानिकत्वमिति, अथवा अज्ञानेन चरन्ति तदप्रयोजना वा
 अज्ञानिकाः, असंचित्यकृतबन्धवैकल्यादिप्रतिपत्तिलक्षणाः, ते च अमुनोपायेन सप्तषष्टिर्ज्ञातव्याः, तत्र जीवादीन् नव पदार्थान् पूर्ववद्
 व्यवस्थाप्य पर्यन्ते चोत्पत्तिषुपुन्यस्याधः सप्त सदादयः उपन्यसनीयाः, सत्वमसत्त्वं सदवाच्यत्वं असदवाच्य-
 त्वं सदसदवाच्यत्वमिति च, एकैकस्य जीवादः सप्त सप्त विकल्पाः, त एते नव सप्तकाः त्रिषष्टिः, उत्पत्तेस्तु चत्वार एवाद्या विकल्पाः,
 तद्यथा-सत्त्वमसत्त्वं सदसत्त्वं अवाच्यत्वं चेति, त्रिषष्टिमध्ये प्रक्षिप्ताः सप्तषष्टिर्भवन्ति, को जानाति जीवः सन्नित्येको विकल्पः,
 ज्ञातेन वा किं ?, एवं असदादयोऽपि वाच्याः, उत्पत्तिरापि किं सतोऽसतो सदसतोऽवाच्यस्येति वा को जानातीत्येतद् ?, न कश्चि-
 दपीत्याभिप्रायः । 'वत्तीसाए वेणइयवादीर्णं' द्वात्रिंशतो वैनायिकवादिनां, क्रिया पूर्ववत्, तत्र विनयेन चरन्ति विनयो वा प्रयो-
 जनमेवामिति वैनायिकाः, एते चानवष्टतलिङ्गाचारशास्त्रा विनयप्रतिपत्तिलक्षणा अमुनोपायेन द्वात्रिंशद्वगन्तव्याः-सुरनृपतिज्ञा-
 तियतिस्वचिराभममादृपितृणां श्लेष्कं कायेन वाचा मनसा दानेन च देशकालोपपन्नेन विनयः कार्यः इत्येते चत्वारो भेदाः सुरा-

दिव्यसु स्थानेषु, एकत्र भेलिता द्वात्रिंशदिति । सर्वसङ्ख्यां प्रतिपादयन्नाह- 'तिष्ठं तेसद्गुण' मित्यादि, त्रयाणां त्रिष्वध्याधि-
कानां प्रावादुकशतानां, विचित्रैकैकनयमतावलम्बिनां प्रवादिशतानामित्यर्थः, व्यूहं-प्रतिक्षेपं कृत्वा स्वस्मयः स्वसिद्धान्तः
स्थाप्यते, शेषं किंचिद् व्याख्यातं किंचित् सुगममिति यावत् 'सेतं सस्यगडे' चि कण्ठम् ॥

'से किं त' मित्यादि ॥ (४८-२३८) ॥ अथ किं तत् स्थानं ?, तिष्ठन्त्यस्मिन् प्रतिपाद्यतया जीवादय इति स्थानं, तथा चाह-
'कार्णे ण' मित्यादि, स्थानेन स्थाने वा जीवाः स्थाप्यन्ते, व्यवस्थितस्वरूपप्रातिपादनायेति हृदयं, शेषं प्रायो निगदसिद्धमेव,
नवरं 'दं क' चि छिन्नतडं टर्कं 'कूडं' चि पञ्चतोवरिं, जहा वेयडुसोवरिं नव सिद्धाययणादिया कूडा, 'सेल' चि हिमवंतादिया
सेला, 'सिहरिणो' चि सिहरेण सिहरिणोचि, ते य वेयडुहया 'पञ्भार' चि जं कूडं उवरिं अत्रलज्जुयं तं पञ्भारं, जं वा पञ्चयस्स
उवरिभागे हत्थिक्कंभागिती कुडहं णिगयं तं पञ्भारं भन्नह 'कुड' चि गंगादीणि कुडानि 'गुह' चि तिभिसादिया गुहा 'आगरा'
रुप्यसुवन्नरयणादिउप्यचिद्गुणा आगरा 'दह' चि पोंडरीयादीया दहा 'णदीउ' चि गंगासिंधुमादीओ, शेषं क्षुण्णार्थं यावन्निगमनमिति ।
'से किं त' मित्यादि ॥ (४९-२२९) ॥ अथ कोऽय समवायः?, सम् अव अयः समवायः, सम्यगधिकपरिच्छेद इत्यर्थः, तद्धे-
तुकश्च ग्रन्थोऽपि समवायः, तथा चाह-समवायेन समवाये वा जीवाः समाश्रीयन्ते, अविपरीतस्वरूपगुणभूषिता बुध्या अंगीक्रियन्त
इत्यर्थः, अथवा जीवाः समस्यन्ते- कुप्ररूपणाभ्यः सम्यक्प्ररूपणायां शिष्यन्ते, शेषं निगदसिद्धमानिगमनम् । नवरं 'पूनादि' याण'
मित्यादि, अत्रैकाद्यैकोत्तरं स्थानशतं भवति, यथा 'एने आया' इत्यादि, शेषं सत्रसिद्धं यावन्निगमनमिति ।

‘से किं तं भित्थादि ॥ (५०-२२९) ॥ अथ केयं व्याख्या? व्याख्यानं व्याख्या, तथा चाह-व्याख्यायां जीवादयो व्याख्यायन्ते, इह सयं चैव अङ्गयणसंबन्धे, शेषं प्रकटार्थं यावत् ‘सेतं विवाहे’ति निगमनम् ॥

‘से किं तं भित्थादि ॥ (५१-२३०) ॥ अथ कास्ताः ज्ञाताधर्मकथाः? ज्ञातानि-उदाहरणानि तत्प्रधाना धर्मकथाः ज्ञाताधर्म कथाः, आह च-‘णायाधम्मकहासु षं’ इत्यादि, ज्ञातानां-उदाहरणभूतानां नगरादीनि व्याख्यायन्ते, ‘दस धम्मकहाणं वग्गा’ इत्यादि, एत्थ भावणा-एगूणवीसं णायज्जयणाणि, णायत्ति आहरणा, दिट्ठित्थो उवणिज्जति जेहिं वा ताणि णाताणि-अङ्गयणा, एए पढमसुयखंधे, अहिंसादिलक्खणस्स धम्मस्स कहाओ धम्मियाओ वा कहाओ धम्मकथाओ, अक्खाणगात्ति जुत्तं भवति, एयाणि वितियसुयखंधे, पढमवितियसुयखंधभाणियाणं णायाधम्मकहाणं नगरादिया भवन्ति, वितियसुयखंधे दस धम्मकहाणं वग्गा, वग्गात्ति समूहो, तद्विसेसणविसिट्ठा दस अङ्गयणा चैव ते दट्ठव्वा, एगूणवीसं णाया दस धम्मकहाओ, तत्थ णात्तेसु आदिमा दस णाता णाया चैव, ण तेसु अक्खादियादिसंभवो, सेसा णव णाया, तेसु पुण एक्के णाते पंच २ चत्तालाइं अक्खाइयासयाइं, एत्थवि एक्केकाए अक्खाइयाए पंच २ उवक्खाइयसयाइं, तत्थवि एक्केकाए उवक्खाइयाए पंच पंच अक्खाइयो-वक्खाइयसयाइं, एवमेयाइं संपिडियाइं, किं संजायं?, एगवीसं कोडिसयं लक्खा पञ्चासमेव बोद्धव्वा । एवं ठित्ते समाणे अधिगत-सुत्तस्स पत्थावो ॥ १ ॥ तंजहा-दस धम्मकहाणं वग्गा, तत्थ षं एगमेगाए धम्मकहाए पंच पंच अक्खाइयसयाइं, एगमेगाए अक्खाइयाए पंच २ उवक्खाइयसयाइं, एगमेगाए उवक्खाइयाए पंच २ अक्खाइयोवक्खाइयसयाइं, एवमेयाइं संपिडियाइं, किं संजातं-‘पणुवीसं कोडिसयं एत्थ य समलक्खणाइया जम्हा । णवणायागसंबद्धा अक्खाइयमाइया तेणं ॥ १ ॥ ते सोहिज्जन्ति

फुडं इमाओ रासीओ वेगलाणं तु । पुणरुत्तवज्जियाणं पमाणाभित्थं विणिगिहिदं ॥ २ ॥ सोधिए य समणे अद्दुद्धाओ कहाणगको-
डीओ चैव हवंति, अत एवाह-एवमेव सपुव्वावरेणं भणियपगारिणं, गुणणसोहणे कतेत्ति वुत्तं भवति, अद्दुद्धाओ कहाणयकोडीओ
भवतीतिमक्खायं, प्रकटार्थमित्थेवं शुरवो व्याचक्षते, अन्ये पुनरन्यथा, तदभिप्रायं पुनर्वयमतिगभीरत्वात्तावगच्छामः, परमार्थ-
त्वं विशिष्टश्रुतविदो विदन्तीत्यलं प्रसंगेन, शेषं सुगमं यावत् 'संखेज्जा पदसयसहस्सा पदगोणं, ते य किल पंच लक्खा छाव-
त्तरिं च सहस्सा पदगोणं, अहवा सुत्तालावयपयगोणं संखेज्जा पदसहस्सा भवंति, एवं सव्वत्थ भावेयव्वं, शेषं खत्रसिद्धं यावाक्कि-
गमनमिति ॥

'से किं तंमित्थयादि॥(५२-३१)॥उपासकाः-श्रावकाः तद्गतक्रियाकलापनिबद्धा दद्याः दशाध्ययनोपलक्षिताः उपासकदशाः,
तथा चाह-'उवासगदसासु' णं इत्यादि खत्रसिद्धं यावत् 'संखेज्जा पदस(यस)हस्सा पदगोणं, ते च किल एकारस लक्खा चावन्नं
पयगोणं' ति, शेषं कण्ठ्यमानिगमनमिति ।

'से किं तं' मित्थयादि (५३-२३२) अन्तो विनाशः स च कर्मणस्त्वत्फलभूतस्य वा संसारस्य कृतो धैस्तेज्ज्वत्कृतस्ते च
तीर्थकरादयस्तेषां दशाः प्रथमवर्गे दशाध्ययनानीति तत्संबन्धया अन्तकृद्दशा इति, तथा चाह—'अंतकडदसासु णं' मित्थयादि,
पाठसिद्धं यावत् 'अंतक्रियारिआओ' चि भवापेक्षया अन्त्याश्च ताः क्रियाश्चेति समासः, ताश्च शैलेश्यवस्थाया गृह्यन्ते, शेषं प्रक-
टार्थं यावत् 'अद्द वग्गा' एत्थ 'वग्गो' चि समूहो, सो य अंतगड्ढाणं अद्दयणाणं वा, सव्वाणि अद्दयणाणि जुगवं उद्दिंसांति,

अतो भणियं—अद् उद्देशणकाला, इच्छादि, संखेज्जा पदसहस्सां पयग्गेणं, ते य किल एवतिया-तेयीसं लक्खा चउरो य सहस्सा पदग्गेणंति, शेपं स्र्वासिद्धं यावन्निगमनमिति ।

‘से किं तंमित्यादि ॥ (५४-२३३) ॥ उत्तरः—प्रधानः, नास्योत्तरो विद्यत इति अनुत्तरः उपपतनमुपपातः जन्मेत्यर्थः, अनुत्तरः प्रधानः संसारेज्यस्य तथाविधस्याभावात् उपपातो येषामिति सप्तासः, तद्वक्तव्यताप्रतिबद्धा दशाः दशाध्ययनोप-लक्षिता अनुत्तरोपपातिकदशाः, तथा चाह- ‘अणुत्तरोववाह्यदसासु णमित्यादि स्र्वासिद्धं यावत् तिन्नि ‘वग्ग’चि इहाध्य-नसमूहो वर्णः, वर्णे २ दशाध्ययनानि, वर्णश्च शुणपदेवोद्दिश्यत इत्यत आह-‘तिन्नि उद्देशणकाला इत्यादि, ‘संखेज्जा पदसहस्सा पदग्गेणं, ते य किल छायालीसं लक्खा अद् य सहस्सत्ति, शेपं प्रकटार्थं यावन्निगमनमिति ।

‘से किं तंमित्यादि ॥ (५५-२३४) ॥ प्रश्नः प्रतीतस्तत्तिर्वचनं व्याकरणं, बहुत्वाद्बहुवचनं, प्रश्नव्याकरणेषु ‘अट्टोत्तरं पस्सिणस्सयं’ इत्यादि, अंगुष्ठबाहुपस्सिणादियाओ पस्सिणाओ, जे पुण विज्जामंता विधीए जविज्जमाणा अणुच्छिया चैव सुभासुभं कहंति एता अपास्सिणातो, तथा अंगुष्ठपस्सिणभावं च पडुच्च सार्थेति जा विज्जाओ ताओ पस्सिणापस्सिणाओत्ति, अथवा अणत्तरं जा कहंति ता पस्सिणा परंपरं पस्सिणापस्सिणात्ति, तं पुण विज्जाकहितं तस्स परंपरं भवति, अन्ने य दिव्वा विचिता विज्जातिसया, शेपं निगदसिद्धं यावत् ‘संखेज्जा पदसयसहस्सा पदग्गेणं, ते य किल वाणउतिलक्खा सोलस य सहस्सत्ति, शेपं गतार्थं यावदन्त इति । ‘से किं तंमित्यादि ॥ (५६-२३४) ॥ विपचनं विपाकः, शुभाशुभकर्मपरिणाम इत्यर्थः, तत्प्रतिपादकं श्रुतं विपाकश्रुतं, शेषमानिगमनं स्र्वासिद्धमेव, नवरं ‘संखेज्जा पदसहस्सा पदग्गेणं, एते य एगा पदकोडी चुलसीईं च लक्खा वतीसं च सहस्सत्ति ।

‘से किं त’ मित्यादि ॥ (५७-२३५) ॥ दृश्यो दर्शनानि, वदनं वादः, दृष्टिनां वादः दृष्टिवादः, दृष्टीनां वा पातो यत्रासौ दृष्टिपातः, सर्वनयदृश्य एवेहाख्यायन्त इत्यर्थः, तथा चाह—दृष्टिवादेन दृष्टिपातेन दृष्टिवादे दृष्टिपाते वा सर्वभावरूपणा आख्यायते, ‘से य समासश्चो पंचाविहे पञ्चत्ते’ इत्यादि, सर्वमिदं प्रायो व्यवच्छिन्नं तथापि लेशतो यथाऽऽगतसम्प्रदायं किञ्चिद् व्याख्यायते इति, तत्र स्रजादिग्रहणयोग्यतासम्पादनसमर्थानि परिकर्माणि, गणितपरिकर्मवत्, तं च परिकर्मसुयं सिद्धसेणियादिपरिकम्ममूलभेदतो सत्तविहं, उत्तरभेदतो तेरासीतिविहं, माउगपदानि, एयं च सव्वं मूलत्तरभेदं सुत्तरथतो वोच्छिन्नं यथागतसम्प्रदायं वा वाच्यं, एएसिं परिकम्माणं छ आदिमा य परिकम्मा ससमइया चैव, गोसालयपवत्तिया आजीवगपासंडिसिद्धंतमएणं पुण चुयअचुयसेणियापरिकम्मसाहिया सत्त पक्खविज्जंति, इयाणिं परिकम्मे णयचिंता, तत्थ णेगमो दुविहो—संगाहितो असंगाहितो य, संगहिओ संगहं पविट्ठो, असंगाहिओ ववहारं, तम्हा संगहो ववहारो ऋजुसुत्तो सहादिया य एको एवं चउरो णया, एतेहिं चउहिं णयहिं छ ससमइयाइं परिकम्माइं चित्तज्जंति, अतो भणियं-छ चउक्कणया भवंति, ते चैव आजीविया तेरासिया भणिया, कम्हा?, उच्यते, जम्हा ते सव्वं जगत् ज्यात्मकमिच्छन्ति, यथा जीवोऽजीवो जीवाजीवा, लोए अलोए लोपालोए, संते असंते संतासंते, एवमादि, णयचिंताए ते तिविहं णयमिच्छंति, तंजहा—द्ववट्ठितो पज्जवट्ठितो उभयट्ठिओ, अओ भणियं—सत्त तेरासियात्ति, सत्त परिकम्माइं तेरासियपासंडत्था, तिविहाए णयचिंताए चित्तयन्तीत्यर्थः, से तं परिकम्मंति निगमनं । ‘से किं तं सुत्ताइं?, र उज्जुसुयादियाइं वावीसं भवंति’ इह सर्वद्रव्यपर्यायनयाद्यर्थस्रचनात् स्रजाणि, असून्यपि च स्रजार्यतो व्यवच्छिन्नान्येव, यथाऽऽगतसम्प्रदायतो वा वाच्यानि, एतानि चैव वावीसं सुत्ताइं विगगतो अट्ठासीति हवंति, कथं?, उच्यते, इच्चेयाइं वावीसं सुत्ताइं

छिन्नछेदणइयाइं, 'ससमयसुत्तपरिवाडीए' ति सुत्तं, एत्थं जो णओ सुत्तं छिन्नं छेदणं इच्छइ सो छिन्नछेदणओ, जहा--'धम्मो मंगलमुक्किट्टं' ति सिलोगो सुत्तत्थओ पत्तेयं छेदनयाठिओ ण वितियादिसिलोए अवेकइइ, प्रत्येककल्पितपर्यन्त इत्यर्थः, एयाणि एवं वावीसं ससमया सुत्तपारवाडीए सुत्ताणि ठियाणि, तथा इच्चेइयाइं वावीसं सुत्ताइं अच्छिन्नछेदणइयाइं आजीवियसुत्तपरिवा-
डीएत्ति सुत्तमेव इति णओ सुत्तं अच्छिन्नं छेदण इच्छइ सो अछिन्नछेदणयो, जहा धम्मो मंगलमुक्किट्टं ति सिलोगो, एस चैव अत्थओ वितियादिसिलोगमवेकइमाणोत्ति वितियादिया य पढमंति अन्योऽन्यसापेक्षा इत्यर्थः, एयाणि वावीसं आजीवियगोसालपवात्तिय-
पासंडपरिवाडीए, अकखररणविभागाडियाणिवि अत्थतो अन्नोन्नमवेकइमाणोणि हवंति, इच्चेयाइं इत्यादि सुत्तं, तत्थ 'त्ति-
काणियाइं' ति नयत्रिकाभिप्रायतश्चिन्त्यन्त इत्यर्थः, त्रैराशिकाश्वाजीविका एवोच्यन्ते, तथा 'इच्चेताइं' इत्यादि ख्वं, एत्थ
'खडणइयाइं' ति नयचतुष्काभिप्रायतश्चिन्त्यत इति भावना, 'एवमेवे' त्यादि ख्वम्, एवं चउरो वावीसाओ अट्टासीतिसुत्ताइं भ-
वंति 'से तं सुत्ताइं' निगमनवाक्यम् । 'से किं तं पुब्बगते ?' इत्यादि, कम्हा पुब्बगतं?, उच्यते, जम्हा तित्थगरो तित्थपवत्त-
णकाले गणधराणं सक्खुत्ताधारत्तणतो पुब्बं पुब्बगयसुत्तत्थं भासइ तम्हा पुब्बत्ति भाणिया, गणधरा पुण सुत्तरयणं करेन्ता आया-
रादिकमेण रणंति ठवंति य, अन्नायिरियमतेणं पुण पुब्बगयसुत्तत्थो पुब्बं अरहया भासिओ गणधरेहि वि पुब्बगयं सुयं चैव पुब्बं
रइयं, पच्छा आयारादि, चोदक आह-णण पुब्बावरविरुद्धं, कम्हा?, जम्हा आयाराणिज्जुत्तीए भाणियं-सच्चेसिं आयारो० गाहा,
सत्यमुक्तं, किंतु सा ठवणा, इमं पुण अकखररणं पड्डुच्च भाणियं, पूर्वं पूर्वाणि कृतानीत्यर्थः, ताणि य उप्पायपुब्बादीणि चोदस-
पुब्बाणि पन्नत्ताणि, पढमं उप्पायपुब्बं, तत्थ सक्खुदब्बाणं पज्जवाण य उप्पायभावमंगिकाडं पन्नवणा कया, तस्स य पयपरिभाणं

एणा पयकोडीओ । वितियं अगोणियं, तत्थवि सव्वदव्वाण पज्जवाण य सव्वजीवाञ्जीवाविसेसाण य अणमं-परिमाणं वान्निज्जातिंति अगोणियं, तस्स पयपरिमाणं हन्नउत्तं पयसयसहस्साणि । ततियं वीरियपवायं, तत्थवि अजीवाणं जीवाणं सकम्मतेतरं वीरियं पव- यइ चि वीरियपवायं, तस्स विसत्तरिय पयसमसहस्साणि । चउत्थं अत्थिणत्थिपवायं, जं लोए जहा वा अत्थि जहा वा णत्थि अथवा सियवादाभिप्पाततो जहेवास्ति नास्तीत्येवं ब्रवदति इति अत्थिणत्थिपवायं भाणियं, तंपि पदपरिमाणतो सद्धिं पदसयसहस्साणि । पंचमं णाणपवादांति, तम्मि मात्तिणाणादिपंचकस्स गाहेण परूवणा जमहा कथा तमहा णाणपपवायं, तम्मि पदपरिमाणं एणा कोडी एणपदूणा । हडुं सच्चपपवायं, सच्चं—संजमो सच्चवयणं वा, तं सच्चं जत्थ सभेयं सपड्डिवक्खं च वान्निज्जइ तं सच्चपपवायं, तस्स पदपरिमाणं एणा पयकोडी हप्पयाहिया । सत्तमं आयपपवायं, आयत्ति आत्सा, सोऽणेगहा जत्थ णयदरिसणोहिं वान्निज्ज- इ तं आयपपवायं, तस्सवि पदपरिमाणं हव्वीसं पदकोडीओ । अड्डमं कम्मपपवायं, णाणापरणादियं अड्डविहं कम्मं पयातिठिअ णुभागपदेसादिएहिं भेदेहिं अन्नोहि य उत्तररत्तरभेदेहिं जत्थ वान्निज्जइ तं कम्मपपवायं, तस्सवि पयपरिमाणं एणा पयकोडी असीतिं च पयसहस्सा भवंति । णवमं पच्चक्ख्खाणपपवायं, तस्स य पदपरिमाणं चरासीतिं पयसहस्सा भवंति । दसमं विज्जाणुपपवायं, तत्थ अणेणे विज्जातिसया वणिण्या, तस्स य पदपरिमाणं एणा पयकोडी दस पयसहस्सा । एकारसमं अवंक्षत्ति, वंक्षं णाम णिप्फलं ण वंक्षमवंक्षं, सफलमित्थर्थं, सव्वे णाणतवसंजमजोणा सफला वान्निज्जातिंति, अप्पसत्था य पमादादिवा सव्वे असुहफला वान्निया, अंतो अवंक्षं, तस्सवि पयपरिमाणं हव्वीसं पदकोडीओ । बारसमं पाणाउं, तत्थ आउं-प्राणविधानं सव्वं सभेयं अन्ने य प्राणा वन्निता, तस्स पयपरिमाणं एणा पयकोडी हप्पन्नं च पदसयसहस्साणि । तेरसमं किरियाविशालं, तत्थ कायकिरियाहिंसादओ

विसंलत्ति सभेयां संजमकिरियाओ बंधकिरियाविहाणा य, तस्सवि पयपरिमाणं णव कोडीओ । चोइसमं लोगबिहुसारं, तं च इमंमि लोए सुअलोए वा विहुमिव अकखरस्स सव्वुत्तमं सव्वकखरसन्निवायपरितत्तणओ लोगविहुसारं भणिंयं, तस्स य पयपरिमाणं अद्धचेरसपयकोडीओ । से तं पुव्वगतते ॥

‘से किं तंमित्तयादि, अनुरूपः अनुकूलो वा योगोऽनुयोगः, स्रत्रस्य निजेनाभिधेयेन सार्द्धमनुरूपः संबंध इत्यर्थः, स च द्विविधः प्रज्ञसस्तद्यथा-मूलप्रथमानुयोगश्च गण्डिकानुयोगश्च, ‘से किं तंमित्तयादि, इहैकवक्तव्यताप्रणयनान्मूलं तावतीर्थकरास्तेषां प्रथमः-सम्यक्त्यासिलक्षणपूर्वभवादिगोचरोऽनुयोगो मूलप्रथमानुयोगः, तथा चाह-‘मूलपदमाणुयोगे णंमित्तयादि, स्रत्रसिद्धं यावत् ‘से तं मूलपदमाणुयोगे ’ । ‘से किं तंमित्तयादि, इहैकवक्तव्यताथार्थिकारानुगता गण्डिका उच्यन्ते तासामनुयोगः-अर्थकथनविधिः गण्डिकानुयोगः, तथा चाह-‘गंडियाणुयोगे णंमित्तयादि, तस्य कुंलगरगंडियासु कुलगराणं विमलचारुणादीणि पुव्वज-म्मणामादि कहिज्जइ, एवं सेसासुवि अभिधाणवसतो भावेयव्वं जाव च्चित्तंतरगंडियाओ, चित्राः-अनेकार्था अन्तरे-ऋषभाजिततीर्थकरान्तरे गण्डिका-एकवक्तव्यताधिकारानुगताः, एतदुक्तं भवति-ऋषभाजिततीर्थकरान्तरे तदंशजभूपतीनां शेषगतिगमनव्युदासेन शिवगतिगमनानुचरोपपातप्राप्तिस्रितियादिकाश्चित्रान्तरगण्डिका इति । एयासिं परूवणे पुव्वायरिएहिं इमो विही दिट्ठो—

आदिच्चजसाईणं उसभस्सं पउप्पए णरवतीणं । सगरसुताण सुबुद्धी इणमो संखं परिकहेइ ॥१॥ चोइस लक्खा सिद्धा णिव-
तीणिको य होति सव्वंइ । एकिकट्ठणे पुण पुरिसंजुगा होंतउसंखेज्जा ॥२॥ पुणरवि चोइसलक्खा सिद्धा णिवतीण दोमि सव्वंइ ।

दुगठाणेवि असंखा पुरिसजुगा होंति णायव्या ॥ ३ ॥ जाव य लक्खा चौहस सिद्धा पनास होंति सव्वडे । पनासहुणोऽपि तु पुरिसजुगा होंतिऽसंखेज्जा ॥ ४ ॥ एगुत्तरा उ ठाणा सव्वहुणे य जाव पनासा । एवेकेकाठाणे पुरिसजुगा होंतऽसंखेज्जा ॥ ५ ॥ विवरीयं सव्वडे चौहसलक्खा उ णिव्वुतो एगो । सन्नेव य परिवाडी पनासं जाव सिद्धीए ॥ ६ ॥ तेण परं तु लक्खा दो दो ठाणा य समग वच्चंति । सिवगतिसव्वहुंहि इणसो तेसिं विही होइ ॥ ७ ॥ दो लक्खा सिद्धीए दो लक्खा नरवतीण सव्वडे । एवं तिलक्ख चउपंच जाव लक्खा असंखेज्जा ॥ ८ ॥ सिवगतिसव्वहुंहि चितंतरणाडिया ततो चउरो । एगा एगुत्तरिणा एगाद्विचउत्तरा वितिया ॥ ९ ॥ ततिएगादितितउत्तरा तिगमादिविउत्तरा चउत्थेयं । पढमाए सिद्धिको दोन्नि य सव्वहुसिद्धमि ॥ १० ॥ ततो तिन्नि नरिदा सिद्धा चत्तारि होंति सव्वडे । इय जाव असंखेज्जा सिवगतिसव्वहुसिद्धेहि ॥ ११ ॥ ताहे विउत्तराए सिद्धिको तिन्नि होंति सव्वडे । एवं पंच य सत्त य जाव असंखेज्ज दोन्नित्ति ॥ १२ ॥ एग चउ सत्त दसगं जाव असंखेज्ज होंति दोन्नित्ति । सिवगतिसव्वहुंहि तिउत्तराए गुणेयव्या ॥ १३ ॥ ताहे-तियगाइ विउत्तराए अउणत्तीसं तु तितग ठावेतुं । पढमे णत्थि क्खेवो सेससु इमो भवे खेवो ॥ १४ ॥ दुग पण णवगं तेरस सत्तरस दुर्वास छच्च अहुव । बारस चोदस तह अहुवीस छव्वीस पणुवीसा ॥ १५ ॥ एकारस तेवीसा सीयाला सतरि सतहत्तरी तह य । इग दुग सत्तासीई एगुत्तरिमेव वावट्टी ॥ १६ ॥ अउणत्तरि चउवीसा छायाल सयं तहेव छव्वीसा । एए रासीक्खेवा तिगअंतता जहाक्रमसो ॥ १७ ॥ सिवगतिसव्वहुंहि दो दो ठाण विसमुत्तरा पेया । जाउणत्तीसहुणे उणत्तीसं पुण छवीसाए ॥ १८ ॥ विसमुत्तरा य पढमा एवमसंख विसमुत्तरा पेया । सव्वत्थावि अंतिहं अन्नाए आदिसं ठाणं ॥ १९ ॥ अउणत्तीसं वारे ठावेउं णत्थि पढमाए खेवो । सेसेसुउव्वीसाए सव्वत्थ दुगादिओ खेवो ॥ २० ॥

नन्दी-
हारिभद्रीय
वृत्ता

॥१११॥

सिवगातिपदमादीए वितियाए तह य, होति सव्वड्डे । इय एगंतरियाइं सिवणइसव्वड्डुटाणाइं ॥ २१ ॥ एवमसंखेज्जाओ चिंततर-
गाडियाओ गेयव्वा । जाव जियसत्तराया अजियजिणापिया समुपपन्नो ॥ २२ ॥ एवं गाहाहिं चिंततरगाडियाओ समत्ताओ । इमा
य एयासिं ठवणा—

एत्तिया लक्खा सिद्धिगया
एत्तिया सव्वड्ड गया,

१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	५०	

एवं जाव असंखा पुरिसजुणा सिद्धा एसा पदमा, अओ परं

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	५०
१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४

सव्वड्डेपि गया एत्तिआ लक्खा
सिद्धा एत्तिया लक्खा ॥ एवंपि असंखेज्जा पुरिसजुणा सिद्धा,

एसा वीया, अओ परं

सव्वड्डेवि गया एत्तिया लक्खा,
सिद्धा एत्तिया लक्खा

२	३	४	५	६	७
२	३	४	५	६	७

एवं जाव असंखेज्जा आवलिया,

॥१११॥

गण्डिकावु-
योगे
चिन्तान्तर-
गण्डिकाः

दुगाहएगुत्तरा दोवि गच्छति

१	३	५	८	९
२	४	६	८	१०

आबलिथा दूरगमणार्थो पंचासीहर्मै ठाणो चिहुंति तइया गंडिया,

अतः परं चतस्रो गण्डिका एकोत्तरिकादिकाः प्रदुर्ध्वन्ते-शिवगतौ सर्वाथं च एवं असंखेज्जा चितंतरगंडिया, एगाइ एगुत्तरिया

पढमा पेया, सिद्धा एत्तिया सव्वडे एत्तिया चैव, एवं जाव असंखेज्जा, एगादिबिउत्तरा

१	५	९
३	७	११

वितिया

चितंतर गण्डिया, सिद्धा एत्तिया संव्वडे एत्तिया चैव, एवं जाव असंखेज्जा चितंतरगंडिया, एगादितित्तरा

१ ७ १३

तइया ततश्चतुर्थी ज्यादिका इयादिविषमोत्तरप्रक्षेपा एकोनत्रिंशत्त्रिदंकान् संस्थाप्य निदुर्ध्वते,

४ १० १६

एत्तिया सव्वडे
शिवगतौ सिद्धा

३	८	१६	२५	११	१७	२२	१४	५०	८०	५	७४	७२	४९	२९
५	१२	२०	९	१५	३१	२८	२६	७३	४	९०	६५	२८	१०३	०

एत्तिथा पुणोवि	२९	३४	४२	५१	३७	४३	५५	४०	७६	१०६	३१	१००	९८	७१	५५
सिवांगती	३१	३८	४६	३५	४१	५७	५४	५२	९९	३०	११६	९१	५३	१२५	०

एवं पुनः पुनः पञ्च-

पञ्चाशदादा कृत्वा एकोनत्रिंशत् स्थानानि संस्थाप्य द्वयादिप्रक्षेपकेन यावत् पश्चिमस्थाने एकाशीतिर्भवति

५५	६०	६८	७७	६३	७९	८१	६६	१०२	१३२	५७	१२६	१२४	१०१	८१
५७	५४	७२	६१	६७	८३	८०	७८	१२५	५६	१४२	११७	७९	१५५	०

अनेन उत्तरा असंख्येयाश्चिन्नान्तरा-

ण्डिका नेया, सेसं गाहाणुसारेणं नेयव्वं जाव असंखेज्जा, शेषं निगदसिद्धं यावत् ' से तं अणुञ्जोने '

'से किं तं मित्यादि ॥ चूडा इव चूडा, इह दृष्टिवादे परिकर्मस्वरपूर्वानुयोगोक्तानुकार्यसंग्रहपरा ग्रन्थपद्धतयश्चूडा इति, एताश्चाधानां चतुर्णामेव पूर्वाणां भवन्ति, न शेषाणामिति, अत एवाह—' आदिद्विह्याण ' मित्यादि, संख्याताः । सम्प्रति पूर्वाणामियं यथासंख्यं ' चउ वारसद्ध दस या हंवाति चूडा चउण्ह पुव्वाणं । एए य चूलवत्थु सव्वुवरिं किल पट्टिज्जांति ॥ १ ॥ ' शेषमानिगमनं स्वसिद्धमेव, नवरं 'संखेज्जा वत्थु' ति पणुवीसुतराणि दो सयाणि, 'संखेज्जा चूलवत्थु' ति चउतीसं ॥ साम्प्रतमोषतो द्वादशांगविषयमेव दर्शयन्नाह—

‘इच्छेय’ मित्यादि ॥ (५८-२४७) ॥ इत्येतस्मिन् द्वादशाङ्गो गणिपिटक इति पूर्ववत्, अनन्ता भावाः प्रज्ञप्ता इति योगः, तत्र भवन्तीति भावाः जीवादयः पदार्थाः, एते च जीवपुद्गलानन्तत्वात् अनन्ता इति, तथा अनन्ता अभावाः, सर्वभावानामेव पररूपेणासत्त्वात् त एवानन्ता अभावा इति, स्वपरसत्ताभावाभावोभयाधीनत्वात् वस्तुतत्त्वस्य, तथाहि-जीवो जीवात्मना भावोऽजीवात्मना चाभावोऽन्यथाऽजीवत्वप्रसंगाद्, अत्र बहु वक्तव्यं तसु नोच्यते गमनिकामात्रत्वात् आरम्भस्य, अन्ये तु धर्मापेक्षया अनन्ता भावाः अनन्ता अभावाः प्रतिवस्त्वस्तित्वनास्तित्वाभ्यां प्रतिबद्धा इति व्याचक्षते, तथाऽनन्ता हेतवः, तत्र हिनोति-गमयति जिज्ञासितधर्मविशिष्टानर्थानिति हेतुः, ते चानन्ता वस्तुनोऽनन्तधर्मात्मकत्वात् तत्प्रतिबद्धधर्मविशिष्टवस्तुगमकत्वाच्च हेतोः, सूत्रस्य चानन्तगमपर्यायात्मकत्वादिति, यथोक्तहेतुप्रतिपक्षतोऽनन्ता अहेतवः, तथाऽनन्तानि कारणानि सूत्रपिण्डतन्त्वादीनि घटपटादिनिर्वर्तकानि, तथाऽनन्तान्यकारणानि, सर्वकारणानामेव कार्यान्तराकारणत्वात्, न हि सूत्रपिण्डः पटं निर्वर्तयतीति, एवं भावाभावाः हेत्वहेतवः कारणाकरणानि, जीवाः-प्राणिनस्तथा अजीवा-इत्यणुकादयः, तथा भव्याः-अनादिपारिणामिकभव्यभावयुक्ताः, एतेऽनन्ताः प्रज्ञप्ताः इति योगः, तथा सिद्धायुक्ताः, एतेऽनन्ताः प्रज्ञप्ताः, तथा अभव्याः-अनादिपारिणामिकभव्यभावयुक्ताः, एतेऽनन्ताः प्रज्ञप्ताः इति योगः, तथा सिद्धायुक्ताः, तथा अनन्ता असिद्धाः प्रज्ञप्ता इति, इह भव्याभव्यानामानन्त्येऽभिहिते अनन्ता असिद्धा इति यत् पुनराभिधानं तत् सिद्धेभ्योऽनन्तगुणत्वव्यापनार्थमिति ॥ साम्प्रतं द्वादशांगविराधनारानिष्यन्नं त्रैकालिकं फलमुपदर्शयन्नाह-‘इच्छेय’ मित्यादि, इत्येतद् द्वादशांगं गणिपिटकं अतीतकाले अनन्ता जीवा आज्ञया विराध्य चतुरन्तं संसारकान्तरं ‘अणुपरियादिसु’ चि अणुपरावृत्तिमन्त आसन्, इदं हि द्वादशांगं सूत्रार्थोभयभेदेन त्रिविधं, ततश्चाज्ञया-सूत्राज्ञयाऽभिनिवेशतोऽन्यथापाठादिलक्षणाया विराध्य

चलाः
द्वादशांग्य-
आराधना-
विराधना-
फलं

अतीतकाले अनन्ता जीवाश्चतुरन्तं संसारकान्तारं—नारकतिर्यङ्नरामरविधिधृक्षजालदुस्तरं भवाटवीगहनमिन्त्यर्थः, अनुपरावृत्ता-
 आसन् जमालिवत्, अर्थाज्ञया पुनरभिनिवेशतोऽन्यथाप्ररूपणादिलक्षणया गोष्ठामाहिलवत्, उभयाज्ञया पुनः पंचविधाचार
 परिज्ञानकरणोद्यतगुवादृशादिलक्षणया गुरुप्रत्यनीकद्रव्यलिङ्गधार्येकभ्रमणवत्, अथवा द्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षयाऽऽगमोक्तानुष्ठा-
 नमेवाज्ञा, एतद्विराधनयैवानुपरावृत्ता आसन्, उक्तंच—“सव्याओवि गतीओ अविरहिया पाणदंसणधरेहिं” इत्यादि, ‘इच्छेय’-
 मित्यादि, गतार्थमेव, नवरं ‘परित्ता जीवा’ इति संख्येया जीवाः, वर्तमानविशिष्टविराधकमनुष्यजीवानां संख्येयत्वात्,
 ‘अणुपरियट्टन्ति’ चि अनुपरावर्तन्ते, भ्रमन्तीत्यर्थः, ‘इच्छेत्त’मित्यादि, इदमपि भावितार्थमेव, नवरं ‘अणुपरियट्टिस्सन्ति’ चि
 अनुपरावर्त्तन्त्यन्ते, पर्यट्टिष्यन्ति इत्यर्थः ॥ ‘इच्छेत्त’ क्षित्त्यादि, इत्येतद् द्वादशांगं गणिपिटकं अतीतकालेऽनन्ता जीवा आराध्य
 चतुरन्तं संसारकान्तारं ‘चित्तिवडंस्सि’ चि व्यतिक्रान्तवन्तश्चतुर्गतिकसंसारोल्लंघनेन मुक्तिमवाप्ता इत्यर्थः, ‘इच्छेय’ मित्यादि, गतार्थं
 नवरं ‘वीडवयंति’ चि व्युत्क्रामन्ति, ‘इच्छेद्’ मित्यादि गतार्थमेव, नवरं ‘चित्तिवयिस्सन्ति’ चि व्युत्क्रामिष्यन्ते, एतत्प्रभा-
 वात् सेत्स्यन्तीत्यर्थः । यदिदमनिष्टेतरभेदभिन्नं फलं प्रतिपादितमेतत् सदाऽवस्थायित्वे सति द्वादशांगस्योपजायत इत्यत आह-
 ‘इच्छेय’ मित्यादि, इत्येतद् द्वादशांगं गणिपिटकं न कदाचिन्नासीद् अनादित्वात्, न कदाचिन्न भवति सदैव भावात्, न कदाचि-
 न्न भविष्यति, अपर्यवसितत्वात्, किं तर्हि?—‘भुवि चै’ त्यादि, ध्रुवत्वादेव नियतं, पञ्चास्तिकायेषु लोकवचनवत्, नियतत्वादेव शा-
 श्वतं, समयावलिकादिषु कालवत्, शाश्वतत्वादेव वाचनादिप्रदानेऽप्यक्षर्यं, गंगासिन्धुप्रवाहेऽपि पाण्डरीकहृदवत्, अक्षयत्वाद्वाव्ययं,
 मानुषोत्तराद् बहिःसमुद्रवत्, अव्ययत्वादेव स्वप्नमाणेऽवस्थितं, जम्बूद्वीपादिवत्, अवास्थितत्वादेव नित्यमाकाशवत्, साम्प्रतं दृष्टा-

न्तमाह-‘से जहा णामे’त्यादि, तद्यथा नाम पंचास्तिकायाः-धर्मास्तिकायादयः न कदाचिन्नासन् न कदाचिन्न सन्ति न कदाचिन्न भविष्यन्ति, अभूवन् भवन्ति भविष्यन्ति च, ध्रुवा इत्यादि पूर्ववत्, ‘एवामेव’ त्यादि निगमनं निगदसिद्धमेव । ‘से समासार्थो’ इत्यादि, तद् द्वादशाणं समासतश्चतुर्विधं ब्रह्मसं इत्यादि, प्रायो गतार्थमेव, नवरं द्रव्यतः श्रुतज्ञानी उपयुक्तः सन् सर्वद्रव्याणि जानाति पश्यतीत्यत्राभिबदशपूर्वधरादिः श्रुतकेवली परिगृह्यते, तदारतो भजना, सा पुनर्मलविशेषतो ज्ञातव्येति, अत्राह-ननु पश्यतीति कथं?, सकलगोचरदर्शनायोगाद्, अत्रोच्यते, प्रज्ञापनायां श्रुतज्ञानपश्यत्तयाः प्रतिपादितत्वाद्नुत्तरविमानादीनां चाले-स्यकरणात् सर्वथा चादृष्टस्यालेख्यकरणानुपपत्तेः, एवं क्षेत्रादिव्यपि भावनीयमिति, अन्ये तु न पश्यतीत्यभिदधाति ॥ साम्प्रतं संगहगाथामाह—

‘अक्वर सक्षी’ त्यादि ॥(*८६-२४९)॥ इयं गतार्थैव, नवरं समाच्येते सप्रतिपक्षाः, ते चैवं-अक्षरश्रुतमन्नक्षरश्रुतमित्यादि, इदं पुनः श्रुतज्ञानं सर्वातिशयरत्नसमुद्रकल्पं, तथा प्रायो गुर्वायत्तत्वात् परार्थीनं, अतो विनेयानुग्रहार्थं यो यथा चास्य लाभस्तथा दर्शययन्नाह—

‘आगम०’ गाहा॥(*८७-२८९)॥ आगमनागमः, आह अभिविधिमर्यादार्यत्वात् अभिविधिना मर्यादया वा गमः-परिच्छेद-आगमः, स च केवलमत्यवाधिलक्षणोऽपि भवति अतस्तद्द्रव्यवाच्छिन्न्यर्थमाह— शास्यतेऽनेनेति शास्त्रं-श्रुतं, आगमग्रहणं तु षष्टि-तंत्रादिकुशात्रव्यवच्छेदार्थं, तेषामनागमत्वात्, सम्यक्परिच्छेदात्मकत्वाभावादित्यर्थः, शास्त्रतया च रूढत्वात्, तत आगम-

आसौ शास्त्रं च आग्रमशास्त्रं तस्य ग्रहणमिति समासः, गृहीतिर्ग्रहणं, यद् बुद्धेरुर्गौर्वक्ष्यमाणलक्षणैः करणभूतैरष्टभिर्दृष्टं तद् भुवते श्रुतज्ञानस्य लाभः श्रुतज्ञानलाभस्तं तदेव ग्रहणं भुवते, के १-पूर्वेषु विद्यारदा-विपश्चितो धीराः, व्रतानुपालने स्थिरा इत्यर्थः, अयं गार्थार्थः ॥ बुद्धिशुणैरष्टभिरित्युक्तं ते चामी—

‘सुस्ससति०’ गाहा ॥(*८८-२४९)॥ विनययुक्तो गुरुमुखात् श्रोतुमिच्छति शुश्रूषते, पुनः पृच्छति प्रतिपृच्छति, तत् श्रुतमयं-
कितं करोतीति भावार्थः, पुनः कथितं सच्छृणोति, श्रुत्वा गृह्णाति, गृहीत्वा चेहते—पर्यालोचयति, किमिदमित्थमुतान्यथेति, च-
शब्दः समुच्चयार्थः, अपिशब्दात् पर्यालोचयन् किंचित् स्वबुद्ध्याऽप्युत्प्रेक्षते, ततस्तदनन्तरमपोहते च, एवमेतद्यदादिदृष्टमाचार्येणेति,
पुनस्तमर्थमागृहीतं धारयति करोति च सम्यक् तदुक्तमनुष्ठानमिति, तदुक्तानुष्ठानमपि च श्रुतप्राप्तिहेतुर्भवाति, तदावरणक्षयोप-
शमादिनिमित्तत्वात्तस्येति, अथवा यद्यदाज्ञापयति गुरुस्तत् सम्यगनुग्रहं मन्यमानः श्रोतुमिच्छतीति, पूर्वसन्दिष्टश्च सर्वकार्याणि
कुर्वन् पुनः पृच्छति प्रतिपृच्छति पुनरादिष्टः सन् सम्यक् श्रूणोति, शेषं पूर्ववत् ॥ बुद्धिशुणा व्याख्यातास्तत्र शुश्रूषतीत्युक्तं; इदानीं
श्रवणविधिप्रतिपादनायाह—

‘सूअं० गाहा ॥(*८९-२४९)॥ सूकमिति सूकं शृणुयात्, एतदुक्तं भवति—प्रथमश्रवणे संयतगात्रस्तूष्णीं खल्वासीत्, तथा
द्वितीये हुंकारं च, ईषद्वन्दनं कुर्यादित्यर्थः, तृतीये वाढकारं कुर्यात्-वाढमेवमेतन्नान्यथेति, चतुर्थश्रवणे गृहीतपूर्वापरस्रज्जाभिप्रायो
सनाक् प्रतिपृच्छां कुर्यात्, कथमेतादिति, पंचमे तु मीमांसां कुर्यात्, मातुमिच्छा मीमांसा प्रमाणाजिज्ञासेतियावत्, ततः षष्ठे

श्रवणे तदुचरोचरगुणप्रसंगपरगमनं चास्य भवति, परिनिष्ठा सममे श्रवणे भवति, एतदुक्तं भवति-शुक्लदनुभाषत एव सममे श्रवणे इति ॥ एवं तावत् श्रवणविधिरुक्तः, इदानीं व्याख्यानविधिप्रसिद्धिसुराह—

‘सुत्तत्थो०’ गाहा ॥ (*१०-२४९) ॥ सन्नार्थमात्रप्रतिपादनपरः सन्नार्थः, अनुयोग इति नाम्यत्, खलुशब्दस्त्वेवकारार्थः, स चावधारणः, एतदुक्तं भवति-शुक्ला सन्नार्थमात्राभिधानलक्षण एव प्रथमोऽनुयोगः कार्यः, सा भूत् प्राथमिकविनेयानां मतिगोहः, द्वितीयोऽनुयोगः सन्नस्पर्शिकनिर्मुक्तिप्रसिद्धिः कार्य इत्येवंभूतो भणितो जिनेश्वरुद्वैतप्रार्थयैश्च, तृतीयश्च निरवशेषः, प्रसक्तानुप्रसक्तमप्युच्येत एवं-लक्षणा निरवशेषः काय इति ‘एष’ उक्तलक्षणा विधानं विधिः प्रकार इत्यर्थो ‘भणितः’ प्रतिपादितो जिनादिभिः, क्व ?-सन्नस्य निजेनाभिधेयेन सार्धमनुकूलो योगोऽनुयोगः सन्नान्वाख्यानमित्यर्थः, तस्मिन्ननुयोग इति गार्थार्थः, आह-परिनिष्ठा सममे इत्युक्तं, त्रयश्चानुयोगप्रकाराः, तदेतत् कथमिति, अत्रोच्यते, विनेयवर्णं विज्ञाय त्रयाणामन्यतमप्रकारेण समवारकरणादविरोधादित्यो धविनेयविषयं तावत् सन्नं, न पुनः स एव नियमविधिः, उद्घट्टितज्ञविनेयानां सकृत् श्रवण एवाद्योपग्रहणदर्शनादलं विस्तरणं ॥

‘सेतमित्यादि ॥ (५९-२५९) ॥ तदेतत् श्रुतज्ञानमिति निगमनं, ‘सेत’मित्यादि, तत् परोक्षमिति निगमनमेव । नन्वाध्य-
नविवरणं समाप्तम् ॥

यादिहोत्सन्नमज्ञानाद्, व्याख्यातं तद् बहुश्रुतैः । क्षन्तव्यं कस्य समगोहश्छन्नस्थस्य न जायते ? ॥ १ ॥
नन्वाध्ययनविवरणं कृत्वा यद्वासामिह मया पुण्यम् । तेन खलु जीवलोको लभतां जिनशासने नन्दीम् ॥ २ ॥

कविः सिताम्बराचार्यजिनभट्टपादसेवकस्याचार्यश्रीहरिभद्रस्येति । नमः श्रुतदेवतायै भगवत्यै । समाप्ता नन्दिटिका ॥ ग्रन्थाग्रं २३३६ ॥

स्वर्गस्थसुविहितावतंसकन्यायाम्भोनिधि श्रीमद्विजयानन्दसूरीश्वरपद्मम्बराद्वितीयप्रद्योतनसद्धर्मरक्षकश्रीमद्विजयकमलसूरिसार्वभौमपादपद्मो नमो नमः ।
श्रीजिनदासगणिसहस्रतरवर्यविनिर्मितचूर्णिश्रीमद्धरिभद्रसूरिसंक्रन्दनसंहध्वृतिसनाथीकृतम्
वनधवर्यश्रीमद्देववाचकवर्यविरचितम्

श्रीमन्नन्दीसुत्रम् ।

श्रीसंशोधयितृपादाः—

110
9th Nov

श्रीसंशोधयितृपादाः—

प्रातःस्मरणीयश्रीमद्विजयकमलस्यारिवराद्यपद्मालंकारप्रौढगीतार्थपूज्यप्रवेकाचार्यश्रीमद्विजयदानस्यरीशितारः
श्रीगुर्जरदेशीयभृशुकच्छनगरवास्तव्यश्रेष्ठिश्रीताराचन्द्रात्मजपीताम्बरस्य भार्याश्रीमती-‘ऊजम’-भोगिन्या पीताम्बरान्तमजवीरचन्द्रस्य
भार्याश्रीमती-‘हरकोर’-भोगिन्या च स्वश्रेयोऽर्थ प्रदत्तद्रव्यसहाय्येन स्वर्गपुरनिवासि श्रीयुत्तरणछोडात्मजहीरालालेन
इन्दौरनगरे श्रीजैनबन्धुमुद्रणालये श्रेष्ठीजुहारमलमिश्रीलालपालरेचा द्वारा मुद्रणयित्वा

साधुसाध्वीपठनार्थं प्राकाश्यर्थं समानितम्.

वीर सं. २४५७]

पण्यम्--पठनपाठनम्.

विक्रम सं. १९८८

(प्रतयः २५०)

[A. D. 1931

नन्दयुपोद्घातः

प्रेमोत्सुङ्गनगप्रभेदनपाविद्धेपाटिधसंवर्त्तकः, कोपध्वान्तसमापनैकसविता मानेभकण्ठीरवः ।

मायावारिधरप्रचण्डपवनो लोभाटवीपावकः, विश्वे रक्षतु नः प्रतापनुपतिर्जनेश्वरो जङ्गिमनः ॥ १ ॥

यस्यानन्यकलाभृतोऽनितमविभोः पट्टावलीपुङ्करे, भूयः कोविदरत्ननीरधिबरे सौहार्दपीयूषभाः ।

आसाह्नाशुभभक्तिकारुण्यसः कुर्वन्ति वृद्धिं सदा, कुन्दद्युतियशाः सदा विजयते श्रदानसूरीशिता ॥ २ ॥

विनेयविविमलज्ञापि-कैरविणीकलाभृते । एकारसमबीजायै, सरस्वत्यै सदा नमः ॥ ३ ॥

अथाधुनोपक्रम्यते पारमेश्वरप्रवचनपीयूषपानपीनचेतसां विनोदाय कोविदकुलचमत्कारकृद्दुष्यवैभवशालिश्रीमज्जिन-
दासगणिमहत्तरविनिर्मितचूर्णिचतुश्चत्वारिंशदधिकचतुर्दशशतप्रकरणप्रणयनजनितजगज्जन्तूपकारयाकिनीमहत्तरास्रसुविद्धश्चुन्द-
हन्दारकोत्तमांगविधुननशेमुषीयालिभगवच्छ्रीमद्भरिभद्रस्वारिसंहन्धटीकासनाथीकृताभिदं श्रीनंदीस्त्रं देवार्थशासननभोनभोमणि-
भगवद्देववाचकवर्यविरचितम् । एतेषां त्रयाणां स्त्रकृच्चूर्णिकारटीकाविनिर्मातृवर्याणां मान्यमताह्लिकानां प्रस्तावे
यात्काचिद्भक्तुं प्रयत्यते ।

तत्राद्यस्तावत् देववाचकपूज्यप्रवरा एव नन्दीस्त्रत्रणस्त्रत्रधारः आसन् श्रीनन्दीस्त्रत्रस्य सप्तदशमस्त्रत्रटीकायां 'देववा-
चकविरचितोऽयं ग्रन्थः' इति श्रीहरिभद्रस्वारिवचनात् । ते च देवर्द्धिणाणिक्षमाश्रमणापरनामानोऽपि संभाव्यन्ते, यत्तस्त-

श्रीनन्दी

सत्रं

सर्वाणि-

वृत्तिकम् ।

॥ ३ ॥

द्विप्रपत्क. त विक्रमसंवत्सरे स्वारमणिरमणाः संजाता इत्यनेकप्रमाणैस्तावज्ज्ञातुं शक्यते । प्रतीयते चैवं स्वरिसुरर्पमाणां विद्यमानता पृथमवैक्रमशताब्ध्यामेवाविगानतया ।

अत्र कल्पनाधारुढा आप्तोक्तिश्रद्धामुखरज्जुपराङ्मुखाः स्वातन्त्र्यवायुवर्मभृतः पतितपुरोगाः स्वकीयवचनान्ने त्रिकालावाध्यागमवाचमप्यसत्यतया भ्रान्त्यादिदोषजन्यतयाऽन्यथा प्रख्यापयितुमपि बद्धकक्षाः प्रलपन्ति कोचित्— “ ते स्वरिवरा अष्टमशताब्द्यां प्रादुष्यन्ति स्म ” इति । प्रमाथ्यन्ति च ते प्रज्ञाप्रार्थारप्रक्रममाना वक्ष्यमाणविचारचातुरीचर्याया यथा—‘आद्यं तावत् स्वरिवरैस्तैः स्वसंबन्धनदीक्षत्रटीकायां चूर्णिकुडिजनदासागणिमहत्तरशाक्तनप्राकृतव्याख्याया अनेकाव- तरणानि यथायथं समुद्दृतानि दृग्गोचरीक्रियन्ते, चूर्णिश्च शकसंवाति सिद्धिनिधिविशिखामिते (त्रयास्त्रिंशदधिकसप्तशतविक्रम- संवत्सरे) समाप्ता बभूवोति प्रकटं प्रतीयतेऽन्तिमभागतः । तस्मान्चूर्णिकुट्टु तेषामस्ति त्वमष्टमशतसंवत्सरा संभाव्यते’ इति एतदप्यापातत एव रमणीयतामञ्चति । आद्यं तावच्चूर्णिकुत्काल एव निश्चेतुमशक्योऽस्ति, यत्पूर्वमुक्तं चूर्णि- कुत्परिचयप्रस्तावे । तस्मात् “ शकराजः पंचसु वर्षशतेषु व्यतिक्रान्तेष्वष्टनवतिषु न्यथययत्तचूर्णिः समाप्ता ” इत्यपि केनचित् प्रशिक्षमिव विभाव्यतेऽन्यत्र प्रत्यन्तरे संवत्सरान्तरस्यापि दृश्यमानत्वात् । ततो हारिभ्यां टीकायां समुद्दृतानि चूर्णिकारा- वतरणान्यपि न तयोः पौर्वापर्यानि यामकानि । यतः श्रीहरिभद्रस्वरिवरैश्चूर्णिकृतां चूर्णिकारैः टीकाकृतां वा वाक्यानि समुद्दृ- तानीत्यत्र विनिगमकाभावप्रसञ्जनं दुर्वारम् । यदुक्तं ‘ नदीक्षत्रवृहद्गीकायामाचाराङ्गक्षत्रविषयकव्याख्यावसरे श्रीमन्मल- यगिरिपादाः “ तथाचाह चूर्णिकृत् ” इत्युक्त्वा नदीचूर्णिनिष्ठं केचित् पाठमुद्धर्यांचकुस्तमेव पाठं श्रीहरिभद्रस्वरयः स्वटीका-

यामपि' इति तदपि न चूर्णिकारटीकानिर्मातृव्यर्थयोः पूर्वापरतां साधयितुमलम्, यतः पश्चान्तनानामपि चूर्णिकृतां पाठस्यापि श्रीमन्मलयगिरिदेवैस्सल्लेखकरणं संभावयितुं शक्यते । यदि च स्वपार्श्वे तदवसरं चूर्णिस्स्यात्तदा प्राक्तनीमपि टीकामुपेक्ष्यार्वाक्त-
नचूर्णित एवावतरणसमुद्धरणं न बाधाबहम् । एवं यदा चूर्णिकारटीकाकुत्पूर्वापरभावसंभावना वैयर्थ्यशालितामियति तदा तत्र कल्पनाऽपि न सिद्ध्यतीति स्फुटमेवावगम्यते । यत एवमपि सम्भाव्यते यदुत श्रीनंदीह्रयोपरि चूर्ण्यन्तराण्यापि प्राकाले भवेयुस्तत्र-
न्यावतरणान्युभयत्रापि टीकाचूर्णयोः पुनः समीचीनतां घटन्ते यासां वर्तमानकाले समुच्छेद एवाकामेनापि त्वया कक्षीकरणायः
बहवोऽप्यनर्थग्रथरत्नाः समुच्छेदसंपत्तिसमापना इदानींतनसमये दूरीदृश्यन्ते । यथाऽऽनश्यकोपरि पाणवह्यष्टीका अभवन्नात
श्रीहरिभद्रस्त्रिवासवा आवश्यकर्ताकामंगलात्तुष्टाने प्राहुः— 'यद्यपि मया क्थान्यः कृतस्य विद्युत्तिसत्थापि संक्षेपात् । तद्दुचिषस्त्रानु-
ग्रहहेतोः क्रियते प्रयासोऽयमिति' ॥ अतोऽत्राननुं शक्यमस्ति यद्भावश्यकस्यैका बृहद्टीका प्रस्तुतद्वारिद्वया चतुरशीतिसहस्रश्लो-
कप्रमाणप्रघोषा अनेका च अपराष्टीका अज्ञातपरिमाणादयो वरीवर्तन्तेस्म पाक्तनानेहासि । एवं प्राक्संभावितनंदीह्रयचूर्ण-
न्तराण्यापि न कल्पनात्मकानि ।

द्वितीया विचारचातुरी पुनस्तेषां कल्पनाकृषिकृषिवलानां विश्वविख्यातोपमितिभवप्रपंचाख्यकथामनुधावति ।
' तत्रोपमितिभवप्रपंचाकाराः स्वकीयकथाप्रांतप्रशस्तावाचार्यश्रीमद्हरिभद्रस्त्रिवरस्य श्लोकं कर्तुं कामाः त्रिभिः श्लोकैः स्वधर्म-
गुरुतया ग्रन्थापयामासुस्तद्यथा—

“ आचार्यो हरिभद्रो मे, धर्मवैचकरो गुरुः । प्रस्तावे भावतो हन्व, स एवाद्ये निवेदितः ॥ १ ॥

प्रभावनादते नान्यत्किञ्चित् प्रदर्शितुमभवत्' इत्याहुः । एतद् बालजल्पितम् स्वकीयानभिज्ञतासूचकमेवार्हतशास्त्रपरिचये । यतः प्रसिद्धपंचमहाव्रतपरिपुष्टशरीरामार्हतीप्रव्रज्यां प्रतिपन्ना ते विश्वविश्वोपकारका जैनाचार्यधुरन्धरा न प्राणान्तेऽपि मृषा वदेयु इति तैः कल्पनाभरकृन्तहृदयैर्न विस्मर्त्तव्यम् । यदि चरित्रोपनायकसमयोपलम्भाभावे तत्र प्रतिपादितं भवेत् तदा नैप चरित्रसंहृद्यपादानां दोषः न वा चरित्रनायकस्य किन्तु तादृक्शंकाक्रान्तेतसासुन्मत्तचित्तस्यैव, यद्यपि चरित्ररचयित्वरूपलम्भाभावे न लिखितमिति समीचीनं किन्तु चरित्रनियन्तवरैः स्वीयरचनायाभेव यो स्वसमयपरिचयाहुल्लेखो न विहितः इत्यापि न तेषां पूज्यप्रवराणां पूर्वोक्तोद्देशज्ञापकः किन्तु तेषामनन्यनिसृष्टिशिरःशेखरतापरिचायक एव । ते पूज्यप्राग्रहराः सर्वत्रस्वतन्त्राः सर्वज्ञाज्ञापवशा एव नाधुनिकपिंडपेशलप्रज्ञानां कल्पनापरवन्तो बभूवुः । प्राक्तनाचार्याग्निमानां यथातथ्यप्रयासो जगज्जन्तूपाचिकीर्षानुकूलः एवाभूत् न तु केवलं यद्वा तद्वा लेखनेनस्वीयधर्मप्रभावनाप्रवणः पूर्वोक्तजनमनोरंजकादिकार्यार्थमिति स्फुटमवगन्तुं शक्यते श्रद्धाञ्जनानिमलितनेत्रकैः यद्येतत्तथ्यवार्तातपोऽपि यदाधुनिकपववानन्धतमसास्फुटितचक्षुषां न दृग्गोचरीभवति तदा स न कस्यचिदपि परस्य दोषः किंतु 'नो यूकोऽप्यवलोकते यदि दिवा सूर्यस्य किं दूषणं' मितिन्यायेन स्वकीयाक्षिनिष्ठ एवेत्यलं विस्तरेण । प्रकृतमनुस्मियते । चूणिकदास्तित्वप्रस्तावे कस्यांश्चिन्नदीस्रत्रचूणिप्रतौ शकराज्ञः पंचमश-ताद्री दृश्यते तथापि प्राक्तनानेकप्रतिमध्ये कुत्रचिदिमान्यक्षराण्येव नोपलभ्यन्ते कुत्रचित्पन्थथाऽपि दृश्यन्तेऽतस्तद्क्षराणि प्रमाणास्पदानि न प्रतिभान्ति । ततो ये केचन बृहट्टीपाणिकादिषु स्वाभिलापपूर्त्यर्थं शकराज्ञः पंचशताधिककाष्टनवतिसंवत्सरं प्रतिपादयन्ति तदपि प्रमाणानास्पदं द्रष्टव्यम् । यतः श्रीमद्विजयसेनसूरीश्वराः सेनप्रश्नीयाश्वालासेऽपि तथैवोल्लेखयामासुः—

स्वार्थोऽपि संगच्छते, अर्थात् सविध्यन्तमपि मां तादृग्ज्ञानबलेनेदं विह्वलचित्तं परिज्ञाय ललितविस्तरा विहिता । अन्यथा
 'अनागतं' 'मदर्थेव' इत्यनयोः शक्यार्थवैयर्थ्यप्रसंगो दुरपसाराणीयस्त्यात् । केचनात्र स्वैष्टसिद्ध्याभिनिविष्टमतयो धनविजयैर्वाद्यः
 'अनागतम्' इत्यस्यानेकार्थपरतया व्यावर्णयन्ति यथा 'अनागतम्' इत्यस्य शक्यमतमर्मानार्थं गतं मां न आगतं इह्वा
 ललितविस्तरा निर्भिता इति । इदमपि स्वकीय वाग्विलासप्रतिपादकमेव । प्रासिद्धार्थहाने तदतिरिक्तार्थकल्पनायां च प्रमाणाभा-
 वात् 'मदर्थेवे'ति प्राक्पदार्थेन सह विरोधापत्तेश्च। 'मदर्थेवे'त्यस्याप्यर्थान्तरकल्प नायामिवकारशक्यार्थस्य वैफल्यापत्तेर्दुर्वारत्वाच्च ।
 'अनागतम्' इत्यस्यान्येऽर्थाः पुनः केवलं स्वीयसंविचि विपर्ययापादका एव, तादृक्कृष्टकल्पनायां प्रमाणाद्द्रष्टवत्वात् शक्या-
 र्थवैयमानेऽपि लक्ष्यार्थकक्षीकरणे सर्वत्रविरोधापत्तेर्दुर्निवारत्वाच्चेत्यलं पल्लवितेन । एवमुपमितिप्रशस्तिवचनान्यपि श्रीहंरिभद्र-
 क्षरश्रीसिद्धर्षिणाविरयोः समसमयं साधयितुं नालंभविष्णूनि । अपि च संप्रति प्रतिपादितोपमितिप्रशस्तिवचनात् उपमिति-
 रचनाया विक्रमदशमशताब्दीकालीनत्वात् श्रीसिद्धर्षिप्रस्तुतक्षरिप्रवेकयोः समसमयसिद्धबद्धद्वयोऽग्रेसाधयेष्यमाणाष्टम-
 शताब्दीपुष्करपतंगतां प्रस्तुतक्षरिविरस्य कथा युक्त्या साधयेष्यन्तीत्यपि तेषां तादृक्प्रतिभादर्श एव प्रतिफलितुं शक्यम् । नाव्यत्र ।
 तृतीया तावत्तेषां पूज्यपादश्रीहंरिभद्रक्षरिवाञ्जिणामस्तित्वस्याष्टमशताब्दीसाधकानां विचारवायुविहितादराणां कुवल-
 यमालाधिधानप्राकृतकथामनुधावति । तथाहि 'श्रीकुवल्यमालाव्यकथाकारोद्यतनक्षरिप्रभवो दाक्षिण्यचिह्नापरनामानो स्वकीय-
 कथाप्रान्तप्रशस्तौ निजगुरुप्रम्परां प्राग् वर्णयित्वा विशिष्टोपकारिसंस्मरणार्थमेवं वर्णयामासुः—

"सीसेण तस्स एसा, हिरिदेवीदिन्नदंसणसणेण । रइया कुवल्यमाला, विलसिरदक्खिन्नइंधेण ॥ १ ॥

दिग्गजहिच्छयफलशो, बहुकिर्ती कुसुमरोहिराभोशो । आयरियवीरभदो, अहावरो कण्ठरक्मणोन्व ॥ २ ॥
 सो सिद्धन्तभिभ गुरु, पमाणनाएण जस्स हरिभदो । बहुगन्धसत्थवित्थर-पयडसमतसुअसच्चत्थो ॥ ३ ॥” इति

अनुपदवर्त्तमानकारिकायां कुवलयमालानिर्मातारः प्रस्तुतस्वरिशक्रान् प्रमाणतर्काध्यापकतया आचार्यवीरभद्रपादांश्च-
 सिद्धान्तशिक्षकतया गुरुत्वेन व्याचक्षते । तेन कुवलयकारप्रस्तुतस्वरिवर्ययोः समसमयोऽनुमीयते । कुवलयमाला च शकससम-
 यताब्धां वैक्रमनवमशताब्धां पूर्णां बभूवेति ज्ञायते प्रान्तश्लोकात्, तद्यथा—
 “ सगकाले बोलीणे, वरिसेण सयहि सत्तहि गयहि । एगदिणेपूर्णोहि, रइआ अवरणह्वेलाए ॥ ” इति

तस्मादापि प्रस्तुतस्वरिसुत्राभ्यां विद्यमानताष्टमशताब्द्यामेव विभाव्यते’ इति ।

एतदप्यव्यावाधागमशुक्तिमुद्गरेण सशकलं खण्डितं मन्तव्यम् । ‘पमाणनाएण जस्स हरिभदो’ इत्येतावच्छब्दमात्रेण प्रमाणन्या-
 यस्याध्यापकतया स्वरिवरस्य प्रकल्पनं जंघालतया समुद्रलंघनमिव प्रतिभासते, तच्छब्दानां तादृगर्थपरत्वस्य स्वकपोलकल्प-
 नात्मकत्वात् । अपि तु श्रीहरिभद्रस्वरिशुम्भिकतानेकप्रमाणन्यायग्रन्थस्याध्ययनेन संजातवदुष्यवैभवा उद्योतनाचार्यवर्य्यासतं स्वरि-
 शार्दूलं गुरुतुल्यादरतया संस्मर्त्तमनयारीत्या येतिरे इत्येव भावो निष्कण्डुं कथं न शुज्यते । तस्मात् कुवलयमालाप्रशस्तिवचोभि-
 रापि कुवलयमाला भंकारप्रस्तुतस्वरिवरयोः समकालसाधनं भंगभावमश्नुते । किं चोपमितिकुवलयमालानिष्ठप्रशस्तिवक्तव्याभ्यां
 श्रीमद्हरिभद्रस्वरिवराणां श्रीसिद्धसाधुश्रीउद्योतनस्वरयोः समकालीनास्तित्वं साधयितुं कामा बुद्धयजीर्णाविगतमस्तकास्त्वयो-
 ग्रन्थकारयोस्त्रिंशदधिकशतसंवत्सरस्यान्तरं कीदृश्या विद्वज्जनाश्चर्यकारिण्या पण्डया पूरयिष्यन्तीत्यपि महत् कुतुहलं वर्ततेऽस्माकम् ।

यद्यप्युपसितिप्रान्तप्रशस्तौ प्रतिपादितसंबत्सरे तत्र्यवर्तकशिक्षानं नोपलभ्यते तथापि स वैक्रमीय एवानुमीयते यतोऽन्यस्य दुःसंभाव्यमानत्वात्तत एतावता श्रीहरिभद्रहरिपादानां विद्यमानताया अष्टमशताब्द्यां संभावनं बुद्धिमान्द्यग्रहशथिलत्वदर्शकत्वेनाकुशलं संजातम् । भूयांसि पुनः प्रस्तुतहरिभूभूतामस्तित्वस्य षष्ठमशताब्दीकालीनस्य साधकानि प्रमाणान्यनल्पग्रन्थरत्नेषु चक्षुष्यश्यान्शतां प्रयान्ति, तद्यथा—श्रीमन्मेस्तुंगाचार्याः स्वप्रणीताविचारश्रेण्यां प्राक्तनाचार्यप्रणीतानुपदोक्तकारिकांसमुद्धरयामासुः

“ पंचसष्ट पणसीष्ट, विक्रमकालाधो क्षति अत्यभिधो । हरिभद्रसूरिसूरो, भविषाणं दिसड कक्षाणं ” ॥ इति ॥

पुनरियमेवार्था पूज्यपादश्रीग्रह्युम्नहरिविरचितविचारसारप्रकरणे श्रीसमयसुंदरोप्राध्यायसंहृद्यनाथासाहस्र्यां नोत्रायनं समवतरति । अत्र केचन कल्पनात्पणुञ्जसमर्पितधीधना अत्रत्य विक्रमपदस्य गुप्तपरत्वं संभावयितुं प्रयतन्ते स्वाभिमतसंसिद्धये तदपि सार्वासिद्धान्तारामाविवर्तमानविविश्वदृक्षकार्थं तेषां चित्तालयेवर्तित्व्यालालिष्वहृज्वालां प्रकटीकरोति । परं त्विदं तान् प्राति स्तंभनवचनं यदुतागमानुगामिशब्दानां स्वमत्यनुकुलपरिवर्तनानुकुलयुगस्य तत्रस्थप्रकाशमानपदानां यथेच्छार्थव्यावर्णनानुकुलयुगस्य वा प्रतीक्षार्थं दुश्चरतपश्चर्यां तपन्तु भो वराकाः । जैनज्योतिर्जाज्वल्यमानेऽस्मिन् युगे तद्युगस्य सुषुप्तावापि भ्रान्तिर्न संभावनीया चारुचरित्राचरणचमत्कृतचेतोविपश्चिद्वन्द्वारवृन्द्वान्दिवागिरजवाच्यंमाग्रेसरपूर्वाचार्यवक्तव्ये भ्रान्त्यादिदोषोद्भावनापेक्षया तु ‘मतिरत्पा शास्त्रार्थं गहनं’ मिति न्यायेन स्वकीयानर्थकफपोलकल्पनायामेव भ्रान्त्यादिदोषोद्भावनं स्फुटं पश्यन्तु चेद् सचक्षुष्का यूयमिति । सेव्यसत्तमश्रीकुलमंडनहरयः स्वनिवद्धविचारामृतसंग्रहे तद्वाहुः

“ श्रीवीरनिर्वाणत्वं सहस्रवर्षं पूर्वश्रुतं व्यवच्छिन्नं । श्रीहरिभद्रहरयस्तदनु पश्चंपचाशता वर्षादिवं प्राप्ताः ॥ ” इति ।

श्रीधर्मसागरोपाध्यायास्तपोगच्छपट्टावल्यामप्येतद्विषयकाशयं प्रकटयामासुः—“श्रीवीरात् पञ्चपंचाशदधिकसहस्रवर्षे विक्रमात् पंचाशित्याधिकपंचशतवर्षे याकिनीस्रुः श्रीहरिभद्रस्वरिः स्वर्गमागिति” ।

श्रीमद्हरिभद्रस्वरिसंहधललुक्षेत्रसमासश्रुतिप्राक्तनप्रतिप्रान्तकारिकायामपि यत्पंचशतोत्तरसप्तपंचशतोद्दत्तरशुकशुक्लपंचमीशुकवासराद्युपलभ्यते तदप्येनमेवार्थं समर्थयतितराम् ।

एतदर्थं सहस्रावधानसाधकश्रीमुनिसुंदरस्वरिपादाः स्वपद्यगुर्वावल्यां समर्थयांचक्रुरनया रीत्या—
“अभूद् गुरुः श्रीहरिभद्रमित्रं, श्रीमानदेवः पुत्ररेव सूरिः । यो मान्द्यतो विस्मृतसूरिमंत्रं, लेभेऽन्विकाऽऽस्थानपसोऽजयन्ते ॥”

अत्र श्रीमन्मुनिसुंदरस्वरयः श्रीमद्हरिभद्रस्वरिरं श्रीमानदेवस्वरिमित्रतया जसुः । तथा च पट्टावलीतः श्रीमानदेवस्वरिप्रभोरस्वित्त्वं षष्टमशताब्द्यां निश्चीयतेतराम् । ततः श्रीहरिभद्रस्वरिरा अपि षष्टमशताब्दीं स्वास्वित्त्वेनालं चक्रुः । एतावत्सु प्रमाणेषु प्रस्तुतसूरिसुत्रामास्वित्त्वस्य षष्टमशताब्दीसाधकेषु विद्यमानेष्वपि य एतत्तथ्यवार्तामप्यपलपितुमुत्सहन्ते ते कीदृशा इति वाचकवृन्दा एवावधारयन्तु । तस्मात्सञ्चतुश्चत्वारिंशदुत्तरचतुर्दशशतप्रकरणप्रणेतृप्रस्तुतटीकाकारश्रीमद्हरिभद्रस्वरिसंक्रन्दनानामस्वित्त्वं निःशंकं षष्टमशताब्द्यां विश्राम्यति, प्राशिराकृतत्वेन तद्वाधकप्रमाणाभावात् तत्साधकानेकप्रमाणसद्भावाच्चेति पर्यावसानमधिगम्यते ।

अत्रापि केचनानार्थसंस्कृतिसंस्कृतहृदयाः सर्वज्ञागमशैल्यनामिज्ञास्वतर्कयन्ति यदुत ‘प्रस्तुतटीकाकारस्वरिस्वामिनामनुपदोक्तग्रंथसंख्याप्रणेतृत्वमस्माद्दशामिदानीतिनकालीनासुमतां तु केवलं दृष्ट्याधिक्यपरिरोहितमर्थादतिशयोक्तिमयमेव प्रति-

भासते । नूनमेताद्विषयेऽष्टमनवमशताब्दीकालीनप्राक्तनाः पाठा अपि नेत्रसरणिमानेतुं पर्यन्ते । यद्यपि प्रतिपादितसंदर्भ-
संख्यायाः कञ्चिदप्यर्थपरत्वं भवतु तथाप्यपरिमितप्रकरणप्रणेतृत्वं प्रस्तुतद्वरिसुन्दराणां निर्विवादम्' इति लपन्ति । सत्यमेवत्
खलु यत्करालकलिकालविकृतवाच्याक्रांतचेतसां दुश्चरंपंचमहाव्रतसमापन्नानिःस्वार्थेशिरःशेखराचिरंतनाचार्यपुरंदरवचनेषु
यदि भवभ्रमणनिबन्धनीभूतान्यथाभावं न स्यात्तर्हि परेषां केषां स्यात् । अत्रापि महादाश्वर्यमुपजायते खलु यदुत चतुश्चत्वा-
रिंशदधिकचतुर्दशशतप्रकरणप्रणेतृत्वमतिशयोक्तियं संभाव्यमाना ऐतिहासिकतत्त्वग्रहग्रथिलमतयोऽपरिमितप्रकरणप्रणे-
तृत्वं स्वकीयप्रतिभादर्शो शीघ्रं प्रतिफलितुं कथा युक्तया शक्नुवन्तीत्यापि विज्ञातुं तैरेव पार्यते । अपरिमितप्रकरणप्रणेतृत्वापेक्षया
तु पूर्वोक्तसंख्यारूपपरिमितप्रणेतृत्वं सुतरामनतिशयोक्तियं विभावयितुं शक्यं प्रतिभाति । अत्रापि बलवचरणमप्रमा-
णप्रतिपादनस्तित्वं जानन्तोऽपि तेऽश्वधाना शरणार्थं जगच्चञ्चुर्चावैकपितामहमनुधावन्ति न वेति विचारणीयं
विचारवद्भिः स्वयमेव ।

अयं ग्रंथः कियद्दीर्घदिष्टात् प्रकाशयितुमारब्धोऽभवत् स च पुनः कारणवशात् दशपरिवत्सरप्रमाणदीर्घकालातिक्रमे
प्राकारयथानुकूलः कर्तुं शक्यो भवतीति पश्यंतु प्रेक्षाचतुष्काः प्रकटं । श्रीचूर्णिटीकोपेतस्य समग्रस्यास्य संदर्भस्य संशोधने
प्राचीनानर्थपुरतकरत्नसंशोधनादिकार्यसमर्पितनिरंतरजीवनाश्रयामज्ञानान्धवमसापासनानन्यागमार्थित्याहर्मेणेरहर्मुखाभिस्म-
रणीयानुत्तममंगलाभिव्यानां दुश्चरतपश्चर्याचरणादिगुणप्रभवनिरंतरानवरताविच्छन्नप्रतापशालिनां तपान्गच्छाधिपतीनां
पूज्यप्रवेकश्रीमद्विजयदानद्वरिन्द्राणां परिश्रमपरिविधानाचक्षणं सादृक्पाप्मरजनवचनसामर्थ्यतिरस्कृतमेव । सर्वज्ञसाहित्य-

रत्नाकररचनारत्नस्यस्य पंचज्ञानविषयकसकलार्थसाध्यैतारोऽव्यावाधज्ञानसम्पादनैकग्रहा भवन्तिरथेवान्तोऽभिलष्यते ।
 ग्रतिं श्रन्थनस्यैतावता परिश्रमेन संशोधनेऽपि 'अवश्यं भाविनो दोषाः छद्मस्थत्वाद्यनुभावतः' इति वचनात्,
 सुद्रणादिदोषतश्चावशिष्टाशुद्धवर्धं निसर्गैकाग्रहप्रियसहृदयहृदयानां गुणगणग्रहणायह्यहिलानां सात्तुनयमनुग्रहमाशास्यमानो
 विदधामीममुपन्यासं समाप्तिसरणिमनुखम् ॥

प्रव्रज्यापीयूषप्रवेचितृप्रवीणपाठकप्रकाण्डश्रीमत्प्रैमविजयगणिवच्यन्तिवेवास्यलंका—
 राभिरूपात्तुत्तरश्रीमज्जम्बूविजय । चरणान्धीन्दीवरेन्द्रिन्द्रिरायमाणः ।

विनेयाणुरक्षितविजयः ।

सप्तसिद्धिनिधिक्षोणीभिते विक्रमवत्सरे । उपक्रांतिरियं पूर्णा मोहमय्यां विनिर्भिता ॥ १ ॥

॥ नमः श्रीमद्विजयानन्दसूरीश्वरपादारविन्देभ्यः ॥

॥ पूज्यश्रीजिनादासगणिमहारसन्दब्धचूर्ण्य पूज्यश्रीहरिभद्रसूरीश्वरसन्दब्धदृत्त्या च सहितम् ॥

॥ श्रीनन्दीसूत्रम् ॥

चूर्णिः—ॐ नमो वीतरागाय । सव्वसुतरव्यथादीणिं मंगलाधिकारे णंदि त्ति वत्तव्वा, णंदणं—णंदी, नंदंति वा अणेण त्ति नंदी, नंदी पयोदो हासो कंदप्पो इत्यर्थः । तस्स य चउत्तिवधो णिवत्तेवो, गयाओ णामद्ववणाओ, दव्वणंदी—जाणगो अणुव-उत्तो, अहवा जाणगभविद्यसरीरवत्तिरित्तो बारसविधो तूरसंघातो इमो—“ भंभा १ सुकुंद २ महल ३ कडंब ४ झळरि ५ हुडुक ६ कंसाळा ७ । काहल ८ तिलिमा ९ वंसो १०, पणवो ११ संवो १२ य बारसमो ॥१॥ ” भावणंदी—णंदिसहोवउत्तभावो, अहवा इमं पंचविहणाणपरव्वगं ‘ णंदि ’ त्ति अज्झयणं, तं च सुतंसेण सव्वसुतबभंतरभूतं, तं च सव्वसुतारंभेसु विणयोवसमण-त्थमादीए मंगलं पयुज्जति, तस्स य मंगलद्ववणावसरपत्तसस गुरो वा विणेयस्स अत्थसुयगोरवुत्पादणत्थं अविच्छेयसंताणाणय-सुयपदरिसणत्थं इमं थेरावत्थियं कहेत्ता ततो से अत्थं कथयति, सव्वसुतत्था य जतो तित्थकरणभवा, अतो भत्तीए पणवगसा-वगपदगत्तिताणा य पदमताए णयोकारं करेत्ता भणंति—

व्याख्या—नमः श्रीसर्वज्ञाय । जयति भुवनेकभानुः, सर्वत्राविहवकेवलालोकः । नित्योदिवः स्थिरस्ताप—वर्जितो वर्धमान-जिनः ॥१॥ इह सर्वेणैव संसारिणा सत्त्वेन नारकर्तियेद्धनराभरगतिनिबन्धनानेकशारीरमानसातितीव्रतरदुःखौघसङ्घातपीडितेन

जातिजरापरणशोकरोगाद्युपद्रववातरहितनिरतिशयालोकसुखस्वभावापवर्गगतिसम्भवे सति पीडानिवेदात्तत्परित्यागाय निरति-
शयालोकसुखाभिलाषाच्च तदवाप्तये आत्मपरतुल्यचित्तेन सर्वथा स्वपरोपकाराय प्रवर्तितव्यमिति । तत्रान्यपरिरक्षणार्थिना
परोपकारपूर्वक एवात्मोपकार इति विशेषतस्तत्र । स पुनः परोपकारो द्विधा द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतो भोजनादिविचित्र-
विभवप्रदानजनितः, अयं चानैकान्तिकोऽनात्यन्तिकश्च । भावतस्तु सद्धर्मप्रदानजनितः. अयं चैकान्तिकस्तथाऽऽत्यन्तिकश्च ।
सद्धर्मश्च श्रुतधर्मोच्चारित्रधर्मोदाद्द्विभेदः । तत्र श्रुतधर्मो-जिनवचनस्वाध्यायः, चारित्रधर्मस्तु-तदुक्तश्रमणधर्मः इति । उक्तं च—
“सुयधम्मो सज्जात्थो, चरित्तधम्मो समणधम्मो ” । तत्र श्रुतधर्मसंपत्समन्विता एव प्रायश्चारित्रधर्मग्रहणपरिपालनसमर्था भव-
न्तीति तत्प्रदानमेवादौ न्याय्यमिति । तत्रापि श्रुतप्रदाने सत्यपि नाविज्ञातार्थादेव तस्माद्भिलषितार्थवाप्तिः प्राणिनामित्यतः
प्रारभ्यतेऽर्हद्वचनानुयोगः, अयं च परमपदप्राप्तिहेतुत्वाच्छ्रेयोभूतो वर्तते, श्रेयांसि (च) बहुविधानि भवन्ति, यथोक्तम्—“श्रेयांसि
बहुविधानि, भवन्ति महतामपि । अश्रेयसि पट्टचानां, कापि यान्ति विनायकाः ॥ १ ॥ ” इति । अतोऽस्य प्रारम्भ एव विधन-
विनायकोपशान्तये मङ्गलाधिकारे नन्दिर्वक्तव्यः । अथ नन्दिरिति कः शब्दार्थः ? उच्यते—‘दुणादि समुद्धा ’ इत्यस्य धातोः
, इदितो दुप् धातोः ’ (पाणिनि ० ७-१-६८) इति दुप्पि विहितेऽनुबन्धलोपे च कृते उणादिकः ‘ इन् सर्वधातुभ्यः ’ इति
वचनात्, ‘अनुबन्धलोपे च कृते सति नन्दि, (तस्मात्) ‘सुखं विसर्जनीयश्चेति (कृते सति) नन्दिः, नन्दनं नन्दिः, नन्दन्त
अनेनेति वा, नन्दन्ति अस्मिन्निति वा, नन्दयतीति वा, तदभेदोपचाराच्चन्दिः हर्षः प्रमोदः इत्यनर्थान्तरम् । ‘ताभ्यामन्यत्रोणादयः’

१ न. इत्यस्य लोपे. २ सोः सुप्रत्ययस्य कृतधम

इति वचनात्, ताभ्यामिति सभ्रदानापादानाभ्यामन्यत्र उणादयः प्रत्यया भवन्ति । अन्ये तु नन्दी इति अभिदधति, तत्रापि नन्दिरिति स्थिते 'इक् कृष्णादिभ्यः' (पा० वार्तिकम्) इति इक् प्रत्ययः, स च 'कृत्यल्युटो बहुलम्' (पा० ३-३-११३) इति वचनाद्भावे करणे वाऽवगन्तव्य इति । ततः ' *कृदिकारादक्त्तिनः ' ' *सर्वतोऽक्तिन्नर्थादित्येके ' इति स्त्रीप्रत्ययः, अस्य भावार्थः—कृदिकारान्तो यः शब्दः क्तिन्वर्जितः तस्मात्स्त्रीप्रत्ययो भवति, अपरे तु सर्वतोऽक्तिन्नर्थादिकारान्तात् स्त्रीप्रत्ययो भवतीति मन्यन्ते, अनुबन्धलोपे च कृते ' यस्य ' (यस्येति च ' पा० ६-४-१४८) इकारलोपे च नन्दी इति रूपं भवति । नन्दनं नन्दी, नन्दन्ति अनया इति वा भव्याः प्राणिन इति नन्दी इत्यल्मपस्तुतातिप्रसङ्गेनेति ।

अयं च नन्दिश्चतुर्विधः, तद्यथा—नामनन्दिः, स्थापनानन्दिः, द्रव्यनन्दिः, भावनन्दिश्चेति । तत्र नामस्थापने प्रकटार्थे । द्रव्यनन्दिर्दिशा आगमतो नोभागमतश्च, तत्रागमतो नन्दिपदार्थज्ञः तत्र चानुपयुक्तः, ' अनुपयोगो द्रव्यम् ' इति वचनात् । नो-आगमतस्तु ज्ञशरीरद्रव्यनन्दिः, भव्यशरीरद्रव्यनन्दिः, ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तश्च द्रव्यनन्दिः । तत्र ज्ञशरीरद्रव्यनन्दिः नन्दि-पदार्थज्ञस्य शरीरं जीवविषयुक्तम्, अनुभूतनन्दिभावत्वाद् पश्चात्कृतभावस्य द्रव्यत्वात्, यथोक्तम्—' भूतस्य भाविनो वा, भावस्य हि कारणं तु यल्लोके । तद्द्रव्यं तत्त्वज्ञैः, सचेतनाचेतनं कथितम् ॥ १ ॥ ' भव्यशरीरद्रव्यनन्दिश्च नन्दिपदार्थपरिज्ञानभावयोऽयं बालादिशरीरं, पुरस्कृतभावत्वादस्य । व्यतिरिक्तः पुनः क्रियाविष्टो द्वादशविधस्तूर्याङ्गसङ्घातोऽयं, तद्यथा—' भंभा १ मडंड २ मङ्गल ३, कडंब ४ झल्लरि ५ हुडुक् ६ कंसाला ७ । काहल ७ तलिमा ९ वंसो १०, संखो ११ पणवो १२ य वारसमो ॥१॥'

* पतञ्जलिकाह्वयं " ब्रह्मादिभ्यश्च " पा० ४-१-४६ इतिसूत्रस्यम्.

भावनन्दिरपि द्विविधैव (द्विविध एव) आगमतो नोआगमतश्च, तत्रागमतो भावनन्दिः नन्दिपदार्थज्ञस्तत्र चोपयुक्तः ' उपयोगो भावः ' इति कृत्वा, नोआगमतस्तु भावनन्दिः पञ्चप्रकारज्ञानसमुदायः, नोशब्दो देशवचनः, अथवा पञ्चप्रकारज्ञानस्वरूपमतिपादकोऽध्ययनविशेषः, नोशब्दो देशवचन एव, अयं चाध्ययनविशेषः श्रुतांशेन सर्वश्रुताभ्यन्तरभूतो वर्तते, अन एव सर्वश्रुता-रभ्येवैव विद्वविनायकोपशान्तये मङ्गलार्थमभिधीयत इति, अस्य च मङ्गलस्थानावसरमाप्तस्य सत आचार्या विनेयानां सूत्रार्थगौर-वोत्पादनाविच्छेदेन सन्तानागतसूत्रार्थपददर्शनार्थं चादावेवावलिकामभिधाय व्याख्यानाय यतन्ते, सर्वश्रुतार्थाश्च यतस्तीर्थकर-प्रथवा अतः प्रज्ञापकश्चावकपाठका अभिलषितार्थसिद्धये पर्वतमानाः प्रधानोपायत्वाद्भगवत एव नमस्कारपूर्वकं पर्वतन्त इत्यत आह ग्रन्थकारः—

जयद् जगजीवजोषी-विद्याणुं जगगुरु जगणुंदो । जगणाहो जगबंधू, जयद् जगत्पियामहो जयवं ॥१॥

चूर्णिः—'जयद्' गाहा—सोतिंदियादिविसयकसायपरिसहोवसणुवयाति कम्मदुष्णगारं वा परप्पवादिणो य जत्तेसु वा 'जयति' चि भण्णति । 'जग' चि खेत्तभावो तम्मि जे जीवा तेसिं जाओ जोणीओ—सच्चित्सीतसंबुडादिया चउरासीलकूखविहाणे वा विविहणगारेहिं जाणमाणो विद्याणओ, अहवा जेहिं कम्मोहिं जीए जोणीए उववज्जइ, तं तथा जाणनि चि विसिद्धो जाणगो विद्याणगो, अहवा जगणहणातो धम्माधम्मागासपोअलाहणं, 'जीव' चि सव्वजीवणहणं, 'जोणि' चि जीवाजीवुप्पत्तिट्ठाणं, जहा य जं उप्पज्जति विगच्छति धुवं वा तं तथा सव्वं जाणति चि विद्याणगो, अनेन वचनेन केव उणाणसाप्तथतो सव्वभावे सव्वहा जाणति चि ख्यापितं भवति । 'जगगुरु' चि जगं ति सव्वसणिलोगो तस्स भगवानेव गुरुः, कथं ? उच्यते—गुणा ति शास्त्रार्थ-

मिति गुरुः ब्रवीतीत्यर्थः, तिरियमणुयसदेवासुराए परिसाए धम्ममकूलाह, जो वा जं शुच्छं तं सव्वं कथयति तेण गुरु, अनेन वचनेन परीपकारित्वं मदर्थितं भवति । जगा-सत्ता ताण आणंदकारी 'जगाणंदो' कहं ? उच्यते-सव्वेसि सत्ताणं अवावायणो-वदेसकरणत्तातो, जतो भणितं-“ सव्वे सत्ता ण हंतव्वा, ण परियावेयव्वा, ण परिधेत्तव्वा, ण अज्जावेयव्व ” चि विसेसतो सण्णीणं धम्मकथणत्ताओ आणंदकारी, ततोऽवि विसेसतो भव्वसत्ताणं ति, अनेन वचनेन हितोपदेशकर्तृत्वं दर्शितं भवति । जगा-सत्ता ते अणोहिं परिभविज्जमणा रकूखइ चि 'जगाणहो' कहं ? उच्यते-मणावयणकाएहिं कतकारिताणुमतेहि रकूखंतो जगाणहो भवति, अनेन वचनेन सव्वपाणीणं सणाहता दंसिता भवति । 'जगंबंधु' चि जगा-सत्ता तेसि बंधु जगंबंधु, कहं ? उच्यते-जो अण्णो परस्स वा आवतीए वि ण परिच्चयति सो बंधु, भगवं च सुट्टु वि परीसहोवसणादिसु बाहिज्जमाणो-वि सत्तेसु बंधुत्तं अपरिच्चयंतो ण विराहेति चि, अतो जगंबंधु, अनेन वचनेन सव्वसत्तेसु सुबंधुता दंसिता भवति । ('जग-पितामहो' चि जो पितु पिता स पितामहो, सो य भगवं चेव सव्वसत्ताणं पितामहो, कहं ? उच्यते-सव्वसत्ताण अहिंसादिल-कवणो धम्मो पिता रकूखणत्तातो, सो य धम्मो भगवता पणीतो, अतो भगवं धम्मपिता, एवं च सव्वसत्ताणं भगवं पितामहो चि, अनेन वचनेन धम्मं पडुच्च आदिसुरिसत्तं ख्यापितं भवति । एताए गाहाए पच्छदस्स णाठंतरं इमं-“ जिणवसभो सल्लखिय-वसभविक्रमगती महावीरो ” जिण एव वसभो जिणवसभो, वसभो चि संजमभास्वहणे चंक्रमतो सुभा गायसंचालणक्रिया स-ल्लितं भणति, वामदाहिणाणं वा पुरिमपच्छिमचलणाणं जं कसुकूखेवकरणं स विक्रमतो भणति, दुपदस्स पुण एणचलणुकूखेवो चेव विक्रमो । सैसं कंदं ॥ १ ॥ किं च

श्रीनन्दी-
सूत्रस्य
चूर्णहर्ष-
रिमद्री-
या इतिश्च

॥ ३ ॥

व्याख्या—‘जयति’ माथा—इन्द्रियविषयकषायघातिकर्मभवोपग्राहिकर्मशत्रुगणजयाजयतीत्युच्यते । किंविशिष्टो जयति ?
‘जगज्जीवयोनिविज्ञायकः’ इह जगच्छब्देन सकलधर्माधर्माकाराशुद्रलासितकायपरिश्रहः, जीवशब्देन तु सकलजीवास्ति कायपरिश्र-
ग्रहः, उक्तं च—“जगन्ति जङ्गमान्याहुः, जगज्ज्ञेयं चराचरम्” । योनयः सचिन्ताद्याः, उक्तं च—“सचिन्तशीतसंहत्तेतरमिश्रा-
स्तद्योनयः” जीवोत्पत्तिस्थाननीत्यर्थः । ‘यु मिश्रणे’ युवन्ति तेजस्रकार्माणशरीरवन्तः सन्त औदारिकादिशरीरेण मिश्रीभव-
न्यस्यासिति योनिः, उक्तं च—“जोएण कम्मएणं, आहारेइ अणतरं जीवो । तेण परं मीसेण, जाव सरीरस्स णिष्कत्ती ॥१॥”
ततश्च जगच्च जीवाश्च योनयश्च जगज्जीवयोनयः, विविधं—अनेकथोत्पादाद्यनन्तधर्ममित्थकं जानातीति—विज्ञायकः, इति समासः,
अनेन केवलज्ञानप्रतिपादनात् स्वार्थसम्पदमाह । तथा जगत् गृणातीति जगद्गुहः यथोपलब्धभगद्भक्तेति भावना, अनेनापि
स्वार्थसम्पदमेवाह । तथा ‘जगदानन्दः’ इह जगच्छब्देन ‘संज्ञिजङ्गमपरिश्रहः, तेषां सद्धर्मदेशनाद्वारेणानन्दहेतुत्वादहिकासुषिक-
प्रमोदकारणत्वात् जगदानन्द’ इति, अनेन परार्थसंपदमाह । तथा ‘जगन्नाथः’ इह जगच्छब्देन सकलचराचरपरिश्रहः, तस्य
यथावस्थितस्वरूपपरूपणद्वारेण वितथपरूपणपापेभ्यः पालनात् नाथवत् नाथ इति, अनेनापि परार्थसम्पदमिति । तथा ‘जगद्गन्धुः’,
इह जगच्छब्देन सकलपाणिपरिश्रहः, तद्व्यापादानोपदेशप्रणयनेन सुखस्थापकत्वात् बन्धुवत् बन्धुः, तथा चोक्तम्—“सर्व्वे पाणाः,
सर्व्वे भूयाः, सर्व्वे जीवाः, सर्व्वे सत्ता, ण हंतव्वा, ण अज्जावेयव्वा, ण परित्तावेयव्वा, ण उवद्वेयव्वा, एस धम्मो भुवे णिनीए
सासते समेच्च लोयं खेदणेहिं पवेदिते” इत्यादि, अनेनापि परार्थसम्पदमिति । तथा ‘जयति जगत्पितामह’ इति, इह जग-

१ पञ्चेन्द्रिय इति वा पाठः कश्चित्

तीर्थकर-

नम-

स्कारः

॥ ३ ॥

च्छन्देन सकलसत्त्वपरिग्रह एव, तेषां च कुगतिगमनभयापायसंरक्षणात् पिता धर्मो वर्तते, तथा चोक्तम्—“दुर्गतिप्रसूतान् जीवन्तं,
 यस्माद्धारयते ततः । धत्ते चैतान् शुभे स्थाने, तस्माद्धर्म इति स्मृतः ॥ १ ॥ ” तस्यापि चार्थप्रणेतृत्वेन भगवान् पिता वर्तते,
 अतो जगत्पितामह इति । स्तवाधिकाराच्च पुनः क्रियाभिधानमदुष्टम्, उक्तं च—“सञ्ज्ञायञ्ज्ञाणत्व—ओसहेसु उवणस्युइपयाणेसु ।
 सन्तणुकिनणेसु य, न हेांति णुणरुत्तदोसाओ ॥ १ ॥ ” अनेनापि परार्थसंप्रदमाह । ‘भगवान्’ इति, समग्रैश्वर्यादिलक्षणः,
 तथा चोक्तम्—“ऐश्वर्यस्य समग्रस्य, रूपस्य यशसः श्रियः । धर्मस्याथ प्रयत्नस्य, षण्णां भग इतीङ्गना ॥ १ ॥ ” भगोऽस्यास्तीति
 भावानिति, अनेन चोभयसम्पदमाह, स्वपरोपकारत्वादैश्वर्यादेः, इत्यलं प्रसङ्गेनेति गाथार्थः ॥ १ ॥ ” व्याख्यानयन्ति केचित्
 स्तुतिमेतामन्यथाऽपि विद्वांसः, तत्राप्यर्पानरुक्त्यं सूक्ष्मधिया चिन्तनीयमिति ।

एवं तावदनादिमन्तो मतास्तीकरा इति ज्ञापनार्थं सामान्येन नमस्कारमभिधाय साम्प्रतमासवीपकारित्वात् सकलदुःखपर-
 मैषथभूतप्रवचनप्रणेतृत्वाद्धर्ममानतीर्थाधिपतेर्नमस्कारं प्रतिपादयन्नाह—

जयइसुआणं पन्नवो, तिरथयराणं अपचिच्चमो जयइ । जयइ गुरु दोगाणं, जयइ महंघ्या सहवीरो ॥ १ ॥

चूर्णिः—‘जयइ सुताणं’ गाहा-रागदोसादि अरी जिणंतो जितेसु वा जयति त्ति सर्वं, ‘सुताणं’ ति सुतणाणत्थो भगवं-
 तातो ‘पभवो’ त्ति पसूती, अणिद्धवणपरिहारातो पचिच्चमो वि अपचिच्चमो भणति, अहवा पच्छाणुपुव्वीए अपचिच्चमो रिसमो
 पचिच्चमो, अविस्सिद्धजीवलोगसस विस्सिद्धसण्णिजीवलोगसस वा, अहवा सममहिद्धोमादि संजतासंजतलोगसस गुरु, महं आया जसंस
 सो महणा, सो य अकम्मवीरियसामत्थतो महात्मा, केवलादिविस्सिद्धलद्धिसामत्थतो वा महात्मा ॥ २ ॥ किं च—

ज्याख्या—‘जयइ सु’ गाहा—जयतीति पूर्ववत् । श्रुतानां—आचारान्दिभेदभिन्नानां प्रभवः प्रभवन्त्यस्मादिति प्रभवः—तदर्थी-
मिथापकत्वास्कारणमित्यर्थः । ऋषभादयोऽप्येवम्भूता एव अत आह—तीर्थकरणामपश्चिमो जयति, तत्र तीर्थकरणशीलारतीर्थकराः
तेषां तीर्थकराणां भरतेऽधिकृतावसर्पिण्यां पश्चिम एव अनिष्टशब्दपरिहारार्थमपश्चिम इत्युच्यते, पश्चानुपूर्व्यां वाऽपश्चिम इति ।
जयति शुर्लोकानां गुणाति यात्रार्थमिति शुरुः, लोकानामिति—सत्त्वानां जयति । महात्मा—अनन्तज्ञानवीर्ययुक्तत्वात् महान् आ-
स्मा यस्य स महात्मा महावीर इति ‘सुर वीर विक्रान्तौ’ इति कषयादिशत्रुजयात् महाविक्रान्तौ महावीरः, ‘ईर गतिप्रेरणयोः’
इत्यस्य वा विपूर्वस्य, विशेषेण ईरयति कर्म गमयति याति वेह द्विवमिति धीरः, महँश्चास्त्रौ वीरश्च महावीर इति गाथार्थः ॥ ३ ॥
पुनरस्यैवातिशयपदार्थान्वारेण स्तुतिमभित्सुराह—

नदं सब्रजगुज्जोयगस्स, नदं जिणस्स वीरस्स । नदं सुरासुरनमंसियस्स, नदं धुयरयस्स ॥ ३ ॥
चूर्णिः—‘भदं सब्व’ गाहा—भावतो भाविता भदं तं भगवतो भवतु चि कोगो अद्दविधोऽवि कोगतिक्खेवो भणितव्वो,
सेसं कंठं ॥ ३ ॥ इमं संघस्सेव पणरख्वगं—

ध्याख्या—‘भदं’ गाहा—भद्रं—कल्याणं भवतु । कस्य ? सर्वजगद्दुद्योतकस्येति अनेन ज्ञानातिशयमाह । इह च “ चतुर्थी
घात्रिष्यायुष्यमद्रभद्रकृशालमुखाथहितैः ” (पा० २-३-७३) इतिवचनात् षष्ठ्यपि भवत्येव, यथा आयुष्यं देवदत्ताय आयुष्यं
देवदत्तस्येति, एवं मद्रादिविष्यपि वक्तव्यमिति । भद्रं जिनस्य, ‘जि जये’ अस्य औणादिकनक्प्रत्ययान्तस्य जिन इति भवति,
रागादिजयात् जिनः इति, अनेनपायातिशयमाह । अपायो—विश्लेषः, रागादिभिः सार्धमात्यन्तिकवियोग इत्यर्थः । आह—अप्या-

यातिशये स्मृति ज्ञानातिशयभावात् व्यतिक्रमः क्रियर्थे ? 'फलप्रधानाः समात्म्या' इति प्राणनार्थम् । भद्रं सुरासुरानमस्कृतस्य
 इति, अनेन पूजातिशयमाह, न हि विभवात्तुल्यां पूजामकृत्वैव सुरासुरा नमस्कारक्रियायां पवर्तन्ते इति, उक्तं च— 'अशोकदक्षः
 सुरपुण्यवृद्धि—दिव्यो ध्वनिश्चापरमात्मनं च । भाषणदलं इन्दुभिरातपत्रं, सत्यातिहार्याणि जिनेश्वराणाम् ॥ १ ॥' इति । पूजाति-
 शयान्यथानुपपत्त्यैव वागतिशयो गम्यते । भद्रं भुतरजस इति, अनेन सकलसंसारकलेशविनिर्मुक्तां सिद्धावस्थामेवाह । यतो बन्ध-
 मानकं कर्म रजो भण्यते, तदभावस्त्वयोगिसिद्धानामेव, न पुनरन्येषां, यत् आह—'जाव णं एस जीवो एयइ वेयइ चल्इ फंदइ
 (घट्टइ खुब्भइ उदीरइ तं तं भावं परिणमइ,) ताव णं अट्टविह्वंथए वा, सत्तविह्वंथए वा, उच्चिह्वंथए वा, एगविह्वंथए वा"
 इत्यादि, तस्य—'सत्तविह्वंथगा हेति, पाणिणो आज्जवज्जाणं तु । तह सुट्टमसंपराया, उच्चिह्वंथा विणिदिइहा ॥ १ ॥ मोहाज्य-
 वज्जाणं, पयडीणं ते उ बंधगा भणिया । ज्वसंतवणीणमोहा, केवल्लिणो एगविह्वंथा ॥ २ ॥ ते पुण दुसमयदिइयस्स, बंधगा न उण
 संपरायस्स । सेत्थेसीपडिवजा अबंधगा हेति विनेया ॥ ३ ॥' आह—भगवतः संसारतीतत्वात् परमकल्याणरूपत्वात् किमेवमुच्यते
 भद्रं भवतु (इति) ? न च 'स्तोत्रा भणितं सर्वमेव (तथा) भवतीति, अत्रोच्यते—सत्यमेतत् तथापि कुशलमनोवाक्कायप्रवृत्तिक-
 रणत्वात् दोष इत्यलं पसंज्ञेन । इति गार्थः ॥ ३ ॥ एवं तावतीर्थकरनमस्काराः प्रतिपादिताः, साम्प्रतं तीर्थकरानन्तरः सङ्घ
 इति कृत्वा तीर्थान्तरग्रामव्युदासेन नगररूपकेण तत्संस्तवं कुर्वन्नाह—
 शुष्यन्नवणगहण ! सुयरण्यन्नरिय ! दंसणविसुत्तरश्चागा । संघनगर ! नइं ते अखंनच्चारित्तपागारा ! ॥ ४ ॥

चूर्णिः—‘गुणभक्वणगहण’ गाहा—तस्मि पुरिससंघणगरे इमे गुणा—पिंडविमुद्धिसमितितुचिदव्वादिअभिगहमासात्रिपिंडिमा-
 गोथरे य चरगादिया एमादि उत्तरगुणा । तस्मि संघणगरे भक्वणा कया ‘भक्वण’ त्ति घरा तोहि ‘गहण’ त्ति—णिरंतरसंठिया घणा
 तं च संघपुरिसणगरं अंगणंगदि विचित्तुत्तरयणभरियं खयोवसपितादिसंमत्तमहयरत्थाया या मिच्छत्तादिकयवरवज्जियत्त-
 णतो विसुद्धाओ । मूलगुणचरितं च से पागारो, सो य ‘अखंडो’ त्ति अविराधितो निरतिचार इत्यर्थः । सेसं कंडं ॥ ४ ॥ संघ-
 रसेव इमं चक्खवंगं—

व्याख्या—‘गुण’ गाहा—गुणभवनगहन ! इह गुणाः—पिण्डविशुद्ध्यादय उत्तरगुणा अभिशुद्धान्ते, यथोक्तम्—‘पिंडस्स जा
 विसोही समिइओ भाक्वणा तवो दुविहो । पडिमा अभिगहा वि • य उत्तरगुणमो वियाणाहि ॥ १ ॥’ एत एव भवनानि,
 एभिर्गहनं पचुरत्वाहुत्तरगुणानाम् एभिः सङ्कुलं सङ्गनगरमभिशुद्धान्ते, तस्यामन्त्रणं हे गुणभवनगहन ! तथा श्रुतब्रभृत ! श्रुतान्ये-
 वाचारादीनि निरूपमसुखहेतुत्वाद्गतानि, तैर्भूतं पूरितमित्यर्थः, तस्यामन्त्रणम् । तथा दर्शनविशुद्धरथ्याक ! इह दर्शनं—प्रथम-
 सवेगनिर्वेदानुक्रम्यासितकयाभिव्यक्तिकक्षणं समग्रदर्शनं शुद्धान्ते, तच्चोपशमिकादिभेदात् पञ्चविधं, तथा चोक्तम्—“ तं च पंचथा
 सम्मं उवसमं सासायणं खओवसमियं वेदयं खइयं ” ति दर्शनमेव असारमिथ्यात्वादिकचवररहिता शुद्धा रथ्या यस्य तत्
 तथाविधं, तस्यामन्त्रणं सङ्गनगर ! सङ्गः—चातुर्वर्णः श्रमणादिसङ्घातः, स नगरमिव सङ्गनगरं, तस्यामन्त्रणं, यथा पुरुषोऽयं
 व्याघ्र इव पुरुषव्याघ्रः, उक्तं च “ उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे ” (पा० २-१-६६) भद्रं—कल्याणं तव भवतु,
 अखण्डचारित्राकार ! चारित्रं मूलगुणाः, अखण्डं—अविराधितं चारित्रमेव प्राकारो यस्य तत्तथाविधं, तस्यामन्त्रणम् । इति

गाथार्थः ॥ ४ ॥ संसारीच्छेदित्वात्सङ्घस्यैव चक्ररूपकेण स्तवं कुर्वन्नाह—

संजमतवतुंबारयस्स, नमो सम्मत्तपारियटलस्स । अप्पनिचक्रस्स जञ्चो, होउ सया संवचक्रस्स ॥५॥

चूर्णिः—‘संजम’ गाहा-विसुद्धभावचक्रस्स सत्तरसविधो संजमो तुंबं, तस्स वारसविहो तवो महाअरगा, ‘पारियलं’ ति जा वाहिरपुट्टयस्स वाहिरल्भमी से सम्मतं कतं, जग्हा अणोहिं चरगादिएहिं जेतुं ण सक्कति, तग्हा एयं जयति, अप्पदिचक्रं च एतं णमो एरिसस्स चक्रस्सेति ॥ ५ ॥ इमं चक्रस्स रहस्वर्गं—

व्याख्या—‘संयम’ गाहा-संयमतपस्तुत्वारकाय नमः संयमश्च तपांसि च संयमतपांसि, तुम्बं चारकाश्च तुम्वारकाः, तत्र यथासङ्ख्यं संयमतपांस्येव तुम्वारका यस्य तत्तथाविधं, तस्मै नमः, तत्र संयमाः (मः) पञ्चाशत्वाद्विरपणं पञ्चेन्द्रियनिग्रहः (चतुः) कषायजयः दण्डत्रयविरतिश्चेति संयमः सप्तदशभेदः, तपो द्वादशप्रकारं ब्राह्मणाभ्यन्तरं (च), तत्र ब्राह्मं षड्विधं, यथोक्तं—“अन-शनमूनोदरता, वृत्तेः संक्षेपणं रसत्यागः । कापक्वलेशः संलीन-तेति ब्राह्मं तपः प्रोक्तम् ॥१॥” आभ्यन्तरमपि षड्विधम्, उक्तं च—“प्रायश्चित्तं विनयो वैयाहृत्य स्वाध्यायो ध्यानं व्युत्सर्गश्चेति” । ‘सम्मत्तपारियल्लस्स त्ति’ पारियल्लं ब्राह्मपुष्टकस्य (पुष्टस्य) ब्राह्मं भ्रमिरुच्यते, ततश्च सम्यक्त्वब्राह्मभ्रमिणे नमः । व्याख्यातं गाथार्थम् । चरकादिभिस्तुल्यत्वात्तस्य मतिचक्रं विद्यत इत्यप्रतिचक्रं, तस्य जयो भवतु इति सुप्रणिधानमेतत्, सदा-सर्वकालं सङ्घश्चक्रमिव सङ्घचक्रं तस्य, इति गाथार्थः ॥ ५ ॥ इदानीं सङ्घस्यैव मार्गगामित्वतो रथरूपकेण स्तवं कुर्वन्नाह—

त्रदं सतिपक्रागूसियस्स, तवनियमतुरयजुत्तस्स । संघरहस्स जगवत्तं, सज्जायसुनंदियोसस्स॥६॥

चूर्णिः—‘भदं सिल’ गाहा—रहो सामणतो पंचमहव्वतमइओ, ‘उस्सितो चि’ तस्सट्ठारससीलंगसहस्ससिता कता पढागा । वारसविहो तवो इंदियनोइंदियो य णियमां, एते अस्सा । सज्जायसइहो णंदियोसो । सेसं कंठं ॥इमंपि॥६॥ संघस्सेव पजमस्खवंगं—
व्याख्या—‘भदं गाहा—भद्रं—कल्याणं भवतु, कस्य ? सङ्घस्यस्य भगवत इति योगः । किंविशिष्टस्य ? शीलोच्छ्रितपता-
कस्य प्राकृतशैल्याऽन्यथोपन्यासः, शीलग्रहणाददृष्टादशशीलाङ्गसहस्रपरिग्रहः । तपोनियमतुराणुक्तस्य—तपः संयमाश्वयुक्तस्येत्यर्थः ।
(तथा) स्वाध्यायो—वाचनादिः, यथोक्तम्—‘वाचना पच्छन्ना परावर्तनाऽनुभेक्षा धर्मकथा ज्ञेति’, तत्र स्वाध्याय एव शोभनो
नन्दिषोषः—दूर्यरवः *नेमिनिर्घोषो वा यस्य स तथा तस्य । इह च शीलाङ्गनिरूपणे सत्यपि तपोनियमनिरूपणं प्रधानपरलो-
काङ्गत्वख्यापनार्थम्, अस्ति चायं न्यायो यदुत “ सामान्योक्तावपि प्राधान्यव्यापनार्थं विशेषाभिधानम् ” इति, यथा ब्राह्मणा
आयाता वशिष्ठोऽध्यायात इत्येवमन्यत्रापि योजनीयमित्यलं प्रसङ्गेनेति गाथार्थः ॥ ६ ॥ सङ्घस्यैव लोकासंश्लिष्टत्वतः प्रत्नरूपकेण
स्त्वं प्रतिपादयन्नाह—

कम्मरयजलोह विणिगयस्स, सुयरयणदीहनादस्स । पंचमहव्वय थिरक्क—द्वियस्स गुणकेसरालस्स ॥७॥
सावगाजणमहुअ रिपरि—वुरुस्स जिणसूरतेयवुरुस्स । संघपजमस्स त्रदं, समणगणसहस्सपत्तस्स ॥७॥
चूर्णिः—‘कम्मरय’ गाहा (‘सावग’ गाहा य)—कम्म एव रयो कम्मरयो, अहवा जं पुवं वदं तं कम्मं, वज्रमाणं रयो,

१ अयमर्थः ‘सज्जायसुनेमिषोसस्स’ इति पाठान्तरे प्रकृत्यः

तं सर्वंपि जलोहस्मि कलयति, अहवा शुक्लवर्द्धं कम्मपंकी, बज्रमाणं जलोहो, ततो विणिगतो संघपडपो । तस्स नाळो सुत
 एव रयणं सुतरयणं, तं से णाळो कतो । पंचमहव्वता य से 'थिर चि' ददा ते 'कणिय चि' बाहिरपत्ता कता । मूळतरणुणा
 य से अणेगविहा तेहिं गुणेहि 'आलस्स चि' अधिकयोगयुत्तस्य गुणकेसरालस्स-मूलादिगुणकेसरयुत्तरयर्थः । वितिय गाहाए
 'परिवुड चि' परिवारितं । जिणस्सरस्स धम्मकहणरकाणतेयेण पवोधिंतं । अणेगसमणसहस्सा य से अणियतरपत्ता कता ।
 एरिसस्स संघपडमस्स भदं भवतु ॥ ७-८ ॥ इमं अंदसंघख्वगं—
 व्याख्या—'कम्मरय' गाहा 'सावय' गाहा (च)—सङ्घपडस्य भद्रं-मङ्गलं भवत्विति क्रिया । किम्भूतस्य ? कर्मरजोजळौष-
 विनिर्गतस्य, इह ज्ञानावरणादिलक्षणं कर्म, तदेवानेकथा जीवगुण्डनात् रजो भण्यते, तदेव भवकारणत्वाज्जळौषस्ससाद्धिनिर्गत
 इव निर्गतः, तथा चाविरतसम्यग्दुरेणपि अपार्थयुद्धख्यरावर्तपरः संसार उक्त इत्यतो विनिर्गतस्य । श्रुतरत्नमेव दीर्घनालं यस्य
 स, तद्बलादेव निर्गत इति भावनीयम् । पञ्चमहाव्रतानि प्राणातिपातादिविनिवृत्तिलक्षणाति, तान्मेव स्थिरा-दृढा कर्णिका-मध्य-
 गण्डिका यस्य । गुणा-उत्तरणुणाः त एव तत्परिकरत्वात् केसरणि यस्य विच्यन्त इति गुणकेसरवत् तस्य गुणकेसरवतः । श्राव-
 कजनमधुकरीपरिवृतस्येति प्रकटार्थ, नवरमभ्युपेतसम्यक्त्वः प्रतिपद्याणुद्गतोऽपि पतिदिवसं पतिभ्यः सकाशात् साधुभाषणारिणां
 च सामाचारीं शृणोतीति श्रावकः, उक्तं च—“यो ह्यभ्युपेतसम्यक्त्वो, यतिभ्यः पत्यहं कथाम् । शृणोति धर्मसंबद्धामसौ श्रावक
 उच्यते ॥ १ ॥” जिनसूयतेजोबुद्धस्य केवलज्ञानभास्करविशिष्टसंवेदनप्रथमधर्मदेयानाबुद्धस्येति भावार्थः । श्रमणगणसहस्रपत्रस्येति
 प्रकटार्थमेव, नवरं श्राम्यतीति श्रमणः, “कृत्यल्युटो बहुलम्” (पा० ३-३-११३) इतिवचनात्कर्त्तरि ल्युट्, श्राम्यतीति-तप-

श्रीनन्दी-
सूत्रस्य
चूर्णि-
र्वातिश्च

॥ ७ ॥

स्यति एतदुक्तं भवति—प्रवज्यादिवसादारभ्य सकलसावधयोगविरतो गुरूपदेशादनशनादि यथाशक्त्या^१ प्राणोपरमात्तपश्चरतीति श्रमणः, उक्तं च—‘यः समः सर्वभूतेषु, स्यावरेषु त्रसेषु च । तपश्चरति शुद्धात्मा, श्रमणोऽसौ पकीर्तितः ॥ १॥’ इति गाथा-
द्वयार्थः ॥ ७-८ ॥ इदानीं सङ्घस्यैव सौम्यतया चन्द्ररूपकेण स्तवमाह—

तवसंजमभयलंढण, अकिरियराहुमुहदुद्धरिस निञ्चं । जय संघचंद निरमव—समत्तत्रिसुद्धजोणहागा ॥ ए

चूर्णिः—‘तवसंघम’ गाहा—संघचंदस्य मिया तवसंजमां तेहिं लंढितो । ‘अकिरिय त्ति’ णत्थियवादी से राहुमुहं तेहिं ‘दुआथरिसो त्ति’ ण सक्कते जेतुं ‘णिञ्चं’ ति सव्वकालं, संकादिविसुद्धसम्मतं से जोणहा । सेसं कंठं ॥ ९ ॥ सूरसंघरूपगं इमं—

आख्या—‘तवसंघम’ गाहा—तपःसंघममुगललंढन—तपःसंघममुगाचिह्नं^२, अक्रिया (य) राहुमुखदुष्पधुष्य, इह अक्रिया (य) शब्देन नास्तिका गृह्यन्ते, अनभ्युपगमत् अविश्रमत्तपरलोकक्रियाः अक्रियाः, त एव राहुमुखं, तेन दुष्पधुष्योऽनभिभवनीयस्तस्यामन्त्रणं । नित्यमिति सदा जय सङ्घचन्द्रनिर्मलसम्भवत्वविशुद्धज्योत्स्नाक इह मिथ्यात्वभावतमोरहितं^३ निर्मलं सम्यक्त्वमुच्यते, तदेव विशुद्धा-निर्मला ज्योत्स्ना—स्य स तथाविधः तस्यामन्त्रणम् । इति गाथार्थः ॥ ९ ॥ अधुना सङ्घस्यैव पकाशक्तया सूर्य-
रूपकेण स्तवमाह—

परात्तिथियगहपहनासगस्त, तवतैथदित्तवेस्तस । नाणुज्जियस्स जए, तदं दमसंघसूरस्स ॥ १० ॥

१ यथाशक्ति आ इति परच्छेदः

२ भावमलरहितं इति वा पाठः

संघस्य
पक्वेनो-
पम्यम्
चन्द्रेणा-
पम्यम्

॥ ७ ॥

दूर्णिः—‘परतिथियं’ गाहा—हरिहरहिरण्यसकौत्कचरणातावसादयो परतिथियथा गाहा तेषिं णाणतेयप्यमं सुतादिणाणप्य-
भाए णासेति, तवणियमकरणातो य अतीव दित्तिप्रंतलेस्सो ‘लेस्स’त्ति रस्सीयो सुतादिणाणुज्जोतसंपणस्स य इमम्मिजए संघ-
सूरस्स भदं भवतु । सेसं कंटं ॥ १० ॥ इमं संघसमुदख्वगं—

व्याख्या—‘परतिथियं’ गाहा—परतीर्थिकग्रहप्रभानाशरुस्य इह परतीर्थिकाः कपिलकणभक्षक्षपादादिप्रतावलम्बिनः त एव
ग्रहास्तेषां प्रभा एरुदुर्णयज्ञानलक्षणा, तां नाशयति अनन्तनपसङ्कुलप्रवचनसमुत्थज्ञानालोकेन अपनयतीति समासः तस्य । तपरस्ते-
जोदीसलेरुपस्य तपरस्तेज एव दीप्सा—उज्ज्वला लेरुया—दीधितयो यस्य । ज्ञानोञ्जोतस्येति गतार्थम् । जगति—लोके भद्रं—मङ्गलं भवतु ।
कस्य ? दमसङ्खस्सूर्यस्य दम—उपशमो भण्यते, तत्प्रधानः सङ्खस्सूर्यः दमसङ्खस्सूर्यः तस्य । इति गाथार्थः ॥ १० ॥ साम्प्रतं सङ्खस्सूर्यैव
सहत्तया समुद्ररूपकेण स्तवमाह—

जदं धिद्वेलापरिगयस्स, सज्जायजोगमगरस्स । अस्कोहस्स जगवउ, संघसमुदस्स रुंदस्स ॥ ११ ॥

दूर्णिः—‘भदं’ गाहा—जलवेदिप्रंतरे जं रमणं सा वेला, सा य मेरा वि भणति, एवं संघसमुदस्स धितीवेला ताए परिवुडो
त्ति वेड्डित्तो वायणादिसज्जायजोगकरणं मगरो परप्रवादोपसर्गादिभिर्नं धुभयति । रुंदो—महंतो । सेसं कंटं ॥ ११ ॥ इमं
संघस्स मेरुख्वगं—

व्याख्या—‘भदं’ गाहा—सङ्खसमुद्रस्य भद्रं भवत्विति क्रिया । किम्भूतस्य ? धृतिवेलापरिगतस्य धृतिः—आत्मपरिणामः
सैव वेला—वेदिका जलान्तररमणलक्षणा मर्यादा वा, तथा परिगतः तस्य । स्वाध्याययोगमकरस्य कर्मचिदारणमहाशक्तिद्युक्तत्वाद्

स्वाध्याय एव मकरो यस्मिंस्तस्य । अक्षीभ्यस्य-परीवहोपसर्गसम्भवे निष्कम्पस्य । भगवतः-समग्रेभ्यर्थादियुक्तस्य । स्तदस्येति-
विस्तीर्णस्येति गाथार्थः ॥ ११ ॥ इदानीं सङ्घस्यैव स्थिरतयाऽवलेन्द्ररूपकेण स्तुतिं कुर्वन्नाह-
सम्भदंसणवरवदर-ददरूढगाढावगाढपेढस्स । धम्मवररथणमंदिञ्च-चामीयरमेहदागस्स ॥ १२ ॥
नियमूसिस्यकणयसिला-यत्तुजावजवंतचित्तकूत्तस्स । नंदणवणमणहर-सुरासिसीवगंभुरुत्तुमायस्स ॥ १३ ॥
जीवदयासुंदरकंदरु-इरियमुणिवरमद्ददन्नस्स । हेजसयथाजपगवंत-रथणदितोसहिशुहस्स ॥ १४ ॥
संवरवरजलपगदिय-जउत्तरपवि रायमाणहारस्स । स्वावगजणपजररवंतमोरनच्चंतकुहरस्स ॥ १५ ॥
विणयनयपवरमुणिवरफुरंतविज्जुजावंतसिहरस्स । विविहगुणकण्णरक्कगफलन्नरकुसुमाजववणस्स ॥ १६ ॥
नाणवररथणदिप्पंतकंतवेरुदियविमलच्चुदास्स । वंदामि विणयपणुं संघमहामंदरगिरिस्स ॥ १७ ॥
चूर्णिः-तस्य य पव्वतस्स इमे रूवणा, तस्स य पव्वयस्स इमे अवयवा-पेढं मेहला उस्सयो सिला मेहला सुक्खवा, मेह-
लाए वणं शुहा, शुहासु य मइंदा, सुवणणादिधातवो, नाणाविधवीरियोसहिपज्जलितो णिञ्जारा य सलिलजुत्ता कुहरा य से मयू-
रादिपक्खिज्वसोभिता अणुवयातिविज्जुल्लतोवसोभितो य सो कण्णादिरक्खवुवसोभितो य अंतरंतरेसु य वेरुलितोदिरत्तणसोभितो
एतेसिं पदानं पडिख्खेण इमाहिं छहिं गाहाहिं उवसंशरो-‘सम्मदंसण’ गाहा, ‘णियसू’ गाहा, ‘जीवदया’ गाहा, ‘संवर’
गाहा, ‘विणय’ गाहा, ‘पाणावरण’ गाहा । संघपव्वतस्स सम्मदंसणं चैव वइरं, तं च संकादिसल्लरहियत्तणयो ददं ति रूढं

ति वदितं, कइं ? विमुञ्जमाणत्तणतो 'गाढं'ति-अतीव 'अवगाढं'ति-ओगाढं सहहाणत्तणतो जीवादिपदत्थेसु अतीव ओगाढं ति
 वुत्तं भवति, एतं पेढं । धम्मो दुविहो मूळत्तरणुणेसु, सो य दुविहोऽवि वरोत्ति-पथाणो, तत्थुत्तरणुणधम्मो रयणा, तेहि मंडिता
 जे मूलगुणा ते चामीकरं ति-सुवणं तम्मयी मेखला तथा जुत्तस्स मेहलागस्स । नियमो चि इंदियनोइंदिएसु अणेगविधो सो य
 णियमो सिलायलो तेहि चेव उस्सितो अमुभञ्जवसाणविरहितत्तणतो कम्मविमुञ्जमाणत्तणतो वा उज्जलसुत्तथाणुसरणत्तणतो
 जलति चित्तं, चित्तिज्जइ जेण तं चित्तं, तं चेव कूढं ति चित्तकूडस्स । णंदंति जेण वणयरजोइसभवणवेमाणिया विज्जाहरमणुया
 य तेण णंदणं, वणं ति-वणसंदं, तं च लतावल्लिविताणणेणसंठाणसंठितेहि गहणं, पत्तपल्लवणुफफलोववेतेहि मणहारित्तणतो
 मणहरं, गंधतो सुरभिगंधं, सीलवणसंदेऽवि जम्हा साधवो णंदंति प्रमोदन्ति (न्ते) रमन्तीत्यर्थः विविहल्लिद्विसेसतो य मणहरं
 सीलवणं, विमुद्धभावत्तणतो य सुगंधं, जहा दव्ववणसंदं गंधेण उडुमातं ति व्याप्तं, तथा सीलगंधेण संघस्स गंधुडुमायस्स । किं
 च जं पव्वतासाणं सिलारुक्खवाहणं तं कंदरं ति, भावेण जीवेसु दयाकरणसुंदरं जं तं कंदरं ति, तत्थ य उप्पावळे दरितो चि
 दप्पितो जीवदयाकरणदप्पितो चि वुत्तं भवति को य सो मुणिगणो सो चेव मुणिगणो मइंदो परप्पवादिसायणसंघमयाण इंदो,
 कइं ? सितवाद्दत्तमभावत्तणतो । हेतु चि-पक्खधम्मो कारणं वा ते सत्तणसो सुत्ते संभवति, ते य हेतवो धातू, ते य
 पालंति परूवणगुहाए, सा य परूवणगुहा णाणादिरत्तणादिएहिं दित्ता, खेलोसहिमादिओसहीहिं वा दित्ता, एवं दित्तोसहि-
 गुहस्स संघस्स । संघरो चि-पक्खरूखाणं, तं चेव सल्लिलं किंचि पव्वत्तणाओ सरितं उच्चरं, इहावि खाइगभावाता खओवसमिप-
 उच्चरं, ततो पलंविता खतोवसमितसंवरदगधारा, सच्चेव धारा हारो, तेण विरायते सोभति चि । सावगज्जणो पजरो चि-वहुप-

चुरः सो य गीतद्वणीए परवति त्ति रडंती ते चेर मोरा णाङ्गादीहि य णचंति, जं पञ्चतस्स अद्धे समल्पदेसं स्सुक्खाकुलं च तं कुहरं, एवं संघपव्वतस्स प्हवणमंडवादी कुहरं ति । विणयकरणत्तातो विणयमतो मुणी, सो य विणयकरणत्तेण फुरते, तं चैव फुरितं विज्जुतं ति—चकोरितं, तं च उज्जलं ति—निम्मलं, तेण उज्जलत्तेण संघसिहरं जलितमिव लक्खविज्जाति, संघसिहरं च पावयणिपुरिसा दट्टञ्चा । तत्थ य विविहक्खुलुपण्णा साहवो कप्पस्सक्खा सीरांसवादिखड्दिफलेहि य फलभरा लद्धिहेतुद्धिता साहवो कुसुमिता कुलवण त्ति दट्टञ्चा । मत्तिसुत्तादिनाणा वर त्ति पहाणा, ते चैव णाणा वेस्सलियादिरत्तण इव कंता कंता इति कंतिज्जुत्ता, कंतिज्जुत्तणतो चैव सविसतेण जीवादिपदत्थस्सखोवलंभतो दिप्यंति, नाणस्स य मळो णाणा-वरणं, तद्विगमातो य विगतमलं, चूळामणिरिव सिहरोवरि चूळा सा य णाणातिसययुणेहिं जुत्तो जुगप्पहाणेण पुरिसो चूळा इति, एवं संघपव्वतस्स पेढादिचूळपज्जवसाणकप्पियस्स वंदामि विणयपणतो चि उक्क वि गाहाणं एतं कियापदं ति ॥ १२-१७ ॥ एवं चरमत्तित्थगारस्स संघस्स य पणमे कंते इमा अवसरपत्ता आवली भण्णति, सात्तिविहा तित्थकरा गणहरा थेरावली य, तत्थ तित्थगारावलि दंसणत्थं इमं भण्णति—

व्पात्तया—‘सम्मदंसणं’ गाहा—सम्पण—अविपरीतं दर्शनं सम्पद्दर्शनं, तदेव पथमपोक्षाङ्गत्वात्सारत्वाद्भ्रं सम्पद्दर्शनवज्रं, तदेव दृढं रूढं गाढम् अवगाढं पीठं परप सङ्गमहामन्दरगिरेः स सम्पद्दर्शनवज्रदृढरूढगाढावगाढपीठः तस्य वन्दे इति ‘द्वितीयाथं पष्ठी’ प्राकृतशैल्याऽऽर्पत्वाच्च तं वन्दे इत्यर्थः, तत्सम्पद्दर्शनवज्रपीठं दृढमिति—निष्पकमयं शङ्कादिशल्परहितत्वात्, रूढमिति—दृढि-मुपगतं प्रतिसमयं विशुध्यमानत्वात् पश्चात्तादथप्रवसापस्थानेषु वर्तनात्, गाढमिति—निविडं तीव्रतत्त्वश्चिरूपत्वात् सुदुश्चिदानरूपत्वा-

दित्यर्थः, अवगाढमिति-निमग्नं जीवादिपदार्थेषु सम्यगवबोधरूपतया प्रविष्टमित्यर्थः । 'धर्मवरे' त्यादि धारयतीति धर्मः, धर्म एव धरत्नमण्डिता प्रधानरत्नमण्डिता चापीकरमेखला यस्य स धर्मवरत्नमण्डितचापीकरमेखलाकः, क्रियायोजना पूर्ववदेवावसेया । इह धर्मो द्विविधः मूलगुणोत्तरगुणरूपः, तत्रोत्तरगुणधर्मो रत्नानि मूलगुणधर्मस्तु चापीकरमेखलेति, तथा च न राजते मूलगुणधर्म-चापीकरमेखला उत्तरगुणधर्मरत्नभूषणविकला इति गाथार्थः ॥ १२ ॥ 'नियमूसिध' गाहा-इहोच्छ्रितशब्दस्य व्यवहितः प्रयोगो द्रष्टव्यः, ततश्चैवं भवति-नियमः एव कनकधिलातलानि नियमकनकधिलातलानि, तेषु उच्छ्रितानि उज्ज्वलानि उज्वलन्ति चित्तान्येव प्राकृतशैल्या कूटानि यस्मिन् स तथाविधः । इह च नियम इन्द्रियनोइन्द्रियनियमः परिगृह्यते, उच्छ्रितानि अशुभाध्यवसाय-परित्यागात्, उज्ज्वलानि प्रतिसमयं कर्ममालविगमात्, उज्वलन्ति सदा सूत्रानुस्मरणरूपत्वात्, चिन्त्यन्ते येस्तानि चित्तानि, उक्तं च-“ चित्तरत्नमसंकिलुष्मानतरं धनमुच्यते । यस्य तन्मुषितं दौर्बैरस्य शिष्टा विपत्तयः ॥ १ ॥ इति । वनं-दृक्षसमुदायः, नन्दनं च तद्वनं च नन्दनवनं । तत्र नन्दन्ति यत्र सुरसिद्धदंत्यविद्याधरादयस्तद् नन्दनं, वनमित्यथोकसहकारादिजालं । मनो हरतीति मनोहरं लनावितानविविधगुणफलप्रवालाशुपपेतत्वात् । नन्दनवनं च तन्मनोहरं चेति “ विशेषणं विशेष्येण बहुलम् ” (पा. २-१-५७) इति समासः, तस्य सुरभिश्चासौ शीलान्धश्च सुरभिशीलान्धः, तेनाध्यातः-व्याप्तो यः स तथाविधस्तरस्य, क्रिया पूर्ववत् । इह च सङ्गमन्दरगिरेः सन्तोष एव नन्दनवनं, तथाहि-नन्दन्ति तत्र साधव इति, तदेव विविधामर्षौषध्यादिलब्धशुपपेत-त्वान्मनोहरं, तस्य सुरभिशीलान्ध एवेति, अथवा मनोहरत्वं सुरभिशीलान्धविशेषणम्, इति गाथार्थः ॥ १३ ॥ ' जीवदया ' गाहा-जीवदयैव सुन्दराणि स्वपरनिर्दतिहेतुत्वात् कन्दराणि वस्तुतस्तपस्त्रिनिलपत्न्यात्, तथाहि-अहिंसाव्यवस्थितः तपस्वीति

मुनिवरा एव शाकपादिमुगपरजयान्मुनेन्द्राः, उत पावत्येन दीपिता उद्दीपिताः कर्मशत्रुजयं पति, उद्दीपिताश्च ते मुनिवरमुनेन्द्राश्चेति विशेषणसमासः, जीवदयासुन्दरकन्दरेषु उद्दीपितमुनिवरमुनेन्द्राः तैः आकीर्णो-व्याप्तो यस्त्वस्येति । हेतुशते-
त्याद, पगलन्ति च तानि रत्नानि च पगलद्रत्नानि निस्यन्दवन्ति चन्द्रकान्तादीनि परिगृह्यन्ते धातवः कनकादिधातवो गृह्यन्ते,
धातवश्च पगलद्रत्नानि च धातुपगलद्रत्नानि, दीप्ताश्च ता ओषधयश्च दीप्तिषयश्च, धातुपगलद्रत्नानि च दीप्तिषयश्च ता गृहासु
यस्य तथोच्यते । इह च सङ्गमन्दरगिरौ हेतुशतान्येव धातवः, अन्यथ्यतिरेकलक्षणाश्च हेतवो गृह्यन्ते, पगलद्रत्नानि तु क्षयोप-
शयिकभावनिस्यन्दवन्ति श्रुतरत्नानि गृह्यन्ते, दीप्तिषयस्तु विशुद्धा आमर्षौषध्यादयो गृह्यन्ते, गृहास्तु समन्तायाः परूपणगृहा वा
गृह्यन्ते इति गाथार्थः ॥ १४ ॥ 'संवर' गाहा-संवरश्चासौ वरश्च संवरवरः, संवरः-प्रत्याख्यानरूपः सर्वभागातिपातादिविनि-
हृतिरूपताद्वरः, असावेव कर्ममलक्षालनाज्जलमिव जलं संवरवरजलं, तस्मात्पगलितं च तदोज्झरं च संवरवरजलपगलितोज्झरं,
तथा च संवरवरजलादुपचारतः पगलिश्रुतज्ञानादोज्झरमिति, तदेव पविराजमानो हारो यस्य स तथाविधः । साव्रगजणेत्त्यादि,
रवन्तश्च ते मयूराश्च रवन्मयूराः, पञ्चुराश्च ते रवन्मयूराश्च पञ्चुररवन्मयूराः, श्रावका एव जनास्त एव पञ्चुररवन्मयूराः, तैर्नृत्य-
न्तीव कुहराणि यस्येति समासः । इह च स्तुतिसोत्रगन्धर्वादिरवणं कुहराणि ब्राह्मणवृद्धपादीनि (इति) गाथार्थः ॥१५॥ 'त्रिणय'
गाहा-स्फुरन्त्यश्च ता विगुतश्च स्फुरद्विश्रुतः, विनयेन नता विनयनताः, विनयनताश्च ते प्रवरमुनिवराश्चेति, त एव स्फुरद्विश्रुतः
(ताभिः) ज्वलन्ति शिखराणि यस्येति समासः । इह च विनयस्यान्तरतपोभेदत्वात्तपांस्येव स्फुरन्ति, पात्रचनिकाश्च विशिष्टा-
चार्यादयः शिखराणि । विविहृणोत्त्यादि, विविधा गुणा येषां ते विविधगुणाः विशेषणान्यथातुपपत्त्या साधवो गृह्यन्ते, त एव

विशिष्टकुलोत्पन्नत्वात्सत्त्वसुखहेतुधर्मफलपदानाच्च कल्पवृक्षकाः; विविधगुणकल्पवृक्षकाः; फलभरश्च कुसुमानि च (फलभरकुसुमानि) विविधगुणकल्पवृक्षकाणां फलभरकुसुमानि, तैराकुलानि वनानि यस्येति समासः । इह च फलभरो धर्मफलभरो गृह्यते, कुसुमानि—ऋद्धयः वनानि—गच्छा इति भावार्थः ॥ १६ ॥ 'णाण' गाहा—ज्ञानं च तद्वरं च ज्ञानवरं परमनिर्दिष्टिहेतुत्वात्, तदेव रत्नं, दीप्यमाना कान्ता विमला वैद्व्यैकूडा यस्य स तथाविधः । अत्र दीप्सिति यथावस्थितजीवादिपदार्थस्वरूपोपलम्भात्, कान्ता भव्यजनमनोहारित्वात्, विमला तदावरणाभावात् 'वन्दे' चि विनयप्रणतः सङ्गमहामन्दरगिरेर्माहात्म्यमिति (अध्याहार्यम्), कर्मणि वा षष्ठी इति गाथार्थः ॥ २७ ॥ एवं सङ्गन्मस्कारा अपि प्रतिपादिताः साम्प्रतमावलिका प्रतिपाद्यते, सा च त्रिविधा—तीर्थकरावाल्का गणधरावलिका स्थविरावलिका च । तत्र तीर्थकरावलिकां प्रतिपादयन्नाह—

[^१वन्दे] जसन्नं अजियं संनवमात्तैनदंण सुमद्दसुप्पन्न सुपासं । ससि पुप्फदंत सीयल—सिज्जांसं वासुपुज्जां च १८ ॥
 विमल मणंत य धम्मं, सांति कुंशुं अरं च मद्धिं च । सुनिसुव्वय नमि नेमिं, पासं तह वरुमाणं च ॥ १९ ॥

चूर्णः—'वन्दे' उसभं, गाहा 'विमल' गाहा य)—कंठा ॥ १८-१९ चरमतित्थगरस्स इमा गणहरावली—
 व्याख्या—'वन्दे' गाहा 'विमल' गाहा—गाथाद्वयमपि निगदसिद्धम् ॥ १८-१९ ॥
 गणधरावलिका तु या यस्य तीर्थकृतः सा प्रथमानुयोगानुसारेण द्रष्टव्येति, महावीरवर्धमानस्य पुनरिग्रम्—

१ 'वन्दे' इति चतसृषु चूर्णिप्रतिषु चतसृषु वृत्तिप्रतिषु च कुर्यते, समित्या मुद्रापिन प्रती च नास्ति,

पढमिस्थ इन्द्रभूई, बीए पुण होइ आणिभूइ ति । तइए य वाजभूई, तउ विद्यते सुहृभमे य ॥१०॥
संक्रियसो रिषपुत्ते, अकंपिष् चैव अयत्तनाया य । मेअज्जे य पहासे य, गणहरा हुंति वीरस्स ॥११॥

चूर्णिः—कंठा ॥ २०-२१ ॥

व्याख्या—पढ० मंडिय० एतदपि गाथाद्वयं निगदसिद्धम् ॥ २०-२१ ॥

साम्प्रतं वर्तमानतीर्थाधिपतेः स्थविरावल्लिकां प्रतिपादयन्नतिशयत्तया सामान्यतस्तच्छासनस्त्वंप्रतिपादयन्नाह—

निव्वुइपहसासणयं, जयइ सया सव्वत्तावदेसणयं । कुसमयमयनासणयं, जिण्णिंदवरवीरसासणयं ॥१२॥

व्याख्या—‘निव्वुइपह’ रूपकम्—निर्वृत्तिपथशासनकमिति, अत्र यद्यपि ‘सम्यग्दर्शनज्ञानचारिणाणि निर्वाणमार्गः’ तथापि
अनेन दर्शनचरणपरिग्रहः, यत आह—जयति सदा सर्वभावदेशनकं—सर्वभावप्ररूपकमित्यर्थः, अनेन तु ज्ञानपरिग्रहः । अथवा
निर्वृत्तिपथशासनकमित्यनेन संपूर्णनिर्वाणमार्गकथनमेवेति गृह्यते, जयति सदा सर्वभावदेशनकमित्यनेन तु विधिप्रतिषेधद्वारेण न
निर्वृत्तिमार्गव्यतिरेकेण किञ्चिदस्तीति रथाप्यते । यत एवं भूतमत एव कुसमयपदानाशनकं कुसिद्धान्तावलेपनाशनकमित्यर्थः ।
जिनेन्द्रवरवीरशासनकं चरमतीर्थकरप्रवचनमिति हृदयम् । इति रूपकार्थः ॥ २२ ॥ अधुना ‘येरविच्छेदेन स्थविरः क्रमैणदं-
युगिनानामानीतं तदावल्लिकां प्रतिपादयन्नाह—

सुहृमं अग्निर्वसाणं, जंबूनामं च कासवं । पन्नवं कच्चायणं वंदे, बहं सिद्धांतवं तदा ॥ २३ ॥

चूर्णिः—एत्थ गणहरावलीतो सुधम्मपातो शेरवली पवत्ता, जतो भण्णति—‘सुहृमं’ गाहा—संमणस्स णं महावीरस्स का-
सवगोत्तस्स सुहृममे अंतेवासी अग्निवेसायणसगोत्ते, सुहृमस्स अंतेवासी जंबूनामे कासवगोत्तेणं, जंबूणाप्पस्स अंतेवासी पमवे
कच्चायणसगोत्ते, पभवस्स अंतेवासी सीद्धंभवे वच्छसगोत्ते ॥ २३ ॥

व्याख्या—‘सुहृमं’ गाहा—इह स्यविरावलिना सुधर्मस्वामितः प्रवृत्ता, उक्तं च—“तित्यं च सुधम्मोओ णिरवच्चां गण-
हरा सेस” ति । अतस्तमेव पुरस्कृत्येदं प्रतिपाद्यते सुधर्मं भगवद्गणधरम् अग्निवेशायनमिति—अग्निवेशायनसंगोत्रं, तथा तच्छिष्यं
जम्बूनामानं च काश्यपगोत्रं, तस्मात्प्रभवं—तच्छिष्यं प्रयंवनामानं कात्यायनमिति—कात्यायनसंगोत्रं, वन्दे इति क्रिया प्रत्येकम्-
भिसम्बध्यते, तथा तच्छिष्यं वच्छमिति—वत्ससंगोत्रं शय्यप्रभवं तथा । इति गाथार्थः ॥ २३ ॥

जसस्रहं तुंगियं वंदे, संभूयं चैव मादरं । जइवाहुं च पाइन्नं, शूलजइं च गोयमं ॥ २४ ॥

चूर्णिः—‘जसस्रहं’ गाहा—सेज्जंभवस्स अंतेवासी जसस्रहं तुंगियायणे वयावावच्चसगोत्ते, जसस्रहंस्स अंतेवासी इमं दो-
शेरा—भइवाह पपीणगिसगोत्ते, संभूतविजए य मादरसगोत्ते, संभूतविजयस्स अंतेवासी शूलजइं गोत्तमसगोत्ते ॥ २४ ॥

व्याख्या—‘जसस्रहं’ गाहा—शय्यप्रभवशिष्यं यशोभद्रं तुङ्गिरुमिति—तुङ्गिरुगणं व्याघ्रापत्यसंगोत्रं वन्दे । अस्य च द्वौ
प्रधानशिष्यौ वभूवहुं, तद्यथा—सम्भूतविजयो मादरसगोत्रः, भद्रवाहुः प्राचीनसगोत्रः इति । तथा चाह—“सम्भूतं चैव मादरं

भद्रबाहुं पाचीनम् ” इति । तत्र सम्भृतस्य विनेयः स्थूलभद्रो गौतमसगोत्र आसीत्, आह च—“ स्थूलभद्रं च गौतमम् ” इति गाथार्थः ॥ २४ ॥

एलावच्चसगोत्रं, वंदामि महागिरिं सुहृत्स्थिं च । तत्रो कोसियगोत्रं, बहुलसस सरिव्यं वंदे ॥१५॥

वृष्णिः—‘ एलावच्च ’ गाहा—शूलभद्रसस अंतेवासी इमे दो शेर-महागिरी एलावच्चसगोत्रे, सुहृत्थी य वासिष्ठसगोत्रे । सुहृत्थिसस सुद्वितसुपतिबुद्धादयो आवली ते जहा दसासु तथा भाणितव्वा, इहं तेह अहिगारो णत्थि । महागिरिसस अंतेवासी बहुलो वलिससहो य दो जमलभारो कोसियगोत्रा, तत्थ वलिससहो पावयणी जातो, तसस शुतिकरणे भणति ‘बहुलसस सरिव्यं वंदे’ सरिव्यं ति सरीसवयो, वयो य जम्मकालं पडुच्च जा जा सरीरपरिवड्डियवच्चा सा सा च तो भणति ॥ २५ ॥

उगाल्या—‘ एलावच्च ’ गाहा—स्थूलभद्रस्यापि द्वावेव प्रधानशिष्यौ, तत्रथा—एलापत्यसगोत्रो महागिरिः, वलिससगोत्रः सुहृत्सी च, यत आह—“ एलापत्यसगोत्रं वन्दे महागिरिं सुहृत्स्तिनं च ” । तत्र सुहृत्स्तिनः सुस्थितसुपतिबुद्धादिक्रमेणावलिक्रा यथा दशासु तथैव द्रष्टव्या, न तयेहाधिकारः महागिरिर्वालिक्रयेहाधिकारः, तत्र महागिरेः बहुलवलिससहो कौशिकसगोत्रो यमलभ्रातरौ द्वौ प्रधानशिष्यौ बभूवतुः । तयोरपि वलिससहः प्रावचनीय आसीत्, अत आह—ततः कौशिकगोत्रं बहुलसस दशवयसं यमलत्वात् वन्दे । इति गाथार्थः ॥ २५ ॥

हारियगुत्तं साइं च वंदिमो हरियं च सामज्जां । वंदे कोसियगोत्रं संकिट्ठं अल्लजीयधरं ॥ २६ ॥

चूणिः—‘हारिय’ गाहा-बलिस्सहस्स अंतवासी-साती हारियसगोत्तो । सातिस्स अंतवासी सामज्जा हारितसगोत्तो वेव । सामज्जस्स अंतवासी संडिल्लो-कोसियसगोत्तो, सो य अज्जजीतधरोत्ति, ‘अज्ज’ ति आर्यमात्रं वा, ‘जीतं’ ति सुत्तं धरंति सुत्तथस्स अविच्चुत्तिधरणत्तातो, ‘वंदे’ ति वक्कसेसं । पाढतरं वा ‘जीवधरं’ ति आर्यत्वाज्जीवं धरेति रक्षतीत्यर्थः । अण्णे पुण भणंति-संडिल्लस्स अंतवासी जीव (त) धरो अणगारो, सो य अज्जसगोत्तो चि ॥ २६ ॥

व्याख्या—‘हारिय’ गाहा-बलिस्सहस्रशिष्यं हारीतसगोत्रं स्वातिं च वन्दे । तथा स्वातिशिष्यं हारीतं च हारीतसगोत्रमेव श्यामार्यं (श्यामार्यं) शिष्यं वन्दे कौशिकसगोत्रं शाण्डिल्यं किम्भूतं ? आर्यजीतधरम्—आराधातं सर्वहेयधर्मैभ्य इत्यार्यं, जीतमिति सूत्रं, जीतं मर्यादा व्यवस्था स्थितिः कल्प इति पर्यायाः, मर्यादादिकारणं च सूत्रमिति भावनीयं, धारयतीति धरः, आर्यजीतस्य धरः आर्यजीतधरः तम् । अन्ये तु व्याचक्षते—किल् शाण्डिल्यशिष्य आर्यसगोत्रो जीतधरत्नामा स्मिरासीत् । इति गाथार्थः ॥ २६ ॥ तिस्रमुद्दखायकिच्चिं, दीवस्समुद्देषु गहियपेयादं । वंदे अज्जसमुद्दं, अक्खुत्तियस्समुद्दगंत्तीरं ॥ २७ ॥

चूणिः—‘तिसमुद्द’ गाहा-संडिल्लस्स सीसो पुण्वदक्खिणपापा ततो समुद्दा, उत्तरतो वेयड्ढो, एतंतरे स्वातकिच्चो । सेसं कंठं ॥ २७ ॥ तस्स सीसो इणो—

व्याख्या—‘तिसमुद्द’ गाहा-शाण्डिल्यशिष्यं वन्दे आर्यसमुद्रमिति क्रिया । किम्भूतं ? तिसमुद्रव्यातकीर्तिं पूर्वदक्षिण।परान्त्ययः समुद्रा उत्तरतस्तु हिमवान् वैताड्यो वा इति, अत्रान्तरे मथितकीर्तिमित्यर्थः, द्वीपसमुद्रेषु गृहीतप्रमाणम् अतिशयेन द्वीप-सागरप्रज्ञसिद्धिज्ञायकमिति भावः अशुभितसमुद्रवत् गर्भीरः, अतस्सम्, इति गाथार्थः ॥ २७ ॥

श्रीनन्दी-
सूत्रस्य
चूर्ण-
वृत्तिश्च.

॥१३॥

नृणां करणं झरणं, पञ्चात्रणं णाणदंसणशुणाणं । वंदामि अज्जसंयुं, सुयसागरपारणं धीरं ॥१८॥

चूर्णिः—‘भणगं’ गाहा—कालियशुन्वसुत्तयं भणतीति भणको, चरणकरणक्रियां करोतीति कारकः, सुत्तये य मणसा ज्ञायतो झरको, परपवादिजयेण पवयणपभावको, नाणदंसणचरणगुणाणं च पभावको आधारो य, सेसं कंठं ॥१८॥ तस्स सीसो इमो—
व्याख्या—‘भणगं’ गाहा—आर्षसमुद्रशिखं वन्दे आर्षमङ्गुमिति योगः । किमभूतं ? भणकं—कालिकादिसूत्रार्थं भणतीति भणः, स एव प्राकृतज्ञैल्या भणकस्तं, कारकं—कालिकादिसूत्रोक्तमेवोपधिप्रत्ययेक्षणानादिक्रियाकलापं करोतीति कारकस्तं, ध्यातारं धर्मध्यानं ध्यायतीति ध्याता तम् । इहोषतः कारकमित्युक्ते प्रधानपरलोकज्ञानारव्यापनार्थं ध्यानस्य ध्यातारमिति विशेषाभिधानम् । यत इत्थमभूतोऽत आह—पभावकं ज्ञानदर्शनगुणानां यथावस्थितपदार्थावबोधदीनाम्, एकग्रहणात्तज्जातीयग्रहणाच्चरणपरिग्रहः । श्रुतसागरपारणं धीरम् इति गाथार्थः ॥ १८ ॥

नाणस्मि दंसणस्मि अ, तव विणए णिच्चकावमुज्जुतं । अज्जं नंदिवखमणं, सिरसा वंदे पसन्नमणं ॥१९॥

चूर्णिः—‘नाणमिमि’ गाहा—कंठ ॥ १९ ॥ तस्स सीसो—

व्याख्या—‘नाणमिमि’ गाहा—आर्षमङ्गुशिष्यम् आर्षनन्दिदलक्षणं शिरसा वन्दे पसन्नमनसं किमभूतं ? ज्ञाने दर्शने च तपसि विनये च अनेन चरणमाह, नित्यकलमुशुकम्—अपमादिनम् इति गाथार्थः ॥ १९ ॥

वइहज्ज वायगवंसो, जसवंसो अज्जनागहत्थीणं । वाणरणकरणं गिय—कस्स पयकी पहाणाणं ॥३०॥

चूर्णिः—‘वड्डड’ति वड्ढिं यातु, को य सो ? वायगवंसो—वायंति सिससागं कालियगुव्वसुत्तं ति वातागा—आचार्या इत्यर्थः, गुरुसण्णिहाणे वा सिससभावेण वाइतं सुतं जेहिं ते वायगा, ‘वंसो’ चि पुरिसपव्वंपरंपरेण ठितो भणत्ति, सो ज्वेव जसोवज्ज-
णतो मंजसोवज्जणतो वा जसवंसो भणत्ति, सो य अणागतवंसो इत्यर्थः, कस्स सो एरिसो वंसो भणत्ति ? अज्जनागहत्थीणं ति
करिसाणं नागहत्थीणंति पुच्छा भणत्ति—जीवादिपदत्थपुच्छासु वाकरणं सहपाहुडे वा पहाणाणं; एवं चरणकरणे कालकरणेसु वा
सव्वभंगविकरणासु य तप्परूपणे य तथा कम्मप्यगडिपरत्तणाए पयाणाणं पुरिसाणं वड्डडु वायगवंसो ॥ ३० ॥ तस्स सीसो—

व्माख्या—‘वड्डड’ गाहा—वर्थतां—वड्ढिसुपयातु, कोऽसौ ? वाचकवंशः, तत्र विनेयेभ्यः पूर्वगतं सूत्रमन्यच्च वाचयन्तीति
वाचकाः, तेषां वंशः—भावियुरुष्यवर्षववाहः । किंभूतः वाचकवंशः ? यशोवंशः, अनेन विपश्यन्वचच्छेद्गमाह, तथाहि अलमयशःप्रधानस्य
संसारहेतोः परममुनिविद्युतलिङ्गविडम्बकस्य वड्ढयेति । केषां सम्बन्धी सम्भूतः ? आर्यनन्दिलक्षपणश्लिष्याणामार्यनागहस्तिनाम् ।
किंभूतानां ? व्याकरणकरणमङ्गिकरुर्मर्भकृतिप्रधानानां, तत्र व्याकरणं—प्रश्वन्व्याकरणं शब्दमाभूतं वा, करणं—पिण्डविशुद्ध्यादि
“ पिण्डविसोही समिती भावण पडिमा य इंदियनिरोहो । पडिलेहण गुत्तीओ अभिगहा ज्वेव करणं तु ॥ १ ॥ ” भङ्गिकाः—
चतुर्भङ्गिकाद्याः तच्छ्रुतं वा, कर्मप्रकृतिः—पतीता, एतेषु पररूपाणामधिकृत्य प्रधानानाम्, इति गाथार्थः ॥ ३० ॥

जञ्जणधाजसमपपहाण, सुद्वियकुवलयनिहाणं । वड्डडु वायगवंसो, रेवदनरकत्तनामाणं ॥ ३१ ॥

चूर्णिः—‘जञ्जण’ गाहा—जञ्जणगाहणं क्कित्तियवुदासत्थं सरीरवणेण तन्निभो; तथा सरसपक्कमुद्वियफलसंनिभो य; कुच्छित्तो
उवलो कुवलयो, सो य कण्हकापो, कुवलयं वा लीळिणलं, कुवलयं वा रयणविसेसो, रेवतिवापगो चि । सेसं कंटं ॥ ३१ ॥ तस्स सोसो—

व्याख्या—‘जवंजण’ गाहा-जात्यश्वासावज्जनधातुश्चेति समासः; तस्मात् पभा-देहच्छाया येषां ते तथाविधास्त्रेषाम् । मा भूदत्यन्तकृष्णसम्पत्तय इत्यत आह-मुद्रिकाकुवलयनिभानां-पकसरसद्राक्षानीलीत्पलनिभानामित्यर्थः; रत्नविशेषः कुवलयमित्यन्ये तथाप्यविरोधः । वर्धतां वाचकवंशः । केषाम् ? आर्यनागहस्तिश्रियाणां रेवतिनक्षत्रनाम्नां-रेवतिवाचकानाम्, इति गाथार्थः ॥३१॥ अथलपुरा णिस्कंते, कादियसुयआणुओणिए धीरे । बंनदीवगसीहे, वायगपयमुत्तमं पत्ते ॥ ३२ ॥ चूर्णिः—‘अथलपुरा’ गाहा बंधदीवगसीहाणं आयरियाणं समीवे निक्रवंतो सीहवायको उत्तमवायकचणं च तत्कालमुन संभवं पडुच्च, सेसं कंठं ॥ ३२ ॥ तस्म सीसो—

व्याख्या—‘अथलपुरा’ गाहा-अचलपुरात् निक्रान्तान् कालिकश्रुतानुयोगेन नियुक्ताः कालिकश्रुतानुयोगिकाः; तान्, यद्वा कालिकश्रुतानुयोगेण एषां विद्यत इति समासः तान् कालिकश्रुतानुयोगिनः; धीरान्-स्थिरान्, ब्रह्मदीपिकान् सिधा(हा)न्-ब्रह्मदीपिकशास्त्रं रत्नं तान् सिधा(हा)चार्यान् रेवतिवाचकश्रियाण्, वाचकपदं तत्कालापेक्षया उत्तमं प्राप्तान् इति गाथार्थः ॥३२॥ जेसि इसो अणुलंभो, पयरद अजावि अडुन्नरहम्मि । बहु नयर निगयजसे, ते वंदे खंडिजाथरिए ॥३३॥

चूर्णिः—‘जेसि इसो’ गाहा-कहं-पुण तेहिं अणुओगो ? उच्यते-बारससंवच्छरिए दुभिकवकाले भत्तद्वा अण्णणतो फिडितानं गहणणणणणुपेहाभावतो सुते विष्णण्डे पुणो सुभिकवकाले जाते मथुराए महंते साहुसमुदए खंडिजापरियप्पमुह-संवेण जो जं संभरति ति एवं संवडियं कालियसुतं, जम्हा य एतं मथुराए कतं तम्हा माथुरा वायणा भण्णति, सा य खंडि-

लायरियसंमय चि काउं तरसंतिओ अणुओगो भणति । सेसं कंठं । अणो भणति, जहा-सुतं ण णट्टं, तम्मि दुभिवक्वकाले जे अणो पहाणा अणुओगधरा ते विणट्टा, एगे खंदिलायरिए संठिरे, तेण मशुराए अणुओगो पुणो साधूणं पवत्तितो चि माशुरा वायणा भणति, तस्संतितो य अणुओगो भणति ॥ ३३ ॥

व्याख्या—‘जेसि’ गाहा-येषाम् अयम् अनुयोगः प्रचरति अद्यापि अर्थभरते वैताड्यादारतः बहुनगरेषु निर्गतं-पसिद्धं यशो येषां ते बहुनगरनिर्गतयशसः तान् वरं दे सिंहवाचकशिष्यान् स्कन्दिलाचार्यान् । कहां पुण तेसिं अणुओगो ? उच्यते-वारससंवच्छरिए महंते दुभिवक्वे काले भत्तट्टा फिडियाणं गहणणुणणुपेहाभावतो सुत्ते विष्णण्टे पुणो सुभिवक्वे काले जाते म-हुराए महंते समुदए खंदिलायरियप्पमुहसंवेण जो जं संभरइ चि एवं संघडितं कालियं सुयं, जम्हा एयं महुराते कयं तम्हा माहुरा वायणा भणति, सा य खंदिलायरियसंमत चि काउं तरसंतिओ अणुओगो भणति । अन्ने भणति, जहा-सुयं णो णट्टं, तम्मि दुभिवक्वकाले जे अन्ने पहाणा अणुओगधरा ते विणट्टा, एगे खंदिलायरिए संठिरे, तेण महुराए पुणो अणुओगो पवत्तिओ चि माहुरा वायणा भन्नइ, तस्संतितो अणुओगो भन्नइ । इति गाथार्थः ॥ ३३ ॥

तत्तो हिमवंतमहंत-विक्रमे धिदपरक्रममणंते । सज्जायमणं धरे, हिमवंते वांदिमो सिरसा ॥ ३४ ॥

वृष्णिः—‘तत्तो हिम’ गाहा हिमवंतपव्वतेण महंतत्तणं तुळं जस्स सो हिमवंतमहंतो, इह भरहे णत्थि अण्णो तत्तुळ्ळो चि, एस श्रुतिवादो, उत्तरतो वा हिमवंतेण सेसदिसासु य समुदएण निवारितो जसो हिमवंत निवारणो जसो महंतो चि अतो हिम-वंतमहंतो महंतविक्रमो, कहां ? उच्यते-सामत्थतो महंते वि कुलगणसंघप्पयोयणे तरति चि, परप्पवादिजयेण वा विसेसलद्धिसं-

पण्यत्तणतो वा महंतविक्रमो । अहवा परीसहोवसणो तवविसेसे वा धितिवल्लेण परिक्रमंतो महंतो अणंतगमपज्जवत्तणतो अणंतधरौ
तं महंतं हिमवंतणामं वंदे । सेसं कंटं ॥ ३४ ॥ किंच

व्याख्या—‘ततो’ गाहा-ततः—स्कन्दित्राचार्यशिशुं हिमवंतं वन्दे शिरसेति क्रिया । किम्भूतं ? हिमवन्नमहावक्रमं
हिमवत इव महाविक्रमो विहारव्याख्यादिलक्षणो यस्य स तथाविधस्तं । ‘धिइपरकमपणंतो त्ति’ अनन्तधृतिपराक्रमं, प्राकृत-
शैल्या तु अन्यथोपन्यासः, अनन्तः धृतिप्रधानः पराक्रमः—कर्मशत्रुजयो यस्य स तथाविधस्तं । ‘सज्झायमणंतधरं’ ति अनन्तस्वा-
ध्यायधरं धरतीति धरः, अनन्तगमपर्यायत्वात्तन्तं सूत्रं, तद्विषयः स्वाध्यायस्तस्य धर इति समासः तम् । इति गाथार्थः ॥ ३४ ॥
कालियसुयञ्जुणगस्स, धारए धारए य पुव्वाणं । हिमवंतं खमासमणे, वंदे णागज्जुणायरिए ॥ ३५ ॥

चूर्णिः—‘कालिय’ गाहा-हिमवंतो चैव हिमवंतखमासमणो तस्स सीसो णागज्जुणायरितो ॥ ३५ ॥ तस्स इमा गुणकित्तणा-
व्यख्या—‘कालिय’ गाहा-कालिकश्रुतानुयोगस्य धारकान् धारकौश्च पूर्वानामुत्पादादीनां हिमवत्खमाश्रमणान् वन्दे,
तथैतच्छिष्यानेव वन्दे नागार्जुनाचार्यान् इति गाथार्थः ॥ ३५ ॥ किम्भूतान् ?

मिजमहवसंपत्ते, आणुपुट्टिवायगत्तणं पत्ते । ओहसुयसमायारे, नागज्जुणवायए वंदे ॥ ३६ ॥

चूर्णिः—‘मिजमहव’ गाहा-आणुपुट्टी सामादियादिसुत्तगहणेण कालतो य पूरिमपरियायत्तणेण पुरिसाणुपुट्टितो य वाय-
गतणं पत्तो ओहसुत्तं च उसमणो तं च आयरति । सेसं कंटं ॥ ३६ ॥ णागज्जुणवायगस्स सीसो भूतदिणो आयरितो, तस्सि-
मा गुणकित्तणा-त्तिहिं गाहाहिं—

क्यार्हया—‘मिड’ गार्हा—मृदुमादेवसंपन्नान् उपलक्षणत्वाद् मृदुत्वस्य कान् ? क्षमामादेवार्जवसन्तोषसम्पन्नान्तिर्यर्थः ।
 आनुपूर्व्या—वयःपर्यायकालगोचरया वाचकत्वं प्राप्तान्, ऐदंयुगीनानामपि सामाचारीषदर्शनपरमेवत्, न चाणुडं द्वितीयपदमा-
 श्रित्यैदंयुगीनानामपि युज्यते कालोचितानुपूर्वीं विशय क्वचिदप्याचार्यत्वाद्यारोपणं, महापुरुषाणां गीतमाग्नीनाश्रावनामसूत्रात्
 कृतं प्रसङ्गेन संसार एव दण्डो भगवदाज्ञावितथकारिणामिति । ‘ओषश्रुतसमाचरकान्’ आषश्रुतम्—उत्सर्गश्रुतं तत् समाचरन्नि-
 ये ते तथाविधास्तान् नागार्जुनवाचकान् वन्दे इति गाथार्थः ॥ ३६ ॥

वरकणगतत्रियचंपगा—विमज्जलवरकमलगतन्नसरिवन्ने । तत्रिअजणहिययददइए,इयागुणविसारएधोरे॥३७॥

अहृन्नरहप्यहाणे, बहुविहसज्जायसुसुणियपहाणे । अणुओगियवरवसन्ने, नाइन्नकुलवंसन्दिक्के ॥३८॥

नूयहिअप्यगलन्ने, वंदेऽहं भूयद्विज्जमायरिए । नवन्नयवुत्तेयकरे, सीसे नागज्जुणरिसीण ॥ ३९ ॥

चूर्णिः—‘वरक्षणगतत्रिय’ गाहा, गल्भो त्ति पोमकेसरा, सेसं कंठं ॥ ३७ ॥ ‘अइहमरह’ गाहा—बहुविहो सञ्जायो त्ति
 अणपविट्ठो वारसविधो अणगणविट्ठो य कालियउक्कालितो अणोगविहो, सो य पयाणो त्ति सुमुणित्तणेग निरसंको त्ति काडं,
 सेसं कंठं ॥ ३८ ॥ ‘भूयंिय’ गाहा—भूतहितं त्ति अहिंसा, पगळमं त्ति धारिट्ठं, अहिंसामावे पगळमता अतीव अप्पमत्तताए
 अहिंसाभावपरिणते इत्यर्थः । सेसं कंठं ॥ ३९ ॥ भूतदिग्गसस सीसो लोहिच्चो, तस्स इमा थुती—

व्याख्या—‘वरकण’ गाथा ‘अद्’ गाथा ‘भूयहिय’ गाथा—इदं गाथात्रयमपि प्रायो निगदसिद्धमेव, नवरं भव्यजन-
हृदयदयितान्—भव्यजनहृदयवल्लभान् । तथा सुविज्ञातबहुविधस्वाध्यायप्रधानान् बहुविध आचारादिभेदात् स्वाध्यायः । अनु-
योजिता यथोचिते वैयाहृत्यादीं वरवृषभाः—सुसाधवा येस्तान् । नागेन्द्रकुलवंशनन्दिकरानिति प्रमोदकरानित्यर्थः । भूतहितम-
गलमान्—अनेकधा सत्त्वहितनिष्ठुणानिति भावः । वन्देऽहं भूतदिवाचार्यानििति, अत्रानुस्वारो (मकारो) ऽलाक्षणिकः । भवमय-
व्यवच्छेदकरान्—सदुपदेशादिना संसारभयव्यवच्छेदकरणशीलान् । (इति गाथात्रयार्थः) ॥ ३७—३८—३९ ॥

सुमुणिय निञ्चा निञ्चं, सुमुणियसुत्तत्थधारयं वंदं । सवन्नावुब्बावणया, तत्थं लोहिञ्चणाभाणं ॥ ४० ॥

वार्त्तिः—‘सुमुणिय’ गाथा—सुहृमुणित सुमुणितं किं तं ? भणति—जीवो जीवत्तणेण निञ्चो, गतिमादिण्हं अणिञ्चो, पर-
माण् अजीवत्तणेण सुत्तत्तेण य निञ्चो, दुण्णदेसादिण्हं वण्णादिपज्जवेहि य अणिञ्चो । सुहृ य मुणितं सुत्तत्थं धरेति । णिञ्चकालं
पि स्वे भावे ठितो सवभावो सो सोभणो वा भावो सवभावो स विज्जमाणो वा भावो सवभावो तं उब्भासए तच्चत्तेण—तथ्यत्वे-
नेत्यर्थः, तं च लोहिञ्चणामं आयसियं वंदे । सेसं कठं ॥ ४० ॥ तस्स लोहिञ्चस्स सीसो दूसगणी, तस्स इमा शुती—

व्याख्या—‘सुमुणि’ गाथा—भूतदिवाचार्याणिष्यं वन्देऽहं लोहिञ्चमिति क्रिया । किम्भूतं सुहृ विज्ञातं नित्यानित्यं येन स
तथाविधस्तं, किं विज्ञातं ? विशेषणान्यथानुपपत्तेर्वस्त्विति गम्यते, यथा सवत्सा धेनुस्त्विकते गाव्हवाया विशेषणायोगात् इति ।
तच्च वस्तुं सचेतनाचेतन, तत्र सचेतनमात्मा चेतनत्वाद्यपेक्षया नित्यो, नारकतिर्यग्नरामरपर्यायापेक्षया चानित्यः, एवमचेतनम-
स्यवाहि विज्ञातव्यं, तथाहि—परमाणुरजीवत्वमूर्तत्वादिभिर्नित्यः, वर्णादिभिर्द्वैत्यणुकादिभिस्त्वनित्यः इति, उक्तं च—‘सर्वव्यक्ति-

दु नियतं, क्षणेऽन्यत्वमथ च न विशेषः ॥ सत्योश्चित्यपचित्योराकृतिजातिव्यवस्थानात् ॥ १ ॥ ” इति । अत्र बहु वक्तव्यं, तच्च नोज्यते, ग्रन्थविस्तरभयात्, गमनिक्रामात्रप्रधानोऽयमारम्भ इति । अनेन न्यायवेदित्वमाह । सुविज्ञातसूत्रार्थधारकमिति अनेन त्वोचत एव स्वभ्यस्तद्वार्थधारकमिति । सद्भावोद्भावना तथ्यमित्यनेन सम्यक्पक्षरूपकत्वमाह । इति गाथार्थः ॥ ४० ॥

अत्यमहत्थस्काणि, सुस्मणवस्काणकहणनिवाणि । पयर्द्द महुरवाणि, पयर्त् पणमामि दूस्गणि ॥४१॥

चूर्णिः—‘ अत्यमहत्थ ’ गाहा—खाणि चि आगरो, सा य अत्यस्स खाणि, किं विसिद्धस्स ? महत्थस्स, महत्थो य अणेण-पज्जायमेदभिण्णो, अहवा भासगरुवो अत्थो विभासासव्वपज्जववतीकरो य महत्थो, एरिसस्स अत्थस्स खाणी, का सा वाणि चि संबज्जाति सुभो समण सुस्समण तस्स सुस्समणस्स वक्खाणं ति अत्थकहणं, तम्मि अत्थकहणे सोत्ताराण करेति वाणी जे-व्वाणि । अहवा वक्खाणं ति अणुयोगपरुवणं, कहणं ति अक्खेवमादियाहिं कहाहिं धम्मकहणं, तत्थ कुद्धाण वि आगताणं तस्स वाणी जेव्वाणि जणेति, किमंग पुण धम्मस्सवणमाणताणं ? अहवा पाठो सुस्सवणं ति, तत्थ सवणं चि कण्ठा, तेसु सुहं जणेहं ति सुस्सवणा, एवं हकारजोवातो भण्णति । अहवा सुस्सवणा सुहस्सवा इत्यर्थः । सेसं कंटं ॥ ४१ ॥ इमा वि दूस्सगणिणो चेव चरणथुती—

व्याख्या—‘ अत्थ ’ गाहा—लोहित्यस्त्रिभ्यं प्रयतः सन् अनुत्सृष्टप्रयत्नपरः सन्नित्यर्थः, पणमामि दुष्यगणिनमिति क्रिया । कि-म्भूतं ? अर्थमहार्थस्वतिं खनित्तिव खनिः; अर्थमहार्थानां खानिः अर्थमहार्थखानित्तं, तत्र भाषाभिधेया अर्था विभाषावार्तिकगोचरा-महार्था इति । सुश्रपणव्याख्यानकथने निर्द्वितिर्यस्य स तथाविधस्तं, तत्र व्याख्यानं प्रतीतं, कथनं—संशये सति विनेयप्रश्नोत्तरका-

लभविद्याकरणं । अथवा व्याख्यानम्—अनुयोगः, कथनम्—ओषतो धर्मस्य धर्मकथेत्यर्थः । प्रकृत्या—स्वभावेन मधुरवाचं—मधुर-
गिरम् । इति गाथार्थः ॥ ४१ ॥

सुकुमालकोञ्जवतले तेषिं, पणमामि लख्खणपसरथे । पाए पावयणीं, पक्खिसयएहि पणिवडए ॥४२॥

चूर्णिः—‘सुकुमाल’गाहा—पवयणं दुवालसंगं गणिपिडगं जसस अत्थि सो पावयणीं गुरवो त्ति काडं बहुवयणं भणितं ॥ सेसं

कंठं ॥ ४२ ॥ एस णमोक्कारो आयरिययुगणपहाणपुरिसाणं विसेसणहणतो कतो, इमो पुण सामणतो सुतविसिद्धान किज्जइ—

व्याख्या—‘सुकुमालकोमल’ गाहा—निगदसिद्धा ॥ ४२ ॥ एवमावलिकाक्रमेण महागुरुषाणां स्तवमभिधाय साम्प्रतं

सामान्येनैव श्रुतधरनमस्कारं प्रतिपिपादयिपुराह—

जे अन्ने भगवंते, कालिअसुयआणुजगिए धीरे । ते पणमिऊण सिरसा, नाणसस परुवणं वेहं ॥४३॥

चूर्णिः—‘जे अन्ने’ गाहा—कंठा ॥ ४३ ॥ एतं च नाणपरुवणञ्जयणं अरिहसस दिज्जति णो अणरिहसस, जतो भणितं—

व्याख्या—‘जे अन्ने भगवंते’ गाहा—ये चान्येऽतीता भाविनश्च भगवन्तः श्रुतरत्नोपेतत्वात् समग्रैश्वर्यादिवन्त इत्यर्थः ।

कालिरश्रुतानुयोगिनो धीराः सत्त्ववन्तस्सान् प्रणम्य शिरसा—उत्तमाङ्गेन ज्ञानस्य—आभिनवोधिकारदेः परुषणं वक्ष्ये । क एव-

माह ? दूष्यगणित्तिया देव्वाचरु इति गाथार्थः ॥ ४३ ॥ इदं च पञ्चप्रकारं ज्ञानमेतत्प्रतिपादकं चाध्ययनं योग्येभ्य एव विने-

येभ्यो दीयते नायोग्येभ्य इत्यतो योग्यायोग्यविभागोपदर्शनार्थमेव तावदिदमाह—

सेलघण १ कुकग २ चालणि ३, परिपूणग ४ हंस ५ महिस ६ भेसे ७ १ ।

मसग ८ जलूग ९ बिसाली १०, जाहग ११ गो १२ जेशी १३ आत्नीरी १४ ॥ ४४ ॥

चूर्णिः—‘सेलघण’ गाहा—एत्थ अरिहा इमे-कुडेसु अप्पसत्थवम्मसारिच्छा पसत्थभावितेसु य अवम्मसारिच्छा । तहा
हंसमेसजलगगाहगसारिच्छा अरिहा, गोभेसीआभीरेसु य पसत्थोवणतोवणीता अरिहा, सेसा ण अरिहा ॥ ४४ ॥

उपाख्या—‘सेलघण’ गाहा आह—शुभाध्ययनप्रदानाधिकारे सम्पभावव्यवस्थितानां सर्वसत्त्वहितानां महापुरुषाणामलं
योगयोगविभागनिरिक्षणेन, न हि परहितार्थमिह महादानोच्चता महीयांसोऽर्थिगुणमपेक्ष्य प्रदानक्रियायां प्रवर्तन्ते दयालव इति
अत्रोच्यते—ननु यत एव शुभाध्ययनप्रदानाधिकारसमभावव्यवस्थिताः सर्वसत्त्वहिताय उच्यता महापुरुषाश्च गुरवः अत एव यो-
गयोगविभागोपदर्शनं न्याय्यं मा भूदयोग्यप्रदाने तत्सम्प्रप्रियोगाक्षमार्थिजनानर्थे इति, न खलु तत्त्वतोऽनुचितप्रदानेनायासहे-
तुनाऽविवेकिनमर्थिजनमनुयोजयन्तोऽप्यनवगतपरार्थसम्पादनोपाया भवन्ति दयालवः, इत्यवधूय मिथ्याभिमानमालोच्यतामे-
तदिति । आह—न इत्यायोग्यप्रदाने दोषः ? इत्युच्यते—स ह्यचिन्त्यचिन्तामणिकल्पमनेरुभवत्तसहस्रोपात्तानिष्टदुष्टाष्टकर्मसाशि-
जनितदौर्गत्यविच्छेदरूपपीदमयोग्यत्वाद्वाप्य न विधिवद्वासेवते लाघवं चारुर समापादयति, ततो विधिसमासेवकः कल्याणमिव
महदकल्याणमासादयति, उक्तं च—“आमे षडे निहितं, जहा जलं तं षडं त्रिणासेइ । इय सिद्धतरहससं, अप्याहारं विणासेइ
॥ १ ॥ ” इत्यादि । अताऽयोग्यप्रदाने दातृकृतमेव वस्तुतस्तस्य तदकल्याणमिति अलं प्रसङ्गेन, प्रकृतं प्रस्तुमः—तत्राधिकृतगार्थां
प्रपञ्चत आवश्यकानुयागे व्याख्यासः, इह पुनः स्थानाशून्यार्थं भाष्यगार्थाभिर्व्याख्यायते—

उद्वेजण न संक्षो, गजद द्य मुग्गसेवतं रक्षे । तं संवद्वयमेहो, गंतुं तस्सोवरिं परुद ॥ १ ॥
 दविउं चि उिउं मेहो, उद्वोमिह णव चि गजई सेवो । सेवसमं गाहेस्सं, निविजद गहगो एवं ॥२॥
 आयरिण सुचस्मि य, परिवाओ सुचअत्थपत्तिमंथो । अन्नोसिं पि य हाणी, पुठा वि न डुरुया वंज ॥३॥
 बुद्धेउवि दोणमेहे, न कएहोमाउ लोहए उदगं । गहणथरणस्समत्थे, द्य देयमत्तित्तिकारस्मि ॥४॥
 नावि य द्यरे य कुदा, अपसत्थपसत्थनावि या डुविहा । पुप्फाईहि पसत्था, सुरतेद्धाईहि अपसत्था ॥५॥
 वग्गमा वि अवग्गमा वि य, पसत्थवग्गमा य होति अगेज्जाअपसत्थ अवग्गमा वि य, तप्प निवस्का न्ने वेगेज्जादि
 कुप्पवयणउसन्नोहिं, नावि या एवमेव नावकुदा । संविगेहि पसत्था, वग्गमावग्गमा य तह च्चेव ॥ ७ ॥
 जे पुण अनावि या ते, चउवि था अथविमेगमो अन्नो ॥ विदुकु रुत्तिन्नखंके, सगदे य परुवणा तोसिं ॥८॥
 सेवेय विद्वचा वि णि, मिहो कहा सोउमु ठियाणं तु । विद्दाऽऽह तत्थ विठो, सुमारिं सु सरासि नेयाणि ॥९॥
 एणेण विसद बी णण, नीद क्खेण चातणी आह । धन्नोऽत्थ आह सेवो, जं पविसद नीद वा तुज्झं ॥१०॥
 तावसखजरक ढिण्यं, चात णि प निवस्क न सवद दवं पि प रि पू ण ग भि म य गु णा, गलं ति दोसा य चि ढं ति ॥
 सव्वसु ध मा म ज्ञा, दोसा हु न सं ति जि ण म ते के इ । जं अ ए उ व उ च क ह्णं, अपत्त मा स ज्ञ व ह्वं ज्ञा ॥ ११ ॥

अंबत्तणेण जीहाए, कूचिया होइ खीरसुदयस्मि । हंसो मोत्तुण जलं, आवियइ पयं तह सुसीसो ॥१३॥

सयमवि नपियइ महिसो, न य जूहं पिबति दो जियं उदगं विगह विकहाहि तहा, अथक्कपुत्ताहि य कुसीसो
अवि गोपयस्मि वि पिबे, सुठिठं तणुय तणेण तोंकस्स । न करेइ कलुसतोयं, मेसे एवं सुसीसोऽवि ॥ १५ ॥
मसत व तुदं जच्चा-दिण्हिं निहुंनवद कुसीसो वाजलुगा व अदूसिंतो, पियइ सुसीसोऽवि सुयणाणं ॥१६॥
रंरुंठं त्रूसीए, खीरं जह पियइ दुठमंजासी । परिसुठियाण पासं, सिरकइ एवं विणयनंसी ॥ १७ ॥
पाळं थोवं थोवं, खीरं पासाइ जाहणं विहइ । एमेव जियं काळं, पुत्तइ मइमं न खेएइ ॥ १८ ॥

असो दोज्जिहि कल्ले, निरत्थयं से वहामि किं चारिं चउचरणगविउ मथा, अवसहाणी उ बफुआणं ॥१९॥
मा मे होज्ज अवसो, गो वड्ढा मा पुणो वि नद्विजावयमवि दोज्जासो पुणो, अणुगं हो अन्नदूहेऽवि ॥२०॥
सीसा पक्खिगाणं, तरो चि तेऽवियहु सीसगत्रो चि । न करेति सुत्तहाणी, अन्नत्थ वि उल्लहं तोसिं ॥२१॥
कोसुदिया संगामिय, उन्नूतीगा उ तिच्चि त्रेरीठ । कल्लस्सासी उ तथा, असिवोवसमी चउत्थी उ ॥२२॥
सक्कपसंसा गुणगाहि, केसवो णेमि वंदसुणदंता । आसरयणस्स हरणं, कुमारनंगे य पुयजुज्झं ॥२३॥
णेहि जिउंमिहि चि अहं, असिवोवसमीए संपयाणं च । उभमासियधोसणया, पसमइ न य जायए अन्नो ॥२४॥

उद्धेज्जाण न सक्रो, गज्जद द्य सुभसैवत रक्षे । तं संवद्वयमेहो, गंतुं तस्सोवरे पकइ ॥ १ ॥

दविठ चि ठिठ मेहो, उद्धोभिह एव चि गज्जई सेलो । सेलसमं गार्हेससं, निविज्जद गाहगो एवं ॥१॥

आयरिष् सुत्तम्मिय, परिवाओ सुत्तअत्थपत्तिमंथो । अन्नोसिं पि य हाणी, पुठा वि न डुरुया वंजाइ ।

वुट्टेऽवि दोणमेहे, न कएत्तोमात्त दोइए उदगं । गहणधराणासमत्थे, द्य देयमत्तित्तिकारम्मि ॥१॥

त्राविय द्यरे य कुत्ता, अपसत्थपसत्थत्राविया डुविहा । पुष्फार्दीहि पसत्था, सुरतेद्दार्दीहि अपसत्था ॥१॥

वस्मावि अवस्मावि य, पसत्थवस्मा य होंति अगेज्जाअपसत्थ अवस्मावि य, तप्पक्खिका त्रवे गेज्जादि

कुप्पवयणत्तसन्नोहिं, त्राविया एवमेव त्रावकुत्ता । संविग्गेहि पसत्था, वस्मावस्मा य तह चैव ॥ ७ ॥

जे पुण अत्राविया ते, चत्तविधा अथविमेगमो अत्रो ॥ विहकुत्तन्नखंके, सगतं य परूवणा तोसिं ॥८॥

सेदेय विहचात्तिणि, मिहो कहा सोत्तमुत्थियाणं तु । विहाऽऽह तत्थ विठो, सुमारिसु सरामि नेयाणि ॥९॥

एणेण विसद बीएण, नीद क्खेण चात्तणी आह । धन्नोऽत्थ आह सेलो, जं पविसद नीद वा तुज्झं ॥१०॥

तावसखत्तरकत्तिणयं, चात्तणिपक्खिक न सवद दवं पिपरिपूणगम्मिय गुणा, गत्तंति दोसा य चिदंति ॥

सवदशुपामत्ता, दोसा हु न संति जिणमत्ते केइ । जं अणुवत्तकहणं, अपत्तमासज्जा व ह्वेज्जा ॥ ११ ॥

अंबसणेण जीहाए, कूचिया होइ खीरमुदयमिम । हंसो मोत्तूण जवं, आविपइ पयं तह सुसीसो ॥१३॥
 सयमवि नपियइ महिसो, न य जूहं पिबति तो लियं उदगं विगह विकहाहि तहा, अथकप्रभाहि य कुसीसो ॥ १५ ॥
 अवि गोपयमिम वि पिबे, सुठिठं तणुय तणेण तोंत्सस । न करेइ कलुसतोयं, मेसे एवं सुसीसोऽवि ॥ १६ ॥
 मसज वतुदं जच्चा-दिपहिं निहुन्नवइ कुसीसो विजजुगा व अदूमितो, पियइ सुसीसोऽवि सुयणाणं ॥ १७ ॥
 बरुंठं चूमीए, खीरं जह पियइ दुठमज्जारी । परिसुठियाण पासं, सिखइ एवं विणयत्तंसी ॥ १८ ॥
 पाउं थोवं थोवं, खीरं पासाइ जाहउं बिहइ । एमेव जियं काउं, पुहइ मइमं न खेएइ ॥ १९ ॥

असो दोज्जिहि कद्धे, निरत्थयं से वहामि किं चारिं चउचरणविज मया, अवसहाणी उ वरुआणं ॥२०॥
 मामे होज्जा अवसो, गो वज्जा मा पुणो वि न दविज्जावयमवि दोज्जामो पुणो, अणुगहो अन्नदूहेऽवि ॥२१॥
 सीसा पक्रिहगाणं, तरो ति तेऽविपहु सीसगतरो ति । न करेंति सुत्तहाणी, अन्नत्थ वि डुद्धहं तेसिं ॥२२॥
 कोमुदियासंगामिय, उन्नूतीगा उ तिच्चि नेरीउ । कल्लस्सासी उ तथा, असिवोवसमी चउत्थी उ ॥२३॥

सकपसंसा गुणागहि, केसवो णेमि वंदसुणदंता । आसरयणस्सहराणं, कुमारत्तंगे य पुयजुज्जं ॥२४॥
 णेहि जिउंमिहि अहं, असिवोवसमीए संपयाणं च । बभमासिययोसणया, पसमइ न य जायए अत्तो ॥२५॥

आणुं वा धिर्वाचे, महिष्टिमौल्लेण कं गदंरुणता । अठम आराहण अज्ञ, तैरी अज्ञस्स उवणं च ॥१५॥
मुकं तथा अणहिते, दुपरिभहितं कयं तथा कलहो । पिट्टण अइच्चिरविक्रय, गतेसु चोराय ऊणगधं ॥१६॥
सा णिण्णव वि दाजं, उवजज्जिय देहि किं सिञ्चितेहि । वच्चासेलियदाणे, किलिस्ससो तं च हं चेव ॥१७॥
त्राणिया जोगाजोगा, सीसाशुरवो थ तरथ दोण्हं पि । वेयालिय गुणदोसो, जोगो जोगस्स त्रासेज्जा ॥१८॥
एव तावद्विभागतो योगयायोगविनेयविभागोपदर्शनं कृत्वा साम्प्रतं सामान्येन पर्वदं परूपयन्नाह—

सा ससासठं तिविहा पन्नता, तं जहा—जाणिआ अजाणिआ दुविअद्दा, जाणिआ जहा—
खीरमिव जहा हंसा, जे बुदंति इह शुरुणस्समिद्धा । दोसेअ विवज्जांती, तं जाणसु जाणिअं परिसं-
॥ ४५ ॥ अजाणिआ जहा—जा होइ पगइ महरा, मियवावयसीहकुक्कुरयजूआ । रयणमिव असं-
उविया, अजाणिआ सा ज्ञेवे परिसा ॥ ४६ ॥

चूर्णिः—इमस्स य नाणपरूवणज्झयणस्स परूवणे परिसा ‘जाणि’ गाहा तिविहा जाणितत्त्वा, तत्थ जाणिय—‘गुणदो-
सविसेसणू, अणभिण्णहिता य कुस्सइमतेसु । सा खलु जाणगपरिसा, गुणतत्तिट्ठा अयुणवज्जा ॥ १ ॥ ’ ॥ ४५ ॥ इमा अजा-
णिया—‘पगतीमुद्धमजाणिप, मियवावयसीहकुक्कुरगभूता । रयणमिव असंउविया, सुहसंणप्पा गुणसमिद्धा ॥ १ ॥ ’ ॥ ४६ ॥
इमा दुविययडा—

व्याख्या—‘सा संपत्सथी’ इत्यादि स्वंत्र-सा पर्वत समासतः—संश्लेषेण त्रिविधा-त्रिपंक्तारा भ्रजसा—प्रहृषिता, कैः १ तीर्थकरणधरैरिति गम्यते । तत्रथत्सुदाहरणोपन्यासार्थः । त्रिकेत्यत्र ज्ञा अवबोधने इत्यस्य “इणुपयज्ञापीकिरः कः” (पा. ३-१-१३६) इति कप्रत्ययः, “आतो लोप इटि च” (पा. ६-४-६४) इत्याकारलोपः, परगमनं, टाप्, जानातीति ज्ञा, कप्रत्ययः, “प्रत्ययस्थतकारपूर्वस्यात इदाप्यसुपः” (पा. ७-३-४४) इतीत्वं, त्रिका—परिज्ञानवती, न त्रिका अत्रिका, तद्विलक्षणं दुर्विदग्धा—मिश्रयावलेपगर्भा । तत्स्थिता जाणिया—“गुणदोसविवेसण्णू, अणभिगहिद्या य कुस्सुइमएसुं । एसा जाणगपरिसा, गुणतत्तिह्हा अणुणवज्जा ॥ १ ॥” ४५ ॥ इमा तु अजाणिया—“पर्णसुद्ध अयाणिय, मिगज्जावगसीहकुक्कुड-गभूया । रयणमिव असंठविया, सुहंसंणप्पा गुणसमिद्धा ॥ १ ॥” ४६ ॥ इमा पुण दुवियड्ढा—

द्वियड्ढा जहान न य कत्थइ निममाजं, न य पुच्चइ परिजवस्स दोसेणं ।

वरिथइ वायपुसो, कुट्ठइ गासिदवयविथइहो ॥ ४७ ॥

वृष्णिः—‘किञ्चिन्मत्तगाही, पल्लवगाही य सुरियागाही य । दुवियड्ढिया उ एसा, भणिया तिविहा भवे परिसा ॥ १ ॥’ इत्य जाणिया अजाणिया य अरिहा ॥ ४७ ॥ एवं कत्तमंगलोवयारो येरावलिक्कममे य दंसिए अरिट्ठेसु य दंसिते, दुस्सगणिसीसो देववायगो साहुजणहितट्ठाए इणमाह—

व्याख्या—‘किञ्चिन्मत्तगाही, पल्लवगाही य सुरियागाही य । दुवियड्ढिया उ एसा, भणिया तिविहा भवे परिसा ॥ १ ॥’ ॥ ४७ ॥

सारभतमिद्धदेवतास्तत्रादिसंपादितसकलसौहित्यो देववाचकोऽधिकृताऽथयनविषयभूतस्य ज्ञानस्य प्ररूपणां कुर्वन्निदमाह—

नाणं पंचविहं पक्षत्तं, तं जहा. आनि णिवोहि अनानाण सुअनानाणं उहिनानाणं मणपज्जवनानाणं केवदानाणं (सू. ५१)

वृणीः— 'नाणं पंचविहं' इत्यादि, णाति णाणं अववोहमेत्तं भावसाधणो, अहवा णज्जइ अणेणेति नाणं, खओवसमिय-
खाइएण वा भावेण जीवादिपदत्था णज्जति इति णाणं करणसाधणो, अहवा णज्जति एतस्मिह ति णाणं नाणभावे जीवो च्चि
अधिकरणसाहणो । पंच इति संखा, विधमिति भेदो, पणत्तं पणवित्तं परूपितमित्यनर्थान्तरं अत्यतो तित्थकरेहिं सुत्तो गण-
धरेहिं । अहवा पण्णा-बुद्धी पहाणपणणेण अवासं पणत्तं सम्महिट्ठिणा लद्धमित्यर्थः । अहवा पहाणपण्णातो अवासं पणत्त तित्थ-
करसमीवातो गणधरेहिं लद्धं ति वुत्तं भवति । अहवा पण्णा-बुद्धी तीए अवासं पणत्तं तित्थकरणधरायरिएहिं कहिज्जत्तं
बुद्धीए पणत्तमिति, तदित्तणेण अधिकत्तत्थं नाणं संबंज्जति, जे पुव्वसुवणत्था पंच णाणभेदा तेषां पनिपदमभ्युपगमे
जहा सद्दो अत्थाभिमुहो णियतो बोधो अभिणिवोधः स एव स्मार्थिकप्रत्ययोपादानादाभिनिबोधिक । अहवा अभिनिबोधे भवं
तेण निवत्तं तमत्तं तप्पयोपणं वाऽऽभिणिवोधिकं । अहवा आता तदभिनिबुज्झए तेण वाभिनिबुज्झते तमहा वा बुज्झते तस्मिह
वाऽभिनिबुज्झए इत्तो आभिनिबोधिकं स एवाभिनिबोधिकोपयोगातो अनन्यत्वादाभिनिबोधिकम् । तथा तच्छृणोति तेण वा
सुणेति तमहा वा सुणेति तस्मिह वा सुणेतीति सुत्तं आत्येव वा श्रुतोपयोगपरिणामानन्यत्वात् श्रुणोतीति श्रुतम् । अन्वधीयते
इत्यन्वधिः, तेण वाऽन्वधीयते तस्मिह वाऽन्वधियते अन्वधानं वाऽन्वधिः— मर्यादेत्यर्थः, ताए परंपरोपणिबंधणातो दव्वादतो अन्वधीयते
इत्यन्वधिः । परि सव्वतो भावेण गमणं पज्जवणं पज्जवः, मणसि मणसो वा पज्जवो मणपज्जवो, स एव नाणं मणपज्जवनानाणं,

तहा पञ्जयणं पञ्जयः, मणसि मणसो वा पञ्जयः मनःपर्ययः, स एव नाणं, मणपञ्जवनानं, तहा आयो पावणं लाभो इत्यनर्थान्तरम्, सवतो आतो पञ्जातो मणसि मणसो वा पञ्जायो मणपञ्जायो स एव नाणं मणपञ्जवनानं अहवा मणसि मणसो वा पञ्जवा मणपञ्जवा तेसि तेसु वा नाणं मणपञ्जवनानं, तहा मणसि मणसो वा पञ्जया तेसि तेसु वा नाणं मणपञ्जयनाणं “ गमणपरावत्तेगो, लाभो भेदो य बहुपरावत्ता । मणपञ्जवणंमि नाणे, निरुत्तवयणत्थ पंचेते ॥ १ ॥ ” केवलमेणं सुद्धं सकलमसाधारणं अनन्तं चेत्यर्थः, नाणसदो य सदत्थाभिनिबोदिकार्दण समाणाधिकरणो दृढव्वो, तं जहा—आभिनिबोधिकं च तं नाणं च आभिनिबोधिकनाणं, एवं सव्वेसु दृढव्वं । पुञ्जा य—किमेस मतिनाणदियो कपो ? एत्थ उत्तरं भणति—एस सकारणो उवण्णासो इमे य ते कारणा हुल्लसामि चणतो सव्वकालाविच्छेदात्तचणता इंदियाणिदियणिमि चणतो हुल्लखतो वसमकारणतो सव्वदव्वादि विसयसामणत्तणतो य परुक्खवसामन्नत्तणथो तन्भावे य सेसणणसंभवातो अतो आदीए मतिसुताइं कताइं । तेसु वि य मतिपुव्वतं सुतं ति पुव्वं मतिणाणं कतं, तस्स य भिट्ठतो सुतं ति । अहवा इंदियाणिदियुनिमि चत्तणय विसिद्धे वि मतिसुतेसु परोवदेसत्तणमेत्तभेदातो अरिहंतवयणकारण त्णतो य मतिदिसेसत्तणतो य सुत्तस्स मतिअणंतरं सुतं ति । मतिसुंय-समाणा कालत्तणतो मिच्छदंसणपरिभाहत्तणतो तिव्वक्कयसाइमत्तणतो सामिसाहमत्तणतो य कत्थइ काखेगळाभत्तणतो य मतिसुताणंतरं अवधि ति भणितो । ततो य हउमत्थसामिसामणत्तणतो य पुण्णरुदिसयसामणत्तणतो य स्वओवसमभावसामणत्तणतो य पञ्चक्खभावसामणत्तणतो य अवहिसमणंतरं मणपञ्जवनानं ति । सव्वनाणुत्तमत्तणतो सव्वविसुद्धत्तणतो य विरत्त-साभिसामणत्तणतो सव्वावसाणलाभत्तणतो य सव्वुत्तमल्लि चणतो य तदंते केवलं भणितं ॥ १ ॥

व्याख्या—‘नाप्यं पंचविहं’ इत्यादि, सूत्रम्-ज्ञातज्ञानं “कृत्यल्युटो बहुलम्” (पा. ३-३-११३) इति वचनाद्भाव-
साधनः संविदित्यर्थः । ज्ञायते वाऽनेनेति ज्ञानं तदावरणक्षयोपशमादेव, ज्ञायतेऽस्मिन्निति क्षयोपशमे सति ज्ञानम् आत्मैव विशि-
ष्टक्षयोपशमयुक्तो, ज्ञानातीति वा ज्ञानं तदेव स्वविषयसंवेदनरूपत्वात्तस्य । ‘पञ्चविधम्’ इति, अत्र पञ्चेति सङ्ख्यावाचकः,
विधानं विधा इति अत्र “दुर्धाब् धारणयोषणयोः” इत्यस्यानुबन्धलोपे कृतेऽपि पूर्वस्य द्विधां वर्तमानायां “षिद्धिदादिभ्योऽङ्”
(पा. ३-३-१०४) इति वर्तमाने “आतश्चोपसर्गे” (पा. ३-३-१०६) इत्यनेनाङ्प्रत्ययः, अनुबन्धलोपे कृते “आतो
लोप इति च” (पा. ६-४-६४) इत्यनेन चाकारलोपे कृते परगमने च “अजाद्यतष्टाप्” (पा. ४-१-४) इति टाप् प्र-
त्ययः, अनुबन्धलोपः, परगमनं विधा, पञ्च विधाऽस्येति समासः, “ह्रस्वो नपुंसके पातिपदिकस्य” (पा. १-२-४७)
इति वर्तमाने “गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य” (पा. १-२-४८) इत्यनेन ह्रस्वत्वं, सु, अमुभावः पञ्चविधं-पञ्चप्रकारम् इत्येतदेव-
मनवद्यं, कुव्याख्याव्यपोहार्यं चेतदेवं निर्दिशितमित्यलं प्रसङ्गेन । प्रज्ञप्तं-प्ररूपितं, कैः ? अर्थतस्तीर्थकरैः सूत्रतो गणधरैरिति ।
उक्तं च—“अर्थं भासइ अरहा, सुतं गंथति गणहरा निजणं । सासणस्स हिअट्ठाए, तओ सुतं पवत्तइ ॥ १ ॥” इति, अनेन
स्वमनीषिकाव्यपोहमाह । अथवा प्राज्ञादाप्तं प्राज्ञात्-तीर्थकरात् आसामिति प्राप्तं गौतमादिभिः । अथवा प्राज्ञैराप्तं प्राज्ञाप्तं गौत-
मादिभिः । प्रज्ञया वाऽऽप्तं प्रज्ञाप्तं सर्वैरेव संसारिभिरिति । तथाहि-न प्रज्ञाविकलैरिदमवाप्यते इति भावनीयम् ।
तद्यथेल्युदाहरणोपन्यासाभ्यः । आभिनिवोधिकज्ञानं श्रुतज्ञानमवधिज्ञानं मनःपर्यायज्ञानं केवलज्ञानं चेति । तत्रार्था-
भिमुखो नियतो बोधोऽभिनिबोधः, स एव स्वार्थिकप्रत्ययोपादानादाभिनिबोधिकम्, अभिनिबोधि वा भवं तेन वा निर्वृत्तं

तन्मयं तत्प्रयोजनं वेत्याभिनिबोधिकम्, अभिनिबुध्यते वा तदित्याभिनिबोधिकम्—अवग्रहादिरूपं मतिज्ञानमेव, तस्य स्वसंविदितरूपत्वाद्भेदोपचारादित्यर्थः । अभिनिबुध्यतेऽनेनेत्याभिनिबोधिकं—तदावरणक्षयोपशमनामेति भावार्थः । अभिनिबुध्यतेऽस्मादिति वाऽऽभिनिबोधिकं तदावरणकर्मक्षयोपशम एव । अभिनिबुध्यतेऽस्मिन्निति वा क्षयोपशमे सति आभिनिबोधिकम् । आत्सैव वाऽभ्यिनिबोधोपयोगपरिणामानन्यत्वादभिनिबुध्यत इत्यामिनिबोधिकम् । आभिनिबोधिकं च .. ज्ञानं चाभिनिबोधिकज्ञानम् । तथा श्रूयत इति श्रुतं—श्रद्ध एव भावश्रुतकारणत्वाद् कारणे कार्योपचारादिति भावार्थः, श्रूयते वाऽनेनेति श्रुतं तदावरणक्षयोपशम इति हृदयं, श्रूय तेऽस्मादिति वा श्रुतं तदावरणक्षयोपशम एव, श्रूयतेऽस्मिन्निति वा क्षयोपशमे सति श्रुतं, आत्मैव श्रुतोपयोगपरिणामानन्यत्वाद् शृणोतीति श्रुतं, श्रुतं च तज्ज्ञानं च श्रुतज्ञानम् । तथाऽवधीयतेऽनेनेत्यवधिः, अवधीयत इत्यधोऽधो-विस्तृतं परिच्छिद्यते मर्यादया वेत्यवधिः—अवधिज्ञानावरणकर्मक्षयोपशम एव तदुपयोगहेतुत्वादित्यर्थः । अवधीयतेऽस्मादित्यवधिः तदावरणकर्मक्षयोपशम एव, अवधीयतेऽस्मिन्निति वाऽवधिः, भावार्थः पूर्ववदेव, अवधानं वाऽवधिः विषयपरिच्छेदनमित्यर्थः, अवधिश्चासौ ज्ञानं चावधिज्ञानम् । तथा मनःपर्ययज्ञानमित्यत्र परिः सर्वतो भावे अयनम् अयः गमनं वेदनमिति पर्यायाः, परि अयः पर्ययः पर्ययनं पर्ययः इत्यर्थः, मनसि मनसो वा पर्ययो मनःपर्ययः सर्वतस्तत्परिच्छेद इत्यर्थः स एव ज्ञानं मनःपर्ययज्ञानम्, अथवा मनसः पर्याया मनःपर्याया धर्मा बाह्यवस्वालोचनादिप्रकारा इत्यनर्थान्तरं तेषु ज्ञानं मनःपर्यायज्ञानं, तेषां वा संबन्धिज्ञानं मनःपर्यायज्ञानम्, इदं चार्धतीरद्वीपसमुद्रान्तर्वातसंज्ञमनोगतद्रव्यात्मवचनमेवेति भावार्थः । केवलम्—असहायं मत्यादिज्ञाननिरपेक्षं, शुद्धं वा केवलमावरणमलकलङ्कारहितं, सकलं वा केवलं तत्प्रथमतयैवाशेषतदावरणाभावात्: संपूर्णोत्पत्तेः, अस्मा-

धारणं वा केवलमनन्यसदृशमिति हृदयं, श्रेयानन्तत्वादन्तं वा केवलं यथावस्थिताशेषभूतभवद्भावविभावस्वभावाविर्भासि इति भावना, केवलं च तज्ज्ञानं च केवलज्ञानम् । आह—एषां ज्ञानानामित्यमुपन्यासे किं प्रयोजनम् ? इत्युच्यते—इह स्वाधिकालकारण विषयपरोक्षत्वसाम्यात् तद्भावे च शेषज्ञानभावादादावेव मतिश्रुतज्ञानयोरुपन्यास इति । तथाहि—य एव मतिज्ञानस्य स्वामी स एव श्रुतज्ञानस्य “ जत्थ मतिनाणं तत्थ सुयणाणं ति ” वचनात्, तथा यावान्मतिज्ञानस्य स्थितिकालस्तावानेवेतरस्य प्रवाहापेक्षयाऽतीतानागतवर्तमानः सर्व एव अपतिपतितैकजीवापेक्षया च षट्षष्टिसागरोपमाण्यधिकानीति, उक्तं च भाष्यकारेण—“ दो वारे विजयादिद्यु, गयस्स तिनत्तुए अहव ताइं । अहरेणं नरभविंयं, णाणाजीवाण सव्वद्धं ॥ १ ॥ ” यथा मतिज्ञानं क्षयोपशमहेतुकं तथा श्रुतज्ञानमपि, यथा च मतिज्ञानमादेशतः सर्वद्रव्यादिविषयमेवं श्रुतज्ञानमपि, यथा मतिज्ञानं परोक्षमेवं श्रुतज्ञानमपीति । तथा मतिज्ञानश्रुतज्ञानयोरेव चावध्यादिज्ञानभावात् इति । आह—एवमपि मतिज्ञानमादीं किमर्थम् ? इत्युच्यते—मतिपूर्वकत्वात् विश्राष्टमत्यंशरूपत्वाद्वा श्रुतस्यादौ मतिज्ञानमिति, उक्तं च—“मतिपुव्वं जेण सुयं, तेणादीए मतिविसिट्ठो वा । मतिभेओ चेव सुयं, तो मतिसमणंतरं भणिंयं ॥ १ ॥ ” इति, पर्याप्तं क्विस्तरेण । तथा कालविपर्ययस्वामिलाभसाधर्म्यान्मतिश्रुतज्ञानानन्तरमवोधज्ञानरयोपन्यासः । तथाहि—यावानेव मतिज्ञानश्रुतज्ञानयोः । स्थितिकालः प्रवाहापेक्षयाऽपतिपतितैकसत्त्वाधारापेक्षया च तावानेवानधिज्ञानस्यापि, अतः स्थितिसाधर्म्यम्, तथा यथैव मतिज्ञानश्रुतज्ञाने विपर्ययज्ञाने भवत एवमिदं मिथ्यादृष्टिर्विभङ्गज्ञानं भवतीति विपर्ययसाधर्म्यं, तथा य एव मतिज्ञानश्रुतज्ञानयोः स्वामी स एवावधिज्ञानस्यापि भवतीति स्वाभिसाधर्म्यं, तथा विभङ्गज्ञानान्निह्नदशादेः सम्यग्दर्शनावाप्ती युगपदेव ज्ञानत्रयलाभसंभवाह्लाभसाधर्म्यं । तथा छद्मस्थविषयभावाध्यक्षत्वसाधर्म्यादवधिज्ञानान-

तरं मनःपर्यायज्ञानस्योपन्यासस्तथाहि—यथाऽवधिज्ञानं ह्यन्नस्यस्य भवत्येवं मनःपर्यायज्ञानमपि ह्यमस्थस्यैवेति ह्यन्नस्यसाधर्म्यं, तथा यथाऽवधिज्ञानं रूपिद्रव्यविषयमेवं मनःपर्यायज्ञानमपि सामान्येनेति विषयसाधर्म्यं, तथाऽवधिज्ञानं क्षायोपशामिके भावे तथा मनःपर्यायज्ञानमपीति भावसाधर्म्यं, तथा यथाऽवधिज्ञानं प्रत्यक्षमेवं मनःपर्यायज्ञानमपीत्यध्यक्षसाधर्म्यम् । तथा मनः-पर्यायज्ञानानन्तरं केवलज्ञानस्योपन्यासः तस्य सकलज्ञानोत्तमत्वात् । तथा अप्रमत्तयतिस्वामिसाधर्म्यात् तथाहि—यथा मनः-पर्यायज्ञानमप्रमत्तयतेरेव भवत्येवं केवलज्ञानमप्यप्रमत्तभावयतेरेवेति साधर्म्यं, तथाऽवसानलाभाच्च, यो हि सर्वज्ञानानि समा-सादयति स खल्वन्त एवेदमाप्नोतीति भावना, विपर्यायाभावसाधर्म्याच्च, तथाहि—यथा मनःपर्यायज्ञानं विपर्यायज्ञानं न भवत्येवं केवलज्ञानमपीति साधर्म्यमलं विस्तरणेति ह्यर्थः ॥ १ ॥

तं समासओ द्विविहं पणन्तं, तं जहा-पञ्चकखं च परोकखं च (सू० २)

चूर्णिः—[सत्त्वं ए] तं समासतो द्विविहं पञ्चकखं परोरकं चेत्यादि, इह अप्यवत्तव्वत्तणतो पुञ्चं पञ्चकखं पणविञ्जति, इह जीवो अकखो, कहं ? उच्यते—अथ व्यासौ—इति णाणप्पणत्ताए अत्थे असइत्ति इच्चैवं जीवो अकखो, णाणभावेण वा बोधेति चि भणितं भवति, अहवा अस भोजने' इच्चैतस्स वा सव्वत्थे असइ चि अकखो पालयति भुङ्क्ते इत्यर्थः, अकखं पति वट्टति चि पञ्चकखं अणिदियं चि वुत्तं भवति । चसइत्ताड य से अविधमादिभेदा दट्टवा । अकखातो परेसु जं णाणं उप्पज्जति तं परोकखं सभेदं (तं चेदं) चसइत्ताड इदियमणेनिमित्तं दट्टव्वमिति ॥ २ ॥

धारणं वा केवलमनन्यसदशमिति हृदयं, श्रेयानन्तत्वादनन्तं वा केवलं यथावस्थिताशेषभूतभवद्भ्राविभावस्वभावाविर्भासि इति भावना, केवलं च तज्ज्ञानं च केवलज्ञानम् । आह—एषां ज्ञानानामित्यमुपन्यासे किं प्रयोजनम् ? इत्युच्यते—इह स्वामिकालकारण विषयपरोक्षत्वसाम्यात् तद्भावे च शेषज्ञानभावादादावेव मतिश्रुतज्ञानयोरुपन्यास इति । तथाहि—य एव मतिज्ञानस्य स्वामी स एव श्रुतज्ञानस्य “ जन्थ मतिनाणं तस्य सुवृणाणं ति ” वचनात्, तथा यावान्मतिज्ञानस्य स्थितिकालस्त्वावानेवेतरस्य प्रवाहापेक्षयाऽतीतानगतवर्तमानः सर्व एव अप्रतिपत्तिकर्तृवापेक्षया च षट्षष्टिसागरोपमाण्यधिकानीति, उक्तं च भाष्यकारेण—“ दो वारे विजयादिसु, गयस्स तिनञ्चुए अहव ताइं । अइरेणं नरभविंयं, णाणाजीवाण सव्वद्धं ॥ १ ॥ ” यथा मतिज्ञानं क्षयोपशमहेतुकं तथा श्रुतज्ञानमपि, यथा च मतिज्ञानमादेशतः सर्वद्रव्यादिविषयमेवं श्रुतज्ञानमपि, यथा मतिज्ञानं परोक्षमेवं श्रुतज्ञानमपीति । तथा मतिज्ञानश्रुतज्ञानयोरेव चावध्यादिज्ञानभावात् इति । आह—एवमपि मतिज्ञानमादौ किमर्थम् ? इत्युच्यते—मतिपूर्वकत्वात् विभाष्यमत्स्यंशरूपत्वाद्वा श्रुतस्यादौ मतिज्ञानमिति, उक्तं च—“मतिपुब्बं जेण सुयं, तेणादीए मतिविसिट्ठो वा । मतिभेओ च्चेव सुयं, तो मतिसमणंतरं भणिंयं ॥ १ ॥ ” इति, पर्याप्तं विस्तरेण । तथा कालविपर्ययस्वामिलाभसाधर्म्यान्मतिश्रुतज्ञानानन्तरमवाधज्ञानरूपोपन्यासः । तथाहि—यावानेव मतिज्ञानश्रुतज्ञानयोः स्थितिकालः प्रवाहापेक्षयाऽप्रतिपत्तिकसत्त्वाधारापेक्षया च तावानेवानधिज्ञानस्यापि, अतः स्थितिसाधर्म्यम्, तथा यथैव मतिज्ञानश्रुतज्ञाने विपर्ययज्ञाने भवत एवमिदं मिथ्यादृष्टिर्विभक्तज्ञानं भवतीति विपर्ययसाधर्म्यं, तथा य एव मतिज्ञानश्रुतज्ञानयोः स्वामी स एवावधिज्ञानस्यापि भवतीति स्वामिसाधर्म्यं, तथा विभक्तज्ञानानस्त्रिदशादेः सम्यग्दर्शनावाप्ती युगपदेव ज्ञानत्रयलाभसंभवाह्लाभसाधर्म्यं । तथा छद्मस्थविषयभावाध्यक्षत्वसाधर्म्यादवधिज्ञानान-

तरं मनःपर्यायज्ञानस्योपन्यासस्तथाहि-यथाऽवधिज्ञानं-ह्यन्नस्थस्य भवत्येवं मनःपर्यायज्ञानमपि ह्यमस्थस्यैवेति ह्यन्नस्थसाधर्म्यं, तथा यथाऽवधिज्ञानं रूपिन्द्रव्यविषयमेवं मनःपर्यायज्ञानमपि सामान्येनेति विषयसाधर्म्यं, तथाऽवधिज्ञानं क्षायोपशामिके भावे तथा मनःपर्यायज्ञानमपीति भावसाधर्म्यं, तथा यथाऽवधिज्ञानं प्रत्यक्षमेवं मनःपर्यायज्ञानमपीत्यध्यक्षसाधर्म्यम् । तथा मनः-पर्यायज्ञानानन्तरं केवलज्ञानस्योपन्यासः तस्य सकलज्ञानोत्तमत्वात् । तथा अप्रमत्तयातिस्वामिसाधर्म्यात् तथाहि-यथा मनः-पर्यायज्ञानमप्रमत्तयतेरेव भवत्येवं केवलज्ञानमप्यप्रमत्तभावयतेरेवेति साधर्म्यं, तथाऽवसात्रलाभाच्च, यो हि सर्वज्ञानानि समा-सादयति स खल्वन्त एवेदमाभोतीति भावना, विपर्यायाभावसाधर्म्याच्च, तथाहि-यथा मनःपर्यायज्ञानं विपर्यायज्ञानं न भवत्येवं केवलज्ञानमपीति साधर्म्यमलं विस्तरेणेति सूत्रार्थः ॥ १ ॥

तं समासञ्चो द्विविहं पणतं, तं जहा-पञ्चकखं च परोकखं च (सू० २)

चूर्णिः—[सखं ए] तं समासतो द्विविहं पञ्चकखं परोरकं चेत्यादि, इह अप्पवत्तव्यत्तणतो पुञ्चं पञ्चकखं पणविज्जाति, इह जीवो अकखो, कहं ?, उच्यते-‘अन्न व्यासो’ इति णाणप्पणत्ताए अत्ये असइत्ति इच्चेवं जीवो अकखो, णाणभावणे वा बोधेति ति भणितं भवति, अहवा ‘अस भोजने’ इच्चेतस्स वा सखत्ये असइ ति अकखो पालयति शुङ्के इत्यर्थः, अकखं पति वट्टति ति पञ्चकखं अणिदियं ति वुत्तं भवति । चसहाउ य से अवाधिसादिभेदा दट्टया । अकखतो परेसु जं णाणं उप्पज्जति तं परोकखं सभेदं (तं चेदं) चसहाउ इंदियमणेनिमित्तं दट्टव्यमिति ॥ २ ॥

व्याख्या—‘तं समासतो दुविहं’ इत्यादि सूत्रम्-तत्-पञ्चप्रकारं ज्ञानं समासतः—संक्षेपण ‘द्विविधमिति’ द्वे विधेअस्येति द्विविध-द्विप्रकारं भ्रजसं-प्ररूपितं, तद्यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थं प्रत्यक्षं च परोक्षं च, तत्र प्रत्यक्षमित्यत्र जीवोऽक्षः कथं ?, ‘अभ्र व्याप्तो’ इत्यस्य ज्ञानात्मनाऽञ्चुतेऽर्थानित्यक्षः व्याप्तोतीत्यर्थः, ‘अभ्र भोजने’ इत्यस्य वाऽश्नाति सर्वार्थानित्यक्षः पालयति भुङ्क्ते चेत्यर्थः, तमक्षं अति वर्तत इति प्रत्यक्षम्, आत्मनोऽपरानिमित्तमवध्याद्यतीन्द्रियमिति भावार्थः । चशब्दः स्वगताने-कभेदप्रदर्शनपरः, विचित्रता चास्योत्तरत्र वक्ष्यामः । परोक्षं चेत्यत्र अक्षस्य-आत्मनो द्रव्येन्द्रियाणि द्रव्यमनश्च पुद्गलम-यत्वात्पराणि वर्तन्ते पृथगित्यर्थः, तेभ्योऽक्षस्य यज्ज्ञानमुत्पद्यते तत्परोक्षं परानिमित्तत्वाद्भूमादिभिर्ज्ञानवत् । अथवा परैरक्षास-न्वन्धनं विषयविषयिभावलक्षणमस्येति परोक्षं, चशब्दः पूर्ववत्, एवमन्यत्रापि उत्प्रेक्ष्य चशब्दार्थो वक्तव्यः इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ एवं भेदद्वये उपन्यस्ते सत्यनयोः सम्यक्स्वरूपमनवगच्छन्नाह चोदकः—

से किं तं पञ्चकखं?, दुविहं पणनं तं जहा-इंदियपञ्चकख नोइंदियपञ्चकख च (सू०३)

चूर्णिः—से किं तं पञ्चकखं ? पुच्छा, ‘से’ ति से पञ्चकखनाणभेदो ‘किं तं’ ति परिपणहे कतिभेदं ति वृत्तं भवति, तं च किं-सरूवं ति, आधारियो य भेदभ्रवणणसितुं तस्स रूवकहणं पञ्चकखसरूवं कहितुकामो आह—‘पञ्चकखं दुविहं पणनं’ ति पुग्गालेहि संठाणाणिव्वच्चिरूवं दीव्विदियं सोइंदियमादिइंदियाणं सव्वातत्पदेसेहिं स्वावरणकखतोवसमातो जा लद्धी तं भाविदियं तस्स पञ्चकखंति इंदियपञ्चकखं (३-) ॥

व्याख्या—‘से किं तं पञ्चकखं’ ति सूत्रम्-सेशब्दो मागधदेशीयप्रसिद्धो निपातोऽयशब्दार्थं वर्तते, स च प्रक्रियादि-

वाचकः, यथोक्तं—“अथ प्रक्रियाप्रभानन्तर्यमङ्गलोपन्यासप्रतिबन्धनसमुच्चयेषु” । इहोपन्यासार्थः । किमिति परिप्रश्ने-
तत्-प्रागुपदिष्टं प्रत्यक्षमिति सूत्रार्थः एवं चोदकेन प्रश्ने कृते सति न्यायप्रदर्शनार्थमाचार्यश्चोदकोक्तानुवादद्वारेण निर्वचनस-
भिवातुकाम आह—‘पञ्चकखं दुविहं पञ्चत्वं’ इत्यादि सूत्रम्, एवमन्यत्रापि यथायोगं प्रश्ननिर्वचनसूत्राणां पातनिका कार्याति ।
प्रत्यक्षं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तथाथा—इन्द्रियप्रत्यक्षं नोइन्द्रियप्रत्यक्षं च । इन्द्रियाणां प्रत्यक्षाभिन्द्रियप्रत्यक्षम्, इह इन्द्रः स्वरूपतो
ज्ञानाद्यध्वर्ययुक्तत्वादात्मा, तस्येदमिन्द्रियं, तच्च द्विधा—द्रव्येन्द्रियं भावेन्द्रियं च, तत्र पुरुर्लैवाहसंस्थाननिर्धृतिः कदम्ब-
पुष्पाद्याकृतिविशिष्टोपकरणं च द्रव्येन्द्रियं “निर्धृत्युपकरणे द्रव्येन्द्रियम्” इति वचनात्, श्रोत्रेन्द्रियादिविप्रयसर्वात्मप्रदेशानां
तदावरणक्षयोपशमलब्धिरुपयोगश्च भावेन्द्रियं, “लब्ध्युपयोगौ भावेन्द्रियम्” इतिवचनात् । इन्द्रियप्रत्यक्षं न भवतीति नोइ-
न्द्रियप्रत्यक्षं नोयब्दः सर्वप्रतिषेधं (३) ।

से किं तं इन्द्रियपञ्चकखं?, इन्द्रियपञ्चकखं पञ्चविहंपणत्वं, तं जहा-सोइन्द्रियपञ्चरकखं चाकिंखादिय-
पञ्चकखं शाण्डिअपञ्चकखं जिंभिदिअपञ्चकखं फासिदिअपञ्चकखं, से तं इन्द्रिअपञ्चकखं (सू० ४)

वृर्णः— तं पञ्चविहं । पर आह—णणु दंविद्यावात्थियपदेसमेत्तगहणतो सेसपपदेसेसु अणुवलह्नी खयोवसमानिरत्थता
वा भवति, अयपरिय आह—ण एवं पदविदिहंतसामत्थतो, जहा चतुसालभवणेगदेसजालितो पदीवो सव्वंभवणमुज्जावेति
तहा दंविदियमेत्तपदेसविसयपडिबोधओ सव्वात्तपपदेसोवयोगत्थपरिच्छेययो खयोवसमसाफळया य भवति त्ति ण दोसो,

भाविदियोवयारपच्चकखं तणतो एतं पच्चकखं, परमत्थओ पुण चित्तमाणं एतं परोकखं, कम्हा ? , जहा परा दन्विदिया
भाविदियस्स य तदापत्तणतो (४)

व्याख्या—‘से किं तं’ इत्यादि,—अथ किं तदिन्द्रियप्रत्यक्षं ?, इन्द्रियप्रत्यक्षं पञ्चविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियप्रत्यक्ष-
मित्यादि, श्रोत्रेन्द्रियस्य श्रोत्रेन्द्रियप्रधानं वा प्रत्यक्षं श्रोत्रेन्द्रियनिमित्तमित्यर्थः. एवं शेषेष्वपि वक्तव्यम् ।
एतच्चोपचारतः प्रत्यक्षं, न परमार्थतः । कथं ज्ञायते ?, इति चेत् सन्नप्रामाण्यात्, वक्ष्यति च—“परोकखं दुविहं पणत्तं, तं
जहा—आभिणोहिणणपरोकखं च सुयणणपरोकखं च’ । न च मतिश्रुताभ्यामिन्द्रियमनोनिमित्तमन्यदस्ति यत्प्रत्यक्ष-
मञ्जसा भवेत्, भावे च षष्ठ्यानप्रसङ्गादित्येव इति, तस्मात्परोक्षमेवेदं तत्त्वत इति । आह-इह लोके लिङ्गं परोक्षमिति प्रती-
तमिति, उच्यते-इह यदिन्द्रियमनोभिर्वाह्यलिङ्गप्रत्ययमुत्पद्यते तदेकान्तैर्नैवेन्द्रियाणामात्मनश्च परोक्षं, परानिमित्तत्वात्, धूमाद-
ग्निज्ञानवत् इति, अतः परोक्षमिति प्रतीतिः । यत्पुनः साक्षादिन्द्रियमनोनिमित्तं तत्तेषामेव प्रत्यक्षं अलिङ्गत्वात् आत्मनोऽ-
वध्यादिवत् न त्वात्मनः आत्मनस्तु तत्परोक्षमेव परानिमित्तत्वात् लैङ्गिकवत्, इन्द्रियाणामपि तदुपचारतः प्रत्यक्षं न परमा-
र्थतः, कथम्?, अचेतनत्वादिति, अत्र बहु वक्तव्यं, तच्चान्यत्र वक्ष्यामो मा भूत् प्रथमग्रन्थ एव प्रतिपत्तिगौरवमित्यलं विस्त-
रेण । आह-स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राणीन्द्रियाणीति क्रमः, अयमेव च ज्यायान् पूर्वपूर्वलाभ एवोत्तरोत्तरलाभात्, अतः
किमर्थमुत्क्रमः ?, उच्यते-पश्चानुपूर्व्यादिन्यायज्ञापनार्थं षष्ठसंवेदनद्वारेण सुखप्रतिपत्त्यर्थं चेति । इह मनोज्ञानमपी-न्द्रियज्ञा-
नतुल्ययोगक्षमेव द्रष्टव्यं, तथा चाभिनिर्वाधिकज्ञानप्ररूपणार्थां प्रवक्ष्यते इति । ‘से तं इदियपच्चकखं’ तदेतदिन्द्रियप्रत्यक्षम् (४)

से किं तं नोऽदियपच्चकखं ? नोऽदियपच्चकखं तिविहं पणत्तं, तं जहा-ओहिनाणपच्चकखं मण-
पज्जवनाणपच्चकखं केवलनाणपच्चकखं (सू० ५) से किं तं ओहिनाणपच्चकखं ? ओहिनाण-
पच्चकखं हुविहं पणत्तं, तं जहा-भवपच्चहअं च खओवसामिअं च (सू० ६) । से किं तं भव-
पच्चहअं ? २ दुणहं, तं जहा-देवाण य नेरइआण य [सू० ७] से किं तं खओवसामिअं?, खओ-
वसामिअं दुणहं, तं जहा-मणूसणा य पंचिंदिअतिरिक्खजोणिआण य । को हेऊ खओवसामिअं ?
खओवसामिअं तयावरणिज्जाणं कम्मणं उदिणणं खएणं अणुदिणणं उवसमेणं ओहिनाणं
समुपज्जइ [सू० ८]

चूर्णिः—‘णोऽदियपच्चकखं’ ति इंदियातिरित्तं, तं तिविहं ओहिमादी अवहि चि मज्जाया, सा य रुविदव्वेसु सि
रुविसस विधीत्त वयणातो, तेसु णाणं ओहिणाणं । भन्नपच्चहयं ति भणिते भणति-णणु ओधी खयोवसामिते भावे णारगा-
दिभवो सो उदइए भावे (ततो) कइं भवपच्चहतो भणति चि?, उच्यते--सो वि खयोवसामितो चव, किंतु सो केव
खयोवसमो णारगदेवभवेसु अवससं भवति चि दिहुंतो-पक्खीणं आगासगमणं व एवं भन्नपच्चहतो भणति । खयोवसामियं
पुण णरतिरियाणं, तेसु णावससं उप्पज्जति चि खयोवसमभवक्खति खयोवसमसरुवं च सुत्तेणेव भणितं । को हेतु चि
इच्चादि । सो य खयोवसमो गुणमंतरेण गुणपडिवात्तितो वा भवति, गुणमंतरेण जहा--गगणञ्भच्छादिते अहापवात्तितो,

छिद्रेणं दिणकरकिरणव विणिस्सिता दच्चमुज्जोवंति, तहाऽवधिमावरणखयोवसेमे अवधिलंभो अथापवत्तितो विण्णतो (५-८)

श्रीनन्दी-
स्यं स
चूर्णि-
शक्तिकम्

॥ २५ ॥

वात्तिः—‘से किं तं णोइंदियपच्चकखं’ अथ किं तत् नोइन्द्रियप्रत्यक्षं ?; नोइन्द्रियप्रत्यक्षं त्रिविधं प्रज्ञंसं, तद्यथा अवाधिज्ञानप्रत्यक्षमित्यादि । ‘से किं तं’ इत्यादि सूत्रम्-अथ किं तदवाधिज्ञानप्रत्यक्षं ?; अवाधिज्ञानप्रत्यक्षं द्विविधं प्रज्ञंसं, तद्यथा-भवप्रत्ययं च क्षायोपशामिकं च, तत्र भवन्त्यस्मिन् कर्मवशावर्तिनः प्राणिन इति भवः नारकादिजन्मेति भावः, भव एव प्रत्ययः-कारणं यस्य तद्भवप्रत्ययं । चः पूर्ववत् । तथा क्षयश्चोपशामश्च क्षयोपशामौ, ताभ्यां निर्दुतं क्षायोपशामिकं । तत्र यद्येषां भवति तत्तेषामुपदर्शयन्नाह-‘दुक्कं’ इत्यादि, द्वयोः जीवसमूहयोः भवप्रत्ययं, तद्यथा-देवानां नारकाणां च, तत्र दीव्यन्तीति देवाः निरुपमक्रीडामनुभवन्तीत्यर्थः तेषां, तथा नरान् कायन्तीति नरकाः योग्यतया शब्दयन्तीत्यर्थः तेषु भवानारकास्तेषाम् । अत्राह-नन्ववधिज्ञानं क्षायोपशामिके भावे वर्तते, देवनारकभवश्चौदयिकः, तत्कथं तद्भवप्रत्ययमिति ?; उच्यते-क्षायोपशामिकमेव तत् किंतु स एव देवनारकभवेऽवश्यंभावी पक्षिणां गगनगमनलब्धिनिमित्तवत् इत्यतो भवप्रत्यय इति, उक्तं च-‘उदयखयखयोवसमोवसमा जं च कम्मणो भणिथा । दव्वं खेत्तं कालं, भवं च भावं च संपप्प ॥ १ ॥’ तथा द्वयोः क्षायोपशामिकं, तद्यथा-मनुष्याणां पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनीनां च, न चैषामवश्यंतया भवतीत्यतः सत्यपि क्षायोपशामिकत्वे भवप्रत्ययाद्भिन्नमिदमिति, तत्त्वतस्तु सर्वमेव क्षायोपशामिकमिति । अधुना क्षयोपशामस्वरूपं प्रतिपादयन्नाह-‘को हेऊ’ इत्यादि, को हेतुः किं निमित्तं किं विषयं क्षायोपशामिकं ? यद्वा किं कारणं क्षायोपशामिकमुच्यते इत्यध्याहारः अत्र निर्वचन-मभिधातुकाम आह-क्षायोपशामिकं तदावरणीयानाम् अवाधिज्ञानावरणीयानां कर्मणामुदीर्णानाम्-उदयावलिकाप्राप्तानां क्षयेण

अवाधिज्ञानं
भवप्रत्ययं
क्षायोपश-
ामिकम् ॥

॥ २५ ॥

प्रलयेन अनुदीर्णानां च-आत्मनि व्यवस्थितानामुपशमेन उदयनिरोधेन अविधिज्ञानमुत्पद्यत इति संबन्धः । यत एवमतः कर्मोदयविषयम् । अथवा येन तदावरणीयानां कर्मणामुदीर्णानां क्षयेणानुदीर्णानामुपशमेनावधिज्ञानमुत्पद्यते तेन क्षायोपशान्तिभित्तुल्यते इति । स च क्षयोपशमो विशिष्टगुणप्रतिपत्तिमन्तरेण तथागुणप्रतिपत्तितश्च भवति, तत्रान्तरेण यथाऽऽकाशे वनपटलाच्छादितमूर्तेर्देवसकरमण्डलस्य कथञ्चिदुपजातरन्ध्रेण विनिर्गतास्तिमिरनिचयप्रलयहेतवः किरणाः स्वावपातदेशा-स्पदं द्रव्यमुद्योतयन्ति तथा प्रकृतिभास्वरस्यात्मनो मिथ्यात्वाद्विजितज्ञानावरणीयादिकर्ममलपटलतिमिरतिरस्कृतस्वभाव-स्थानादौ संसारे परिश्रमतो यथाप्रवृत्त्योपजातावाधिज्ञानावरणक्षयोपशमविवरस्याविधिज्ञानालोकः प्रसाधयति स्वकार्यमिति, गुणप्रतिपत्तिस्तु मूलगुणादिप्रतिपत्तेर्भवति । यत आह—

अहवा गुणपड्विन्नसस अणगारसस ओहिनाणं समुपज्जह, तं समासओ द्विविहं पन्नत्तं, तं जहा-अणुगामियं १ अणुगामियं २ वह्ममाणयं ३ हीयमाणयं ४ पड्विवाहयं ५ अप्पड्विवाहयं ६ [सू० ९] ।

चूर्णः—‘गुणपड्विन्न’ इत्यादि—उत्तरुत्तरचरणगुणविसुद्धमाणवेकखातो अविधिणाणदंसणावरणाण खयोवसमो भवति, तदखयोवसमेण अवधी उत्पज्जति । अणुगामियं ति अणुगमणसीलो अणुगामितो तदावरणखयोवसमातप्पदंसविशुद्धगमण-जातो लोपणं व ॥

वृत्तिः—‘अथवा’ इत्यादि, अथवेति प्रकारान्तरप्रदर्शनार्थम्, अन्तरेण प्रतिपत्तिमित्यस्मादिदं प्रकारान्तरमेव । गुणाः—
मूलगुणादयस्तैः प्रतिपन्नो—गृहीतो गुणप्रतिपन्न इति, अनेनातिशयपात्रतामाह . यतः पात्राश्रयिणो, गुणाः, उक्तं च—‘नोदन्वा-
नार्थतामेति, न चामभोभिर्न पूर्यते । आत्मा तु पात्रतां नेयः, पात्रमायान्ति सम्पदः ॥ १ ॥’ अथवा प्राकृतशैल्या पूर्वापरनि-
पातकरणत् प्रतिपन्नगुणस्य अनगारस्य, न गच्छन्तीत्यगाः-वृक्षस्तैः कृतमगारं-गृहं, नास्यागारं विद्यते इत्यनगारः-परित्यक्त-
द्रव्यभावगृह इत्यर्थः, तस्य प्रशस्ताध्यवसायस्य तदावरणकर्मक्षयोपशमे सत्यवाधिज्ञानं समुत्पद्यते । ‘तं समासतो’ इत्यादि, तत्-
अवाधिज्ञानं समासतः—संक्षेपेण षड्विधं-षट्प्रकारं प्रज्ञसं-ग्रहपितं । तद्यथा-‘आनुगासुकम्’ अनुगमनशीलमानुगासुकमवाधिज्ञानं
लोचनवद्रच्छन्तमनुगच्छतीति भावार्थः । ‘अनानुगासुकं’ नावाधिज्ञानिनं गच्छन्तमनुगच्छति शृङ्खलाप्रतिबद्धप्रदीपवत् इति
हृदयं । (वर्यते इति) वर्यमानं, तदेव वर्यमानकं, ‘संज्ञायां कन्’ (पा० ५-३-८७) उत्पत्तिकालादारभ्य प्रवर्यमानं महै-
न्धननिबन्धनोत्पद्यमानानलज्वालाकलापवदिति भावना ‘हीयमानकं’ हीयते इति हीयमानं, तदेव हीयमानकं कृत्सायां कन्
(‘कृत्सिते’ पा० ५-३-७४, इत्यनुवर्तमाने ‘संज्ञायां कन्’ पा० ५-३-७५ इत्यनेन), उदयसमयसमनन्तरमेव हीयमानं दग्धे-
न्धनप्रायधूमध्वजाचिर्घ्रातवदित्यर्थः । ‘प्रतिपाति’ प्रतिपतनशीलं प्रतिपाति, ‘कथञ्चिदापादितजात्यसणिप्रभाजालवादिति
गमार्थः । ‘अप्रतिपाति’ न प्रतिपाति अप्रतिपाति क्षारमृत्पुटपाकाद्यापाद्यमानजात्यसणिकिरणनिकरवादित्यभिप्रायः । आह-
आनुगासुकानानुगासुकभेदद्वय एव शेषभेदानां वर्यमानकादीनामन्तर्भावात् किमर्थमुपन्यास इति?, उच्यते—सत्यप्यन्तर्भावे
तद्विकल्पदयादेव तेषामपरिच्छिन्ने; तथाहि—नानुगासुकमनानुगासुकं चेत्युक्ते वर्यमानकादयो गम्यन्ते इत्यज्ञातज्ञापनार्थं च
शास्त्रे प्रवृत्तिरित्यलं प्रसङ्गेन ॥

से किं तं आणुगामियं ओहिनाणं ?, आणुगामियं ओहिनाणं दुविहं पणतं, तं जहा-अंत-
 गयं च मज्झगयं च । से किं तं अंतगयं ?, अंतगयं तिविहं पन्नतं, तं जहा-पुरओ अंतगयं
 मगओ अंतगयं पासओ अंतगयं । से किं तं पुरओ अंतगयं ?, पुरओ अंतगयं-से जहानामए
 केह पुरिसे उक्कं वा चड्डलिअं वा अलायं वा मणिं वा पईवं वा जोइं वा पुरओ काउं पणुहेमाणे २
 गच्छेज्जा, से तं पुरओ अंतगयं । से किं तं मगओ अंतगयं?, मगओ अंतगयं-से जहानामए केह
 पुरिसे उक्कं वा चड्डलिअं वा अलायं वा मणिं वा पईवं वा जोइं वा मगओ काउं अणुकहेमाणे २
 गच्छिज्जा, से तं मगओ अंतगयं । से किं तं पासओ अंतगयं ?, पासओ अंतगयं-से जहाना-
 मए केह पुरिसे उक्कं वा चड्डलिअं वा अलायं वा मणिं वा पईवं वा जोइं वा पासओ काउं परि-
 कहेमाणे २ गच्छिज्जा, से तं पासओ अंतगयं । से किं तं मज्झगयं ?, मज्झगयं-से जहानामए
 केह पुरिसे उक्कं वा चड्डलिअं वा अलायं वा मणिं वा पईवं वा जोइं वा मत्थए काउं समुव्वहमाणे
 २ गच्छिज्जा, से तं मज्झगयं ॥

धरणिः—‘अंतगयं’ ति जहा जलंतं वणंतं पव्वतंतं अवसिद्धो अंतसद्दो, एवं ओरालिखसरीरंते ठितं गतं ति एगडं, तं च

आतप्यदेसफड्ढगावहि एगदि सोवलंभाथो य अंतगतमोहिणाणं भणति, अहवा सन्वातप्यदेसविमुद्धेसु वि ओरालियसरीरंग-
तेण एगदिसि पासणं गतं ति अंतगतं भणति, अहवा फुडतरमत्थो भणति एगदिसावधिउवलद्धेखातो सो अवाधिपुरिसो
अंतगतो चि जम्हा तम्हा अंतगतं भणति । मज्झगतं पुण ओरालियसरीरमज्झे फड्ढगाविसुद्धीतो सन्वातप्यदेसविमुद्धीतो
वा सन्वदिसोवलंभत्तणतो मज्झगतो चि भणति, अहवाज्जधिउवलद्धिखेत्तस्स वा अवाधिपुरिसो मज्झगतो चि अतो वा
मज्झगतो ओही भणति । 'उकं' चि दीविया, 'चुडलि' चि तणपिंडी अणो पज्जालिता, 'अलातं' ति दारुयं जलंतं, माणि
वा जलिति 'जोइ' मज्झगादिठितं अगाणि जलंतं, 'पदीवो' चि दीवतो, 'पुरतो' चि अग्गतो 'पणोच्छणं' ति 'पुद भेरणे'
हत्थगाहितस्स डंडगगाहितस्स वा परंपरेण जुदन्नित्यर्थः, 'मग्गतो' चि पिड्डतो, 'अणुकड्डणं, ति हत्थगाहितस्स डंडगगाहियस्स
वा अणु-पच्छा या कड्डणं ति, 'पासतो' चि दाहिणे वा वामे वा पासे दोसु वा सयं जमलठितं, परिकड्डियं, ति हत्थडंड-
गाठितं वा परिपासतो ठितस्स कड्डणं परिकड्डणं ॥ सीसो पुच्छति—

श्रुत्तिः—'से किं तमाणुगामिकं' इत्यादि, अथ किं तदानुगामुकमवाधिज्ञानं ?, आनुगामुकमवाधिज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तं,
तद्यथा-अन्तगतं च मध्यगतं च । इहान्तः-पर्यन्तो भण्यते, वनान्तवत् गतं स्थितमित्यनर्थान्तरम् । अन्ते गतमन्तगतम् अन्ते
स्थितं, तच्च फड्डका (स्पर्धका) वाधित्वादात्मप्रदेशान्ते सर्वात्मप्रदेशक्षयोपशमभावतो वा औदारिकशरीरान्ते एकदिगुपल-
म्भाद्वा तदुद्योतितक्षेत्रान्ते गतमन्तगतम्, इह तच्चात्मप्रदेशान्तगतमुच्यते सकलजीवोपयोगे सत्यपि साक्षादेकदेशेनैव दर्शनात्,
औदारिकशरीरान्तगतमपि औदारिकशरीरेकदेशेनैव दर्शनाच्च, यथाक्तं क्षेत्रान्तगतं त्ववाधिमत्तस्तदन्तवृत्तेरिति भावना ।
चशब्दः पूर्ववत् । 'मध्यगतं च' इह मध्यः प्रसिद्ध एव दण्डादिमध्यवत्, मध्ये गतं मध्यगतं मध्ये स्थितं, तच्च सर्वत्र फड्डके-

विशुद्धरात्ममध्ये सर्वात्ममध्ये सर्वात्मनो वा क्षयोपशमयोगाविशेषेऽप्यौदारिकशरीरमध्योपलब्धेस्त्वन्मध्ये सर्वादिशुपलम्भांक्षां
 तत्प्रकाशितक्षेत्रमध्ये गतं मध्यगतम्, अत्र चात्ममध्यगतमभिधीयते, सर्वात्मोपयोगे सत्यपि मध्य एव फट्टकसद्भावात्
 साक्षान्मध्यभागनोपलब्धेः, औदारिकशरीरमध्यगतमपि औदारिकशरीरमध्यभागनैवोपलब्धेः, प्रस्तुतक्षेत्रमध्यगतं पुनर-
 वाधिज्ञानिनः तत्र मध्ये भावादिति भावार्थः चशब्दः पूर्ववत् । 'से किं तं' इत्यादि प्रायः सुगमम्, नवरं उल्का-दीपिका,
 चुडली-पर्यन्तज्वलिता तृणपूलिका, भलातम्-उल्मुकं, मणिः-पद्मरागादिः, प्रदीपशिखादिव्योतिः, मल्लिकाघाथारोऽग्निः,
 प्रदीपः प्रतीतः पुरतः-अग्रतः, हस्तदण्डादौ गृहीत्वा 'पणोल्लेमाणे पणोल्लेमाणे' ति प्रेरयन् २ गच्छेत्-यायात्, 'से तं' तदे-
 तत् पुरतोऽन्तगतम्, अयमत्र भावार्थः-स हि गच्छन् उल्कादिभ्यः सकाशात् पुरत एव पश्यति, नान्यत्र एवं यतोऽर्वाधि-
 ज्ञानाद्विषक्षयोपशमनिमित्तत्वाद्देशपुरत एव पश्यति, नान्यत्र, तत्पुरतोऽन्तगतमभिधीयते इत्येतावता अंशेन दृष्टान्तः
 इत्येवं सर्वत्र योज्यम् । 'से किं तं' इत्यादि, निगदसिद्धं नवरं अणुकण्डुमाणे २ ति अनुकर्षन् २ । एवं 'परिकण्डुमाणे २' इति
 परिकर्षन् २ । 'अथ किं तन्मध्यगतम्' इत्यादि निगदसिद्धमेव, नवरं मस्तके-शिरसि कृत्वा गच्छेत् । तदेतन्मध्यगतमिति
 एतदुक्तं भवति-स तेन मस्तकस्थेन सर्वत्र तत्प्रकाशितमर्थं पश्यति, परमेवं यतोऽर्वाधिज्ञानात्तदुद्योतितार्थाद्यगमस्तन्मध्यगत-
 मित्येतावता अंशेन दृष्टान्त इति ॥ इह व्याख्यातार्थं सम्यगनवगच्छन्नाह चोदकः—

अंतगयस्स मज्झगयस्स यको पइविसेसो?, पुरओ अंतगएणं ओहिनाणेणं पुरओ चैव संखि-
 ज्जाणि वा असंखेज्जाणि वा जोष्णणइं जाणइ पासइ, मगगओ अंतगएणं ओहिनाणेणं मगगओ

त्रैव संखिज्जाणि वा असंखिज्जाणि वा ज्ञेयणाहं जाणह पासह, पासओ अंतगणं पासओ चैव संखिज्जाणि वा असंखिज्जाणि वा ज्ञेयणाहं जाणह पासह, पासओ अंतगणं पासओ चैव संखिज्जाणि वा असंखिज्जाणि वा ज्ञेयणाहं जाणह पासह मज्झगणं ओहिनाणं सव्वओ समंता संखिज्जाणि वा असंखिज्जाणि वा ज्ञेयणाहं जाणह पासह । से तं आणुगामियं ओहिनाणं(सू०१०)

चार्णिः—‘ अंतगतस्स ’ इच्चाह । आयरियाह—‘ पुरतो ’ इच्चाह । ‘ सव्वतो ’ चि सव्वासु वि दिसिविदिसासु, समंता इति सव्वात्तप्पदेसेसु सव्वेसु वा विसुद्धफड्ढेसु वा, अहवा ‘ सव्वतो ’ चि सव्वासु दिसिविदिसासु सव्वात्तप्पदेसफड्ढेसु य, ‘ स ’ इति निद्वेसे अवाधिपुरिसस्स ‘ मंता ’ इति णाता, अहवा समं दव्वादयो तुल्ला, ‘ अत्ता ’ इति प्राप्ता इत्यर्थः ।

वृत्तिः—‘ अंतगतस्स मज्झगतस्स य ’ इत्यादि स्वयं सिद्धं यावत् । ‘ मज्झगतेणं ’ इत्यादि, मध्यगतेनवाधिज्ञानेन सर्वतः—सर्वासु दिग्भिदिक्षु समन्तात्—सर्वैरात्मप्रदेशैर्विशुद्धफड्ढेकैर्वा सञ्ख्येयानि वा असंख्येयानि वा योजनानि जानाति पश्यति, अथवा स मन्ता अवाधिज्ञान्येव च गृह्यते, संख्येयानि चेत्यत्र संख्यायन्त इति संख्येयानि एकादीनि शीर्षप्रहेलिकापर्यन्तानि गृह्यन्ते, तत्र ऊर्ध्वमसञ्ख्येयानि, तदेतदानुगाशुकमवाधिज्ञानमिति ॥

से किं तं अणुगामियं ओहिनाणं ? अणुगामियं ओहिनाणं से जहा नामए केहपुरिसे एणं महंतं जोहट्टाणं काळं तस्सेव जोहट्टाणस्स परिप्रेत्तेहि २ परिधोलेमाणे २ तमेव जोहट्टाणं

पासइ, अन्नत्थ गए न पासइ, एवामेव अणाणुगामिअं ओहिनाणं जत्थेव ससुणजइ तत्थेव संखे-
ज्जाणि असंखेज्जाणि वा संबद्धाणि वा असंबद्धाणि वा जोअणाइं जाणइ पासइ, अन्नत्थ गए ण
पासइ से तं अणाणुगामिअं ओहिनाणं (सू० ११) ।

चूर्णिः—णो गच्छति त्ति अणाणुगामिकं संकलापडिवद्धितपदीवो व्व, तस्स य खेतावेक्खखयोवसमलाभत्तणतो अणा-
णुगामितं. 'परंतं' ति समंततो अणाणिपासणं, तस्स य जोइस्स सव्वतो दिसिविदिसासु समंता 'परिवोलणं' ति णुणो २ इतो
२ परिसक्कणं ॥

वृत्तिः—'से किं तं' इत्यादि प्रकटार्थमेव, नवरं ज्योतिःस्थानम्-अग्निस्थानं कृत्वा तस्यैव ज्योतिःस्थानस्य पर्यन्तेषु ।
किमेकदिग्गतेषु ?, नेत्याह-परिः सर्वतो भावे, ततश्च परिपर्यन्तेषु २ परिपूर्णन्-परिभ्रमन्नित्यर्थः, तदेव ज्योतिःस्थानं-ज्योतिः-
प्रकाशितं क्षेत्रमित्यर्थः पश्यति, अन्यत्र गतो न पश्यति, तदुपलम्भाभावात् तदावरणक्षयोपशमस्य तत्क्षेत्रसंबन्धसापेक्षत्वात्। एवमेव
अनानुगासुकमवाधिज्ञानं यत्रैव क्षेत्रे व्यवस्थितस्य सतः समुत्पद्यते तत्रैव व्यवस्थितः सन् संबन्धेयानि वाऽसंबन्धेयानि वा
योजनानि संबद्धानि वाऽसंबद्धानि वा जानाति पश्यति, नान्यत्र, क्षेत्रसंबन्धसापेक्षत्वाद्वाधिज्ञानावरणक्षयोपशमस्य । तदे-
तदनानुगासुकम् ॥

से किं तं वद्धमाणयं ओहिनाणं ? २ पसत्थेसु अज्झवसाणट्ठाणसु वट्टमाणसस वट्टमाणचरि-

तस्स विमुञ्जमाणस्य विमुञ्जमाणचरितस्य सव्वओ समंता ओही वड्ढह--जावइया तिसमयाहार-
गस्स सुहुमस्स पणगजिवस्स । ओगाहणा जहन्ना-ओहीखित्तं जहन्नं तु ॥ ४८ ॥ सव्वबहुअणाणि-
जीवा, निरंतरं जत्तियं भरिज्जंसु । खित्तं सव्वदिसाणं, परमोही खेतानेहिट्ठो ॥ ४९ ॥ अंगुलमाव-
ल्लिआणं, भागमसंखिज्ज दोसु संखिज्जं । अंगुलमावल्लिअंतो, आवलिआ अंगुलपुहुत्तं ॥ ५० ॥
हत्थामि सुहुत्तंतो, दिवसंतो गाउअमि बोद्धव्वो । जोयणादिवसपुहुत्तं, पक्खंतो पन्नवीसाओ ॥ ५१ ॥
भरहमि अद्धमासो, जंबूदीवमि साहिओ मासो । वासं च मणुअत्तेए, वासपुहुत्तं च रुअगमि
॥ ५२ ॥ संखिज्जमि उ काले, दीवसमुहाउवि हुंति संखिज्जा । कालमि असंखिज्जे, दीवसमुहा उ
भइअव्वा ॥ ५३ ॥ काले चउणह बुद्धी, कालो भइअव्वु खित्तबुद्धीए । बुद्धीए दव्वपज्जव, भइअव्वा
खित्तकाला उ ॥ ५४ ॥ सुहुमो अ होह कालो, तत्तो सुहुमयरं हवइ खित्तं । अंगुलसेट्ठिमित्ते,
ओसपिणिओ असंखिज्जा ॥ ५५ ॥ से तं वड्ढमाणयं ओहिनाणं (सू० १२) ।

चूर्णिः—वद्धंतं बुद्धी पुत्रावत्थातो उवरवरि वहुमाणं ति, तं च उस्सणं चरणगुणविमुद्धिमवेक्खत्तणतो पसत्थञ्जवसाणट्ठा-
णातो जादि पसत्थलेसाणुगता भवंति, पसत्थदव्वलेसाहि अणुरंजितं चित्तं पसत्थञ्जवसाणं भण्णति, पसत्थञ्जवसाणातो य

चरणगतविमुद्धीवो य चरणपञ्चतलद्वीपं बुद्धी भवति । इमाश्चो य जहणुकोसविमल्लिमोधिबुद्धीदंसणगाहाओ जहा-पेदीयाण् ।

वृत्तिः—‘से किं तं’ इत्यादि, अथ किं तद्वर्धमानकं? र्वर्धमानमेव वर्धमानकं प्रशस्तेष्वध्यवसायस्थानेषु वर्तमानस्य वर्तमानचारित्रस्य, इदौघतो द्रव्यलेख्योपरंजितं चित्तमध्यवसायस्थानमुच्यते, अस्य चानवस्थितत्वात् तद्द्रव्यसाचिव्ये सति विशेषभावात् बहुत्वमिति । तत्र प्रशस्तेष्वित्यनेनाप्रशस्तकृष्णलेख्यादिद्रव्योपरंजितव्यवच्छेदमाह । अध्यवसायस्थानेषु वर्तमानस्य प्रशस्ताध्यवसायस्येत्यर्थः, सर्वतः-समंतादवाधिः परिवर्धत इति योगः, अनेनाविरतसम्यग्दृष्टेरपि वर्धमानक उक्तो वेदितव्यः । वर्तमानचारित्रस्येत्यनेन तु देशविरतसर्वविरतयोरिति । विशुद्धयमानस्य-तद्द्वारणकर्ममलविगमादुत्तरोत्तरां शुद्धिमनुभवतः अविरतसम्यग्दृष्टेरव, अनेनावधेः शुद्धिजन्यत्वमाह, विशुद्धयमानचारित्रस्य देशसर्वविरतस्य सर्वतः समंतादवाधिः परिवर्धत इति, तत्र परिवर्धत इत्युक्तम् । अथ सर्वजघन्योऽयं कियत्प्रमाणा भवतीति प्रशंसंभवे क्षेत्रतः प्रतिपादयन्नाह-‘जावइया’ गाहा, व्याख्या-यावती-यावत्प्रमाणा, आहारयतीत्याहारकः, त्रिसमयमाहारकः त्रिन् वा समयानिति तस्य, स्रक्ष्मनामकर्मोदयात् स्रक्ष्मस्तस्य, पनकश्चासौ जीवश्च पनकजीवः वनस्पतिविशेष इत्यर्थः तस्य, अवगाहन्ते यस्यां प्राणिनः साऽवगाहना तनुरित्यर्थः जघन्या-सर्वस्तोका, अवधेः क्षेत्रं जघन्यं-सर्वस्तोकं, तुशब्द एवकारार्थः, स चावधारणे, तस्य चैवं प्रयोगः-अवधिक्षेत्रं जघन्यमेतावदेवेति । अत्र च सम्प्रदायसमाधिगम्योऽयमर्थः-‘योजनसहस्रमानो, मत्स्यो मृत्वा स्वकायदेशे यः । उत्पद्यते हि स्रक्ष्मः, पनकत्वेनेह स ग्राह्यः ॥१॥ संहृत्य चाद्यसमये, स ह्यायामं करोति च प्रतरम् । संख्यातीताख्यांगुल-विभागावाहल्यमानं तु ॥ २ ॥ स्व-तनुपृथुत्वमात्रं, दीर्घत्वेनापि जीवसामर्थ्यात् । तमपि द्वितीयसमये, संहृत्य करोत्यसौ स्रक्ष्म ॥ ३ ॥ संख्यातीतांगुल-विभा-

गविष्कम्भमाननिर्दिष्टाम् । निजतनुपृथुत्वदीर्घां, तृतीयसमये तु संहृत्य ॥४॥ उत्पद्यते च पनकः, स्वदेहदेशे स सूक्ष्मपरिणामः। समयत्रयेण तस्या-वगाहना यावती भवति ॥५॥ तावज्जघन्यमवधे-रालम्बनवस्तुभाजनं क्षेत्रम् । इदमित्थमेव मुनिगण-सुस-म्रदायात्समवसेयम् ॥६॥’ अत्र कश्चिद्वाह-किमिति महान् मत्स्यः किं वा तस्य तृतीयसमये निर्जेदहदेशे समुत्पादः त्रिसमया-हारकत्वं वा कल्पयत इति ? अत्रोच्यते-स एव हि महामत्स्यास्त्रिभिः समयैरात्मानं संक्षिपन् प्रयत्नविशेषात् सूक्ष्मावगाहनो भवति, नान्यः, प्रथमद्वितीयसमययोश्चातिसूक्ष्मः, चतुर्थादिषु चातिरथुरः, त्रिसमयाहारक एव च तद्योग्य इत्यतस्तद्ग्रहणमिति । अन्ये तु व्याचक्षते-त्रिसमयाहारक इति आयामविष्कम्भसंहारसमयद्वयं सूचिसंहारेणोत्पादसमयश्चैते त्रयः समया विश्रहाभावाच्चाहारक एतेष्वित्यत उत्पादसमय एव त्रिसमयाहारकः सूक्ष्मः पनकजीवो जघन्यावगाहनश्च, अतस्तत्प्रमाणं जघन्यमवाधिक्षेत्रमिति, एतच्चा-युक्तं, त्रिसमयाहारकत्वस्य पनकजीवविशेषणत्वात्, मत्स्यायामविष्कम्भसंहरणसमयद्वयस्य च पनकसमयायोगात्त्रिसमयाहारक-ताख्यविशेषणानुपपात्तिप्रसंगादलं प्रसंगेनेति गाथार्थः । एवं तावज्जघन्यमवाधिक्षेत्रमुक्तमिदानीमुत्कृष्टविभागमभिधातुकाम आह-‘सव्वबहुअणाणिजीवा’ व्याख्या-सर्वेभ्यो-विवक्षितकालावस्थायिभ्योऽनलजीवेभ्य एव बहवः सर्ववहवो न भूतभविष्यद्भ्यो, नापि शेषजीवेभ्यः; कुतः? असंभवात्, अत्रयश्च ते जीवाश्च अप्रिजीवाः, सर्ववहवश्च तेऽग्निजीवाश्च सर्ववह्वग्निजीवाः, निरन्तरमिति क्रिया-विशेषणं यावत्-यावत्परिमाणं भूतवंतो-व्याप्तवन्तः क्षेत्रम्-आकाशम्, एतदुक्तं भवति-नैरन्तर्येण विशिष्टसूचीरचनया यावद्भूतवन्त इति, भूतकालनिर्देशश्चाजितस्वामिकाल एव प्रायः सर्ववहवोऽनलजीवा भवन्ति अस्यामवसापिण्यामित्यर्थस्य ख्यापनार्थमिदमनन्तरो-दितविशेषणं, क्षेत्रमेकदिकमपि भवत्यत आह-सर्वादिकम्, अनेन सूत्रीपरिभ्रमणप्रामितमेवाह, परमश्चासाववाधिश्च परमावाधि क्षे-

त्रमनन्तरव्यावर्णितं प्रभूतानलजीवमितमंगीकृत्य निर्दिष्टः-क्षेत्रनिर्दिष्टः-प्रतिपादितो गणधरादिभिरिति । ततश्च पर्यायेण परभावधे-
 र्तावत्क्षेत्रमित्युक्तं भवति । अथवा सर्ववह्निनिर्जावा निरंतरं यावद् भूतवन्तः क्षेत्रं सर्वादिकं, एतावति क्षेत्रे यानि अवास्थितानि
 द्रव्याणि तत्परिच्छेदसामर्थ्ययुक्तः परमावाधिः क्षेत्रमंगीकृत्य निर्दिष्टः, भावार्थस्तु पूर्ववदेव, अयमक्षरार्थः, इदानीं साम्प्रदायिकः
 प्रतिपाद्यते-तत्र सर्ववह्निनिर्जावा बादराः प्रायोऽजितस्वामितीर्थकरकाले भवन्ति तदारम्भकपुरषबाहुल्यात्, स्रज्माश्रौत्कृष्टपदिन-
 स्तत्रैवावरुध्यन्ते, ततश्च सर्ववहवो भवन्ति, तेषां च स्वबुद्ध्या षोढाऽवस्थानं कल्प्यते, एकैकक्षेत्रप्रदेशे एकैकजीवावगाहनया सर्व-
 तश्चतुरस्रो धनः प्रथमं, स एव जीवःस्वावगाहनया द्वितीयम्, एवं प्रतरोऽपि द्विभेदः, श्रेण्यापि द्विभेदा, तत्राद्याः पञ्चप्रकारा अनार-
 देयाः क्षेत्रस्थाल्पत्वात् कच्चित्समयविरोधाच्च, षष्ठः प्रकारस्तु स्रजादेश इति, ततश्चासौ श्रेण्यविधज्ञानिनः सर्वासु दिक्षु शरीरपर्य-
 न्तेन भ्राम्यते, सा चासंख्येयानलोके लोकमात्रान् क्षेत्रविभागान् व्याप्नोति, एतावद्विधक्षेत्रमुत्कृष्टमिति सामर्थ्यमंगीकृत्यं
 प्ररूप्यते' एतावति क्षेत्रे यदि द्रष्टव्यं भवति (तर्हि) पश्यति, न त्वलोके द्रष्टव्यमस्तीति गाथार्थः । एतत्तावज्जघन्यमुत्कृष्टं चाव-
 धिक्षेत्रमभिहितम्, इदानीं विमध्यमप्रतिपादयिष्या एतावत्क्षेत्रोपलम्भे चैतावत्कालोपलम्भः, तथैतावत्कालोपलम्भे चैतावत्क्षेत्रो-
 पलम्भ इत्यस्यार्थस्य प्रदर्शनाय चेदं गाथाचतुष्टयं जगाद् शास्त्रकारः- 'अंगुलमावलियाणं' गाहा, 'हृत्थाम्भि' गाहा, 'भरहम्भि' गाहा,
 'संखेज्जम्भि उ' गाहा, आसां व्याख्या-अंगुलं क्षेत्राधिकारात् प्रमाणांगुलं गृह्यते, अवध्याधिकारात्चोच्छ्रयांगुलमित्येके । आवाल-
 का-असंख्येयसमयसंघातोपलक्षितः कालः, उक्तं च- 'असंखेयाणं समयणं समुदयसामितिसमागमणं एगावलिया ति-
 बुच्चइ' । अंगुलं चावलिका चांगुलावलिके तयोरांगुलावलिकयोर्भागमसंख्येयं पश्यति अवाधिज्ञानी, एतदुक्तं भवति-क्षेत्रम-

गुलासंख्येयभागमात्रं पश्यन् कालतः आवलिकाया असंख्येयमेव भागं पश्यत्यतीतमनागतं चेति, क्षेत्रकालदर्शनमुपचारेणो-
च्यते, अन्यथा हि क्षेत्रव्यवस्थितानि दर्शनयोग्यानि द्रव्याणि तत्पर्यायांश्च विवक्षितकालान्तवर्तिनः पश्यति, न तु क्षेत्रकालौ मूर्त्तौ-
द्रव्यात्मव्यनत्वात्, एवं सर्वत्र भावना द्रष्टव्या, क्रिया च गाथाचतुष्टयेऽप्यध्याहार्या । तथा द्वयोरंगुलावलिकयोः संख्येयो भागो
पश्यति, अंगुलसंख्येयभागमात्रं क्षेत्रं पश्यन्नावलिकायाः संख्येयभागमेव पश्यतीत्यर्थः । तथाऽगुलं पश्यन् क्षेत्रतः आवलि-
कान्तः पश्यति भिन्नामावलिकामित्यर्थः । तथा कालत आवलिकां पश्यन् क्षेत्रतोऽगुलपृथक्त्वं पश्यति, पृथक्त्वं हि द्विप्रभृतिरा-
नवभ्यः, इति प्रथमगाथार्थः । द्वितीयगाथाव्याख्या-हस्त इति हस्तविषयः क्षेत्रतोऽवधिः, कालतो मुहूर्त्तान्तः पश्यति भिन्नमुहूर्त्त-
मित्यर्थः, अवध्यवधिमतोरभेदोपचाराद्वाधिः पश्यतीत्युच्यते, तथा कालतो दिवसान्तो-भिन्नादिवसं पश्यन्, क्षेत्रता गव्यूत इति
गव्यूतविषयो बोद्धव्यः, तथा योजनाविषयः क्षेत्रतोऽवधिः कालतो दिवसपृथक्त्वं पश्यति, तथा पक्षान्तः-भिन्नं पक्षं पश्यन् कालतः
पंचविंशतियोजनानि पश्यतीति द्वितीयगाथार्थः । तृतीयगाथाव्याख्या-भरत इति क्षेत्रतो भरतविषयेऽवधौ कालतः अर्धमास
उक्तः । एवं जम्बूद्वीपविषये चावधौ साधिको मासः, वर्षं च मनुष्यलोकाविषयेऽवधाविति, मनुष्यलोकः खल्वर्धतृतीयद्वीपसमुद्रप-
रिमाणः, वर्षपृथक्त्वं च रत्नकाख्यबाह्यद्वीपविषयेऽवधावगन्तव्यमिति तृतीयगाथार्थः । चतुर्थगाथाव्याख्या-संख्यायत इति
संख्येयः, स च संवत्सरलक्षणोऽपि भवति, तु शब्दो विशेषणार्थः । किं विशिनष्टि ? संख्येयो वर्षसहस्रात् परतोऽपि गृह्यते
इति तास्मिन् संख्येये कलनं कालः तास्मिन् कालेऽवधेर्गोचरे सति क्षेत्रतस्त्वैवावधेर्गोचरतया द्वीपाश्च समुद्राश्च द्वीपसमुद्रा अपि
भवन्ति संख्येयाः, अपिशब्दान्महानेकोऽपि तदेकदेशोऽपीति, तथा कालेऽसंख्येये पत्योपमादिलक्षणोऽवधेर्विषये सति

तस्यैवासंख्येयकालपरिच्छेदकस्यावधेः क्षेत्रतः परिच्छेद्यतया द्वीपसमुद्रास्तु भाज्याः कदाचिदसंख्येया एव, यदा इह कस्य-
 चिन्मनुष्यस्यासंख्येयद्वीपसमुद्रविषयोऽवधिरूपधृत इति कदाचिन्महान्तः संख्येयाः कदाचिदेकदेशः स्वयम्भूरमणतिरश्चोऽव-
 धिविज्ञेयः, स्वयंभूरमणविषयमनुष्यबाह्यावधेर्वा योजनापेक्षया च सर्वपक्षेऽसंख्येयमेव क्षेत्रमिति गाथार्थः । एवं तावत्परिस्थु-
 रन्यायमंगीकृत्य क्षेत्रवृद्ध्या कालवृद्धिरनियता कालवृद्ध्या च क्षेत्रवृद्धिः प्रतिपादिता । साभ्रतं द्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षया यस्य वृद्धौ
 यस्य वृद्धिर्भवति यस्य धान भवति अमुमर्थमभिधत्सुराह-‘काले’गाहा व्याख्या-‘काले’ऽवधिज्ञानगोचरे वर्धमाने चतुर्णां द्रव्यादीनां
 वृद्धिर्भवति, कालस्तु भाज्यो-विकल्पयितव्यः, क्षेत्रस्य वृद्धिः क्षेत्रवृद्धिस्तस्यां क्षेत्रवृद्धौ सत्यां कदाचिद्वर्धते कदाचिन्नोति, कुतः ?
 क्षेत्रस्य सूत्रमत्वात् कालस्य च स्थूलत्वात्, द्रव्यपर्यायौ तु वर्धते, सप्तम्यन्तता चास्य-‘ए होइ अकारंते, पयम्भि वीयाए बहुसु
 पुष्टिणे । तइयाइसु छट्टी सत्तमीण एककमि महिलत्थे ॥१॥’अस्माह्लक्षणात् सिद्धेत्येवमन्यत्रापि प्राकृतशैल्या इष्टविभवत्यन्तता
 पदानामवगन्तव्येति । तथा वृद्धौ च द्रव्यं च पर्यायश्च द्रव्यपर्यायौ तयोर्वृद्धौ सत्यां भाज्यो-विकल्पनीया क्षेत्रकालावेव तुशब्दस्यै-
 वकारार्थत्वात्, कदाचिदनयोर्वृद्धिर्भवति कदाचिन्नोति, द्रव्यपर्याययोः सकाशात् परिस्थूरत्वात् क्षेत्रकालयोरिति भावार्थः । द्रव्य-
 वृद्धौ तु पर्याया वर्धन्त एव, पर्यायवृद्धौ च द्रव्यं भाज्यं, द्रव्यात्पर्यायाणां सूत्रमत्वात् एकस्मिन् भावे(अ)क्रमवर्तिनामपि च वृद्धिसंभ-
 वात् कालवृद्धयभावो भावनीय इति गाथार्थः । अत्र कश्चिदाह-‘जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदभिकयोरेवधिज्ञानसंवाचिनोः क्षेत्रकालयो-
 रंशुलाबलिकाऽसंख्येयभागोपलक्षितयोः परस्परतः प्रदेशसमयसंख्यया परिस्थूरसूक्ष्मत्वे साति क्रियता भागेन हीनाधिकत्व-
 मिति ?, अत्रोच्यते-सर्वत्र प्रतियोगिनः स्वल्वावलिकाऽसंख्येयभागादेः कालादसंख्येयगुणं क्षेत्रं, कुत एतत् ? अत आह-‘सुहुमो
 य’ गाहा, व्याख्या-‘सूक्ष्मश्च-‘श्लक्ष्णश्च भवति कालः’, यस्मादुत्पलपत्रशतभेदे समयाः प्रतिपत्रमसंख्येयाः प्रतिपादितास्तथापि

ततः कालात्क्षमतरं भवति क्षेत्रं, कुतः ? , यस्मादंगुलश्रेणिमात्रे क्षेत्रे प्रदेशपरिमाणं प्रतिप्रदेशं समयगणनयाऽवसर्पिण्यो-
ऽसंख्ययास्तीर्थाकृद्भिः प्रतिपादिताः, एतदुक्तं भवति-अंगुलश्रेणिमात्रक्षेत्रप्रदेशाग्रमसंख्येयावसर्पिणीसमयराशिपरिमाणमिति
गाथार्थः । 'से तं' इत्यादि, तदेतद्वर्धमानकमवाधिज्ञानमिति ॥

से किं तं हीयमाणयं ओहिनाणं ? , हीयमाणयं अप्यसत्थेहिं अज्झवसाणहाणेहिं
वट्टमाणस्स वट्टमाणचरितस्स सांकिलिस्समाणस्स सांकिलिस्समाणचरितस्स सव्वओ समंता ओही
परिहायइ, से तं हीयमाणयं ओहिनाणं ४ (मू० १३) ।

चूर्णिः—हाणी चि हस्समाणं पुव्वावत्थातो अथोऽथो हस्समाणं, तं च वट्टमाणविपक्खतो भणितव्वं अप्यसत्थेलेस्सोवरं-
जितं चित्तं अणगासुभत्थचिचत्तणपरं चित्तं सांकिलिद्धं भणति ॥

वृत्तिः—'से किं तं' इत्यादि, अथ किं तत् हीयमानकं?, हीयमानकं कथंचिद्वासं सदप्रशस्तेष्वध्यवसायस्थानेषु 'वर्तमानस्य'
सतोऽविरतसम्यग्दृष्टेर्वर्तमानचारित्रस्य' देशविरतादेः 'सांकिल्यमानस्य' बद्धयमानकर्मसंबाहुचरोत्तरं संकलेशमासादयतः अ-
विरतसम्यग्दृष्टेरेव 'सांकिल्यमानचारित्रस्य' देशविरतादेः सर्वतः-समन्ताद्वाधिः परिधीयते, तदेतद्धीयमानकमवाधिज्ञानमिति ॥

से किं तं पडिवाइओहिनाणं ? , पडिवाइओहिनाणं जहणणेणं अंगुलस्स असंखिज्जयभागां
वा संखिज्जभागां वा वालगं वा वालगपुहत्तं वा लिक्खं वा लिक्खपुहत्तं वा जूयं वा जूयपुहत्तं वा जवं वा

जवपुहुत्तं वा अंगुलं वा अंगुलपुहुत्तं वा पायं वा पायपुहुत्तं वा विहत्थि वा विहत्थिपुहुत्तं वा
 रयणिं वा रयणिपुहुत्तं वा कुच्चिं वा कुच्चिपुहुत्तं वा धणुं वा धणुपुहुत्तं वा गाउअं वा गाउपुहुत्तं
 वा जोअणं वा जोअणपुहुत्तं वा जोअणसयं वा जोयणसयपुहुत्तं वा जोयणसहस्सं वा जोयणस-
 हस्सपुहुत्तं वा जोअणलक्खवं वा जोअणलक्खपुहुत्तं वा उक्कोसेणं लोणं वा पासित्ता णं पडिवइज्जा ।
 से तं पडिवाइ ओहिनाणं (सू० १४)

चूर्णिः—उपपन्नोहिनाणस्स पुणो पातो त्ति पडिवाती नाअ इत्यर्थः, तं च खेत्ताविसेसोवलंभेणं भण्णति, ते य इमे असंखे-

यंगुलभागादिया दुप्पमिति जाव णव त्ति अंगुलपुहुत्तं भण्णति, दो हत्था कुच्छी पडिवातिणो जाव उक्कोसो लोणमेत्तए वा ॥
 वृत्तिः—‘से किं तं’ इत्यादि अथ किं तत् प्रतिपात्यवाधिज्ञानं ?, प्रतिपात्यवाधिज्ञानं ‘जहन्नामिति, ‘यद्वाधिज्ञानं जघन्येन

सर्वस्तोकतया अंगुलस्यासंख्येयभागमात्रं वा उत्कर्षेण-सर्वप्रचुरतया यावल्लोकं दृष्ट्वा-लोकमुपलभ्य तथाविधक्षयोपक्रमजन्य-
 त्वात् प्रतिपत्ते-न भवेदित्यर्थः, तदेतत् प्रतिपात्यवाधिज्ञानमिति क्रिया, शेषं प्रायो निगदसिद्धं, नवरं पृथक्त्वामिति द्विप्रभृतिः आ-
 नवभ्य इति सिद्धान्तपरिभाषा, तथा हस्तद्वयं कुक्षिरुच्यते, चत्वारो हस्ता धनुरिति, ‘से त’मित्यादि, तदेतत्प्रतिपात्यवाधिज्ञानं ॥

से किं तं अपडिवाइ ओहिनाणं ? अपडिवाइ ओहिनाणं जेणं अलोणस्स एगमवि आगा-
 सएस्सं जाणइ पासइ तेण परं अपडिवाइ ओहिनाणं, से तं अपडिवाइ ओहिनाणं (सू० १५)

वृत्तिः—‘अपडिवाति’ चि सोऽवि खेत्तविसोवलंभातो चैव णज्जाति, अतो भण्णाति-‘अलोगस्स एणमवि’ चि, अविप-
दत्थो संभावणे, किमुत-दुपदंसादिउवलंभे इत्यर्थः ॥

वृत्तिः—‘से कितं’ इत्यादि, अथ किं-तदप्रतिपाल्यवधिज्ञानं ? ‘जिणं’ ति येनावधिज्ञानेनालोकस्य संवन्धिनमेकमप्या-
काशप्रदेशम्, अपिशब्दात् बहून् वा परयेत्-शक्यपेक्षयोपलभेत एतावत्क्षयोपशमप्रभवं यद् तत ऊर्ध्वमिति तत आरभ्या-
प्रतिपाति अकेवलशारेवधिज्ञानमिति, अयमत्र भावार्थः- एतावत्क्षयोपशमसंश्रान्ता विनिहतप्रधानप्रतिपक्षयोद्धसंघात
इव नरपतिर्न पुनः कर्मशत्रुणा परिभूयते, किं तर्हि समासादितैतावदालोकजय एवाश्रयतिनिवृत्तः । शेषमपि कर्मशत्रुं विनिर्जि-
त्याप्नोति केवलराज्याश्रयमिति । लोकालोकविभागस्त्वयं- जीवादीनां वृत्तिर्द्रव्याणां भवति यत्र तत्क्षेत्रं तैर्द्रव्यैः सह लोकः,
तद्विपरीतं हालोकान्यम् । ‘से तं’ इत्यादि तदेतदप्रतिपाल्यवधिज्ञानमिति ॥ व्याख्याताः षड् भेदाः, साम्प्रतं द्रव्यादिविषया-
पेक्षया भेदतोऽवधिज्ञानमेव निरूपयन्नाह—

तं समासओ चउव्विहं पन्नतं, तंजहा- दव्वओ खित्तओ कालओ भावओ, तत्थ दव्वओ णं
ओहिनाणी जहनेणं अणंताहं रुविदव्वाहं जाणह पासह, उक्कोसेणं सव्व्वाहं रुविदव्व्वाहं जाणह
पासह । खित्तओ णं ओहिनाणी जहनेणं अंगुलस्स असंखिज्जइभाणं जाणह पासह, उक्कोसेणं
असंखिज्जाहं अलोगे लोणपपमाणामित्ताहं खंजाहं जाणह पासह कालओ णं ओहिनाणी जहनेणं

आवल्याए असंखिजइभागं जाणइ पासइ, उकोसेणं असंखिजजाओ उस्सापिणीओ अवसापि-
 णीओ अईयमणागयं च कालं जाणइ पासइ । भावओ णं ओहिनाणी जहणेणं अणंते भावे जाणइ
 पासइ, उकोसेण वि अणंते भावे जाणइ पासइ, संवभावाणमणंतभागं जाणइ पासइ (सू० १६)

चूर्णिः— वित्थरेण खयोवसमविसेतो असंखेज्जविधमोहिण्णाणं ओहिमादिगतिपज्जत्तसाणं वा चउहसविधवित्थरो ते
 पडुच्च इमं चतुविहं समासतो भण्णाति- दव्वादि, दव्वओ ओधिण्णाणी जहणेणं तेयाभासंतरं अणंते दव्वे उवल्लभति,
 उक्कोसतो सव्वरूविदव्वाइ जाणइ चि नाणं, तं च जं विसेसणाहं तं णाणं सागारमित्थर्थः, पासति चि दंसणं, तं च जं
 सामण्णाहाहं तं दंसणं अणागारमित्थर्थः । खेत्ततो कालतो य सुत्तसिद्धं । भावतो ओधिण्णाणी जहणेणं अणंते भावे उव-
 ल्लभति उकोसतोऽवि अणंते, जहणपदातो उकोसपदं अणंतणुणं, उकोसपदेऽवि जे भावा ते सव्वभावाण अणंतभागे वड्ढंति ॥

वृत्तिः— 'तं समासओ' इत्यादि, तद्-अवधिज्ञानं समासतः- संक्षेपेण चतुर्विधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो
 भावत इति । तत्र द्रव्यतः 'णं' इति वाक्यालंकारे, अवधिज्ञानी जघन्येन अनन्तानि द्रव्याणि तैजसभाषाद्रव्याणामपान्तराल-
 वर्तीनि, यत उक्तम्- 'तेयाभासादव्वाण अंतरा एत्थ ल्लभइ पडुवउ चि उक्कुट्टतः सर्वरूपिद्रव्याणि वादरस्रक्ष्मभेदाभिन्नानि
 जानाति विशेषाकारेण, पश्यति सामान्याकारेण । आह-आदौ दर्शनं ततो ज्ञानमिति क्रमः, तत्र किमर्थमेतं परित्यज्य प्रथमं
 जानातीत्युक्तम् ? अत्रोच्यते- इहावाधिज्ञानाधिकारान्नाधान्यव्यापनार्थमादौ जानातीत्युक्तम्, अवधिदर्शनस्य त्ववाधिविभंग-
 साधारणत्वात्पश्चात्पश्यतीति । अथवा सर्वा एव लब्धयः साकारोपयोगोऽप्रयुक्तस्योत्पद्यस्ते इति, अवधेश्च लब्धित्वादिद्वय-

स्वार्थस्य रथापनार्थमादौ जानातीत्याह, ततः क्रमेणोपयोगप्रवृत्तेः पश्यतीति । क्षेत्रतोऽवधिज्ञानी जघन्येनांगुलस्यासंख्येय-
भागमुत्कृष्टतोऽसंख्येयानि अलोकं केवलाकाशास्तिकाये शक्तिमपेक्ष्य लोकप्रमाणानि खण्डानि जानाति पश्यति । कालतोऽव-
धिज्ञानी जघन्येनावलिकाऽसंख्येयभागमुत्कृष्टतोऽसंख्येया अवसर्पिण्युत्सर्पिणीरितं चानागतं च कालं जानाति पश्यतीति,
भावार्थः प्राक् प्रातिपादितः एव भावतोऽवधिज्ञानी जघन्येनानन्तान् भावान् पर्यायान् आधारद्रव्यानन्तत्वात् न तु प्रातिद्रव्य-
मिति, उत्कृष्टतोऽनन्तान् भावान् जानाति पश्यति, तेऽपि चोत्कृष्टपादिनः सर्वभावानां-सर्वपर्यायणामनन्तभाग इति ॥
इत्थमवधिज्ञानं भेदतोऽप्यभिधाय साम्प्रतं संग्रहणाथामाह—

ओही भवपञ्चदशो, गुणपञ्चदशो अ वणिञ्चो द्विविहो । तरस य बहू विगणा, दृव्वे खिते
अ काले अ ॥ ५६ ॥

चूर्णिः— 'ओधी भव' गाहा—दृव्वतो बहुविगणा परमाणुमादिदृव्वविसेसातो, खेचतोऽपि अंगुलअसंख्येयभागविक-
ल्पादिया, कालतोऽपि आवालिअसंखेज्जभागानादिया, भावतोऽपि वणपपञ्जवादिद्या ॥

वृत्तिः—अवधिर्भवप्रत्ययो गुणप्रत्ययश्च वर्णितो-व्याख्यातः एषः अनन्तरं पाठान्तरं वा 'वर्णितो द्विविधः' तस्य
द्विविधस्यापि बहवो विकल्पा द्रव्यत इति-द्रव्यविषयाः परमाणुकादिद्रव्यभेदात्, क्षेत्रत इति- क्षेत्रविषया अंगुलासंख्येयभा-
गादिविशिष्टक्षेत्रभेदात् कालत इति- कालविषयाः आवालिकाऽसंख्येयभागानुपलक्षितकालभेदात् । चशब्दान्नावाविषयाश्च
वर्णाद्यनेकप्रकारत्वाद्भावानाम् इति गाथार्थः ॥ एवं तावदवधिज्ञानमभिधाय साम्प्रतं ये बाह्यावधयो ये चाभ्यन्तरावधयो
भवन्ति तानुपदशयन्माह—

णरइयदेवतित्थंकरा य, ओहिससऽबाहिंसां हुंति । पासंति सव्वओ सल्लु, सेसा देसेण पासंति ॥५७॥
 से तं ओहिंणाणपच्चकखं ।

हृत्तिः—नारकाश्च देवाश्च तीर्थकराश्चेति समासः, कशब्द एवकारार्थः, स चावधारणे, अस्य च व्यवहितः प्रयोग इति दर्शयिष्यामः, एते नारकादयोऽवधेः-अवधिज्ञानस्य न बाह्या अबाह्या भवन्ति, इदमत्र हृदयम्-अवध्युपलब्धक्षेत्रस्यान्तर्वर्तन्ते सर्वतोऽवभासकत्वात् प्रदीपवत् अबाह्यावधय एव भवन्ति नैषां बाह्यावधिर्भवतीत्यर्थः । तथा पश्यति सर्वतः-सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च, खलुशब्दोऽप्येवकारार्थः, स चावधारणे सर्वासुवेव दिक्ष्वति । आह-अवधेरबाह्या भवन्तीत्यस्मादेव सर्वत इत्यस्य सिध्दत्वात्सर्वतो ग्रहणमतिरिच्यत इति अत्रोच्यते-ननु अभ्यन्तरत्वे सत्यपि न सर्वे सर्वतः पश्यन्ति दिगन्तरालादर्शनादवधैर्विचित्रत्वात् अतो नातिरिच्यत इति । शेषास्तिर्यग्भरा देशेनेति-एकदेशेन पश्यन्ति, अत्रोष्ठिताऽवधारणविधेः शेषा एव देशतः पश्यन्ति न तु देशत एवेति गाथार्थः ॥ अथवाऽन्यथा व्याख्यायते-एवं तावदवधिज्ञानमभिधाय साभ्यतं ये नियताऽवधयो ये चानियतावधयो भवन्ति तान् प्रतिपादयन्नाह-‘नेरइय’ गाहा, व्याख्या- नारका देवा स्तीर्थकरा एवावधेरबाह्या भवन्ति । किञ्चुकं भवति ? नियतावधयो भवन्ति नियमेनैषामवधिर्भवतीत्यर्थः, तेन चावधिना पश्यन्ति सर्वत एव न पुनर्देशतोऽपि । अत्राह-पश्यन्ति सर्वत एवेत्येतावदेवास्तु अवधेरबाह्या भवन्तीत्येतत्त्वन्र्थकं नियतावधित्वस्यार्थासिध्दत्वात् तथा चोक्तम्- ‘द्वयोर्भवप्रत्ययः, तद्यथा-देवानां च नारकाणां च’ इति, अतोऽर्थगम्यमेवैषां नियतावधित्वं तीर्थकृतामपि प्रासिध्दतरपारभाविक्वाधिसमन्वाणमादेव नियतावधित्वसिध्धिरिति, अत्रोच्यते-नियतावधित्वे सिध्धेऽपि न सर्व-

स्वार्थस्य ख्यापनार्थमादौ जानातीत्याह, ततः क्रमेणोपर्योगप्रवृत्तेः पश्यतीति । क्षेत्रतोऽवधिज्ञानी जघन्येनांगुलस्यासंख्येय-
भागमुत्कृष्टतोऽसंख्येयानि अलोकं केवलाकाशास्तिकाये शक्तिमपेक्ष्य लोकप्रमाणानि खण्डानि जानाति पश्यति । कालतोऽव-
धिज्ञानी जघन्येनावलिकाऽसंख्येयभागमुत्कृष्टतोऽसंख्येया अवसर्पिण्युत्सर्पिणीरतीतं चानागतं च कालं जानाति पश्यतीति,
भावार्थः प्राक् प्रतिपादितः एव भावतोऽवधिज्ञानी जघन्येनानन्तान् भावान् पर्यायात् आधारद्रव्यानन्तत्वात् न तु प्रतिद्रव्य-
मिति, उत्कृष्टतोऽनन्तान् भावान् जानाति पश्यति, तेऽपि चोत्कृष्टपदिनः सर्वभावानां-सर्वपर्यायणामनन्तभाग इति ॥
इत्थमवधिज्ञानं भेदतोऽप्यभिधाय साम्प्रतं संग्रहणार्थमाह—

**ओही भवपञ्चदशो, गुणपञ्चदशो अ वणिञ्चो दुविहो । तस्स य बहू विणप्पा, दव्वे खित्ते
अ काले अ ॥ ५६ ॥**

चूर्णिः— 'ओधी भव' गाहा-द्ववतो बहुविणप्पा परमाणुमादिद्रव्यविसेसातो, खेचतोऽवि अंगुलअसंख्येयभागविक-
प्पादिया, कालतोऽवि आवालिपथसंखेज्जभागदिद्या, भावतोऽवि वणणपञ्जवादिद्या ॥

वृत्तिः—अवधिर्भवप्रत्ययो गुणप्रत्ययश्च वर्णितो-व्याख्यातः एषः अनन्तरं पाठान्तरं वा 'वर्णितो द्विविधः' तस्य
द्विविधस्यापि बहवो विकल्पा द्रव्यत इति-द्रव्याविषयाः परमाणुकादिद्रव्यभेदात्, क्षेत्रत इति- क्षेत्रविषया अंगुलासंख्येयभा-
गादिविशिष्टक्षेत्रभेदात् कालत इति- कालविषयाः आवलिकाऽसंख्येयभागाद्युपलक्षितकालभेदात् । चशब्दान्नावाविषयाश्च
वर्णाद्यनेकप्रकारत्वाद्भावानाम् इति गार्थार्थः ॥ एवं तावदवधिज्ञानमभिधाय साम्प्रतं ये बाह्यावधयो ये चाभ्यन्तरावधयो
भवन्ति तानुपदर्शयन्नाह—

णेरइयदेवतित्थंकरा य, ओहिस्सज्वाहिंसां हुंति । पासंति सन्वओ खलु, सेसा देसेण पासंति॥५७॥
से तं ओहिनाणपच्चदखं ।

वृत्तिः—नारकाश्च देवाश्च तीर्थकराश्चेति समासः, चशब्द एवकारार्थः, स चावधारणे, अस्य च व्यवहितः प्रयोग इति दर्शयिष्यामः, एते नारकादयोऽवधेः-अवधिज्ञानस्य न बाह्या अवाह्या भवन्ति, इदमत्र हृदयम्-अवधुपलब्धक्षेत्रस्यान्तर्वर्तन्ते सर्वतोऽवभासकत्वात् प्रदीपवत् अवाह्यावधय एव भवन्ति नैषां बाह्यावधिर्भवतीत्यर्थः । तथा परयति सर्वतः-सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च, खलुशब्दोऽप्येवकारार्थः, स चावधारणे सर्वास्वेव दिक्ष्विति । आह- अवधेरवाह्या भवन्तीत्यस्मादेव सर्वत इत्यस्य सिद्धत्वात्सर्वतो ग्रहणमतिरिच्यत इति अत्रोच्यते- ननु अभ्यन्तरत्वे सत्यपि न सर्वे सर्वतः परयन्ति दिगन्तरालादर्शनादवधेर्विचित्रत्वात् अतो नातिरिच्यत इति । शेषास्तिर्यग्गता देशेनेति- एकदेशेन परयन्ति, अत्रोष्टिताऽवधारणविधेः शेषा एव देशतः परयन्ति न तु देशत एवेति गाथार्थः ॥ अथवाऽन्यथा व्याख्यायते-एवं तावदवधिज्ञानस्यविधाय साम्प्रतं ये नियताऽवधयो ये चानियतावधयो भवन्ति तान् प्रतिपादयन्नाह- 'नेरइय' गाहा, व्याख्या- नारका देवा स्तीर्थकरा एवावधेरवाह्या भवन्ति । किञ्चुक्तं भवति ? नियतावधयो भवन्ति नियमेनैषामवधिर्भवतीत्यर्थः, तेन चावधिना परयन्ति सर्वत एव न पुनर्देशतोऽपि । अत्राह- परयन्ति सर्वत एवेत्येतावदेवास्तु अवधेरवाह्या भवन्तीत्येतन्नर्थकं नियतावधित्वस्यार्थसिद्धत्वात् तथा चोक्तम्- 'द्वयोर्भवप्रत्ययः, तद्यथा- देवानां च नारकाणां च' इति, अतोऽर्थगम्यमेवैषां नियतावधित्वं तीर्थकतामपि प्रसिद्धतरपारभाविक्वावधिसमन्तागमादेव नियतावधित्वसिद्धिरिति, अत्रोच्यते- नियतावधित्वे सिद्धेऽपि न सर्व-

कालवस्थायित्वासिद्धिरित्यतस्तत्प्रदर्शनार्थमवधेरवाह्या भवन्तीति सदाऽवधिज्ञानवन्तो भवन्तीति ज्ञापनार्थत्वाददुष्टम् । यद्येवं तीर्थकृतां सर्वकालवस्थायित्वं विरुध्यत इति, न, ह्यवस्थकालस्यैव विवक्षितत्वात्, अलं विस्तरेण, शेषं पूर्ववादिति गार्थार्थः ॥ से तं ओहिनानं' ति तदेतदवधिज्ञानम् ।

से किं तं मणपञ्जवनाणं ? मणपञ्जवनाणे णं भंते किं मणुस्साणं उण्णज्जइ अमणुस्साणं ? गोअमा ! मणुस्साणं नो अमणुस्साणं । जइ मणुस्साणं किं संसुच्छिममणुस्साणं गन्भवकंतिअमणुस्साणं ? गोअमा । नो संसुच्छिममणुस्साणं उण्णज्जइ गन्भवकंतिअमणुस्साणं उण्णज्जइ जइ गन्भवकंतिअमणुस्साणं किं कमभूमिअगन्भवकंतिअमणुस्साणं अकम्मभूमियगन्भवकंतिअमणुस्साणं अंतरदीवगगन्भवकंतिअमणुस्साणं ? गोअमा ! कम्मभूमिअगन्भवकंतिअमणुस्साणं नो अकम्मभूमिअगन्भवकंतिअमणुस्साणं नो अंतरदीवगगन्भवकंतिअमणुस्साणं । जइ कम्मभूमिअगन्भवकंतिअमणुस्साणं किं संखिज्जवासाउयकम्मभूमिअगन्भवकंतिअमणुस्साणं असंखिज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवकंतिअमणुस्साणं ? गोअमा ! संखेज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवकंतिअमणुस्साणं नो असंखेज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवकंतिअमणुस्साणं । जइ संखेज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवकंतिअमणु-

रसाणं किं पञ्जत्तगसंखेज्जवासाउअकम्मभूमिअगंभवकंतिअमणुस्साणं अपञ्जत्तगसंखेज्जवासा-
 उअकम्मभूमिअगंभवकंतिअमणुस्साणं ? गोअमा ! पञ्जत्तगसंखेज्जवासाउअकम्मभूमिअगंभव-
 कंतिअमणुस्साणं नो अपञ्जत्तगसंखेज्जवासाउअकम्मभूमिअगंभवकंतिअमणुस्साणं । जइ
 पञ्जत्तगसंखिज्जवासाउअकम्मभूमिअगंभवकंतिअमणुस्साणं किं सम्महिद्विपञ्जत्तगसंखेज्जवासा-
 उअकम्मभूमिअगंभवकंतिअमणुस्साणं मिच्छदिद्विपञ्जत्तगसंखिज्जवासाउअकम्मभूमिअगंभव-
 कंतिअमणुस्साणं सम्ममिच्छदिद्विपञ्जत्तगसंखिज्जवासाउअकम्मभूमिअगंभवकंतिअमणुस्साणं ?
 गोअमा ! सम्महिद्विपञ्जत्तगसंखिज्जवासाउअकम्मभूमिअगंभवकंतिअमणुस्साणं नो मिच्छदिद्विठ-
 पञ्जत्तगसंखिज्जवासाउअकम्मभूमिअगंभवकंतिअमणुस्साणं नो सम्मामिच्छादिद्विठपञ्जत्तगसं-
 खेज्जवासाउअकम्मभूमिअगंभवकंतिअमणुस्साणं । जइ सम्महिद्विठपञ्जत्तगसंखिज्जवासाउअक-
 म्मभूमिअगंभवकंतिअमणुस्साणं किं संजयसम्महिद्विपञ्जत्तगसंखिज्जवासाउअकम्मभूमिअगंभ-
 वकंतिअमणुस्साणं असंजयसम्महिद्विठपञ्जत्तगसंखिज्जवासाउअकम्मभूमिअगंभवकंतिअमणु-
 स्साणं संजयासंजयसम्महिद्विठपञ्जत्तगसंखिज्जवासाउअकम्मभूमियगंभवकंतिअमणुस्साणं ? गो-

यमा ! संजयसम्भदिद्विदृषज्जत्तगसंखिज्जवासाउयकम्मभूमियगन्भवककंतिअमणुस्साणं नो असं-
जयसम्भदिद्विदृषज्जत्तगसंखेज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं नो संजयासंजयसम्भदि-
द्विदृषज्जत्तगसंखिज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं । जइ संजयसम्भदिद्विदृषज्जत्तग-
संखिज्जवासाउयकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं किं पयत्तसंजयसम्भदिद्विदृषज्जत्तगसंखिज्ज-
वासाउयकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं अपयत्तसंजयसम्भदिद्विदृषज्जत्तगअसंखेज्जवासाउअ-
कम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं ? गोअमा ! अपयत्तसंजयसम्भदिद्विदृषज्जत्तगसंखेज्जवासाउअ-
कम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं णो पयत्तसंजयसम्भदिद्विदृषज्जत्तगसंखेज्जवासाउअकम्मभूमिअ-
गन्भवककंतिअमणुस्साणंनोपयत्तसंजयसम्भदिद्विदृषज्जत्तगसंखेज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवककंतिअ-
मणुस्साणं । जइ अपयत्तसंजयसम्भदिद्विदृषज्जत्तग संखेज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्सा-
णं किं इद्विदृषत्तअपयत्तसंजयसम्भदिद्विदृषज्जत्तगसंखेज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं
अणिद्विदृषत्तअपयत्तसंजयसम्भदिद्विदृषज्जत्तगसंखिज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं ?
गोअमा ! इद्विदृषत्तअपयत्तसंजयसम्भदिद्विदृषज्जत्तगसंखेज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं

नो आणिद्धिपत्तअपमत्तसंजयसम्महिद्धिपज्जत्तगसंखेज्जवासाउअकम्मभूमिअगल्लभवकंतिअपणुस्साणं
मणपज्जवनाणं समुत्पज्जइ ॥ (सू० १७)

चार्णिः—मणपज्जवनाणामिदाणि—तस्स सरूवं बणिणतमादीए, इदाणि सामी षिसेसिज्जइ पुच्छुत्तरेहिं 'किं मणुस्स' इत्यादि,
समुच्छिममणुस्सा गल्लभवकंतियमणुस्साणं चेव वंतिपिच्चादिसु संभवंति, कम्मभूमगा पंचसु भरहेसु पंचसु एरवदेसु पंचसु
महाविदेसेसु य, हेमवतादिसु मिथुणा ते अकम्मभूमगा, तिण्णिजोयणसते लवणजलमोगाहिच्चा जुल्लहिमवंतिसिहरिपादपतिद्धिता
एगोरूणादिछत्पणअंतरदीवगा । 'किं पज्जत्तणाणं अपज्जत्ताणं' ति पज्जत्ती णाम सत्ती सामत्थं, सा य पुण्णलदव्वोवच्चा
उत्पज्जति, ताओ य छत्पज्जत्तीतो ता । आहार०सरीर०इंदिय०आणपाणू०भासा०मणपज्जत्ती चेति । तत्थ एगिंदियाणं चउरो विग-
लिंदियाणं पंच, असंणीणं संववहारतो पंचं चेव, सण्णीणं च छ । तत्थ आहारपज्जत्ती नाम- खलरसपरिणामणसत्ती आहार-
पज्जत्ती, सत्तथातुतथा परिणामणसत्ती सरीरपज्जत्ती, पंचण्हमिंदियाणं जोग्गा पोग्गला विथितु अणाभोगनिवाचितविरिय-
करणेण तल्लभावापायणसत्ती इंदियपज्जत्ती, पोग्गलजोग्गाणापाणूण गहणणिसिरणसत्ती आणापाणूपज्जत्ती, वहजोगे पोग्गले
वेत्तुण भासत्ताए परिणामेत्ता वहजोगत्ताए निसिरणसत्ती भासापज्जत्ती, मणजोगे पोग्गले वेत्तुणं मणत्ताए परिणामेच्चा
मणजोगत्ताए निसिरणसत्ती मणपज्जत्ती । एताओ पज्जत्तीओ पज्जत्तयणामकम्मोदएणं णिविचित्तज्जंति, ता जेसिं अत्थ ते
पज्जत्तया, अपज्जत्तयणामकम्मोदएणं अणिव्वत्तातो जेसिं ते अपज्जत्तया । अप्पमत्तसंजता जिणकप्पिया परिहारविस्सुत्थिया

धडाभासत्वेत्तेण विडलतरौ भवति, एवं विडलमती अब्भहियतराणं मणोलद्धिजीवद्ववाधारत्वेत्तं जाणति, तं च नियमा विपुलतरं इत्यर्थः । अहवा आयामविकखंभेणं अब्भहियतराणं बाहल्लेण विडलतरं खेत्तं उपलमत इत्यर्थः । अहवा दोऽवि पदा एगद्धा विसिद्धविसुद्धिविसेसदंसगो तरसहो चि यथा शुक्लः शुक्लतर इति । किं च जहा पणासगदव्वविसेसातो खेत्तविसुद्धिविसेसो लक्खिज्जति तहा मणपज्जवणाणावरणविसेसातो रिज्जमणपज्जवणाणिसमीवातो विपुलमणपज्जवणाणी विसुद्धतराणं जाणति, मणपज्जवणाणावरणखयोवससुत्तमलंभत्तणतो वा वितिमिरतराणं ति भणति । अहवा पुव्ववद्धमण- पज्जवणाणावरणखयोवससुत्तमलंभत्तणतो विसुद्धं ति भाणितं, तस्सेवावरणवज्झमाणस्सऽभावत्तणतो पुक्खवद्धस्स य अणुद- यत्तणतो वितिमिरतराणं ति भणति । अहवा दोऽवि एते एगाद्धिया पदा मणपज्जवनाणस्स । सेसं कंठं । इदाणि केवलणाणं भण्णति मणपज्जवणाणाणंतरं सुत्तकमुद्धिच्चणतो विसुद्धिलाभुत्तरमयो य केवलं भणति ॥

श्रुतिः— एतच्चोत्पद्यमानं द्विधोत्पद्यते, तद्यथा- ऋजुमतिश्च विपुलमतिश्च मननं मतिः संवेदनमित्यर्थः, ऋज्वी- सामान्यग्राहिणी मतिः ऋजुमतिः, धटोऽनेन चिन्तित इत्यध्यवसायनिबन्धनमनोद्रव्यप्रतिपत्तिरित्यर्थः ॥ एवं विपुला-विशेष- ग्राहिणी मतिर्विपुलमतिः, धटोऽनेन चिन्तितः स च सौवर्णः पाटलिपुत्रकोऽद्यतनो महानित्याद्यध्यवसायहेतुभूतमनोद्रव्य- विज्ञप्तिरिति भावार्थः, अस्यां व्युत्पत्तौ स्वतंत्रं ज्ञानमेव गृह्यत इति । अथवा ऋज्वी- सामान्यग्राहिणी मतिरस्य सोऽप्यमृजु- मतिस्त्वद्दानेव गृह्यते, एवं विपुला- विशेषग्राहिणी मतिरस्येति विपुलमतिस्त्वद्दानेव, भावार्थः प्राग्बदुत्तरत्र वा वक्ष्यामः । 'तं समासतो' इत्यादि तद् समासवश्वतुर्विधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा- द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतः भावतः, तत्र द्रव्यतः 'णं' इति पूर्ववत्

ऋजुमतिः अनन्तान्-अपरिमितान् अनन्तपर माएवात्मकानित्यर्थः, स्कन्धान् विशिष्टैकपरिणामपरिणतान् संज्ञिभिः पञ्चे-
 न्द्रियैः पर्याप्तकैः अर्धवृत्तीयद्वीपसमुद्रान्तर्वर्तिभिर्भ्रमनस्त्वेन परिणामितानित्यर्थः. जानीत इति मनःपर्यायज्ञानावरणक्षयो-
 पग्रामस्य पटुत्वात्साक्षात्कारेण विशेषभूयिष्ठपरिच्छेदाज्जानीत इत्युच्यते । तदालोचितं पुनरर्थं घटादिलक्षणमध्यक्षतो न
 जानाति, किंतु तत्परिणामान्यथानुपपत्त्याऽजुमानतः पश्यतीत्युच्यते उक्तं च भाष्यकारेण--“जाणह बज्जेऽणुभाणाड चि ”
 इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यम्, यतो मूर्त्तद्रव्यालम्बनभवेदं, मन्तारभस्त्वमूर्त्तमपि धर्मास्तिकायादिकं मन्येरन् न च तदनेन साक्षात्कर्तुं
 शक्यते । तथा चतुर्विधं चक्षुर्दर्शनादिदर्शनमुक्तमतो भिन्नालम्बनभवेदमवसेयम्, तत्र च दर्शनसंभवात् पश्यतीत्यपि न दु-
 ष्टम्, एकप्रमात्रपेक्षया तदन्तरमाविश्याच्चोपन्यस्तामिति । ओघतो वैकविधक्षयोपशमलब्धौ विविधोपयोगसंभवाद्दिशेषसामा-
 न्यार्थापेक्षया जानाति पश्यति चेत्यदृष्टमित्यलं विस्तरेण । तानेव विपुलमातिरभ्याधिकतरान् स्कन्धान् द्रव्यार्थतया वर्णादि-
 भिश्च जानाति पश्यति च । क्षेत्रत ऋजुमतिरथो यावदस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या उपरिमाधस्त्यानि शुल्लकप्रतराणीति,
 शुल्लकप्रतरपरिज्ञानार्थमिमं पण्णविज्जाति-तिरयलोकस्स उड्ढाहमद्धारसजोयणसयस्स बहुमज्जे एत्थ असंखेजंशुलभागमेत्ता
 लोणागासपतरा अलोणेण संघड्डिया सव्वखुड्ढातरा खुड्ढागपतर ति भण्णांति, ते य सव्वतो रज्जुप्पमाणा तैसि बहुमज्जे
 दो खुड्ढागपतरा, तैसि बहुमज्जे जवुदीवे रतणप्पभणुढवीबहुसमभूमिभागो मंदरस्स बहुमज्जे एत्थाट्ठपएसो रुयगो जत्तोदि-
 सिविदिसिविभागो पवत्तो, एयं तिरियलोयमज्जे, एयातो तिरियलोयमज्जातो रज्जुप्पमाणखुड्ढागपतरेहितो उवरि तिरियं
 असंखेयंशुलथागवुड्डी उवरि हुत्तोऽवि अंशुलअसंखेयभागारोहो चैव एवं तिरियमुवरि च अंशुलासंखेयभागवुड्डीए ताव लोण-

सावथैश्चेति समासः, तं प्रकटयति- प्रकाशयति जनमनःपरिचिन्तितार्थप्रकटनं मासुषक्षेत्रम् अर्थतृतीयद्वीपसमुद्रपरिमाणं तच्चि-
वन्धनं, न तद्गह्विर्ध्ववस्थितप्राणिमनःपरिचिन्तितार्थविषयं भवति इत्यर्थः, गुणाः- क्षान्त्यादयः त एव प्रत्ययाः कारणानि
यरय तद्गुणप्रत्ययं, चारित्रमस्यास्ताति चारित्रवान् तस्य चारित्रवत् एवेदं भवति, एतदुक्तं भवति- अप्रमत्तसंयतस्य
आमर्षैषभ्यादिक्राद्धिप्राप्तस्य चेति गाथार्थः । 'से तं मणपञ्जवणाणं' तदेतत् मनःपर्यायज्ञानमिति ॥

मू०-से किं तं केवलनाणं ? केवलनाणं दुविहं पन्नतं, तं जहा- भवत्थकेवलनाणं च सिद्धकेवल-
नाणं च । से किं तं भवत्थकेवलनाणं ? भवत्थकेवलनाणं दुविहं पणत्तं, तं जहा- सजोगिभवत्थ-
केवलनाणं च अयोगिभवत्थकेवलनाणं च । से किं तं सजोगिभवत्थकेवलनाणं ? सयोगिभवत्थकेवल-
नाणं दुविहं पणत्तं तं जहा- पढमसमयसयोगिभवत्थकेवलनाणं च अपढमसमयसजोगिभवत्थकेवल-
नाणं च, अहवा चरमसमयसयोगिभवत्थकेवलनाणं च अचरमसमयसजोगिभवत्थकेवलनाणं च ।
से तं सजोगिभवत्थकेवलनाणं । से किं तं अयोगिभवत्थकेवलनाणं ? अयोगिभवत्थकेवलनाणं दुविहं
पन्नतं, तं जहा- पढमसमयअयोगिभवत्थकेवलनाणं च अपढमसमयअयोगिभवत्थकेवलनाणं च,
अहवा चरमसमयअजोगिभवत्थकेवलनाणं च अचरमसमयअजोगिभवत्थकेवलनाणं च । से तं
अजोगिभवत्थकेवलनाणं (सू० १९) .

चूर्णिः— 'से किं तं केवल' इत्यादि सूत्रम्, केवलनाणअभेदेऽपि भेदो भवसिध्धावत्यादि एहि अर्णगधा इमो क-
ज्जाति, मणुस्सभवद्वितस्स जं केवलनाणं तं भवत्थकेवलनाणं, चसहो उस्सण्णे भेददंसणे, सव्वकम्मविप्पमुक्को सिद्धो,
तस्स जं णाणं तं सिद्धकेवलनाणं । मणादितो जोगो, सो य जहा संभवतो तेण सह जोगेण सजोगी तस्स जं नाणं तं स-
जोगिभवत्थकेवलनाणं । अजोगी सव्वजोगिनिरुद्धो सन्भावठितो, तस्स जं णाणं तं अजोगिभवत्थकेवलनाणं । पढमसमयो
केवलणाणुप्पत्तिसमयो चेव, अपढमो वित्तियादिसमयो जाव सजोगित्तस्स चरमसमयेत्थर्थः । अहवा एस्सेवत्थो समयाविकरप्पेण
अण्णाहा दंसिज्जाति-सजोगिकालचारिमसमए चारिमो त्ति पच्छिमो, ततो परं अयोगी भविव्यतीत्यर्थः, अचारिमो त्ति चारिमो
न भवति चारिमस्स आदिसमयातो आरब्भ ओमत्थगं भेद्धं जाव पढमसमयो ताव अचरमसमया भण्णात्ति, एत्तेसु जं
णाणं तं अचरमसमयभवत्थकेवलनाणं, सेसं कंटं ॥

वृत्तिः— 'से किं तं केवलनाणं' इत्यादि, अथ किं तत् केवलज्ञानं? केवलज्ञानं द्विविधं ब्रह्मसं, तद्यथा-भवत्थकेवलज्ञानं
च सिद्धकेवलज्ञानं च भवन्त्यस्मिन् कर्मवशवर्तिनः प्राणिन इति भवः, भवो गतिर्जन्मेति पर्यायाः, भवे तिष्ठतीति भवत्थः,
तस्य केवलज्ञानं । भवत्थकेवलज्ञानं 'षिधौ (धू) संराद्धौ' 'राथ साध संसिद्धौ' 'षिधू शास्त्रे माङ्गल्ये च' सिध्याति स्म सिद्धः,
यो येन गुणेन निष्पन्नः--परिनिष्ठितो न पुनः साधनीयः सिद्धौदनवत् स सिद्धः, स च कर्मासिद्धादि भेदादनेकविधः, उक्तं
च- 'कम्मं सिप्पे य विज्जाए, मंते जोगे अ आगमे । अत्थजत्ताआभिप्पाए, तवे कम्मकखए इअ ॥ १ ॥ ' इह कर्मक्षयसि-
द्धेनाविकारः, स चाशेषकर्माशक्षयात् कर्मक्षयसिद्धः, सितध्वासित्वात् सिद्धः 'सित वर्णवन्धनयोः' इति सितं-बद्धमष्टप्रकारं कर्म

बुद्धी ण्यन्वा जाव उड्डुल्लेयमज्झं, ततो पुणो तेणेव कमेणं संवट्ठी कायन्वो जाव उवरिमलोगंतो रज्जुप्पमाणो, ततो उड्डुलो-
ममज्झातो उवरि हेट्ठा य कमेण खुड्ढागपतरा भाणियन्वा जाव रज्जुप्पमाणा खुड्ढागपयर चि, तिरियल्लेयमज्झरज्जुप्पमाणा-
खुड्ढागपतरेहितोऽवि हेट्ठा अंगुलस्स असंखेयभागबुद्धी तिरियं अहोवगाहेण वि अंगुलस्स असंखेयभागो चेव, एवमहोलोगो
वड्ढेयन्वो जाव अहोलोगंतो सत्तरज्जुओ सत्तरज्जुपतरेहितो वि उवरि कमेण खुड्ढागपयरा भाणियन्वा जाव तिरियल्लेयमज्झा
रज्जुप्पमाणा खुड्ढागपयर चि, एवं खुड्ढागपरूवणे कते इमं भन्नइ--उवरिम चि तिरियल्लेयमज्झाओ अहो जाव नवजोयणस-
याणि ताव हमीसे रतणप्पभाए पुट्ठाते उवरिमखुड्ढागपतर चि भन्नांति, तदथो अधोलोणे जाव अहोलोगिया गाम चि, एए
हेट्ठिमखुड्ढागपयर चि भन्नांति, रिज्जुमती अहो ताव पस्सति चि, भाणियं होइ । अहवा अहोलोगस्स उवरिमा खुड्ढागपयरा ति-
रियल्लेगस्स य हेट्ठिमा खुड्ढागपयर चि ते जाव पश्यतीत्यर्थः । अन्ने भणंति--उवरिम चि अधोलोगोवरि जे ते उवरिमा,
के य ते ? उच्चयते--सव्वतिरियल्लेगवत्तिणो तिरियल्लेगस्स वा अहो नवजोयणसत्तवत्तिणो, ताण चेव जे हेट्ठिमा ते जाव पश्य-
तीत्यर्थः । इमं च ण षड्ढति, अहोलोइयगाममणपज्जवणाणसंभववाहल्लत्तणओ, उक्तं च--“ इहाधोलौकिकान् ग्रामान्,
तिर्यग्लोकविवर्तिनः । मनोगतांस्त्वसौ भावान्, वेत्ति तद्वर्तिनामापि ॥ १ ॥ ” अलं प्रसंगेन । एवमूर्ध्वं यावज्जाति-
श्चक्रस्योपरितलं तिर्यग्यावदन्तो मनुष्यक्षेत्रे मनुष्यलोकान्त इत्यर्थः । शेषं सुगमम् यावत् ‘सण्णीणं पंचादियाणं’ इत्यादि,
तत्र संज्ञिनोऽपान्तरालगतावपि तदाशुक्कसंवेदनाद्भिधीयन्त एव, न वैरिहाधिकार इत्यतः पञ्चेन्द्रियग्रहणं, ततोऽपि चोपपात-
क्षेत्रप्राप्ता अपि मनोपर्याप्त्याऽपर्याप्तका अपि भण्यन्ते, न च वैरपीहाधिकार इत्यतः पर्याप्तकग्रहणमिति, स्वरूपकथनं वा सं-

क्षिणां पंचेन्द्रियाणां पर्याप्तकानामिति । अथवा संहिनो हेतुवादोपदेशेन विकलेन्द्रिया अपि भण्यन्ते, तद्वयवच्छेदार्थं पञ्चेन्द्रियग्रहणं, तेऽप्यपर्याप्तका अपि भवन्ति, अतः पर्याप्तकग्रहणमिति । तं चेत्यादि, इह क्षेत्राधिकारस्यैव प्राधान्यात्तदेव मनोऽधिषमन्वितर्जीवाधारक्षेत्रमभिगृह्यते । विपुलमतिः अर्धं तृतीयस्य येषु तानि अर्धतृतीयानि, तैरभ्याधिकतरं प्रभूततरमित्यर्थः, तदेव प्राकृतशैल्याऽभ्याधिकतरकं, एवं शेषेष्वपि द्रष्टव्यं, तत्रैकदिशमभ्याधिकतरं भवत्यतः सर्वत्राभ्याधिकतरमिति प्रतिपादनार्थमाह—विपुलतरं—विस्तीर्णतरम्, अथवाऽऽयामविक्रमभावाश्रित्याभ्याधिकतरं बाह्यल्यमाश्रित्य विपुलतरं, तथा विशुद्धतरं—निर्मलतरमित्यर्थः, यथा चन्द्रकान्तादि प्रकाशकद्रव्यं विमलविमलतरविशेषाद्दिमलप्रकाशितद्रष्टुः सकाशाद्दिमलतरप्रकाशितद्रष्टा विशुद्धतरं पश्यति, एवं विक्रमिमतौदयमनःपर्यायज्ञानावरणस्य कारणभेदतो मन्दमन्दतरविशेषभावात् क्रजुमतेः सकाशाद्दिपुलमतिर्विशुद्धतरमिति उपशान्तावरणविशेषादापि ज्ञानस्य विशेष इत्येतावतांशेन दृष्टान्तः, तथा तदावरणक्षयोपशमविशेषाच्च वितिमिरतरं—निर्मलतरम् । अथवा प्राग्बद्धतदावरणकर्मक्षयोपशमस्य प्रधानत्वाद्दिविशुद्धतरं बध्यमानावरणकर्मक्षयोपशमविशेषाच्च वितिमिरतरं बध्यमानाभावाच्च वितिमिरतरमित्यन्ये, अथवैकार्थिका एवैते शब्दा नानादेशानां विनेयानां कस्यचित्कश्चित्सिद्धो भवतीत्युपन्यस्ताः, क्षेत्रं तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेश इति जानाति पश्यति । शेषं निगदसिद्धं यावत् 'मणपञ्जब' गाहा, व्याख्या—मनःपर्यायज्ञानं प्राभिनरूपितशब्दार्थं, पुनः शब्दो विशेषणार्थः, इदं हि रूपनिबन्धनक्षयापशामिकप्रत्यक्षादिसाम्येऽपि सत्यवधिज्ञानात्स्वाम्यादिभेदेन विशिष्टमिति स्वरूपतः प्रतिपादयन्नाह—जायन्त इति जनाः, तेषां मनांसि जनमनांसि, जनमनोभिः परिचिन्तितः जनमनःपरिचिन्तितः, जनमनःपरिचिन्तितश्चा-

सावर्थश्चेति समासः, तं प्रकटयति- प्रकाशयति जनमनःपरिचिन्तितार्थप्रकटनं मानुषक्षेत्रम्- अर्थतृतीयद्वीपसमुद्रपरिमाणं तन्नि-
बन्धनं, न तद्गहिव्यवस्थितग्राणिमनःपरिचिन्तितार्थविषयं प्रवर्तत इत्यर्थः, गुणाः- क्षान्त्यादयः त एव प्रत्ययाः कारणाणि
यस्य तद्गुणप्रत्ययं, चारित्रमरयास्तिति चारित्रवान् तस्य चारित्रवत एवेदं भवति, एतदुक्तं भवति- अप्रमत्तसंयतस्य
आमर्षिष्यादिक्राद्धिप्राप्तस्य चेति गाथार्थः । 'से तं मणपज्जवणाणं' तदेतत् मनःपर्यायज्ञानमिति ॥

मू०-से किं तं केवलनाणं ? केवलनाणं दुविहं पन्नतं, तं जहा- भवत्थकेवलनाणं च सिद्धकेवल-
नाणं च । से किं तं भवत्थकेवलनाणं ? भवत्थकेवलनाणं दुविहं पणत्तं, तं जहा- सजोगिभवत्थ-
केवलनाणं च अयोगिभवत्थकेवलनाणं च । से किं तं सजोगिभवत्थकेवलनाणं ? सयोगिभवत्थकेवल-
नाणं दुविहं पणत्तं तं जहा- पढमसमयसयोगिभवत्थकेवलनाणं च अपढमसमयसजोगिभवत्थकेवल-
नाणं च, अहवा चरमसमयसयोगिभवत्थकेवलनाणं च अचरमसमयसजोगिभवत्थकेवलनाणं च ।
से तं सजोगिभवत्थकेवलनाणं । से किं तं अयोगिभवत्थकेवलनाणं ? अयोगिभवत्थकेवलनाणं दुविहं
पन्नतं, तं जहा- पढमसमयअयोगिभवत्थकेवलनाणं च अपढमसमयअयोगिभवत्थकेवलनाणं च,
अहवा चरमसमयअजोगिभवत्थकेवलनाणं च अचरमसमयअजोगिभवत्थकेवलनाणं च । से तं
अजोगिभवत्थकेवलनाणं (सू० ११) .

चार्थिः— 'से किं तं केवल' इत्यादि सूत्रम्, केवलनाणश्रुतेऽपि भेदो भवसिध्वावस्थादिषु अर्णमथा इमो क-
 ज्जाति, मणुस्सभवद्वितस्स जं केवलनाणं तं भवत्थकेवलनाणं, चसद्दो उस्सण्णे भेददंसेणे, सव्वकम्मविप्पमुक्को सिद्धो,
 तस्स जं णाणं तं सिद्धकेवलनाणं । मणादितो जोगो, सो य जहा संभवतो तेण सह जोगेण सजोगी तस्स जं नाणं तं स-
 जोगिभवत्थकेवलनाणं । अजोगी सव्वजोगित्तिरुद्धो सव्वभावठितो, तस्स जं णाणं तं अजोगिभवत्थकेवलनाणं । पढमसमयो
 केवलणाणुप्पत्तिसमयो चैव, अपढमो वित्तिथादिसमयो जाव सजोगित्तस्स चरमसमयेत्थर्थः । अहवा एस्सेवत्थो समयविकप्पेण
 अण्णाहा दंसिज्जाति-सजोगिकालचारिमसमए चरिमो चि पच्छिमो, ततो परं अयोगी भविष्यतीत्थर्थः, अचरिमो चि चरिमो
 न भवति चरिमस्स आदिसमयातो आरब्भ ओमत्थणं भेज्झं जाव पढमसमयो ताव अचरमसमया भण्णात्ति, एत्तेसु जं
 णाणं तं अचरमसमयभवत्थकेवलनाणं, सेसं कंटं ॥

वृत्तिः— 'से किं तं केवलनाणं' इत्यादि, अथ किं तत् केवलज्ञानं? केवलज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-भवत्थकेवलज्ञानं
 च सिद्धकेवलज्ञानं च भवन्त्यस्मिन् कर्मवशावर्तिनः प्राणिन इति भवः, भवो गतिर्जन्मेति पर्यायाः, भवे तिष्ठतीति भवत्थः,
 तस्य केवलज्ञानं । भवत्थकेवलज्ञानं 'धिधौ (धू) संराद्धौ' 'राध साध संसिद्धौ' 'धिधू शास्त्रे माङ्गल्ये च' सिध्यति स्म सिद्धः,
 यो येन गुणेन निष्पन्नः--परिनिष्ठितो न पुनः साधनीयः सिद्धौदनवत् स सिद्धः, स च कर्मसिद्धादि भेदादनेकविधः, उक्तं
 च—'कस्मिं सिष्ये य विज्जाए, मंतं जोगे अ आगमे । अत्थजत्ताअभिप्पाए, तवे कम्मवत्तए इअ ॥ १ ॥' इह कर्मक्षयसि-
 द्धेनाधिकारः, स चाशेषकर्माशक्षयात् कर्मक्षयसिद्धः, सितध्वांसित्वात् सिद्धः 'सित वर्णवन्धनयोः' इति सितं-वद्धमष्टप्रकारं कर्म

तद्ध्वंसितुं शीलमस्येति सितध्वंसी सिद्धः तस्य केवलज्ञानं सिद्धकेवलज्ञानम् । 'से किं तं' इत्यादि अथ किं तद्भवस्थकेवलज्ञानं? भवस्थकेवलज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—सयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च, इह शुज्यन्त इति योगीः कायादयः, उक्तं च, "कायावाङ्मनःकर्म योगः," (तत्त्वा० ६-१) तत्रौदारिकादिशरीरशुक्तस्यात्मनो वीर्यपरिणतिविशेषः काययोगः, तथादारिकवैक्रियाहारकशरीरव्यापाराहृत्वागद्रव्यसमूहसाञ्जिव्यापारो वागयोगः, तथादारिकवैक्रियाहार-कशरीरव्यापाराहृतमनोद्रव्यसमूहसाञ्जिव्यापारो मनोयोगः, तद्यथा संभवं योगोऽस्य विद्यते इति सयोगी, स-योगी चासौ भवस्थश्च सयोगिभवस्थः, तस्य केवलज्ञानं सयोगिभवस्थकेवलज्ञानं । एवं न योगी अयोगी, स च भवस्थ-श्च अयोगिभवस्थः, तस्य केवलज्ञानं अयोगिभवस्थकेवलज्ञानं शैलेश्यवस्थानात्स्येत्यर्थः । अथ किं तत् सयोगिभवस्थ-केवलज्ञानं ? सयोगिभवस्थकेवलज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-प्रथमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च अप्रथमसमयस-योगिभवस्थकेवलज्ञानं च, तत्र प्रथमसमयस्तत्प्रथमतयोत्पत्तिसमय एव गृह्यते, न प्रथमोऽप्रथमः द्वितीयादयः सर्वे एव शैलेश्यवस्थाप्राप्तेरप्रथमसमय इति । अथेत्यन्यथा प्रतिपाद्यते—चरमसमय इत्यादि, तत्र चरमः सयोगिकालान्त्यसमयः, न चरमोऽचरमः पश्चानुपूर्व्या चरमादारभ्य सर्वे एव आकेवलप्राप्तेरचरमा इति । 'से किं तं' इत्यादि, अत्रापि शैलेश्यवस्थाभाविकेवलज्ञानमवधीकृत्यैवमेव भावनीयम्, अलं विस्तरण । 'से तं' इत्यादि निगमनं तदेतद्भव-स्थकेवलज्ञानम् ॥

मु०—से किं तं सिद्धकेवलनाणं ? सिद्धकेवलनाणं द्विविधं पणन्तं, तं जहा—अणन्तरसिद्धके-

वलनाणं च परंपरसिद्धकेवलनाणं च (सू० २०)

चूर्णिः—से किं तं सिद्धकेवलनाणं इत्यादिद्वयं, तस्य सिद्धकेवलनाणं द्विविदं—अणंतरं, परंपरं तस्य अणंतरं णो समयंतरं पत्तं सिद्धत्वप्रथमसमयवर्तिन इत्यर्थः ॥

वृत्तिः—‘से किं तं’ इत्यादि, अथ किं तत् सिद्धकेवलज्ञानं ? सिद्धकेवलज्ञानं द्विविधं ब्रह्मसं, तद्यथा-अनन्तरसिद्धकेवलज्ञानं च परंपरसिद्धकेवलज्ञानं च । तत्र शैलशयनस्थापर्यन्तवर्तिसमयसमासादितसिद्धत्वस्य तस्मिन्नेव समये यत्केवलज्ञानं तदनन्तरसिद्धकेवलज्ञानं, ततो द्वितीयादिसमयेष्वनन्तामप्यनागताद्वां परंपरसिद्धकेवलज्ञानामिति ॥

से किं तं अणंतरसिद्धकेवलनाणं ? अणंतरसिद्धकेवलनाणं पञ्चरसविदं पणत्तं, तं जहा-
तित्थासिद्धा १ अतित्थासिद्धा २ तित्थयरसिद्धा ३ अतित्थयरसिद्धा ४ समयंबुद्धसिद्धा ५ पत्तेयबुद्ध-
सिद्धा ६ बुद्धबोहियसिद्धा ७ इत्थालिंसासिद्धा ८ पुरिसालिंसासिद्धा ९ नपुंसगासिद्धा १० सल्लिंसासिद्धा
११ अन्नलिंसासिद्धा १२ निहिलिंसासिद्धा १३ एणासिद्धा १४ अणेगासिद्धा १५ से तं अणंतरसिद्ध-
केवलनाणं (सू० २१)

चूर्णिः—ते पंचदशविधाः तित्थासिद्धा इत्या, तित्थासिद्धा इति जे तित्थे सिद्धा ते तित्थासिद्धा, तित्थं च चाउव्वण्णो समण-
संघो पटमगाहधरो वा, भणितं च ‘आरिसे तित्थं भंते तित्थं अरिहादि तित्थं ? गोतमा! अरहा ताव तित्थंकरे, तित्थं पुण

चाडव्यणो समणसंधो ।” तन्मि तित्थकालभावे उप्पणो ततो वा तित्थकालभावातो जे सिद्धा ते तित्थसिद्धा ॥ ६ ॥ अ-
 तित्थं चाडव्यणसंधस्स अभावो तित्थकालभावस्स वा अभावो, तन्मि अतित्थकालभावे अतित्थकालभावतो वा जे सिद्धा
 ते अतित्थसिद्धा, तं च अतित्थं तित्थंतरे तित्थे वा अणुप्पणो जहा मरुदेविसामिणिप्पभित्तयो २। रिसमादयो तित्थकरा, ते
 जम्हा तित्थकरणामकम्मुदयभावे ठिता तित्थकरभावातो वा सिद्धा तम्हा ते तित्थकरसिद्धा ३ । अतित्थकरा सामणकेव-
 लियो गोतमादि, तन्मि अतित्थकरभावे ठिता अतित्थकरभावातो वा सिद्धा अतित्थकरसिद्धा ४ । समयमेव बुद्धा समयंबुद्धा
 समयम्पणा जे वा जाइसरणादिकारणं पडुच्च बुद्धा समयंबुद्धा, स्फुटतरमुच्चये- वाह्यप्रत्ययमन्तरेण ये प्रतिबुद्धास्ते स्वयंबुद्धाः,
 ते य दुविहा- तित्थगरा तित्थगरवतिरिचा वा, इह वहरिचेहिं अधिकारो, किं च समयंबुद्धस्स वारसविहो वि उवही भवति,
 पुन्वाधीतं से सुतं भवति वा ण वा, जति से नत्थि तो लिंगं नियमा गुरुसाणिहे पडिवज्जह मच्छे एव विहरति, अह पुन्वा-
 धीतसुतसंभवो अत्थि तो से लिंगं देवता पयच्छति गुरुसाणिहे वा पडिवज्जति, जह य एवाविहारविहरणजोणो इच्छा वा
 से तो एको चैव विहरति, अणहा मच्छे विहरतीत्यर्थः, एतन्मि भावे ठिता सिद्धा एतातो वा भावातो सिद्धा समयंबुद्ध-
 सिद्धा ५ । पत्तेयबुद्धा पत्तेयं बाह्यं वृषमादिकारणमाभिसमीक्ष्य बुद्धाः अत्येकबुद्धाः, वहिःप्रत्ययं प्राति बुद्धानां च पत्तेयं नियमा
 विहारो जम्हा तम्हा य ते पत्तेयबुद्धा जहा करकंहुमादयो, किं च पत्तेयबुद्धाणं जहण्णण दुविहो उक्कोसेण नवविधो उवही
 नियमा पाउरणवज्जो भवति, किं च पत्तेय बुद्धाणं पुन्वाधीतं सुतं णियमा भवति जहण्णणं एकारसंगा उक्कोसेणं भिण्णदस-
 पुन्वा, लिंगं च से देवता पयच्छति, लिखावज्जितो वा भवति, जतो भणितं-“ रूपं पत्तेयबुद्धा ” इति, एतन्मि भावे ए-

तातो वा सिद्धा पत्तयबुद्धसिद्धा ६। बुद्धबोधिता जे सतं बुद्धेहिं तित्थकरादिएहिं बोहिता पत्तयबुद्धेहिं वा कविलादिएहिं बोधि-
 ता ते बुद्धबोधिता, अहवा बुद्धबोधिएहिं बोधिता बुद्धबोधिता, एवं सुहम्मादिएहिं जंबुणामादयो भवंति, अहवा बुद्ध इति
 प्रातिबुद्धाः तेहिं प्रातिबोधिता बुद्धबोधिताः प्रभवादिभिराचार्यैः एतन्भावे ठिता एतातो वा सिद्धा बुद्धबोधितासिद्धा ७। सलि-
 गासिद्धा दव्वालिंगं प्राति रजोहरणसुहपोत्तिपडिगाहधारणं सालिंगं, एतामिम दव्वालिंगे ठिता एतातो वा सिद्धा सालिंगासिद्धा
 ८ । अणालिंगासिद्धा तावसपरिव्वायगादिवक्कलकासायमादिदव्वालिंगाठितां सिद्धा अणालिंगासिद्धा ९। गिहिलिंगेऽपि
 केसादिअलंकरणादिए दव्वालिंगे ठिता सिद्धा गिहिलिंगासिद्धा १० । इत्थालिंगं ति इत्थीए लिंगं इत्थालिंगं, इत्थीए
 उवलक्खणं ति वुत्तं भवति, तं तिविहं वेदो सरिरनिव्वत्ती णेवत्थं च, इह सरिरनिव्वत्तीए आधिकारो, ण वेदणेवत्थेहिं,
 तत्थ वेदे कारणं जम्हा खीणवेदो जहण्णं अंतो सुहुत्तातो उक्कोसेण देस्सणपुव्वकोडीतो सिञ्जाति, णेवत्थस्स य आणिय-
 तत्तणतो, तम्हा ण तेहिं अहिकारो, सररीराकारणिव्वत्ती पुण णियमा वेदुदयातो णामकम्मुदयाओ य भवति, तमिम सररीर-
 निव्वत्तिलिंगे ठिता सिद्धा तातो वा सिद्धा इत्थालिंगासिद्धा ११ । एवं पुरिसणपुंसकालिंगा वि भाणितव्वां १२-१३ ।
 एकसिद्धत्ति एक्कमिम समए एक्को चेव सिद्धो १४ । अणेगसिद्धत्ति एक्कमिम समए अणेगे सिद्धा दुगादि जाव अट्टमतं ति,
 भाणितं च-वत्तीसा अड्याला, सट्टी वावत्तरी य बोधव्वा । चुलसीति छण्णउती, दुरहित अट्टत्तरमतं च ॥ १ ॥ १५ ।
 चोदक आह-णणु एते पण्णरसभेदा वि भेदठिताअण्णोणनिरवेक्खा ण भवंति कहं पण्णरसभेदत्ति पण्णत्ता ? आचार्य
 आह- णणु तित्थातित्थपुरिसविभागुप्पण्णणुप्पण्णकालभेदतो वा दो भेदां परोप्परविरुद्धा, तथा तित्थगरणामकम्मुदयातो

अभावतो य दो भेदा परोऽपरविरुद्धा, तथा लिगादिषा दन्वलिगपडिषात्तिभेदा परोऽपरविरुद्धा, तथा मोहुत्तरपगडिवेदभेदोदयतो स्थितिमादिसरीरलिगणिव्वत्ती परोऽपरविरुद्धा, एगणोगाऽदि एककालसहचारिताचरितचणतो भिण्णा सयंबुद्धादयोऽवि णाणावरणक्खओवसमाविसेसपडिवोधविसेसत्तणतो प्रतिविसिद्धा, एवं तित्थादियाण अणोणलक्खणसभावोठिताणं पंचदस भेदा पण्णात्ता, किंच जहा मतिणायो आदियाण चरिमपज्जवसाणाणं अणोणायुवेक्खंतान्णऽवि भेदो इहं पि जइ तथा तो को दोसो ? किंच नाणणयाभिप्यायत्तणतो सुत्तस्स य अणोणमपज्जायत्तणतो अभिधाणभेदत्तणतो य पंचदसभेदकरणं ति ण दोसो ॥

शुद्धिः— ' से किं तं ' इत्यादि प्रश्नसूत्रस्य निर्वचनम्, अनन्तरसिद्धकेवलज्ञानं पञ्चदशविधं प्रज्ञप्तं, सिद्धानामेवानन्तरभवगतोपाधिभेदेन पञ्चदशभेदभिन्नत्वात्, पञ्चदशभेदभिन्नतामेव दर्शयन्नाह तद्यथा-तीर्थसिद्धा इत्यादि, तत्र येनेह जीवा जन्मजरामरणसलिलं प्रिथ्यादर्शानाविरतिगंभीरं विचित्रदुःखगणकरिमकरं रागद्वेषपवनप्रक्षोभितमनन्तसंसारसागरं तरन्ति तर्तीर्थमिति, तच्च यथावस्थितसकलजीवाजीवादिपदार्थप्ररूपकमत्यन्तानवधान्याविज्ञातचरणकरणक्रियाधारमचिन्त्यशक्तिसमान्विताविसंवाद्युडुपकल्पं चतुस्त्रिंशदतिशयसमान्वितपरमगुरुप्रणीतं प्रवचनम्, एतच्च संघः प्रथमगणधरो वा, तथा चोक्तम्- "तित्थं भंते तित्थं तित्थकरे तित्थं ? गोयमा ! अरिहा ताव नियमा तित्थंकरे, तित्थं पुणे चाडवन्नो समणसंघो पटमणहरो वा" इत्यादि, ततश्च तस्मिन्नुत्पन्ने ये सिद्धास्ते तीर्थसिद्धाः १। अतीर्थसिद्धास्तीर्थान्तरसिद्धा इत्यर्थः, श्रूयते च- "जिणंतरे साहुवुच्छेओ त्ति" तत्रापि जातिस्मरणादिनाऽत्राप्तापवर्णमार्गाः सिध्यन्ति एव, मरुदेवीप्रभृतयो वाऽतीर्थ-

सिद्धाः, तदा तीर्थस्थानुत्पन्नत्वात् २ । तीर्थकरसिद्धास्तीर्थकरा एव ३ । अतीर्थकरसिद्धा अन्ये सामान्यकेवलिनः ४ । स्वयं
बुद्धाः सन्तो ये सिद्धास्ते स्वयंबुद्धसिद्धाः ५ । प्रत्येकबुद्धाः सन्तो ये सिद्धास्ते प्रत्येकबुद्धसिद्धाः इति ६ । अथ स्वयंबुद्ध-
प्रत्येकबुद्धयोः क्रः प्रतिविशेषः इति ? उच्यते- बोध्युपधिश्रुतालिंगकृतो विशेषः, तथाहि- स्वयंबुद्धा बाह्यप्रत्ययमन्तरेणैव
बुध्यन्ते, प्रत्येकबुद्धास्तु न तद्विरहेण, श्रूयते च बाह्यवृषभादिप्रत्ययसापेक्षा करकण्डवादीनां प्रत्येकबुद्धानां बोधिरिति ।
उपधिसु स्वयंबुद्धानां द्वादशविधः पात्रादिः, प्रत्येकबुद्धानां तु नवविधः प्रावरणवर्जः । स्वयंबुद्धानां पूर्वाधीतश्रुतेऽनियमः,
प्रत्येकबुद्धानां तु नियमतो भवत्येव । लिंगप्रतिपात्तिः स्वयंबुद्धानामाचार्यसन्निधावपि भवति, प्रत्येकबुद्धानां तु देवता
प्रयच्छति इत्यलं विस्तरेण । बुद्धबोधितसिद्धाः बुद्धा-आचार्यास्तैर्बोधिताः सन्तो ये सिद्धास्त इह गृह्यन्ते ७ । एते च सर्वेऽपि
केचित्स्त्रीलिंगसिद्धाः ८ । केचित्पुंल्लिंगसिद्धाः ९ । केचिन्नपुंसकलिंगसिद्धाः इति १० । आह-तीर्थकरा अपि स्त्रीलिंगसिद्धा
भवन्ति ? भवन्तीत्याह, यत उक्तं-सिद्धप्राभृते-“सर्व्वत्थोवा तित्थगारिसिद्धा, तित्थगारितित्थे णो तित्थसिद्धा संखेज्जगुणा,
तित्थगारि तित्थे णो तित्थगारिसिद्धाओ संखेज्जगुणाओ, तित्थगारि तित्थे णो तित्थगारिसिद्धा संखेज्जगुणा ” इति । न तु
नपुंसकलिंगः, प्रत्येकबुद्धास्तु पुंल्लिङ्गा एव । स्वलिङ्गसिद्धा द्रव्यालिंगं प्रतित्य रजोहरणगोच्छकधारिणः ११ । अन्यलिंग-
सिद्धाः परित्राजकादिलिङ्गे सिद्धाः १२ । गृहिलिंगसिद्धा मरुदेवीप्रभृतयः १३ । एकसिद्धा इति एकस्मिन् समये एक
एव सिद्धः १४ ॥ अणेगसिद्धा इति एकस्मिन् यावददृशतं सिद्धं, यत उक्तम्-“ वत्तीसा अडयाला सट्ठी वावचरी य
वोद्धव्वा । चुलसीती छन्नउद्दं, दुरहिय अट्टुत्तरसयं च ॥ १ ॥ ” १५ । अत्राह चोदकः—ननु सर्व एवैते भेदास्तीर्थसिद्धा-

तीर्थसिद्धभेददधान्तर्भावितः, तथाहि-तीर्थसिद्धा एव तीर्थकरसिद्धाः अतीर्थकरसिद्धा अपि तीर्थसिद्धा वा स्थुरतीर्थसिद्धा वेत्येवं शेषेष्वपि भावनीयमित्यतः किमेशिरिति ? अत्रोच्यते--अन्तर्भावो सत्यपि पूर्वभेददधादेवोत्तरोत्तरभेदाप्रतिपत्तेः अज्ञातज्ञापनार्थं च भेदाभिधानामिति । से तमित्यादि निर्गमनम् ॥

से किं तं परंपरसिद्धा केवलनाणं ? परंपरसिद्धकेवलनाणं अणगविहं पणत्तं, तं जहा--अपद-मसमयासिद्धा दुसमयासिद्धा तिसमयासिद्धा चउसमयासिद्धा जाव दुससमयासिद्धा संखिज्जसमयासिद्धा असं-खिज्जसमयासिद्धा अणंतसमयासिद्धा, से तं परंपरसिद्धकेवलनाणं । से तं सिद्धकेवलनाणं ॥ तं समा-सओ चउविहं पणत्तं, तं जहा--द्व्वओ खित्तओ कालओ भावओ । तत्थ द्व्वओ णं केवलनाणी सव्वद्व्वाहं जाणइ पासइ, खित्तओ णं केवलनाणी सव्वं खित्तं जाणइ पासइ, कालओ णं केवल-नाणी सव्वं कालं जाणइ पासइ, भावओ णं केवलनाणी सव्वे भवे जाणइ पासइ । “अह सव्वद्व्व-परिणामभावविण्णसिकारणमणत्तं । सासयमप्यड्ढिवाहं एणविहं केवलं नाणं ” ॥ ५८ ॥ (सू०२२)

चूर्णिः--इदार्णिं तं चेव सिद्धकेवलनाणं समयभेदतो अणगथा विसोसिज्जति--पदमसमयासिद्धस्स जो वितियसमयो तंमि सिद्धो सो परो, तस्स वि य अण्णो, एवं परंपरसिद्धकेवलनाणं भाणितव्वं, तं च अपदसमय इत्यादि, नास्य प्रथमः समथो विद्यत इत्यप्रथमः द्वितीयसमयासिद्ध इत्यर्थः । स च परंपरसिद्धविसेसणस्स प्रथमः, तस्स परतो वितियादि समया भाणितव्वा ॥

तं सत्त्वं पि चउच्चिहं दन्वादिद्यं, सत्त्वदत्त्वं ति धम्माधम्मागासादयो तेहिंतो जीवदन्वा अणंतगुणा, तेहिंतोऽपि पुग्गलदन्वा
 अणंतगुणा, एते सत्त्वं सरुवतो जाणति, खेत्तं पि लोगालोगभेदभिण्णमणंतं सरुवओ जाणति, कालं पि समयावालियादिद्यं
 तीयमणानंतं सत्त्वद्धं वा सरुवतो सत्त्वं जाणति, भावाऽपि दुविहा, जीवभावा अजीवभावा य, तत्थ जीवभावा कम्ममु-
 दयसतत्परिणामितलक्खणा गतिकसायादिया कम्मदयलक्खणा अणेगविधा । उवसमखयखयोवसमजीवसतत्तलक्खणा
 अणेगविहा, परिणामिता य जीवधन्वाधन्वादिद्या, अजीवाऽमुत्तदन्वेसु धम्माधम्मागासगतिठितिववाहालक्खणा
 अशुलहुगा य अणंता, पुग्गलदन्वा य सुहुमवादारविस्ससापरिणता अडिभदधणुमादिया अणेगविहा, परमाणुहुअणुगादीणि
 य वण्णादिपज्जवा एगादिद्या अणंता, एते दन्वादिद्या सत्त्वे सत्त्वधा सत्त्वत्थ सत्त्वकालं उवउत्तो सागाराणागारलक्खणेहिं
 णाणदंसणेहिं जाणति पासति य । एत्थ केवलणाणदंसणोवयोणेहिं बहुधा समयसन्भावं आयबुद्धीए पकर्पेता इमं भणंति-
 “केयी भणंति जुगवं, जाणइ पासति य केवली नियथा । अण्णे एगंतरियं, इच्छंति सुतोवदेसेणं ॥ १ ॥ अण्णे ण केव वीसुं,
 दंसणापिच्छंति जिणवरिदस्स । जं चिय केवलनाणं, तं चिय से दंसणं वेति ॥ २ ॥” तत्थ जे ते भणंति जुगवं जाणति
 पासति य ते इमं उववात्तं उवात्तिसंति—“जं केवलदं सादी, अपज्जवसिताइं दोऽपि भणित्ताइं । तो वेति केइ जुगवं, जाणति
 पासति य सत्त्वणू ॥ ३ ॥” किंच “इहराऽऽईनिहणत्तं, मिच्छावरणक्खयो चि व जिणस्स । इतरंतरावरणया, अहवा निकार-
 णावरणं ॥ ४ ॥ तह य असत्त्वणुत्तं, असत्त्वदरिसित्तणप्पसंगो य । एगंतरोवयोगे, जिणस्स दोसा बहुविहां य ॥ ५ ॥” एवं
 परेण बहुधा भणिते आगमवादी उत्तरं इमं आह- “मणइ भिन्नमुहुत्तो- वयोगकालेऽपि तो तिनानिस्स । मिच्छा आहदी

सागरोवमाहं खयोवसमो ॥ ६ ॥” जहा ह्युत्पत्त्यस्य मातिसुताविधिणाणसु अंतमुह्यत्कालोवयोगसंभवे उवयोगाणुवयोगेण य
 छावद्विसागरो से ठितिकालो दिद्वो तथा जति जिणस्स णाणदंसणा सादिअपज्जवसाणा उवयोगाणुवयोगेण भवंति तो को
 दोसो? जइ एतं ते णाणुमतं तो इमं ते कहं अणुमतं भविस्सइ? “अह णवि एवं तो सुण, जहेव खणिंतराइओ अरहा । संतेऽवि
 अंतराय-क्खयमि पंचप्यगारमि ॥ ७ ॥ सततं ण देइ लभइ व, भुंजइ उवभुंजइ व सव्वण्णु । कज्जमि देइ लभइ व, भुंजइ
 व तहेव इहयं पि ॥ ८ ॥” किंच- “दितस्स लभंतस्स व, भुंजंतस्स व जिणस्स एस गुणो । खणिंतराययत्ते, जं से विभवं न
 संभवति ॥ ९ ॥ उवउत्तस्सेमेव य, नाणमि व दंसणमि व जिणस्स । खणिावरणगुणोऽयं, जं कसिणं सुणइ पासइ वा
 ॥ १० ॥” पुणो पर आह---“पासंतोऽवि ण जाणइ, जाणं व ण पासती जति जिणिंदो । एवं ण कदाइवि सो, सव्वण्णु
 सव्वदरिसी य ॥ ११ ॥ उत्तरं आचार्य आह- “जुगवमजाणंतोऽवि इ, चउहिं वि नाणेहिं जह चतुण्णाणि । भणइ तहेव
 अरहा, सव्वण्णु सव्वदरिसी य ॥ १२ ॥” पर एवाह- “तुल्ले उभयावरण-क्खयमि पुवं-समुंभवो कस्स । दुविधुवयोगाभावे
 जिणस्स जुगवं ति चोदति ॥ १३ ॥” उत्तरमाचार्य आह- “भणति ण एस नियमो, जुगवुप्यणेण जुगवमेवेह । होयवं
 उवयोगेण, एत्थ सुण ताव दिद्वंतं ॥ १४ ॥ जह जुगवुप्यत्तीएऽवि, सुत्ते सम्मत्तमइसुयाइणं । णत्थ जुगवोवयोगो, सव्वेसु
 तहेव केवलिणो ॥ १५ ॥” किंच- “भणितं पि य पणत्ती-पणवपादीसु जह जिणो समयं । जं जाणती ण पासति, तं अणु-
 रत्तणप्यभादीणि ॥ १६ ॥” जे भणति केवलणाणदंसणाण एगत्तं, ते इमं हेतुज्जत्तिं भणति- “जह किर खणिावरणे, देसण्णा-
 णाण संभवो ण जिणे । उभयावरणातीते, तह केवलदंसणस्सावि ॥ १७ ॥” एस ते हेतुज्जत्तिं जहा अत्थसाधुणं ण संसदइ,

तहा उत्तरं हेतुञ्चीए चैव भण्णति-‘देसण्णाणोवरमे, जह केवलण्णाणसंभवो भणितो । देसदंसणविगमे, तह केवलदंसणं होतु ॥ १८ ॥ अह देसनाणदंसण-विगमे तव केवलं मतं नाणं । न मतं केवलदंसणमिच्छामेत्तं णणु तवेदं ॥ १९ ॥’ किंच भण्णति जहोहिण्णाणि, जाणाति पासति य भासितं सुत्ते । ण य णाम ओहिदंसण-नाणेत्तं तह इमं पि ॥ २० ॥’ एवं पराभिप्याये पडिसिद्धे एगतरोवयोगता सिद्धा तहविमं भण्णति- ‘जह पासइ तहा पासउ, पासति जेणवदंसणं तं से । जाणइ जेणं अरिहा, तं से णाणं ति वेतव्वं ॥ २१ ॥’ किंच सिद्धाधिकारे एगतरोवयोगदंसिणा इमा कुडा गाहा-‘नाणम्मि दंस-णम्मि य एत्तो एगयरयम्मि उवउत्ता । सव्वस्स केवलस्सा, जुगवं दो णत्थि उवयोगा ॥ २२ ॥’ किंच भगवतीए- ‘उव-योगो एगतरो पणुवीसतिमे सए सिणायस्स । भणितो विगडत्थो च्चिय छुट्ठइसे विसेसेणं ॥ २३ ॥’ किं च-‘कस्स व णाणुमतमिणं, जिणस्स जति होज्ज दोज्जि उवयोगा । णूणं ण होति जुगवं, जतो णिसिद्धा सुत्ते बहुसो ॥ २४ ॥’ अह सव्वदव्व’ गाहा— (कंठा)

वृत्ति—‘से किं तं परंपर’ इत्यादि, न प्रथमसमयासिद्धा अप्रथमसमयासिद्धाः परंपरसिद्धविशेषणं प्रथमसमयवार्तिनः सिद्धत्वसयाद्द्वितीयसमयवार्तिन इत्यर्थः, त्रयादिषु तु द्विसमयासिद्धादयः प्रोच्यन्ते, यद्वा सामान्येनाप्रथमसमयासिद्धा अभिधानविशेषतो द्विसमयादिसिद्धाभिधानमिति । शेषं प्रकटार्थं यावत् ‘तं समासञ्चो’ इत्यादि, तदिति सामान्येन केवलज्ञानमभिगृह्यते, द्रव्यतः केवलज्ञानी सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि सक्षाज्जानाति पश्यति, क्षेत्रतः केवलज्ञानी सर्वं क्षेत्रं लोकालोकभेदभिन्नं साक्षाज्जानाति पश्यति, इह च धर्मास्तिकायादिसर्वद्रव्यग्रहणे सत्यप्याकाशास्तिकायस्य क्षेत्रत्वेन

रूढत्वाद्भेदेनोपन्यासः, कालतः केवलज्ञानी सर्वं कालमतीतानागतवर्तमानभेदभिन्नं साक्षाज्जानाति पश्यति, भावतः केवल-
ज्ञानी सर्वान् जीवाजीवगतान् भावान् गतिकषयाशुलघुलक्षणादीन् साक्षाज्जानाति पश्यति । इह च केवलज्ञानदर्शनोपयोग-
चिन्तायां क्रमोपयोगादौ क्षरीणामनेकविधा विप्रतिपत्तिः, अतः संक्षेपतो विनेयजनाद्यग्रहाय तत्प्रदर्शनं क्रियत इति, तत्र-
‘केयी भणति जुगवं, जाणइ पासइ य केवली णियमा । अन्ने एरांतरियं, इच्छंति सुओवएसेणं ॥ १ ॥ अन्ने ण केव वीसुं,
दंसणमिच्छंति जिणवरिदस्स । जं चिय केवलनाणं, तं चिय से दंसणं विंति ॥ २ ॥’ गाथाद्वयम्, अस्य व्याख्या- केचन
सिद्धसेनाचार्यादयः भणन्ति, किं ? युगपत्- एकस्मिन्नेव काले जानाति पश्यति च, कः ? केवली, न त्वन्यः, ‘नियमात्’
नियमेन । अन्ये जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणप्रभृतयः एकान्तरितं जानाति पश्यति चेत्येवमिच्छन्ति श्रुतोपदेशेन-यथाश्रुतागमा-
नुसारेणेत्यर्थः । अन्ये तु वृद्धाचार्याः ‘न’ नैव विष्वक्-पृथक् दर्शनमिच्छन्ति जिनवरेन्द्रस्य-केवलिनः इत्यर्थः, किं तर्हि ?
यदेव केवलज्ञानं तदेव ‘से’तस्य केवलिनो दर्शनं भ्रुवते क्षीणावरणस्य देशज्ञानाभाववत्केवलदर्शनाभावादिति भावना । अयं
गाथाद्वयार्थः । साम्प्रतं युगपदुपयोगवादिमतप्रदर्शनायाह- “जं केवलइ सादी, अपज्जवासियाइ दोजवि भणियाइं । ता विंति
केइ जुगवं, जाणइ पासइ य सव्वन्नु ॥ ३ ॥” यस्मात् केवलज्ञानदर्शने साध्यपर्यवसिते द्वे अपि भणिते ततः भ्रुवते केचन
सिद्धसेनाचार्यादयः, किं ? ‘युगपत्’ एकस्मिन् काले जानाति पश्यति च, कः ? सर्वज्ञ इति गाथार्थः । ‘इहरादीणिषणत्तं,
मिच्छावरणकखयो चि व जिणस्स । इथेतरावरणता, अहवा निकारणावरणं ॥ ४ ॥’ इतरथा’ अन्यथा आदिनिधनत्वं-
सादिपर्यवसानत्वं’ केवलज्ञानदर्शनयोस्त्पच्यन्तरमेव केवलज्ञानोपयोगकाले केवलदर्शनाभावात्, एवं केवलदर्शनोपयोगकालेऽपि

केवलज्ञानाभावात् । तथा मिथ्याऽऽन्नक्षणक्षय इति वा जिनस्य, न ह्यपनीतावरणौ द्वौ प्रदीपौ कर्मण प्रकार्यं प्रकाशयत इत्य-
 भिप्रायः । तथेतरेतरावरणता स्वावरणे क्षीणेऽप्यन्यतमभावेऽन्यतमाभावादिति भावना । अथवा 'नित्कारणावरणं' इति
 अकारणमेव अन्यतरोपयोगकालेऽन्यतरस्यावरणं, तथा च सति सर्वदैव भावाभावप्रसंगः, तथा चोक्तम्- 'नित्यं सत्त्वमसत्त्वं
 वा, हेतोरन्यात्पक्षणात् । अपेक्षतो हि भावानां, कादाचित्कत्वसंभवः ॥१॥' इति गाथार्थः । तह य असव्वन्नुत्तं, असव्व-
 दरिसणत्पसंगो य । एतंतरोवयोगे, जिणस्य दोसा बहुविहा य ॥ ५ ॥" व्याख्या-तथा- च सति असर्वज्ञत्वम् असर्वदार्शित्व-
 प्रसंगश्च पाक्षिकं वाऽसर्वज्ञत्वं यदा सर्वज्ञो न तदा सर्वदर्शी दर्शनोपयोगाभावात्, एवं यदा सर्वदर्शी न तदा सर्वज्ञः ज्ञानो-
 पयोगाभावात्, एवमेकान्तरोपयोगेऽभ्युपगम्यमाने सति 'जिनस्य' केवलिनः दोषा बहुविधा इति गाथार्थः । एवं परेणोक्ते
 सति आजमवाद्याह- 'मणति भिन्नसुहृत्तोवयोगकालेऽपि तो तिनाणिरस्स । भिच्छा छावट्ठी सागरोवमाइं खओवससो ॥ ६ ॥'
 व्याख्या-यदुक्तमितरथाऽऽदिनिधनत्वमिति तदस्यदिति दर्शयति- उपयोगानुपयोगकालापेक्षयैव साध्यपर्यवसितत्वात्केवलज्ञान-
 दर्शनयोरित्यभिप्रायः, न चानार्धमिदं, कथं ? मण्यते- अन्यथा हि भिन्नसुहृत्तोपयोगकालेऽपि मत्यादीनां तत्तस्त्रिज्ञानिनः
 मिथ्या पञ्चदृष्टिगरोपमाणि क्षयोपशमः, प्रातिपादितश्च सत्रे, न च युगपदेव मत्याह्युपयोगः, एवं क्षायिकोपयोगोऽपि भविष्यति
 जीवरथाभाव्यादिति गाथाभिप्रायः । न च क्षयकार्येण अत्रयमनन्तरमेव भवितव्यमिति दर्शयन्नाह- 'अह नवि एवं ता सुण
 जहेव खीणंतरायओ अरहा । संतेऽपि अंतराय-बल्लयान्मि पंचप्पगारम्मि ॥ ७ ॥ सततं न देति लहति व, भुंजति उव भुंजई
 व सव्वणू । कज्जम्मि देवि लभति व, भुंजति व तहेव इहई पि ॥ ८ ॥' किंच- 'दितस्स-लमंतस्स य, भुजंतस्स व जिणस्स

एस गुणो । स्वीणंतराययत्ते, जंसे विषयं न संभवइ ॥ उवउत्तरसेमेव थ, नाणस्मि व दंसणस्मि व जिणस्स । स्वीणावरणगुणोऽयं
जं कसिणं सुणइ पासइ अ ॥ १० ॥ पासंतोऽवि न जाणइ, जाणं व न पासई, जइ जिणिंदो । एवं न कथाइ वि सो, सव्व-
णू सव्वदरिसी य ॥ ११ ॥ 'व्याख्या- परयत्तापि न जानाति, जानन् वा न परयति यदि जिनेन्द्रः, एवं न कदाचिदप्यसौ
सर्वज्ञः सर्वदर्शी वा युगपदन्यतरोपयोगकालेऽन्यतरोपयोगाभावात् इति गाथार्थः । सिद्धान्तवाद्याह- 'जुगवमजाणंतोऽवि हु,
चउहि वि नाणेहि जह व चउनाणी । भन्नइ तहेव अरहा, सव्वन्नू सव्वदरिसी य ॥ १२ ॥' इयं तु निगदसिद्धा एव, नवरं
क्षायिकभावमाश्रित्येति गाथार्थः । पुनरप्याह तुल्ले उभयावरण-कस्ययस्मि पुवं समुब्भवो कस्स । दुविहुवयोगाभावे, जिणस्स
जुगवं ति चोएइ ॥ १३ ॥ व्याख्या-तुल्ये उभयावरणक्षये-केवलज्ञानदर्शनावरणक्षये पूर्वतरं-प्रथमतस्सुद्धव-उत्पादः कस्य ?
यदि ज्ञानस्य स किंतिवन्धनः ? इति वाच्यं, तदावरणक्षयनिबन्धन इति चेत् दर्शनेऽपि तुल्य इति तस्याप्युद्धव-
प्रसंगः, एवं दर्शनेऽपि वाच्यम्, अतः स्वावरणक्षयेऽपि दर्शनाभाववत् ज्ञानस्याप्यभावप्रसंगः विपर्ययो वा, एवंविधोपयोगा-
भावे जिनस्य युगपदिति चोदयत्ययं गाथार्थः । अत्र सिद्धान्तवाद्याह- 'भन्नति ण एस नियमो, जुगवुप्पण्णण जुगवमेवेह ।
होयव्वं उवयोगेण, एत्थ सुण ताव दिद्धतं ॥ १४ ॥ जइ जुगवुप्पत्तीएऽवि, सुत्ते सम्मतमइसुयाईणं । नत्थि जुगवोवओगो,
सव्वेसु तहेव केवलिणो ॥ १५ ॥ भणिधं चिय पणत्ती-पणवणार्हिसु जइ जिणो समयं । जं जाणइ न वि पासइ, तं अणुरय-
णप्पभादीणं ॥ १६ ॥' इदं गाथात्रयमपि प्रकटार्थम् । अधुना ये केवलज्ञानदर्शनाभेदवादिनस्तन्मतमुपन्यस्यन्नाह- 'जइ किर
स्वीणावरणे, देसत्ताणाण संभवो न जिणे । उभयावरणातीते, तह केवलदंसणस्सा वि ॥ १७ ॥' निगदसिद्धा । सिद्धान्त-

वाद्याह- 'देसन्नाणोवरमे, जह केवलणाणसंभवो भणिओ । देसदंसणविगमे, तह केवलदंसणं होऊ ॥ १८ ॥ अह देसणाण-
 दंसण- विगमे तव केवलं मयं नाणं । ण मतं केवलदंसण- मिच्छामित्तं नणु तवेदं ॥ १९ ॥ भअह जह ओहिनाणि, जाणह
 पासह य भासियं सुत्ते । ण य णाम ओहिदंसण-णाणेगत्तं तह इमं पि ॥ २० ॥ जह पासह तह पासतु, पाअह जेणेह
 दंसणं तं से । जाणह जेणं अरिहा, तं से णाणं ति वेतव्वं ॥ २१ ॥' स्वपक्षसमर्थनायैव सिद्धान्तवाद्याह- 'नाणमिदं सणाभि-
 य, एत्तो एगतस्यमि उवउत्तो । सव्वस्स केवलिस्सा, जुगवं दो णत्थि उवओगा ॥ २२ ॥ उवओगो एअपरौ, पणुविसि-
 तिमे सत्ते सिणायस्स । भणिओ विअडत्थो च्चिय छुट्ठहसे विसेसेणं ॥ २३ ॥' गाथाद्वयमपि निरादरिद्धं, नवरं भगवत्यां
 पंचविंशतितमे श्रुतेऽधिकारोपलक्षिते 'सिणायस्स ति' स्नातकस्य केवलिनः सिद्धान्तवाद्येवानुद्धतत्वामागममर्कितं च परां
 संख्यापयन्नाह- 'कस्स व नाणुमतमिणं, जिणस्स जदि होज्ज दोऽवि उवओगा । णूणं ण होति जुगवं, जेण णिसिद्धा सुत्ते
 बहुसो ॥ २४ ॥ निगदसिद्धैवेत्यलं प्रसेनेन । प्रकृतं प्रस्तुमः- 'अह' गाहा- इह मनःपर्यायज्ञानानन्तरं अत्रक्रमोद्देशतः शुद्धि-
 लाभतश्च प्राक्केवलज्ञानमुक्तं तदुपन्यस्यते इत्यतस्तदर्थोऽयमथशब्दः, उक्तं च- 'अथशब्दः प्राक्रियाप्रश्नानन्तर्यमंगलोपन्यास-
 प्रतिवचनसमुच्चयेषु' । सर्वाणि च तानि द्रव्याणि च सर्वद्रव्याणि जीवाजीवलक्षणाणि, तेषां परिणामाः प्रयोगविसृष्टौभ-
 याख्या उत्पादादयः सर्वद्रव्यपरिणामाः, तेषां भावः- सत्ता स्वलक्षणमित्यनर्थान्तरं, तस्य विशेषण ज्ञापनं विज्ञप्तिर्विज्ञानं वा
 विज्ञप्तिः तत्र भेदोपचारात्तस्या विज्ञप्तेः- परिच्छित्तेः कारणं सर्वद्रव्यपरिणामभावाविज्ञासिकारणं, अथवा विज्ञप्तिरेव कारणं
 विज्ञासिकारणम्, अत एव सकलक्षेत्रकालविषयं तत्क्षेत्रादीनामपि द्रव्यत्वात्, तच्च ज्ञेयानन्तत्त्वादनन्तं । शश्वद्भावाच्छाश्वतं

सदोपयोगादिति भावार्थः । प्रतिपत्तनशीलं प्रतिपाति, न प्रतिपाति अप्रतिपाति सदाऽवस्थितामित्यर्थः । आह- यच्छाश्वतं तदप्रतिपात्येवातः किं विशेषणेनेति ? उच्यते- मा भूद्यावद्भवति तावच्छाश्वतमनवरतमेव भवतीति प्रतिपत्तिर्न पुनरवध्यादिव-दन्यथेत्यतो विशेषणमित्यनवरतं भवति सर्वकालं चेति, अथवैकपदव्यभिचारेऽपि विशेषणविशेष्यभावो भवतीति ज्ञापनार्थः, तथाहि- शाश्वतमप्रतिपात्येव, अप्रतिपाति तु शाश्वतमशाश्वतं वा अप्रतिपात्यवधेरप्यशाश्वतत्वादिति । एकविधम्-एकप्रकारम् आवरणाभावात्, क्षयस्यैकरूपत्वात्केवलं मत्यादितिरपेक्षं केवलं च तत् ज्ञानं चेति गाथार्थः ॥

इह तीर्थकृत् समुपजातकेवलः सत्त्वाद्युग्रहार्थं देशानां करोति तीर्थकरनामकर्मोदयाच्चतश्च ध्वनेर्द्रव्यश्रुतरूपत्वात्तस्य च भावश्रुतपूर्वकत्वाच्छ्रुतज्ञानसंभवादानिष्टापत्तिरिति मा भून्मतिमोहोऽव्युत्पन्नबुद्धीनामित्यतस्त्वद्विनिवृत्त्यर्थमाह—

केवलनाणेणऽस्थे, नाडं जे तस्थ पणवणजोणे । ते भासइ तित्थयो, वहजोण सुअं हवइ सेसं ॥ ५१ ॥ सेतं केवलनाणं । सेतं पञ्चकस्वनाणं ॥ (सू० २३)

चूर्णिः—‘केवलनाण’ गाहा- एताओ जहा पेठियाए, सेसं कंठ ॥ इदार्णि कमागतं बहुवत्तव्वं परोक्खं भणति—
वृत्ति—‘केवल’ गाहा । व्याख्या- इह तीर्थकरः केवलज्ञानेनार्थान् धर्मास्तिक्कायादीन्पूर्तार्त्तानामिलाप्यानाभिलाप्यान् ज्ञात्वा-विनाशित्य केवलज्ञानेनैव ज्ञात्वा, न तु श्रुतज्ञानेन, तस्य क्षायोपशामिकत्वात्केवलिनश्च तद्भावात् सर्वशुद्धौ देशशुद्धयभावादित्यर्थः, तत्र-तेषामर्थानां मध्ये प्रज्ञापनं प्रज्ञापना, तस्या योग्याः प्रज्ञापनायोग्याः, तान् भाषते-तानेव वक्ति नेतरानिति प्रज्ञापनीयानिति । न सर्वानेव भाषतेऽनन्तत्वात् आयुषः परिमितत्वात्, किं तर्हि ? योग्यान्नेव गृहीतृशक्त्यपेक्षया

यो हि यावत्तां योग्य इति, तत्र केवलज्ञानोपलब्धार्थाभिधायकः शब्दराशिः प्रोच्यमानस्तस्य भगवतो वाग्योग एव भवति, न श्रुतं, नामकमोदयनिबन्धनत्वात्, श्रुतस्य च क्षायोपशामिकत्वात्, स च श्रुतं भवति शेषं, शेषाभित्यप्रधानम्, एतदुक्तं भवति-श्रोतॄणां श्रुतग्रन्थानुसारिभावश्रुतनिबन्धनत्वाच्छेषमप्रधानं द्रव्यश्रुतमित्यर्थः अन्ये त्वेवं पठन्ति- 'वहजोगं सुयं हवह तसि' स वाग्योगः श्रुतं भवति तेषां श्रोतॄणां भावश्रुतकारणत्वादित्यभिप्रायः । अथवा वाग्योगः श्रुतं द्रव्यश्रुतमेवेति गार्थार्थः ॥ से तमित्यादि निगमनं तदेतत्केवलज्ञानम् । तदेतत्प्रत्यक्षम् ॥

एवं प्रत्यक्षे प्रतिपादिते सति परोक्षस्वरूपमनवगच्छन्नाह-चोदकः---

से किं तं परस्वनाणं ? परस्वनाणं दुविहं पन्नतं, तं जहा-आभिणिबोहियनाणपरोक्खं च सुअनाणपरोक्खं च जत्थ आभिणिबोहियनाणं तत्थ सुयनाणं, जत्थ सुयनाणं तत्थाभिणिबोहियनाणं, दोऽवि एयाइं अणमणमणुगायाइं, तहवि पुण इत्थ आयरिया नाणत्तं पणवयंति-आभिनिबुद्धइ ति आभिणिबोहिअनाणं, सुणइ ति सुयं, महपुवं जेण सुअं न महं सुअपुविआ (सू० २४)

वृष्णिः-अक्खा इंदियमणा परा तेसु जं णाणं तं परोक्खं, मातिश्रुते परोक्षम् आत्मनः परनिमित्तत्वात् अनुमानवत् । णणु सुत्ते इंदियपच्चक्खं भणितं ? उच्यते-सच्चामिणं, एत्थं जं इंदियमणेहि बहिलिणपच्चयसुप्पज्जाति तमेगेतेणेव इंदियाणं अत्तणो य परोक्खं अणुमाणत्तणतो धूमाओ अभिणाणं च, जं पुण सक्खा इंदियमणो निमित्तं तं तोंसि चैव पच्चक्खं अलि-

गतगतो अत्तणो अवधिमादिव्व, अत्तणो तु तं एमंतेणव परोकखं इंदिथाणं पि तं संववहारतो पञ्चकखं, ण परमत्थतो, कम्हा ? जम्हा दव्विदिया अचेतणा इति । तं दुविहं-मतिणाणं सुतनाणं च, । इह मतिस्तनाणमुवण्णासकमे कारणं पुव्वुत्तं ददुव्वं । मतिस्तनाणं य अभेदसाभिणरूवणत्थं इमं सुत्तं-‘जत्थ मतिनाणे’त्यादि, जत्थ चि पुरिसे जत्थ वा इंदियनोइंदियख-योवसमे मतिणाणमत्थि तत्थेव सुतनाणं पि, अहवा जत्थाभिनिबोधिपसख्वं तत्थेव सुत्तं पि नियमा अण्णोण्णानुगता भवंतेते आह-मतिस्तनाणं अण्णोण्णानुगतत्तणतो साभिकालकारणखयोवसमतुल्लत्तणतो य एगत्तं पावति णो दुणपरिकप्पणंति, अत्रोच्यते-मतिस्तनाणं अण्णोण्णानुगताण वि आयरिया भेदमाह दिइत्तसामतथतो--जहा आणासपइड्डिताणं धम्ममाधम्माणं अण्णोण्णानु-गताणं लक्खणभेदा भेदो दिइतो तहा मतिस्तनाणं वि साभिकालादिअभेदुवि भेदो भण्णाति--‘आभिणुव्वत्ती’त्यादि, एवं लक्खणविधाण भेदा भेदो तेसि, अहवा इमो मतिस्तविसेसो-‘मतिपुव्वयं सुत्तं ण मती सुतपुव्विया’ इति, जतो सुतस्स मतिरेव पुव्वं कारणं, क्हं? उच्यते-मतीए सुत्तं पाविज्जति ण मतिमंतरेण प्रापयित्तुं शक्यते, गहितं च मतीए पालिज्जति, परिवचयतो णो पणस्सइ चि, जतो मतीएवं सुतपुव्वया ण भवति, णणु सुत्तं पि सोत्तुं मती भवति, उच्यते--तं दव्वसुत्तं न भावञ्जता-दित्यर्थः, अहवा मतिस्तनाणं भेदकतो विसेसो-मतिणाणं अट्टावीसइभेदाभिण्णं, सुतणाणं पुण अंगानंगाइभेदाभिण्णं अणोगहा, अहवा मतिस्तनाणं इंदियोवल्लिधिभागतो भेदो इमो-‘सोत्तिदियोवल्लदी’ गाहा पूर्ववद्व्याट्ठेया, अहवा मतिस्तभेदं भण्णांति-‘दुद्धि दिइते’ गाहा, एतीए गाहाए अत्थो मतिस्तविसेसो य जहा विसेसावस्समेतहा भाणितव्वो । अण्णे वण्णसमं मतिणाणं सुवसमं च सुतणाणं भणंति, तं च ण धड्ढति, जम्हा वण्णसुवदिइत्तेणं महनाणस्सेव सुत्तपरिणामो दंसिज्जति जम्हा तं ण

जुज्जते इत्यर्थः । अहवऽणो मतिस्तुतभेदो-अकवराणुगतं सुतं अणक्खरं मतिनाणं ति । अहवाऽऽत्मप्रत्यायकं मतिणाणं, स्वपरप्रत्यायकं सुतणाणं । अहवा मतिस्तुताण आवरणभेदातो भेदो दिट्ठो तक्खतोवसमविसेसातो चेव मतिस्तुताण भेदो भवति भणितो मतिस्तुतविसेसो, इदाणि जहा मतिस्तुताणाण कज्जकारणभेदोहि भेदो दिट्ठो तथा मतीए सुतस्स य सम्म-मिच्छविसेसदंसणपरिणहातो भेदो इति अतो सुतं भण्णाति ॥

वृत्तिः—‘से किं तं’ इत्यादि, अथ किं तत् परोक्षं ? परोक्षं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—आभिनिबोधिकज्ञानपरोक्षं च श्रुतज्ञानपरोक्षं च, चो पूर्ववत्, अनयोश्चेत्थं क्रमोपन्यासे प्रयोजनमुक्तमेव साम्प्रतं स्वाम्यभेदप्रतिपादनायाह—‘जत्थ आभिणि-बोधिण्याणं’ इत्यादि, यत्र पुरुषे इन्द्रियनोद्भूतव्यक्षयोपशमे वा आभिनिबोधिकज्ञानं तत्रैव पुरुषादौ श्रुतज्ञानं, तथा यत्र श्रुतज्ञानं, तत्राभिनिबोधिकज्ञानम् । आह—यत्राभिनिबोधिकं ज्ञानं तत्र श्रुतज्ञानमित्युक्ते यत्र श्रुतज्ञानं तत्राभिनिबोधिक-ज्ञानमिति गम्यत एवेत्यतः किमनेनोक्तेनेति ? अत्रोच्यते—नियमतो न गम्यत इति, अतो नियमार्थं, तथा चाह—दोऽवि-एयाइं’ इत्यादि, द्वे अप्येते-आभिनिबोधिकश्रुते अन्योऽन्यानुगते-परस्परं प्रतिबद्धे । स्यादेतदेवं सत्यभेद एवास्त्वनयोरित्या-शङ्क्याह-‘तह वि पुणो’ इत्यादि, तथापि पुनराचार्या नानात्वं-भेदं प्रज्ञापयन्ति-प्ररूपयन्ति, कथं ? लक्षणभेदात्, दृष्टान्योऽ-न्यानुगतयोरप्येकाकाशस्थयोर्धर्माधर्मास्तिकाययोर्लक्षणभेदान्नेद इति, तत्र यो हि गतिपरिणामपरिणतयोर्जावु-ल्युपष्टम्भहेतुर्जलमिव क्षपस्य स क्ष्वलसङ्ख्येयप्रदेशात्मकोऽमूर्तो धर्मास्तिकाय इति, तथा यः स्थितिपरिणामपरिणतयोर्जा-वपुद्गलयोरेव स्थित्युपष्टम्भहेतुर्विवक्षया क्षितिरिव क्षपस्य स खल्वसङ्ख्येयप्रदेशात्मकोऽमूर्ते एवाधर्मास्तिकाय इति, एवंमा-

शिनिवोधिकश्रुतयोरपि लक्षणभेदाद्भेदः, तथा चाह—‘अभिनिबुद्धाह’ इत्यादि, अभिनिबुध्यत इत्याभिनिबोधिकम्-आत्मनः परिणामविशेषः एवं श्रुणोतीति श्रुतं-आत्मन एव परिणामविशेष इति, एतदुक्तं भवति-यदिन्द्रियमनोनिमित्तमात्मनो विज्ञानं श्रुतग्रन्थानुसारेणोपजायते तच्छ्रुतं, शेषमिन्द्रियमनोनिमित्तमाभिनिबोधिकमिति । इत्थं लक्षणभेदाद्भेदमभिधायाश्रुता प्रकारान्तरेण भेदमभिधित्सुराह-‘मातिपुञ्जं सुतं, ण मती सुयपुत्रिविया’ “पुं पालनपूरणयोः” इत्येतस्य पूर्यते प्राप्यते पाल्यते वाऽनेन कार्यमिति पूर्व-कारणं, मातिः पूर्वमस्येति-मातिपूर्वं श्रुतं-श्रुतज्ञानं, तथा चेदं मत्स्या पूर्यते-प्राप्यते पाल्यते वा, अन्यथा प्रणश्यतीत्यर्थः । न मातिः श्रुतपूर्वेत्ययं महान् भेद इति । अत्राह-मातिश्रुतयोर्युगपदेव सम्बन्धत्वावाप्तौ भाव उक्तः, अज्ञानयोरपि विगमः, तत्कथं मातिपूर्वं श्रुतमिति ? किं च मातिपूर्वकत्वेऽभ्युपगम्यमाने सति मातिज्ञानभावेऽपि तत्काले श्रुतमज्ञानं प्राप्नोति, अनाथं चेदमिति, अत्रोच्यते-ननु लब्धिं प्राति मातिश्रुते सम्काले भवतः, न तूपयो-गोऽनयोः सम्काले इति मातिपूर्वं श्रुतम्, इह पुनः को भावार्थः ? श्रुतोपयोगो मातिप्रभवः, यतो नासंचिन्त्य मत्स्या श्रुतग्रन्थानुसारिविज्ञानमुत्पद्यते । आह-एवं मातिरपि श्रुतपूर्वा भवत्येव, तथाहि-शब्दं श्रुत्वा या मातिरुत्पद्यते सा श्रुतपूर्वति प्रतीतम्, अतो न विशेषो यथा मातिपूर्वं श्रुतं तथा मातिरपि श्रुतपूर्वति, अत्रोच्यते-ननु सा द्रव्यश्रुतोद्भवा वर्तते, इह तु न मातिः श्रुतपूर्वति का भावना ? भावश्रुतात् सकाशात् मातिर्नास्तीति, यद्वा कार्यतया निषिध्यते, न पुनः क्रमेण, क्रमेण तु श्रुतोपयोगाच्च्युतस्य मत्स्यवस्थानमिष्यते एवेत्यलं प्रसङ्गेन । न चैतत्स्वमनीषिकयोच्यते, यतोऽभ्यधासि भाव्यकृता-‘णाणाणणाणाणि य, सम्कालाहं यतो महसुयाहं । तौ न सुयं मातिपुञ्जं, मातिणाणं वा सुयऽण्णाणं ॥ १ ॥

इह लद्धिमहसुयाइं, समकालाईं न तूवयोगो सिं । मतिपुव्वं सुयमिह पुण, सुतोवयोगो मतिप्पभवो ॥ २ ॥ सोऊण जा मती ते सुयपुव्व चि तेण ण विसेसो । सा दव्वसुयप्पभवा, भावसुयाओ मती नात्थि ॥ ३ ॥ कज्जतया ण तु कमसो, कमेण को वा मतिं निवारइ । जं तत्थावत्थाणं, चुतस्स सुतोवयोगातो ॥ ४ ॥ ” इतश्च मतिश्रुतयोर्भेदः, भेदभेदात्, तथाहि- अवग्रहादि-भेदादष्टाविधातिविधं मतिज्ञानम्, अज्ञप्रविष्टाद्यनेकभेदभिन्नं च श्रुतज्ञानम्, इन्द्रियोपयोगलाभ (इन्द्रियलब्धिविभाग) तो वा, उक्तं च- ‘सोइंदियोवल्लकी, होइ सुयं सेसयं तु मतिणाणं । मोत्तणं दव्वसुयं, अक्खरलंभो य सेससु ॥ १ ॥’ इतश्च भेदः, अनक्षरमपि मतिज्ञानम् अक्षरानुगतं च श्रुतज्ञानमिति, अथवाऽऽत्मप्रत्यायकं मतिज्ञानं स्वपरप्रत्यायकं श्रुतज्ञानमिति, आवरणभेदाच्च भेद इत्यलमतिप्रसंगेन ॥

इह च यथा मतिश्रुतयोः कार्यकारणभेदान्निमग्नो भेदस्तथा सम्प्रतिमध्यादर्शनपरिग्रहविशेषस्वरूपतोऽपि भेद इति दर्शयन्नाह-
 अविसेसिया मई महनाणं च महअन्नाणं च, विसेसिया सम्मादिट्टिस्स मई महनाणं, मिच्छिदि-
 ट्टिस्स मई महअन्नाणं । अविसेसिअं सुयं सुयनाणं च सुयअन्नाणं च, विसेसिअं सुयं सम्मादिट्टिस्स
 सुयं सुअनाणं, मिच्छिदिट्टिस्स सुअं सुयअन्नाणं (सू० २५)

चूर्णिः—‘अविसेसिता मती’ त्यादि, सामिणा अविसेसिता मती इमं वचन्वा ‘आभिणिघोधिके’ त्यादि, चसहो समुच्चये,
 ‘विसेसिता मती’ त्यादि, जदा पुण इमेण सामिणा विसेसिता मती भवति तदा इमं वचन्वा ‘सम्मादिट्टिस्स मती’ त्यादि, सन्नसिद्धं ।

‘अविसेसितं सुय’ मित्यादि, एतं पि उच्यज्जिज्जं एवं चेन्न वत्तवं, अहवा जाव विसेसेण अविसेसिता मती ताव मती चेव वत्तव्वा, सञ्चेव मती पाणण्णाणसद्विसेसणतो इमं वत्तव्वा आभिनिवोधिकेत्यादि सूत्रसिद्धं, पाणण्णाणसद्विसेसणं कहं ? भण्णति- सम्मत्तामिच्छसामिगुणत्तणतो सम्मद्विद्विस्स मतीत्यादि सूत्रसिद्धं, सुतेज्जि एवं चेव वत्तवं । पर आह- तुल्लखयोव- सम्मत्तणतो षडाइवत्थूण य सम्मपरिच्छेदत्तणतो सदादिविसयाण य समुवलंभातो कहं मिच्छद्विद्विस्स मतिमुता अण्णाणं ति भणित्ता ? उच्यते- ‘सदसदविसेसणातो, भवहेतुजहिच्छिओवलंभाओ । नाणफलाभावातो, मिच्छद्विद्विस्स अण्णाणं ॥ १ ॥’ मतिपुब्बं सुतं ति काउं मतिनाणं चेव पुब्बं भणाप्पि ॥

वृत्तिः—‘अविसेसिता’ इत्यादि, अविशेषिता मतिः सामान्येनैव मतिज्ञानं मत्तज्ञानं च सामान्येनोभयत्रापि मतिशब्द- प्रवृत्तेः । ‘विशेषिता’ इति स्वामिविशेषेण सम्यग्दृष्टेर्मतिः- मतिज्ञानं निश्चयनयदर्शनेन स्वकार्यप्रसाधकत्वात् । मिथ्यादृष्टेर्मतिः मत्तज्ञानं तत्त्वतः स्वफलरहितत्वादित्यर्थः । एवं श्रुतसूत्रमपि व्याख्येयम् । आह- क्षयोपशमादिकारणाभेदे षटादिपरिच्छेद- कार्याभेदे च कथं मिथ्यादृष्टेरज्ञाने इति ? तथा च मिथ्यादृष्टेरपि क्षयोपशमादेव मतिश्रुतप्रवृत्तिः, तथोर्ध्वादिलक्षणाकारमेवं षटादिसंवेदनमिति, अत्रोच्यते मिथ्यादृष्टेरज्ञाने मतिश्रुते सदसतोरविशेषादुन्मत्तकवत्, उक्तं च भाष्यकारेण- ‘सदसदविसे- सणातो, भवहेतुजहिच्छिओवलंभाओ । पाणफलाभावातो, मिच्छद्विद्विस्स अण्णाणं ॥ १ ॥’ विनेयजनानुग्रहार्थमियं लेशतो क्यात्यायत इति- मिथ्यादृष्टिः कथंचित्सन्तमपि पुरुषे देवादिधर्मं न प्रतिपद्यते पुरुष एवेत्यभ्युपगमात्, तथाऽसन्तमपि षटादिधर्मं प्रतिपद्यते अस्त्येवेत्यभ्युपगमात्, अतः सदसतोरविशेष इत्यतश्च मिथ्यादृष्टेर्मतिश्रुते अज्ञानं भवहेतुत्वाच्च

मिथ्यादर्शनवत् , इतश्चाज्ञानं यदच्छोपलब्धेऽन्मतवत् , इतश्चाज्ञानं फलाभावादनधप्रदीपवत् , ज्ञानस्य हि फलं विरतिः सा च मिथ्यादृष्टेर्न विद्यते इत्यलं प्रसंगेन । प्रकृतं प्रस्तुमः- इह मतिपूर्वं श्रुतमिति कृत्वा मतिज्ञानमेवाधिकृत्य प्रश्नप्रमाह—

सैकितं आभिणिबोहिअनाणं ? आभिणिबोहियनाणं दुविहं पन्नत्तं, तं जहा- सुयनिस्सियं च अस्सयानिस्सिअं च । सैकितं अस्सअनिस्सियं ? अस्सअनिस्सिअं चउव्विहं पन्नत्तं, तंजहा-उप्पत्तिआ १ वेणइआ २, कम्मया ३ परिणामिआ ४ । बुद्धी चउव्विहा तुत्ता, पंचमा णोवल्लभह ॥५१॥ सू० २६

वृत्तिः—‘सैकितं आभिणिबोधिके’त्यादि सुतं, तत्थ ‘सुतानिस्सत्तं’ ति, सुतं ति सुतं, तं च सामाहयादिविंदुसारपज्जव-साधं, एतं दव्वसुतं गाहितं, तं अणुसरतो जं मतिणाणमुप्पज्जति तं सुताणिस्साए उप्पणंति सुतातो वा णिस्सितं तं सुताणिस्सितं भण्णति, तं च उगगहेहावायधारणाठितं चतुब्भेदं । ‘असुतणिस्सितं च ’ सि जं पुण दव्वभावसुतणिरयेक्खं आभिणिबोधिक-मुप्पज्जति तं असुयभावतो समुप्पणं ति असुतानिस्सितं भण्णति, तं च उप्पत्तियादिबुद्धिचउक्कं इमं-‘उप्पत्तिया’ गाहा—

वृत्तिः—‘सैकितं’ इत्यादि, अत्र निर्वचनं- द्विविधं प्रज्ञसं, तद्यथा- श्रुतानिश्रितं चाश्रुतानिश्रितं च, ची पूर्ववत् , श्रुतमिह सामायिकादिलोकविन्दुसारान्तं द्रव्यश्रुतं गृह्यते, तदनुसारेण श्रुतपरिकर्मितमतेस्वदपेक्षमेव चोत्पादकाले यदुत्पद्यते तच्छ्रुत-निश्रितमवग्रहादि, यत्पुनस्तदनपेक्षं तथाविधक्षयोपशमप्रभवमेव वर्तते तदश्रुतानिश्रितमौत्पत्तिकयादि । आह- इदमप्यवग्रहादि-रूपमेव, सत्यं, किंतु श्रुतानुसारमन्तरेणोत्पत्तेर्भेदेनांकं । तत्राल्पतरवक्तव्यत्वाद्श्रुतानिश्रितमतिज्ञानप्रतिपादनायाह- ‘सैकितं’

इत्यादि, 'उत्पत्तिर्था' गाहा, व्याख्या- उत्पत्तिरेव प्रयोजनं यस्याः सा औत्पत्तिकी, आह- क्षयोपशमः प्रयोजनमस्याः, सत्यं, किंतु स खल्वन्तरंगत्वात्सर्वबुद्धिसाधारण इति न विवक्ष्यते, न चान्यच्छास्त्रस्वकर्माभ्यासादिकमपेक्षत इति । विनयो-
गुरुशुश्रूषा स कारणमस्यास्तत्प्रधाना वा वैनायिकी । अनाचार्यकं कर्म, साचार्यकं शिल्पं, नित्यव्यापारः कर्म, कादाचित्कं शिल्पं कर्मजेति कर्मणो जाता कर्मजा परि-समन्तात् नमनं परिणामः सुदीर्घकालपूर्वापरार्थावलोकनादिजन्य आत्मधर्म इत्यर्थः स कारणमस्यास्तत्प्रधाना वा पारिणामिकी । बुध्यतेऽनयोति बुद्धिः सातिरित्यर्थः; सा चतुर्विधोक्ता तीर्थंकरणधरैः, किमिति ? यस्मात् पंचमी नोपलभ्यते केवलानाऽप्यसत्त्वादिति गाथार्थः । औत्पत्तिकया लक्षणं प्रतिपादयन्नाह—

पुवं अदिदृमस्सुअ-मवेइयतक्खणविसुद्धगाहिअत्था । अन्वाहयफलजोगा, बुद्धी उत्पत्तिआ नाम
॥ ६० ॥ भरहसिल १ पणिय २ रुक्खे ३, खुड्डा ४ पड ५ सरड ६ काय ७ उच्चारे ८ । गय ९
धयण १० गोल ११ खंभे १२ खुड्डा १३ मणिगत्थि १४ पइ १५ पुत्ते १६ ॥ ६१ ॥ भरह १ सिल २
मिंढ ३ कुक्कुड ४, वाळुअ ५ हत्थी ६ अगड ७ वणसंडे ८ । पायस ९ अइया १० पत्ते ११,
खाडहिला १२ पंच पिअरो अ १३ ॥ ६२ ॥ महुसित्थ १७ मुहि १८ अंके १९, नाणए २० भिक्खु २१
चेडगनिहाणे २२ । सिक्खाय २३ अत्थसत्थे २४, इच्छा य महं २५ सयसहस्से २६ ॥ ६३ ॥

चूर्णिः—'पुवं' गाहा, 'भरह' गाहा, 'भरह' गाहा, 'मधु' गाहा, उत्पत्तिथा गता, इमा वेणतिया—

श्रुतिः—पूर्वमिति बुद्ध्युत्पादात् प्राक् स्वयमदृष्टः अन्यतश्चाश्रुतः अवेदितो- मनसाऽप्यनालोचितः तस्मिन्नेव क्षणे विशुद्धो यथावास्थितः गृहीतो-ज्वधारितः अर्थः- अभिप्रेतपदार्थो यथा सा तथा, इहैकान्तिकमिहपरलोकाविरुद्धं फलान्तरा- वाधितं चाव्याहृतमुच्यते, फलं-प्रयोजनम् अव्याहृतं च तत्फलं चाव्याहृतफलं, योगोऽस्या अस्तीति योगिनी, अव्याहृतफलेन योगिनी अव्याहृतफलयोगिनी, अन्ये पठन्ति- 'अव्याहृतफलयोगा' अव्याहृतफलेन योगोऽस्याः साऽव्याहृतफलयोगा बुद्धिः औत्पत्तिकी नामेति गांधार्थः ॥ ६० ॥ साम्प्रतं विनेयजनानुग्रहायास्या एव स्वरूपप्रतिपादनार्थमुदाहरणानि प्रतिपादयन्नाह- 'भरहसिल' गाहा, 'भरह' गाहा, 'महुसित्थ' गाहा, आसामर्थः कथानकेभ्य एवावसेयः, तानि चावसरप्राप्तान्यपि गुरानि- योगान्न ब्रूमः, किं त्वावश्यके वक्ष्यामः । अधुना वैनायिक्या लक्षणं प्रतिपादयन्नाह—

भरनिस्तरणसमत्था, तिवगगसुतत्थगाहिअपेआला । उभओ लोणफलवई, विणयसमुत्था हवइ बुद्धी ॥ ६४ ॥ निमित्ते १ अत्थसत्थे अ २, लेहे ३ गणिण् अं ४ क्व ५ अस्से अ ६ । गहम्म ७ लक्खण ८ गंठी ९, अण्ण १० रहिण् अ ११ गणिणा य १२ ॥ ६५ ॥ सीया साडी दीहं च, तण्णं अंवसव्वयं च कुंचस्स १३ । निव्वोदण् अ १४ गोणे, वोड्ढणपडणं च रुक्खाओ १५ ॥ ६६ ॥

चूर्णिः—'भरनि' गाहा, 'निमित्ते' गाहा, 'सीता' गाहा । इमा क्रमइया—

श्रुतिः—'भरनिस्त्थ' गाहा- इहातिगुरुकार्यदुर्निर्वहत्वाद्भर इव भरस्तन्निस्तरणे समर्था भरनिस्तरणसमर्था, त्रयो वर्णा-

स्त्रिवर्गमिति लोकस्त्वर्थमर्थकामाः तदर्जनपरोपायप्रतिपादननिबन्धनं सूत्रं, तदन्वयाख्यानं त्वर्थः, पेयालं- प्रमाणं सारो वा, त्रिवर्गस्यार्थयुर्हीतं प्रमाणं सारो वा यथा सा तथाविधा । अथवा त्रिवर्गस्यैलोक्यम् । आह- त्रिवर्गस्यार्थयुर्हीतसारत्वे सत्यश्रुतनिश्चितत्वं विरुद्धयत इति, न हि श्रुताभ्यासमन्तरेण त्रिवर्गस्यार्थयुर्हीतसारत्वं संभवाति, अत्रोच्यते- इह प्रायोवृत्ति-मंणीकृत्याश्रुतनिश्चितत्वमुक्तम्, अतः स्वल्पश्रुतनिश्चितभावेऽपि न कश्चिदोष इति 'उभयलोकफलवती' ऐहिकामुष्मिकफलवती' 'विनयसमुत्था' विनयोद्भवा भवति बुद्धिरिति गार्थार्थः । अस्या एव विनेयजनानुग्रहार्थमुदाहरणैः स्वरूपमुपदर्शयन्नाह- 'निमित्ते' गाहा, 'सीआ' गाहा, गाथाद्वयार्थः कथानकेभ्य एवावसेयः, तानि चोत्तरत्र वक्ष्यामः ॥ साम्प्रतं कर्मजाया बुद्धलक्षणं प्रतिपादयन्नाह—

उवओगादिदुसारा, कम्मपसंगपरिधोलणविसाला । साहुकारफलवई, कम्मसमुत्था हवइ बुद्धी ॥ ६१ ॥ हेरणिणए १ करिसए २ कोलिअ ३ डोवे अ ४ मुत्ति ५ वय ६ पवए ७ । तुजाए ८ वड्ढई य ९ पूयइ १० वड ११ चित्तकरे अ १२ ॥ ६८ ॥

श्रुतिः— ' उवओग ' गाहा, ' हेरणिण ' गाहा, कम्मसहआ गाता ॥ इमा पारिणामिया—

श्रुतिः— ' उवओग० ' गाहा--उपयोजनमुपयोगः विवक्षिते कर्मणि मनसोऽभिनिवेशः, सारः--तस्यैव कर्मणः परमार्थः, उपयोगेन दृष्टः सारो यथेति समासः, अभिनिवेशोपलब्धकर्मपरमार्थेत्यर्थः, कर्मणि प्रसङ्गः-कर्मप्रसङ्गः प्रसङ्गोऽभ्यासः, परिधोलनं

विचारः, कर्मप्रसङ्गपरिधोलनाभ्यां विशाला कर्मप्रसंगपरिधोलनविद्याला अभ्यासविचारविस्तीर्णति भावार्थः । साशुक्ल-
मिति सुष्ठुकृतमिति विद्वद्भूषः प्रशंसा-साधुकारः, तेन फलवतीति समासः, साधुकारेण वाड्येष्वमपि फलं यस्याः सा तथा ।
' कर्मसमुत्था ' कर्मोद्भवा भवति बुद्धिरिति गार्थार्थः । अस्या अपि विनेयवर्गानुक्रम्ययोदाहरणैः स्वरूपसुपदर्शयन्नाह- ' हे-
रक्षिण ' गाहा, अस्या अप्यर्थं वक्ष्यामः । साम्प्रतं पारिणामिकया लक्षणं प्रतिपादयन्नाह—

अणुमाणहेउदिदंत-साहिआ वयविवागपरिणामा । हिआनिस्सेअसफलवइ-बुद्धी परिणामिआ
नाम ॥ ६९ ॥ अमए १ सिद्धि २ कुमारे ३, देवी ४ उदिओदए हवइ राया ५ । साहू य नीदि-
सेणे ६ धणदत्ते ७ सावग ८ अमच्चे ९ ॥ ७० ॥ खमए १० अमच्चपुते ११, चाणके १२ केव
थूलभदे अ १३ । नासिकसुंदरिन्दे १४, वइरे १५ परिणामबुद्धीए ॥ ७१ ॥ चलणाहण १६
आमंडे १७, मणी अ १८ सपे अ १९ खणिगि २० थुभिंदे २१ । परिणामियबुद्धीए, एवमाई उदा-
हरणा ॥ ७२ ॥ से तं असुअनिस्सियं ॥

चार्णिः— ' अणुमाण ' गाहा, ' अमए ' गाहा, ' खमए ' गाहा, ' चलण ' गाहा । एताओ सव्वाओ जहा णमो-
कारे तथा-दुहुव्वाओ ॥ इदाणिं सुताणिस्सियं उणहाइयं सवित्थरं भणति—

वृत्तिः— 'अणुमाण' गाहा अनुमानहेतुदृष्टान्तैः साध्यमर्थं साध्यतीति अनुमानहेतुदृष्टान्तसाधिका । इह लिङ्ग-
ज्ञानमनुमानं स्वार्थमित्यर्थः, तत्रातिपादकं वचो हेतुः परार्थमित्यर्थः, अथवा ज्ञापकमनुमानं, कारको हेतुः, दृष्टमर्थमन्तं नय-
तीति दृष्टान्तः । आह--अनुमानग्रहणादेव दृष्टान्तस्य गतत्वादलक्ष्युपन्यासेन, न, अनुमानस्य तत्त्वत एकलक्षणत्वात् उक्तं
च--'अन्यथाऽनुपपन्नत्वं, यत्र तत्र त्रयेण किम्' इत्यादि, साध्योपमाभूतश्च दृष्टान्तः, उक्तं च--'यः साध्यस्योपमाभूतः,
स दृष्टान्तं कथ्यते' इति कालकृतो देहावस्थाविशेषो वय इत्युच्यते तद्विपाकेन परिणामः पुष्टतायस्याः सा तथाविधा हितम्-
अभ्युदयः तत्कारणं वा, निःश्रेयसं-मोक्षः तन्नित्यन्धनं वा, हितानिःश्रेयसाभ्यां फलवती बुद्धिः परिणामिकी इति गाथार्थः ।
अस्या अपि शिल्पगणहितार्थोदाहरणैः स्वरूपं दर्शयन्नाह--'अभए' गाहा, 'खमए' गाहा, 'चलणा' गाहा, आसामर्थः
कथानकेभ्य एवावसेयः, तानि चान्यत्र वक्ष्यामः । से तमित्यादि तदेतदश्रुतनिश्चितम् ॥

से किं तं सुअनिसिसधं ? २ चण्विवहं पणत्तं, तं जहा-उगहाह ? ईहा २ अवायो ३ धारणा ४
(सू. २६)

चूर्णिः— इह साम्पणस्स रुवादिअसेसविसेसानिरवेकखस्स आणेइसस्स अवग्रहणं अवग्रहः, तस्सेवत्थस्स विचारण-
विसेसेणहणमीहा, तस्स विसेसणविसिद्धस्सत्थस्स अवसातोऽवायः तव्विसेसावगमइत्थर्थः, तव्विसेसावगमत्थस्स धरणं-आवि-
चुती धारणा इत्यर्थः ॥

वृत्तिः— 'से किं तं' इत्यादि, चतुर्विधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा--अवग्रह ईहा अपायो धारणा । इह अवग्रहणमवग्रहः सामान्य-
 मात्रानिर्देश्यार्थग्रहणमित्यर्थः । तथा ईहनमीहा सदर्थपर्यालोचनचेष्टेत्यर्थः, एतदुक्तं भवति-अवग्रहादुत्तीर्णः अपायत्पूर्वं
 सद्भूतार्थविशेषोपादानाभिमुखोऽसद्भूतार्थविशेषत्यागाभिमुखश्च प्रायो मधुरत्वादयः शब्दादिशब्दधर्मा अत्र घटन्ते,
 न स्वरकर्कशनिष्ठरतादयः शब्गादिशब्दधर्मा इति मतिविशेष ईहा इति । तथा तदर्थार्थ्यवसायोऽप्रायः निर्णयो निश्चयोऽ-
 वगम इत्यनर्थान्तरम्, एतदुक्तं भवति-शाह्वं एवायं शार्ङ्ग एव वेत्याद्यवधारणात्मकः प्रत्ययोऽप्रायः इति । तथा तदर्थविशेष-
 धरणं धारणा आविच्युतिस्मृतिवाचनारूपा ॥

से किं तं उग्राहे ? उग्राहे दुविहे पणते, तं जहा-अत्युग्राहे अ वंजणुग्राहे अ (सू०२७)

वृत्तिः— तत्थ उग्राहो दुविहो-अत्युग्राहो वंजणउग्राहो य एत्थ वंजणोग्राहस्स पच्छाणुणुवितो अत्युग्राहातो वा
 पुवं वंजणउग्राहो भवइ त्ति वंजणोग्राहमेव पुवं भणामि—

वृत्तिः— 'से किं तं' इत्यादि, अथ कोऽयमवग्रहः ? अवग्रहो द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा--अर्थानुग्राहश्च व्यञ्जनावग्रहश्च
 अर्थत इत्यर्थः, अर्थस्यावग्रहोऽर्थानुग्राहः सकलविशेषानिरपेक्षानिर्देश्यार्थग्रहणमेकसामयिकमिति भावार्थः । व्यञ्जनेन
 अर्थः प्रदीपेनेव घट इति व्यञ्जनं, तत्रोपकरणेन्द्रियं शब्दादिपरिणतद्रव्यसंघातो वा ततश्च व्यञ्जनेनोपकरणेन्द्रियेण
 व्यञ्जनानां शब्दादिपरिणतद्रव्याणामवग्रहो व्यञ्जनावग्रहः । अथार्थानुग्राहस्य तु लक्ष्यत्वात्सकलेन्द्रियार्थव्यापकत्वाच्च प्रथम-
 मुपन्यासः, ततो दुर्लक्ष्यत्वात्सकलेन्द्रियार्थव्यापकत्वाच्चैतरस्य ॥

से किं तं वंजणगहे ? वंजणगहे चउविवहे पणत्ते, तं जहा सोहंदियवंजणगहे घाणिंदियवं-
जणुगहे जिंभिदियवंजणुगहे फासिंदियवंजणुगहे । से तं वंजणुगहे (सू० ३८)

चूर्णिः— वंजणाणं अवणगहो वंजणोवणगहो, एत्थ वंजणगहणेण सहाइपरिणता दव्वा वेतव्वा, वंजणे अवणगहो, एत्थ
वंजणगहणेण दव्विदियं वेतव्वं, एतेसि दोणह वि समासाणं इमो अत्थो जेण करणभूतेण अत्थो वंजिज्जह तं वंजणं जहा
पदीयेण षडो, एवं सहादियपरिणतेहिं दव्वेहिं उवकरणिंदियपत्तेहिं चित्तेहिं संबद्धेहिं संपपसत्तेहिं जमहा अत्थो वंजिज्जइ चि
तमहा ते दव्वा वंजणावणगहो भण्णति, एस वंजणावणगहो सुतसिद्धो चउविवहो ॥

शक्तिः— ' से किं तं ' इत्यादि, अथ कोऽयं व्यञ्जनावग्रहः? इत्यत्र पुनरुत्पत्तिक्रम एवाश्रितो यथासंभवमिति सुश्लि-
ष्टमेतदिति, प्रकृतमुच्यते—व्यंजनावग्रहश्चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा--श्रोत्रेन्द्रियव्यञ्जनावग्रह इत्यादि स्रजसिद्धम् । आह--पञ्च-
न्द्रियमनःसद्भावे सति किमित्ययं चतुर्विधः ? अत्रोच्यते--नयनमनसोरप्राप्तकारित्वात्, अप्राप्तकारित्वं च विषयकृतानुग्रहो-
पधातश्चन्यत्वात्, प्राप्तकारित्वे पुनरनलजलशूलाद्यालोकने दहनकलेदनपाटनादयः स्युः, अत्र च विषयदर्शं गत्वा न पश्यति
प्राप्तं चार्थं नालम्बते इत्येतावान्वियम्यते, सूर्तिमता पुनः प्राप्तेन भवत एवानुग्रहोपघातौ भास्करकिरणादिनेति, अन्यस्त्वाह-
व्यवाहितार्थानुपलब्धेरनुमानात्प्राप्तकारित्वं लोचनस्येति, एतदुक्तम्, अनेकान्तिकत्वात्, रचोऽभ्रपटलस्फटिकान्तरितोपलब्धेः,
स्यादेतत् नायना रश्मयो निर्गत्य तमर्थं गृह्णन्तीति दर्शने रश्मीनां तैजसत्वात्तेजोद्रव्यैरप्रातिस्खलनाददोष इति, एतदप्य-
मुक्तम्, महाज्वालादौ प्रतिस्खलनोपलब्धेरिति, अत्र बहु वक्तव्यं, तसु नोच्यते, ग्रन्थविस्तरभयात्, गमनिकामात्रमेतादिति ॥

संकेतं अस्थुग्गहे ? अस्थुग्गहे छ्विवहे पणत्ते, तंजहा- सोइंदियअस्थुग्गहे चकिंखदियअस्थु-
गहे धाणिंदिअअस्थुग्गहे जिंभिंमदियअस्थुग्गहे फासिंदियअस्थुग्गहे नोइंदियअस्थुग्गहे (सू० २९)

चूर्णिः—‘संकेतं अस्थोग्गहे’ इत्यादि सूत्रं । अत्थस्स उग्गहो अस्थोग्गहो, सो य वंजणावग्गहातो चरिमसमयाणंतरं
एकसमयं अविंसिद्धसंविदियविसयं गेह्वतो अत्थावग्गहो भवति, चकिंखदियस्स मणसो य वंजणाभावे पढमं केव जं अवासिद्ध-
मत्थग्गहणकाले यो एग्गसमयं सो अत्थोग्गहो भाणितव्वो सर्वोवि सो विभागेण छ्विवहो दींसिज्जति, ण पुण वस्सोग्गहस्स
काले सहादिविसेसहुद्धी अत्थि, णोइंदियो च्चि मणो, सो य दुविहो दव्वमणो य, भावमणो य तत्थ मणपज्जत्तिणामकम्मुदयातो
तज्जोग्गो मणोदव्वे वेत्तुं मणजोगपरिणामिता दव्वा दव्वमणो भण्णति, जीवो पुण मणणपरिणामकक्रियावण्णो भावमणो
एस उभयरूयो मणदव्वालंत्तणो जीवस्स णाणव्वावारो भावमणो भण्णति, तस्स जो उक्करणिंदियदुवारानिरवेक्खो वड्डाइअत्थ-
सरूवचित्तणपरो बोधो उप्पज्जति सो णोइंदियत्थावग्गहो भवति ॥

वृत्तिः—‘संकेतं’ इत्यादि, अथ कोऽयमर्थविग्रहः ? अर्थविग्रहः पञ्चविधः शब्दासः, तद्यथा-श्रौत्रेन्द्रियार्थाविग्रह इत्यादि
सूत्रसिद्धं यावत् ‘तस्स णं इमे’ इत्यादि ॥

तस्स णं इमे एग्गहिआ नाणाधोसा नानावंजणा पंच नामधिज्जा भवंति, तं जहा- ओग्गेणह-
णया उवधारणया सवणया अवलंबणया मेहा । से तं उग्गहे (सू० ३०)

वृत्तिः—‘घोस’ति उदत्तादिया सरविससो घोसा भणति, ‘वंजणं’ ति अभिलावक्खरा तेसिं इमे एणाडिया पंच ‘ओणि-
 ष्णता’ इत्यादि, एते ओणहसामणतो पंच वि णियसा एणाडिता, उणहविभाणे णुण कज्जमाणे उणहविभाणंसेण
 भिण्णत्था भवंति, सो य उणहो तिविहो- विसेसावणहो सामणत्थावणहो विसेससामणत्थावणहो य, एणाडियाण इमो
 भिण्णत्थो वंजणोणहसस पढससमयपविट्ठुणोणलाण गहणता ओणिणहणता भणति आइल्ले ति काळं, वितियादिसमयादिसु
 जाव वंजणोणहो ताव उवधारणता भणति, एणसामइणसामणत्थावणहकाले सवणता भणति, विसेससामणत्थावणह-
 काले अवलंबणता भणति, उत्तरतरविसेससामणत्थावणहोसु जाव मेहया धावति ताव मेधा भणइ, जत्थ वंजणावणहो
 नत्थ तत्थ सवणदिया तिणि एणाडिता भणति, आह- णणु भिण्णत्थदंसणे एणाडित्ति विरुद्धं, उच्यते- ण विरुद्धं, जतो
 सव्वविकप्पेसु उणहस्सेव सरूवं दंसिज्जति ॥

वृत्तिः—तस्यावग्रहस्यासूनि वक्ष्यमाणानि, णं पूर्वत्, अवग्रहसामान्यापेक्षया एकार्थिकानि नानाघोषाणि नानाव्यंज-
 नानि पंच नामधेयानि भवन्ति । घोषा- उदात्तादयः, कादीनि व्यंजनानि, नामैव नामधेयम्, अवग्रहविशेषापेक्षया तु
 कथंचिद्धिन्नार्थानि । त्रिविधश्चावग्रहः सामान्यावग्रहः विशेषावग्रहः विशेषसामान्यार्थावग्रहश्च, तत्र भिन्नार्थता निदर्शयते
 तं जहा- ‘ओणिणहता’ इत्यादि अवगृह्यतेऽनेनेति अवग्रहणं, ‘करणे ल्युट्’ व्यंजनावग्रहश्चमसमयप्रविष्टशब्दादिद्रव्यादानपरि-
 णाम इत्यर्थः तद्भावः अवग्रहणता । धार्यतेऽनेनेति धारणं, उप-सामीप्येन धारणमुपधारणं व्यंजनावग्रहद्वयादिसमयेव्ववसा-
 नान्तं प्रतिसमयमेव शब्दादिद्रव्यादानधारणपरिणाम इति भावना, तद्भाव उपधारणता । श्रूयतेऽनेनेति श्रवणम् एकसामयिक-

सामान्यार्थव्यग्रहावबोधपरिणाम इत्युक्तं भवति, तद्भावः श्रवणता । अवलम्बत इत्यवलम्बनं “ कृत्यल्युटो बहुलम् ” (पा० ३-३-११३) इति वचनात् कर्मणि ल्युट्, तद्भावः अवलम्बनता विशेषसामान्यार्थव्यग्रह इति भावार्थः, तथाहि— उत्तरोत्तरधर्मजिज्ञासायां सत्यां शब्दादिज्ञानमेवावलम्ब्येहादयः प्रवर्तन्ते किमयं शाब्दः किं वा शार्ङ्ग इति, अतस्तदनन्तर-मेवेहादिप्रवृत्तेशेषसामान्यार्थव्यग्रहोऽवलम्बनमिति । एवमुत्तरोत्तरधर्मजिज्ञासायां सत्यां विशेषसामान्यार्थव्यग्रहेषु मर्यादया-थावतो मेधोच्यते यावदाधिगच्छति यथा शाब्दः स किं मन्द्रः ? किं वा तारः ? इत्यादि, यत्र व्यञ्जनव्यग्रहो नास्ति तत्राद्यभेदद्वयाभाव इति । ‘ से तं उगहे ’ सोऽयमव्यग्रहः ॥

से किं तं ईहा ? ईहा छ्विहा पणता, तं जहा-सोईदियईहा चक्खिंदियईहा धाणिंदिअईहा जिभिदिअईहा फासिंदिअईहा नोईदियईहा । तीसे णं इमे एगाडिआ नाणाधोसा नाणावंजणा पंच नामधिजा भवंति, तं जहा-आभोगणया मज्जणया गवेसणया चिंता विमंसा । से तं ईहा ॥ (सू० ३१)

धूर्णिः—इदाणि उगहसमणंतरं ईहा, सा छ्विहा सुचसिद्धा । इमे तस्सेगडिता, तेवि ईहासामणतो एगाडिता चेव, अत्यधिकषणतो पुणभिणत्था इमेण विधिणा—‘ आभोयणता ’ इच्चादि, उगहसमयाणंतरं सन्भूतविसंस्तथाभिमुहमालोयण आभोयणता भणति, तस्सेव विसंस्तथस्स अणयवइरेगधम्मसमालोयणं मज्जणा भणति, तस्सेवत्थस्स वइरेगधम्मपरिच्चाओ अणयधम्मसमालोयणं च गवेसणता भणति, तस्सेव तद्धम्मणुगतत्थस्स पुणे पुणे समालोयणत्तेण चिंता भणति,

तमेवत्थं णिच्चाणिच्चादिपिहं दक्खभावेहिं विभरिसता वीमंसा भण्णति । एवं बहुधा अत्थमालोगतं तस्स उक्कोसतो अंतमुहुत्तकालं सव्वा ईहा भवति ॥

श्रुतिः— 'से किं तं' इत्यादि सूत्रं निगदसिद्धं यावत् आभोगनता ईहा, अर्थावग्रहसमयसमनन्तरमेव सद्भूतार्थविशेषा-
भिमुखमालोचनमाभोगनमुच्यते, तद्भाव आभोगनता । मुख्यतेऽनेन परिणामकरणेनेति मार्गणं सद्भूतार्थविशेषाभिमुखमेव
तदूर्ध्वमन्वयव्यतिरेकधर्मान्वेषणमिति हृदयं, तद्भावो मार्गणता, एवम् अन्विष्यते गवेष्यतेऽनेनेति गवेषणं, तत ऊर्ध्वं
सद्भूतार्थविशेषाभिमुखमेव व्यतिरेकधर्मपरित्यागतोऽन्वयधर्माध्यासेनालोचनमिति गर्भः, तद्भावो गवेषणता, ततो मुहुर्मुहुः
क्षयोपशमाविशेषतः स्वधर्मानुगतसद्भूतार्थविशेषचिन्तनं चिन्ता, विमर्षणं विमर्षः क्षयोपशमाविशेषादेवोर्ध्वं स्पष्टतरावबोधतः
सद्भूतार्थविशेषाभिमुखमेव व्यतिरेकधर्मपरित्यागतोऽन्वयधर्मालोचनं विमर्शः, नित्यानित्यादिद्रव्यभावालोचनमित्यन्ये । से
तं ईहा ॥

से किं तं अवाए ? अवाए छविहे षण्णत्ते, तं जहा--सोइदिअअवाए चकिंवादिअअवाए
घाणिदिअअवाए जिभिदिअअवाए फासिदिअअवाए नोइदिअअवाए तस्स णं इमे एगाट्टिआ
नाणायोसा नाणावंजणा पंच नामधिज्जा भवंति, तं जहा--आउट्टणया पच्चाउट्टणया अवाए बुद्धी
विण्णाणे । से तं अवाए ॥ (सू० ३२)

चूर्णिः—ईहाणतरं अवातो, सो छविहो सुतासिद्धो, तस्सेगट्टिता इमे पंच, ते य अवायसामणत्तणतो णियमा एगट्टिता
 चैव, अभिधाणभिष्णत्तणतो पुण भिष्णत्था । इमेण विधिणा- 'आउट्टणता' इत्यादि, ईहणभावनियद्दस्स अत्थसरूवपडिबोध-
 बुद्धस य परिच्छेदमुत्पादंतस्स आउट्टणता भणति । इहणभावनियद्दस्स वि तमत्थमालोपंतस्स पुणो पुणो णियट्टणं पच्चाउट्टणं
 भणति । सव्वहा ईहाए अवणयणं कातुं अवधारणावधारितत्थस्स अवधारयतो अवातोत्ति भणइ । पुणो पुणो तमत्थाव-
 धारणावधारितं बुद्धतो बुद्धी भवइ । तस्मि चैवावधारितमत्थे विसेसे परकतो अवधारयतो य विष्णाणे च्चि भणति ॥

धृत्तिः— 'से किं तं' इत्यादि स्रज्जसिद्धं यावत् आवर्तता, वर्त्यतेऽनेनेति वर्तनं क्षयोपशमकरणमेव ईहाभावनिवृत्त्य-
 भिसुखस्यापायभावप्रतिपत्त्यभिसुखस्य चार्थविशेषावबोधविशेषस्य आ-मर्यादया वर्तनमावर्तनं, तद्भाव आवर्तता । ततः
 प्रतिपमावर्तनं प्रत्यावर्तनम् अर्थविशेष एव विवाक्षितापायप्रत्यासन्नतबोधविशेषाभां सुद्धुमुद्धुवर्तनमित्यर्थः, तद्भावः प्रत्या-
 वर्तनता । अप अयः अपायः विशेषतः सङ्कलनेन निश्चयो निर्णयोऽवगम इत्यनर्थान्तरं, सर्वथेहाभावाभिहतस्यावधारणावधा-
 रितमर्थमवगच्छतोऽपाय इति भावार्थः । ततस्तमेवावधारितमर्थं क्षयोपशमविशेषात् स्थिरवया पुनः पुनः स्पष्टतरमेव बुद्ध्य-
 मानस्य बुद्धिः । विशिष्टं ज्ञानं विज्ञानं क्षयोपशमविशेषादवधारितार्थविषयमेव तीव्रतरधारणाकारणमित्यर्थः । 'से तं अवाए'
 सोऽयमपायः ॥

से किं तं धारणा ? धारणा छविहा पणत्ता, तं जहा-सोइंदिअधारणा चकिंखंदिअधारणा
 धाणादिअधारणा जिभिंदिअधारणा फासिंदिअधारणा नोइंदिअधारणा । तीसे णं इमे एगाट्टिआ

नाणाद्योसा नाणावज्जणा पंच नामधिजा भवन्ति, तं जहा-धारणा साधारणा ठवणा पइहा कोडे । से
तं धारणा ॥ (सू० ३३)

श्रुणिः—अवायाणंतरं धारणा, सा य छविहा सुत्तसिद्धा, तस्सेगाट्टिता पंच, ते य सामणधारणं पइच्च णियमा
एगाड्डिया, धारणत्थविकपणताए भिणत्था इमेण विधिणा—‘ धारणा ’ इत्यादि, अवायाणंतरं तमत्थं अविच्चुतीए जह-
णुक्कोसेण अंतमुहुत्तं धरेत्तस्स धारणा भण्णाति, तमेव अत्थं अणुवयोगत्तणतोऽविच्चुत्तं जहण्णेणं अंतमुहुत्तातो परतो दिव-
सादिकालविभागसु संभरतो य धारणा भण्णाति । ‘ ठवण ’ चि ठावणा सा य अवायावधारियमत्थं पुव्वावरमालोइयं
हितयामि ठावयंतस्स ठवणा इति भण्णाति पूर्णघटस्थापनावत् । ‘ पतिट्ट ’ चि सोवि य अवधारितत्थो हितयामि प्रभेदेन पइहा-
इत्तमाणो पतिट्टा भण्णाति जले उपलभक्षेपप्रतिष्ठावत् । ‘ कोडे ’ चि जहां कोडुणे सालिमादिगीया पारिकत्ता अविनट्टा
धारिज्जन्ति तहा अवातावधारितमत्थं शुरूवदिट्टं सुत्तमत्थं वा आविणट्टं धारयतो धारणाकोडुगसमात्ति कातुं कोडेति वत्तव्वा ॥

श्रुत्तिः—‘ से किं तं ’ इत्यादि निगदसिद्धं यावद्धारणेत्यादि, अपायानन्तरमवगतार्थमविच्चुत्था जपन्योत्कृष्टमन्त-
सुहृत्तमात्रं कालं धारयतो धारणेति भण्यते । ततस्तमेवार्थमुपयोगाच्च्युतं जपन्येनान्तसुहृत्तादुत्कृष्टतोऽसङ्ख्येयकालात्
परतः स्मरतो धरणं धारणोच्यते । स्थापनं स्थापना, ततोऽप्यायावधारितमर्थं पूर्वापरालोचितं हृदि स्थापयतः स्थापनां
पूर्णघटस्थापनावत् वासनेत्यर्थः । अन्ये तु धारणास्थापनयोर्व्यत्ययेन स्वरूपमाचक्षते । प्रतिष्ठापनं प्रतिष्ठा अपायावधारित-

मेवार्थं हृदि प्रभेदेन प्रतिष्ठाप्रयतः प्रतिष्ठा भण्यते जले उपलभ्यक्षेप्रप्रतिष्ठावत् । ' कोष्ठक ' इति अविनष्टस्र्नाथवीजधारणात् कोष्ठकवद्धारणा कोष्ठक इति । इहात्मनो ज्ञानस्वभावत्वाज्ज्ञानावरणीयादिकर्ममलपटलाच्छादितस्वभावत्वात् गुरुवदनसमुत्थ- शब्दाद्यनेकाधिकारणापाद्यमानत्त्रयोपशमसामर्थ्यादवबोधः, ज्ञेयस्य चानन्तधर्मात्मकत्वात्कालत्त्रयोपशमविशेषतोऽवग्रहेहापाया- वबोधविशेषो भावनीयः/कथञ्चिदेकाधिकरणत्वात् अन्यथा परिच्छेदग्रहृत्तिलक्षणसकललोकप्रसिद्धसंव्यवहारोच्छेदप्रसंग इत्यलं प्रसंगेन, गमानिकामात्रमेतत् ॥ अवग्रहादिकालप्रमाणं प्रतिपादयन्नाह—

उग्राहे इकसमहए, अंतोसुहृत्तिया ईहा, अंतोसुहृत्तिए अवाए, धारणा संखेजं वा कालं असंखेजं वा कालं (सू० ३४) एवं (इच्चेतस्स) अट्टावीसइविहस्स आभिणिबोहियनाणस्स वंजणुगहस्स परूवणं करिस्सामि पडिबोहगादिट्टंतेण मल्लगादिट्टंतेण य । से किं तं पडिबोहगादि- ट्टंतेणं ? पडिबोहगादिट्टंतेणं से जहानामए केइ पुरिसं केचि पुरिसं सुत्तं पडिबोहिज्जा अमुगा अमुग ति, तत्थ चोअणे पन्नवणं एवं वयासी-किं एग समयपविट्टा पुगला गहणमाणच्छंति ? दुसमयपविट्टा पुगला गहणमाणच्छंति? जाव दससमयपविट्टा पुगला गहणमाणच्छंति? संखिज्जस- मयपविट्टा पुगला गहणमाणच्छंति ? असंखिज्जसमयपविट्टा पुगला गहणमाणच्छंति ? एवं वदंतं चोअणं पणवए एवं वयासी-नो एगसमयपविट्टा पुगला गहणमाणच्छंति, नो दुसमयपविट्टा पुगला

गहणमागच्छंति, जाव नो दससमथपविद्वा पुगला गहणमागच्छंति, नो संखिजत्तमयपविद्वा पुगला गहणमागच्छंति, असंखिजत्तमयपविद्वा पुगला गहणमागच्छंति, से तं पडिबोहगदिदुत्तेणं । से किं तं मल्लगदिदुत्तेणं? मल्लगदिदुत्तेणं से जहा नामए केइ पुरिसे आवागसिसाओ मल्लगं गहाय तत्थेणं उदगाबिंदुं पक्खेविज्जा, से नट्टे, अण्णोवि पक्खित्ते सओवि नट्टे, एवं पक्खिपपमाणेसु २ होही से उदगाबिंदु जे णं तं मल्लगं रावोहिइ सि, होही से उदगाबिंदु जे णं तंसि मल्लजसि ठाहिति होही से उदगाबिंदु जे णं तं मल्लगं भरिहिति होही से उदगाबिंदु जे णं तं मल्लगं पवाहेहिति, एवामेव पक्खिपपमाणेहिं २ अणत्तेहिं पुगलेहिं जाहे तं वंजणं पारंअं होइ ताहे हुंति करेइ, नो केव णं जाणइ केओवि एस सहाइ ? तओ ईहं पविसइ, तओ जाणइ असुगे एस सहाइ, तओ अवायं पविसइ, तओ से उवगयं हवइ, तओ णं धारणं पविसइ, तओ णं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा कालं, से जहा नामए केइ पुरिसे अव्वत्तं सहं सुणिज्जा तेणं सहो सि उग्गाहिए, नो केव णं जाणइ के वेस सहाइ, तओ ईहं पविसइ, तओ जाणइ, असुगे एस सहं, तओ णं अवायं पविसइ, तओ से उवगयं हवइ, तओ धारणं पविसइ, तओ णं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखेज्जं

वा कालं । से जहा नामए केई पुरिसे अव्वत्तं रूवं पासिज्जा तेषं रूव चि उग्गाहिण्, नो च्वे
 णं जाणइ के वेस रूवात्ति, तओ ईहं पविसइ, तओ जाणइ, अमुगे एस रूवे चि, तओ अवायं
 पविसइ, तओ से उवगयं हवइ, तओ धारणं पविसइ, तओ णं धारेइ, संखेज्जं वा कालं असं-
 खिज्जं वा कालं । से जहा नामए केई पुरिसे अव्वत्तं गंधं अग्गाहज्जा, तेषं गंध चि उग्गाहिण्,
 नो च्वे णं जाणइ के वेस गंधे चि, तओ ईहं पविसइ, तओ जाणइ अमुगे एस गंधे, तओ अवायं
 पविसइ, तओ से उवगयं हवइ, तओ धारणं पविसइ, तओ णं धारेइ संखेज्जं वा कालं असंखेज्जं
 वा कालं । से जहा नामए केई पुरिसे अव्वत्तं रसं आसाहज्जा, तेषं रसो चि उग्गाहिण्, नो च्वे
 णं जाणइ के वेस रसोत्ति, तओ ईहं पविसइ, तओ जाणइ अमुगे एस रसे, तओ अवायं पविसइ,
 तओ से उवगयं हवइ, तओ धारणं पविसइ, तओ णं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा
 कालं । से जहा नामए केई पुरिसे अव्वत्तं फासं पडिसंवेइज्जा, तेषं फासे चि उग्गाहिण् नो च्वे
 णं जाणइ के वेस फासओ चि, तओ ईहं पविसइ, तओ जाणइ अमुगे एस फासे, तओ अवायं
 पविसइ, तओ से उवगयं हवइ, तओ धारणं पविसइ, तओ णं धारेइ संखेज्जं वा कालं असंखेज्जं

वा कालं । से जहा नामए केई पुरिसे अव्वसं सुमिणं पासिज्जा, तेषं सुमिणो ति उग्गहिए, नो
 चव णं जाणइ के वेस सुमिणे ति, तओ ईहं पविसइ, तओ जाणइ अमुगे एस सुमिणे, तओ
 अवायं पविसइ, तओ से उवगयं होइ, तओ धारणं पविसइ, तओ धारेइ संखेज्जं वा कालं असंखे
 ज्जं वा कालं । से तं मल्लगादिट्ठेणं ॥ (सू० ३५)

चूर्णिः—‘इच्चैतस्से’त्यादि सुचं, इतिः उपप्रदर्शने एतस्स ति जं अतिकंतं । अट्टावीसतिभेदं, ते य के अट्टावीसं भेदाः? उच्यते—चउव्विहो वंजणावग्गहो, छव्विहो अत्थावग्गहो, छव्विहा ईहा, छव्विहो अवायो, छव्विधा धारणा, एते सव्वे अट्टावीसं । एयस्स अट्टावीसइविहस्स मच्च्छातो जो वंजणावग्गहो चउव्विहो तस्स दुगादिट्ठेण परूवणा, ‘से जहा णामए’ इत्यादि, ‘से’ चि पाडिबोधकस्स णिंसे, ‘जहा णामए’ चि जहा णाम संभवत आत्माभिप्रायकृतादित्यर्थः, सव्वण्णुप्पणीयमत्थं तदणुसारि सुचं वा अप्पबुद्धिविण्णणत्तणयो अणवगच्छमाणो सीसो पुच्छाच्चोदणातो चोदको, अहवा तमेव सुतमत्थं वा अथउमाणं ति मण्णमाणो तदा स चोदयतो चोदगो भण्णति, पवयणमविरुद्धं निहोसं सुतत्थं पण्णवतो पण्णवगो विरुद्धपुणरुत्तसुचं वा अत्थतो अविरुद्धं दरिसेतो पण्णवेति जो सो वा पण्णवगो भण्णति, यथावत्संशयच्छेदीत्यर्थः, चोदको संसयमावन्नो पण्णवगं पुच्छति—‘किं एगसमयादिपविट्ठा’ इत्यादि कंठं, एवं चोदकं पुच्छाभिप्पायेण वंदंतं पण्णवगोआह-‘णोएगसमयप विट्ठा’ इत्यादि, जो एस पाडिसेहो कतो एस सहाइफुद्धविण्णणजणत्तेणं ति णो गहणमानगच्छंति इहरा पोण्णला

गहणमागच्छन्त्येवेत्यर्थः, एवं एगादिसमयपविट्टपोगलपडिसिद्धेसु इमा अणुणा असंखेज्जसमयपविट्टा पोगला गहणमाग-
 च्छंति चि, इमस्स अणुणयोगत्थो अणुयोगत्थो य, तत्थ अणुणयोगो इमो-जहा पवासी सगिहमेतो अट्ठाणं पंचाहेण दसाहेण
 वा वीतीवतिता सगिहं पविट्टो चि, एवं असंखेज्जोहिं समयहिं आगता पविट्टा कण्णाविलेसु पोगला गेणहति चि, एवं
 अणुणयोगो भवति, इमो अणुणयोगत्थो पटमसमयादारब्ध पतिसमयं पविसमाणेसु असंखेज्जइमे समए जे पविट्टा ते गहण-
 मागच्छंति, ते य सदादिविण्णाणजणग चि काउं अतो तेसिं गहणमुवादिट्ठं, सो य असंखेज्जइमो समयो किं पमाणे असंखेज्जए
 भण्णति ? उच्यते-जहण्णेणं आवाल्याए असंखेज्जभागमेत्तेसु समयेसु गतेसु चि, उक्कोसेणं संखेज्जासु आवलियासु आणा-
 पाणुकालपुहत्ते वा उभयथाऽपि अवरुद्धं, गतां पडिवोधकदिट्ठंती, इद्दाणिं आवागसीसगादिट्ठंती-तत्थ आवागसीसगं ति
 पागट्ठाणमेव, अहवा आपागट्ठाणस्स आसण्णं समंता परिपेरंतं, अहवा आपागस्सुचारियाण जं ठाणं तं आपागसीसयं भण्णति,
 अणंतोहिं ति प्रथमसमयादारभ्य प्रतिसमयं अणंता प्रविशन्तीत्यतोऽनन्ता, जाहे तं वंजणं पूरितं भवति चि, एत्थ वंजण-
 गहणेण सदाइपुणगलदव्वा दव्विदियं वा उभयसंबंधो वा वेतव्वं तिथाऽपि ण विरोधो, वंजणं पूरियं ति कहं ? उच्यते-जदा
 पुणालदव्वा वंजणं तदा पूरियंति पभूता ते पोगलदव्वा जाता स्वं प्रमाणमागता सविसयपडिवोधसमत्था जाता इत्यर्थः । जदा
 पुण दव्विदियं वंजणं तदा पूरियं ति कहं ? उच्यते-जाहे तेहिं पोगलेहिं तं दव्विदियं आव्हतं भरितं वा वि तं तदा पूरियं
 ति भण्णति, जदा तु उभयसंबंधो वंजणं तदा पूरियं ति कहं ? उच्यते दव्विदियस्स पुणाला अंगीभावमागता पुणाला य
 दव्विदिए अनुपक्ताः एस उभयभावो, एतमिम उभयभावे पुणालेहिं इंदियं पूरितं, पूरितं इंदिएण विसयपडिवोधकपमाणा

‘ पद्विबोधपूज्ज ’ सि प्रतिबोधयेत्, कथं ? अमुक ! अमुक ! इति, तत्र ‘ चोपमे ’ इत्यादि, इह ज्ञानावरणकर्मोदयतः कथितमपि सूत्रार्थमनवगच्छन् प्रश्नचोदनाच्चोदकः, अविशिष्टक्षयोपशमभावतो वाऽगृहीतशास्त्रगर्भार्थपूर्वापरविरोधचोदनाच्चोदकः । यथावस्थितं सूत्रार्थं प्रज्ञापयतीति प्रज्ञापकः श्रौतार्थापेक्षया विरुद्धं पुनरुक्तसूत्रं वाऽर्थतोऽविरुद्धं अपुनरुक्तं प्रज्ञापयतीति प्रज्ञापकः । तत्र चोदकः प्रज्ञापकमेधमुक्तवानिति, भूतकालनिर्देशोऽनादिमानागम इति ख्यापनार्थः । किमेकसमयप्रविष्टेत्यादि सुगमं यावत् एवं वदन्तं चोदकं प्रज्ञापक एवमुक्तवान्-नो एकसमयप्रविष्टेत्यादि प्रकटार्थं यावत् नो संख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति, नवरमयं प्रतिषेधः स्फुटशब्दविज्ञानग्राह्यतामधिकृत्य वेदितव्यः शब्दविज्ञानजनकत्वेनेत्यर्थः, अन्यथा संबन्धमात्रमधिकृत्य प्रथमसमयादारभ्य ग्रहणमागच्छन्त्येव । ‘ असंखेज्ज ’ इत्यादि, प्रतिसमयप्रवेशनादित आरभ्यासंख्येयसमयैः प्रविष्टैः असंख्येयसमयप्रविष्टाः, न पुनर्विशत्याऽहोभिः पथिकगृहप्रवेशवदपान्तरालागमनसमयापेक्षयाऽसंख्येयसमयप्रविष्टा इति । पुद्गलाः शब्दद्रव्यविशेषा ग्रहणमागच्छन्ति, अर्थावग्रहज्ञानहेतवो भवन्तीति भावः । इह च धरमसमयप्रविष्टा एव ग्रहणमागच्छन्ति तदन्ये त्विन्द्रियक्षयोपशमोपकारिण इत्योपेतो ग्रहणमुक्तामिति, असंख्येयमानं चात्र जघन्यभावलिकाऽसंख्येयभागसमयतुल्यम्, उत्कृष्टं तु संख्येयावलिकासमयतुल्यं, तच्च प्राणापानपृथक्त्वकालसमयमिति उक्तं च - “ वंजणवण्णहकालो, आवाल्याअसंखभागमेत्तो उ । थोवो उक्कोसो पुण, आणापाणुपुहत्तं ति ॥१॥ ” ‘ से तं ’ इत्यादि निगमनं, संधं प्रतिबोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहरूपणीति वाक्यशेषः । ‘ से किं तं ’ इत्यादि, अथ कोऽयं महकदृष्टान्तः ? महकदृष्टान्तो नाम तद्यथा नाम कश्चित् पुरुषः ‘ आपाकशिरसः ’ आपाकः-प्रतीतिः तच्छिरसश्च महकं-

अवग्रहा-
दीनां
क्रमः प्रति-
बोधक
दृष्टान्तः

शराचं गृहीत्वा, इदं रूक्षं भवतीत्यतोऽस्य ग्रहणमिति, तत्र मल्लके एकमुदकविंदुं प्राक्षिपेत् स नष्टः तत्रैव तद्भाषपरिणामि-
पन्न इत्यर्थः, शेषं सुगमं यावत् ' ज णं तं मल्लकं रावेहिइ चि ' आर्द्रतां नेष्यति, शेषं सुगमं यावत् ' एवामेव ' इत्यादि,
अतिबहुत्वात्प्रतिसमयमनन्तैः पुद्गलैः शब्दपुद्गलैः यदा तद्व्यञ्जनं पूरितं भवति तदा ' हुमिति करोति ' तमर्थं गृह्णाति
इत्युक्तं भवति, अत्र व्यञ्जनशब्देन त्रयमभिगृह्यते द्रव्यमिन्द्रियं संबंधो वा, यदा द्रव्यं व्यञ्जनमधिक्रियते तदा पूरितमिति
प्रभृतीकृतं स्वप्रमाणमानीतं स्वविषयव्यक्तौ समर्थीकृतमित्यर्थः, यदा व्यञ्जनमिन्द्रियं तदा पूरितमिति आश्रुतं व्याप्त-
मित्यर्थः, यदा द्वयोरपि संबंधोऽधिक्रियते तदा पूरितमिति अज्ञाङ्गीभावमानीतमनुपकृतमित्यर्थः, एवं यदा पूरितं भवति
तदानीं तमर्थं गृह्णाति, किंविशिष्टं ? नामजात्यादिकल्पनारहितं, तथा चाह-- " णो चैव णं जाणाइ के वेस सदाइ चि "
न पुनरेवं जानाति क एष शब्दादिरर्थः इत्येकसामयिकत्वाद्भावग्रहस्य, अत्रार्थावग्रहात् पूर्वं सर्वो व्यञ्जनावग्रह इति ' ततो
ईदं पविसइ ' इत्यादि सुगमं यावत् ' संखेज्जं वा असंखेज्जं वा कालं ति ' । अत्राह--सुप्तमङ्गीकृत्य युज्यतेऽयं न्यायः,
जाग्रतस्तु शब्दश्रवणसमनन्तरमेवावग्रहेहाव्यतिरेकेणैवापायज्ञानमुत्पद्यते, तथोपलम्भात्, न चैतदनापं, यत आह--द्वत्रकारः--
' से जहा नामए ' इत्यादि, अथवा यदुक्तं न पुनरेवं जानाति क एष शब्दादिः किं तर्हि नामजात्यादिकल्पनारहितं
गृह्णातीत्येतदुक्तं, यत एवमागमः--' से ' इत्यादि, अथवा सुप्तप्रतिबोधकमल्लकदृष्टान्ताभ्यां व्यंजनार्थावग्रहयोः सामान्येन
स्वरूपमभिधाय अधुना मल्लकदृष्टान्तेनैव प्रतिपादयन्नाह--' से जहा ' इत्यादि, तद्यथा नाम काश्चित् पुरुषोऽव्यक्तं शब्दं
शृणुयात्, अव्यक्तमिति आनिर्देश्यस्वरूपं नामादिकल्पनारहितामित्यनेनार्थावग्रहमाह, तस्य च श्रोत्रेन्द्रियसंबन्धिनो व्यञ्ज-

महुत्कालं ईह ति, ततो विसिद्धमतिनाणखयोवसमभावत्तणतो अंतमुहुत्कालरुभंतर एव जाणति अमुए एस सद्दो संख-
संगादिए चि दुखबोधत्तणतो पुण अत्यस्स अविस्सिद्धमइण्णाणखयोवसमयत्तणतो वा ईहोवयोगे अतोमुहुत्ते वुत्ते अणवणत्तथो
पुणोऽवि अणं अंतमुहुत्तं ईहते । एवं ईहोवयोगविच्छेदसंताणतो बहुएऽवि अंतमुहुत्ते ईहेज्जा ण दोसो । ततो ईहाणंतरं
अवातो, सो य सद्दाइअत्थपहुप्पणस्स जे परधम्मा तेसु विमुहस्स सधम्मं य अन्नधारयतो ण एस संगसद्दो णिद्धमधुरगंभीर-
त्तणतो संखसद्दोऽयामिति, एवमवणत्तथो असंखेज्जसमयितो उक्कोसतो णियमा एणांतमुहुत्तिओ जो अवबोधो यो एस अत्थ-
परिच्छेदो सो अवातो भवति । ततो अवायाणंतरं धारणं पविसइ ति, सा य धारणा जहणतो असंखेज्जसमते अविच्चुतीए-
तमत्थं धरोति, उक्कोसतो अंतमुहुत्तं अणुवयोगतो पुण तमत्थं विस्सुतं पुणोऽवि संभरइ ति धारणा, एवं सा संखेज्जवासा-
उयाणं मुहुत्तदिवसादिकालसंखाए संखेज्जं कालं भवेज्ज, असंखेज्जवासाउयाणं पुण असंखेज्जकालं हवेज्जा एवं चर्किखादिएऽ-
वि रूवं भाणितव्वं वंजणोणहवज्जं, धाणरसफासिदिएसु वि जहा सोईदिते तथा सव्वं भाणितव्वं संवेदेज्जति, एते सद्दादि-
इंदियत्थे पहुप्पण्णे इंदियं स्वं स्वं इंदियत्थं आधारवयोवसममणुरूवं सुभमसुभं वा वेदेज्ज ति, एते सद्दाई चक्खुइंदियवज्जं
सेसेदिएहि पत्तामिदियत्थं पायसो इट्टमणिट्टं वा स्वमात्मानुगतं वेदनं वेदते न सररीरेण अनुपलंभं वा वेदयतीत्यर्थः, फासि-
दियमत्थं पुण स्वमनुगतं सररीरानुगतं च दुहाऽवि फुडं वेदइ ति संवेदेज्जति, अतो भाणितं, एवं मणसो सुविणंमि सद्दादि-
विसएसु अवग्रहादयो णेया । अणत्थ वा इंदियवावारअभावे मणो माणसीए चि इह सुत्ते णं निदरिसणं मणे, 'से जहा णामए'
इत्यादि सुत्तं कंठं । सुविणो मे दिट्ठो चि सुविणददुं अव्वत्तं सुभरइ, तच्च प्रतिबोधप्रथमसमये सुविणमिति संभरतो अत्थावज्जगहो

तस्य पूर्वमवस्थायां व्यञ्जनावग्रहः परत ईहादि, शेषं पूर्ववत् । जग्गतो अणिदियत्थवावरेरवि मणसो जुज्जते वंजणावग्गाहो, उवयोगसस असंखेज्जसमयत्तणयो उवयोगद्दए य प्रतिसमयमणोदव्वग्गाहणतो मणोदव्वणं च वंजणववदेसतो समए य असंखेज्जातिमे मनसो नियमार्थग्रहणं भवेत्तस्य च प्रथमसमयार्थप्रतिबोधकालेऽर्थावग्रहः तस्य पूर्वमसंख्येयसमयेषु व्यञ्जनावग्रहः, शेषमीहादि पूर्ववत् । सीसो पुच्छति-उग्गाहादीणं उ क्रमातिक्रमे एकतरअभावे वा किं सदादिवत्थुपरिच्छेदो ण भवति ? आचार्य आह--आमं ण भवति, अत एव च क्रमे नियमः, जग्गहा णो अगहितं ईहति, तग्गहा, पुवं उग्गाहो, जग्गहा य अणीहितं णो अवगच्छति, ईहाणंतरं तग्गहा अवायो, जग्गहा य अणावायं ण धारिज्जाति वत्थुं, अवायाणंतरं तग्गहा धारणा, जग्गहा य एष क्रमनियमो तग्गहा सव्वो आभिनिवोधिचनाणावगमो नियमा एवं भवति, अत एव च कारणा सव्वे अवग्रहादयो मातिनाणभेदा भवन्तीत्यर्थः ॥

श्रुतिः—‘उग्गहे’त्यादि, अर्थावग्रह एकसामयिकः, आन्तमौहृत्तिकोऽप्यायः, धारणा सङ्ख्येयं वाऽसङ्ख्येयं वा कालं स्मृतिवासनारूपा, सङ्ख्येयवर्षायुषां सङ्ख्येयमसङ्ख्येयवर्षायुषामसङ्ख्येयम् । ‘एवं अट्टावीसाविधस्स’ इत्यादि, एवम्-उक्तेन प्रकारेण अष्टाविंशतिविधस्य, कथमष्टाविंशतिविधम् ? चतुर्विधो व्यञ्जनावग्रहः, षड्विधोऽर्थावग्रहः, षड्विधा ईहा, षड्विधोऽप्यायः, षड्विधा धारणा, एवमष्टाविंशतिविधस्य आभिनिवोधिकज्ञानस्य सम्बन्धी यो व्यञ्जनावग्रहस्तस्य प्ररूपणं--प्रतिपादनं करिष्यामि । कथं ? प्रतिबोधकदृष्टान्तेन मञ्जुकदृष्टान्तेन च ‘से किं तं’ इत्यादि, प्रतिबोधयतीति प्रातिबोधकः, स एव दृष्टान्तस्तेन, तद्यथा नाम काश्चिदानिर्दिष्टस्वरूपः पुरुषः कञ्चिदन्यतममनिर्दिष्टस्वरूपमेव पुरुषं सुप्तं सन्तं

‘ पाद्विबोधएज्ज ’ इति प्रातिबोधयेत्, कथं ? अमुक ! अमुक ! इति, तत्र ‘ चोयगो ’ इत्यादि, इह ज्ञानावरणकर्मोदयतः कश्चित्तमपि सूत्रार्थमनवगच्छन् प्रश्नचोदनाच्चोदकः, आविशिष्टक्षयोपशमभावतो वाऽगृहीतशास्त्रगमार्थपूर्वापरविरोधचोदनाच्चोदकः । यथावस्थितं सूत्रार्थं प्रज्ञापयतीति प्रज्ञापकः श्रौतार्थापेक्षया विरुद्धं पुनरुक्तसूत्रं वाऽर्थतोऽविरुद्धं अपुनरुक्तं प्रज्ञापयतीति प्रज्ञापकः । तत्र चोदकः प्रज्ञापकमेवमुक्तवानिति, भूतकालनिर्देशोऽनादिमानागम इति रव्यापनार्थः । किमेकसमय-प्राविष्टेत्यादि सुगमं यावत् एवं वदन्तं चोदकं प्रज्ञापक एवमुक्तवान्-नो एकसमयप्राविष्टेत्यादि प्रकटार्थं यावत् नो संख्येय-समयप्राविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति, नवरमयं प्रातिपेधः स्फुटशब्दविज्ञानग्राहतामधिकृत्य वेदितव्यः शब्दविज्ञानजनक-त्वेनेत्यर्थः, अन्यथा संबंधमात्रमधिकृत्य प्रथमसमयादारभ्य ग्रहणमागच्छन्त्येव । ‘ असंखेज्ज ’ इत्यादि, प्रातिसमयप्रवेशनादि-त आरभ्यासंख्येयसमयैः प्राविष्टैः असंख्येयसमयप्राविष्टाः, न पुनर्विशत्याऽहोभिः पार्थिकगृहप्रवेशवदपान्तरालागमनसमया-पेक्षयाऽसंख्येयसमयप्राविष्टा इति । पुद्गलाः शब्दद्रव्यविशेषाः ग्रहणमागच्छन्ति, अर्थावग्रहज्ञानहेतवो भवन्तीति भावः । इह च चरसमयप्राविष्टा एव ग्रहणमागच्छन्ति तदन्ये त्विन्द्रियक्षयोपशमोपकारिण इत्याद्यतो ग्रहणमुक्तमिति, असंख्येय-मानं चात्र जघन्यमावलिकाऽसंख्येयभागसमयतुल्यम्, उक्तं तु संख्येयावलिकासमयतुल्यं, तच्च प्राणापानपृथक्त्वकाल-समयमिति उक्तं च - ‘ वंजणवण्णहक्कालो, आवलियाअसंखभागमत्तो उ । थोवो उक्कोसो पुण, आणापाणूहुहत्तं ति ॥१॥ ’ ‘ से-तं ’ इत्यादि निगमनं, संयं प्रातिबोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहप्ररूपणोति वाक्यशेषः । ‘ से किं तं ’ इत्यादि, अथ कोऽयं मह्लकदृष्टान्तः ? मह्लकदृष्टान्तो नाम तद्यथा नाम कश्चित् पुरुषः ‘ आपाकशिरसः ’ आपाकः-प्रतीतः ताच्छिरसश्च मह्लकं-

अवग्रहा-
दीनां
क्रमः प्राति-
बोधक
दृष्टान्तः

शरावं गृहीत्वा, इदं रूक्षं भवतीत्यतोऽस्य ग्रहणमिति, तत्र मल्लके एकमुदकविदुं प्राक्षिपेत् स नष्टः तत्रैव तद्भाषपरिणामि-
 पक्ष इत्यर्थः, शेषं सुगमं यावत् ' जे णं तं मल्लणं रावेहिइ चि ' आर्द्रतां नेष्यति, शेषं सुगमं यावत् ' एवामेव ' इत्यादि,
 अतिबहुत्वात्प्रतिसमयमनन्तैः पुद्गलैः शब्दपुद्गलैः यदा तद्व्यञ्जनं पूरितं भवति तदा ' हुमिति करोति ' तमर्थं गृह्णाति
 इत्युक्तं भवति, अत्र व्यञ्जनशब्देन त्रयमाभिगृह्यते द्रव्यमिन्द्रियं संबंधो वा, यदा द्रव्यं व्यञ्जनमधिक्रियते तदा पूरितमिति
 प्रभृतीकृतं स्वप्रमाणमानीतं स्वविषयव्यक्तौ समर्थीकृतमित्यर्थः, यदा व्यञ्जनमिन्द्रियं तदा पूरितमिति आभूतं व्याप्त-
 मित्यर्थः, यदा द्वयोरपि संबंधोऽधिक्रियते तदा पूरितमिति अङ्गाङ्गीभावमानीतमनुषकतामित्यर्थः, एवं यदा पूरितं भवति
 तदायीं तमर्थं गृह्णाति, किंविशिष्टं ? नामजात्यादिकल्पनारहितं, तथा चाह-- " णो चेव णं जाणाइ के वेस सहादि चि "
 न पुनरेवं जानाति क एष शब्दादिरर्थः इत्येकसामयिकत्वादर्थावग्रहस्य, अत्रार्थावग्रहात् पूर्व सर्वा व्यञ्जनावग्रह इति ' ततो
 ईहं पविसइ ' इत्यादि सुगमं यावत् ' संखेज्जं वा असंखेज्जं वा कालं ति ' । अत्राह--सुप्तमङ्गीकृत्य मुज्यतेऽयं न्यायः,
 जाग्रतस्तु शब्दश्रवणसमनन्तरमेवावग्रहेहाव्यातिरेकौवापायज्ञानमुत्पद्यते, तथोपलम्भात्, न चैतदनापं, यत आह--सूत्रकारः--
 ' से जहा नामए ' इत्यादि, अथवा यदुक्तं न पुनरेवं जानाति क एष शब्दादिः किं तर्हि नामजात्यादिकल्पनारहितं
 गृह्णातीत्येतदुक्तं, यत एवमाणमः-- ' से ' इत्यादि, अथवा सुप्तप्रतिबोधकमल्लकदृष्टान्ताभ्यां व्यंजनार्थान्नग्रहयोः सामान्येन
 स्वरूपमभिधाय अधुना मल्लकदृष्टान्तेनैव प्रतिपादयन्नाह-- ' से जहा ' इत्यादि, तद्यथा नाम काश्चित् पुरुषोऽव्यक्तं शब्दं
 शृणुयात्, अव्यक्तमिति आनिर्देश्यस्वरूपं नामादिकल्पनारहितमित्यनेनाशार्थावग्रहमाह, तस्य च श्रोत्रेन्द्रियसंबन्धिनो व्यञ्ज-

नावग्रहपूर्वकत्वात् व्यञ्जनावग्रहं च । आह--न ह्यत्रैवं क्रम उपलभ्यते, किं त्वक्षेपेण शब्दापायज्ञानमेव वेद्यते, सूत्रे व्यक्तमिति शब्दविशेषणं कृतम्, अतोऽव्यक्तं सादिग्धं पुरुषादिशब्दभेदेन शब्दं शृणुयादिति न्यायः, तथा चोत्तरसूत्रमभ्येतदेवाह-- 'तेषां सद्दे त्ति उग्राहिते ' तेन श्रोत्रा शब्द इत्यवगृहीतं, ' णो चैव णं जाणति को वेस सदादि ' न पुनरेवं जानाति क एष पुरुषादिसमुत्थानामन्यतमः शब्द इति, आदिशब्दाद्रसादिष्वपि अयमेव न्याय इति ज्ञापयति ' ततो ईहं पविसति ' इत्याद्यापि संबद्धमिति, नैतदेवमुत्पन्नशतव्यतिभेददृष्टान्तेन कालभेदस्य दुर्लक्षत्वात्क्षेपेण शब्दापायज्ञानानुपपत्तेः, यच्च तेन शब्द इत्यवगृहीतमित्युक्तम्, अत्र शब्द इति भणति वक्ता सूत्रकार इति करणनिर्देशाच्छब्दमात्रं वा शेषविशेषविशुखं न तु शब्दबुद्ध्या, तस्यैवापायप्रसंगात्, अवग्रहादिश्रुतव्यतिरेकेण च मातिज्ञानानुत्पत्तेः, तथा च्चाह--' णो चैव णं ' इत्यादि, न पुनरेवं जानाति क एष शब्दादिरर्थः सामान्यमात्रप्रतिभासनात्, आह च भाष्यकारः--" अव्वत्तमणिद्देसं, सरूवणामादिकप्पणा- राहितं । जादि एवं जं तेषां, गहियं सद्देत्ति तं कह णु ॥ १ ॥ सद्दे त्ति भणति वक्ता तन्मत्तं वा ण सहबुद्धीए । जादि होज्ज सहबुद्धी, तोज्वाओ चैव सो होज्जा ॥२॥ जादि सहबुद्धिमेत्तय--मवगर्हे तन्विसेसणमवाओ । णणु सद्दी णासद्दी, ण य रूवादी विसेसोऽयं ॥३॥ शोवन्मि य णावायो, तन्भेयाविकखणं अवाओ त्ति । तन्भेयाविकखाए, णणु शोवन्मिणं पि णा- वाओ ॥४॥ " इत्यादि । अन्ये त्वाचार्या इदं सूत्रं विशेषसामान्यार्थावग्रहविषयं व्याचक्षते--अव्यक्तम्--अनिर्धारितविशेषस्वरूपम्, अशब्दव्यवच्छेदेन शब्दं शृणुयात् तेन शब्द इति शब्दमात्रमवगृहीतं, न पुनरेवं जानाति क एष शब्दः शास्त्रशास्त्री-दीनामन्यतमः ? आदिशब्दाद्रसादिपरिग्रहः, तत्रापीयमेव वार्त्तति युक्तियुक्ता चेयं व्याख्येयति । तत ईहां प्रविशति सदर्थ-

पर्यालोचनां करोति । इह च दुरवबोधत्वाद्भवतु नः अपहृत्वाच्च मतिज्ञानावरणक्षयोपशमस्यासंजातापाय एवेहोपयोगाच्च्युतः पुनरप्यन्यमन्तर्मुहूर्त्तमीहते, एवमीहोपयोगाविवच्छेदत एव प्रभूतानप्यन्तर्मुहूर्त्तानीहते इति संभवः, ततो जानातीत्यादि, वस्तुतः गतार्थं यावत्स्पर्शनन्द्रियवक्तव्यता, उक्तं च भाष्यकारेण-‘सेसेसु वि रूवादिषु, विसएसु वि होइ रूवलक्खाइं । पायं पच्चासन्न-त्तणेणमीहादिवत्थूणि ॥१॥ थाणुपुरिसादि कुद्धुप्पलादि संभिन्नकरिह्लमंसादी । सप्पुप्पलनालाइ य समाणरूवाइ विसयाइं ॥२॥ एवं चिय सुमिणादिषु, मणसो सदादिएसु विसएसु । हांति दियवावारा-भावोवि अवग्गहादीया ॥३॥’ इत्यादि ‘से जहा णामए’ इत्यादि, इह प्रतिबोधप्रथमसमयेऽव्यक्तमनिर्धारितस्वरूपं स्वप्नं प्रति संवेदयेत् तस्य तदार्थावग्रहः, तत ऊर्ध्वमीहादय इति । अन्ये तु मनसोऽप्यर्थवग्रहात् पूर्वं व्यंजनावग्रहं मनोद्रव्यव्यंजनग्रहणलक्षणं व्याचक्षते तत्पुनरयुक्तम् अनापत्त्वात् व्यंजनावग्रहस्य श्रोत्रादिभेदेन चतुर्विधत्वात् । शेषं प्रकटार्थं यावत् ‘से तं मल्लगादिद्वैतेण’ इह च सुखप्रतिपत्त्यर्थं स्वप्नमधि-कृत्य नोईन्द्रियार्थावग्रहादयः प्रतिपादिताः, अन्यथाऽन्यत्रापीन्द्रियव्यापाराभावे सति मनसा पर्यालोचयतोऽवगन्तव्या इति । अत्राह- किमुक्तलक्षणमवग्रहादिक्रमं विहाय क्वचिदपि मतिज्ञानं नोत्पद्यते येनैवं क्रम इति ? अत्रोच्यते- नोत्पद्यते, तथाहि- नानवगृहीतमीहते, न चानीहितमवगम्यते, न चानवगतं धार्यते, इत्यलं प्रसंगेन ॥ सर्वभेदेदं द्रव्यादिभिर्निरूप-यन्नाह—

तं समासओ चउव्विहं पणत्तं, तं जहा-द्व्वओ खित्तओ कालओ भावओ । तत्थ द्व्वओ णं आभिणिवोहिअनाणी आएसेणं सन्वाइं द्व्व्वाइं जाणइ न पासइ, खेतओ णं आभिणिवोहि-

अनाणी आण्सेणं सव्वं खेतं जाणइ न पासइ, कालओ णं आभिणिबोहिअनाणी आण्सेणं सव्वं
 कालं जाणइ न पासइ, भावओ णं आभिणिबोहिअनाणी आण्सेणं सव्वे भावे जाणइ न पासइ ।
 उगह ईहाऽवाओ य, धारणा एव हुंति चत्तारि । आभिणिबोहियनाणस्स, भेयवत्थू समासेणं ॥७३॥
 अंथाणं उगहणमि, उगहो तह विआलणे ईहा । ववसायमि अवायो, धरणं पुण धरणं विति
 ॥ ७४ ॥ उगह इक्कं समयं, ईहावाया सुहुत्तमद्धं तु । कालमसंखं संखं च, धारणा होइ नायव्वा
 ॥ ७५ ॥ पुट्टं सुणेइ सहं, रूवं पुण पासइ अपुट्टं तु । गंधं रसं च फासं च, बद्धपुट्टं वियागरे
 ॥ ७६ ॥ भासासमसेदीओ, सहं जं सुणइ मीसियं सुणइ । वीसेदी पुण सहं, सुणेइ नियमा
 पराथाए ॥ ७७ ॥ ईहा अपोह वीमंसा, मगणा य गेसणा । सन्ना सहं महं पन्ना, सव्वं आभिणि-
 बोहियं ॥ ७८ ॥ से तं आभिणिबोहियनाणपरोक्खं [से तं महंनाणं] (सू० ३६)

वृत्तिः—'तं च मतानाणं समासतो चउत्विहं' त्यादि सुत्तं, तं च मतानाणं खयोवसमरूवतो एगविहं पि होतं णेय-

१ अन्थाणं उगहणं च, उगहं तह विआलणं ईहं । ववसायं च अवायं, धरणं पुण धारणं विति ॥ १ ॥ इति मूलपाठान्तर-
 पक्षिणीयं व्याख्या.

भेदत्तणतो नाणाभेदा, दव्वादिथा से भवंति, 'दव्वतो णं' ति दव्वतो वत्तव्वो 'णं' ति वयणालंकारे देसीवयणतो वा णं, अहवा अपादाने पंचमी विभक्तिः तत्थ पायतवयणसेलीतो दव्वतो णं, एवं आभिनिबोधिचनाणी लभति, 'आदेसेणं' इत्यादि, इहादेसो नाम अकारो, सो य सामणतो विसेसतो य, तत्थ दव्वजातिसामणणादेसेणं सव्वदव्व्याणि धम्मत्थिकायादिथाणि जाणति, विसेसदव्वेऽवि जहा धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्स देसेत्यादि केयी जाणति सव्वे ण याणति जहा सुहुमपरिणता अवि सतत्था उष्प- णवणणादिथा, ण पस्सइ त्ति सव्वे सामणणविसेसा दसविहे धम्ममादिए चक्खुअचक्खुदंसणेण रूवसदाइतो केसिं पासावि त्ति वत्तव्वं, अहवाऽऽदेसो सुत्तं तस्सादेसतो सव्वदव्वे जाणतीत्यादि । चोदक आह-जति सुत्तं कहं मतिनाणं ति ? उच्यते-सुतोवलद्धत्थेसु अणुस- रतो तन्भावणहुद्धिसामत्थतो सुतोवयोगाणिरवेक्खाऽवि मती पवत्तइ त्ति ण सुत्तादेसो विरुद्धति । खेत्तंपि सामणणविसेसादेसतो, तत्थ सामणतो खेत्तमागासं दं च्चेणं सव्वगतममुत्तं अवागाहलरकणं सव्वं जाणति, विसेसतोऽवि लोगालेगुह्णहारियादि- विसेसे खेत्ते जाणति, ण जाणइ य केयी, क्षेत्रं न पश्यत्येव । कालेऽवि आदेसो सामणणविसेसतो, तत्थ सामणतो इमं भण्णति ण य दरिसणतो, णिच्चमाणिच्चं वा मुत्तममुत्तं वा कलासमूहं सव्वदव्व्याणि वा कलेइ त्ति कलणं वा कालो, तमेगविहं सामणतो सव्वकालं जाणति, विसेसादेसो समयावालियादि उस्सप्पिणिमादि वा विसेसकालो केयी जाणति ण जाणति केयी- कालं ण पश्यत्येव । भाव इति भवनं भूतिर्वा भावः, एवं सव्वभावे भावजातिमेत्तसामणतो जाणति, विसेसादेसतो जीवा- जीवभावे तत्थ नाणकसायादिथा जीवे अजीवे वण्णपञ्जवादिए अणेगहा वीससपयोगपरिणते एत्थ मतिनाणविसयत्थे जे ते जाणति सेसे ण याणति सव्वभावे ण पासइ त्ति, मतिणाणस्स अ सव्वणेयविसयत्तणयो । 'उगह ईहा' गाहा, 'अत्थाणं'

गाहा, ' उग्राह एकं ' गाहा, ' पुट्टं सुणेह ' गाहा, ' भासासम ' गाहा, ' ईहा ' गाहा, एताश्चो गाहाश्चो जहा पेठियाए
तहा भाणितव्वो इति । ' से तं मतिणाणं ' ति एस आदीए जा पुच्छा तस्स सव्वहा सरुवे वाणिजे । इमं परिसमत्ति दंसणं
णिगमणवाक्यं से तं मतिणाणं ति, अहवा सीसो पुच्छति-जो एस वाणियसरुवेण ठितो पाणविसेसो सो किं वत्तव्वो ?
आचार्य आह--' से ' इति निद्वेसे ' तं ' ति पुव्वपन्हामरिसणे तं एतत् मतिणाणं ति स्वनामाख्यानमित्यर्थः, अहवा ' से '
ति अस्य व्यञ्जनलोपे कृते एतं मतिणाणं ति भवति एतावत् मतिज्ञानमित्यर्थः ॥ इदाणि सव्वचरणकरणक्रियाधारं जहुदिट्ठं
कमप्पत्तं सुतणाणं भण्णति—

श्रुतिः—'तं समासतो' इत्यादि, द्रव्यत आभिविबोधिकज्ञानी आदेशेन आदेशः--प्रकारः, स च सामान्यतो विशेषतश्च,
तत्र द्रव्यजातिसामान्यादेशेन द्रव्याणि-धर्मास्तिकायादीनि जानाति, विशेषतोऽपि यथा धर्मास्तिकायो धर्मास्तिकायस्य देश
इत्यादि, न पश्यति सर्वात्मना धर्मास्तिकायादीन्, घटादीन् तु योष्यदेशावस्थितान् पश्यत्यपि, श्रुतादेशतो वा जनाति,
एवं क्षेत्रादिष्वपि भावनीयं, नवरं तान्न पश्यत्येव, तथा चोक्तं भाष्यकारेण- 'आदेशो चि पणारो, ओहादेशेण सव्वद्ववाहं ।
धम्मत्थिकाइयाहं, जाणइ न उ सव्वभावेणं ॥ १ ॥ खेतं लोगालोणं, कालं सव्वद्धमहव तिविधोऽवि । पंचोदइयादीए, भावे
जं नेयमेवत्तियं ॥ २ ॥ आदेशो चि व सुत्तं, सुतोवल्लेसु तस्स मतिणाणं । पसरइ तन्भावणया, विणाऽवि सुत्ताणुसारेणं
॥ ३ ॥ ' साम्प्रतं संग्रहणाथा उच्चन्ते- तत्र 'उग्राह' गाहा, व्याख्या- अवग्रहः प्राभिनरूपितशब्दार्थः, तथा ईहा अपायश्च,
चशब्दः पृथगावग्रहादिस्वरूपस्वातन्त्र्यप्रदर्शनार्थः अवग्रहादीनामीहादयः पर्याया न भवन्तीत्युक्तं भवति, समुच्चयार्थो वा,

यदा समुच्चयार्थस्तदा व्यवहितो दृष्टव्यः धारणा च, एवकारः क्रमपरिदर्शनार्थः, एवमनेनैव क्रमेण भवन्ति चत्वारि आभिनि-
बोधिकज्ञानस्य भिद्यन्त इति भेदा-विकल्पा अंशा इत्यनर्थान्तरं, त एव वस्तुनि भेदवस्तुनि, कथं ? यतो नानवशुहीतमीहते,
न चानीहितमवगम्यते, न चानवगतं धार्यत इति । अथवा कावचा नीयते- एवं भवन्ति चत्वार्याभिनिबोधिक ज्ञानस्य
भेदवस्तुनि समासेन-संक्षेपेण विशिष्टावग्रहादिस्वरूपापेक्षया, न तु विस्तरत इति, विस्तरतोऽष्टाविंशतिभेदाभिन्नत्वात्तस्योति
गाथार्थः । इदानीमनन्तरोपन्यस्तानामवग्रहादीनां स्वरूपं प्रतिपिपादायिषयाऽऽह- 'अत्थाणं' गाहा, व्याख्या- तत्र अर्थन्ते
इत्यर्थाः, अर्थन्ते गम्यन्ते परिच्छिद्यन्त इति यावत्, ते च रूपादयः, तेषामर्थानां प्रथमदर्शनानन्तरं च ग्रहणमवग्रहं भुवत इति
योगः । आह- वस्तुनः सामान्यविशेषात्मकतया विश्लिष्टत्वात् किमिति प्रथमं दर्शनं ततो ज्ञानमिति ? उच्यते- तस्य प्रबला-
वरणत्वात् दर्शनस्य चाल्पावरणत्वादिति । तथेत्यानन्तर्ये विचारणं पर्यालोचनमर्थानामिति वर्तते, ईहनमीहा तां भुवत इति
संबन्धः, विविधोऽवसायो व्यवसायः-निर्णयः तं व्यवसायं च अर्थानामिति वर्तते अपायं भुवत इति, संसर्गो धृतिधरणम् अर्था-
नामिति वर्तते, परिच्छिन्नस्य वस्तुनोऽविच्युतिस्मृतिवासनारूपं तद्धरणं पुनर्धारणं भुवत इति, अनेन शास्त्रपारतन्व्यमाह
इत्थं तीर्थकरणधरा भुवते । अन्ये त्वेवं पठन्ति- 'अत्थाणं उगहणम्मि उगहो' इत्यादि, अत्राप्यर्थानामवग्रहणे सत्यवग्रहो
नाम मतिविशेष इत्येवं भुवते, एवमीहादिष्यपि योज्यम्, भावार्थस्तु पूर्ववदिति गाथार्थः । इदानीमिहितस्वरूपाणामवग्रहा-
दीनां कालप्रमाणसामिधत्सुराह- 'उगहो' गाहा व्याख्या- इहाभिहितलक्षणोऽर्थवग्रहो यो जवन्यो नैश्चपिकः स खल्वेकं समयं
भवतीति संबन्धः, तत्र कालः परमनिकृष्टः समयोऽभिधीयते, स च प्रवचनप्रतिपादितोत्पलपत्रशतव्यतिभेदोदाहरणाज्जीर्ण-

पट्टशाटिकापाटनदृष्टान्ताच्चावसेय इति । तथा सांख्यावहारिकार्थावग्रहव्यंजनावग्रहौ तु पृथक् अन्तर्मुहूर्त्तकालं भवत इति ज्ञातव्यौ, ईहा चापायश्च ईहापायौ, ग्राकृतशैल्या, बहुवचनं, उक्तं च-‘बहुवचणेण दुवयणं, छट्टविभत्तीए भन्नइ चउत्थी । जह हत्था तह पाया, णमोऽत्थु देवाहिदेवाणं ॥ १ ॥’ तावीहापायौ मुहूर्त्तार्द्धं ज्ञातव्यौ भवतः, तत्र मुहूर्त्तशब्देन घटिकाद्वयपरिमाणः कालोऽभिधीयते, तस्यार्धं मुहूर्त्तार्द्धं, तुशब्दो विशेषणार्थः, किं विशिनष्टि ? व्यवहारोपेक्षयैतन्मुहूर्त्तार्धमुक्तं, तत्त्वतस्त्वन्तर्मुहूर्त्तमवसेयामिति । अन्ये त्वेवं पठन्ति-‘मुहूर्त्तमंतं तु’ मुहूर्त्तान्तस्तु द्वे पदे, अयमर्थः-अन्तर्मध्यकरणे, तुशब्द एवकारार्थः, स चावधारणे, एतदुक्तं भवति ईहापायौ मुहूर्त्तान्तः भिन्नं मुहूर्त्तं ज्ञातव्यौ भवतः अन्तर्मुहूर्त्तमेवेत्यर्थः । कलनं कालः तं कालं न विद्यते संख्या इत्यन्तः पक्षमासत्त्वयनसंवत्सरादय इत्येवंभूता संख्या यस्यासावसंख्यः पत्योपमादिलक्षणः इत्यर्थः, तं कालमसंख्यं, तथा संख्यापते इति संख्यः इत्यन्तः पक्षमासत्त्वयनादय इत्येवं संख्याप्राप्त इत्यर्थः, तं संख्यं च, चशब्दादन्तर्मुहूर्त्तं च धारणा-अभिहितलक्षणा भवति ज्ञातव्या । अयमत्र भावार्थः-अपायोत्तरकालमविच्युतिरूपान्तर्मुहूर्त्तं भवत्येव स्मृतिरूपाऽपि वासनारूपा तु तदावरणक्षयोपशमाख्या स्मृतिधारणाया बीजभूता संख्येयवर्षाद्युषां सत्त्वानां संख्येयकालमसंख्येयवर्षाद्युषां पत्योपमादिजीविनां चासंख्येयामिति गार्थार्थः । इत्थमवग्रहादीनां स्वरूपमाभिधायेदानीं श्रोत्रेन्द्रियादीनां प्राप्ताप्राप्तविषयतां प्रतिपिपादायेपुराह-‘पुट्टं सुणेह’ गाहा, व्याख्या-तत्र स्पष्टमिति आलिंगितं तनौ रेणुवत्, श्रुणोति-गुह्णाति, किं ? शब्द-शब्दद्रव्यसंघातं कुतः ? तस्य स्रक्षमत्वात् भावुकत्वात् प्रचुरद्रव्याकुलत्वात् श्रोत्रेन्द्रियस्यान्येन्द्रियगणात्प्रायः पट्टतरत्वात् । रूप्यत इति रूपं तद्रूपं पुनः पश्यति- गुह्णाति अस्पष्टम्-अनालिंगितमसंबद्धमित्यर्थः । पुनः शब्दो विशेषणार्थः, तुशब्द-

स्त्वेवकारार्थः, ततश्चायमर्थः-अस्पष्टमेव पश्यति, पुनः शब्दादस्पष्टमपि योऽप्यदेशावस्थितं नायोऽप्यदेशावस्थितमथोलोकादि,
 कृतः ? अत्रासकारित्वात् परिमितदेशस्थविषयग्राहित्वाच्चक्षुष इति । द्रायत इति गंधस्तं, रस्यत इति रसस्तं च, स्पृश्यत इति
 स्पर्शस्तं च, चशाब्दौ पूरणसमुच्चयार्थौ, बद्धस्पष्टमिति बद्धमाश्लिष्टं तोयवदात्मप्रदेशैरात्मीकृतमित्यर्थः, स्पष्टं पूर्ववत्, ग्राकृत-
 शब्दा चेत्यमुपन्यासो 'बद्धपुष्टं'ति, अर्थतस्तु स्पष्टं च बद्धं च स्पष्टवद्धमिति विज्ञेयम् आलिंगितानन्तरमात्मप्रदेशैरागृहीत-
 मित्यर्थः, गन्धादेः स्तोकेद्रव्यत्वाद्भावकत्वात् द्राणादीनां चापद्रुत्वात् विनिश्चिन्तातीत्येव व्यागुणीयादिति गार्थार्थः । इह
 स्पष्टं शृणोति शब्दमित्युक्तं, तत्र किं शब्दप्रयोगोत्सृष्टान्येव केवलानि शब्दद्रव्याणि गृह्णाति उतान्यानि तद्भावितानि आहो-
 भ्वन्मिश्राणीति चोदकाभिप्रायमाशंक्य न तावत् केवलानि, तेषां वासकत्वात्तद्योग्यद्रव्याकुलत्वाच्च लोकस्य, किंतु मिश्राणि
 तद्भासितानि वा गृह्णातीति, अमुमर्थमभित्सुराह- 'भासा' ग्राहा, भाष्यत इति भाषा वक्त्रा शब्दतयोत्सृज्यमाना द्रव्य-
 संहतिरित्यर्थः तस्याः समश्रेणयो भाषासमश्रेणयः, समग्रहणं विश्रेणिव्यवच्छेदार्थम्, इह श्रेणयः क्षेत्रप्रदेशश्रेणयोऽभिधीयन्ते,
 ताश्च सर्वस्यैव भाषमाणस्य षट्सु दिक्षु विद्यन्ते, यासु उत्सृष्टा सती भाषाऽऽद्यसमये एव लोकान्तमनुधावतीति, ताः इतः
 भाषासमश्रेणीतः, इतो गतः ग्रासः स्थित इत्यनर्थान्तरम्, एतदुक्तं भवति- भाषासमश्रेणिव्यवस्थित इति, शब्दार्तेऽनेनेति
 शब्दः- भाषात्वेन परिणतः पुद्गलराशिः, तं शब्दं यं पुरुषाश्चादिसंबन्धिनं शृणोति गृह्णाति उपलभत इति पर्यायाः, यत्तदो-
 नित्यसंबन्धात्तं मिश्रं शृणोति, एतदुक्तं भवति- उत्सृष्टद्रव्यभावितापान्तरालस्थशब्दद्रव्यमिश्रमिति विश्रेणि पुनः इत इति
 वर्तते, ततश्चायमर्थो भवति- विश्रेणिव्यवस्थितः पुनः श्रोता शब्दं शृणोति नियमेन पराधाते सति, यानि शब्दद्रव्याणि

उत्सृष्टव्याभिधाते वासितानि तान्येव, न पुनरुत्सृष्टानीति भावार्थः, कुतः ? तेषामनुश्रेणिगमनात्प्रतिघाताभावाच्च, अथवा विश्रेणिस्थित एव विश्रेणिरभिधीयते, पदेऽपि पदावयवप्रयोगदर्शनात् भीमसेनः सेनः सत्यभामा भामेति यथा इति गाथार्थः । ताम्प्रतं विनेयगणसुखप्रतिपत्तये मतिज्ञानपर्यायशब्दानभिधित्सुराह- 'ईहा' गाहा, व्याख्या- ईहनमीहा-सदर्थपर्यालोचनचेष्टेत्यर्थः, अपोहनमपोहो निश्चय इत्यर्थः. विमर्षणं विमर्षः ईहापायमध्यवर्त्तो प्रत्ययः, तथाऽन्वयधर्मान्वेषणा मार्गणा, चः ससु-
च्यार्थः, व्यतिरेकधर्मालोचना भवेपणा, तथा संज्ञानं संज्ञा व्यञ्जनावग्रहोत्तरकालभावी मतिविशेष इत्यर्थः, स्मरणं स्मृतिः पूर्वानुभूतार्थालम्बनप्रत्ययः, मननं मतिः कथञ्चिदर्थपरिच्छिन्नावापि सूक्ष्मधर्मालोचनरूपा बुद्धिरित्यर्थः, तथा प्रज्ञानं प्रज्ञा विशिष्टक्षयोपशमजन्या प्रभूतवस्तुगतयथावस्थितधर्मालोचनरूपा संविदिति भावना, सर्वमिदमाभिनिवोधिकं मतिज्ञानमित्यर्थः । एवं किञ्चिद्भेदाद्भेदः प्रदर्शितः, तत्त्वतस्तु मतिवाचकाः सर्वे एते पर्यायशब्दा इति गाथार्थः, । 'से तं' इत्यादि, तदेतदाभिनिवोधिकज्ञानमिति ॥ ताम्प्रतं प्रागुपन्यस्तसकलचरणक्रियाधारश्रुतज्ञानस्वरूपजिज्ञासयाऽऽह—

से किं तं सुयनाणपरोखं ? सुयनाणपरोखं चोदसविहं पन्नतं, तं जहा-अक्खरसुयं १ अण-
क्खरसुयं २ साणिणसुयं ३ असणिणसुयं ४ सम्मसुयं ५ मिच्छसुयं ६ साइअं ७अणाइअं ८सपज्जव-
सिअं ९ अपज्जवसिअं १० गमिअं ११ अणमिअं १२ अंगपविडं १३ अणंगपविडं १४ (सू० ३७)

चार्णिः—'से किं तं सुतनाण' इत्यादि, तं च सुतावरणखयोवसमत्तणतो एगविहं पि तं अक्खरादिभावे पड्ढञ्च जाव

अंगवाहिरं ति चोद्दसाविधं भणति, तस्य अक्षरं तिविहं-नाणकखरं अभिलावकखरं वणकखरं च तस्य नाणकखरं 'क्षर संचरणे' न क्षरतीत्यक्षरं न प्रच्यवतेऽनुपयोगोऽपीत्यर्थः अभिलावत्तणतो, तं च पाणं अविसेसतो चेतनेत्यर्थः, आह-एवं सव्व-माविसेसतो पाणमकखरं कम्हा सुतं अकखरमिति भणति ? उच्यते-रूढिविसेसतो अभिलाववणणा अकखरं भणिता पंकजवत्, एवं ताव अभिलावहेतुत्तणतो सुताविणणासस अकखरता भणिता, इदानीं वणकखरं वाणिज्जाति-अण्णेणाभिहितो अत्थो इति वण्णे स चार्थस्य कुड्ये चित्रवर्णकवत्, अहवा द्रव्ये गुणविशेषवर्णकवत् वर्णते-अभिलप्यते तेन वर्णाक्षरम्, एत्थ सुत्तं-

वृत्तिः—'से किं तं' इत्यादि, अथ किं तच्छ्रुतज्ञानं ? श्रुतज्ञानमुपाधिभेदाच्चतुर्दशाविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-अक्षरश्रुतम् ? अनक्षरश्रुतम् २ सांज्ञिश्रुतम् ३ असंज्ञिश्रुतम् ४ सम्यक्श्रुतम् ५ मिथ्याश्रुतम् ६ सादि ७ अनादि ८ सपर्यवसितम् ९ अपर्यवसितम् १० गामिकम् ११ अगामिकम् १२ अज्ञप्रविष्टम् १३ अनज्ञप्रविष्टम् १४ । एतेषां च भेदानां स्वरूपं यथावसरं वक्ष्यामः । अक्षरश्रुतानक्षरश्रुतभेदद्वयान्तर्भावोऽपि शेषभेदानामुपन्यासोऽज्ञातज्ञापनार्थः, न च भेदद्वयादेवाव्युत्पन्नमतीनां शेषभेदावगम इति प्रतीक्ष्यते, अलं विस्तरेण ॥ साम्प्रतमुपन्यस्तश्रुतभेदानां स्वरूपमनवगच्छन्नाद्यं भेदमाधिकृत्य प्रव्रनक्षप्रसाह-

से किं तं अकखरमुत्थं ? अकखरमुत्थं तिविहं पन्नतं, तं जहा-सन्नकखरं वंजणकखरं लद्धि-अकखरं । से किं तं सन्नकखरं ? सन्नकखरं अकखरस्स संठाणागिई, से तं सन्नकखरं । से किं तं वंज-णकखरं ? वंजणकखरं अकखरस्स वंजणाभिलावो, से तं वंजणकखरं । से किं तं लद्धिअकखरं ?

लद्धिअकखरं अकखरलद्धियस्स लद्धिअकखरं समुणज्जह, तं जहा--सोइंदिअलद्धिअकखरं चखिंदिय-
लद्धिअकखरं धाणिंदियलद्धिअकखरं रसाणिंदियलद्धिअकखरं फासिंदियलद्धिअकखरं नोइंदियलद्धि-
अकखरं, से तं लद्धिअकखरं । से तं अकखरसुअं । से किं तं अणकखरसुअं ? अणकखरसुअं अणे-
गाविहं पुण्णत्तं, तं जहा-ऊसासियं नीसासियं, निच्छुद्धं खासियं च डीअं च । निरिस्सवियमणुसारं,
अणकखरं डेलिआईअं ॥१॥ से तं अणकखरसुअं (सू० ३८)

धूर्णिः—‘से किं तं अकखरसुत्तं’ इत्यादि, अकखरसदं सुणतो भासतो वा अकखरसुत्तं तत्थकखरलंभो अभिलावो वा
दन्वसुत्तं, खयोवसमलद्धी भावसुत्तं, तच्च वर्णाक्षरं त्रिविधं सण्णकखरादि, तत्थ सण्णकखरं अकखरागाराविसेसो, सो य ब्रह्मादि-
लिविविधाणां अणेणाविधो आगारो, तेसु आगारेसु जम्हा अकारे अकारसण्णा एव भवति, एवं सेसेसु वि, तम्हा ते सण्णकखरा
भणित्ता, जहा वट्टं पड्डागारं ददुहुं ठकारसण्णा उप्पज्जतीत्यर्थः । व्यक्तीकरणं वंजणं, व्यज्यतेऽनेनार्थ इति वा व्यञ्जनं यथा
प्रदीपेन घटः, व्यञ्जनं च तदक्षरं चेति व्यञ्जनाक्षरं, तच्चेह सर्वमेव भाष्यमाणमकारादिहकारान्तमर्थीभिव्यञ्जकत्वाच्छब्दस्य
तमेवं अकखरं अर्थीभिव्यञ्जकं वंजणकखरं भवति जहा घटः पटः इत्यादि, लद्धिकखरं ति अकखरलद्धी जस्सत्थि तस्स इंदिय-
मणोभयविण्णणतो इह जो अकखरलाभो उप्पज्जति तं लद्धिअकखरं, तं च पंचविहं सोइंदियादि जहा सोइंदियलद्धिओ सदं
सोतुं संख इति अकखरदुयलाभो भवति, एवं सन्वं लद्धिअकखरं भाणितत्वं, इह सण्णवंजणकखरे दोऽपि दन्वसुत्तं संगहितं,

सुतविष्णुणकारणत्वात्, लद्धिकखरं तु भावसुतं, लद्धीए विष्णुणमयत्तणतो भयणा वा । इदाणि अणकखरसुतं-अणकखरसइसवणता
कारणतो वा अणकखरसुतं भवति, तं च अणेगविहं इमं-‘ऊससितं’ गाहा पूर्ववत् कंठा ॥ इदाणि साण्णिमसाणिसुतं-

श्रुतिः—‘से किं तं’ इत्यादि, अथ किं तदक्षरश्रुतं ? ‘क्षर संचलने’ न क्षरतीत्यक्षरं तच्च ज्ञानं चेतनेत्यथः जीवस्वाभा-
व्यादनुपयोगेऽपि तत्त्वतो न प्रच्यवत इत्यर्थः, इत्थंभूतभावाक्षरकार्यकारणत्वाद्काराद्यप्यक्षरमुच्यते, तत्राक्षरात्मकं श्रुतमक्षर-
श्रुतं द्रव्याक्षराण्याधिकृत्य, अथवा अक्षरं च तच्छ्रुतं चाक्षरश्रुतं, भावाक्षरमाधिकृत्येदमक्षरश्रुतं त्रिविधं प्रज्ञप्तम्, अक्षरस्यैव
त्रिभेदत्वात्, त्रिभेदतामेव दर्शयन्नाह-संज्ञाक्षरं व्यञ्जनाक्षरं लब्धक्षरं । ‘से किं तं’ इत्यादि, अथ किं तत् संज्ञाक्षरं ? संज्ञानं
संज्ञा, संज्ञायते वाऽनयोति संज्ञा, तन्निबन्धनमक्षरं संज्ञाक्षरम्, इदं चाक्षरस्याकारादः संस्थानस्य आकृतिः संस्थानाकारः, यतः
तान्निबन्धनैवैतेष्वकारादिसंज्ञा प्रवर्तत इत्येतच्च ब्राह्म्यादिलिपीविधानादनेकविधं, ‘से तं सन्नकखरं’ तदेतत्संज्ञाक्षरं । ‘से
किं तं’ इत्यादि, अथ किं तद्व्यञ्जनाक्षरं? व्यञ्जयतेऽनेनार्थः प्रदीपेनेव घट इति व्यञ्जनं, व्यञ्जनं च तदक्षरं च व्यञ्जनाक्षरं,
तच्चेदं सर्वमेव भाष्यमाणमकारादिहकारान्तम् अर्थाभिव्यञ्जकत्वाच्छब्दस्य, तथा चाह सन्नकारः—अक्षरस्याकारादेर्व्यञ्जना-
भिलाषः शब्दोच्चारणं । ‘से तं’ इत्यादि, तदेतद्व्यञ्जनाक्षरम् । ‘से किं तं’ इत्यादि, अथ किं तत्लब्धक्षरं ? लब्धिः—
क्षयोपशम उपयोग इत्यर्थः, ‘अकखरलद्धियस्स’ इत्यादि, इहाक्षरे लब्धिर्यस्य सोऽक्षरलब्धिकस्तस्य इन्द्रियमनउभयविज्ञान-
समुत्पद्यदाद्यक्षरलब्धिसमान्वितस्वेत्यर्थः, अनेन विकलेन्द्रियादिव्यवच्छेदमाह—लब्धक्षरं समुत्पद्यते कुताश्चिच्छब्दादेर्निमित्ता-
त्संजातं तदावरणकर्मक्षयोपशमस्य लब्धक्षरं समुत्पद्यते अक्षरोपलभ्यः संजायते, एतदुक्तं भवति—शब्दादिग्रहणसमनन्तर-

मिन्द्रियमनोनिमित्तं श्रुतग्रन्थानुसारि शाह्व इत्याद्यक्षरानुपकं विज्ञानमुत्पद्यते, तच्चानेकप्रकारं, तद्यथा--श्रोत्रेन्द्रियलब्ध-
क्षरम्' इत्यादि, इह श्रोत्रेन्द्रियेण शब्दश्रवणे सति शाह्वोऽप्यमित्याद्यक्षरद्वयलाभः श्रोत्रेन्द्रियनिमित्तत्वाच्छ्रोत्रेन्द्रियलब्धक्षर-
मिति एवं शेषेष्वपि भावनीयम् । 'से तं' इत्यादि, तदेतल्लब्धक्षरम् 'से तं' इत्यादि, तदेतदक्षरात्मकम् अक्षरं च तादिति
वा श्रुतं चाक्षरश्रुतं । तत्र संज्ञाव्यञ्जनाक्षरे द्रव्यश्रुतं, लब्धक्षरं पुनर्भावश्रुतं, लब्धोर्विज्ञानरूपत्वात् । 'से किं तं' इत्यादि,
अथ किं तदनक्षरश्रुतम् ? अनक्षरशब्दकारणकार्यमनक्षरश्रुतम् अनेकविधम्--अनेकप्रकारं ब्रह्मसम्, तद्यथा--'उत्सासिधं' गाहा,
उच्छ्वसनमुच्छ्वसितं, भावे निष्ठाप्रत्ययः, तथा निःश्वसनं निःश्वसितं, निष्ठीवनं निष्ठयूतं, कासनं कासितं, चशब्दः समुच्च-
यार्थः, क्षवणं क्षुतं, चशब्दः समुच्चयार्थ एव, अस्य व्यवाहितसम्बन्धः, कथं ? सेंटितं चानक्षरं श्रुतमिति वक्ष्यामः, निःसंघनं
निःसंघितम्, अनुस्वारवदनुस्वारम् अक्षरमपि यदनुस्वारवदुच्चार्यते, अनक्षरमिति एतदुच्छ्वसिताद्यनक्षरश्रुतामिति, सेंटनं
सेंटितं तच्छ्रुतितं चानक्षरश्रुतामिति । इदं चोच्छ्वसितादि द्रव्यश्रुतमात्रं ध्वनिमात्रत्वात्, अथवा श्रुताविज्ञानोपयुक्तस्य जन्तोः
सर्व एव व्यापारः श्रुतं तस्य तद्भावेन परिणतत्वात् । आह--यद्येवं किमित्युपयुक्तस्य केषाऽपि श्रुतं नोच्यते ? येनोच्छ्वसिता-
द्योच्यत इति ? अत्रोच्यते--रूढ्या, अथवा श्रूयत इति श्रुतम् अन्वर्थसंज्ञामधिकृत्योच्छ्वसिताद्येव श्रुतमुच्यते, न
केषा, तदभावादिति, अनुस्वारादयस्त्वर्थगमकत्वादेव श्रुतामिति । 'सं तं' इत्यादि, तदेतदनक्षरश्रुतम् ॥

से किं तं सणिंसुधं ? सणिंसुधं तिविहं पणत्तं, तं जहा--कालिओवएसेणं हेऊवएसेणं

दिद्विवाओवएसेणं । से किं तं कालिओवएसेणं ? कालिओवएसेणं जस्स णं अत्थि ईहा अवोहो मग्गणा गवेसणा चिंता वीमंसा से णं सण्णीति लब्भइ, जस्स णं णत्थि ईहा अवोहो मग्गणा गवेसणा चिंता वीमंसा से णं असवीति लब्भइ । से तं कालिओवएसेणं । से किं तं हेऊवएसेणं ? जस्स णं अत्थि अभिसंधारणपुव्विआ करणसत्ती से णं सण्णीति लब्भइ, जस्स णं नात्थि अभिसंधारणपुव्विआ करणसत्ती से णं असण्णीति लब्भइ । से तं हेऊवएसेणं । से किं तं दिद्विवाओवएसेणं ? दिद्विवाओवएसेणं सणिसुअस्स खओवसमेणं सण्णी लब्भइ, असणिसुअस्स खओवसमेणं असण्णी लब्भइ । से तं दिद्विवाओवएसेणं । से तं सणिसुअं, से तं असणिसुअं । (सू० ३८)

चूर्णिः— ' से किं तं सणिसुतं ' इत्यादि, सणिसस्स सुतं सणिसुतं, असणिसस्स सुतं असणिसुतं । तत्र संज्ञाऽस्यास्तीति संज्ञा । सो य सण्णी तिविहो कालिओवदसेणेत्यादि । चोदक आह-जइ सण्णासंबंधयो सण्णी-तो सव्वे जीवा सण्णी, जतो एणिदियाण वि दस आहारादिसण्णातो पाटिज्जाति, आचार्य आह-इहेहसण्णा शोवत्तणतो णाधिक्रियते, जहा णो करि-सावणेण धणवं भवइ चि, सेसा आहारादिसण्णादितोवि भूयिष्ठतराऽवि णाधिक्रियंते अपिडुत्तणतो, जइ वा हुंडसंठितो ण सुत्तित्तणतो रूववं भण्णाति, एते अधिकतसण्णाए अणुवणयादिदुंता, इमे उवणयादिदुंता जहा बहुधणो धणवं पसत्थणिव्वत्ति-

सन् किं शब्दः किं वा शार्ङ्ग इति, तथा गवेषणा-व्यतिरेकधर्मस्वरूपालोचना यथा खरादय एवंभूता इति, तथा चिन्ता-
 अन्यधर्मपरिज्ञानाभिमुखचष्टा यथा मधुरत्वादयस्त्वेवंभूता इति, तथा विमर्षः-त्याज्यधर्मपरित्यागेनोपादेयधर्मग्रहणाभिमुखो
 यथा न शार्ङ्गः, प्रायोऽयं मधुरत्वादियोगाच्छब्द इति, 'से षं सण्णाति लब्धति', 'त्ति स-प्राणी ' षं ' इति वाक्यालङ्कारे
 संज्ञीति लभ्यते मनःपर्याप्त्या पर्याप्तोऽवग्रहादिमतिज्ञानसंपत्समन्वित इत्यर्थः । अथवा यस्यास्ति ईहा-किमेतदिति चेष्टा,
 इदमित्यवगमोऽपोहः, अवगताशीभिलाषे तत्प्रार्थना मार्गणा, तदप्राप्तौ च निपुणोपायतोऽन्वेषणं गवेषणा, प्रयुक्तप्रतिहतोपाय-
 स्योपायान्तरचिन्तनं चिन्ता, तद्विषय एवोपायालोचनात्मकः प्रत्ययो विमर्षः, स संज्ञीति लभ्यते, अयं च गर्भव्युत्क्रान्तिकः
 पुरुषादिरौपपातिकश्च देवादिरेव मनःपर्याप्तिप्रयुक्तो विज्ञेयः यथोक्तविशेषणकलापसमन्वितत्वात्, न पुनरन्यस्ताद्विशेषणविकलः
 इति, आह च-' जस्स ' इत्यादि यस्य नास्ति ईहाऽपोहो मार्गणा गवेषणा चिन्ता विमर्षः सोऽसंज्ञीति लभ्यते, अयं च
 संमूर्द्धिमपञ्चेन्द्रियविकलेन्द्रियादिज्ञेयः, अल्पमनोलब्धित्वादभावाच्च । 'से त' मित्यादि सोऽयं कालिक्युपदेशेन । 'से
 किं तं' इत्यादि, अथ कोऽयं हेतूपदेशेन ? हेतुः कारणम्, उपदेशनमुपदेशः, हेतोरूपदेशो हेतूपदेशस्तेन कारणोपदेशेनेत्यर्थः,
 यस्य-प्राणिनः अस्ति-विद्यते अभिसंधारणम्-अव्यक्तेन विज्ञानेनालोचनं तत्पूर्विका-तत्कारणिका कारणशक्तिः-क्रियाशक्तिः,
 कारणं क्रिया, शक्तिः सामर्थ्यम्, अव्यक्तविज्ञानालोचननिबन्धनचेष्टासामर्थ्यामिति भावना, स प्राणी ' षं ' इति वाक्या-
 लंकारे संज्ञीति लभ्यते, अयं च द्वीन्द्रियादिः संमूर्द्धिमपञ्चेन्द्रियावसानो विज्ञेयः, तथाहि-कृम्यादयोऽपीष्टेव्याहाररादिषु
 प्रवर्तन्तेऽन्तिष्टेभ्यश्च निवर्तन्ते, स्वदेहपरिपालनार्थं प्रायो वर्तमान एव, न चासंचिन्त्येष्टानिष्टविषयप्रवृत्तिनिवृत्तिसम्भव इति

संज्ञी, उक्तलक्षणविकलस्त्वसंज्ञी, तथा चाह—‘जसस’ इत्यादि यस्य नास्ति अभिसंधारणपूर्विका करणशक्तिः सोऽसंज्ञीति लभ्यते, अयं चैकेन्द्रियः पृथिव्यादिरवसेयः, मनोलब्धिराहितत्वात्, आह—यदि स्वल्पसंज्ञायोगाद्विकलेन्द्रियादयः संज्ञिन इष्यन्ते, (तर्हि) पृथिव्यादयः किं नेष्यन्ते? यतस्तेषामपि दशविधा संज्ञा विद्यन्त एव, तथा चोक्तम् परमशुक्तिभिः—‘कति षं भंते! एभिंदियाणं सन्नाओ पन्नत्ताओ ? गोयमा ! दस, तं जहा—आहारसन्ना भयसन्ना मेहुणसन्ना परिगहसन्ना कोहसन्ना माणसन्ना मायासन्ना लोभसन्ना ओहसन्ना लोगसन्ना य’ ति । उपयोगमात्रमोघसंज्ञा, लोकसंज्ञा स्वच्छंदविकल्पिता विद्यगमा लोकेके- राचरिता, तद्यथा—‘अनपत्यस्य न सन्ति लोका’ इत्यादि । अन्ये तु व्याचक्षते—ओघसंज्ञा दर्शनोपयोगः, लोकसंज्ञा ज्ञानोप- योगः इति । अत्रोच्यते—इहौघसंज्ञा स्तोत्रत्वादाहारादिसंज्ञाश्चानिष्टत्वान्नाधिक्रियन्ते यथा न कार्पापणमोत्रेण धनवानभिधीयते मूर्त्तिमात्रेण वा रूपवानिति, किंतु यथा प्रभूतरत्नादिसमन्वितो धनवान् अशस्तमूर्त्तियुक्तश्च रूपवानभिधीयते, एवं महती शोभना च संज्ञा यस्यास्त्यसौ संज्ञीति विशिष्टतरा च विकलेन्द्रियसंज्ञेत्यलं विस्तरण, ‘से तं’ इत्यादि, सोऽयं हेतुप्रदर्शनेन । ‘से किं तं’ इत्यादि, अथ कोऽयं दृष्टिवादोपदेशेन ? दृष्टिदर्शनं, वदनं वादः, दृष्टीनां वादो दृष्टिवादः, तदुपदेशेन—तन्मतापेक्षया संज्ञिश्रुतस्य क्षयोपशमेन संज्ञीति लभ्यते, अयंभन्न भावार्थः—संज्ञानं संज्ञा तद्योगात् संज्ञी तस्य श्रुतं संज्ञिश्रुतम्, इदं सम्यक्- श्रुतमेव, अन्यथा संज्ञानाभावात् न हि मिथ्यादृष्टेः संज्ञानमस्ति हिताहितप्रवृत्तिनिवृत्त्यभावाद्भागानादिप्रवृत्तेः, उक्तं च—‘तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः । तमसः कुतोऽस्ति शक्तिः, दिनकरकिरणप्रतः स्थानुम् ॥ १ ॥’ सम्यग्दृष्टिस्तु तन्नियग्रहपरत्वाद्गीतरागसम एव, उक्तं च—‘कलुसफलेण ण जुज्जइ, किं चित्तं तत्थ जं विगतराओ । संतेऽवि

यमनोनिमित्तं श्रुतग्रन्थानुसारि शाह्व इत्याद्यक्षरानुपक्तं विज्ञानमुत्पद्यते, तच्चानेकप्रकारं, तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियलब्ध-
 क्षरम्' इत्यादि, इह श्रोत्रेन्द्रियेण शब्दश्रवणे सति शाह्वोऽप्यमित्याद्यक्षरद्वयलाभः श्रोत्रेन्द्रियनिमित्तत्वाच्छ्रोत्रेन्द्रियलब्धक्षर-
 मिति एवं शेषेष्वपि भावनीयम् । 'से तं' इत्यादि, तदेतल्लब्धक्षरम् 'से तं' इत्यादि, तदेतदक्षरात्मकम् अक्षरं च तदिति
 वा श्रुतं चाक्षरश्रुतं । तत्र संज्ञाव्यञ्जनाक्षरे द्रव्यश्रुतं, लब्धक्षरं पुनर्भावश्रुतं, लब्धोर्विज्ञानरूपत्वात् । 'से किं तं' इत्यादि,
 अथ किं तदनक्षरश्रुतम् ? अनक्षरशब्दकारणकार्यमनक्षरश्रुतम् अनेकविधम्-अनेकप्रकारं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-'उत्सासियं' गाहा,
 उच्छ्वसनमुच्छ्वसितं, भावे निष्टाप्रत्ययः, तथा निःश्वसनं निःश्वासितं, निष्ठीवनं निष्ठयूतं, कासनं कासितं, चशब्दः समुच्च-
 यार्थः, क्षवणं श्रुतं, चशब्दः समुच्चयार्थ एव, अस्य व्यवाहितसम्बन्धः, कथं ? सेंटितं चानक्षरं श्रुतमिति वक्ष्यामः, निःसंघनं
 निःसंघितम्, अनुस्वारवदनुस्वारम् अक्षरमपि यदनुस्वारवदुच्चार्यते, अनक्षरमिति एतदुच्छ्वसिताद्यनक्षरश्रुतमिति, सेंटनं
 सेंटितं तच्छेंटितं चानक्षरश्रुतमिति । इदं चोच्छ्वसितादि द्रव्यश्रुतमात्रं ध्वनिमात्रत्वात्, अथवा श्रुताविज्ञानोपयुक्तस्य जन्तोः
 सर्व एव व्यापारः श्रुतं तस्य तद्भावेन परिणतत्वात् । आह-यद्येवं किमित्युपयुक्तस्य चेष्टाऽपि श्रुतं नोच्यते ? येनोच्छ्वसिता-
 ध्वनोच्यत इति ? अत्रोच्यते-रूढ्या, अथवा श्रूयत इति श्रुतम् अन्वर्थसंज्ञामधिकृत्योच्छ्वसिताध्वेव श्रुतमुच्यते, न
 चेष्टा, तदभावादिति, अनुस्वारराद्यस्त्वर्थगमकत्वादेव श्रुतामिति । 'सं तं' इत्यादि, तदेतदनक्षरश्रुतम् ॥

से किं तं सणिमुञ्जं ? सणिमुञ्जं तिविहं पण्णत्तं, तं जहा-कालिओवएसेणं हेऊवएसेणं

दिद्विवाओवएसेणं । से किं तं कालिओवएसेणं ? कालिओवएसेणं जस्स णं अत्थि ईहा अवोहो
मग्गणा गवेसणा चिंता वीमंसा से णं सण्णिति लब्भइ, जस्स णं णत्थि ईहा अवोहो मग्गणा गवेसणा
चिंता वीमंसा से णं असन्धीति लब्भइ । से तं कालिओवएसेणं । से किं तं हेऊवएसेणं ? जस्स णं
अत्थि अभिसंधारणपुंविआ करणसत्ती से णं सण्णिति लब्भइ, जस्स णं नात्थि अभिसंधारणपुंविआ
करणसत्ती से णं असण्णिति लब्भइ । से तं हेऊवएसेणं । से किं तं दिद्विवाओवएसेणं ? दिद्विवाओ-
वएसेणं सण्णिसुअस्स खओवसमेणं सण्णी लब्भइ, असण्णिसुअस्स खओवसमेणं असण्णी लब्भइ ।
से तं दिद्विवाओवएसेणं । से तं सण्णिसुअं, से तं असण्णिसुअं । (सू० ३८)

चूर्णिः— ' से किं तं सण्णिसुतं ' इत्यादि, सण्णिसस सुतं सण्णिसुतं, असण्णिसस सुतं असण्णिसुतं । तत्र संज्ञाऽस्या-
स्तीति संज्ञा । सो य सण्णी तिविहो कालिओवदेसेणेत्यादि । चोदक आह-जइ सण्णासंबंधयो सण्णी तो सव्वे जीवा सण्णी,
जतो एभिंदियाण वि दस आहारादिसण्णातो पाटिज्जाति, आचार्य आह-इहोहसण्णा थोवत्तणतो णाधिक्रियते, जहा णो करि-
सावणेण धणवं भवइ चि, सेसा आहारादिसण्णादितोवि भूयिष्ठतराऽवि णाधिक्रियते अणिट्ठत्तणतो, जह वा हुंडसंठितो ण
सुत्तत्तणतो रूववं भण्णाति, एते अधिकतसण्णाए अणुवणयादिट्ठता, इमे उवणयादिट्ठता जहा बहुधणो धणवं पसत्थणिव्वत्ति-

यदेहमुत्तित्पणतो य रूयवं भण्णति, तथेह महती सुभा य संज्ञाऽधिक्रियते, सा य संज्ञानं संज्ञा-मनोविज्ञानं तत्संबन्धात्
सर्वात्यर्थः, उक्ततः प्रसङ्गः, प्रकृतमुच्यते-कालितोवदसेणं ति इहादिपदलोचो दृढ्वो, तस्मुच्चरणा दीहकालितोवदसेणं ति
वत्तवं, दीहमायतं कालितो ति विसेसणं, कस्स ? उच्यते-उवदेसस्स जहा जिणभवणे सुहुत्तकालितो दीहकालितो वा पुया-
संजवो कतो तहा दीहकालितोवदसेणं ति भाणितव्वो उवदेसणमुवदसो उवदेसो ति वा आदेसो ति वा पण्णवण ति वा
परूयण ति वा एगट्ठा, दीहकालिओ उवदेसो दीहकालिउवदेसो, तेण दीहकालितोवदसेणं जस्स सण्णा भण्णति सो आदि-
पदलोवातो कालिओवदसेणं सण्णीत्यर्थः, अहवा कालियं आयारादिसुत्तं, तदुवदसेणं सण्णी भण्णति, सो य इयेरिसो जो
य अतीतकाले सुदीहेऽवि इदं तदिति कृतमणुभूतं वा सुमरति, वट्टमाणे य इंदियणोइंदियएण वा अण्णतरं सहाइअत्थमुव-
लद्धं अण्णयवइरेणधम्मोहिं ईहते ति ईहा, तस्सेव परधर्मपरिच्चारणे सधम्ममाणुगतावधारणे य अवोहोत्ति अवातो, विसेसधम्मण-
सणा मग्गणा, जहा मधुरगंभीरत्तणतो एस संखसद् इति, वीससप्योगुल्भवणिच्चमणिच्चेत्यादि गवेसणा, जो यऽण्णागते य
चित्तयति कहं वा तं तत्थ कातव्वामिति अण्णोणालंबणाणुगतं चित्तं चित्ता, आसपर इह परत्त य हिताहितविमरिसो वीमंसा,
अहवा किमेयं ति ईहा, णिच्छयावधारितो अत्थो अवोधो, अभिलसियत्थस्स मणोवयणकाएहि जायणा मग्गणा, अभिलसि-
तत्थे चैव अपड्ढपन्नमाणे गवेसणा, अणेगहा संकप्पकरणं चित्ता, इन्द्रमर्थेषु वीमंसा, जहा णिच्चमणिच्चं हितमहितं धूरं
कृशं शोवं बहू इत्यादि, अहवा संकप्पतो चैव विविधा आमरिसणा वीमंसा, अहवा अवोहो ति अवातो, सेसा ईशा एगट्ठिया,
जस्सेवं अण्णयरविकप्पेण मणोद्व्वमणुगतं चित्तं वा वत्तात्ति एस कालिओवदसेण सण्णि ति, सो य अणंते मणोजोचो खंधे

धेतुं मर्णति एस लद्धिसंपण्णे मणविण्णाणावरणखयोवसमहेतुत्तणतो य जहा चरकुमतो पदीवादिप्पगासेण फुडा रूवोवलद्धी
 भवति तहा मणखयोवसमलद्धिमतो मणोदव्वप्पगासेण मणोछट्टेहिं इंदिएहिं फुडमत्थं उवलभतीत्यर्थः, कालितोवदेससण्णी,
 विवक्खे असण्णी जहेह अविमुद्धचक्खुमतो मंदमंदप्पगासे रूवोवलद्धी अमुद्धा, एवं संमुच्छिमपंचेदियअसाण्णस्स उकोसखयोव-
 समेऽवि अप्पमणोदव्वग्गहणसामत्थे मंदपरिणामत्तणतो य असण्णिणो अविमुद्धमप्पा य अर्थोपलब्धिरित्यर्थः, ततोऽवि अवि-
 सुद्धा चतुरिंदियाणं, ततो तेइंदियाणं, ततोऽवि अविमुद्धा बेइंदियाणं अत्थुवलद्धी, जस्स य जह इंदिया स तहा तेसु अवग्ग-
 हादिसु पवत्तते, विग्गालिंदियाण वि आदेसंतरतो मणोदव्वग्गहणं अमुद्धमप्पत्तणतो य भाणितव्वं, सो य मणो तेसिं अमणो
 च्वेव दट्टव्वो, अमुद्धत्तणतो असीलवत् अज्ञानवद्धा, तयो बेइंदिएहिंतोऽवि समीवातो अव्वत्तरं विण्णाणं एभिंदियाण जहा
 मत्तमुच्छियविसभावितस्स य तहा एभिंदियाण सव्वधा मणाभावे विण्णाणं सव्वजहणं कालितोवदेससण्णिणो, एते संमुच्छि-
 मादयो सव्वे असण्णिणो भवन्तीत्यर्थः । इदाणि ' हेतुवाओवदेसेण ' ति हेतुः कारणं निमित्तमित्यनर्थान्तरम्, उवदेसेणं ति
 पूर्ववत्, हेतुतो सण्णी भवति चि जेण तेण सो हेतुउवदेसेण सण्णी भवति, जस्स चि जीवस्स, णं वाक्यालंकारे, देसीवयणउ
 वा आत्मस्वरूपप्रदर्शनवचनोपन्यासे वा अव्यक्तेन विज्ञानेन अभिसंधार्यं पूर्व ततः विज्ञानस्यैव करणशक्तिः करणं—क्रिया
 शक्तिः—सामर्थ्यम्, अथवा करण एव शक्तिः करणशक्तिः, तच्चाभिसंधारणं संचिन्त्य संचिन्त्य इद्वेसु विसयवत्थुसु आहा-
 रादिसु प्रवर्तन्ते, अण्णिसु य णियसंते, एवं सदेहरिपाल्लणहेतो पवत्तं ति, ते य पायं पडुप्पणकाले ण तीत्ताणागतकाला-
 वलंघिणो भवंति, उस्सण्णमेवं, केचित्तु तीत्ताणागतकालावलंघिणो वि भवंति, ते पुण ण दीहकालाणुसारिणो, किं च तेसु वि

आगतो सुहुमो संताणचोदको अविस्मरणहेतु ददुर्वो, एवं तेसि विकलेंदियाणं संमुच्छिमपंचेंदियाण या हेतुवायसण्णा भाणिता ते पडुच्च असण्णी, जे णिच्चेद्दा इद्धानिद्दुविसयविणिघट्टवावारा मत्तमुच्छियविसोपयुत्तादिसारित्थचेतणाद्धिता पुढवादिएणिगदिया इत्यर्थः । इदाणिं दिद्धिवाओवदेसेणं चि दृष्टिः- दर्शनं वदनं वादः उपदेशनमुपदेशः इति, अनेन दृष्टिवादोपदेशेन संशीत्यभिधीयते, सो य सम्मदिद्धी सण्णी, तस्स सम्मदिद्धिणो सणिस्स जं सुतं तं सणिणसुतं, तेण सणिणसुतखयोवसमभावेण जुत्तत्तणतो दिद्धिवात्तसण्णी लब्भति, अहवा दिद्धिवायसणि चि मिच्छत्तस्स सुतावरणस्य य खयोवसमेणं कतेणं सणिणसुतस्स लंभो भवति, एवं सो दिद्धिवात्तसण्णी लब्भति, तस्स सुतं दिद्धिवात्तसणिणसुतमित्यर्थः तं खयोवसामियभावत्थं सम्मदिद्धिं सणिणं पडुच्च मिच्छदिद्धी असण्णी भाणितो, सो य मिच्छत्तस्सुदयतो अस्सण्णी भवति, तस्स सुतं असणिणसुतं, तं च सुतअनाणोवरणखयोवसमेणं लब्भति, एवं दिद्धिवात्तअसण्णीत्यर्थः, तस्स सुतं दिद्धिवात्तअसणिणसुतं, एवं दिद्धिवाते सणिणअसणिणसु सुतखयोवसमभावसुतं वेतव्वं इति । पर आह- खयोवसमभावाद्धितसणिणत्तणतो लक्खिज्जति, खाइयभावाद्धितो केवली किण्ण सणिण ति ? उच्यते- अतीतभावसरणत्तणतो पडुप्पणभावाण पबुब्बणतो अणागतभावाच्चित्तणतो य सणिण ति, तं तहा जिणे अणुसरणं णत्थि, जेण सो सव्वदा सव्वधा सव्वत्थ सव्वभावे जाणतीत्यर्थः, तम्हा केवली णो सण्णी णो असण्णी भवति । पुनरप्याह परः- इह मिच्छादिद्धिणोऽवि केवि हिताहितनाणवावारसण्णासंजुत्ता दीसंति, किं ते असणिणणो भाणिता ? उच्यते- तस्स जा सण्णा सा जतो कुच्छिता, जहेह कुच्छित्तवयणमवयणं कुच्छित्तसीलमसीलं वा तहा तस्स सण्णा कुच्छित्तत्तणतो असंज्ञैव दृष्टव्या । अण्णं च तस्स मिच्छत्तपरिगहातो

नागमनाणमेव दद्व्यं, भणितं च-‘सदसदविसेसणतो’ गाहा कंठा । एवं पि ते असण्णी । आह-एरिंदियाण ओहसण्णा
तदप्पत्तातो ते असण्णी चैव, तेहिं तो वेइंदिया जाव संमुच्छिमपंचेदी, एते विसिद्धतरसण्णाए हेतुवायसण्णी भणिता, कालितो-
वदेसं पुण पडुच्च तेऽवि असण्णी, विण्णाणअविसिद्धत्तणतो दिट्ठिवातोवदेसं पुण पडुच्च कालिकोपदेसाऽवि असण्णी अविसिद्ध-
त्तणतो चैव, अतो णज्जाति दिट्ठिवातसण्णी सच्चुत्तमो सुत्ते य उवरिं ठवितो, जुत्तमेतं, कालियहेतुसण्णीणं पुण उक्कमकरणं
कम्हा? उच्यते-सव्वरथ सुत्ते साण्णग्गहणं जं कतं तं कालितोवदेससण्णस्स, अतः सर्वत्र तत्संव्यवहारज्ञापनार्थमादौ कालिक-
ग्रहणं कृतमित्यर्थः । किंच साण्णअसण्णीणं समनस्कासनस्का इति क्रमश्च दर्शितो भवति, अत्र विकलेन्द्रिया अमनस्का इति
अल्पमनोद्रव्यग्रहणसामर्थ्यं, प्राविपद्यते पुनर्मनस्तेषां यस्मादुक्तम्-‘कुमीकीटपतंगाद्याः, समनस्का जंगमाश्चतुर्भेदाः । अमन-
स्काः पंचाविधाः, पृथ्वीकायादयो जीवाः ॥१॥’ इति भणितं साण्णअसाण्णिसुतं, इदाणि सम्मभिच्छासुतं, तत्थ सम्मसुतं-
वृत्तिः-‘से किं तं’ इत्यादि, अथ किं तत् संज्ञिश्रुतं? संज्ञानं संज्ञा, संज्ञाऽस्यास्तीति संज्ञी, तस्य श्रुतं त्रिविधं प्रज्ञप्तं
संज्ञिनं एव त्रिभेदकत्वात्, त्रिभेदतामेव दर्शयन्नाह, तद्यथा-कालिक्युपदेशेन हेतूपदेशेन दृष्टिवादोपदेशेन । ‘से किं तं’
इत्यादि, अथ कोऽयं कालिक्युपदेशेन? इहादिपदलोपादीर्घकालिका कालिक्युच्यते, संज्ञेति प्रकरणाद्गम्यते, उपदेशानमुपदेशः
कथनमित्यर्थः, दीर्घकालिक्याः सम्यन्धी दीर्घकालिक्या वा मतेनोपदेशो दीर्घकालिक्युपदेशः तेन, यस्य प्राणिनः अस्ति-
विद्यते ईहा-शब्दाद्यवग्रहणोत्तरकालमन्वयव्यतिरेकधर्मालोचनचेष्टेत्यर्थः, तथाऽपोहो-व्यतिरेकधर्मपरित्यागेनान्वयधर्माध्या-
सेनावधारणात्मकः प्रत्यय इति भावना यथा शब्द इति, तथा मार्गणा-विशेषधर्मान्वेषणरूपा सांघिदित्यर्थः यथा शब्दः

सन् किं शब्दः किं वा शार्ङ्ग इति, तथा गवेषणा--व्यतिरेकधर्मस्वरूपालोचना यथा खरादय एवंभूता इति, तथा चिन्ता-
 अन्यधर्मपरिज्ञानाभिमुखचेष्टा यथा मधुरत्वादयस्त्वेवंभूता इति, तथा विमर्षः--त्याज्यधर्मपरित्यागेनोपादेयधर्मग्रहणाभिमुखो
 यथा न शार्ङ्गः, प्रायोऽयं मधुरत्वादियोगाच्छाह्व इति, 'से णं सण्णति लब्भति', 'त्ति स--प्राणी 'णं' इति वाक्यालङ्कारे
 संज्ञीति लभ्यते मनःपर्याप्त्या पर्याप्तोऽवग्रहादिमतिज्ञानसंपत्समन्वित इत्यर्थः । अथवा यस्यास्ति ईहा-किमेतदिति चेष्टा,
 इदमित्यवगमोऽपोहः, अवगताथीभिलाषे तत्प्रार्थना मार्गणा, तद्प्राप्तौ च निपुणोपायतोऽन्वेषणं गवेषणा, प्रयुक्तप्रातिहतोपाय-
 स्योपायान्तरचिन्तनं चिन्ता, तद्विषय एवोपायालोचनात्मकः प्रत्ययो विमर्षः, स संज्ञीति लभ्यते, अयं च गर्भव्युत्क्रान्तिकः
 इति, आह च-'जसस' इत्यादि यस्य नास्ति ईहाऽपोहो मार्गणा गवेषणा चिन्ता विमर्षः सोऽसंज्ञीति लभ्यते, अयं च
 संमूर्द्धिमपञ्चेन्द्रियविकलेन्द्रियादिज्ञेयः, अल्पमनोलब्धित्वादभावाच्च । 'से त' मित्यादि सोऽयं कालिक्युपदेशेन । 'से
 किं तं' इत्यादि, अथ कोऽयं हेतूपदेशेन ? हेतुः कारणम्, उपदेशनमुपदेशः, हेतोरूपदेशो हेतूपदेशस्तेन कारणोपदेशेनेत्यर्थः,
 यस्य-प्राणिनः अस्ति-विद्यते अभिसंधारणम्-अव्यक्तेन विज्ञानेनालोचनं तत्पूर्विका-तत्कारणिका कारणशक्तिः--क्रियाशक्तिः,
 कारणं क्रिया, शक्तिः सामर्थ्यम्, अव्यक्तविज्ञानालोचननिबन्धनचेष्टासामर्थ्यमिति भावना, स प्राणी 'णं' इति वाक्या-
 लंकारे संज्ञीति लभ्यते, अयं च द्वीन्द्रियादिः संमूर्द्धिमपञ्चेन्द्रियावसानो विज्ञेयः, तथाहि-कम्पादयोऽपीष्टेव्याहारादिषु
 प्रवर्तन्तेऽनिष्टेभ्यश्च निवर्तन्ते, स्वदेहपरिपालनार्थं प्रायो वर्तमान एव, न चासंचिन्त्येष्टानिष्टविषयप्रवृत्तिनिवृत्तिसम्भव इति

संज्ञा, उक्तलक्षणविकलस्त्वसंज्ञी, तथा चाह—'जसस' इत्यादि यस्य नास्ति आभिसंधारणपूर्विका करणशक्तिः सोऽसंज्ञीति लभ्यते, अयं चैकोन्द्रियः पृथिव्यादिरवसेयः, मनोलब्धिग्रहितत्वात्, आह—यदि स्वल्पसंज्ञायोगाद्विकलेन्द्रियादयः संज्ञिन इष्यन्ते (तर्हि) पृथिव्यादयः किं नेष्यन्ते? यतस्तेषामपि दशविधा संज्ञा विद्यन्त एव, तथा चोक्तम् परमशुक्तिभिः—'कति णं भंते! एणिदिद्याणं सन्नाओ पन्नत्ताओ ? गोयमा ! दस, तं जहा--आहारसन्ना भयसन्ना मेहुणसन्ना परिगहसन्ना कोहसन्ना माणसन्ना मायासन्ना लोभसन्ना ओहसन्ना लोगसन्ना य' चि । उपयोगमात्रमोघसंज्ञा, लोकसंज्ञा स्वच्छंदविकल्पिता विश्वगमा लोकिकै-
राचारिता, तद्यथा- 'अनपत्यस्य न सान्ति लोका' इत्यादि । अन्ये तु व्याचक्षते- ओघसंज्ञा दर्शनोपयोगः, लोकसंज्ञा ज्ञानोप-
योगः इति । अत्रोच्यते- इहोघसंज्ञा स्तोत्रत्वादाहारादिसंज्ञाश्चानिष्टत्वान्नाधिक्रियन्ते यथा न कार्पापणमोत्रेण धनवानभिधीयते
मूर्त्तिमात्रेण वा रूपवानिति, किंतु यथा ग्रभूतरत्नादिसमान्वितो धनवान् ग्रथस्तमूर्त्तियुक्तश्च रूपवानभिधीयते, एवं महती
शोभना च संज्ञा यस्यास्त्यसौ संज्ञीति विशिष्टतरा च विकलेन्द्रियसंज्ञेत्यलं विस्तरण, 'से तं' इत्यादि, सोऽयं हेतूपदेशेन ।
'से किं तं' इत्यादि, अथ कोऽयं दृष्टिवादोपदेशेन ? दृष्टिदर्शनं, वदनं वादः, दृष्टीनां वादो दृष्टिवादः, तदुपदेशेन-तन्मतापेक्षया
संज्ञिश्रुतस्य क्षयोपशमेन संज्ञीति लभ्यते, अयमत्र भावार्थः- संज्ञानं संज्ञा तद्योगात् संज्ञी तस्य श्रुतं संज्ञिश्रुतम्, इदं सम्यक्-
श्रुतमेव, अन्यथा संज्ञानाभावात् न हि मिथ्यादृष्टेः संज्ञानमस्ति हिताहितप्रवृत्तिनिवृत्त्यभावाद्वागादिप्रवृत्तेः, उक्तं च-
'तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः । तमसः कुतोऽस्ति शक्तिः, दिनकरकिरणप्रतः स्थानुम् ॥ १ ॥'
सम्यग्दृष्टिस्तु तान्निग्रहपरत्वाद्गीतरागसम एव, उक्तं च- 'कलसफलेण ण जुज्जइ, किं चित्तं तत्थ जं विगतराओ । संतेऽवि

श्रीमन्दी.

सर्वं
सत्त्वार्णि
प्रतिक्रम

॥ ७६ ॥

जो कसाए, णिगिद्धती सोऽवि तजुह्यो ॥ १ ॥' चीत्यादि, अलं प्रसंगेन । तदित्थंभूतस्य संज्ञिश्रुतस्य क्षयोपशमेन सता संज्ञीति लभ्यते, अयं च सम्यग्दष्टिरेव क्षायोपशमिकज्ञानयुक्तो रागादिनिग्रहपरः, तदन्यस्त्वसंज्ञी, यत आह ग्रन्थकारः- असंज्ञिश्रुतस्य- मिथ्याश्रुतस्य क्षयोपशमेनासंज्ञीति लभ्यते । 'से तं' इत्यादि, सोऽयं दृष्टिवादोपदेशेन । एवं संज्ञिनस्त्रिभेद- भिन्नत्वात् श्रुतमपि तदुपाधिभेदात् त्रिविधमेवेति । अत्राह- कालिकयुपदेशेनेत्यादिक्रमः किमर्थम् ? उच्यते- इह प्रायः सर्वे यत्र क्वाचित्संज्ञिग्रहणं तत्र दीर्घकालिकयुपदेशेन समनस्कसंज्ञिपरिग्रह इति प्रथमं तदुपन्यासः, अप्रधानत्वाच्चैतरयोः, अन्ते च प्रधानाभिधानमिति न्याय्यं । 'से तं' इत्यादि, तदेतत्संज्ञिश्रुतम्, असंज्ञिश्रुतं तु प्रतिपक्षाभिधानादेव प्रतिपादितम्, तदेतद्- संज्ञिश्रुतम् ॥

से किं तं सम्मसुखं ? जं इमं अरहंतेहिं भगवंतेहिं उष्णनाणदंसणधेरेहिं तेलुक्कनिरिक्खिअ-
महिअपूइएहिं तीयपडुप्पणमणागयजाणएहिं सव्वण्णूहिं सव्वदरिसीहिं पणीअं दुवालसंगं गाणि-
पिडगं, तं जहा- आयारो १ सूयगाडो २ ठाणं ३ समवाओ ४ विवाहपणत्ती ५ नायाधम्मकहाओ
६ उवासग्गदसाओ ७ अंतगडदसाओ ८ अणुत्तरोववाइयदसाओ ९ पक्खावाणरणाइं १० विवाणसुअं
११ दिट्ठिवाओ १२, इच्चेअं दुवालसंगं गाणिपिडगं चोइसपुण्डिस्स सम्मसुअं अभिण्णदसपुण्डिस्स
सम्मसुअं तेण परं भिण्णेषु भयणा । से तं सम्मसुअं (सू० ४०)

संज्ञिसंज्ञि-
सम्यक्
श्रुतम् ।

॥ ७६ ॥

चूर्णिः—से किं तं सम्मसृतं' इत्यादि, जं इति अणिद्धिस्स गहणं, इमं ति पच्चकखभावे, वंदणनमंसणपूयणादि
 अरहंतीति अरहंता अरिणो वा हंता अरिहंता, तेसिं गुणसंपदाए विसेसणं भगवंतेहिं 'धम्मजसअत्थलच्छीपयच्चविभव' एते
 छप्पदत्था भगसण्णा ते जोसिं अत्थि ते भगवंतो, केवलनाणदंसण्णा आवरणकखते केवलनाणदंसणा उप्पज्जाति, ते य जुगवं-
 समुप्पण्णे, सव्वमणागतद्धा जशुप्पणसख्वे णिरावरणे सव्वदव्वगुणपज्जवविसेससामणविसएवि जुगवं पवत्ते णाणदंसणधरे ते
 तेहिं नाणदंसणेहिं तीयद्धाए सव्वदव्वगुणभावे जाणंति, तथा पडुप्पण्णे अणानते य जाणंति तिकालजे दव्वभावे य पडुप्पण्णे
 काले जाणंतीत्यर्थः, हिशब्दो सर्ववचनेषु करणार्थे बहुवचनप्रातिपादकः, 'तेलोकं' ति तिणिण लोगा तेलोककं, ते य ऊर्ध्वार्थस्तिर्यग्,
 अत्र तच्चिवासिग्रहणं, भवनवासिनो अहोलोगनिवासी, वणयरजोतिरियं च मणुस्सा तिरियलोकनिवासी, ऊर्ध्वं वैमानिका,
 एवं प्रायोवृत्त्या अहोलोइयग्रामसंभवाद्वाच्यं, 'महितं' ति श्रेक्षितं निरीक्षितं दृष्टमित्यनर्थान्तरं, त्रैलोक्येन महिता मनोरथदृष्टिदृष्टा
 अथवा गोसीसचंदनादिना चर्चिता त्रैलोक्यस्य मनोहिता महिता, अथवा माहिमाकरणेन महिता, सा च महिमा महाजन-
 समुदयेन गीतनृत्यनाटकाद्यनेकश्रेक्षणकरणविधानैः अणालियमणवज्जसब्भूतत्थविसारयवयणेहिं शुता पूइया, अथवाऽन्योऽन्य-
 विषयप्रसिद्धा ह्येते एकार्थवचना 'पणीतं' ति तिसततिसट्टपवादिसेते अभूतत्थरूवे वज्जेऊण इमं जहत्थं दुवालसंगं पणीतं जह
 णवणीतं दहियातो, भूतत्थेण वा जुत्तं प्रकरिसेण णीतं प्रणीतं 'दुवालसंगं' इत्यादि, कंठं । इहंगगतं आयारादि, अणंगगतं च
 आवस्सगादि, एतं सव्वं दव्वद्धितणयमतेण सामिणा असंबद्धं पंचत्थिकाया इव णिच्चं सम्मसृतं भणति, अथवा एतं चेव
 दुवालसंगादि सामिणा संबद्धं भयणिज्जं सम्मसृतं मिच्छसुत्तं वा, कहं तं चेव सम्मसृतं मिच्छसुत्तं ? उच्यते-सम्ममदिद्धिस्स सम्मसृतं

मिच्छदिद्विस्स मिच्छसुतं, हंमं चैव सुतपरिमाणतो णियमिज्जति-जो चोद्दसपुव्वी तस्स सामादियादिविदुसारपज्जवसाणं सव्वंपि नियमा सम्मसुतं, ततो ओमत्थगपरिहाणीए जाव अभिण्णदसपुव्वी एताण वि सामाइयादि सव्वं सम्मसुतं सम्मत-
गुणत्तणतो चैव भवति, मिच्छदिद्वी पुण मिच्छणुभावत्तणतो अभिण्णदसपुव्वे ण पावति, दिट्ठतो जहा अभव्वो अभव्वाणुभा-
वत्तणतो ण सिज्जतीत्यर्थः, 'तेण परं' ति अभिण्णदसपुव्वेहितो हेट्ठा ओमत्थगपरिहाणीए जाव सामादितं ताव सव्वे सुतट्ठाणा
सामिसम्मत्तगुणत्तणतो सम्मसुतं भवति, ते चैव सुतट्ठाणा सामिमिच्छत्तगुणत्तणतो मिच्छसुतं भवति ॥ इदाणि मिच्छसुतं—
वृत्तिः—'से किं तं' इत्यादि, अथ किं तत्सम्यक्शुतं ? सम्यक्शुतं यादिदं प्रणीतमिति सम्बन्धः, तत्राशोकाद्यष्टमहा-
प्रातिहार्यरूपां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तः, तथा चोक्तम्—“अयोक्वृक्षः सुरपुष्पवृष्टि-दिव्यो ध्वनिश्चामरमासनं च । भामण्डलं
दुन्दुभिरातपत्रं, सत्प्रातिहार्याणि जिनेश्वराणाम् ॥१॥” तैरर्हन्ति; तत्र शुद्धद्रव्यास्तिकनयमताजुसारिभिः अनादिशुद्धा एव
मुक्तात्मानोऽभ्युपगम्यन्ते, यथोक्तम्—“ज्ञानमप्रातिवं यस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः । ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सह सिद्धं चतुष्ट-
यम् ॥१॥” इत्यादि, बहवश्च कैश्चिद्व्यन्ते, तेऽपि च स्थापनाद्वारेण पूजार्हत्वादर्हन्तो भवन्त्येव अतो 'भगवद्भिः'
भगः खलु समग्रैश्वर्यादिलक्षणः, यथोक्तम्—“ऐश्वर्यस्य समग्रस्य, रूपस्य यशसः श्रियः । धर्मस्याथ प्रयत्नस्य, वृणां भग-
इतीज्जना ॥१॥” भगो विद्यते येषां ते भगवन्तः तैर्भगवद्भिः, न चानादिशुद्धानां समग्ररूपमुपपद्यते अशरीरित्वात् शरीरस्य
च रागादिकार्यत्वात् तेषां च तद्भावादिति । स्वेच्छानिर्माणतः समग्रशरीरसंभवाजुत्यतामेवाशङ्क्याह—'उत्पन्नज्ञानदर्शन-
धरैः' न च तेऽनादिशुद्धा उत्पन्नज्ञानदर्शनधराः 'ज्ञानमप्रातिवं यस्य' इत्यादिवचनविरोधात्, एवं शुद्धद्रव्यास्तिकनयमता-

नुसारिपरिकल्पितमुक्तव्यवच्छेदार्थोऽयं ग्रन्थः । अधुना पर्यायास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पितमुक्तव्यवच्छेदार्थमाह—‘त्रैलोक्य-
 निरीक्षितमहितपूजितैः’ निरीक्षिताश्च महिताश्च पूजिताश्चेति समासः, त्रैलोक्येन निरीक्षितमहितपूजिता इति विग्रहः,
 विशेषणसाफल्यं पुनारित्यभवसेयं, त्रैलोक्यग्रहणाद्भवनव्यन्तरनरविधाधरज्योतिर्कैवैमानिकपरिग्रहः, निरीक्षिता--भाक्तिनर्भैर्मनो-
 रथदृष्टिभिर्दृष्टाः, महिता- यथावास्थितान्यासाधारणगुणोत्कीर्तनलक्षणेन भावस्त्ववेन, पूजिताः--सुगन्धिपुष्पप्रकरप्रक्षेपादिना
 द्रव्यस्त्ववेनेति । तत्र सुगतादयोऽपि पर्यायास्तिकनयमतानुसारिभिर्त्रैलोक्यनिरीक्षितमहितपूजिता इष्यन्त एव, आह च
 स्तुतिकारः--“ देवागमनभोगान--चामरादिविभूतयः । मायाविष्वपि दृश्यन्ते, नातस्त्वमासि नो महान् ॥१॥” इत्यादि, अत
 आह--‘ अतीतप्रत्युत्पन्नानागतज्ञैः’ न चैकान्तक्षणिकवादिनो यथोक्तविशेषणसम्भवः, अतीतानागताभावात्, तथा चागमः
 --“ ण णिहाणगया भग्गा, पुंजो नत्थि अणागते । णिव्वुया णेव चिद्धंति, आरण्णे सरिसोवमा ॥१॥ ” असतां च ग्रहणा-
 योगादित्यादि, अत्र च बहु वक्तव्यं, न च तदुच्यते, गमनिकामात्रत्वादस्य प्रारम्भस्य । व्यवहारनयमतानुसारिभिस्तु कैश्चि-
 दतीतानागतार्थाहाणि इष्यन्त एव ऋषयः, यथाहुरेके--“ ऋषयः संयतात्मानः, फलमूलानिलाशनाः । तपसैव प्रपश्यन्ति,
 त्रैलोक्यं सत्त्वाचरम् ॥१॥ अतीतानागतान् भावान्, वर्तमानांश्च भारत? ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसंगा जितेन्द्रियाः ॥३॥”
 इत्यादि, अत आह--‘ सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिः’ ते तु सर्वज्ञा न भवन्तीति अभिप्रायः । एवं प्रधानोभयनयमतानुसारिपरि-
 कल्पितमुक्तव्यवच्छेदेनंदं नीयते, अन्यथा वाऽविरोधेन नेतव्यमिति । प्रणीतम्--अर्थकथनद्वारेण प्ररूपितं, किं तत् ?
 ‘ द्वादशाङ्गं ’ श्रुतपरमपुरुषोत्तमस्यांगानि द्वांशानि द्वादश अंगानि आचारादीनि यस्मिंस्त्वत् द्वादशांगं, गुणगणोऽस्यास्तीति

गर्णी-आचार्यः तस्य पिटकं-सर्वस्वं गणिपिटकम्, अथवा गणिशब्दः परिच्छेदवचनः, तथा चोक्तम्--“ आचारमि अहीए, जं पातो होइ समणधम्मो उ । तम्हा आचारधरो, भण्णाति पढमं गणिङ्गणं ॥१॥ ” परिच्छेदस्थानमित्यर्थः, ततश्च परिच्छेदसमूहो गणिपिटकं, तद्यथा--‘ आचार ’ इत्यादि, पाठसिद्धं यावद्दृष्टिवादः, अनंगप्रविष्टिभावइयकादि, ततोऽहर्त्तणीत्वान्द्रस्तुत उक्तत्वाद्भुक्तमापि गृह्यते । इदं सर्वमेव द्रव्यास्तिकनयमतेन तदाभिधेयपंचास्तिकायभाववाञ्छित्यं सत् स्वाम्यसम्बन्धचिन्तायां सूत्रार्थोभयरूपं सम्यक्श्रुतमेव भवति, स्वामिसम्बन्धचिन्तायां तु भाज्यं, स्वामिपरिणामविशेषात्कदाचित्सम्यक्श्रुतं कदाचिद्विपर्ययः, तत्र सम्यग्दृष्टेः प्रशमादिसम्यक्परिणामोपेतत्वात् स्वरूपेण प्रतिभासनात्सम्यक्श्रुतं पित्तोदयानाभिभूतस्य शर्करादिरिवेति, मिथ्यादृष्टेः पुनरप्रशमादिमिथ्यापरिणामोपेतत्वाद्भ्रुतः स्वरूपेणाप्रतिभासनानिमिथ्याश्रुतं पित्तोदयानाभिभूतस्य शर्करादिवदिति, देशतो दृष्टान्तः, अशर्करादित्वं च तं प्रति तत्कार्यकारणात् तथाप्यभ्युपगमे चातिप्रसंगात् इत्यलं प्रसंगेन । श्रुतप्रमाणत एव सम्यक्परिणामनियमनायाह--‘ इच्चेदं ’ इत्यादि इत्येतद्वादशांगं गणिपिटकं चतुर्दशपूर्विणः सम्यक्श्रुतमेव, तथाऽभिन्नदशपूर्विणोऽपि सम्यक्श्रुतमेव, ‘तेण परं भिन्नेसु (दससु) भयण’ चि पश्चानुपूर्व्या ततः परं भिन्नेषु दशसु भजना कदाचित्सम्यक्श्रुतं कदाचिन्मिथ्याश्रुतं परिणामविशेषात्, एतदुक्तं भवति-आसन्नभव्योऽपि मिथ्यादृष्टिः संपूर्णदशपूर्वरत्ननिधानं न प्राप्नोति मिथ्यात्वपरिणामकलंकितत्वाद्द्वारिभ्रानिवन्धनपापकलंकाकितपुरुषवत् चिन्तामणिमिति । ‘से तं’ इत्यादि, तदेतत्सम्यक्श्रुतम् ॥

से किं तं मिच्छासुखं ? २ जं इमं अण्णाणिण्हिं मिच्छादिद्विण्हिं सच्छंदबुद्धिमहविगाणियं, तं जहा-भारहं रामायणं भीमासुरकखं कोडिल्लयं सगडभदिआओ खोड (घोडगा) मुहं कण्यासिअं नाग-सुहुमं कणगसत्तरी वइसेसिअं बुद्धवयणं तेरासिअं काविलिअं लोगाययं सट्टिनंतं माडरं पुराणं वागरणं भागवं पायंजली पुस्सदेवयं लेहं गणिअं सटणरुअं नाडयाहं, अहवा वावत्तरि कलाओ चत्तारि अ वेआ संगोवंगा, एआहं मिच्छदिद्विस्स मिच्छत्तपरिगाहिआहं मिच्छासुअं, एयाहं चेव सम्मदिद्विस्स सम्मत्तपरिगाहिआहं सम्मसुअं, अहवा मिच्छदिद्विस्स वि एयाहं चेव सम्मसुअं, कम्हा ? सम्मतहेउत्तणओ, जम्हा ते मिच्छदिद्विआ तेहिं चेव सम्एहिं चोइआ समाणा केइ सपक्खदिद्वीओ चयंति, से तं मिच्छासुअं (सू० ४१)

चार्णिः—‘से किं तं मिच्छासुखं’ इत्यादि, अण्णाणं इतेहिं अण्णाणितेहिं अण्णाणं-अवोओ विवरीयत्थवोओ वा तेण इतो अणुगतत्थर्थः, मिच्छादिद्वं इतेहिं मिच्छादिद्वितेहिं मिच्छंति-अनुतं दिद्विति-दरिसणं मिच्छादिद्विणा अणुगततेहिं वि भणितं भवति, स इत्यात्मनिर्देशः छन्दः-अभिप्रायः, तत्थ आत्थरण वा अत्थरस जो वोहो स बुद्धिःअवग्रहमात्रं, उत्तरत्र इहाद्वि-विकल्पा सर्व्वे मती, अहवा नाणावरणखयोवसमभावो बुद्धी, सो चेव जदा मणोदब्बणुसारतो पक्कह तदा मती भण्णाति,

एवमात्माभिप्रायबुद्धिमातिभिः यच्छ्रुतं विविधकल्पनाविकल्पितं रचितं, तच्च भारधादि, जाव चत्तारि य वेदा संगोवंगा
 सत्त्वे ते लोणसिद्धा लोगतो चैर्वसिं सरूवं जाणितत्वं, एतं सत्त्वं मिच्छभावठितं ति काडं मिच्छसुतं भाणितत्वं, एतन्मि
 सम्ममिच्छसुतविकल्पे चतुरो विकल्पा भाणितत्वा इमेण विधिणा- सम्मसुतं सम्मदिद्विणो सम्मसुतं चैव, सम्मसुतं मिच्छदि-
 द्विणो मिच्छसुतं, मिच्छसुतं सम्मदिद्विणो सम्मसुतं, मिच्छसुतं मिच्छदिद्विणो मिच्छसुतं चैव, इच्छेताइं सम्मदिद्विस्स सम्मत्त-
 परिणाहिताइं सम्मसुतं, एत्थ सुते पढमतइयविकल्पा द्दुब्बवा, 'इच्छेयाइं' ति सम्ममिच्छसुताइं अहवा मिच्छसुताइं चैव, सेसं
 कंठं, मिच्छदिद्विस्स इच्छादिसुते विइयच्चउत्थविकल्पा द्दुब्बवा, तत्थ पढमविकल्पे सम्मसुतं सम्मत्तगुणेण सम्मं परिणामतो
 सम्मसुतं चैव भवति, वितियविकल्पे जहा खंडसंजुतं खीरं पित्तजरोदयतो ण सम्मं भवइ, तथा मिच्छसुदयतो सम्मसुते
 मिच्छाभिणिवसतो मिच्छसुतं भवति, ततियविकल्पे तिफलादिमणिदुं पि उवउत्तं उवकारकारित्तणतो सम्मं भवति, तथा
 मिच्छसुते मिच्छभावोवलंभाओ सम्मसुते द्दतरभावुप्पायकरणत्तणतो तं से सम्मसुतं भवति, चरिमविकल्पे मिच्छसुतं तं चैव
 मिच्छाभिणिवसतो मिच्छसुतं चैव भवति, तस्स वा मिच्छदिद्विणो तं चैव मिच्छसुतं सम्मसुतं भवति, कम्हा एवं भण्णति- ?
 उच्यते-परिणामविससतो, जम्हा ते मिच्छदिद्विणो तेहिं चैव पुन्वावरविरुद्धेहिं मिच्छसुतभाणितेहिं चोदिता-भाणित्ता सम्पणा
 इति-सन्तः चोदणाणंतरं आत्मकालावस्थायार्थं सन्त इत्यर्थः; पुवं जं सासणं पड्विण्णो तं से सपक्खो तम्मि जा दिद्वी तं
 वमेति-परिचयांति छड्ढंति ति बुत्तं भवति, जम्हा एवं तम्हा तं पुव्वमिच्छसुतं सम्मसुतं से भवति ! पर आह-तत्तावगमसत्त्वा-
 वसामण्णे सम्मत्तसुताणं को पतिविसेसो ? जेण भण्णति सम्मत्तपरिणाहिताइं सम्मसुतं ? उच्यते-जहा णाणदंसणाणं अवबोध-

सामर्थ्यं भेदो तदा सम्मसुताणं पि भविस्माति । कदं ? उच्यते जहा विसेसाणं बोधमवातधारणे नाणं अवग्रहेहावोधे च दंसणं तहा इमं तत्ते जा क्ती तं सम्मत्तं, तत्थेव जं रोचकं तं सुतं, एवं मिच्छत्तपरिणहेऽवि वत्तव्वं ॥ इदाणि सादिसपज्जवसाणे-
 वृत्तिः— ' से किं तं ' इत्यादि, अथ किं तानिमथ्याश्रुतं ? मिथ्याश्रुतं यदिदमज्ञानिकैस्त्वत्राल्पज्ञानभावात् अधनवत् ' अथीलवदा सम्यग्दृष्टयोऽप्यज्ञानिकाः श्रोच्यन्ते, अत आह- ' मिथ्यादृष्टिभिः ', किं ? ' स्वच्छन्दबुद्धिमतिविकल्पितम् ' इहावग्रहेहे बुद्धिः, अपायधारणे मतिः, स्वच्छन्देन-स्वाभिप्रायेण स्वतः, सर्वज्ञप्रणीतार्थानुसारमन्तरेण बुद्धिमतिभ्यां विकल्पितं स्वच्छन्दबुद्धिमतिविकल्पितं स्वबुद्धिकल्पनाशिल्पनिर्मितमित्यर्थः । तद्यथा-भारतमित्यादि सुत्रसिद्धं यावच्चत्वारश्च वेदाः साङ्गोपाङ्गाः, एतानि स्वरूपतोऽन्यथावस्त्वाभिधानात् मिथ्याश्रुतमेव, स्वाभिसम्बन्धाचिंतायां तु भाज्यानि, तथा चाह-मि-
 थ्यादृष्टोर्मिथ्यात्वपरिगृहीतानि विपरीताभिनिवेशहेतुत्वानिमथ्याश्रुतम्, एतान्येव सम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्वपरिगृहीतानि असारता-
 दर्शनेन स्थिरतरसम्यक्त्वपरिणामहेतुत्वात् सम्यक्श्रुतम्, अथवा मिच्छदिदृस्स वि सम्यक्श्रुतमित्यादि, अथवा मिथ्यादृष्टे-
 रप्येतानि सम्यक्श्रुतं, कस्मात् ? सम्यक्त्वहेतुत्वात्, तथा चाह- ' जम्हा ते मिच्छदिद्विद्या ' इत्यादि, यस्मान्ने मिथ्यादृष्टयः ' तेहि चैव समग्रहि चोइथा समाण ' ति तेरेव समयै सिद्धान्तैः पूर्वापरविरोधद्वारेण यद्वाऽतीन्द्रियार्थदर्शने स्यात्कथाञ्चिदर्थ-
 प्रातिपत्तिरित्यादिना चोदिताः सन्तः केचन विवेकिनः सत्यकयादय इव किं सपक्खदिद्विओ चयंति स्वपक्षदृष्टीस्त्यजन्तीत्यर्थः।
 ' से तं ' इत्यादि, तदेतन्मिथ्याश्रुतम् ॥

से किं तं साइअं सपज्जवसिअं अणाइयं अपज्जवसियं च ? इच्चेयं दुवात्संगं गाणिपिड्ढां

वृच्छितिनयद्वयाए साहअं सपज्जवसिअं, अं वृच्छितिनयद्वयाए अणाहअं अपज्जवसिअं, तं समा-
 सओ चउविहं पणत्तं, तंजहा- द्द्वओ खितओ कालओ भावओ, तत्थ द्द्वओ णं सम्मसुअं
 एणं पुरिसं पडुच्च साहअं सपज्जवसिअं, बहवे पुरिसे य पडुच्च अणाहयं अपज्जवसियं, खेतओ
 णं पंच भरहाइं पंचेरवयाइं पडुच्च साहअं सपज्जवसिअं, पंच महाविदेहाइं पडुच्च अणाहयं अप-
 ज्जवसिअं, कालओ णं उस्साण्णिणं ओसाण्णिणं च पडुच्च साहअं सपज्जवसिअं नो उस्साण्णिणं
 नो ओसाण्णिणं च पडुच्च अणाहयं अपज्जवसिअं, भावओ णं जे जया जिणपन्नता भावा आधावि-
 ज्जंति पणाविज्जंति परुविज्जंति दंसिज्जंति निदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति तथा ते भावे पडुच्च
 साहअं सपज्जवसिअं, खाओवसमिअं पुण भावं पडुच्च अणाहअं अपज्जवसिअं । अहवा भवसि-
 द्वियस्स सुयं साहयं सपज्जवसिअं च, अभवसिद्वियस्स सुयं अणाहयं अपज्जवसियं च सव्वागास-
 पएसणं सव्वागासपएसोहिं अणंतगुणियं पज्जवग्गक्खरं निफज्जइ, सव्वजीवाणं पि अणं अक्खरस्स
 अणंतभागो निच्चुग्गाडिओ, जइ पुण सोऽवि आवरिज्जा तेणं जीवो अजीवत्तं पाविज्जा, सुदहुवि
 मेहससुदए, होइ पभा चंदसूराणं । से तं साहयं सपज्जवसिअं, से तं अणाहयं अपज्जवसिअं (सू. ४२)

चूर्णिः—‘से किं तं साइयं’ इत्यादि, इह पज्जातद्धितो वोच्छित्तिणतो तस्स मतेणं दुवालसंगं पि सादिसपज्जवसाणं, कहे ? जहा णरगादि भवमवेकखतो जीवो व्व, दव्वद्धितो पुण अव्वोच्छित्तिणतो तस्स मयेणं दुवालसंगं पि अणादिअपज्जवसाणं च त्रिकालवत्थायी जहा पंचत्थिकायव्व, एसेवत्थो दव्वादिचउकं पडुच्च चित्तिज्जति, तत्थ दव्वतो सम्मसुतं एगपुरिसे सादि जं पढमंताए पढति, सपज्जवसाणं देवलोगगमणतो गेलणतो वा णट्टे पमादेण वा केवलणाणुपत्तितो वा मिच्छादंसणगमणतो वा सपज्जवसाणं, अहवा एगपुरिसस्सेव सादिसपज्जवसाणत्तणतो, दव्वतो चैव बहवे पुरिसे पडुच्च अणादिअपज्जवसाणं अणोण्णद्धितिसंताणाविच्छेयत्तणतो मणुयत्तणं व जहा, खत्ततो भरहेरवएसु तित्थगरधम्मसंघादियाण उप्पादवोच्छेदत्तणतो सादिसपज्जवसाणं, महाविदेहेसु अबुच्छेदत्तणतो(अणादिअपज्जवसाण), कालतो ओसप्पिणिए तिसु उस्सप्पिणीए दोसु साद्यतं, णोओसप्पिणीणोउस्सप्पिणि ततियं महाविदेहकालपडिभागं पडुच्च तिसुवि कालेसु अद्यद्धितत्तणतो अणादिअपज्जवसाणं, इदाणिं भावतः जे इति अणिदिट्टस्स णिद्दसो जदा इति काले पुव्वण्हे अवरण्हे वो दिया वा रातो वा पुव्वि जिणेहिपण्णत्ता भावा पच्छा त एव गौत्तमादिभिः ‘आद्यविज्जंति’इत्यादि, आख्यायंते सप्तमणतो विवेससामणो वा, ‘पण्णविज्जंति’ भेदप्रभेदिहि तेसिं भेदप्रभेदानं सरूवमक्खाणं सरूवणा, ‘दसिज्जंति’ उवमामेत्तेण जहा गो तथा गवय इति, णिदंसणं हेतुदिट्ठं तेहिं, उवदंसणा उवणयोवसंधारेहिं सव्वणएहिं वा, अहवा एगद्धिता एते, ते इति पण्णवणिज्जाण णिद्दसो, तथा इति पण्णवगं पण्णवणिज्जे वा पडुच्च सादिसपज्जवसाणं भवति, तत्थ पण्णवगं पडुच्च उवयोगतो सरविसेसतो पयत्तयो आसणविससतो य सादिसपज्जवसाणं, पण्णवणिज्जे पडुच्च गतीतो ठाणतो दुपदेसादिभेदतो तेहगपदेसादिमवगाहतो एगसमयादिमवत्थाणतो

वृच्छितिनयद्वयाए साहअं सपज्जवसिअं, अंबुच्छितिनयद्वयाए अणाहअं अपज्जवसिअं, तं समा-
 सओ चउव्विहं पणत्तं, तंजहा- दव्वओ, खित्तओ कालओ भावओ, तत्थ दव्वओ णं सम्मसुअं
 एणं पुरिसं पडुच्च साहअं सपज्जवसिअं, बहवे पुरिसे य पडुच्च अणाहयं अपज्जवसियं, खित्तओ
 णं पंच भरहाइं पंचेरवयाइं पडुच्च साहअं सपज्जवसिअं, पंच महाविदेहाइं पडुच्च अणाहयं अप-
 ज्जवसिअं, कालओ णं उस्साण्णिं ओसाण्णिं च पडुच्च साहअं सपज्जवसिअं नो उस्साण्णिं
 नो ओसाण्णिं च पडुच्च अणाहयं अपज्जवसिअं, भावओ णं जे जया जिणपन्नता भावा आधवि-
 ज्जंति पणाविज्जंति परवविज्जंति दंसिज्जंति निदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति तथा ते भावे पडुच्च
 साहअं सपज्जवसिअं, खाओवसामिअं पुण भावं पडुच्च अणाहअं अपज्जवसिअं । अहवा भवसि-
 द्वियस्स सुयं साहयं सपज्जवसिअं च, अभवसिद्वियस्स सुयं अणाहयं अपज्जवसियं च सव्वाणास-
 प्पसग्गं सव्वाणासप्पसेहिं अणत्तशुणियं पज्जवग्गकस्वरं निप्पज्जइ, सव्वजीवाणं पि अणं अकस्वरस्स
 अणत्तभागो निच्चुग्गाडिओ, जइ पुण सोऽवि आवरिज्जा तेणं जीवो अजीवत्तं पाविज्जा, सुद्धुवि
 मेहसमुदए, होइ पभा चंदस्सराणं । से तं साहयं सपज्जवसिअं, से तं अणाहयं अपज्जवसिअं (सू. ४२)

चूर्णिः—‘से किं तं साइयं’ इत्यादि, इह पज्जातद्वितो वोच्छित्तिगतो तस्स मतेणं दुवालसंगं पि सादिसपज्जवसाणं, कहं ? जहा णरगादि भवमवेकखतो जीवो न्व, दन्वाद्धितो पुण अन्वोच्छित्तिगतो तस्स मयेणं दुवालसंगं पि अणादिअपज्जवसाणं च त्रिकालवत्थायी जहा पंचत्थिकायव्व, एसेवत्थो दन्वादिचउकं पडुच्च चित्तज्जति, तत्थ दन्वतो सम्मसुतं एगपुरिसे सादि जं पढमताए पढति, सपज्जवसाणं देवलोगगमगतो गेलणतो वा णड्ढे पमादेण वा केवलणाणुप्पत्तितो वा मिच्छादंसणगमणतो वा सपज्जवसाणं, अहवा एगपुरिसस्सेव सादिसपज्जवसाणत्तगतो, दन्वतो चेव बहवे पुरिसे पडुच्च अणादिअपज्जवसाणं अणोणण्डितिसंताणाविच्छेयत्तगतो मणुयत्तणं व जहा, खेततो भरहेरवएसु तित्थगरधम्मसंथादियाण उप्पादवोच्छेदत्तगतो सादिसपज्जवसाणं, महाविदेहेसु अबुच्छेदत्तगतो(अणादिअपज्जवसाण), कालतो ओसप्पिणिए तिसु उस्सप्पिणीए दोसु साद्यतं, णोओसप्पिणीणोउस्सप्पिणि ततियं महाविदेहकालपडिभागं पडुच्च तिसुवि कालेसु अवाद्धितत्तगतो अणादिअपज्जवसाणं, इदाणिं भावतः जे इति अणिदिदुस्स णिहेसो जदा इति काले पुव्वण्हे अवरण्हे वां दिया वा रातो वा पुब्बि जिणोहिं पणत्ता भावा पच्छा त एव गौतमादिभिः ‘आद्यविज्जांति’ इत्यादि, आख्यायंते सामणतो विवेससामणो वा, ‘पणविज्जांति’ भेदप्रभेदेहि तेसि भेदप्रभेदाणं सरुवमक्खाणं परुवणा, ‘दांसिज्जांति’ उवमामेत्तेण जहा गो तथा नवय इति, णिदंसणं हेतुदिदुंतेहि, उवदंसणा उवणयोवसंधारेहि सव्वणएहि वा, अहवा एगाद्धिता एते, ते इति पणवणिज्जाण णिहेसो, तथा इति पणवणं पणवणिज्जे वा पडुच्च सादिसपज्जवसाणं भवति, तत्थ पणवणं पडुच्च उवयोगतो सरविसेसतो पयत्तयो आसणविसेसतो य सादिसपज्जवसाणं, पणवणिज्जे पडुच्च गतीतो ठाणतो दुपदेसादिभेदतो तहेगपदेसादिमवगाहतो एगसमयादिसवत्थाणतो

वण्णादिपञ्चवे य आसज्ज सादिसपज्जवसाणं पाठांतरं वा 'ते तदा पडुच्च' तथा इति कालं अनाद्यपर्यवसितं, भावतः श्रुतज्ञानं क्षयोपशामिके भावे नित्यं वर्तते स्वाभित्तसंबन्ध इति, अहवा सादिसपज्जवसाणं सपडिपक्खपदेसु भंगच्चउक्को पढमभंगो सम्मसहितसुतभावो चित्तियव्वो, अणोणविहं वा खर्योवसमभावं पडुच्च दव्वादिउवयोणं वा पडुच्च पढमभंगो भवति, वित्तिय-भंगो सुव्वो, अहवा अभव्वाणं अणानातद्धसंजोगेण सुतभावो भाणितव्वो, चरिमतत्तियभंगेसु अविंसिद्धसुतभावो अभव्वभव्वे पडुच्च जोएतव्वो, 'अभव्वसिद्धियस्स' इत्यादि सुतसिद्धं । इह चरिमतत्तियभंगेसु अणादिसुतभावो दिट्ठो सुताधिकारतो, इधरा मतिभावोऽपि दट्टव्वो मत्तिसुताण अणोणोणायुगतत्तणतो, सो य अणादिणायुभावो जहणो अजहणमणुकोसो वा हवेज्ज, उक्कोसो ण भवति, कम्हा ? जम्हा उक्कोसनाणभावो केवलिणो भवति, तस्स य सुत्ते इमं पमाणं पडिज्जति 'सव्वानासपदेस' इत्यादि सूत्रं, सव्वमिति अविसेससव्वणं आधिकिच्चैवं भण्णाति-सव्वं आकासं सव्वाकासं, सव्वानासस्स पदेसा सव्वानासपदेसा जं एतेसि अणं जं परिमाणं ति वुत्तं भवति, एतं सव्वानासपदेसरसिअणं अणत्तेण रासिणा अणोणं गुणितं ताहे जं रासिप्पमाणं लब्भति तं सव्वपज्जवाण अणं भवति, पज्जाया णाम एककेक्कस्सानासप्पदेसस्स जावंतो अणाल्लहुयादी पज्जवा ते पण्णाए सव्वे संपिण्डिता, तेसि संपिण्डिताणं जं अणं एतप्पमाणं अक्खरं लब्भति । इह अक्खरं ति दुविधं णाणं अकारादिदव्वसुतक्खरं च, तत्थ नाणमक्खरं ति अविसेसतो सव्वनाणमक्खरं, जम्हा तं जीवातो उप्पण्णं अण्णभावत्तणतो णो क्खराति ति, इह पुण सव्वपज्जायतुल्लत्तणतो केवलणाणं धेतव्वं, जम्हा केवलं सव्वदव्वपज्जायवि-ण्णात्तिसमत्थं भवति, तं च केवलं णेय पवत्तइ, तस्स वि परिमाणं इमेणं चैव विधिणा भाणितव्वं सव्वानासपदेसणं इत्यादि

पूर्ववत्, ते य सव्वपज्जाया समासतो तीसं इमेण चैव विधिणा-गुरू लहू गुरुलहू अगुरुलहू एते चउरो पंचवणा दोगंधा पंचरसा
 अट्टफासा अणित्थसंठाणसंठिता छसंठाणा, एते सुत्तदव्वे सव्वे संभवंति, अमुत्तदव्वेसु अगारुलहू चैव एकको पज्जायो
 संभवइ, एत्थ य एककोके भेदं अणंता भेदा संभवंति । किंच सुत्तदव्वेसु पयविसेसतो अणियोगधरा अट्टावीसं मूलपज्जाया-
 भवंति, कहं ? उच्यते- ते चैव तीसं सव्वगुरुसव्वलहुपज्जाएहिं विहूणा, जतो भाणितं--'निच्छयतो सव्वगुरुं, सव्वलहुं वा ण
 विज्जते दव्वं । ववहारतो तु जुज्जति, वादरखंधेसु णणोसु ॥ १ ॥' णिच्छयनयमतेण सव्वधा गुरुं लहुं वा नात्थि दव्वं,
 जदि हवेज्ज तो तस्स पडमाणस्स ण विरोधो केणइ हवेज्ज, सव्वलहुस्स वा उप्पयमाणस्स जतो य णिच्चपडणं उप्पयणं
 वा ण विज्जते, तस्हा सव्वधा गुरुं लहुं वा दव्वं नात्थि ववहारणयादसेणं पुण दोऽवि अत्थि, जहा सव्वगुरू कोट्टिसिला वज्जं
 वा, सव्वलहुं च धूमउळ्ळणपत्तादी, एवं ववहारणयादसतो वादरपरिणामपरिणतेसु खंधेसु गुरुभावो लहुभावो य भवति,
 णणोसु चि ण सुहुमपरिणामेसु चि वुत्तं भवति, के पुण सुहुमपरिणता दव्वा के वा वादरपरिणता ? उच्यते परमाणुतो
 आरद्धं एगुत्तरवड्ढितेसु ठाणेसु जाव सुहुमो अणंतपदेसिओ खंधो, एतेसु ठाणेसु सुहुमपरिणता दव्वा लब्भति, एतेसिं च अगारु-
 लहुपज्जाया भवंति, वादरो पुण परमाणुतो आरब्भ जाव असंखेज्जपदेसितो खंधो भवति ताव ण लब्भति, परतो वादरपरि-
 णामो खंधो लब्भति, सो य जहण्णोऽवि अणंतपदेसिओ नियमा भवति, ततो एगुत्तरवड्ढिया अणंता अणंतटाणावडिया वादरा
 खंधा, ते य उरालविउव्वाहारतेयवगणासु भवंति, णियमा य ते गुरुलहुपज्जाया भवंति । सीसो पुच्छति- जे रूवी गुरुलहू
 दव्वा अगुरुलहू य तेसिं के थोवा बहू वा उच्यते- थोवाणि गुरुलहुदव्वाणि, तेहितो रूवी अगारुलहुयदव्वा अणंतगुणा,

कहं पुण ते अणंतगुणा भवंति उच्यते-धूरणं अणंतपदेसिताणं खंधाणं सद्धाने अणंतातो वग्गणातो सुहुमाणं पि अणंतातो वग्गणातो धूरवग्गणठागेहितो उवरिं भासादिवग्गणठागेषु एककेवके अणंतातो वग्गणातो हेढातोऽवि धूरवग्गणठाणाणं परमाणूणं एका वग्गणा, एवं जाव दसपदेसियाणं संखेज्जपदेसियाणं संखेज्जातो वग्गणातो असंखेज्जपदेसियाणं असंखेज्जाओ वग्गणाओ, एतेणं कारणेणं गुरलहुद्वेवेहितो रूवी अगारलहुद्ववाणि अणंतगुणाणि भवंति, आदेसंतरेण वा वादरठाणेषु वि सुहुमपरिणामो अविरुद्धो त्ति भाणितव्वो, उक्तंच-गुरलहुद्वेवेहितो, अगारलहुपज्जया अणंतगुणा । उभयपडिसेहिता पुण, अणंतकप्पा बहुविकप्पा ॥ १ ॥ गुरलहुपज्जायज्जुत्ता जे दव्वा तेसिं चैव जे गुरलहुपज्जाया तेहिं तो रूवि अगारलहुयदव्वाण जे अगारलहुपज्जाया ते आधारअणंतगुणत्तणतो अणंतगुणा एव भवंतीत्यर्थः, उभयपडिसेहिता णाम अगारयलहुया पुण विसेसणे किं विसेसति उच्यते- अरूविदव्वाधारा इत्यर्थः, अहवा उभयपडिसेहिता णाम वादरसुहुमभाववज्जिता जे दव्वा अवरूविण इत्यर्थः, तेसु अणंतकप्पा णाम एकेका अणंतप्रकारा, कहं उच्यते-आकासत्थिकाए देसपदेसपारिकप्पणाए, एवं धम्ममादिद्विवि बहुविकप्प त्ति तेसिं अणंतकप्पाणं एककेको अणंतप्रकारो कहं पुण ! उच्यते-जमहा एककेके आगासप्पदेसे अणंता अगारलहुयपज्जाया भवंति तमहा ते बहुविकप्प त्ति, ते यं सव्वणुवयणतो सद्धेया इति, रूविअरूविदव्वाण यं पज्जायअप्पवहुचं इमं भण्णति-रूविदव्वाणं जे यं अगारलहुपज्जाया ते पण्णाच्छेदेण पिडिता एतेहितो एककस्स चैव अस्सत्तदव्वरस्स जे अगारलहुपज्जाया ते अणंतगुणा भवंतीत्यर्थः । एत्थ सीसो भण्णति- केवतितेहिं पुण भागेहिं सुत्तदव्वाणं पिडितपज्जाएहितो अमुत्तदव्वाणं अगारलहुपज्जाया अणंतगुणा भवंति ? उच्यते- नास्सय्य परिमाणं, बहुधा वि

अणंतएणं गुणिज्जमाणे अमुत्तद्व्वपज्जाएसु णत्थि परिमाणं, एवं गते परिमाणार्थे इमं भण्णत्ति- 'केण ह्वेज्ज निरोधो,
 अगारलहुपज्जायाण तु अमुत्ते । अच्चंतमसंजोगो, जाहियं पुण तिव्वकखस्स ॥१॥' जतो अमुत्तद्व्व्याणं बहुहा वि अणंतएण
 गुणिज्जमाणे पज्जायगं ण भवति, ततो केनेति केनान्येन प्रकारेण ह्वेज्ज चि भवे ? णिरोहो णाम परिमाणं परिच्छेदत्थर्थं,
 किं मुत्तद्व्वेहिंते अमुत्तद्व्व्याणं अगारलहुयपज्जायपरिमाणं भविस्सति चि ? नेत्थुच्यते- अच्चंतमसंजोगो अच्चंतं- अतीव
 अयुज्जमाणो जम्हा संजोगो जाहियं चि यत्र, पुण विसेसणे, किं विसेसति ? रूविद्व्वे, तदित्यनेन अमुत्तद्व्वपकखो तस्स
 विवकखो मुत्तद्व्वपगारो तेसु पज्जायथोवत्तणतो अमुत्तद्व्वेसु य पज्जायाण अतीव बहुयत्तणतो, अतो मुत्तद्व्वेहिंते अमुत्त-
 द्व्वपज्जायाण परिमाणकरणसंजोगो एणंतणेव ण जुज्जेते ण वटतेत्यर्थं; 'एवं तु अणंतोहि, अगारलहुयपज्जाएहि संजुत्तं ।
 होति अमुत्तं द्व्वं, अरूविकायाण तु चउण्हं ॥ १ ॥' एवमिति यथेदमुत्तं, सेसं कंटं, णवरि 'अरूविकायाण तु चउण्हं' ति
 धम्ममाधममागासजीवाणं ति एतेसि चउण्ह वि नियमा पत्तेयं अणंता अगारलहुयपज्जाया भवंति, कहं? उच्यते- जम्हा एतेसि
 एककेवको पदेसो अणंतोहि अगारलहुयपज्जाएहि संजुत्तो तम्हा धम्ममाधमगेजीवस्स य असंखेज्ज पदेसत्तणतो असंखेज्ज-
 मणंता पत्तेयं भवंति, आगासपदेसअपरिमाणत्तणतो पुण तस्स नत्थि परिमाणं तहावि संववहारतो अणंता उक्ता इत्यर्थं; एवं
 ताव ज्ञेयमनन्तमुत्तं, अथेदानीं तत्केवलज्ञानं यथाऽनन्तं तथेदमुच्यते- 'उवलङ्की' गाहा, सव्वे रूविद्व्व्या रूविद्व्व्याण य जाव-
 तिया गुरलहुपज्जाता ते सव्वेऽवि अरूविद्व्व्याण य जे अगारलहुयपज्जाया एते सव्वे जुगवं जाणति पासति य, जतो एवमनन्तं
 केवलनाणमकखतं ति सप्रसंगमभिहितम् । इदानीं अकारादिद्व्वसुत्तमकखरं ति, जादि अविसेसतो णाणमकखरमुत्तं णेयं वा

तहावि रूढिवसतो जहा पंकयं तथा सरक्खरं वंजणक्खरं वणणक्खरं वा भण्णति, तत्थ सरक्खरं सरंति गच्छंति सरंति वा इत्यतो सरक्खरं अकारादि, वंजणस्स वा फुडमभिधाणं सरंति, ण वा सरक्खरमंतरेण अत्थो संभरिज्जह चि सरक्खरं, कक्रा-
 रादि वंजणक्खरा, व्यंजतेज्जेनार्थ इति प्रदीपेन घटादिवत् व्यंजनाक्षरं, तेहिं केव सरवंजणक्खरोहिं जदा अत्थो वणिज्जत्ति
 अभिलप्यते वा तदा ते वणणक्खरं भण्णंति । इह एकैककस्स अकारादिहकारान्तसरक्खरस्स सपरपज्जायभेदा इमे, अकारस्स
 य पज्जाया जहा दीहहस्वप्लुतास्त्रयः, तत्थ दीहो उदात्तानुदात्तस्वरितस्त्रिभेदः; एवं हस्वप्लुतावपि, पुनरप्येकैकः सानुना-
 सिको निरनुनासिकश्च इत्येवमष्टादशभेदः; एवं सेसक्खराण वि जहासंभवं भेदा भाणितव्वा, अहवा सरविसेसतो एकैककस-
 क्खरस्स अणंता पज्जाया, एत्थ अकारजातीसामण्णतो सपज्जया अद्धारस्स सेसा परपज्जाया, एवं संखेज्जा पज्जाया । अहवा
 अकारादिसरा ककारादिवंजणा केवला अण्णसहिता वा जं अभिलावं लभते स तस्स सपज्जाया, सेसा तस्स परपज्जाया, ते य
 सव्वेऽपि अणंता, जतो सुते भणितं-अणंता गमा अणंता पज्जाया, भणितं च-पण्णवणिज्जा' गाहा, 'अक्खरलंभेण' गाहा,
 अणभिलप्याण अभिलप्या अणंतभागो तेसिं पि अणंतभागो सुतानिबद्धो इति । अहवा अकारादिक्खराण पज्जाया सव्व-
 दव्वपज्जायरासिप्पमाणमेत्ता भवंति, कहं ? उच्यते-जे अभिलावतो संजुत्तासंजुत्तेहिं अक्खरोहिं उदात्ताणुदात्तेहि य सेरोहिं
 जावतिए अभिलोवे अभिलप्ये य लभति ते सव्वे तस्स सपज्जया सेसा सव्वे तस्सेव परपज्जाया, आकासं मोत्तुं सव्वस्स
 सपज्जएहिंतो परपज्जाया अणंतगुणा, आकासस्स सपज्जएहिंतो परपज्जया अणंतभागो । पर आह- कहं तस्सेव परपज्जया
 य ण्णु विरुद्धं ? उच्यते- सव्वक्खराण घडादिवत्थुणो वा दुविहा पज्जया चित्तिज्जंति संबद्धा असंबद्धा य, तत्थ अकारस्स

अकारपञ्जया अकारभावत्तणतो अत्थित्तेण संबद्धा घडागारावस्थायां घटपर्यायवत्, ते चैव णत्थित्तेण असंबद्धा नात्थित्तस्स
 अभावत्तणतो जहा घटाकारावस्थायां मृत्पर्यायवत्, अकारे इकारादिपर्याया णत्थित्तेण संबद्धा अकारे णत्थित्तभावत्तणतो जहा
 मृदवस्थायां पिण्डाकारपर्यायवत्, ते चैव अत्थित्तेण असंबद्धा अत्थित्तभावत्तणतो घटाद्यवस्थायां पटपर्यायवत्, एवं अक्खरेसु
 णत्थित्तभावत्तणतो घडाहपञ्जया वि चित्तिणिज्जा, घडादिसु य अकारपञ्जया, इच्चैवं एककेकमक्खरं सव्वपज्जायमयं,
 एवं सर्वात्मकाः सर्वपर्यायाः, अतो भण्णति- सव्वानासपदेसणं अणंतगुणितं पज्जवणं अक्खरं निष्पज्जति, एवं नाणक्खरं
 अकारादिअक्खरं णेयअक्खरं च तिण्णि वि अणंतमभिहिता, एत्थ नाणक्खरं जं तं जीवस्स संसारत्थस्स ण कताइ ण भवति
 चि, जतो भणितं- 'सव्वजीवाणं पि य णं' इत्यादि सुत्तं, सव्वजीवणहणेऽवि सति, अवि पदं संभावणे, किं संभावयति ?
 इमं सिद्धे मोत्तुं, च सदातो य भवत्थकेवली मोत्तुं, णंकारो वाक्यालंकारे, अक्खरं ति नाणं तस्स अणंतभागो निच्चुग्घा-
 डियतो सो केवलस्स न संभवति, केवलस्स अविभागसंपुणत्तणतो य ओधीए वि ण संभवति, अणंतभागस्स अभावत्तणतो
 अवधेः असंखेयप्रकृतिसंभवादित्यर्थः, मणपज्जवनाणेऽवि रिजुविपुलदुभेदसंभवतो अणंतभागो ण भवति । किंच अवधिमण-
 पज्जवाणं निच्चुग्घाडअभावत्तणतो इह अणधिकारो, परिसिद्धे मत्तिसुत्ते चि अक्खरस्स अणंतभागो णिच्चुग्घाडियओ, अधिक्क-
 तसुतस्स वा अक्खरस्स अणंतभागो निच्चुग्घाडियओ, जत्थ सुत्तं तत्थ मत्तिणाणं पि धेतव्वं णिच्चं ति सव्वकालं,
 उग्घाडिततो चि णावरिज्जति, सो य अणंतभागो पुढवादिएभिदियाण वि पंचकं निच्चुग्घाडो, अहवा सव्वजहणो अणंतभागो
 निच्चुग्घाडो पुढविकाइए चैतन्यमात्रमात्मनः, तं च उक्कोसत्थीणिद्धिसहितनाणदंसणारणोदए वि णो आवरिज्जति,

जाति पुण सोऽपि अवरिज्जेज्ज तेण जीवो अजीवयं पावे, 'सुट्ठवि मेहसमुदए होति पहा चंदखराणं' जम्हा सो णावरिज्जाति तम्हा जीवो जीवत्तं ण परिच्चयति, सो य कम्हा णावरिज्जाति, ? उच्यते-द्व्वसभावसरूवत्तणतो, इह दिट्ठतो जहा-सुट्ठवि मेहच्छादिए नभे चंदखरपहा मेहपडलं भेतुं दव्वे ओभासति, तथा अणंतोहिं णाणदंसणावरणकम्मपोगलेहिं एकेको आतप्प-देसो आवेदियपरिवेदियतो ते कम्भावरणपडले भेतुं नाणस्स अणंतभागो उच्चरति, ततो य से अव्वत्तं नाणमक्खरं सव्वजह-णं भवति, ततो पुढवीकाइतेहिंतो आउकातियाण अणंतभागेण विसुद्धतरं नाणमक्खरं, एवं कमेणं तेउवाउवणस्सइवेइंदियतेइं दियचतुरिंदियअसाणिणपंचिंदियसाणिणपंचिंदियाण वि विसुद्धतरं भवतीत्यर्थः । भाणितं सादिसपज्जवसितं अणादिअपज्जवसितं च । एत्थेव प्रसंगतो अक्खरपडलं भणितं, एत्थ बहुवत्तव्वं, अक्खरपडलं समासतोऽभिहितं, वित्थरतो से अत्थं जिणच्चोइस-पुव्विया कहेइ ॥ इदाणिं गमियागमियं—

श्रुतिः— 'से किं तं' इत्यादि, सादिसपर्यवसितमनाद्यपर्यवसितं च, अधिकारवशाद्युपापदुच्यते, अथ किं तत् सादि? सह आदिना वर्तत इति सादि, इत्येतद् द्वादशाङ्गं गणिपटकं व्यवाच्छित्तिप्रातिपादनपरो नयः व्यवाच्छित्तिनयः पर्यायास्तिक इत्यर्थः तस्यार्थो व्यवाच्छित्तिनयार्थः तद्भावो व्यवाच्छित्तिनयार्थात्ता तथा व्यवाच्छित्तिनयार्थभावेन पर्यायापेक्षयेत्यर्थः, किं ? 'सादिसपर्यवसितं' पर्यवसानं पर्यवसितं, भावे निष्ठाप्रत्ययः, सह पर्यवसानेन (सितेन) सपर्यवसितं, नारकादिभवापेक्षया एव जीव इति । तथाऽव्यवाच्छित्तिप्रातिपादनपरो नयः अव्यवाच्छित्तिनयः द्रव्यास्तिक इत्यर्थः, तस्यार्थोऽव्यवाच्छित्तिनयार्थः तद्भाव अव्यवाच्छित्तिनयार्थात्ता तथाऽव्यवाच्छित्तिनयार्थभावेन द्रव्यापेक्षयेत्यर्थः, किं अनादि अपर्यवसितं? त्रिकालवस्थायि-

त्वाञ्जीववत् । अधिकृतमेवार्थं द्रव्यादिचतुष्टयमाधिकृत्य प्रतिपादयन्नाह— ' तं समासतो ' इत्यादि, तत्-श्रुतज्ञानं समासतः
 संक्षेपेण चतुर्विधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतः भावतः, तत्र द्रव्यतः ' णं ' इति वाक्यालङ्कारे, सम्यक्श्रुतम् एकं
 पुरुषं प्रतीत्य सादि सपर्यवसितं, कथं ? सम्यक्त्वावाप्तौ तत्प्रथमपाठतो वा सादि, पुनर्मिथ्यात्वप्राप्तौ सति वा सम्यक्त्वे
 प्रमादजलानसुरलोकगमनकेवलोत्पत्तिभावात्सपर्यवसितम् । बहून् पुरुषान् प्रतीत्य अनाद्यपर्यवसितं सन्तानेन प्रवृत्तत्वात् पुरुष-
 त्ववत् । तथा क्षेत्रतः पञ्च भरतानि पञ्च एरवतानि प्रतीत्य सादिसपर्यवसितं, कथं? तेषु सुषमदुःषमादिकाले तीर्थकारधर्म-
 सङ्घानां तत्प्रथमतयोत्पत्तेः सादि, एकान्तदुःषमादिकाले च तदभावे सपर्यवसितं, तथा महाविदेहादि प्रतीत्य प्रवाहरूपेण
 तीर्थकारादीनामव्यवच्छिन्नेरनाद्यपर्यवसितं । कालतः ' णं ' इति वाक्यालङ्कारे अवसर्पिणीमुत्सर्पिणीं च प्रतीत्य सादिसपर्यव-
 सितं, कथं ? यतोऽवसर्पिण्यां त्रिसृज्वेव सुषमदुःषमा-दुःषमसुषमा-दुःषमास्त्विति उत्सर्पिण्यां द्वयोः दुःषमसुषमा-सुषमदुःषम-
 योरिति, न परत इत्यतः सादिसपर्यवसितं । अत्र कालचक्रं विंशतिसागरोपमकोटिकोटिपरिमाणं विनेयजानानुग्रहार्थं प्ररूप्यते-
 " चत्वारि सागरोवम-कोडा कोडीउ संतर्ह्य उ । एशंतसुस्समा खलु, जिणेहिं सव्वेहिं निदिट्ठा ॥ १ ॥ तीए पुरिसाणमायुं-
 त्तिन्न य पलियाइं तह पमाणं च । तिन्नेव गाउयाइं, आदीए भणंति समयणू ॥२॥ उवभोगपरीभोगा, जम्मंतरसुकयवीयजा-
 याओ । कप्पतरुसमूहाओ, होंति किलेसं विणा तोसिं॥३॥ ते पुण दसप्पगारा, कप्पतरू समणसमयकेतूहिं । धीरेहि विणिदिट्ठा,
 मणोरहापूरगा एए ॥४॥ मत्तंगया १ य भिंगा२, तुडियंगगा३ दीवि४ जोइ५ चित्तंगगा६ । चित्तरसा७ मणियंगगा८, गेहानारा ९
 अणिय (गि) णा १० य ॥५॥ मत्तंगएसु मज्जं, सुहपेज्जं भायणाणि भिंगेसु । तुडियंगेसु य संगाय-तुडियाणि बहुप्पगाराणि

॥ ६ ॥ दीवसिहा जोतिसणामया य णिच्चं करेति उज्जोयं । चित्तंगेसु य मल्लं, चित्तरसा भोयणट्टाप ॥ ७ ॥ माणियंगेसु य भूसणवराणि भवणाणि भवणरुक्खेसु । आयत्ते (आणिरिणे) सु य इच्छियवत्थाणि बहुप्पगाराणि ॥ ८ ॥ एएसु य अवेसु य, नरनारिगणाण ताणमुवभोगा । भविद्यपुणब्भवराहिया, इय सव्वन्नु जिणा विति ॥ ९ ॥ तो तिचि सागरोवम-
कोडाकोडीउ वीयरगोहिं । सुसमत्ति समक्खाया, पवाहरूवेण धीरेहिं ॥ १० ॥ तीए पुरिसाणमायुं, दोणिण य पलियाइं तह पमाणं च । दो चैव गाउथाइं, आईए भणांति समयन्नु ॥ ११ ॥ उवभोगपरीभोगा, तेसिं पि य कप्पपादवेहिंतो । होंति किलेसेण विणा, पायं पुण्णाणुभावेणं ॥ १२ ॥ तो सुसमदूसमाए, पवाहरूवेण कोडिकोडीओ अयराण दोणिण सिट्टा, जिणेहि जियरागदोसेहिं ॥ १३ ॥ तीए पुरिसाणमाउं, एयं पलियं तहा पमाणं च । एयं च गाउयं तीहि, आदीए भणांति समयणू ॥ १४ ॥ उवभोगपरीभोगा, तेसिं पि य कप्पपादवेहिंतो । होंति किलेसेण विणा, नवरं पुण्णाणुभावेणं ॥ १५ ॥ सुसमदु-
समावसेसे, पट्टमजिणो धम्मनायगो भयवं । उप्पणो कयपुण्णो, सिप्पकलादंसगो उसहो ॥ १६ ॥ तो दूसमसुससूणा, वा-
यालीसाइ वरिससहसेहिं । सागरकोडाकोडी, एगेव जिणेहि पणत्ता ॥ १७ ॥ तीए पुरिसाणमायुं, पुव्वपमाणेण तह पमाणं च, । धणुसंखा निदिट्ठं, विसेससुत्तादो णायत्वं ॥ १७ ॥ उवभोगपरीभोगा, पवरोसहिमाइएहिं विणयेया । जिणचाक्किक्खासु-
देवा, सव्वेऽवि इमीए वेलीणा ॥ १९ ॥ इगवीससहस्साइं, वासाणं दूसमा इमीए य । जीवियमाणुवभोगा-दियाइ दीसिंति हायंता ॥ २० ॥ एत्तो उ किलिट्टवरा, जीतपमाणादिएहिं निदिट्टा । अतिदूसमत्ति घोरा, वाससहस्साइ इगवीसं ॥ २१ ॥

१ पायं उणाणुभावेण , प्र०

ओसपिणीए एसो, कालविभागो जिणेहि निहिट्टो । एसो चिचय पडिलोमं, विनेशुरसपिणीए वि ॥२२॥ एतं तु कालचक्रं,
 सिरसजणाणुगहट्टया भाणियं । संखेवेण महत्थो, विसेससुत्ताथो णायव्वो ॥२३॥'णो उत्सपिणी' इत्यादि, नो उत्सपिणी नो
 अवसपिणी च प्रतीत्यानाद्यपर्यवसितं महाविदेहेष्वेव कालस्यावस्थितत्वादिति भावः । भावतः ' णं ' इति पूर्ववत्, य इत्य-
 निर्दिष्टनिर्देशे ये केचन यदा पूर्वाह्णादौ जिनैः प्रज्ञप्ता भावाः-पदार्थाः ' आधविज्जाति , चि प्राकृतशैल्याऽऽख्यायन्ते सामा-
 न्यविशेषाभ्यां कथ्यन्त इत्यर्थः, प्रज्ञाप्यन्ते नामादिभेदाभिधानेन, प्ररूप्यन्ते नामादिस्वरूपकथनेन यथा पर्यायानभिधेयमि-
 त्यादि, दर्शयन्ते उपमानमात्रतः यथा गौस्तथा गवय इत्यादि, निदर्शयन्ते हेतुदृष्टान्तोपन्यासेन, उपदर्शयन्त उपनयनिगमना-
 भ्यामिति, सकलनयाभिप्रायतो वा शिष्यबुद्धौ स्थाप्यन्ते, तान् भावान् तदा-तत्कालापेक्षया प्रतीत्य सादिसपर्यवसितम्,
 एतदुक्तं भवति-प्रज्ञापकोपयोगस्वरप्रयत्नासनविशेषतः प्रातिक्षणमन्यथा चान्यथा चावस्थितेः सादि सपर्यवसितं, तथा चोक्तम्
 " उच्योग्रासरपयता, आसणभेदादिया य पतिसमयं । भिक्खा पन्नवगससा, सादिसपज्जंतणं तमहा ॥ १ ॥" अथवा प्रज्ञाप-
 नीयभावापेक्षया गतिस्थितिद्वयणुकाद्येकप्रदेशाद्यवगाहैकादिसमयस्थित्यैकवर्णादिप्रतिपादनात् सादिसपर्यवसितं, क्षायोपशामि-
 क्रभावापेक्षया पुनरनाद्यपर्यवसितं, प्रवाहरूपेण तस्यानाद्यपर्यवसितत्वात्, अथवाऽत्र चतुर्भङ्गिका-सादिसपर्यवसितं १
 साद्यपर्यवसितं २ अनादिसपर्यवसितम् ३ अनाद्यपर्यवसितम्, तत्र प्रथमभङ्गकप्रदर्शनायाह-' भवासिद्धियस्स ' इत्यादि,
 भवासिद्धिको भव्यः तस्य श्रुतं-सम्यक्श्रुतं सादिसपर्यवसितम्, उपयोगाद्यपेक्षया भावितमेव, द्वितीयभंगकस्तु शून्यः-प्ररूप-
 णामात्रतो वाऽभव्यस्य वर्तमानकालापेक्षयाऽनागताद्भासाधिकृत्य मिथ्याश्रुतामिति, तृतीयभंगकस्तु सम्यक्त्वावाप्सो

भव्यस्य मिथ्याश्रुतं, चतुर्थं भणं पुनरुपदर्शयन्नाह--'अभव ' इत्यादि, अभवासिद्धिको अभव्यस्तस्य श्रुतम् अनाद्यपर्यवसितं तस्य सदैव संसारवर्तित्वात्, इह च श्रुतस्य प्रक्रान्तत्वात् तृतीयचतुर्थभङ्गकद्रयेऽनादिश्रुतभाव उक्तोऽन्यथा मतेरप्येवमेव द्रष्टव्यः मतिश्रुतयोरन्योन्यानुगत्वात् । अत्राह-सोऽनादिज्ञानभावः किं जघन्य उत विमध्यम आहोश्चिदुत्कृष्टः इति? अत्रोच्यते जघन्यो विमध्यमो वा, न तूत्कृष्टः, यतस्तस्येदं प्रमाणं 'सव्वागासपदसभणं' इत्यादि, सर्वं च तदाकाशं च सर्वाकाशं लोकालोकाकाशमित्यर्थः तस्य 'प्रदेशाः' प्रकृष्टा देशाः प्रदेशा निविभागा भागा इत्यर्थः तेषामग्र-परिमाणं सर्वाकाशप्रदेशाग्रं 'सर्वाकाशप्रदेशैः' किं? 'अनन्तगुणितमनन्तशो गुणितमनन्तगुणितम् एकैकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽनन्तागु-रल्लघुपर्यायभावात् 'पर्यायाग्राक्षरं' पर्यायपरिमाणक्षरं निष्पद्यते सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणमिति भावार्थः, स्तोत्रत्वाच्चैह धर्मास्तकायादयो नोक्ताः, अर्थतस्तु गृहीता एव । इह च ज्ञानमक्षरं गृह्यते, तथा तज्ज्ञेयं तथा अकारादि च, सर्वथाऽप्याविरोध इति, अस्य च सर्वजीवानामपि चाक्षरस्थानन्तभागो नित्योद्घाटितः--सदाऽग्राह्यत इत्यर्थः, स पुनरनन्तभागोऽप्यनेकविधः तत्र सर्वजन्यश्चैतन्यमात्रं तत्पुनर्न कदाचिदुत्कृष्टावरणस्याप्याद्विद्यते जीवस्वाभाव्यात्, आह च ग्रन्थकारः-- 'जह पुण ' इत्यादि, यदि पुनः सोऽपि आविश्येत ततः किं तेन जीवोऽजीवतां प्राप्नुयात्, तेनावृतेन जीवः चैतन्यलक्षणः स्वलक्षणपरि-त्यागादजीवत्वं प्राप्नुयात्, न चैतद् दृष्टमिष्टं वा सर्वस्य सर्वथा स्वभावातिरस्कारात्, अत्रैव दृष्टान्तमाह सुदृढवि, इत्यादि, सुष्ठु अपि मेधसमुदये चन्द्रसूर्यप्रभाजालतिरस्कारिणि सति भवति प्रभा चन्द्रसूर्ययोः सर्वस्य सर्वथा स्वभावातिरस्कारादिति . अत्राह--" सव्वागासपस्रणं सव्वागासपदेसेहि अणंतगुणियं पज्जवगक्खरं निष्फज्जति " इत्यत्राविशेषितमेवाक्षरमुक्तम्,

साधादि-
श्रुतम् ।
पर्यायाः
अक्षरभेदाः

अविशेषाभिधानाच्चेदं केवलमिति गम्यते, इह तु श्रुताधिकारादकारादिप्रकृतं यतस्तत्कथं केवलपर्यायपरिमाणतुल्यं भवेत् ?
 उच्यते-नन्वत्राप्यपर्यवसितश्रुताधिकारादकाराद्येव गम्यते, अथ मतिः 'सब्वजीवाणं पि य णं अक्खरस्स अणंतभागो
 निच्चुषाडिओ त्ति ' सर्वजीवग्रहणान्न तच्छ्रुतं यतः समस्तद्वादशांगविदां तत्समस्तामिति, यद्येवं केवलस्यापि न सर्वजीवाना-
 भेवानन्तभागोऽवतिष्ठते सर्वज्ञसद्भावात्, अतो न तत्केवलाक्षरमपि कस्यासावनन्तभागोऽस्तु तथाऽविशेषेण सर्वजीवग्रहणे
 सत्यापि प्रकरणादपिशब्दाद्वा केवलिनो विहायान्येषामनन्तभागो गम्यते, अत एव किं न श्रुतात्मकमक्षरमंगीकृत्य समस्त-
 द्वादशांगविदोऽपि विहायान्येषामनन्तभागो गम्यते, तस्मात्स्वपर्यायभेदादुभयमप्यविरुद्धमिति, तथाप्यत्राप्यवसितश्रुता-
 धिकारादकाराद्येव न्यायानुपाति, तत्पुनरनन्तपर्यायम्, इह अ अ इत्यकार उदात्तोऽनुदात्तः स्वरितः स सानुनासिको
 निरनुनासिकश्च, एवं दीर्घः प्लुतः, एवं तावद्वादशप्रभेदं अवर्णं भ्रुवते, एवं यावतः केवल एवाकारो लभते सानुनासिकादीन्
 तथाऽन्यवर्णसहितो वा तेऽप्यस्य स्वपर्यायाः ते चानन्ताः, कथं ? आभिलाष्य बाह्यनिमित्तभेदात् तस्य च परमाणुद्रव्यणुकादि-
 भेदेनानन्तत्वात्, ध्वनेश्च तथा तथाभिधायकत्वपरिणामे सति त-त्तदर्थप्रतिपादकत्वादिति, सांकेतिकशब्दार्थसम्बन्धवादिमत-
 मप्याह्वयके नयाधिकारे विचारयिष्यामः, ततश्चैते स्वपर्यायाः शेषास्तु सर्व एव घटादिपर्यायाः परपर्याया इति, ते पुनः
 स्वपर्यायेभ्योऽनन्तगुणाः । आह-स्वपर्यायाणां तावत् पर्यायता श्रुक्ता, घटादिपर्यायास्तु विभिन्नवस्त्वाश्रितत्वात्कथं तस्योति
 व्यपादिक्रयन्ते ? उच्यते-स्वपर्यायविशेषणोपयोगात् । इह ये यस्य स्वपर्यायविशेषणतयोपयुज्यन्ते ते तस्य पर्यायतया व्यपादि-
 क्रयन्ते यथा घटस्य रूपादयः उपयुज्यन्ते चाकारस्वपर्यायाणां विशेषणतया घटादिपर्यायाः, तानन्तरेण स्वपर्यायव्यपदेशा-

भावात्, तथा वस्तुस्थित्याऽपि च घटादिपर्यायाभावरूपेणाकारस्य व्यवस्थितत्वात् घटादिपर्यायाणामकारपर्यायताऽविरोध इति, इयमत्र भावना--घटादिपर्यायाणामनन्तत्वात्तेभ्यश्चाकारस्य स्वभावभेदेन व्यावृत्तत्वात्, स्वभावभेदेन व्यावृत्त्यनभ्युपगमे च घटादिपर्यायाणामेकत्वप्रसंगात्, अतः स्वभावभेदनिबन्धनत्वाद्कारपर्यायता तेषामिति, तस्मात्स्वपर्यायापेक्षया खल्वकारस्य सर्वद्रव्यपर्यायराशितुल्यधर्मताऽविरोध इति । न चेदमुत्सन्नं, यत आगमेऽप्युक्तं--“ जे एगं जाणति से सव्वं जाणति, जे सव्वं जाणति से एगं जाणति चि ” अस्यायमर्थः--य एकं वस्तूपलभते सर्वपर्यायैः स सर्वमुपलभते, कश्चैकं सर्वपर्यायरूप-लभते ? य एव सर्वं सर्वथोपलभते इत्यतः सर्वमजानानो नाकारं सर्वथोपलभत इति, ततश्चास्मात्सन्नत्सर्वमेव वस्तु सर्व-द्रव्यपर्यायराशितुल्यधर्मकम्, इह त्वक्षराधिकारादक्षरमुक्तमिति । इतश्चैतदकाराद्येव प्रतिपत्तव्यम्, अस्मिन्नेवाधिकारेऽक्षरस्या-नन्तभागो नित्योद्घाटित इत्युपन्यस्तत्वात्, केवलस्य चाविभागसम्पूर्णत्वेन निकृष्टानन्तभागसम्भवात्, अवधेरप्यसङ्ख्येय-प्रकृतिभेदाभिन्नत्वात्, मनःपर्यायज्ञानस्याप्योषत ऋजुविपुलभेदाभिन्नत्वात् पारिशेष्यादकारादिश्रुताक्षरस्य निबन्धनज्ञानस्यै-वासाविति अलं प्रसंगेन । ‘ से तं ’ इत्यादि, निगमनद्रयमापि निगदासिद्धम् ॥

से किं तं गमिअं? गमिअं दिट्ठिवाओ, अगमिअं कालिअं सुअं, से तं गमिअं, से तं अगमिअं ।
अहवा तं समासओ दुविहं पणत्तं, तं जहा--अंगपविडं अंगवाहिरं च । से किं तं अंगवाहिरं ?
अंगवाहिरं दुविहं पणत्तं, तं जहा--आवस्सयं च आवस्सयवहरितं च । से किं तं आवस्सयं ?
आवस्सयं छविहं पणत्तं, तं जहा--सामाहयं चउवीसत्थओ वंदणयं पडिकमणं काउस्सगो पञ्च-

कखाणं, से तं आवस्सयं । से किं तं आवस्सयवहरितं ? आवस्सयवहरितं दुविहं पणत्तं, तं जहा-
 कालिअं च उक्कालिअं च । से किं तं उक्कालिअं ? उक्कालिअं अणेगविहं पणत्तं, तं जहा-दस्से-
 आलिअं कप्पिआकप्पिअं चुल्लकप्पसुअं महाकप्पसुअं उक्काइअं रायपसेणिअं जीवाभिगमो पण-
 वणा महापणवणा पमायप्पमायं नंदी अणुओगदारइं देविदत्थओ तंदुल्लवेआलिअं चंदाविज्झयं
 सूरपणत्ती पोरिसिमंडलं मंडलपवसेो विजाचरणविणिच्छओ गणिविज्जा ज्ञाणविभत्ती मरणविभत्ती
 आयविसोही वीयरगसुअं संलेहणासुअं विहारकप्पो चरणविही आउरपच्चक्खाणं महापच्चक्खाणं
 एवमाइ, से तं उक्कालिअं । से किं तं कालिअं ? कालिअं अणेगविहं पणत्तं, तं जहा-उत्तरज्झय-
 णाइं दसाओ कप्पो ववहारो निसीहं महानिसीहं इसिभासिआइं जंबूदीवपन्नत्ती दीवसागरपन्नत्ती चंद-
 पन्नत्ती खुड्ढिआ विमाणपविभत्ती महल्लिआ विमाणपविभत्ती अंगचूलिआ वगगचूलिआ विवाहचूलिआ
 अरुणोववाए वरुणोववाए गरुलोववाए धरणोववाए वेसमणोववाए वेळंधरोववाए देविंदोववाए उट्टा-
 णसुए समुट्टाणसुए नागपरिआवणिआओ निरयावालियाओ कप्पिआओ कप्पवाडिसिआओ पुप्फि-
 आओ पुप्फचूलिआओ वहीदसाओ, एवमाइयाइं चउरासीहं पइन्नगसहस्साइं भगवओ अरहओ

उसहसामिस्स आहतिथयरस्स तहा संखिज्जाहं पइन्नगसहस्साहं माञ्झिमगाणं जिणवरणं चोइस-
पइन्नगसहस्साणि भगवओ वद्धमाणसामिस्स, अहवा जस्स जत्तिआ सीसा उप्पत्तिआए वेणइआए
कमियाए पारिणामिआए चउव्विहाए बुद्धीए उव्वेआ तस्स तत्तिआहं पइण्णगसहस्साहं, पत्तेअ-
बुद्धा वि तत्तिआ वेव, से तं कालिअं, से तं आवस्सयवइरित्तं, से तं अणंगपविट्ठं (सू० ४३)

चूर्णिः— गमवहुलचणतो गामियं, तस्स लक्खणं आदिमज्झवसाणे वा किञ्चि विसेसजुत्तं सुत्तं दुगादिसतणसो तेमेव
पटिज्जमाणं गामियं भण्णति, तं च एवंविहसुस्सणं दिट्ठिवातो, अण्णोणकखराभिथाणाठितं जं पटिज्जति तं अगमितं, तं च
प्रायसो आथारादिकालियसुत्तं । उक्तं गमियागामियं, इदाणि अंगाणंगपविट्ठं, तं च गमियागामियं चेव समासतो अंगाणंगपविट्ठं
भण्णति, कहं ? उच्यते- सव्वसुतस्स तन्भावतगतचणतो, अहवा अरिहंतमणोवादिट्ठाणुसारि सुत्तं जं तं समासतो इविहं
इत्यादि सुत्तं, 'पायदुगं जंघोरू, गातदुगद्धं तु दो य बाहू य । गीवा सिरं च पुरिसो, वारसअंगो सुत्तविस्सट्ठो ॥ १ ॥'
इच्चेतस्स सुत्तपुरिसस्स जं सुत्तं अंगभावभागाठितं तं अंगपविट्ठं भण्णति, जं पुण एतस्सेव सुत्तपुरिसस्स वइरेणे ठितं तं
अंगवाहिरं ति भण्णति, अहवा 'गणहरकत्तमंगगतं, जं कत्त थेरोहि वाहिरं तं च । णियतं अंगपविट्ठं, आणियतसुत्त वाहिरं
भाणितं ॥ १ ॥' 'से किं तं अंगवाहिरं' इत्यादि कंथं । आवस्सगवत्तिरित्तं इविहं- कालियं उक्कालियं च, तत्थ कालियं जं
दिणरतीणं पटमचरमपोरिसीसु पटिज्जति, जं पुण कालवेलवज्जं पटिज्जति तं उक्कालियं । तत्थ उक्कालियं अणेगाविहं

दसवेयालियादि, कप्यसकप्यं च जत्थ सुते वणिज्जति तं कपियाकापियं । कप्यं जत्थ सुते वणिगतं तं कप्यसुतं, अणगावह-
 चरणकप्यणा कप्यं च कप्यसुतं, तं दुविहं- चुल्लं महंतं च, चुल्लं ति लहुतरं अवित्थरत्थं अप्पगंथं च चुल्लकप्यसुतं । महत्थं
 महागंथं च महाकप्यसुतं । एसेव पणवणत्थो सवित्थरो अण्णे य सवित्थरत्था जत्थ भणिता सा महापणवणा । मज्जादियो
 पंचविहो पमातो, तेसु चैव आभोगपुविवा उवरती अप्पमातो, एते जत्थ सवित्थरत्था दंसिज्जति तमज्झयणं पमादप्पमादं ।
 स्ररचरितं पणवणिज्जते जत्थ सा स्ररणत्ती । पुरीसो चि संक्कुरि ससरिं वा ततो पुरिसातो निप्पणा पोरिसी, एवं
 सव्वस्स वत्थुणो जदा स्वप्पमाणा ह्याया भवति तदा पोरिसी भवति, एतं पोरिसिप्पमाणं उत्तरायणस्स अंते दक्खिणायणस्स
 य आदीए एककं दिणं भवति, अतो परं अट्टएकसट्ठिभागा अंगुलस्स दक्खिणायणे वहुंति उत्तरायणे हस्संति, एवं मंडले
 मंडले अणवणा पोरिसी जत्थ अज्झयणे दंसिज्जति तंमज्झयणं पोरिसिमंडलं । चंदस्स स्ररस्स य दाहिणुत्तेरसु मंडलेसु
 जहा मंडलातो मंडले पवेसो तथा वणिज्जति जत्थज्झयणे तमज्झयणं मंडलपवेसो । ' विज्ज ' चि नाणं ' चरणं ' चारितं
 विविधो विसिट्ठो वा णिच्छओ-सब्भावो स्वरूपमित्थर्थः फलं वा निच्छयो तं जत्थज्झयणे वणिज्जति तमज्झयणं विज्जा-
 चरणविणिच्छयो । सवालवुहुहाउलो गच्छो-गणो जस्स अत्थि सो गणी ' विज्ज ' चि णाणं, तं च जोइसनिमित्तगतं णाडं
 पसत्थेसु इमे कज्जे करेति, तं जहा-पव्वावणा सामाहयारोवणं उवट्ठावणा सुतस्स उहेससमुहेसाणुणातो गणारोवणं दिसा-
 णुणा खेत्तेसु य णिग्गमपवेसा एमाइया कज्जा जेसु तिहिकरणकवत्तमुहुत्तजोगेसु य जे जत्थ करणिज्जा ते जत्थज्झयणे
 वणिज्जति तमज्झयणं गणिज्जति । थिरमज्झवसाणं ज्ञाणं विभयणं विभत्ती सभेदं ज्ञाणं जत्थ वणिज्जति अज्झयणे तम-

ज्ञयणं ज्ञाणविभेत्ती । मरणं-पाणञ्चागो विभयणं विभत्ती पसत्थमपसत्थाणि सभेदाणि मरणाणि जत्थ वाणिज्जाति
 अज्ञयणे तमज्ञयणं मरणविभत्ती । ' आत ' चि आत्मा तस्स विसोही तवणे चरणगुणेहि य आलोयणाविहाणेण य जहा
 भवति तथा जत्थ अज्ञयणे वाणिज्जाति तमज्ञयणं आतविसोही । सरागो वीतरागो य एतोसिं जत्थ सरुवकहणा विसेसतो
 वीतरागस्स तमज्ञयणं वीतरागसुतं । वाधाते निव्वाधाते वा भत्तसंलेहो कसायादिभावसंलेहो य जो जहा कातव्वो तथा
 वाणिज्जाति जत्थज्ञयणे तमज्ञयणं संलेहणासुतं । विहरणं विहारो तस्स कप्पो विधिवुत्तं भवति सो जिणकप्पे थेरकप्पे वा
 जिणकप्पे पडिसं अहालंदं परिहारिया य दडुव्वा, एतोसिं सवित्थरो विधां जत्थ अज्ञयणे तमज्ञयणं, विहारकप्पो । चरणं
 चारितं तस्स विहीं चरणविही, सभेदो चरणविही वाणिज्जाति जत्थ अज्ञयणे तमज्ञयणं चरणविही । आउरो-णिलाणो तं
 किरियातीतं णातुं गीतत्था पच्चक्खवावैति दिणे दिणे दव्वहासं करेता अंते य सव्वदव्वदायणत्ताए भत्ते वेरणं जणेत्ता भत्ते
 वित्तिणहस्स भवचारिमपच्चक्खणां कारेति एतं जत्थज्ञयणे सवित्थरं वाणिज्जइ तमज्ञयणं आउरपच्चक्खणां । थेरकप्पेणं वा
 जिणकप्पेण वा विहारित्ता अंते थेरकप्पिया वारसवासं संलेहं करेत्ता जिणकप्पिया पुण विहारेणंवं संलीटा तथा वि जहाजुत्तं
 संलेहं करेत्ता निव्वाधातं सचेद्दा चैव भवचारिसं पच्चक्खवति, एतं सवित्थरं जत्थज्ञयणे वाणिज्जाति तमज्ञयणं महापच्चक्खणां
 एतं अज्ञयणा जहाभिधाणत्था भाणत्ता । उवत्तं उक्कालियं, इदाणि कालियं- ' से किं तं कालियं ' इत्यादि सुत्तं, जं इमस्स
 निसीहस्स सुत्तत्थेहि विच्छिण्णतरं तं महानिसीहं । सोहम्मदिदु जे विमाणा ते आवलित्तराठिते प्रतिविभाणेण विभयइजम्मि
 अज्ञयणे तं विमाणपविभत्ती भण्णाति, ते य दो अज्ञयणा, तत्थेणं सुत्तत्थेहिं संखित्तरं खुडं ति, वितियं सुत्तत्थेहिं विच्छि-

णतरं महल्लंति । अंगस्स चूलिता जहा आथारस्स पंच चूलातो दिट्ठिवातस्स वा चूला । वग्गो चि विवक्खवसातो अञ्जय-
 णादिसमूहो वग्गो, जहा अंतगडदसाणं अट्ट वग्गा, अणुत्तरोववातियदसाणं तिण्णि वग्गा, तेसिं चूलां वग्गचूला । विवाहो
 भगवती तीए चूला विवाहचूला पुव्वभणितो अभणिओ य समासतो चूलाए अर्थो भण्यते इत्यर्थः । अरुणे णाम देवे तस्स-
 मयानिवद्धे अञ्जयणे जाहे तं अञ्जयणं उवउत्ते समाणे अणगारे परियट्ठेति ताहे से अरुणे देवे ससमयानिवद्धचणतो चलितासणं
 जेणव से समणे तेणव आगच्छति उववूहति, ताहे समणस्स पुरतो अंतट्ठिते कतंजली उवउत्ते सुणेमाणे चिट्ठति, से समत्ते य भणति
 “ सुभासितं वरेह वरं ” ति । इहलोगणिप्पिवासे से समणे पडिभणति-“ ण मे वरेण अट्टो ” चि । ताहे से पदाहिणं क-
 रेत्ता णमंसित्ता य पडिगच्छति । एवं वरुणे गरुले धरणे वेसमणे वेलंधरे सक्के देविदे य चि । उट्टाणसुतं ति अञ्जयणं सिंग-
 णाइयकज्जे जस्स णं गामस्स वा जाव रायहाणीए वा एगकुलस्स वा समणे आसुरुत्ते रुट्टे उवउत्ते तं उट्टाणसुते चि अञ्ज-
 यणं परियट्ठेति एक्कं दो तिण्णि वा वारे ताहे से गामे वा जाव रायहाणी वा कुलं वा उट्टेति उव्वसइ चि बुत्तं भवति । से
 वेव समणे तस्स गामस्स वा जाव रायहाणीए वा तुट्टे समाणे पसण्णे पसण्णलेस्से सुहासणत्थे उवउत्ते समुट्टाणसुतं परि-
 यट्टइ एक्कं दो तिण्णि वा वारे ताहे से गामे वा जाव रायहाणी वा आवासेति समुवट्टाणसुयंति वत्तव्वे, वगारलोवातो समुट्टा-
 णसुयं ति भणितं अप्पणा पुव्वुट्टियं पि कतसंकप्पस्स आवासेति । णागपरियाणिय चि अञ्जयणं णागत्ति-नागकुमारो तस्स
 समयानिवद्धं अञ्जयणं तं जदा समणे उवउत्ते परियट्ठेति तथा अकतसंकप्पस्स वि ते णागकुमारा तत्थत्था वेव परियाणंति
 वंदंति णमंसंति भत्तिवहुमाणं च करेति, सिंभणाइयकज्जेसु य वरया भवन्तीत्यर्थः । निरयावलियासु आवलियपविट्टेत्तरे य

निरया तन्नामिणो य णरतिरिया पसंगतो वाणिज्जति । सोहम्मीसाणकप्यसु जे कप्यविमाणा ते कप्यवड्ढेसया ते वाणिजता, तेसु य देवीओ जा जेण तवोविसेसेण उववणा ता वाणिजता, ताओ य कप्यवड्ढेसिया भणिया । संजमभावविगसितो पुफिकतो संजमभावचुतो अवपुफिकतो अगारभावं परिदुवेत्ता पव्वज्जाभावेण विगसितो पच्छा सीयइ जो तस्स इह भवे परभवे य विलंबणा दंसिज्जइ जत्थ ता पुफिया । एसेवड्ढो सविसेसो पुफ्फचूलाए दंसिज्जति । अंधगवणिहणो जे कुले ते अंधगसद्दलोवाओ वाणिहणो भणिया, तेसिं चारियं गती सिज्जयणा य जत्थ भणिता ता वाणिहद्दसातो, दस ति अवत्था अज्जयणा वा । भगवओ उसभस्स चउरासीतिसमणसाहस्सीतो होत्था पइण्णगज्जयणा वि सव्वे कालियउक्कालिया चतुरासीतिसहस्सा, कहं ? जतो ते चतुरासीति समणसहस्सा अरहंतमग्गउवादिद्वे जं सुत्तमणुसरित्ता किंचि णिज्जहंते ते सव्वे पइण्णगा, अहवा सुत्तमणुस्सरतो अप्पणो वयणकोसल्लेण जं धम्मदेसणादिसु भासंते तं सव्वं पइण्णगं, जम्हा अणंतगमपज्जयं सुत्तं दिद्वं, तं च वयणं नियमा अणत्तरगमाणुपाती भवति, तम्हा तं पइण्णगं, एवं चतुरासीति पइण्णगसहस्सा भवन्तीत्यर्थः । एतेणैव विधिणा मज्झिमत्तिथगराणं संखेज्जा पइण्णगसहस्सा, समणस्स वि भगवतो जम्हा चोद्दससमणसाहस्सीतो उक्को-सिया समणसंपदा तम्हा चोद्दस पइण्णगज्जयणसहस्सा भवंति, अहवा 'जत्तिया सिस्सा' इत्यादि सुत्तं, इह सुत्ते अपरिमाणा पइण्णगा पइण्णगसामिअपरिमाणत्तणतो, किंच इह सुत्ते पत्तेयवुद्धपणीयं पइण्णगं भाणितव्वं, कम्हा? जम्हा पइण्णगपरिमा-णण चैव पत्तेयवुद्धपरिमाणं करेइ चि भणितं, 'पत्तेयवुद्धावि तीत्तया चैव चि' । चोदक आह- णणु पत्तेयवुद्धा सिस्सभावो य विरुज्जते, आचार्य आह-त्तिथगरपणीयसासणपाडिवणत्तणतो तस्सीस्सा भवन्तीत्यर्थः ॥ भणितं कालियसुत्तं अंगवाहिदं च, इदंणि अंगपविद्वं ॥

श्रुतिः— ' से किं तं ' इत्यादि, अथ किं तत् गामिकं ? इहादिमध्यावसानेषु किञ्चिद्विशेषतः पुनः पुनस्तत्स्वत्रोच्चार-
 णलक्षणो गमः, यथाऽऽदिविशेषे तावत् " इह ह्रज्जीवाणिका " इत्यादि, गमा अस्य विद्यन्त इति " अत इतिठनौ " (पा-
 ४-२-११) इति गामिकम्, इदं च प्रायोहृत्या दृष्टिवादे तस्यैव गमबहुलत्वात्, अगामिकं तु प्रायो गाथाद्यसंमानग्रन्थत्वात्का-
 लिकश्रुतमाचारादि । ' से तं ' इत्यादि निगमनद्वयं कण्ठ्यम् । तं समासतो दुविहं पञ्चतं तद्-गामिकगामिकम्, अथवा तद्गो-
 यश्रुतमर्हदुपदेशानुसारि समासतः-सक्षेपेण द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा अङ्गप्रविष्टमङ्गवाह्यं च । अत्राह--पूर्वमेव चतुर्दशभेदोद्देशाधि-
 कारे ' अङ्गप्रविष्टं चाङ्गवाह्यं च ' इत्युपन्यस्तं, किमर्थं पुनस्तत्समासत इत्याद्युपन्यासेन तद्गोहिर्यत इति ? अत्रोच्यते-सर्व-
 भेदानामेवाङ्गानंगप्रविष्टभेदद्वयान्तर्भावेनाहर्त्प्रणीतत्वेन च प्राधान्यख्यापनार्थमिति । तत्र--" पाददुर्गं रजंघो ररू २ गातदुर्गं-
 द्दंरतु दो य बाह्वओ २ । गीवा १ सिरं १ न्व पुरिसो, बारसअंगो सुयाविसिद्धो ॥ १ ॥ ' श्रुतपुरुषस्याङ्गेषु प्रविष्टमंगभावव्यव-
 स्थितमित्यर्थः । अथवा-गणधरकयमंगगयं, जं कत धेरेहि बाहिरं तं तु । नियतं चंगपविट्टं, अणिययसुय बाहिरं भणियं॥१॥'
 तत्रालपतरवक्तव्यत्वाद्दङ्गवाह्यमधिकृत्य प्रशस्त्रमाह--' से किं तं ' इत्यादि, अथ किं तद्दङ्गवाह्यं-श्रुतपुरुषाद् व्यतिरिक्तं? अङ्ग-
 वाह्यं द्विविधं, तद्यथा-आवश्यकं च आवश्यकव्यतिरिक्तं च । ' से किं तं ' इत्यादि, अथ किं तदावश्यकं अवश्यक्रियानुष्ठा-
 नादावश्यकं गुणानां वा अभिविधिना वश्यकमात्मानं करोतीत्यावश्यकं षड्विधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-सामायिकमित्यादि, " सावज्ज-
 जोगविरती, उक्कित्तण गुणवयो य पाडिवती । खलियस्स णिदणा वण-तिणिच्छुणधारणा चेव ॥१॥ " आधिकारगाथैतदनु-
 सारेण आवश्यकपिण्डार्थो वक्तव्यः । ' से तं ' इत्यादि, तदेतदावश्यकं । ' से-किं तं ' इत्यादि, अथ किं तदावश्यकव्यतिरि-

कर्तुं? आवश्यकव्यतिरिक्तं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-कालिकं च उत्कालिकं च, यदिह दिवसनिशिप्रथमपश्चिमपौरुषीद्वय एव पठ्यते तत् कालेन निर्दृष्टं कालिकं, यत् पुनः कालवर्जं पठ्यते तदुत्कालिकं, तत्राल्पतरवकत्वव्यादुत्कालिकमधिकृत्य प्रशब्दत्रमाह- 'से किं तं' इत्यादि, अथ किं तदुत्कालिकम्? उत्कालिकमनेकविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-दशवैकालिकं प्रतीतं कल्पाकल्पप्रतिपादक-कल्पाकल्पं । तथा कल्पनं कल्पः-स्थविरकल्पादिः तत्प्रतिपादकं श्रुतं कल्पश्रुतं, तत्पुनर्द्विभेदं-बुल्लकपसुयं महाकपसुयं च एकमल्पग्रन्थमल्पार्थं च, द्वितीयं महाग्रन्थं महार्थं च । शेषभेदाः प्रायो निगदसिद्धाः, तथापि लेशतोऽप्रासिद्धतरान् व्याख्या-स्यामः— जीवादीनां प्रज्ञापनं प्रज्ञापना (सैव) बृहत्तरा महाप्रज्ञापना । प्रमादाप्रमादस्वरूपभेदफलविपाकप्रतिपादकमध्ययनं प्रमादाप्रमादं, प्रमादस्वरूपमाह— महाकर्मेन्धनप्रभवाविध्यातदुःखानलज्वालाकलापपरीतमशेषमेव संसारवासगृहं पश्यन् तन्मध्यवर्त्यपि सति तन्निर्गमनोपाये वीतरागप्रणीतधर्मचिन्तामणौ यतो विचित्रकर्मोदयसाच्चिव्यजनितान् परिणामविशेषाद-पश्यन्निव तद्भयमाविणय्य विशिष्टपरलोकक्रियाविमुख एवास्ते सत्त्वः स खलु प्रमादः इति, तद्भेदा मद्यादयः, तत्कारण-त्वात्, उक्तं च- 'मज्जं विसयकसाया, निहा विगहा य पंचमी भणिया । एए पंच पमाया, जीवं पाडंति संसारे ॥ १ ॥' एतस्य च पंचप्रकारस्यापि प्रमादस्य फलविपाको दारुणः, उक्तं च- 'श्रेयो विषमुपभोक्तुं, क्षमं भवेत् क्रीडितुं हुताशेन । संसारवन्धनगतैर्न तु प्रमादः क्षमः कर्तुम् ॥ १ ॥ अस्यामेव हि जातौ, नरमुपहन्याद्विषं हुताशो वा । आसेवितः प्रमादो, हन्याज्जन्मान्तरथातानि ॥ २ ॥ यत्र प्रयान्ति पुरुषाः, स्वर्गं यच्च प्रयान्ति विनिपातम् । तत्र निमिसमनार्यः, प्रमाद इति निश्चितमिदं मे ॥ ३ ॥ संसारवन्धनगतो, जातिजराव्याधिसरणदुःखार्तः । यन्नोद्विजते सत्त्वः, स ह्यपराधः प्रमादस्य ॥ ४ ॥

आज्ञाप्यते यदवशः, तुल्योदरपाणिपादवदनेन । कर्म च करोति बहुविध-मेतदपि फलं प्रमादस्य ॥ ५ ॥ इह हि प्रमत्तमनसः,
 सोन्मादवदनिभृतेन्द्रियाश्रयलाः । यत्कृत्यं तदकृत्वा, सततमकार्यैर्ध्याभिपतन्ति ॥ ६ ॥ तेषामभिपतितानां- मुद्भ्रान्तानां
 प्रमत्तहृदयानाम् । वर्धन्त एव दोषाः, वनतरव इवाम्बुसेकेन ॥ ७ ॥ इह्वाऽप्यालोकं नैव विश्रम्भितव्यं, तीरं नीताऽपि
 श्राम्यते वायुना नौः । लब्धा वैरण्यं भ्रष्टयोगः प्रमादात्, चित्रं व्यावृत्तो ब्रह्मदत्तो नरेशः ॥ ८ ॥ इत्यादि । एवं प्रतिप-
 क्षद्वारेणाप्रमादस्वरूपाद्यो वाच्या इति । 'नन्दी'त्यादि सुगमं । 'सूर्यप्रज्ञप्तिः सूर्यचरितप्रज्ञापनं यस्यां ग्रन्थपद्धतौ सा सूर्य-
 प्रज्ञप्तिः । 'पौरुषीमण्डलं' पुरुषः- शंक्रुः शरीरं वा तस्मान्निष्पन्ना पौरुषी, इयमत्र भावना- यदा सर्वस्य वस्तुनः स्वप्रमाणा
 च्छायोपजायते तदा पौरुषीति, एतच्च पौरुषीमानमुत्तरायणान्ते दक्षिणायनादौ चैकं दिनं भवति, तत ऊर्ध्वमंगुलस्याष्टावेक-
 पट्टिभागा दक्षिणायने वर्धन्ते उत्तरायणे च हसन्तीति, एवं यत्र पौरुषी मण्डले मण्डलेऽन्याऽन्या प्रतिपाद्यते तदध्ययनं
 पारुषीमण्डलं । 'मण्डलप्रवेशः' यत्र हि सूर्यचन्द्रयोर्दक्षिणोत्तरेषु मण्डलेषु मण्डलान्मण्डलप्रवेशो व्यावर्धते तदध्ययनं मण्डल-
 प्रवेश इति । 'विद्याचरणविनिश्चयः' विद्येति- ज्ञानं तच्च दर्शनसहचारितम् अन्यथा ज्ञानाभावात्, चरणं- चारित्र्यम् एतेषां
 फलविनिश्चयप्रतिपादको ग्रंथः विद्याचरणविनिश्चय इति । 'गणिविद्या' गुणगणोऽस्यास्तीति गणी, स चाचार्यः, तस्य विद्या-
 ज्ञानं गणिविद्या, तत्राविशेषेऽप्ययं विशेषः- 'जोतिसणिमित्तणणं, गणिणो पव्वावणादिकज्जेसु । उवयुज्जह तिहिकरणादि-
 जाणणट्टञ्जहा दोसो ॥ १ ॥' 'ध्यानविभक्तिः' ध्यानानि- आर्तध्यानादीनि तेषां विभजनं यस्यां ग्रन्थपद्धतौ सा ध्यानवि-
 भक्तिः । मरणानि- प्राणत्यागलक्षणानि अनुसमयादीनि वर्तन्ते, यथोक्तम्- 'अणुसमयं संतरं च' इत्यादि, एतेषां विभजनं

यस्यां सा मरणविभक्तिः । आत्मनो- जीवस्य आलोचना- प्रायश्चित्तप्रतिपत्त्यादिप्रकारेण विशुद्धिः कर्मविनामलक्षणा प्रति-
पाद्यते यत्र तदध्ययनमात्मविशुद्धिः । 'वीतरागशुतं' सरागव्यपेहेन वीतरागस्वरूपं प्रतिपाद्यते यत्राध्ययने तद्दीतरागशुतं ।
'संलेखनाशुतं' द्रव्यभावसंलेखना प्रतिपाद्यते यत्र तदध्ययनं संलेखनाशुतं, तत्र द्रव्यसंलेखनोत्सर्गतः 'चत्वारि विचित्राहं,
विगतीणिज्ज्ञाहियाइ चत्वारि । संवच्छरे य दोन्नि उ, एणंतरियं च आयामं ॥ १ ॥ णातिविगिट्टो य तवो, छम्मासे पंरिभियं
च आयामं । अन्नेऽवि य छम्मासे, होति विगिट्टं तवोकम्मं ॥ २ ॥ वासं कोडीसहियं, आयामं काउमाणुपुव्वीए । निरिकंदर-
म्मि भंतुं, पादवगमणं अह करेइ ॥ ३ ॥' भावसंलेखना तु क्रोधादिकषायप्रतिपक्षाभ्यास इति । 'विहारकल्पः' विहरणं
विहारस्तस्य कल्पो- व्यवस्था स्थविरकल्पदीनामुच्यते यत्र ग्रन्थेऽसौ विहारकल्पः । 'चरणविधिः' चरणं- व्रतादि, तथा
चोक्तम्- 'वयसमणधम्म' गाहा, एतत्प्रतिपादकमध्ययनं चरणविधिः । 'आतुरप्रत्याख्यानम् आतुरः- क्रियातीतो ग्लानः
तस्य प्रत्याख्यानम्, एत्थ विधी- गिलाणं किरियातीतं णाउं गियत्था पच्चक्खवावोति दिणे दिणे दव्वहासं करेत्ता संत अंत
य सव्वदव्वदायणाएण भत्ते वेरणं जणेत्ता भत्ते वितिण्हस्स भवचरिमपच्चक्खवाणं करेति, एयं जत्थ उज्झयणे सवित्थरं
वणिणज्जति तदज्झयणं आउरपच्चक्खवाणं । 'महाप्रत्याख्यानं' महच्च तत्प्रत्याख्यानं चेति समासः, एसित्थ भावत्थो-
शेरकप्पेण जिणकप्पेण वा विहरित्ता अंवे शेरकप्पिया वारसवासे संलेहणं करेत्ता, जिणकप्पिया पुण विहारेणेव संलीढा
तहावि जहाउत्तं संलेहणं करेत्ता निव्वाधातं सचेट्टा चेव भवचरिमं पच्चक्खंति, एयं सवित्थरं जत्थ उज्झयणे वणिणज्जइ तम-
ज्झयणं महापच्चक्खवाणं । एयाणि अज्झयणाणि जहा अभिधाणत्थाणि तहा भणियाणि । 'से तं' इत्यादि निगमनं, तदेतदुत्कालिकम्,

उपलक्षणं चैतदिति उक्तवस्तुकालिकं, 'से किं तं' इत्यादि, अथ किं तत् कालिकं ? कालिकमनेकविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-'उत्तराध्ययनानि' उत्तराणि प्रधानानि रूढ्या चोत्तराध्ययनानि, 'दसे' त्यादि प्रायो निगदासिद्धं । निशिथयवान्निशीथम्, इदं प्रतीतमेव । अस्मादेव ग्रन्थार्थार्थ्यां महत्तरं महानिशीथं । जन्बूद्धीप्रज्ञप्तिः । इहावलिकाप्रविष्टतरविमानप्रविभजनं यत्राध्ययने तद्विमानप्रविभक्तिः, तच्चैकमल्पग्रन्थार्थं तथाऽन्यन्महाग्रन्थार्थम्, अतः त्रुलिका विमानप्रविभक्तिर्महती विमानप्रविभक्तिरिति । 'अङ्गचूलिका' अङ्गस्य-आचारार्दः चूलिकाऽङ्गचूलिका यथाऽऽचारस्यानेकविधा, इहोक्तानुक्तार्थसङ्ग्रहात्मिका, चूलिका । वर्गचूलिका' इह वर्गोऽध्ययनादिसमूहः, यथाऽन्तकृद्शास्वष्ट वर्गा इत्यादि, तेषां चूलिका वर्गचूलिका । व्याख्या-भगवती तस्याश्चूलिका व्याख्याचूलिका । 'अरुणोपपातः' इहारुणो नाम देवस्तत्समयनिबद्धो ग्रन्थस्तदुपपातहेतुः अरुणोपपातः जाहे तमञ्जयणं उवउत्ते समणे समणे परियद्देति ताहे से अरुणे देवे ससमयनिबद्धतणओ चालियासणे संभमुब्भंतलोयणे पउत्तावही वियाणिय हडे पहेडे चलचवलकुंडलधरे दिव्याए दुतीए दिव्याए विभूइए दिव्याए गतीए जेणामेव से भगवं समणे (णिग्गंथे अञ्जयणं परियद्दे माणे अच्छइ) तेणामेव उवागच्छति, उवागच्छिता भात्तिभरे णयवयणे विमुक्कवरकुसुमगंधवासे ओवयइ, ओवात्तिता ताहे से समणस्स पुरओ ठिए कयंजलिए उवउत्ते सेवेगविसुञ्जमाणञ्जवसाणे सुणेमाणे चिइइ, समत्ते य अञ्जयणे भणइ-" भयवं ! सुसञ्जाइयं वरं वरेहि " चि ततो से इहलोगाणिपिवासे समत्तिणमणिमुत्तलेट्ठुकंचणे सिद्धिवयुणिब्भराणुरायचित्ते समणे पडि-भणइ-" ण मे वरेण अट्ठोत्ति, " ततो से अरुणे देवे आधिगतरजातसेवेगे पयाहिणं करेत्ता वंदिता णमंसित्ता पडिगच्छइ, एवं

१ सर्वाण्यप्यध्ययनानि प्रधानान्येव अत आह रूढ्येत्यादि, २ तृतीयान्तमेतत्,

वरुणोववादादिसु वि भाणियञ्चं ” । ‘उत्थानश्रुतम्’ अथयनं तं पुण सिंगणाइयकज्जेसु जस्सेगकुलस्स वा गामस्स वा जाव रायहाणीए वा सच्चेव समणे कयसंकप्पे आसुरुत्ते अप्पसन्ने अप्पसन्नेलेसे विसमासणत्थे उवउत्ते समणे उट्टाणसुअञ्जयणं परियइएति एकं दो तिन्नि वा वारे ताहे से कुले वा गामे वा जाव रायहाणीए वा ओहयमणसंकप्पे विलवंते दुतं दुतं पहावंते उट्टेति- उच्चसति चि चुत्तं भवति, तथा ‘समुत्थानश्रुतम्’ अथयनं तं पुण समत्तकज्जेसु तस्सेव कुलस्स वा गामस्स वा जाव रायहाणीए वा सच्चेव समणे कयसंकप्पे तुट्टे पसण्णे पसण्णलेसे समसुहासणत्थे उवउत्ते समाणे समुट्टाणसुत्तञ्जयणं परियइएति एकं दो तिन्नि वा वारे ताहे से कुले वा जाव रायहाणीए वा पट्टच्चित्ते पसन्नमणे कलयलं कुणमाणे मंदाए गतीए सल्लिअं आगच्छइ २ चा समुट्टेति- आवासोति चि चुत्तं भवतीत्यर्थः, एवं कयसंकप्पस्स परियइत्तस्स पुच्चुट्टितं समुट्टेति । ‘णागपरियावणियाओ’ नागपरिज्ञा नाग चि- नागकुमारा तस्समयणिबद्धमञ्जयणं से जया समणे उवउत्ते परियइएति तदाऽ- कयसंकप्पस्स वि ते णागकुमारा तत्थत्था चेव तं समणं परियाणंति वंदंति नमसंति बहुमाणं च करंति सिंगणादियकज्जेसु वरदा भवन्तीत्यर्थः । ‘णिरयावलिआओ’ चि जासु आवालयपविट्टेत्तरे य णिरया तग्गामिणो य णरतिरिया पसंगओ वणिणज्जंति । ‘कप्पियाओ’ चि सौधर्मादिकल्पगतवक्तव्यतागोचरा ग्रन्थपद्धतयः कल्पिका उच्यन्ते । एवं ‘कल्पपावतंसिका’ सोध- र्मीसाणकप्पेसु जाणि कप्पविमाणणि ताणि कप्पवडिसयाणि, तेसु य देवीओ जा जेण तवोविसेसेण उववन्ता इड्ढिं च पत्ता एवं वणिणज्जंति जासु ताओ कप्पवडिसियाओ चुच्चंति । तथा ‘पुक्फियाओ’ चि इह यासु ग्रन्थपद्धतिषु गृहवाससुकुलनपरित्यागेन प्राणिनः संयमभावपुत्पिताः सुखिताः पुनः संयमभावपरित्यागतो दुःखावाप्पिसुकुलित्ताः, पुनस्वत्परित्या-

गादेव पुष्टिताः प्रतिपाद्यन्ते ताः पुष्टिता उच्यन्ते । अधिक्ताथविशेषप्रतिपादिकास्तु पुष्पचूला इति । तथा अन्धकदृष्टि-
 नराधिपवक्तव्यताविषया अन्धकदृष्टिदशा उच्यन्ते । 'एवमाइयाइं' इत्यादि, एवमादीनि सर्वथा किञ्चनत्याख्यास्यन्ते ?
 चतुरशीतिप्रकीर्णकसहस्राणि भगवतोऽर्हतः श्रीक्रपभस्यादितीर्थकरस्य, तथा संख्येयानि प्रकीर्णकसहस्राणि मध्यमानामजि-
 तादीनां पार्श्वपर्यन्तानां जिनवराणां तीर्थकराणामित्यर्थः, एतानि च यावन्ति तानि प्रथमानुर्योगतोऽवसेयानि, तथा चतुर्दश-
 प्रकीर्णकसहस्राणि अर्हतः, कस्य ? वर्धमानस्यामिनः । अयमत्र भावार्थः- भगवतो उसहस्रं चउरासीति समणसाहस्रितो
 होत्था पयन्नगञ्जयणाणि य सन्वाणि कालियउक्कालियाणं चउरासीति सहस्राणि, कथ ? यतो ताणि चउरासीतिसमण-
 सहस्राणि अरहंतमणोवादिदुं जं सुयमणुसरिचा किंचि णिज्जूहंतं ताणि सन्वाणि पइन्नगाणि, अहवा सुयमणुसारतो अप्पणो
 वयणकोसलत्तेण जं धम्मदेसणादिसु भासंते तं सव्वं पइन्नगं, जम्हा अणंतगमपज्जवं सुत्तं दिदं, तं च वयणं णियमां अन्न-
 यरगमाणुपाती तम्हा तं पइन्नगं एवं चउरासीति पइन्नगसहस्राणि भवंतीत्यर्थः, एएण विहिणा मड्झिमतित्थगराण संखेज्जाइ
 पइन्नगसहस्राणि, समणस्स वि भगवओ महावीरस्स जम्हा चोइस समणसाहास्रिसओ उक्कोसिया स्समणसंपया तम्हा चोइस-
 पइन्नगञ्जयणसहस्राणि भवंति । एत्थ पुण एगे आयरिया एवं पन्नविंति- किल एतं चुलसीतिसहस्रादिनां उसभादिजिण-
 वराणं समणपरिमाणं पहाणसुत्तानिज्जूहणसमत्थसमणे पडुच्च भणियं, सामन्नसमणा पुण बहुतरा तत्काले, अन्ने भणंति-
 उसभादिणं भवत्थाणं संचराणं एतं चुलसीदिसहस्रादिनां पमाणं पवाहेण पुणो एणातित्थेसु बहुगा दडुच्चा, तत्थ जे पमा-
 णभूयसुत्तणिज्जूहणसमत्था अन्नकालिगा वि ते एत्थ अहिगया एए ते सुप्पसिद्धपइन्नगणिज्जूहगा चैव दडुच्चा, यत आह-

‘अथवे’त्यादि अथवेति प्रकारान्तरप्रदर्शनं यस्य क्रमभादेस्तीर्थकृतः यावन्तः शिष्या औत्पत्तिकया वैनयिकया कर्मजया पारिणामिकया च चतुर्विधया बुद्ध्या उपपेताः-समन्विताः तस्य तावन्त्येव प्रकीर्णकग्रहसाणि, प्रत्येकबुद्ध्या अपि तावन्त एव, अत्रैके व्याचक्षते- किल प्रत्येकबुद्धद्वन्द्वान्येव तान्यवगन्तव्यानि, प्रकीर्णकप्रमाणेन प्रत्येकबुद्धग्रमाणप्रतिपादनात्, स्यादेतत् प्रत्येकबुद्धानां शिष्यभावो विरुध्यते, इत्येतदप्यसत् तेषां प्रत्येकबुद्धत्वादाचार्यमेवाधिकृत्य शिष्यभावस्य निषिद्धत्वात्तीर्थकर-प्रणीतशासनप्रतिपन्नत्वेन तु तच्छिष्यभावो न विरुध्यत इति । अन्ये पुनरित्यभाभिदधाति-सामान्येनेह प्रकीर्णैकस्तुल्यत्वात्प्रत्येकबुद्धानामत्राभिधानं न तु नियोगतः प्रत्येकबुद्धद्वन्द्वानि प्रकीर्णकानीत्यलं विस्तरेण । ‘से तं’ इत्यादि, तदेतत्कालिकं, तदेतदावश्यकव्यतीरकं, तदेतदनंगप्रविष्टामिति ॥

से किं तं अंगपविट्टं ? अंगपविट्टं दुवालसविहं पणत्तं, तं जहा- आयारो १ सूयगडो २ ठाणं ३ समवाओ ४ विवाहपन्नती ५ नायाधम्मकहाओ ६ उवासगदसाओ ७ अंतगडदसाओ ८ अणुत्तरोववाहअदसाओ ९ पणहावागरणाहं १० विवागसुअं ११ दिट्ठिवाओ १२ (सू० ४४) से किं तं आयारे ? आयारे णं समणाणं णिगंथाणं आयारगोअरविणयवेणइयंभिक्खामासाअभा-साचरणकरणजायामायावित्तीओ आवविज्जंति, से समासओ पंचविहे पणत्ते, तंजहा- नाणायारे दंसणायारे चरित्तायारे तवायारे वीरियाआरे, आयारे णं परित्ता वायणा संखेज्जा अणुओगदारा

संखिजा वेढा संखेजा सिलोगा संखिजाओ निज्जुत्तीओ संखिजाओ पडिवत्तीओ, से णं अंगदुयाए पढमे अंगे, दो सुअकवंधा, पणुवीसं अज्झयणा, पंचासीई उहेसणकाला, पंचासीई समुहेसणकाला, अद्दारस पयसहस्साणि पयगोणं, संखिजा अकखरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परिता तसा, अणंता थावरा सासयकडनिबद्धनिकाइआ जिणपणता भावा आधविज्जांति पन्नाविज्जांति परुविज्जांति दंसिज्जांति निदंसिज्जांति उवदंसिज्जांति, से एवं आया से एवं नाया एवं विणया एवं चरणकरण-परुवणा आधविज्जइ, से तं आयारे (सू० ४५)

चूर्णिः--' से किं तं अंगपविहुं ' इत्यादि सत्रम्, आयरणं आयारो गोयरो भिक्खानाहणाविधाणं, विणयो णाणाइयो तिविहो वायणविधाणो वा, वेणइया सीसा, तेसिं जहा आसेवणसिक्खा, भासा सच्चा असच्चा मोसा य, अभासा मोसा सच्चा-मोसा य, चरणं 'वयसमणधम्म' गाहा, करणं 'पिडस्स जा विसोही' गाहा, जत्त चि संजमजत्ता तस्स साहणत्थं आहारो मत्त चि मात्रालुत्तो वेतव्वो, वर्तेनं वृत्तिः, एतं सव्वं आयारे आधविज्जइ चि आख्यायते, सुत्तस्सत्थस्स पदाणं वायणा सा परिता अणंता ण भवंति आदिअतोवलंभत्तणतो, अहवा ओसपिणिकालं वा पडुच्च परिता तीताणानतसव्वद्धं च पडुच्च अणंता, उवकमादिणामादिणिकखेवकरणं च अणुयोगदारा ते आयारे संखेज्जा, तेसिं पणवगवयणगोयरत्तणतो, वेढो छंदजाती षाडिवत्तीओ चि दव्वादिपदत्थञ्जुवगमो पडिमा-अभिगगहविसेसा य पडिवत्तीओ ते समासतो सुत्तपडिवद्धा संखेज्जा, तिविहा

जेण निक्खेवमादिनिज्जुत्ती तेण संखेज्जा, णव वंभचेरा पिंडेसणा सेज्जा इरिया भासज्जाया वत्थेसणा पात्तेसणा उग्गहपडिमा सत्तसत्तिकया भावणा विमोत्ती, एवं एते णिसीहवज्जा पणुवीसं अज्झयणा, पंचासीती उद्देसणकाला, कहं? उच्यते-अंगस्स सुतक्खंधस्स अज्झयणस्स उद्देसणस्स एते चउरोडवि एक्को उद्देसणकालो, एवं सत्थपरिणाए सत्त उद्देसणकाला, लोगविजयस्स छ, सीतोसणिज्जस्स चतुरो, सम्मत्तस्स चतुरो, लोगसारस्स छ, हुयस्स पंच, महापरिणाए सत्त, विमोहज्झयणस्स अहु, उवधाणसुत्तस्स चतुरो, पिंडेसणाए एकारस, सेज्जाए तिण्णि, इरियाए तिण्णि, भासज्जाताए दो, वत्थेसणाए दो, पात्तेसणाए दो, उग्गहपडिमाए दो, सत्तिकयाणं सत्त, भावणाए एक्को, विमोत्तीए एक्को, एते सव्वे पंचासीति । चोदक आह-जदि दो सुतक्खंधा पणुवीसं अज्झयणा य अट्टारसपदसहस्सा पदग्गेणं भवंति, तो जं भणितं णव वंभचेरमहओ अट्टारस-पदसहस्सतो वेदो चि, एतं विरुज्जाति, आचार्य आह-णणु एत्थ वि भणितं सपंचचूलो अट्टारसपदसहस्सतो वेदो चि, इह सुतालवयपदेहि सहितो बहु बहुतरो य वक्तव्येत्यर्थः-अहवा दो सुतक्खंधा पणुवीसं अज्झयणा य एतं आयारग्गसहितस्स आयारस्स पमाणं भणितं, अट्टारसपदसहस्सा पुण पढमसुतक्खंधस्स णव वंभचेरमहयस्स पमाणं, विचित्तथवद्धा य सुत्ता गुरुवदेसा तेसि अत्थो भाणितव्वो, अक्खररयणाए संखेज्जा अक्खरा, अभिधाणाभिधेयवसतो गमा भवंति, ते य अणंता इमेण विधिणा-सुतं मे आउसं तेणं भगवता तं, सुतं मे आउसंतेहि, सुतं मेआ आसुतं मेआ तं, सुतं मया आ तदा, सुतं मदा आ तदि सुतं मदा आ, एवमादिगमेहि भणणमाणं अणंतगमं, अक्खरपज्जएहि अत्थपज्जएहि य अणंतं, परित्ता तसा अणंता ण भवंति, अणंता थावरा वणफ्हसहिता, सासतात्ति पंचत्थिकायाइया, कड चि कित्तिमा पर्योणतो वीससापरिणासतो

वा जहा अन्भा अन्भरक्खादी, एते सन्वे आयारे सुत्तेण निवद्धा णिज्जुत्तिसंगहणिहेच्छूदाहरणादिएहि य णिकाइया, किंच एते अण्णे य जिणपण्णत्ता जिणत्पणीया भावा आधाविज्जाति जाव उवदांसिज्जाति, एतोसिं पदाणं पूर्ववद् व्याख्या, एवंविहमाचारं अहिज्जितुं से पुरिसे एवं ति जहा आयारे निवद्धा परूविता य तथा सन्वद्व्वभावाणं णाता भवंति, विविध चि अणेगधा जाणमाणो विण्णाता भवति, अण्णया वा दुगेहितो वा विसिद्धरे विसिद्धयरं वा जाणमाणो विण्णाता भवति, सेसं निगमणंतं सुतं कंटं । से तं आयारे ॥

धृत्तिः—‘से किं तं’ इत्यादि, अथ किं तदंगप्रविष्टं ? अंगप्रविष्टं द्वादशविधं ब्रह्मसं, तद्यथा- ‘आचारः सूत्रकृतम्’ इत्यादि । ‘से किं तं’ इत्यादि, अथ किं तदाचारवस्तु ? यद्वा अथ कोऽयमाचारः ? आचरणमाचारः, आचर्यत इति वाऽऽचारः शिष्टाचरितो ज्ञानाद्यासेवनविधिरिति भावार्थः, तत्प्रतिपादको ग्रन्थोऽप्याचार एवोच्यते, अनेन आचारेण करणभूतेन श्रमणानामाचारादि आख्यायत इति योगः । अथवाऽऽचारे णमिति वाक्यालंकारे ‘श्रमणानां’ प्राप्तिरूपितशब्दार्थानां ‘निर्ग्रन्थानां’ बाह्याभ्यन्तरग्रन्थरहितानाम्, आह- श्रमणा निर्ग्रन्था एव भवन्ति विशेषणं किमर्थम् ? उच्यते- शाक्यादिव्यवच्छेदार्थम्, उक्तं च- ‘निर्ग्रन्थ सक तावस, गेरुय आजीव पंचहा समणा’ । तत्राचारो- ज्ञानाद्यनेकभेदभिन्नो गोचरो- भिक्षाग्रहणविधिलक्षणः विनयो-ज्ञानादि वैनायिकं-फलं कर्मक्षयादि, शिक्षा ग्रहणासेवनभेदभिन्ना विनेयशिक्षेत्यन्ये, विनेयः-शिष्यः, भाषा-सत्या १ असत्यामृषा च २ अभाषा-असत्या १ सत्यमृषा २ च, चरणं-त्रतादिकरणं पिण्डविशुद्ध्यादि ‘जायामायाविचीओ’ चि यात्रा-संयमयात्रा यात्रा- तदर्थमेवाहारमात्रा वर्तनं धृत्तिः विविधैरभिग्रहविशेषैरिति, आचारश्च गोचरश्चेत्यादिद्वन्द्वः क्रियते, ततश्चा-

चारणोचरविनयवैनयिकशिक्षाभाषाऽभाषाचरणकरणयात्रामात्रावृत्तयः आख्यायन्ते, इह च यत्र क्वचिदन्यतरोपादानेऽन्यतर-
 गतार्थाभिधानं तत्सर्वं तत्प्राधान्यख्यापनाथर्मैवावसेयं । 'से समासतो' इत्यादि 'स' आचारः 'समासतः' संक्षेपतः पंचविधः
 प्रज्ञप्तः, तद्यथा- 'ज्ञानाचार' इत्यादि, तत्र ज्ञानाचारः- 'काले त्रिणष्ट बहुमाणे, उवहाणे तहा अनिणहवणे । वंजण अत्थ
 तदुभये, अट्टविहो णाणमायारो ॥ १ ॥' दर्शनाचारः- 'णिस्संकिथ णिककंखिय, णिव्वित्तिगिच्छा अमूढदिट्ठी य । उववूह
 थिरीकरणे, वच्छल्लपभावणे अट्ट ॥ १ ॥' (प्रभावकाश्रामी)- 'आतिसेस इड्ढि आयरिय, वादी धम्मकथि खमण नेमिच्ची ।
 विज्जा राया गणसम्मया य तित्थं पभावेंति ॥ १ ॥' चारित्राचारः 'पणिहाणजोगज्जुत्तो, पंचहिं समितिहिं तिहि य गुत्तीहिं ।
 एस चरित्तायारो, अट्टविहो होति णायव्वो ॥ १ ॥' तथाचारः- वारसविहम्मि वि तवे, सन्धिभतरवाहिरे जिणुवादिडे ।
 अणिलाए अणाजीवी, णायव्वो सो तवायारो ॥ १ ॥' वीर्याचारः- 'अणिगूहियवलविरओ, परक्कमती जो जहुत्तमाउत्तो ।
 जुंजइ य जहाथामं, णायव्वो वीरियायारो ॥ १ ॥' आचारे णं परिता वायणा' आचारे णामिति वाक्यालंकारे 'परित्ता'
 संख्येया आधन्तोपलब्धेरनन्ता न भवंतीत्यर्थः का ? वाचना- स्त्रार्थप्रदानलक्षणा अवसर्पिणीकालं वा प्रतीत्य परित्त त्ति,
 संख्येयान्यनुयोगद्वाराणि उपक्रमादीनि अभ्ययनानामेव संख्येयत्वात् प्रज्ञापकवचनगोचरत्वात् । संखेज्जा वेढा' वेढाः-
 छन्दोविशेषाः, 'संखेज्जा सिलोणा' श्लोकाः-प्रतीता अनुट्टुपुच्छन्दसा, 'संखेज्जाओ णिज्जुत्तीओ' निर्मुक्तानां मुक्तिनिर्मुक्तयुक्ति-
 रिति वाच्ये युक्तशब्दलोपानिर्मुक्तिरिति, एताश्च निक्षेपनिर्मुक्त्याद्याः संख्येया इति । 'संखेज्जाओ पडिवत्तीओ' द्रव्यादि-
 पदार्थाभ्युपगमाः प्रतिपत्तयः प्रतिमाद्यभिग्रहविशेषा वा । 'से णं' इत्यादि, स- आचारः णामिति वाक्यालंकारे अंगार्थवर्तया-

अंगार्थत्वेन अर्थग्रहणं परलोकादितां प्रति सूत्रादर्शस्य गरीयस्त्वख्यापनार्थं, सूत्रार्थोभयरूपो वाऽयमिति ख्यापनार्थं, 'प्रथम-
 मंगं' स्थापनामधिकृत्याद्यमंगमित्यर्थः, द्वौ श्रुतस्कन्धौ- अध्ययनसमुदायलक्षणौ, पंचविंशतिरध्ययनानि, तद्यथा- 'सत्थप-
 रित्रा १ लोण- विजयो २ सीतोसणिज्ज ३ सम्मतं ४ । आवंति ५ भुञ्ज ६ विमोहो ७ महापरित्रो ८ बहाणसुयं ९ ॥ १ ॥'
 पदभो सुयखंधो 'पिंडेसण १ सेजिज २ रिया ३, भासज्जाया ४ य वत्थ ५ पाएसा ६ । उग्गहपडिमा ७ सत्तय- सत्तिकया
 १४ भावण १५ विमुत्ती १६ ॥ २ ॥' एवमेतानि निशीथवर्जानि पंचविंशतिरध्ययनानि । तथा पंचाशीत्युद्देशनकालाः,
 कथं ? उच्यते- अंगस्य श्रुतस्कन्धस्याध्ययनस्योद्देशकस्य चैतेषां चतुर्णामपि एक एव, एवं सत्थपरित्राए सत्त उद्देसणकाला,
 लोणविजयस्स छ, सीओसणिज्जस्स चउरो, सम्मतस्स चउरो, लोणसारस्स छ, भुतस्स पंच, विमोहाज्झयणस्स अट्ट, महा-
 परित्राए सत्त, उवहाणसुतस्स चउरो, पिंडेसणाए एक्कारस, सेज्जाए तिन्नि, इरियाए तिन्नि, भासज्जाए दोन्नि, वत्थेसणाए
 दो, पाएसणाए दोन्नि, उग्गहपडिमाए दोन्नि, सत्तिकयाए सत्त, भावणाए एक्को, विमोत्तीए एक्को, एवमेए संपिडिया
 पंचासीई भवंति । एत्थ संगहगाहा- 'सत्त य छ चउ चउरो, छ पंच अट्टेव सत्त चउरो य । एक्कार तिथ तिथ दो दो, दो
 दो सत्तेक्क एक्को य ॥ १ ॥' एवं समुद्देसणकाला वि भाणियन्वा । अथादश पदसहस्राणि पदात्रेणेह, यत्रार्थोपलब्धिस्तत्
 पदम् । चोदक आह- यदि दो सुतकखंधा पणुवीसं अज्झयणाणि अट्टारस पदसहस्राणि पदात्रेणं भवंति तो जं भणियं- 'णव
 वंभेचेरमइओ अट्टारस पदसहस्रिसओ वेओ'ति एयं विरुज्झह, आचार्य आह- णणु एत्थएवि भणियं 'हवइ य सपंचचूलो
 चहु- बहुअयरो पयणेणं ति, इह सुचालावयपदेहि सहितो बह. बहुयरो य वक्तव्य इत्यर्थः, अथवा दो सुयकखंधा पणुवीसं

अद्वयगणानि एषं आधारगणसहितस्य आधारस्य पमाणं भणियं, अद्वारसं पर्यसहस्राणि पुण पदमसुखस्यस्य णववंभेचेरमति-
यस्य पमाणं, विचित्रत्वद्वाणि य सुचाणि गुरुवदेसतो तेसिं अत्थो जाणियव्वो, 'संखेज्जा अक्खरा' संख्येयान्यक्षराणि
वेदादीनां संख्येयत्वात्, अनन्ता गमाः, इह गमा- अर्थगमा गृह्यन्ते अर्थपरिच्छेदा इत्यर्थः, ते चानन्ताः एकस्मादेव सूत्रात्-
चद्धर्माविशिष्टानन्तधर्मात्मकवस्तुप्रतिपत्तेः । अन्ये तु व्याचक्षते- अभिधानाभिधेयवशतो गमा इति, ते चानन्ताः, ते पुनरनेन
विधिनाज्वसेयाः, तद्यथा-सुखं मे आउसं तेण भगवया, आउसंतेण भगवया सुखं मे आउसंवदा, सुखं मे आउसंते हि, सुखं मे
आउसं सुखं मे आसुयं मया आतया सुखं मया आतहिं सुतं मया आ एवमादिभिर्भण्यमानं किलानन्तगममिति । 'अणंता
पज्जवा ' स्वपरभेदभिन्ना अक्षरार्थपर्याया इत्यर्थः, 'परित्ता तसा ' त्रस्यन्तीति त्रसा द्वीन्द्रियादयः ते च परित्ता । अणंता
थावरा वनस्पतिकायसाहिताः परिगृह्यन्ते । 'सासयकडनिवद्धणिकाइय ' चि शाश्वता-द्रव्यार्थतयाऽविच्छेदेन प्रवृत्तेः कृताः
पर्यार्यार्थतया प्रातिसमयमन्यथात्वावासेः निवद्धाः-सूत्र एव निकोचिता-निर्मुक्तितस्यइत्यहणिहेतूदाहरणादिभिः, 'जिणपन्नता '
जिनैः प्रज्ञप्ता भावाः-पदार्थाः आधविज्जंतीत्यादि ध्रुवगंडिका पूर्ववत् । साम्प्रतमाचारान्नाश्रहणफलप्रतिपादनायाह- 'से एवं '
इत्यादि, स इत्याचारंगणप्राहकोऽभिसंबध्यते, एवमायाति अस्मिन्नर्थतः सम्यगधीते सति एवमात्मा भवति तदुक्तक्रियापरिणामा-
व्यातिरेकात्स एवाचारो भवतीत्यर्थः, एवं क्रियासारमेव ज्ञानमिति ख्यापनार्थं क्रियापरिणाममभिधायामुना ज्ञानमधिकृत्याह
' एवं णाय ' चि इदमधीत्यैवं ज्ञाता भवति यथैवेहोक्तामिति, 'एवं विनाय चि एवं विविधो विशिष्टो वा ज्ञाता विज्ञाता
भवति, तन्त्रान्तरीयज्ञातुभ्यः प्रधानतर इत्यर्थः, एवं चरणकरणपरुषणया आधविज्जंतीत्यादि निगमनवाक्यं भावितार्थमेव ॥

से किं तं सूअगडे ? सूअगडे णं लोए सूइज्जइ अलोए सूइज्जइ लोआलोए सूइज्जइ, जीवा
 सूइज्जंति अजीवा सूइज्जंति जीवाजीवा सूइज्जंति, ससमए सूइज्जइ परसमए सूइज्जइ ससमय-
 परसमए सूइज्जइ । सूअगडे णं असीअस्स किरियावाइसयस्स चउरासीइए अकिरियावाइणं सत्तट्ठीए
 अण्णाणिअवाइणं बत्तीसाए वेणइअवाइणं तिण्हं तेसट्ठाणं पासंढिअसयाणं वूहं किच्चा ससमए ठावि-
 ज्जइ । सूअगडे णं परिता वायणा संखिज्जा अणुओगदारा संखेज्जा वेढा संखेज्जा सिलोणा संखि-
 ज्जाओ निज्जुत्तीओ संखिज्जाओ पडिवत्तीओ, से णं अंगट्ठयाए विइए अंगे दो सुअक्खंधा तेवीसं
 अज्झयणा तित्तीसं उहेसणकाला तित्तीसं समुहेसणकाला छत्तीसं पयसहस्साणि पयगेणं संखिज्जा
 अक्खरा अणंता गमा अणंता पज्जवा परिता तसा अणंता थावरा सासयकडनिबद्धनिकाइया
 जिणपन्नता भावा आघविज्जंति परुविज्जंति दंसिज्जंति निदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति, से एवं आया
 से एवं नाया से एवं विणयाया एवं चरणकरणपरुवणा आघविज्जइ । से तं सूअगडे २ (सू. ४६)

चूर्णिः—'से किं तं सूअगडे' इत्यादि सुतं, सूइज्जइचि जथा नट्ठा सूई तंतुणा सूइज्जइ- उवलब्भते इत्यर्थः । अहवा-
 जहा सूयी पडं सूतेइ तथा सूअगडे जीवादिपदत्था सूइज्जंति वूहं किच्चति प्रतिय्यूहं तेण प्रतिय्यूहेन ते परप्पवादी णिप्पडु-

परिणं काठं ससमयस्य सत्भावे ठाविज्जति । उद्देश्यपरिमाणं नातुं उद्देश्यकाला जाणेज्जा । सेसं कंठं । से तं स्यणडे ।

वृत्तिः... 'से किं तं स्यणडे' 'सच्च सचाथा'सूचनात्सत्रं सत्रेण कृतं सत्रकृतं रूढ्याच्यते तत्र लोकप्यते अनेन वाऽस्मिन्वा लोकः सूच्यत इत्यादि निगदासिद्धं यावत् 'असीतस्य किरियावादि'सतस्स' अशीत्यधिकस्य क्रियावादिशतस्य व्यूहं कृत्वा स्वसमयः स्थाप्यत इति योगः, एवं शेषपदेष्वपि क्रिया योजनायति, तत्र न कर्तारं विना क्रियासंभव इति तामात्मसमवाधिनीं वदन्ति, ये तच्छीलाश्च ते क्रियावादिनः, ते पुनरात्माद्यस्वित्त्वप्रतिपत्तिलक्षणाः अमुनोपायेनाशीत्यधिकशतसंख्या विज्ञेयाः—जीवाजीवाश्रवन्धसंवरनिर्जरापुण्यपापमोक्षाख्याचय पदार्थान् विरचय्य परिपाठ्या जीवपदार्थस्याधः स्वपरभेदादुपन्यसनीया, तयोरधो नित्यानित्यभेदौ, तयोरप्यधः कालेश्वरात्मनियतिस्वभावभेदाः पंच न्यसनीयाः, पुनश्चैवं विकल्पाः कर्तव्याः- अस्ति जीवः स्वतो नित्यः कालत इत्येको विकल्पः, विकल्पार्थश्चायं- विद्यते खल्वात्मा स्वेन रूपेण नित्यश्च कालवादिनः, उक्तेनैवाभिलापेन द्वितीयो विकल्प ईश्वरकारणिनः, तृतीयविकल्प आत्मवादिनः 'पुरुष एवेदं सर्वम्' इत्यादि, नियतिवादिनश्चतुर्थविकल्पः, पंचमविकल्पः स्वभाववादिनः, एवं स्वत इत्यजहता लब्धाः पंच विकल्पाः, परत इत्यनेनापि पंचैव लभ्यन्ते, नित्यत्वापरित्यागेन चैते दश विकल्पाः, एवमनित्यत्वेनापि दशैव, एते विशतिजीवपदार्थेन लब्धाः, अजीवादिष्वप्यष्टस्वमेव प्रतिपदं विशतिविकल्पानामतो विशतिनवगुणा शतमशीत्युत्तरं क्रियावादिनामिति । 'चउरासीए अकिरियावादीणं' चतुरशीतेरक्रियावादिनां, क्रिया पूर्ववत्, न हि कस्यचिद्व्यवस्थितस्य पदार्थस्य क्रिया समस्ति, सद्भावे चावस्थिते रभावादित्येवंवादिनोऽक्रियावादिनः, तथा चाहुरेके 'क्षणिकाः सर्वसंस्काराः, अस्थितानां कुतः क्रिया ? । भूतिर्येषां

क्रिया सैव, कारकं सैव चोच्यते ॥ १ ॥' इत्यादि, एते चारमादिनास्ति त्वप्रतिपत्तिलक्षणा अमुनोपायेन चतुरशीतिर्द्रष्टव्याः,
 एतेषां हि गुण्यागुण्यविवर्जितपदार्थसप्तकन्यासस्तथैव, जीवस्याधः स्वपरविकल्पभेदद्वयोपन्यासः, असत्त्वादात्मनो नित्यानित्य-
 भेदौ न स्तः, कालादीनां तु पंचानां षष्ठी यदृच्छा न्यस्यते, पश्चाद्विकल्पाभिलापः- नास्ति जीवः स्वतः कालत इत्येको
 विकल्पः, एवमीश्वरादिभिरपि यदृच्छावसानैः, सर्वे च षड् विकल्पाः, तथा नास्ति जीवः परतः कालतः इति षडेव विकल्पाः,
 एकत्र द्वादश, एवमजीवादिष्वपि षट्सु प्रतिपदं द्वादश विकल्पाः, एवं द्वादश सप्तगुणाश्चतुरशीतिविकल्पा नास्तिकानामिति ।
 'सत्तद्गीए अन्वाणियवादीणं'ति सप्तषष्टिरज्ञानिकवादिनां, क्रिया प्राभवत्, तत्र कृत्सितं ज्ञानमज्ञानं तदेषामस्तीत्यज्ञानिकाः ।
 नन्वेवं लघुत्वात् भ्रमस्य प्राभवदुग्रहीहिणा भवितव्यं, ततश्चाज्ञाना इति स्यात्, नैष दोषः, ज्ञानान्तरमेवाज्ञानं मिथ्यादर्शन-
 सहचरितत्वात्, ततश्च जातिशब्दत्वाद्गौरवरवदरण्यमित्यादिवदज्ञानिकत्वमिति, अथवाज्ञानेन चरन्ति तत्प्रयोजना वाऽज्ञा-
 निकाः असंचित्य कृतबन्धवैफल्यादिप्रतिपत्तिलक्षणाः ते च अमुनोपायेन सप्तषष्टिर्ज्ञातव्याः-तत्र जीवादीन्वव पदार्थान् पूर्ववद्
 व्यवस्थाप्य पर्यन्ते चोत्पत्तिमुपन्यस्याधः सप्त सदाद्य उपन्यसनीयाः सत्त्वंसत्त्वं सदसत्त्वंमवाच्यत्वं सदवाच्यत्वं असदवा-
 च्यत्वं सदसदवाच्यत्वमिति चैकैकस्य जीवादेः सप्त सप्त विकल्पाः, त एते नव सप्तकाः त्रिषष्टिः, उत्पत्तेस्तु चत्वार एवाद्या
 विकल्पास्तद्यथा- सत्त्वमसत्त्वं सदसत्त्वंमवाच्यत्वं चेति त्रिषष्टिमध्ये प्रक्षिप्ताः सप्तषष्टिर्भवन्ति, को जानाति जीवः साचित्येको
 विकल्पः, ज्ञातेन वा किं ? एवं सदसदादयोऽपि वाच्याः, उत्पत्तिरपि किं सतोऽसतः सदसतोऽवाच्यस्येति वा को जाना-
 तीति एतत् ? न कश्चिदपीत्यभिप्रायः । 'वतीसाए वेणइयवादीणं' द्वात्रिंशतो वैनयिकवादिनां, क्रिया पूर्ववत्, तत्र त्रिनयेन

परिणं काठं ससमयस्स सबभावे ठाविज्जति । उद्देसयपरिमाणं नातुं उद्देसणकाला जाणंज्जा । सेसं कंठं । से तं सूयणडे ।

वृत्तिः... 'से किं तं सूयणडे' 'सूत्रं सूत्रायां' सूचनात्सूत्रं सूत्रेण कृतं सूत्रकृतं रूढोच्यते तत्र लोक्यते अनेन वाऽस्मिन्ना-
लोकः सूच्यत इत्यादि निगदासिद्धं यावत् 'असीतस्स किरियावादि'सतस्स' अशीत्यधिकस्य क्रियावादिशतस्य व्यूहं कृत्वा-
स्वसमयः स्थाप्यत इति योगः, एवं शेषपदे'व्यपि क्रिया योजनीयति, तत्र न कर्तारं विना क्रियासंभव इति तामात्मसमवा-
धिनीं वदन्ति, ये तच्छीलाश्च ते क्रियावादिनः, ते पुनरात्माद्यस्तित्वप्रतिपत्तिलक्षणाः अमुनोपायेनाशीत्यधिकशतसंख्या
विज्ञेयाः—जीवाजीवाश्रवन्धसंवरनिर्जरापुण्यपापमोक्षाख्यान्वव पदार्थान् विरचय्य परिपाठ्या जीवपदार्थस्याधः स्वपरभेदा-
द्युपन्यसनीया, तयोरधो नित्यानित्यभेदा, तयोरप्यधः कालेश्वरात्मनियतिस्वभावभेदाः पंच न्यसनीयाः, पुनश्चैवं विकल्पाः
कर्तव्याः- अस्ति जीवः स्वतो नित्यः कालत इत्येको विकल्पः, विकल्पार्थश्चायं- विद्यते खल्वात्मा स्वेन रूपेण नित्यश्च
कालवादिनः, उक्तेनैवाभिलापेन द्वितीयो विकल्प इश्वरकारणितः, तृतीयविकल्प आत्मवादिनः 'पुरुष एवेदं सर्वम्' इत्यादि,
नियतिवादिनश्चतुर्थविकल्पः, पंचमविकल्पः स्वभाववादिनः, एवं स्वत इत्यजहता लब्धाः पंच विकल्पाः, परत इत्यनेनापि
पंचैव लभ्यन्ते, नित्यत्वापरित्यागेन चैते दश विकल्पाः, एवमनित्यत्वेनापि दशैव, एते विंशतिर्जीवपदार्थेन लब्धाः, अजी-
वादिष्वप्यष्टस्वेवमेव प्रतिपदं विंशतिर्विकल्पानामतो विंशतिर्नवगुणा शतमशीत्युत्तरं क्रियावादिनामिति । 'चउरासीए अकिरि-
यावादीणं' चतुरशीतिरक्रियावादिनां, क्रिया पूर्ववत्, न हि कस्यचिद्व्यवास्थितस्य पदार्थस्य क्रिया समस्ति, सद्भावे चाव-
स्थितरभावादित्येवंवादिनोऽक्रियावादिनः, तथा चाहुरेके- 'क्षणिकाः सर्वसंस्काराः', अस्थितानां कृतः क्रिया ? । भूतिर्येषां

क्रिया सैव, कारकं सैव चोच्यते ॥ १ ॥' इत्यादि, एते चात्मादिनास्त्वप्रतिपत्तिलक्षणा अमुनोपायेन चतुरशीतिर्दृष्टव्याः,
 एतेषां हि गुण्यागुण्यविवर्जितपदार्थसमकन्यासस्तथैव, जीवस्याधः स्वपरविकल्पभेदद्वयोपन्यासः, असत्त्वादात्मनो नित्यानित्य-
 भेदौ न स्तः, कालादीनां तु पंचानां षष्ठी यदृच्छा न्यस्यते, पश्चाद्विकल्पाभिलापः- नास्ति जीवः स्वतः कालत इत्येको
 विकल्पः, एवमीश्वरादिभिरपि यदृच्छावसानैः, सर्वे च षड् विकल्पाः, तथा नास्ति जीवः परतः कालतः इति षडेव विकल्पाः,
 एकत्र द्वादश, एवमजीवादिष्वपि षट्सु प्रतिपदं द्वादश विकल्पाः, एवं द्वादश समगुणाश्चतुरशीतिविकल्पा नास्तिकानामिति ।
 'सत्तद्दीए अत्राणियवादीणं'ति समषष्टिरज्ञानिकवादीनां, क्रिया प्राभवत्, तत्र कुत्सितं ज्ञानमज्ञानं तदेषामस्तीत्यज्ञानिकाः ।
 नन्वेवं लघुत्वात् भ्रकमस्य प्राभवदुग्रोहिणा भवितव्यं, ततश्चाज्ञाना इति स्यात्, नैष दोषः, ज्ञानान्तरमेवाज्ञानं मिथ्यादर्शन-
 सहचारितत्वात्, ततश्च जातिशब्दत्वाद्गौरखरवदरण्यमित्यादिवदज्ञानिकत्वमिति, अथवाऽज्ञानेन चरन्ति तत्प्रयोजना वाऽज्ञा-
 निकाः असंचित्य कृतबन्धवैकल्यादिप्रतिपत्तिलक्षणाः ते च अमुनोपायेन समषष्टिर्ज्ञातव्याः-तत्र जीवादीन्वव पदार्थान् पूर्ववद्
 व्यवस्थाप्य पर्यन्ते चोत्पत्तिमुपन्यस्याधः सम सदाद्य उपन्यसनीयाः सत्त्वंसत्त्वं सदसत्त्वंसत्त्वं सत्त्वंसत्त्वं असत्त्वा-
 न्यत्त्वं सदसत्त्वाच्यत्तामिति चैकैकस्य जीवादेः सम सम विकल्पाः, त एते नव समकाः त्रिषष्टिः, उत्पत्तेस्तु चत्वार एवाद्या
 विकल्पास्तद्यथा- सत्त्वमसत्त्वं सदसत्त्वंसत्त्वंसत्त्वं चेतित त्रिषष्टिमध्ये प्रक्षिप्ताः समषष्टिर्भवन्ति, को जानाति जीवः साचित्येको
 विकल्पः, ज्ञातेन वा किं ? एवं सदसदादयोऽपि वाच्याः, उत्पत्तिरपि किं सतोऽसतः सदसतोऽवाच्यस्येति वा को जाना-
 तीति एतत् ? न कश्चिदपीत्यभिप्रायः । 'वत्तीसाए वेणइयवादीणं' द्वात्रिंशतो वैनायिकवादीनां, क्रिया पूर्ववत्, तत्र विनयेन

चरन्ति विनयो वा श्रयोजनमेषामिति नायिकाः, एते चानवधुतलिगाचारशास्त्रा विनयप्रतिपत्तिलक्षणा अमुनोपायेन द्वात्रिंशद्वगन्तव्याः- सुररुपतिज्ञातिथितस्थविराधममातृपितृणां प्रत्येकं कार्येन वाचा मनसा दानेन च देशकालोपपन्नेन विनयः कार्य इत्येते चत्वारो भेदाः सुरादिव्यष्टसु स्थानेषु एकत्र मेलिता द्वात्रिंशदिति । सर्वसंख्यां प्रतिपादयन्नाह- 'ति०हं तेसङ्घाणं' इत्यादि, त्रयाणां त्रिषष्ट्यधिकानां प्रावाटुकशतानां विचित्रैकैकनयमतावलाम्बनानां प्रवादिशतानामित्यर्थः 'व्यूहं' प्रतिक्षेपं कृत्वा 'स्वसमयः' स्वसिद्धान्तः स्थाप्यते, शेषं किञ्चिद् व्याख्यातं किञ्चित्सुगममिति, यावत् 'से तं ह्यगडे' ति कंठ्यम् ॥

से किं तं ठाणे ? ठाणे षं जीवा ठाविज्जंति, अर्जावा ठाविज्जंति, ससमए ठाविज्जइ, परस-
मए ठाविज्जइ, ससमयपरसमए ठाविज्जइ, लोए ठाविज्जइ, अलोए ठाविज्जइ, लोआलोए ठावि-
ज्जइ, ठाणे षं टंका कूडा सेला सिंहारिणो पब्भारा कुंडाइं गुहाओ आगरा दहा नईओ आधवि-
ज्जंति । ठाणे षं परिता वायणा, संखेजा अणुओगदारा, संखेजा वेढा, संखेजा सिलोगा, संखे-
जाओ निज्जुत्तीओ, संखेजाओ संगहणीओ, संखेजाओ पडिवत्तीओ, से षं अंगदुयाए तइए अणे
एणे सुअक्खंधे, दस अज्झयणा, एगवीसं उद्देसणकाला, एकवीसं समुद्देसणकाला, बावत्तरि पयस-
हस्सा, पयग्गण संखेजा अक्खरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परिता तसा, अणंता थावरा,
सासयकडनिबद्धनिकाइओ, जिणपन्नता भावा आधविज्जंति पन्नाविज्जंति परुविज्जंति दांसिज्जंति

निदांसिज्जति उवदंसिज्जति, से एवं आया एवं नाया एवं विणायया एवं चरणकरणपरूवणा आध-
विज्जइ से तं ठाणेइ (सू० ४७)

चार्णिः--'से किं तं ठाणे' इत्यादि सुत्तं, 'ठाविज्जति' चि स्वरूपतः स्थाप्यन्ते--प्रज्ञाप्यन्ते इत्यर्थः, छिण्णतडं टंकं
'कूड' चि जहा वेतडुस्सोवरि णव सिद्धायतणाइया कूडा, हिमवंतादिया सेला, सिहरेण सिहरी जहा वेतडु, जं कूडा उवरि
अंबसुज्जयं तं पळभार जं वा पव्वयस्स उवरिभागे हत्थिकुंभाणिई कूडहं निगयं तं पळभारं, गंगादिया कुंड', तिमिसादिया
गुहा, रूपसुवण्णरतणादिया आगरा, पोंडरीयादिया दया, गंगासिंधुमादियाओ णदीओ, सेसं कंटं, से तं ठाणं ॥

वृत्तिः--'से किं तं' इत्यादि, अथ किं तत् स्थानं ? तिष्ठन्त्यास्मिन् प्रतिपाद्यतया जीवादय इति स्थानम्, तथा चाह--
'ठाणे णं' इत्यादि, स्थानेन स्थाने वा जीवाः स्थाप्यन्ते यथावस्थितस्वरूपप्रतिपादनायेति हृदयं, शेषं प्रायो निगदसिद्धमेव,
नवरं 'टंक' चि छिन्नतडं टंकं, 'कूड' चि पव्वतोवरिं जथा वेयडुस्सोवरि नव सिद्धाययणादिया कूडा, 'सेल' चि हिमवंता-
दिया सेला, 'सिहारिणो' चि सिहरेण सिहारिणो चि ते य वेयडुातिया, पळभार चि जं कूडं उवरि अंबसुज्जयं तं पळभारं जं
वा पव्वयस्स उवरिभागे हत्थिकुंभागिती कुडुहं निगयं तं पळभारं भवइ, 'कुंड' चि गंगादीणि कुंडानि, 'गुह' चि तिमिसा-
दिया गुहा, 'आगर' चि रूपसुवन्नरयणादिउप्पत्तिट्टाणा आगरा, 'दह' चि पोंडरीयादयो दहा, 'णदीओ' चि गंगासिंधु-
मादीओ, शेषं शुण्णार्थं यावन्निगमनमिति ॥

से किं तं समवाए ? समवाए णं जीवा समासिज्जति, अजीवा समासिज्जति, जीवाजीवा

समासिज्जंति, ससमए समासिज्जइ, परसमए समासिज्जइ, ससमयपरसमए समासिज्जइ, लोए समासिज्जइ, अलोए समासिज्जइ, लोअलोए समासिज्जइ, समवाए णं एगाइआणं एणुत्तरिआणं टाणसयविवाडुआणं भावाणं परूवणा आधविज्जइ हुवालसविहस्स य गाणिपिडगस्स पल्लवगो समासिज्जइ, समवायस्स णं परिता वायणा, संखेज्जा अणुओगदारा, संखेज्जा वेदा, संखेज्जा सिलोगा, संखिज्जाओ निज्जुत्तिओ, संखिज्जाओ पडिवत्तिओ, से णं अंगट्टयाए चउत्थे अंगे, एगे सुअकखंधे, एगे अङ्गयणे, एगे उहेसणकाले, एगे समुहेसणकाले, एगे चोअालेसयसहस्से पयग्गेणं, संखेज्जा अकखरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परिता तसा, अणंता थावरा, सासयकडनिबद्ध-
निकाइआ जिणपन्नता भावा आधविज्जंति पन्नविज्जंति परूविज्जंति दंसिज्जंति निदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति, से एवं आया से एवं नाया एवं विणया एवं चरणकरणपरूवणा आधविज्जइ, से तं समवाए ॥

चूर्णिः--'से किं तं समवाए' इत्यादि, ममवाए निक्खेवो चतुर्विहो, दव्वे सच्चित्तादिदव्वसमवातो, भावसमवातो इमं चैव अंगं, अहवा जत्थ वा एगत्थं उदइयाई वह्म भावा संणिवादियसंयोगा वा भावसमवातो भावसमवाए वा इमं णिरुत्तं

जीवा समासिज्जति-समं आसइज्जति समं ति-ण विसमं जहावरिथतं अन्नजातिरिक्तं इत्यर्थः, आसइज्जति-आश्रीयन्ते बुद्ध्या ज्ञानेन गृह्यन्ते इत्यर्थः, अहवा समासत्ति इह मणोऽभिहितं सव्वपदत्थाण समासतो विमरिसो च्चि, सेसं कंठं, उक्तः समवायः ॥

वृत्तिः-‘से किं तं’ इत्यादि, अथ कोऽयं समवायः ? सम् अव अयः समवायः सम्यगाधिकपरिच्छेद इत्यर्थः तद्धेतुकश्च ग्रन्थोऽपि समवायः, तथा चाह-समवायेन समवाये वा जीवाः समाश्रीयन्ते-अविपरीतस्वरूपगुणभूषिता बुद्ध्याऽङ्गीक्रियन्त इत्यर्थः, अथवा जीवाः समस्यन्ते-कुरूपरूपणाभ्यः सम्यक् प्ररूपणायां क्षिप्यन्ते । शेषं निगदसिद्धमानिगमनं नवरं ‘एणादियाणं’ इत्यादि, अत्रैकाद्येकोत्तरं स्थानशतं भवति, यथा एणे आया इत्यादि । शेषं स्रजसिद्धं यावान्निगमनमिति ॥

से किं तं विवाहे ? विवाहे णं जीवा विआहिज्जति, अजीवा विआहिज्जति, जीवाजीवा विआहिज्जति, ससमए विआहिज्जति, परसमए विआहिज्जति, ससमयपरसमए विआहिज्जति, लोए विआहिज्जति, अलोए विआहिज्जति, लोयालोए विआहिज्जति, विवाहस्स णं परित्ता वायणा, संखिज्जा अणुअंगदारा, संखिज्जा वेढा, संखिज्जा सिलोणा, संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ, संखेज्जाओ संगहणीओ, संखिज्जाओ पड्विक्कीओ, से णं अंगट्टयाए पंचमे अंगे एणे सुअक्खंधं, एणे साहरेणे अज्झयणसए, दस उहेसगसहस्साइं, दस समुहेसगसहस्साइं, छत्तीसं वागरणसहस्साइं,

दो लक्ष्वा अट्टासीहं पयसहस्साहं पयगणं, संखिज्जा अक्खरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा,
परित्ता तसा, अणंता थावरा सासयकडनिवद्धनिकाइया जिणपन्नता भावा आघविज्जंति पन्न-
विज्जंति परुविज्जंति दंसिज्जंति निदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति, से एवं आया एवं नाया एवं
विण्णाया एवं चरणकरणपरुवणा आघविज्जइ, से तं विवाहे ५ (सू. ४९)

वृष्णिः— ' से किं तं वीवाहे ' इत्यादि, ' विवाहे ' ति व्याख्या इह जीवादयो व्याख्यायन्ते, इह सतं चेव अज्झयण-
सत्तं, गोतमादिएहिं पुडे अणुडे वा जो पण्हो तं वागरणं । सेसं कंठं । सेतं विवाहे ॥

शक्तिः— ' से किं तं ' इत्यादि, अथ केयं व्याख्या ? व्याख्यानं व्याख्या, तथा चाह—व्याख्यायां जीवादयो व्या-
ख्यायन्ते, इह सयं चेव अज्झयणसत्तं । शेषं प्रकटार्थं यावत् ' से तं विवाहे ' ति निगमनम् ॥

से किं तं नायाधम्मकहाओ ? नायाधम्मकहासु णं नायाणं नगराहं उज्जाणाहं चेइआहं वण-
संडाहं समोसरणाहं रायाणो अम्मापियरो धम्मायरिया धम्मकहाओ इहलोइयपरलोइया इड्ढिविसेसा
भोगपरिच्चाया पव्वज्जाओ परिआया सुअपरिगहा तवोवहाणाहं संलेहणाओ भत्तपच्चवखाणाहं
पाओवगमणाहं देवल्लोगमणाहं सुकुलपच्चायाहंओ पुणवोहिलाभा अंतकिरिआओ अ आघविज्जंति,

दस धम्मकहाणं वग्गा, तत्थ णं एग्गमेग्गाए धम्मकहाए पंचपंचअक्खाइआसयाइं, एग्गमेग्गाए अक्खा-
 इआए पंचपंचउवक्खाइआसयाइं, एग्गमेग्गाए उवक्खाइआए, पंचपंचअक्खाइउवक्खाइआसयाइं,
 एवमेव सपुव्वावरेणं अद्दुद्धाओ कहाणगकोडीओ हवंति त्ति समक्खायं, नायाधम्मकहाणं परिता
 वायणा, संखिज्जा अणुओगदारा, संखिज्जा वेढा, संखिज्जा सिलोणा, संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ,
 संखिज्जाओ संगहणीओ संक्खिज्जाओ पडिवत्तीओ, से णं अंगदुयाए छुट्टे अंगे, दो सुअक्खंधा,
 एग्गवीसं, णातज्झयणा, एग्गवीसं उहेसणकाला, एग्गवीसं समुहेसणकाला, संखेज्जा पयसहस्सा
 पयणेणं, संखेज्जा अक्खरा, अणंतागमा, अणंता पज्जवा, परिता तसा, अणंता थावरा, मासयकड-
 निवद्धनिकाइया जिणपन्नता भावा आधविज्जंति पन्नाविज्जंति परूविज्जंति दंसिज्जंति निदंसिज्जंति
 उवदंसिज्जंति, से एवं आया एवं नाया एवं विणयाया एवं चरणकरणपरूवणा आधविज्जइ, से तं
 नायाधम्मकहाओ ६ (सू० ५०)

चूर्णिः—‘ से किं तं णायाधम्मकहा ’ इत्यादि सुत्तं, एक्कणवीसं णातज्झयणा ‘ णाय ’ त्ति आहरणा दिट्ठंतियो वा
 णज्जति जे हत्थो ते णाता एते पदमसुयक्खंधे, अहिंसादिलक्खणस्स धम्मस्स कहा धम्मकहा, धम्मिसयाओ वा कहाओ

धम्मकहाथो अक्खाणग ति वुत्तं भवति, एते वितियसुतकखंधे, पढमवितियसुतकखंधे भाणिताणं पाताधम्मकहाणं णगशादिया भणंति, वितिये सुयकखंधे दस धम्मकहाणं वग्गा, वग्गो ति समूहो, तव्विसेसणविसिद्धा दस अज्झयणा चैव दडुव्वा, एणू- णवासं णाता दस य धम्मकहाथो, तत्थ णातेसु आदिमा दस णाता चैव, णेतेसु अक्खाइयासंभवो, सेसा णव णाता, तेसु एक्के णाते चत्तालीसं चत्तालीसं अक्खाइयाथो भवंति, तत्थ ऽवि एक्केकाए अक्खाइयाए पंच पंच उवक्खाइयसताइं भवति, तेसु वि एक्केकाए उवक्खाइयाए पंच पंच अक्खाइओवक्खाइयसताइं भवंति, एवं एते णव कोडीओ, एताथो धम्मकहासु सोहेतव्व ति काउं एणूणवीसाए णाताणं दसण्ह य धम्मकहाणं विसेसो कज्जाति दस णाता दसनव य धम्मकहातो दसहिं परोप्परं सुद्धा, एवं विसेसे कते सेसा णव णाता, ते णाता चत्तालीसाए गुणिता जाता तिणिण सता सट्टा अक्खाइयाणं, एते अक्खाइया पंच सतेहितो सोधिता, तत्थ सेसं चत्तालं सतं तं उवक्खाइय पंचसतेहिं गुणितं जाता उवक्खाइताणं सत्तरि सहस्सा, ते पंचहिं अक्खाइतोवक्खाइयसतेहिं गुणिता, एवं जाता अद्ध्युद्धातो अक्खाइयकोडीतो, पदग्गेणं ति, उवस्सग्गपदं णिवातपदं णामियपदं अक्खातपदं मिससपदं च एते पदे अहिकिच्च पंच लक्ख झ्वावत्तरि च सहस्सा पदग्गेणं भवंति, अहवा सुत्तालावयपदग्गेणं संखेज्जाहं पदसहस्साइं भवंति, अहवा झाहत्तराहियसहस्सपंचलक्खा वि संखेज्जपदसहस्सेहिं ण विरु- ज्जाति । सेसं कंठं । से तं णाताधम्मकहाथो ॥

श्रुतिः—‘से किं तं’ इत्यादि, अथ कास्ता ज्ञाताधर्मकथाः ? ज्ञातानि-उदाहरणानि तत्प्रधाना धर्मकथा ज्ञाता- धर्मकथाः, आह च-‘णायाधम्मकहासु णं’ इत्यादि, ज्ञातानाम्-उदाहरणभूतानां नगरादीन्याख्यायन्ते, ‘दस धम्मकहाणं

वग्गा' इत्यादि, एत्थ भावणा-एणूणवसिं णायज्झयणाणि 'णाय' ति आहरणा दिट्ठंतिओ उवाणज्जाति, जेहिं वा ताणि
 णाताणि-अज्झयणा एए पढमसुयखंधे, आहिंसादिलखणस्स धम्मस्स कहाओ धम्मकहाओ, धम्मियाओ वा कहाओ धम्म-
 कथाओ अक्खणाणं ति बुत्तं भवति, एयाणि वितियसुत्तखंधे, पढमवितियसुयखंधंभणियाणं णायाधम्मकहाणं नगरादिया
 भन्ति, वितियसुयखंधं दसधम्मकहाणं वग्गा, वग्गो ति समूहो, तद्विसेसणविसिट्ठां दस अज्झयणा च्चैव ते द्ढव्वा, एणूण-
 वसिं णाया दस धम्मकहाओ, तत्थ णातेसु आदिमा दस णाता णाया च्चैव, ण तेसु अक्खादियादिसंभवो, सेसा णव णाया,
 तेसु पुण एक्के णाते च्चालाई पंच पंच अक्खाइयामयाई, एत्थ वि एक्केकाए अक्खाइयाए पंच पंच उक्खलाइयसयाई, तत्थ
 वि एक्केकाए उक्खलाइयाए पंच पंच अक्खलाइयोक्खलाइयसयाई, एवमेयाई संपिंडियाई किं संजायं ? एगवीसं कोडिसयं,
 लक्खा पन्नास च्चैव बोधव्वा । एवं टिते समाणे, आधिगतसुत्तस्स पत्थावो ॥१॥" तं जहा-दस धम्मकहाण वग्गा, तत्थ णं
 एगमेगाए धम्मकहाए पंच पंच अक्खलाइयसयाई, एगमेगाए अक्खलाइयाए पंच पंच उक्खलाइयसयाई, एगमेगाए उक्खलाइयाए
 पंचपंचाक्खलाइयोक्खलाइयसयाई, एवमेयाई संपिंडियाई किं संजातं ? 'पणुवीसं कोडिसयं, एत्थ य समलक्खणादिगा
 जम्हा । णवणायगसंवद्धा, अक्खलाइयमइया तेणं ॥१॥ ते सोहिज्जाति फुडं, इमाओ रासीओ वेगलाणं तु । पुणरुत्तवाज्जियाणं,
 पमाणमित्थं विणिट्ठिं ॥२॥" सोधिए य समाणे अड्डुट्ठाओ कहाणगकोडीओ च्चैव हवंति, अत एवाह-एवमेव सपुन्वावरेणं
 भणियपगारेणं गुणणसोहणं कते ति बुत्तं भवति, अड्डुट्ठाओ कहाणयकोडीओ भवंतीतिक्खायं प्रकटार्थमित्थेवं गुरवो
 व्याचक्षते । अन्ये पुनरन्यथा तदधिप्रायं पुनर्वयमातिगंभीरत्वात्तावगच्छामः, परमार्थं त्वन्न विशिष्टश्रुतविदो विदन्तीत्यलं

प्रसेनेन । शेषं सुगमं यावत् संखेज्जा पदसयसहस्सा पदगणेणं, ते य किल पंच लक्खा छावत्तरिं च सहस्सा पदगणेणं, अहवा सुचालावयपयगणेणं संखेज्जा पदसहस्सा भवंति, एवं सन्वत्थ भावेयत्वं, शेषं सूत्रसिद्धं यावान्निगमनमिति ॥

से किं तं उवासगदसाओ ? उवासगदसासु णं समणोवासयाणं नगराहं उज्जाणाहं चेहआहं वणसंडाह समोसरणाहं रायाणो अममापियरो धम्मायरिआ धम्मकहाओ इहलोहअपरलोहआ इहिविसेसा भोगपरिच्चाया पव्वज्जाओ परिआगा सुअपरिगहा तवोवहाणाहं सीलव्वयगुणवेरमण- पच्चक्खाणपासहोववासपडिवज्जणया पडिमाओ उवसग्गा संलेहणाओ भत्तपच्चक्खाणाहं पाओव- गमणाहं देवलोगगमणाहं सुकुलपच्चायाहंओ पुणवोहिलाभा अंतकिरिआओ अ आघविज्जंति, उवासगदसाणं परित्ता वायणा संखेज्जा अणुओगदारा संखेज्जा वेढा संखेज्जा सिलेणा संखेज्जाओ निज्जुत्तीओ संखेज्जाओ संगहणीओ संखेज्जाओ पडिवत्तीओ, से णं अंगहयाए सत्तमे अंगे एगे सुअक्खंधे दस अज्झयणा दस उहेसणकाला दस समुहेसणकाला संखेज्जा पयसहस्सा पयगणेणं संखेज्जा अक्खरा अणंता गमा अणंता पज्जवा परित्ता तसा अणंता थावरा सासयकडनिबद्ध- निकाहआ जिणपन्नत्ता भावा आघविज्जंति पन्नविज्जंति परूविज्जंति दांसिज्जंति निदीसिज्जंति उव-

दंसिज्जाति, से एवं आया एवं नाया एवं विनाया एवं चरणकरणपरुवणा आवविज्जइ, से तं उवासगदसाओ, (सू० ५१)

वृष्णिः--'से किं तं उवासगदसातो' इत्यादि सुत्तं, उवासकदसा 'उवासक' चि सावता तोसिं अणुञ्चतणुणसीलव्वतोव-
दसणा दससु अञ्जयणेसु अक्खाइज्जति चि उवासगदसा भणिता, तासु सुत्तपदणं एकारस लक्खा वावणं च सहस्सा
पदणोणं सुत्तालावयपदेहिं संखेज्जाणि वा पदसहस्साइं पदणोणं, सेसं कंठं, से तं उवासगदसाओ ॥

वृत्तिः--'से किं तं' इत्यादि, उपासकाः--श्रावकाः तद्गतिक्रियाकलापनिबद्धा दशाः--दशाध्यधनोपलक्षिता उपासकदशाः,
तथा चाह--'उवासगदसासु णं' इत्यादि सत्रासिद्धं यावत् 'संखेज्जा पदसहस्सा पदणोणं' ते च किल एकारस लक्खा वावन्नं
च सहस्सा पयणोणं ति, शेषं कंठ्यमानिगमनमिति ॥

से किं तं अंतगडदसाओ ? अंतगडदसासु णं अंतगडाणं नगराइं उज्जाणाइं चेइआइं वण-
संडाइं समोसरणाइं रायाणो अम्मापियरो धम्ममायरिया धम्मकहाओ इहलोइअपरलोइआ इड्ढिविसेसा
भोगपरिच्चागा पव्वज्जाओ परिआगा सुअपरिगहा तवोवहाणाइं संलेहणाओ भत्तपच्चक्खाणाइं
पाओवगमणाइं अंतकिरिआओ आवविज्जाति, अंतगडदसासु णं परिता वायणा, सांखिज्जा अणु-
ओगदारा, संखेज्जा वेदा, संखेज्जा सिलोणा, संखेज्जाओ निज्जुत्तीओ, संखेज्जाओ संगहणीओ, संखे-

जाओ पडिवत्तीओ, से णं अंगदुयाए अट्ठमे अंगे एणे सुअक्खंधे, अट्ठ वग्गा, अट्ठ उद्देसणकाला, अट्ठ समुद्देसणकाला, संखेज्जा पयसहस्सा पयग्गणं, संखेज्जा अक्खरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परिता तसा, अणंता थावरा, सासयकडनिबद्धनिकाइआ जिणपन्नता भावा आधविज्जंति पन्नाविज्जंति परुविज्जंति दंसिज्जंति निदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति, से एवं आया एवं नाया एवं विनाया एवं चरणकरणपरुवणा आधविज्जइ, से तं अंतगडदसाओ ८ (सू० ५२)

चार्णिः--'से किं तं अंतगडदसातो' इत्यादि सूत्रं, 'अंतकडदस' चि कम्मणो संसारस्स वा अंतो कडो जेहि ते अंतकडा, ते य तित्थकरादी 'दस' चि पढमवग्गे दस अञ्जयण चि तस्संक्खतो अंतकडदस चि, अहवा दस चि अयत्था तदंते जा अयत्था सा वार्णिज्जति चि अतो अंतकडदसा सरीरायुदसाण वा दसकं अंत कडो चि अंतकडदसा, णवरं 'अंतकड-किरियाओ चि' अस्य व्याख्या--अंतकडाणं किरिया अंतकडाकिरिया बहूणं ता अंतकडाकिरियाओ चि भणिता 'किरिय चि' क्रिया चर्या इत्यर्थः, अहवा किरिय चि कर्मक्षपणक्रिया, सा य सेल्लेसिअयत्थाए, अहवा किरिय चि सुहुमकिरियज्जाणं, अहवा यातिकम्मसु अंतकडेसु किरिय चि कम्मबंधो, सो य इरियावाहितो चि भणितं होति, एवं च आधविज्जति, वग्गो चि समूहो, सो य अंतकडाणं अञ्जयणणं वा सव्वे अञ्जयणा जुगवं उदिसीति, तासु सुत्तपदग्गं तेवीसं लक्खा चतुरो य सहस्सा पदग्गणं, संखेज्जाणि वा पदसहस्साणि सुत्तालावगपदग्गणं, सेसं कंटं, से तं अंतगडदसा ॥

वृत्तिः--'से किं तं' इत्यादि, अन्तो-विनाशः स च कर्मणः तत्फलभूतस्य वा संसारस्य कृतो यैस्ते अन्तकृतः, ते च तार्थिकरादयः तेषां दशाः, प्रथमवर्गो दशाःव्ययनानीति तत्सङ्ख्ययाऽन्तकृद्दशा इति, तथा चाह--'अंतगल्दसासु णं' इत्यादि पाठसिद्धं यावत् 'अंतकिरियाओ चि' भवापेक्षयाऽन्त्याश्च ताः क्रियाश्चेति समासः, ताश्च शैलेर्यवस्थाया गृह्यन्ते, शेषं प्रकटार्थं यावत् 'अद् वणगा' एत्थ 'वणो' चि समूहो, सो य अंतगल्पाणं अङ्क्षयणाणं वा सव्वाणि अङ्क्षयणाणि जुगव उद्दिशति, अतो भणियं--'अद् उद्देषणकाला' इच्चादि, संखेज्जा पद्सहस्सा पयण्णेणं ते य किल एवतिया--तेवीसं लक्खा चउरो य सहस्सा पदण्णेणं ति । शेषं स्रजसिद्धं यावान्निगमनमिति ॥

से किं तं अणुत्तरोववाहअद्साओ ? अणुत्तरोववाहअद्सासु णं अणुत्तरोववाहआणं नगराहं उज्जाणाहं वेहआहं वणसंडाहं समोसरणाहं रायाणो अम्मापिअरो धम्मयापिआ धम्मकहाओ इह-लोहअपरलोहआ इहिविसेसा भोगपरिच्चागा पव्वज्जाओ परिआगा सुअपरिगहा तवोवहाणाहं पडिमाओ उवसणा संलेहणाओ भत्तपच्चक्खाणाहं पाओवगमणाहं अणुत्तरोववाहयत्ते उववत्ती सुकुलपच्चायाहंओ पुणवोहिलाभा अंतकिरिआओ आघविज्जंति, अणुत्तरोववाहअद्सासु णं परिता वायणा, संखेज्जा अणुओगदारा, संखेज्जा वेढा, संखेज्जा सिलोणा, संखेज्जाओ निज्जुत्तीओ, संखेज्जाओ संगहणीओ, संखेज्जाओ पडिवत्तीओ, से णं अंगदयाए नवमे अंगे, एणे सुअक्खंधे,

तिन्नि वग्ना, तिन्नि उद्देशणकाला, तिन्नि समुद्देशणकाला, संखेज्जाहं पयसहस्साहं पयग्णेणं, संखेज्जा अक्खरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परिता तसा, अणंता थावरा, सासयकडनिबद्धनिकाइआ जिणपन्नता भावा आधविज्जांति पत्ताविज्जांति परूविज्जांति दंसिज्जांति निदंसिज्जांति उवदंसिज्जांति, से एवं आया एवं नाया एवं विनाया एवं चरणकरणपरूवणा आधाविज्जइ, से तं अणुत्तरोववाइ- अदसाओ १ (सू० ५३)

चूर्णिः--'से किं तं अणुत्तरोववाइअदसाओ' इत्यादि सुत्तं, णत्थि जस्सुत्तरं सो अणुत्तरो उववज्जणमुववातो उपपत्तीत्यर्थः, अणुत्तरो उववातो जस्स सो अणुत्तरोववाइओ तेसिं बहुवयणातो अणुत्तरोववाइय चि वग्णे वग्णे य दसज्झयण चि अतो अणुत्तरं, अणुत्तरदेवेसु जासिं उववातो तेसिं णगरादिया कहिज्जांति, इह वग्णे चि समूहो, सो य अज्झयणाणं वग्णे वग्णे दस अध्ययना इत्यर्थः, तेसिं पदग्गं छातालिसं लक्ख्वा अहु य सहस्सां संखेज्जाणि वा पदसहस्साणि । सेसं कंठं । सेत्तं अणुत्तरोववाइयदसा ॥

वृत्तिः--'से किं तं' इत्यादि, उत्तरः- प्रधानः नास्योत्तरो विद्यत इति अनुत्तरः, उपपत्तनमुपपातः जन्मेत्यर्थः, अनुत्तरः- प्रधानः संसारं ज्ञ्यस्य तथाविधस्याभावात् उपपातो येषामिति समासः, तद्वक्तव्यताप्रतिबद्धा दशा--दशाध्ययनोपलक्षिता अनुत्तरोपपातिकदशाः, तथा चाह--'अणुत्तरोववातियदसासु णं' इत्यादि सूत्रसिद्धं यावत् 'तिन्नि वग्ना चि' इहाध्ययनसमूहो

वर्गः, वर्गे वर्गे दशाध्ययनानि, वर्गश्च युगपदेवोदित्यत इत्यत आह--'तिन्नि उद्देसणकाला' इत्यादि 'संखेज्जा पदसहस्सा पदभ्रमणं, ते य किल्ल छायालीसं लक्खा अठ य सहस्स' त्ति, शेषं प्रकटार्थं यावन्निगमनमिति ॥

से किं तं पणहावागरणाहं ? पणहावागरणेषु णं अदद्दुत्तरं पसिणसयं अदद्दुत्तरं अपसिणसयं अदद्दुत्तरं पसिणापसिणसयं तं जहा-अंगुट्टपसिणाहं बाहुपसिणाहं अहागपसिणाहं अन्नेज्जि विचिन्ता विज्जाइसया नागसुवण्णाहिं साद्धिं दिव्वा संवाया आधविज्जंति, पणहावागरणाणं परिता वायणा, संखेज्जा अणुओगदारा, संखेज्जा वेदा, संखेज्जा सिलोगा, संखेज्जाओ निज्जुत्तीओ, संखेज्जाओ संगहणीओ, संखेज्जाओ पडिवत्तीओ, सेणं अंगट्टयाए दसमे अंगे एगे सुअक्खंधे, पणयालीसं अज्झयणा, पणयालीसं उद्देसणकाला, पणयालीसं समुद्देसणकाला, संखेज्जाहं पयसहस्साहं पयगणं, संखेज्जा अक्खरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परिता तसा, अणंता थावरा, सासयगाडनिबद्ध-निकाइआ जिणपन्नता भावा आधविज्जंति पन्नाविज्जंति परुविज्जंति दंसिज्जंति निर्दांसिज्जंति उवदंसिज्जंति, से एवं आया से एवं नाया एवं विनाया एवं चरणकरणपरुवणा आधविज्जह, से तं पणहावागरणाहं १० (सू० ५४)

चूर्णिः--'से किं तं पणहावागर्णाह' इत्यादि सुत्तं, पण्हो चि पुच्छा पडिवयणं वागरणं भत्तुत्तरमित्यर्थः, तस्मिन् पणहा-
वागर्णाअंगे पंचासवदारादिका व्याख्येयाः परपवादिणो य अंगुडवाहुपसिणादियाणं च पसिणाणं अट्ठत्तरं सत्तं, किंच जे
विज्जमंता विधीए जविज्जमाणा अपुच्छिता चैवं सुभासुभं कहयंति तारिसाणं अपसिणाणं अट्ठत्तरं सत्तं, अंगुडादिपसिण-
भावं अपसिणभावं च करंति तारिसाणं पसिणापसिणविज्जाणं अट्ठत्तरं सत्तं, अहवा अणंतरं जे कहंति ते पसिणा परंपरं
पसिणापसिणं, तं पुण विज्जा कहितं तस्स परंपरं भवति, अण्णे य विविधा विज्जातिसता कहिज्जंति, किंच णाणा सुवण्णा
अण्णे य भवणवासिणो ते विज्जामंतारिसिता आगता साहुणा सह संवदंति जल्पं करंति । पाठांतरं वा दिव्वा संघाणा
संघणंति तदुन्मुखा भवंति वरदाश्च गजित्तादि वा कुर्वन्ति । दसमसंगस्स पदणं वाणउत्ति लक्खा सोलस य सहस्सा पदण्णेणं,
सखेज्जाणि वा पदसहस्साणि । सेसं कंठं । सेतं पणहावागरणं ॥

वृत्तिः--'से किं तं' इत्यादि, प्रश्नः--भ्रतीतः तर्निर्वचनं-व्याकरणं, बहुत्वाद्बहुवचनं, प्रश्नव्याकरणेषु 'अट्ठत्तरं पसिण-
सयं' इत्यादि, अंगुडवाहुपसिणादियाओ पसिणाओ जे पुण विज्जामंता विधीए जविज्जमाणा अपुच्छिया चैव सुभासुभं
कहंति एता अपसिणातो तहा अंगुडपासिणभावं अपसिणभावं च पडुच्च साधंति जा विज्जाओ ताओ पसिणापसिणाओ
सि, अथवा अणंतरं जा कहंति ता पसिणा परंपरं पसिणापसिण चि, तं पुण विज्जाकहितं । तस्स परंपरं भवति । अन्ने य
दिव्वा विचिता विज्जातिसया । शेषं निगदसिद्धं यावत् सखेज्जा पदसहस्सा पदण्णेणं, ते य किल एवतिया-वाणउत्ति
लक्खा सोलस य सहस्स चि । शेषं गतार्थं यावदन्त इति ॥

१ 'संघाया संवयति' चि प्र०

से किं तं विवागसुअं ? विवागसुए णं सुकडदुकडाणं कम्माणं फलविवागे आधाविज्जह, तत्थ
 णं दस दुहविवागा, दम सुहविवागा, से किं तं दुहविवागा ? दुहविवागेसु णं दुहविवागाणं नगराहं
 उज्जाणाहं वणसंडाहं चेइआहं समोसरणाहं रायाणो अम्मापिअरो धम्मायरिआ धम्मकहाओ इह-
 लोइअपरलोइआ इहिविसेसा निरयगमणाहं संसारभवपवंचा दुहरंपराओ दुक्कुलपच्चायाईओ दुल्लह-
 वो हिअत्तं आधाविज्जह, से तं दुहविवागा । से किं तं सुहविवागा ? सुहविवागेसु णं सुहविवागाण
 नगराहं उज्जाणाहं वणसंडाहं चेइआहं समोसरणाहं रायाणो अम्मापिअरो धम्मायरिआ धम्मकहाओ
 इहलोइअपरलोइया इहिविसेसा भोगपरिच्चाणा पव्वज्जाओ परिआणा सुअपरिगहा तवोवहाणाहं
 संश्रहणाओ भत्तपच्चक्खणाहं पाआवगमणाहं देवलोगगमणाहं सुहरंपराओ सुकुंतपच्चयाईओ
 पणवोहिलाभा अंतकिरिआओ आधाविज्जाति । विवागसुयस्स णं परिता वायणा, संखिज्जा अणु-
 ओगदाररा, संखेज्जा वेढा, संखेज्जा सिलोणा, संखेज्जाओ निज्जुत्तीओ, संखिज्जाओ संगहणीओ,
 संखिज्जाओ पडिवतीओ, से णं अंगट्टयाए इक्कारसमे अंगो दो सुअक्खंधा, वीसं अज्झयणा, वीसं
 उहेसणकाला, वीसं समुहेसणकाला, संखिज्जाहं पयसहस्साहं पयग्गेणं, संखेज्जा अक्खरा, अणंता

गमा, अणंता पञ्जवा, परिता तसा, अणंता थावरा, सासयकडानिबद्धनिकाडआ जिणन्नता भावा
 आधविज्जंति पन्नाविज्जंति परुविज्जंति दंसिज्जंति निदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति, से एवं आया एवं
 नाया एवं विनाया एवं चरणकरणपरुवणा आधविज्जह, से तं विवागसुयं ११ (सू० ५५)

वृणिः—'से किं तं विवागसुतं' इत्यादि, विविधो पाकः विपचनं वा विपाकः कर्माणां शुभोऽशुभो वा जमिम सुते
 विपाको कहिज्जति तं विपाकसुतं । विपाकसुतस्स सुत्तपदणं एणा पदकोडी चुलसीति च लक्खा वत्तीसं च सहस्सा पदण्णं
 संखेज्जाणि वा पदसहस्साहं पदण्णं । सेसं कंठं । से तं विवागसुतं ॥

वृत्तिः—'से किं तं' इत्यादि, विपचनं विपाकः शुभाशुभकर्मपरिणाम इत्यर्थः तत्प्रातिपादकं श्रुतं विपाकश्रुतं, शेषमानि-
 गमनं स्रवसिद्धमेव, नवरं संखेज्जा पदसहस्सा पदण्णं एते य एणा पद कोडी चुलसीति च लक्खा वत्तीसं च सहस्स ति ॥

से किं तं दिट्ठिवाए? दिट्ठिवाए णं सव्वभावपरुवणा आधविज्जह, से समामओ पंचविहे पन्नत्ते,
 तं जहा--परिकम्मे १ सुत्ताहं २ पुव्वणए ३ अणुओगे ४ च्चल्लिआ ५ । से किं तं परिकम्मे परिकम्मे
 सत्तविहे पन्नत्ते, तं जहानसिद्धसेणिआपरिकम्मे १ मणुस्ससेणिआपरिकम्मे २ पुट्ठसेणिआपरिकम्मे ३
 ओगाहसेणिआपरिकम्मे ४ उवसंपज्जणसेणिआपरिकम्मे ५ विपज्जहणसेणिआपरिकम्मे ६ चुआचुअसे-

णिआपरिकम्मे ७ । से किं तं सिद्धसेणिआपरिकम्मे ? सिद्धसेणिआपरिकम्मे चउइसविहे पन्नत्ते, तं
 जहा-माउगापयाइं १ एगट्टिअपयाइं २ अट्टपयाइं ३ पाढोआमासपयाइं ४ केउभूअं ५ रासिबद्धं ६
 एगगुणं ७ दुगुणं ८ त्तिगुणं ९ केउभूअं १० पडिगहो ११ संसारपडिगहो १२ नंदावत्तं १३ सिद्धावत्तं
 १४ से तं सिद्धसेणिआपरिकम्मे १ । से किं तं मणुस्ससेणिआपरिकम्मे ? मणुस्ससेणिआपरिकम्मे चउइ
 सविहे पन्नत्ते, तं जहा-माउयापयाइं १ एगट्टिअपयाइं २ अट्टपयाइं ३ पाढोआमासपयाइं ४ केउ-
 भूअं ५ रासिबद्धं ६ एगगुणं ७ दुगुणं ८ त्तिगुणं ९ केउभूअं १० पडिगहो ११ संसारपडिगहो १२
 नंदावत्तं १३ मणुस्सावत्तं १४ से तं मणुस्ससेणिआपरिकम्मे २ । से किं तं पुट्टसेणिआपरिकम्मे ?
 पुट्टसेणिआपरिकम्मे इकारसविहे पन्नत्ते, तं जहा-पाढोआमासपयाइं १ केउभूअं २ रासिबद्धं ३ एग-
 गुणं ४ दुगुणं ५ त्तिगुणं ६ केउभूअं ७ पडिगहो ८ संसारपडिगहो ९ नंदावत्तं १० पुट्टावत्तं ११
 से तं पुट्टसेणिआपरिकम्मे ३ । से किं तं ओगाढसेणिआपरिकम्मे ? ओगाढसेणिआपरिकम्मे इकार-
 सविहे पन्नत्ते, तं जहा-पाढोआमासपयाइं १ केउभूअं २ रासिबद्धं ३ एगगुणं ४ दुगुणं ५ त्तिगुणं ६
 केउभूअं ७ पडिगहो ८ संसारपडिगहो ९ नंदावत्तं १० ओगाढावत्तं ११ से तं ओगाढसेणिआ-

परिक्रमे ४ । से किं तं उपसंपञ्जणसेणिआपरिक्रमे ? उवसंपञ्जणसेणिआपरिक्रमे इकारसविहे
 पन्नते, तं जहा-पाढोआमासपयाइं १ केउभूयं २ रासिबद्धं ३ एगणुणं ४ दुगुणं ५ तिगुणं ६ केउ-
 भूअं ७ पाडिगहो ८ संसारपाडिगहो ९ नंदावतं १० उवसंपञ्जणावतं ११ से तं उवसंपञ्जणसेणि-
 आपरिक्रमे ५ । से किं तं विष्णजहणसेणिआपरिक्रमे ? विष्णजहणसेणियापरिक्रमे एकारसविहे
 पन्नते, तं जहा-पाढोआमासपयाइं १ केउभूयं २ रासिबद्धं ३ एगणुणं ४ दुगुणं ५ तिगुणं ६ केउ-
 भूअं ७ पाडिगहो ८ संसारपाडिगहो ९ नंदावतं १० विष्णजहणावतं ११ सेतं विष्णजहणसेणिआ-
 परिक्रमे ६ । से किं तं चुआचुअसेणिआपरिक्रमे ? चुआचुअसेणिआपरिक्रमे एकारसविहे पन्नते
 तं जहा-पाढोआमासपयाइं १ केउभूअं २ रासिबद्धं ३ एगणुणं ४ दुगुणं ५ तिगुणं ६ केउभूअं ७
 पाडिगहो ८ संसारपाडिगहो ९ नंदावतं १० चुआचुअवतं ११ से तं चुआचुअसेणिआपरिक्रमे
 ७ । छ चउकनइआइं सत्त तेरासिआइं से तं परिक्रमे १ । से किं तं सुत्ताइं? सुत्ताइं बावीसं पन्न-
 ताइं, तं जहा-उज्जुसुयं ? परिणयापरिणयं २ बहुभंगिअं ३ विजयचारियं ४ अणंतरं ५ परं परं ६
 मासाणं ७ संजूहं ८ संभिणं ९ आहन्वायं १० सावत्थिअवतं ११ नंदावतं १२ बहुलं १३ पुट्टापुट्टं

१४ विभावत्तं १५ एवंभूअं १६ दुयावत्तं १७ वत्तमाणप्यं १८ ममभिरूढं १९ संवओमिहं २०
 पस्सासं २१ दुण्डिगहं २२ इच्चेइआहं वावीसं सुताहं छिन्नच्छेअनइआणि सममयसुत्तपरिवाडीए
 इच्चेइआहं वावीसं सुताहं अच्छिन्नच्छेअनइयाणि आज्जीविअसुत्तपरिवाडीए इच्चेइआहं वावीसं
 सुताहं तिगणइयाणि तेरासिअसुत्तपरिवाडीए इच्चेइआहं वावीसं सुताहं चउक्कनइआणि सममय-
 सुत्तपरिवाडीए एवामेव सपुव्वावरेणं अट्टासीइं सुताहं भवंतीति मरकायं, से तं सुताहं २ । से किं
 तं पुव्वगए ? पुव्वगए चउइसविहे पणत्ते, तं जहाउत्पायपुव्वं १ अगोणियं २ वीरिअं ३ अत्थि-
 नत्थिप्यवायं ४ नाणप्यवायं ५ सच्चप्यवायं ६ आयप्यवायं ७ कम्मप्यवायं ८ पच्चक्खाणप्यवायं ९
 विज्जाणुप्यवायं १० अवंझं ११ पाणाऊ १२ किरिआविसालं १३ लोकविंदुसारं १४ । उपायपुव्वस्स
 णं दस्स वत्थू चत्तारि चूलिआवत्थू पन्नत्ता, अगोणियपुव्वस्स णं चोइस वत्थू हुवालसचूलिआवत्थू
 पणत्ता, वीरियपुव्वस्स णं अट्ट वत्थू अट्ट चूलिआवत्थू पणत्ता, अत्थिनत्थिप्यवायपुव्वस्स णं अट्टा-
 रम वत्थू दस्स चूलिआवत्थू पणत्ता, नाणप्यवायपुव्वस्स णं बारस वत्थू पणत्ता, सच्चप्यवायपुव्व-
 स्स णं दोणि वत्थू पणत्ता, आयप्यवायपुव्वस्स णं सोलस वत्थू पणत्ता, कम्मप्यवायपुव्वस्स णं

तीसं वत्थू पणत्ता, पच्चरकाणपुव्वस्स णं वीसं वत्थू पणत्ता, विज्जाणुपवायपुव्वस्स णं पन्नरस
 वत्थू पणत्ता, अवंझपुव्वस्स णं बारस वत्थू पणत्ता, पाणाउपुव्वस्स णं तेरस वत्थू पणत्ता, किरि-
 आविसालपुव्वस्स णं तीसं वत्थू पणत्ता, लोकविंहुसारपुव्वस्स णं पणुवीमं वत्थू पणत्ता “ दस १
 चोहस २ अट्ट ३ द्वारसव ४ बारस ५ दुवं ६ अ वत्थूणि । नोलस ७ तीमा ८ वीसा ९, पन्न-
 रस १० अणुपवायामि ॥ १७९ ॥ बारस इक्कारसमे, बारसमे तेरसेव वत्थूणि । तीसा पुण तेर-
 समे, चोहसमे पणवीमाओ ॥१८०॥ चत्तारि १ दुवालस २ अट्ट ३ चेव दस ४ चेव चुल्लवत्थूणि ।
 आहल्लाण चउण्हं, सेसाणं चूलिआ नत्थि ॥ १८१ ॥” से तं पुव्वणए ३ । से किं तं अणुओगो?
 अणुओगे दुविहे पणत्ते, तं जहा-मूलपढमाणुओगे गंडिआणुओगे य, से किं तं मूलपढमाणुओगे
 णं अहंताण भगवताणं पुव्वभवा देअमणाहं आउं चवणाहं जमणाणि अभिसेआ रायवरासिरीओ
 पव्वज्जाओ तवा य उग्गा केवलनाणुपयाओ तित्थपवत्तणाणि अ सीसा गणा गणहरा अज्जपव-
 त्तिणीओ भंघरस चउविहस्स जं च परिमाणं जिणमणपज्जवओहिनाणी सम्मत्तसुअनाणिणे अ चाई
 अणुत्तरगई अ उत्तरवेउविणो अ मुणिणो जत्तिआ सिद्धा सिद्धापहो जह देसिओ जच्चिरं च कालं

पाओवगया जे जहिं जतिआहं भताहं छेइत्ता अंतगडे मुणिवरुत्तमे तमर ओघाविष्णुमुक्के मुकवसुहमणु-
त्तरं च पत्ते एवमन्ने अ एवमाइभावा मूलपढमाणुओगे कर्हिआ, से तं मूलपढमाणुओगे । से किं
तं गंडिआणुओगे ? गंडिआणुओगे कुलगरगंडिआओ तित्थगरगंडिआओ चककवाट्टिगंडिआओ
दमारगंडिआओ बलदेवगंडिआओ वासुदेवगंडिआओ गणधरगंडिआओ भइबाहुगंडिआओ तवो-
कम्मगंडिआओ हरिवंसगंडिआओ उस्साण्णिणीगंडिआओ ओसाण्णिणीगंडिआओ चितंततरगंडिआओ
अमरनरतिरिअनिरयगइगमणविहपरियट्टणेसु एवमाइआओ गंडिआओ आघविज्जंति पणवि-
ज्जंति से तं गंडिआणुओगे, से तं अणुओगे ४ । से किं तं चूलिआओ ? चूलिआओ आइल्लणं
चउण्हं पुव्वाणं चूलिआ सेमाइं पुव्वाइं अचूलिआइं, से तं चूलिआओ ५ । दिडिआयस्स णं परित्ता
वायणा संखेज्जा अणुओगदारा संखेज्जा वेढा संखेज्जा सिलोगा संखेज्जाओ पडिवत्तीओ संखि-
ज्जाओ निज्जुत्तीओ संखेज्जाओ संगहणीओ, से णं अंगइयाए वारस्समे अंगे एणे सुअक्खंधे चो-
इस पुव्वाइं संखेज्जा वत्थु संखेज्जा चूलवत्थु संखेज्जा पाहुडा संखेज्जा पाहुडपाहुडा संखेज्जाओ पा-
हुडिआओ संखेज्जाओ पाहुडपाहुडिआओ संखेज्जाइं पयसहस्साइं पयगोणं संखेज्जा अक्खरा अ-

णंता गमा अणंता पञ्जवा परिता तसा अणंता थावरा मासथकडनिबद्धनिकाइआ जिणपन्नता
भावा आधविज्जंति पणविज्जंति परुविज्जंति दंमिज्जंति निदंमिज्जंति उवदंसिज्जंति, से एवं आया
एवं नाया एवं विन्नया एवं चरणकरणपरुवणा आधविज्जति, से तं दिट्ठिवाए १२ (सू० ५६)

शूर्णिः— ' से किं तं दिट्ठिवाते ' ति दृष्टिः-दर्शनं वदनं वादः दृष्टीनां वादो दृष्टिवादः तत्र वा दृष्टीनां षातो दृष्टि-
पातः समेदाभिण्णाओ सव्वणयादिट्ठीओ तत्थ वदंति पतंति व चि अतो दिट्ठिवातो सो य पंचभेदो परिकम्मादि, तत्थ परिक-
म्म चि जोगाकरणं, जहा-गणितस्स सोलस परिकम्मा, तग्गाहितसुत्तथो सेसगणितस्स जोगो भवति, एवं गहियप-
रिकम्मसुत्तथो सेसदिट्ठिवादसुत्तस्स जोगो भवति तं च परिकम्मसुत्तं सिद्धसेणियपरिकम्मादिमूलभेदतो सत्तविहं
उत्तरभेदतो तेसीतिविहं मातुयपदादी, तं च सव्वं समूलुत्तरभेदं सुत्तत्थतो वोच्चिण्णं, जहागतसपदातं वा वच्चं,
किंच एतेसिं सत्तण्हं परिकम्माणं छ आदिमा परिकम्मा ससमइका-स्वसिद्धान्तप्रज्ञापना एवेत्यर्थः आजीविका
पासंडत्था गोसालपवाचित्ता तेसिं सिद्धंतमतेण चुताचुत्तसहिता सत्तं परिकम्मा पणविज्जंति । इदाणि परिकम्मे
णयचित्ता-णेगमो दुविहो-संगाहितो असंगाहितो य, संगहितो संगहं पविट्ठो, असंगाहितो ववहारं, तम्हा संगहो ववहारो
रिजुसुत्तो सदाइया य एक्को, एवं चउरो णया, एतेहिं चतुहिं णएहिं छ ससमइकाइं परिकम्माइं चित्तिज्जंति चि, अतो
भणितं-छ चउक्कणइयाइं ति, ते चैव आजीविका तेरासिया भणित्ता, कम्हा ? उच्यते-जम्हा ते सव्वं जगं ज्यात्सकं इच्छंति,
जहा जीवो अजीवो जीवाजीवा, लोए अलोए लोयालोए, संते असंते संतासंते एवमादि । णयचित्ताएऽपि ते तिविहं णय-

मिच्छन्ति, तं जहा-द्व्वद्वितो पञ्जवाद्वितो उभयाद्वितो य. अतो भणियं 'सत्त तेरासियाइं' ति सत्त परिकम्मइं तेरासियपासंङ्कत्था
 विविधाए णयच्चिताए चित्तयतीत्यर्थः 'सुत्ताइं' ति उज्जुसुत्ताइयाइं वावीसं सुत्ताइं ताणि य सुत्ताइं सव्वदव्वणा सव्वपञ्जवाण
 सव्वणताण सव्वभंगविणप्पाण य दंसणाणि, सव्वस्स य पुव्वगतसुत्तस्स अत्थस्स य स्यग च्चि, अतो ते स्यणत्तातो सुत्ता
 भणित्ता जहाभिधाणत्थातो, ते य इदाणि सुत्तत्थतो वोच्छिण्णा, जहागतसंप्रदायतो वा वच्चा, ते च्चैव वावीसं सुत्ता विभागतो
 अट्टासीति सुत्ता भवन्ति इसेण विधिणा वावीसं सुत्ता छिण्णहेदणत्ताभिप्पायतो, कइं छिण्णहेदणतो च्चि भणन्ति ? उच्यते-
 जो णयो सुत्तं छिण्णं हेदण इच्छति जहा- " धम्मो मंगलमुक्किट्टं " ति सिलोगो, एस्स सिलोगो सुत्तत्थतो पत्तेयं हेदण
 ठितो णो वितियादिसिलोगो अवेक्खइ च्चि, वुत्त भवत्ति, छिण्णो हेदो जस्स स भवति छिण्णहेदः, प्रत्येकं काल्पितपर्यंत
 इत्यर्थः । एते एवं वावीसं ससमतसुत्तपरिवादीए सुत्ता ठित्ता, एते च्चैव वावीसं अच्छिण्णहेदणत्ताभिप्पायतो आजीवियसुत्त-
 परिवादीए ठित्ता, अच्छिण्णहेदणतो जहा एसेव दुमपुक्फियपटमसिलोगो अत्थतो वितियाइसिलोगो अवेक्खमाणो वितियादिया
 य पटमं अच्छिण्णहेदणत्ताभिप्पायतो भवति, एवं पि वावीसं सुत्ता अक्खररयणविभागठित्ता वि अत्थयो अण्णोणमवेक्खमाणा
 अच्छिण्णहेदणयठित च्चि भणन्ति, णयच्चिताए वावीसं च्चैव सुत्ता 'तेरासियाणं तिकणइयाइं' ति त्रिकनयाभिप्रायतः च्चित्तयन्ते
 इत्यर्थः । तथा ससमयेऽवि णयच्चिताए वावीसं च्चैव सुत्ता च्चउक्कणइया, एवं च्चतुरो वावीसतो अट्टासीति सुत्ता भवन्ति, से तं
 सुत्ताइं । 'से किं तं पुव्वगतं' ति ? उच्यते-- जम्हा तित्थकरो तित्थपवत्तणकाले गणधराण सव्वसुत्ताधारत्तणतो पुव्वं
 पुव्वगतसुत्तत्थं भासति तम्हा पुव्वं ति भणित्ता, गणधरा पुण सुत्तरयणं करेन्त्ता आयाराइकमेण रएंति ठवेत्ति य, अणयारिय-

सतेषां पुण पुव्वगतसुत्तत्था पुव्वं अरहता भासितो गणहरेहि वि पुव्वगतं सुतं चैव पुव्वं रइतं पच्छा आयाराह, एवमुक्ते चोदक
 आह—णणु पुव्वावरविरुद्धं, कम्हा ? जम्हा आयारानिज्जुत्तीए भणितं 'सव्वेसिं आयारो' गाहा, आचार्य आह--सत्यमुक्तं,
 किंतु सा ठवणा इमं पुण अकखररयणं पडुच्च भणितं पुव्वं पुव्वा कता इत्यर्थः, ते य उप्पायपुव्वादिया चोइस पुव्वा पणत्ता,
 पदमं उप्पायपुव्वं ति, तत्थ सव्वदव्वाणं पज्जवाण य उप्पायभावमंगीकाठं पणवणा कता, तस्स पदपरिमाणं एक्का पदकोडी ।
 वितियं अग्गेणीयं, तत्थ वि सव्वदव्वाण पज्जवाण य सव्वजीवविसेसाण य अण्णं-परिमाणं वणिणज्जइ चि अग्गेणीतं, तस्स
 पदपरिमाणं छण्णज्जति पदसतसहस्सा । ततियं वीरियपवायं, तत्थ वि अजीवाणं जीवाण य सक्कम्मंतराण वीरियं प्रवदंति चि
 वीरियप्पवादं, तस्स वि सचरिं पदसतसहस्सा । चउत्थं अत्थिणत्थिप्पवादं, जं लोए जहा अत्थि जहा वा णत्थि, अहवा
 सितवादाभिप्पादतो तदेवासि त नासतीत्येवं प्रवदतीति अत्थिणत्थिप्पवादं भणितं, तं पि पदपरिमाणतो सड्डिं पदसतसह-
 स्साणि । पंचमं णाणप्पवादं ति, तस्मि मतिणणाइपंचकस्स सप्रभेदप्ररूपणा जम्हा कता तम्हा णाणप्पवादं, तस्मि पदपरि-
 माणं एगा पदकोडी एगपदूणा । छड्डं सच्चप्पवादं, सच्चं-संजमो सच्चवयणं वा तं सच्चं जत्थ सभेदं सपडिवक्खं च वणिणज्जति
 सच्चप्पवादं, तस्स पदपरिमाणं एगा पदकोडी छप्पदाधिया । सत्तमं आयप्पवादं, आय चि आत्मा सोऽण्णेगहा जत्थ
 दरिसणेहि वणिणज्जति तं आयप्पवादं, तस्सवि पदपरिमाणं छवीसं पदकोडीओ । अड्डमं कम्मप्पवादं णाणावरणाइयं
 विहं कम्मं पणत्तिठित्तिअणुगाणप्पदेसादिएहि भेदेहि अण्णेहि य उत्तरुत्तरभेदेहि जत्थ वणिणज्जति तं कम्मप्पवादं, तस्स
 वि पदपरिमाणं एगा पदकोडी असीति च पदसहस्साणि भवंति । णवमं पच्चकखाणं, तस्मि सव्वपच्चकखाणसरूवं वणिणज्जति चि

अतो पञ्चकलाण्यपवादं, तस्स य पदपरिमाणं चतुरासीति पदसतसहस्साणि भवति । दसमं विज्जाणुप्यवादं, तत्थ य अणो
 विज्जातिसया वणिता, तस्स पदपरिमाणं एगा पदकोडी दस य पद सतसहस्साणि । एगादसमं अवंशं ति वंशं णाम निष्कलं
 ण वंशं अवंशं सफलमित्यर्थः, सव्वे णाणतवसंजमजोगा सफला वणिज्जाति अप्पसत्था य पमादादिया सव्वे असुभफला
 वणिता, अतो अवंशं, तस्स वि पदपरिमाणं छव्वीसं पदकोडीओ । वारसमं पाणडं, तत्थ आयुग्गाणविधाणं सव्वं समेदं
 अणो य प्राणा वणिता, तस्स पदपरिमाणं एगा पदकोडी छप्पणं च पदसतसहस्सा । तेरसमं किरियाविसालं, तत्थ
 कायकिरीयादियाओ विसाल ति-सभेदा संजमकिरियाओ य वंधकिरियाविहाणा य, तस्स वि पदपरिमाणं णव कोडीओ ।
 चोदसमं लोगविदुसारं, तं च इमन्मि लोए सुतलोए वा विदुमिव अक्खरस्स सव्वुत्तमं सव्वक्खरसणिणवातपाठित्तणतो
 लोगविदुसारं भणितं, तस्स पदपरिमाणं अड्डत्तरस पदकोडीओ । इदाणं अणुओगो ति अनुयोग इत्येतत्, अनुरूपो योगोऽ-
 नुयोगः इत्येवं सर्वं एव सूत्रार्थो वाच्यः, इह जन्मभवपर्यायिशिष्यादियोगविवक्षतोऽनुयोगो वाच्यः, स च द्विविधः— मूल-
 पदमाणयोगो गंडिकाविशेषश्च तत्थ मूलपदमाणयोगो ति, इह मूलभावस्तु तीर्थकरः तस्य प्रथमं पूर्वभवादि, अहवा मूल
 एव प्रथमः मूलपदमाणयोगो एत्थ तित्थगरस्स अतीतभवभावा बहुमाणभवे य जम्मादिया भावा कहिज्जाति, अहवा
 मूलस्स जे पदमा भावा ते मूलपदमाणयोगो भणति, एत्थ तित्थकरस्स जे भावा प्रस्रतास्ते परियायसुतसिस्साइया भाणि-
 तव्या । गंडियाणुओगो ति इक्खुमादिपर्वगंडिकावत् एककाहिकारत्तणतो गंडियाणुओगो भणति, ते य कुलकरादियाओ
 विमलवाहणादिकुलकरणं पुव्वभवजन्मणामप्पमाणं । गाहा, एवमादि जं किंचि कुलकरस्स वत्तव्वं तं सव्वं कुलकरगंडियाए

भणितं, एवं तित्थकरादिगण्डियासु वि । 'चित्ततरगण्डिय' चि चित्रा इति अनेकार्था अंतरे इति उसभअजियंतरे ता दिट्ठा गण्डिया इति खंडं, अतो चित्ततरगण्डिका दिट्ठा, तासिं परूवणा पुव्वायरिएहि इमा निदिट्ठा--'आदिच्चजसादीणं, उसभस्स परंपरा नरवर्द्धणं । सगरसुताण सुबुद्धी, इणमो संखं परिकेहई ॥१॥ चोहस लक्खा सिद्धा, निवर्द्धणको य होइ सव्वड्डे । एवकेके ठाणे, पुरिसजुगा होंति नायव्वा ॥२॥ पुणरवि चोहस लक्खा, सिद्धा निवर्द्धण दोनि सव्वड्डे । दुगठाणे ऽवि असंखा, पुरिसजुगा होंति नायव्वा ॥३॥ जाव य लक्खा चोहस, सिद्धा पण्णास होंति सव्वड्डे । पन्नासद्धाने ऽवि य, पुरिसजुगा होंति ऽसंखेज्जा ॥ ४ ॥ एयुत्तरा उ ठाणा, सव्वड्डं चैव जाव पन्नासा । एकेकंतरठाणे, पुरिसजुगा होंति ऽसंखेज्जा ॥ ५ ॥ इमा एतासिं ठवणा ॥

एवं जाव असंखेज्जा

पुरिसजुगा सिद्धा,

अतो परं--" विवरीयं सव्वड्डे,

एतिया सिद्धा

सव्वड्डे एतिया लक्खा।

१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	६०	

एतिया लक्खा सिद्धा.

एतिया सव्वड्डे.

एतिया सिद्धा सव्वड्डे एतिया लक्खा। उ निव्वुतो एणो । सर्वेव य परिवाडी, पन्नासा जाव सिद्धीए ॥ ६ ॥

सव्वड्डे एतिया लक्खा।

“ तेण परं दुल्लखादी, दो दो ठाणा य समग वच्चंति । सिव्वातिसव्वड्डेहि, इणमो तेसिं विही होइ ॥ ७ ॥ दो लक्खा सिद्धीए, दो लक्खा नरवतीण सव्वड्डे । एवं तिलक्ख चतु पंच, जाव लक्खा असंखेज्जा ॥ ८ ॥ ” ठवणा—

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	५०
१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४

एवमपि असंखिज्जा

पुरिसजुगा सिद्धा.

एतेऽपि लम्बा सिद्धा, एवं जाव असंखेज्जा
आवल्या दुगादिऽगुत्तरा दोऽपि गच्छति ।

२	३	४	५	६	७	८	९	१०
२	३	४	५	६	७	८	९	१०

“सिवगतिसव्वहेहिं, चिंततरगंडिया तओ चउरो । एगा एगुत्तरिया, एगाइविउत्तरा बितिया ॥ ९ ॥ ततिएगाइ-
तिउत्तरा, तिगमाइविउत्तरा चउत्थेयं । पढमाए सिद्धेको, दोण्णि य सव्वहुसिद्धम्मि ॥ १० ॥ ततो तिण्णि नरिदा, सिद्धा
चत्तारि होति सव्वहे । इय जाव असंखेज्जा, सिवगतिसव्वहुसिद्धेहिं ॥ ११ ॥ ” ठवणा—(पढमा गंडिका)

१	३	५	७	९	११	१३	१५	१७	१९
२	४	६	८	१०	१२	१४	१६	१८	२०

एतिया सिद्धा
एतिया सव्वहे.

एवं असंखेज्जा चिंततरगंडिया
एगाइऽगुत्तरा पढमा णेया ।

“ताहे विउत्तराए, सिद्धेको तिन्नि होति सव्वहे । एवं पंच य सत्त य, जाव असंखेज्जा दोण्णि त्ति ॥ १२ ॥ ” ठवणा—(बितिया)

१	५	९	१३	१७	२१	२५	२९	३३	३७
३	७	११	१५	१९	२३	२७	३१	३५	३९

एतिया सिद्धा
एतिया सव्वहे.

एवं असंखेज्जा एगादिविउत्तरा
बितिया चिंततरगंडिया ।

“एग चउ सत्त दसगं, जाव असंखेज्जा होति ते दोऽपि सिवगतिसव्वहेहिं, तिउत्तराए मुणेत्तव्वा ॥ १३ ॥ ” ठवणा (ततिया)

१	७	१३	१९	२५	३१	३७	४३	४९	५५
४	१०	१६	२२	२८	३४	४०	४६	५२	५८

एतिया सिद्धा.
एतिया सव्वहे

एवं जाव असंखेज्जा एगादिविउत्तरा ततिया
चिंततरगंडिया, सेसे गाहाणुसारेण णेतव्वं जाव
असंखेज्जा ।

यालोए, संते असंते संतासंते, एवमादि, णयचिंताए ते तिविहं णयभिच्छंति, तं जहा-दव्वद्धितो पज्जवद्धितो उभयद्धितो, अओ भणियं 'सत्त तेरासियाइ'ति सत्त परिक्रम्माइं तेरासियपासंडत्था तिविहाए णयचिंताए चिंतयंतीत्यर्थः, 'से तं परिकम्मं' ति निगमनं । 'से किं तं सुत्ताइं ?' 'सुत्ताइं उज्जुसुयादियाइं बावीसं भवंति' इह सर्वद्रव्यपर्यायनयाद्यर्थसूचनात् सूत्राणि, अमू-
न्यपि च सूत्रार्थतो व्यवच्छिन्नान्येव यथाऽऽगतसंप्रदायतो वा वाच्यानि, एतानि चैव बावीसं सुत्ताइं विभागतो अट्टासीति हवंति, कहां ? उच्यते-- 'इच्चेयाइं बावीसं सुत्ताइं छिन्नछेदणयाइं ससमयसुत्तपरिवाडीए' ति सुत्तं, एत्थं जो णओ सुत्तं छिन्नं छेदण इच्छइ सो छिन्नछेदणयो, जहा-- 'धम्मो मंगलमुक्किहुं' ति सिलोगो सुत्तथओ पत्तेयं छेदण ठिओ ण वितियादि-
सिलोए अवेक्खइ प्रत्येकं कल्पितपर्यत इत्यर्थः, एयाणि एवं बावीसं ससमया सुत्तपरिवाडीए सुत्ताणि ठिताणि, तथा इच्चेइ-
याइं बावीसं सुत्ताइं अच्छिन्नछेदणइयाइं आजीवियसुत्तपरिवाडीए सुत्ताणि ठियाणि सुत्तमेव इह जो णओ सुत्तं अच्छिन्नं छेदण इच्छइ सो अच्छिन्नछेदणओ, जधा- 'धम्मो मंगलमुक्किहुं' ति सिलोगो, एस चैव अत्थओ वितियादािसिलोगमवेक्खमाणो
त्ति चितियादिया य पढमं ति अन्योऽन्यसापेक्षा इत्यर्थः । एयाणि बावीसं आजीवियगोसालपवत्तियपासंडपरिवाडीए अक्खर-
रणविभागाड्डियाणि वि अत्थतो अन्नोन्नमवेक्खमाणानि हवंति, 'इच्चेताइं' इत्यादि सुत्तं, तत्थ 'त्तिकणइयाइं' ति नयत्रि-
काभिप्रायतश्चिन्त्यन्त इत्यर्थः । त्रैराशिकाश्चाजीविका एवोच्यन्ते । तथा 'इच्चेताइं' इत्यादि सूत्रं, एत्थ 'चउक्कणइयाइं' ति
नयचतुष्काभिप्रायतश्चिन्त्यन्त इति भावना । 'एवमेवे'त्यादि सूत्रं, एवं चतुरो बावीसाओ अट्टासीति सुत्ताइं भवंति, 'से तं सु-
त्ताइं' ति निगमनंवाक्यं । 'से किं तं पुव्वगतं' इत्यादि कग्ग्हा पुव्वगतं उच्यते जग्ग्हा तित्थगरो तित्थपवत्तणकाले गण-

क्षराण सन्वसुत्ताश्चारत्तणतो पुब्बं पुब्बगयसुत्तत्थं भासइ तम्हा पुब्बं ति भणिया, गणधरा पुण सुत्तरयणं करेत्ता आयारादि-
 क्रमेण रयंति ठवेत्ति य, अन्नायरियमतेणं पुण पुब्बगयसुत्तत्थो पुब्बं अरहया भासिओ गणधरेहि वि पुब्बगयं सुयं केव पुब्बं
 रइयं पच्छा आयारादि । चोदक आह-णणु पुब्बावरविरुद्धं, कम्हा ? जम्हा आयारणिज्जुत्तीए भणियं-- 'सन्वेसिं आयारो'
 गाहा, सत्यम्, उक्तम्, किंतु सा ठवणा, इमं पुण अक्खररयणं पडुच्च भणियं पूर्वं पूर्वाणि कृतानीत्यर्थः; ताणि य उप्पाय-
 पुब्बादीणि चोदस पुब्बाणि पन्नत्ताणि । पढमं उप्पायपुब्बं, तत्थ सन्वदव्वाणं पज्जवाण य उप्पायभावमंगीकाउं पन्नवणा
 कया, तस्स य पयपरिमाणं एगा पयकोडीओ । वितियं अग्गेणीयं, तत्थ वि सन्वदव्वाण पज्जवाण य सन्वजीवचित्सेसाण य
 अग्गं-परिमाणं वन्निज्जति ति अग्गेणीयं, तस्स पयपरिमाणं छन्नउत्ति पयसयसहस्साणि । ततियं वीरियपवायं, तत्थ वि
 अजीवाणं जीवाण य सकम्मेतरं वीरियं पवदइ ति वीरियपवायं, तस्स वि सत्तरि पयसयसहस्साणि । चउत्थं अत्थिणत्थि-
 प्पवायं, जं लोए जधा वा अत्थि जधा वा णत्थि अथवा सियवादाभिप्पायतो तदेवास्तितनास्तीत्येवं प्रवदतीति अत्थिणत्थि-
 प्पवायं भणियं, तं पि पदपरिमाणतो सट्ठि पदसयसहस्साणि । पंचमं णाणप्पवादं ति तम्मि मत्तिणाणादिपंचकस्स सभेयपरू-
 वणा जम्हा क्या तम्हा णाणप्पवायं, तम्मि पदपरिमाणं एगा कोडी एगपदूणा । छट्ठं सन्वदव्वाणं, सन्व-संजमो सन्व-
 यणं वा तं सन्वं अत्थ सभेयं सपडिक्खं च वन्निज्जइ तं सन्वदव्वायं तस्स पदपरिमाणं एगा पयकोडी छप्पयाहिया ।
 सत्तमं आयप्पवादं आय ति आत्मा, सोऽणगहा जत्थ णयदरिसणेहि वन्निज्जइ तं आयप्पवायं, तस्स वि पदपरिमाणं छ-
 व्वीसं पदकोडीओ । अट्ठमं कम्मप्पवायं णाणावराणादिं अट्ठविहं कम्मं पयत्तिठित्तिअणुभागपदेसादिएहि भेदेहि अन्नेहि य

सिद्धा
सव्वहे लक्खा

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	५०
१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४

सिद्धा एत्तिया, सव्वहं गया एत्तिया
लक्खा, एवं पि असंखेज्जा पुरिसजुगा
सिद्धा, एसा बीया ।

अओ परं-“तेण परं दुलक्खादी, दो दो ठाणा य समग वच्चांति सिवगतिसव्वहेहिं, इणमो तेसिं विही होइ ॥ ७ ॥
दो लक्खा सिद्धीए, दो लक्खा नरवतीण सव्वहे एवं तिलक्ख चउ पंच, जाव लक्खा असंखेज्जा ॥ ८ ॥” ।

सिद्धा लक्खा
सव्वहे लक्खा

२	३	४	५	६	७	८	९	१०
२	३	४	५	६	७	८	९	१०

सिद्धा एत्तिया लक्खा सव्वहेऽवि गया एत्तिया लक्खा एवं जाव असंखेज्जा आवलियादुगाइएगुत्तरा दोऽवि गच्छंति,
आवलिया दूरगमणओ पंचासइमे ठाणे चिहंति, तथा गंडिया । अतः परं चत्तस्रो गण्डिका एकोत्तरिकादिकाः प्रदर्शयन्ते-
“सिवगतिसव्वहेहिं, चित्तंतरगंडिया तओ चउरो । एगा एगुत्तरिया, एगादि विउत्तरा वितिया ॥९॥ तति एगादितिउत्तरा तिगमादि-
विउत्तरा चउत्थेयं । पढमाए सिद्धिको, दोन्नि य सव्वहसिद्धिम्मि ॥१०॥ ततो तिन्निणरिंदा, सिद्धा चचारि होंति सव्वहे । इय जाव
असंखेज्जा, सिवगतिसव्वहसिद्धेहिं ॥११॥”

शिवगती

सर्वार्थे

१	३	५	७	९	११	१३	१५	१७	१९
२	४	६	८	१०	१२	१४	१६	१८	२०

एवं असंखेज्जा चिचंतरगंडिया एगाइ एगुत्तरिया पढमा गेया ।

“ताहे विउत्तराए, सिद्धिको तिन्नि होति सव्वहे । एवं पंच य सत्त य, जाव असंखेज्ज दोण्णि ति ॥ १२ ॥”

सिद्धा एतिया

सव्वहे एतिया

एवं जाव असंखेज्जा एगादिविउत्तरा चितिया चिचंतरगंडिया ।”

१	५	९	१३	१७	२१	२५	२९	३३	३७
३	७	११	१५	१९	२३	२७	३१	३५	३९

“एग चउ सत्त दसगं, जाव असंखेज्ज होति ते दोऽवि । सिवगतिसव्वहेहि, ति उत्तराए मुण्येव्वा ॥ १३ ॥”

सिद्धा एतिया

सव्वहे एतिया

एवं जाव असंखेज्जा चिचंतरगंडिया एगादि तिउत्तरा तइया ।

१	७	१३	१९	२५	३१	३७	४३	४९	५५
४	१०	१६	२२	२८	३४	४०	४६	५२	५८

ततंश्चतुर्था ज्यादिका इत्यादि विषमोत्तरप्रक्षेपा एकोनत्रिंशत्त्रिकान् संस्थाप्य निदर्शयन्ते “ताहे तियगाइविसमुत्तराए अउणतीसं तु तियग ठावेतु । पढमे णत्थि उक्खेवो, सेसेसु इमो भवे खेवो ॥ १४ ॥ दुग पण गवगं तेरस सत्तरस दुवीस छच्च अडेव । बारस चोइस तह अट्टवीस छव्वीस पणुविसा ॥ १५ ॥ एकारस तेवीसा, सीयाला सत्तरि सत्तहत्तरिया । इग दुग सत्तासीई, एगुत्तरमेव बावड्डी ॥ १५ ॥ अउणत्तरि चउवीसा, छायाल सयं तहेव छव्वीसा । एए रासिक्खेवा, तिगअंतंतां जहा कमसो ॥ १७ ॥ सिवगतिसव्वहेहि, दो दो ठाण विसमुत्तरा गेया । जाअुणतीसट्ठाणे, उणतीसं पुण छव्वीसाए ॥ १८ ॥”

भणितं, एवं तिरश्चकरादिगण्डियास्तु वि । 'चिन्तरगण्डियं' चि चित्रा इति अनेकार्था अन्तरे इति उसभअजियन्तरे वा दिट्ठा गण्डिया इति खडं, अतो चिन्तरगण्डिका दिट्ठा, तासि परूवणा पुव्वायरिएहिं इमा निदिट्ठा--'आदिच्चजसादीणं, उसभस्स परंपरा नरवर्हणं । सगरसुताण सुबुद्धी, इणमो संखं परिकेहई ॥१॥ चोइस लक्खा सिद्धा, निवर्हणको य होइ सव्वड्डे । एवकेके ठाणे, पुरिसजुगा होंतिऽसंखेज्जा ॥२॥ पुणरवि चोइस लक्खा, सिद्धा निवर्हण दोनि सव्वड्डे । दुगठाणेऽवि असंखा, पुरिसजुगा होंति नायव्वा ॥३॥ जाव य लक्खा चोइस, सिद्धा पणास होंति सव्वड्डे । पन्नासडाणेऽवि य, पुरिसजुगा होंतिऽसंखेज्जा ॥ ४ ॥ एयुत्तरा उ ठाणा, सव्वड्डं केव जाव पन्नासा । एकेकंत्तरठाणे, पुरिसजुगा होंतिऽसंखेज्जा ॥५॥ इमा एतासि ठवणा ॥

एवं जाव असंखेज्जा

पुरिसजुगा सिद्धा,

१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	५०	

एतिया लक्खा सिद्धा.

एतिया सव्वड्डे.

अतो परं--' विवरीयं सव्वड्डे, चोइस लक्खा उ निव्वुतो एणो । सव्वेव य परिवाडी, पन्नासा जाव सिद्धीए ॥ ६ ॥

एतिया सिद्धा

सव्वड्डे एतिया लक्खा.

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	५०
१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४

एवमपि असंखिज्जा

पुरिसजुगा सिद्धा.

“ तेण परं दुलक्खादी, दो दो ठाणा य समग वच्चन्ति । सिवणातिसव्वड्डेहिं, इणमो तेसिं विही होइ ॥ ७ ॥ दो लक्खा सिद्धीए, दो लक्खा नरवतीण सव्वड्डे । एवं तिलक्ख चतु पंच, जाव लक्खा असंखेज्जा ॥ ८ ॥ ” ठवणा—

सिद्धा लक्ष्मा

सव्वहे लक्ष्मा.

एतेऽवि लक्ष्मां सिद्धा, एवं जाव असंखेज्जा आवलिया दुगादिएगुत्तरा दोऽवि गच्छंति ।

२	३	४	५	६	७	८	९	१०
२	३	४	५	६	७	८	९	१०

“सिवगतिसव्वहेहिं, चिंतंरगंडिया तओ चउरो । एगा एगुत्तरिया, एगाइविउत्तरा वितिया ॥ ९ ॥ ततिएगाइ-
तिउत्तरा, तिगमाइविउत्तरा चउत्थेयं । पढमाए सिद्धेको, दोण्णि य सव्वहुसिद्धम्मि ॥ १० ॥ ततो तिण्णि नरिदा, सिद्धा
चचारि होंति सव्वहे । इय जाव असंखेज्जा, सिवगतिसव्वहुसिद्धेहिं ॥ ११ ॥ ” ठवणा—(पढमा गंडिका)

एतिया सिद्धा

एतिया सव्वहे.

१	३	५	७	९	११	१३	१५	१७	१९
२	४	६	८	१०	१२	१४	१६	१८	२०

एवं असंखेज्जा चिंतंरगंडिया
एगाइएगुत्तरा पढमा णेया ।

“ताहे विउत्तराए, सिद्धेको तिन्नि होंति सव्वहे । एवं पंच य सत्त य, जाव असंखेज्जा दोण्णि ति ॥ १२ ॥ ” ठवणा—(वितिया)

एतिया सिद्धा

एतिया सव्वहे.

१	५	९	१३	१७	२१	२५	२९	३३	३७
३	७	११	१५	१९	२३	२७	३१	३५	३९

एवं असंखेज्जा एगादिविउत्तरा
वितिया चिंतंरगंडिया ।

“एग चउ सत्त दसगं, जाव असंखेज्जा होंति ते दोऽवि सिवगतिसव्वहेहिं, तिउत्तराए मुणेत्तव्वा ॥ १३ ॥ ” ठवणा (ततिया)

एतिया सिद्धा.

एतिया सव्वहे

१	७	१३	१९	२५	३१	३७	४३	४९	५५
४	१०	१६	२२	२८	३४	४०	४६	५२	५८

एवं जाव असंखेज्जा एगादितिउत्तरा ततिया
चिंतंरगंडिया, सेसे गाहाणुसारेण णेतव्वं जाव
असंखेज्जा ।

भणितं, एवं तित्थकसादिगंडियासु वे । 'चितंततरगंडिय' चि चिजा इति अनेकार्थी अंतरे इति उसभअजिधंतरे ता दिट्ठा गंडिया इति खंडं, अतो चितंततरगंडिका दिट्ठा, तासिं परूवणा पुव्वायरिएहिं इमा निदिट्ठा—“आदिच्चजसादीणि, उसभस्स परंपरा नरवईणं । सगरसुताण सुबुद्धी, इणमो संखं परिकहेई ॥१॥ चोइस लकखा सिद्धा, निवईणको य हेइ सव्वइं । एवैकैके ठाणे, पुरिसजुगा होंडिसंखेज्जा ॥२॥ पुणरवि चोइस लकखा, सिद्धा निवईण दोअि सव्वइं । दुगठाणोअि असंखा, पुरिसजुगा होंति नायव्वा ॥३॥ जाव य लकखा चोइस, सिद्धा पण्णास होंति सव्वइं । पन्नासट्ठाणोअि य, पुरिसजुगा होंतिउसंखेज्जा ॥ ४ ॥ एयुत्तरा उ ठाणा, सव्वइं चैव जाव पन्नासा । एकैकंतरठाणे, पुरिसजुगा होंतिउसंखेज्जा ॥५॥ इमा एतासिं ठवणा ॥

एवं जाव असंखेज्जा
पुरिसजुगा सिद्धा,

१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	१०	१०	१०	१०

एतिया लकखा सिद्धा.
एतिया सव्वइं.

अतो परं—“ विवरीयं सव्वइं, चोइस लकखा उ निवुत्तो एणो । सव्वेव य परिवाडी, पन्नासा जाव सिद्धीए ॥ ६ ॥
एतिया सिद्धा
सव्वइं एतिया लकखा.

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	५०
१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४

एवमपि असंखिज्जा
पुरिसजुगा सिद्धा.

“ तेण परं दुलकखादी, दो दो ठाणा य समग वच्चंति । सिवगत्तिसव्वइंहिं, इणमो तेसिं विही होइ ॥ ७ ॥ दो लकखा सिद्धीए, दो लकखा नरवतीण सव्वइं । एवं तिलकख चतु पंच, जाव लकखा असंखेज्जा ॥ ८ ॥ ” ठवणा—

सिद्धा लकवा
सव्वट्टे लकवां.

२	३	४	५	६	७	८	९	१०
२	३	४	५	६	७	८	९	१०

एतेऽपि लकवा सिद्धा, एवं जाव असंखेज्जा
आबलिया दुगादिएशुत्तरा दोऽपि गण्डीति ।

“सिवगतिसव्वट्टेहिं, चिंतंरगंडिया तओ चउरो । एगा एशुत्तरिया, एगाइविउत्तरा बितिया ॥ ९ ॥ ततिएगाइ-
विउत्तरा, तिगमाइविउत्तरा चउत्थेयं । पढमाए सिद्धेको, दोणिण य सव्वट्टसिद्धमि ॥ १० ॥ तत्तो तिण्णि नरिदा, सिद्धा
चचारि होंति सव्वट्टे । इय जाव असंखेज्जा, सिवगतिसव्वट्टसिद्धेहिं ॥ ११ ॥” ठवणा—(पढमा गंडिकां)

एतिया सिद्धा
एतिया सव्वट्टे.

१	३	५	७	९	११	१३	१५	१७	१९
२	४	६	८	१०	१२	१४	१६	१८	२०

एवं असंखेज्जा चिंतंरगंडिया
एगाइएशुत्तरा पढमा णेया ।

“चाहे विउत्तराए, सिद्धेको तिनि होंति सव्वट्टे । एवं पंच य सत्त य, जाव असंखेज्जा दोणिण चि ॥ १२ ॥” ठवणा—(बितिया)
एतिया सिद्धा
एतिया सव्वट्टे.

१	५	९	१३	१७	२१	२५	२९	३३	३७
३	७	११	१५	१९	२३	२७	३१	३५	३९

एवं असंखेज्जा एगादिविउत्तरा
बितिया चिंतंरगंडिया ।

“एग चउ सत्त दसगं, जाव असंखेज्जा होंति ते दोऽपि सिवगतिसव्वट्टेहिं, तिउत्तराए सुणेत्तवा ॥ १३ ॥” ठवणा (ततिया)

एतिया सिद्धा.
एतिया सव्वट्टे

१	७	१३	१९	२५	३१	३७	४३	४९	५५
४	१०	१६	२२	२८	३४	४०	४६	५२	५८

एवं जाव असंखेज्जा एगादितिउत्तरा ततिया
चिंतंरगंडिया, सेसे गाहाणुसारेण णेतव्वं जाव
असंखेज्जा ।

“ताहे तिथगाद्विसमुत्तराए अउणतीस तु तिथगा ठावेठं । पढमे नत्थि उ खेवो, सेसेसु इमो भवे खेवो ॥१४॥ दुगा पण नवगं तेरस, सत्तरस दुवीस छच्च अहेव । बारास चोइस तह अदुवीस छवीस पणुवीसा ॥१५॥ एकारस वेवीसा, सीयाला सतरि सत्तहचरिया । इगा दुगा सचासीई, एयुत्तरमेव बावट्टी ॥ १६ ॥ अउणत्तरि चउवीसा, छायाल सयं तहेव छवीसा । एए रासिकखेवा, तिणअंतंता जहाकमसो ॥ १७ ॥ सिवगतिसव्वहेहिं, दो दो ठाण विसमुत्तरा नेया । जाव उणतीसट्टाणे, उणतीसं पुण छवीसाए ॥ १८ ॥ ” ठवणा—

सिवगति सव्वहे.

३	८	१६	२५	११	१७	२९	१४	५०	८०	५	७४	७२	४९	२९
५	१२	२०	९	१५	३१	२८	२६	७३	४	९०	६५	२७	१०३	०

सिवगति सव्वहे.

२९	३४	४२	५१	३१	४३	५५	४०	७६	१०६	३१	१००	९८	७५	५५
३१	३८	४६	३५	४१	५७	५४	५२	९९	३०	११६	२१	५३	१२९	०

एवं जाव असंखेज्जा । “ विसमुत्तरा य पढमा, एवमसंखविसमुत्तरा णेया । सव्वत्थ उवि अतिल्लं, अण्णाए आदिमं ठाणं ॥ १९ ॥ अउणतीसं वारे, ठावेतुं नत्थि पढम उक्खेवो । सेसे अदुवीसाए, सव्वत्थ दुगाइउक्खेवो ॥ २० ॥ सिवगति पढमादीए, वितियाए तह य होति सव्वहे । इय एणंतारियाई, सिवगतिसव्वट्टठाणाई ॥ २१ ॥ एवमसंखेज्जाओ, चित्तंतर गंडिया उ णेतव्वा । जाव जियसत्तुराया, अजितजिणपिता समुत्पण्णा ॥२२॥ एवं गाहोहि चित्तंतरगंडिया सम्मत्ता । ‘चूल’

सि-सिहरं दिद्विवाते ङं परिक्रमस्युते पुव्वअणुयोगे य ण भणितं तं चूलासु भणितं, ता य चूलाओ आदिल्लपुव्वाण चउण्हं
 वे चूलवत्थु भणिता ते चेव सव्वुवरि ठविता, पटिज्जंति य, अतो ते सुयपव्वयचूला इव चूला, तेसिं जहक्कमेण संखा-चतु
 वारस अट्ट दस य, भवंति चूडा चउण्हपुव्वाणं । एए य चूलवत्थु, सव्वुवरिं किल पटिज्जंति ॥ १ ॥ संखेज्जा वत्थु पणु-
 वीसुत्तरा दो सता संखेज्जा चूलवत्थु चि चतुतीसं ॥

वृत्तिः— ' से किं तं ' इत्यादि, दृष्टयो-दर्शनानि वदनं वादः, दृष्टीनां वादो दृष्टिवादः दृष्टीनां वा पातो यत्रासौ
 दृष्टिपातः सर्वनयदृष्टय एवेहाख्यायन्त इत्यर्थः । तथा चाह-दृष्टिवादेन दृष्टिपातेन दृष्टिवादे दृष्टिपाते वा सर्वभावप्ररूपणा
 आख्यायते । ' से समासओ पंचविहे पन्नत्ते ' इत्यादि, सर्वमिदं ग्रायो व्यवच्छिन्नं तथापि लेशतो यथागतसंप्रदायं किञ्चिद्
 क्याख्यायते इति, तत्र खत्रादिग्रहणयोभ्यतासंपादनसमर्थानि परिकर्माणि गणितपरिकर्मवत् तं च परिक्रमस्युयं सिद्धसेणियादि-
 परिक्रममूलभेदतो सत्तविहं, उत्तरभेदतो तेरासीतिविहं माउगपदानि, एवं च सव्वं मूलुत्तरभेदं सुत्तथतो वोच्छिन्नं यथागत-
 संप्रदायं वा वाच्यं, एएसिं परिक्रममाणं छआदिमा य परिक्रममा ससमइया चेव गोसालगपवात्तिया, आजीवगपासंडिसिद्धं-
 तमएणं पुण चुयअच्चुयसेणिया परिक्रमसहिया सत्त पन्नविज्जंति । इयाणिं परिक्रममे णयत्तित्ता-णेगमो दुविहो संगहितो
 असंगाहियो य, संगहिओ संगह पविट्टो, असंगाहियो ववहारं, तमहा संगहो ववहारो क्रजुसुत्तो सहादिया य एको एवं चउरो
 । एतेहिं चउहिं णएहिं छ ससमइयाइं परिक्रममाइं चित्तिज्जंति, अतो भणियं-छ चउक्कणया भवंति, ते चेव आजीविया
 सया भणिया, कम्हा ? उच्यते-जम्हा ते सव्वं जगत् ज्यात्तकमिच्छंति यथा जीवोज्जीवो जीवाजीवो, लोए अलोए लो-

या लोए, संते असंते संतासंते, एवमादि, णयच्चिताए ते तिविहं णयमिच्छंति, तं जहा-द्व्वद्धितो पज्जवद्धितो उभयद्धितो, अथो भणियं 'सत्त तेरासियाहं'ति सत्त परिकम्महं तेरासिन्यपासंडत्था तिविहाए णयच्चिताए चित्तयतीत्यर्थः, 'से तं परिकम्मं' ति निगमनं । 'से किं तं सुत्ताहं ?' 'सुत्ताहं उज्जुसुयादियाहं वावीसं भवंति' इह सर्वद्रव्यपर्यायनयाद्यर्थसूचनात् सूत्राणि, अमु-
न्यापि च सूत्रार्थतो व्यवाच्छिन्नान्येव यथाऽऽगतसंप्रदायतो वा वाच्यानि, एतानि चैव वावीसं सुत्ताहं विभागतो अट्टासीति हवंति, कहं ? उच्यते--' इच्चेयाहं वावीसं सुत्ताहं छिन्नछेदणयाहं ससमयसुत्तपरिवाडीए ' ति सुत्तं, एत्थं जो णओ सुत्तं छिन्नं छेदण इच्छइ सो छिन्नछेदणयो, जहा--' धम्मो मंगलमुक्किहं ' ति सिलोगो सुत्तत्थओ पत्तेयं छेदण ठिओ ण वितियादि-
सिलोए अवेक्खइ प्रत्येकं कल्पितपर्यंत इत्यर्थः, एयाणि एवं वावीसं ससमया सुत्तपरिवाडीए सुत्ताणि ठिट्ठाणि, तथा इच्चेइ-
याहं वावीसं सुत्ताहं आच्छिन्नछेदणइयाहं आजीवियसुत्तपरिवाडीए सुत्ताणि ठियाणि सुत्तमेव इह जो णओ सुत्तं आच्छिन्नं छेदण इच्छइ सो आच्छिन्नछेदणओ, जथा- 'धम्मो मंगलमुक्किहं' ति सिलोगो, एस चैव अत्थओ वितियादासिलोगमवेकत्वमाणा
ति वितियादिया य पढमं ति अन्योऽन्यसापेक्षा इत्यर्थः । एयाणि वावीसं आजीवियगोसालपवत्तियपासंडपरिवाडीए अकखर-
रणणविभागाड्डियाणि वि अत्थतो अब्बोन्नमवेकत्वमाणाणि हवंति, ' इच्चेताहं ' इत्यादि सुत्तं, तत्थ ' तिकणइयाहं ' ति नयान्नि-
काभिप्रायताश्चिन्त्यन्त इत्यर्थः । त्रैयाशिकाश्वाजीविका एवोच्यन्ते । तथा ' इच्चेताहं ' इत्यादि सूत्रं, एत्थ 'चउकणइयाहं' ति
नयचतुष्काभिप्रायताश्चिन्त्यन्त इति भावना । 'एवमेवे'त्यादि सूत्रं, एवं चतुरो वावीसाओ अट्टासीति सुत्ताहं भवंति, 'से तं सु-
त्ताहं' ति निगमनवाक्यं । 'से किं तं पुब्बगतं' इत्यादि क्रमहा पुब्बगतं उच्यते जम्हा तित्थगरो तित्थपवत्तणकाले गण-

धराण सव्वसुत्ताधारत्तणतो पुव्वं पुव्वगयसुत्तत्थं भासइ तम्हा पुव्वं चि भणिया, गणधराणुण सुत्तरयणं करेत्ता आयारादि-
 क्रमेण रयंति ठवोति य, अन्नायरियमतेणं पुण पुव्वगयसुत्तत्थो पुव्वं अरहया भासिओ गणधरोहि वि पुव्वगयं सुयं च्चैव पुव्वं
 रहयं पच्छा आयारादि । चोदक आह-णणु पुव्ववारविरुद्धं, कम्हा ? जम्हा आयारणिज्जुत्तीए भणियं-- सव्वेसिं आयारो
 गाहा, सत्यम्, उक्तम्, किंतु सा ठवणा, इमं पुण अक्खररयणं पडुच्च भणियं पूर्व पूर्वाणि कृतानीत्यर्थः; ताणि य उप्पाय-
 पुव्वादीणि चोदस पुव्वाणि पन्नत्ताणि । पढमं उप्पायपुव्वं, तत्थ सव्वदव्वाणं पज्जवाण य उप्पायभावमंगीकाउं पन्नवणा
 कया, तस्स य पयपरिमाणं एणा पयकोडीओ । वितियं अज्जेणियं, तत्थ वि सव्वदव्वाण पज्जवाण य सव्वजीवविसेसाण य
 अज्जेणियं वान्निज्जाति चि अज्जेणियं, तस्स पयपरिमाणं छन्नज्जितं पयसयसहस्साणि । ततियं वीरियपवायं, तत्थ वि
 अजीवाणं जीवाण य सकम्मेतरं वीरियं पवदइ चि वीरियपवायं, तस्स वि सत्तारि पयसयसहस्साणि । चउत्थं अत्थिणत्थि-
 पवायं, जं लोए जथा वा अत्थि जथा वा णत्थि अथवा सिथवादाभिपपायतो तदेवास्तिनास्तीत्येवं भवदतीति अत्थिणत्थि-
 पवायं भणियं, तं पि पदपरिमाणतो सद्धिं पदसयसहस्साणि । पंचमं णाणपवादं ति तस्मि मात्तिणाणादिपंचकस्स सभेयपरू-
 वणा जम्हा कया तम्हा णाणपवायं, तस्मि पदपरिमाणं एणा कोडी एणपदूणा । छट्ठं सव्वचपवादं, सव्वचं-संजमो सव्वच-
 यणं वा तं सव्वचं जत्थ सभेयं सपडिकखं च वान्निज्जइ तं सव्वचपवायं तस्स पदपरिमाणं एणा पयकोडी छपयाहिया ।
 सत्तमं आयपवादं आय ति आत्मा, सोऽणेगहा जत्थ णयदरिसणेहि वान्निज्जइ तं आयपवायं, तस्स वि पदपरिमाणं छ-
 व्वीसं पदकोडीओ । अट्ठमं कम्मपवायं णाणवत्तणादियं अट्ठविहं कम्मं पयात्तिटितिअणुभागपदेसादिएहि भेदेहि अबेहि य

उत्तररभेदेहि जत्थ वणिणज्जह तं कम्मप्पवायं, तस्स वि पयपरिमाणं एणा पयकोडी असीति च पयसहस्सा भवंति । नवमं पच्चकखाणं, तम्मि सव्वपच्चकखाणसरूवं वन्निज्जति चि, अतो पच्चकखाणप्पवायं, तस्स य पदपरिमाणं चउरसीति पयसय सहस्साणि भवंति । दसमं विज्जाणुप्पवायं, तत्थ अणेमे विज्जातिसया वाणिता, तस्स य पदपरिमाणं एणा पयकोडी दस पयसयसहस्सा । एकारसमं अवंझं ति वंझं णाम णिफ्फलं, ण वंझमवंझं सफलमित्थर्थः, सव्वे णाणतवसंजमजोणा सफला वन्निज्जति अप्पसत्था य पमादादिया सव्वे असुहफला वन्निया, अतो अवंझं, तस्स वि पयपरिमाणं छव्वीसं पदकोडीओ । बारसमं पाणाउं, तत्थ वि आउं प्राणविधानं सव्वं समेयं अन्ने य प्राणा वाणिता, तस्स पयपरिमाणं एणा पयकोडी छप्पन्नं च पदसयसहस्सा । तेरसमं किरियाविसालं, तत्थ कायाकिरिया हिंसादओ विसालं ति समेया संजमकिरियाओ वंधकिरिया विहाणा य, तस्स पदपरिमाणं णव कोडीओ । चोदसमं लोणाविंदुसारं, तं च इम्ममि लोए सुतलोए वा विंदुमिव अक्खरस्स सव्वुत्तमं सव्वक्खरसान्निवायपरितत्तणओ लोणाविंदुसारं भाणियं, तस्स य पयपरिमाणं अद्धतेरस पयकोडीओ । से तं पुव्वगते । ' से किं तं ' इत्यादि, अनुरूपोऽनुक्कला वा योगोऽनुयोगः सूत्रस्य निजेनाभिधेयेन सार्धमनुरूपः संबन्ध इत्यर्थः, स च द्विविधः प्रश्नसः--तद्यथा- मूलप्रथमानुयोगश्च गण्डिकानुयोगश्च । ' से किं तं ' इत्यादि, इहैकवक्तव्यताप्रणयनान्मूलं तावतीर्थकराः तेषां प्रथमं-सम्यक्त्वावासिलक्षणपूर्वभवादिगोचरोऽनुयोगो मूलप्रथमानुयोगः, तथा चाह-' मूलपदमाणुयोगं ' इत्यादि, सूत्रसिद्धं यावत् ' से तं मूलपदमाणुयोगे ' । से किं तं ' इत्यादि, इहैकवक्तव्यताथार्थधिकारानुगता गण्डिका उच्यन्ते, तासामनुयोगोऽर्थकथनविधिर्गण्डिकानुयोगः, तथा चाह--' गण्डियाणुयोगं ' इत्यादि, तत्थ कुलगरगण्डियासु कुलगरणं विमल-

वाहणादीणं पुव्वजम्मणामादि कहिज्जइ, एवं सेसासु वि अभिधाणवसतो भावेयव्वं जावचितंतरगंडियाथो, चित्राः--अने-
कार्था अन्तरे--ऋषभाजिततीर्थकरान्तरे गंडिका एकवक्तव्यताधिकारानुगताः, ततश्च ता अन्तरगण्डिकांश्च चित्रान्तरगण्डिकाः,
एतदुक्तं भवति--ऋषभाजिततीर्थकरान्तरे तद्वंशजभूपतीनां शेषंगतिगमनव्युदासेन शिवगतिगमनानुत्तरोपपातप्राप्तिपादि-
काश्चित्रान्तरगण्डिका इति । एयासिं परूवणे पुव्वायारिएहिं इमो विही दिट्ठो--' आदिच्चजसार्हणं, उसभस्स परंपरा णरव-
तीणं । सगरसुताण सुवुद्धी इणमो संखं परिकहेइ ॥१॥ चोइस लक्खा सिद्धा, णिवर्हणिको य होति सव्वडे । एकेकट्टाणे पुण
पुरिसजुगा होंतिऽसंखेज्जा ॥ २ ॥ पुणरवि चोइस लक्खा, सिद्धा निवतीण दोचि सव्वडे । दुगठाणेऽवि असंखा, पुरिस-
जुगा होंति णायव्वा ॥ ३ ॥ जाव य लक्खा चोइस, सिद्धा पन्नास होंति सव्वडे । पन्नास ट्टाणेऽवि तु, पुरिसजुगा होंति-
ऽसंखेज्जा ॥ ४ ॥ एयुत्तरा उट्टाणा, सव्वडे चैव जाव पन्नासा । एकेकंतरट्टाणे, पुरिसजुगा होंतिऽसंखेज्जा ॥ ५ ॥ ”
इमा य एयासिं ठवणा, एत्तिया लक्खा सिद्धिगया एत्तिया सव्वट्टगया, एवं जाव असंखा पुरिसजुगा सिद्धा, एसा पट्ठमा-

सिद्धा लक्खा

सव्वडे

१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
									५०

अथो परं—“ विवरीयं सव्वडे, चोइस लक्खा उ णिव्वुतो एणो । सव्वेवि य परिवाडी, पन्नासं जाव सिद्धीए ॥६॥

सिद्धा

सव्वट्टे लक्खा

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	५०
१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४

सिद्धा एत्थिया, सव्वट्टं गया एत्थिया लक्खा, एवं पि असंखेज्जा पुरिसज्जुणा सिद्धा, एसा वीया ।

अनुयोगः

अथो परं-“तेण परं दुलक्खादी, दो दो ठाणा य समग वञ्चंति सिवगतिसव्वट्टेहिं, इणमो तेसिं विही होइ ॥ ७ ॥ दो लक्खा सिद्धीए, दो लक्खा नरवतीण सव्वट्टे एवं तिलक्ख चउ पंच, जाव लक्खा असंखेज्जा ॥ ८ ॥” ।

सिद्धा लक्खा

२	३	४	५	६	७	८	९	१०
२	३	४	५	६	७	८	९	१०

सव्वट्टे लक्खा

सिद्धा एत्थिया लक्खा सव्वट्टेज्जि गया एत्थिया लक्खा एवं जाव असंखेज्जा आवलियादुगाइएगुत्तरा दोऽवि गच्छंति, आवलिया दूरगमणथो पंचासइमे ठाणे चिट्ठंति, तइया गंडिया । अतः परं चतस्रो गण्डिका एकोत्तरिकादिकाः प्रदुश्यन्ते-“सिवगतिसव्वट्टेहिं, चित्तंतरगंडिया तथो चउरो । एगा एगुत्तरिया, एगादि विउत्तरा वित्तिया॥९॥ततिएगादित्तित्ततरा त्तिगमादि-विउत्तरा चउत्थेयं । पढमाए सिद्धिको, दोवि य सव्वट्टसिद्धिम्म॥१०॥ततो तिन्नि णदिदा, सिद्धा चचारि-होति सव्वट्टे । इय जाव असंखेज्जा, सिवगतिसव्वट्टसिद्धेहिं ॥११॥”

शिवगांठी

सर्वाथ

१	३	५	७	९	११	१३	१५	१७	१९
२	४	६	८	१०	१२	१४	१६	१८	२०

एवं असंखेज्जा चित्तं तरंगं द्विधा एणाद्
एगुत्तरिया पढमा णेया ।

एवं असंखेज्जा दोणिण सति ॥ १२ ॥ ”

“ताहे विउत्तराए,

सिद्धा एतिया

सवडे एतिया

१	५	९	१३	१७	२१	२५	२९	३३	३७
३	७	११	१५	१९	२३	२७	३१	३५	३९

एवं जाव असंखेज्जा एणादिविउत्तरा
चितिया चित्तं तरंगं द्विधा । ”

“एग चउ सत्त दसगं, जाव असंखेज्जा होंति ते दोजवि । शिवगातिसव्वद्वेहि, ति उत्तराए सुणोयव्वा ॥ १३ ॥ ”

सिद्धा एतिया

सवडे एतिया

१	७	१३	१९	२५	३१	३७	४३	४९	५५
४	१०	१६	२२	२८	३४	४०	४६	५२	५८

एवं जाव असंखेज्जा चित्तं तरंगं द्विधा
एणादि तिउत्तरा तद्दया ।

ततश्चतुर्था ज्यादिका द्वयादि विषमोत्तरप्रक्षेपा एकोनात्रिंशत्त्रिकान् संस्थाप्य निदर्शयन्ते । “ताहे तियगाइविसमुत्तराए

अउणतीसं तु तियग ठावेतु । पढमे णत्थि उक्खेवो, सेसेसु इमो भवे खेवो ॥ १४ ॥ दुग पण णवगं तेरस सत्तरस दुवीस छच्च

अट्टेव । बारस चोइस तह अट्टवीस छ्वीस पणुविसा ॥ १५ ॥ एकारस तेवीसा, सीयाला सत्तरि सत्तहत्तरिया । इण दुग

सत्तासीहि, एगुत्तरमेव वावट्टी ॥ १५ ॥ अउणत्तरि चउवीसा, छयाल सयं तहेव छ्वीसा । एए रासिक्खेवा, तिगअंततां जहा

कमसो ॥ १७ ॥ शिवगातिसव्वद्वेहि, दो दो ठाण विसमुत्तरा णेया । जावुणतीसद्वणं, उणतीसं पुण छ्वीसाए ॥ १८ ॥ ”

सिद्धा एतियां

सव्वड्डे एतिया

३	८	१६	२५	११	१७	२९	१४	५०	८०	५	७४	७२	४९	२९
५	१२	२०	९	१५	३१	२८	२६	७३	४	९०	६५	२७	१०३	०

सिद्धा एतिया

सव्वड्डे एतिया

२९	३४	४२	५१	३७	४३	६५	४०	७६	१०६	३१	१००	९८	७५	५५
३१	३८	४६	३५	४१	५७	५४	५२	९९	३०	११६	९१	५३	१२९	०

सिवगतौ सिद्धा एतिया सव्वड्डे एतिया पुणोऽवि सिवगतौ सव्वड्डिसिद्धौ तु एवं पुनः पंचपंचाशदादौ कृत्वा एको-

नत्रिशत्स्थानानि संस्थाप्य द्वयादिप्रक्षेपन यावत् पश्चिमस्थाने एकाशीतिर्भवति । “ विसमुत्तरा य पढमा, एमसंखविसमुत्तरा

णया । सव्वत्थ वि अंतिल्लं, अण्णाए आदिसं ठाणं ॥ १९ ॥ अउणत्तीसं वारे, ठावेउं णत्थि पढमउक्खेवो । सेसे अडवीसाए

सव्वत्थ दुगादि उक्खेवो ॥ २० ॥ सिवगति पढमादीए, वितियाए तह य होवि सव्वड्डे । इय एगंतरियाहं, सिवगतिसव्वड्डु-

ठाणाहं ॥ २१ ॥ एवमसंखेज्जाओ, चित्तंतरगण्डिया उ पेयन्वा । जाव जियसत्तुराया, अजितजिणपिता समुत्पण्णो ॥ २२ ॥”

अनेन उत्तरा असव्वेययाश्चिन्नान्तरगण्डिका ज्ञेयाः । सेसं गाहाणुसारेण नेयव्वं जाव असंखेज्जा, एवं गाहाहिं चित्तं-
गण्डियाओ समत्ताओ । शे षं निगदसिद्धं यावत् ‘से तं अणुओगे ।’ ‘से किं तं’ इत्यादि, चूडा इव चूडा, इह दृष्टिवादे परि-

कर्मस्वप्नपूर्वानुयोगेऽनुक्तार्थसंग्रहपरा ग्रंथपद्धतयश्चूडा इति, एताश्चाद्यानां चतुर्णामेव पूर्वाणां भवन्ति, न शेषाणामिति, अत्र एवाह—‘आदिह्याणं’ इत्यादि, संख्याताः। संप्रति पूर्वार्णामियं यथासञ्ज्वयं “चउ वारस अट्ट दस य, हवंति चूडा चउण्ह पुव्वाणं । एए य चूलवत्थु, सव्वुवरिं किल पढिज्जंति ॥१॥ शेषमानिगमनं स्वप्नसिद्धमेव, नवरं ‘संखेज्जा वत्थु’ चि पणुवी सुत्तराणि दो सयाणि ‘संखेज्जा चूलवत्थु’ चि चउचीसं । साम्प्रतमोषतो द्वादशाङ्गविषयमेव दर्शयन्नाह—

इच्च्येय्मिं हुवालसंगे गणिपिडगे अणंता भावा अणंता अभावा अणंता हेऊ अणंता
 अहेऊ अणंता कारणा अणंता अकारणा अणंता जीवा अणंता अजीवा अणंता भवसिद्धिया अ-
 णंता अभवसिद्धिया अणंता सिद्धा अणंता असिद्धा पणत्ता—“भावमभावा हेऊमहेऊ कारणमका-
 रणे चव । जीवाऽजीवा भविअमभविआ सिद्धा असिद्धा य ॥ १ ॥ इच्चेअं हुवालसंगं गणिपिडगं
 तीए काले अणंता जीवा आणाए विराहिता चाउरंतं संसारकंतरं अणुपरिआट्टिसु, इच्चेअं हुवाल-
 संगं गणिपिडगं पडुण्णकाले परिता जीवा आणाए विराहिता चाउरंतं संसारकंतरं अणुपरिअट्टि-
 ति, इच्चेअं हुवालसंगं गणिपिडगं अणाणए काले अणंता जीवा आणाए विराहिता चाउरंतं संसार-
 कंतरं अणुपरिआट्टिससंति । इच्चेयं हुवालसंगं गणिपिडगं तीए काले अणंता जीवा आणाए आरा-

हिता चाउरतं संसारकन्तारं वीर्ह्वहंसु, इच्चैअं दुवालसंगं गणिपिड्ढं पडुण्णकाले परिता जीवा
 आणए आराहिता चाउरतं संसारकन्तारं वीर्ह्वयन्ति, इच्चैयं दुवालसंगं गणिपिड्ढं अणणए काले
 अणन्ता जीवा आणए आराहिता चाउरतं संसारकन्तारं वीर्ह्वहस्सन्ति । इच्चैअं दुवालसंगं गणि-
 पिड्ढं न कयाइ नासी, न कयाइ न भवइ, न कयाइ न भविस्सइ । भुविं च भवइ अ भविस्सइ
 अ, धुवे निअए सासए अक्खए अवए अवड्डिए निच्चै, से जहा नामए पंचत्थिकाए न कयाइ नासी,
 न कयाइ नत्थि, न कयाइ न भविस्सइ, भुविं च भवइ अ, भविस्सइ अ, धुवे नियए सासए अक्खए
 अवए अवड्डिए निच्चै, एवमेव दुवालसंगे गणिपिड्ढे न कयाइ नासी न कयाइ नत्थि, न कयाइ
 न भविस्सइ, भुविं च भवइ अ भविस्सइ अ, धुवे निअए सासए अक्खए अवए अवड्डिए निच्चै ।
 से समासओ चउविहे पन्नत्ते, तं जहा—द्व्वओ खित्तओ कालओ भावओ, तत्थ द्व्वओ णं सुअ-
 नाणी उवउत्ते सव्वद्व्व्वाहं जाणइ पासइ, खित्तओ णं सुअनाणी उवउत्ते सव्वं खेतं जाणइ पासइ,
 कालओ णं सुअनाणी उवउत्ते सव्वं कालं जाणइ पासइ, भावओ णं सुअनाणी उवउत्ते सव्वे भावे
 जाणइ पासइ (सू० ५७)

श्रुतिः—‘अणंता भाव’ चि भवनं भूतिर्वा भावः, ते य जीवाजीवात्मका अणंता प्रतिबद्धाः ! ‘अणंता अभाव’ चि अ-
 भवनमभावः अभूतिर्वा जहा जीवो अजीवत्तेण अभावो, अजीवो य जीवत्तेण, धटो पडत्तेण पडो य धडत्तेण, एणादि अणंता
 अभावा प्रतिबद्धा । अहवा जे जहा जावहया भावा तेसि पडिवक्खतो तावहया चैव अणंता अभावा भवंति । ‘अणंता हेड’ चि
 पंचदसावयवयणेषु पक्खधम्मत्तं सपक्खसत्तं, अभिलसितमत्थसाधकं वयणं हेतू भण्णाति, अहवा सव्वजुत्तिजुत्तं वयणं हेतू
 भण्णाति, अहवा सव्वे जिणवयणपहा हेतू प्रतिपादकत्तणतो णिदोसहेतुवयणं वासुत्तस्स य अणंतगमत्तणतो, एवं अणंता अहेतू
 भणितपडिवक्खतो य अणंता चैव अहेतू । ‘अणंता कारण’ चि कज्जसाधयं कारणं ति, ते य पयोगवीससातो अणंता भाणि-
 तव्वा, जं च जस्स असाधकं तं तरस्स अकारणं, जहा चक्कदंडादयो पडस्स, एवं अणंता अकारणा । ‘अणंता जीवा’ इत्यादि
 कंठं । ‘इच्चैयं दुवालसंभं गणिपिडभं तीते काले अणंता जीवा आणाए विराहेत्ता’ इत्यादि, ‘दुवालसंभं गणिपिडभं’ ति
 तिविहं पण्णत्तं- सुत्ततो अत्थतो तदुभयतो य । एसेव आणा तिविहा- सुत्ताणा अत्थाणा तदुभयआणा य, एए एणाडिता
 तहावि अभिधाणतो विसेसो कज्जति-यदाऽऽज्ञाप्यते एभिस्त्वदाऽऽज्ञा भवति, तंतुभिः पटं व्यय, देवदत्तवत् आज्ञाप्यते यथा
 हितोपदेशत्वेन साज्ञेति । इदाणि एतेसि विराहणा चित्तिज्जाति, जं सुत्ततो दुवालसंभं गणिपिडभं तं अत्थतो अभिनिवेशेण
 अण्णहा पण्णवेंतो ताए अत्थाणाए सुत्तं विराहेत्ता तीते काले अणंता जीवा संसारं भमितपुव्वा गोड्डामाहिलवत्, अहवा
 जं अत्थतो दुवालसंभं गणिपिडभं तं सुत्ततो अभिनिवेशेण अण्णहा पट्टेतो ताए सुत्ताणाए अत्थं विराहेत्ता तीते काले अणंता
 जीवा संसारं भमितपुव्वा जमालीवत्, अहवा आणं ति पंचाविहायारायरणसीलस्स गुरुणो हितोवदेसवयणं आणा तमण्णहा

आयस्तेण गणिपिडगं विराधितं भवति, एवं तीए काले अणंता जीवा संसारं भमितपुञ्जा । एसो अक्खरसमो अत्थो । इमो अणक्खरसमो आणाए विराहेत्ता इति, जहा छायाए भुंजित्ता गतो, णो छायाए करणभूयाए भुंजित्ता, किंतु छायायां भुत्त्वा गत इति, एवमाज्ञायां विराधनं कत्वा, सा य आणा इमा, इच्चेयं दुवालसंगं गणिपिडगं आणाए विराहेत्ता, सेसं पूर्ववत् । पडुप्पणअणागतेसु वि सुत्तेसु एवं चैव वत्तव्वं, णवरं पडुप्पणो काले परित्ता जीवा इति अणंता असंखेज्जा य ण भवति, साणिमण्याणं संखेज्जत्तणतो तिसु आराधणसुत्तेसु एवं चैव वत्तव्वं । 'ण कयाह णासी' इत्यादि, त्रिकाले नास्ति-त्वभावप्रतिषेधकं स्रं, 'भुवि च' इत्यादि, त्रिकालेऽस्तित्वभावप्रतिपादकं स्रं । 'ति कालभावित्तणतो चैव, अचलभावत्वात् भुवं भेवादिवत्, भुवत्तणतो चैव जीवादिणवपदत्थेसु नियुक्तं निश्चतं जहा लोकवचनं पंचास्तिकायोधिव, णियत्तत्तणतो चैव 'सासतं' शश्वद्भवतीति शश्वतं, प्रतिसमयावलिकामुहूर्त्तदिनादिधिव काल; सासतत्तणतो वायणादिसु 'अक्खयं' नास्य क्षयोऽक्षयं गान्नासिन्भुप्रवाहेव्वपि पुण्डरीकहृदवत्, अक्खयत्तणतो चैव 'अव्वयं' नास्य व्ययोऽव्वयं मानुषोत्तराद्वाहिः समुद्र-वत्, अव्वयत्तणतो चैव स्वप्नमाणे अवहितं जम्बूद्वीपादिवत्, अवहितत्तणतो चैव सव्वहा चित्तिज्जमाणं निच्चं आकाशवत् अविनाशीत्यर्थः । अहवा एते भुवादिद्या एगहित्ता । चोदक आह-इच्चैहयं दुवालसंगं भुवादिपदप्ररूपितं किं आणागेज्जं दिट्ठवतो वा स गेज्जं ? आचार्य आह-जम्हा जिणा अणणहावादिणो तम्हा तेसिं वयणं सव्वं आणातो चैव गेज्जं, काहिं च दिट्ठवतोऽपि गेज्जं । इह दुवालसंगसस भुवादिपरूवितत्थसस साधको इमो दिट्ठतो- 'से जहानामते' इत्यादि कंठं । तं च दुवालसंगं सुतं चतुधिवहं दव्वादि, अभिण्णदसपुञ्जादियाण जाव सुयनाणकेवलीऽन्ते पडुच्च भणिंतं-दव्वतो णं सुतनाणी

सुतणाणेणोवयुत्तो सुतविणत्तिए सव्वदव्वाणि जाणति पासति य । णणु पासइ चि विरोहो ? उच्यते जम्हा अदिट्ठाण वि मेरुमादियाण सुतनाणपासणत्ताए आगारमालिहइ ण याडिदुं लिखइ, पणवणाए य भणित्ता सुतणाणपासणत्तिए ण विरोधो । आरतो पुण जे सुतनाणी ते सव्वदव्वाण पासणतासु भइता, सा य भयणा मतिविसेसतो जाणितव्वा । एवं खेत्तकालभावेसु वि भाणितव्वा । सुतनाणदंसणत्थं भणति—

वृत्तिः—‘इच्चयेमिम्’ इत्यादि, इत्येतस्मिन् द्वादशाङ्गे गणिपिटक इति पूर्ववत्, अनन्ता भावाः प्रज्ञप्ता इति योगः, तत्र भवन्तीति भावाः—जीवादय पदार्थाः, एते च जीवपुद्गलानन्तत्वादनन्ता इति, तथाऽनन्ता अभावाः सर्वभावानामेव पररूपेणासत्त्वात् त एवानन्ता अभावा इति, स्वपरसत्ताभावाभावोभयाधीनत्वात् वस्तुतत्त्वस्य, तथाहि—जीवो जीवात्मना भावोऽजीवात्मना चाभावः अन्यथाऽजीवत्वप्रसङ्गात्, अत्र बहु वक्तव्यं, तत्तु नोच्यते गमनिकामात्रत्वात् आरंभस्य । अन्ये तु धर्मापेक्षयाऽनन्ता भावा अनन्ता अभावाः प्रतिवस्त्वस्त्वनास्त्वत्वाभ्यां प्रतिबद्धा इति व्याचक्षते । तथाऽनन्ता हेतवः, तत्र हिर्नोति—गमयति जिज्ञासितधर्माविशिष्टानर्थानिति हेतुः, ते चानन्ता वस्तुनोऽनन्तधर्मात्मकत्वात् तत्प्रतिबद्धधर्मविशिष्टवस्तु-गमकत्वाच्च हेतोः सूत्रस्य चानन्तगमपर्यायात्मकत्वादिति । यथोक्तहेतुप्रतिपक्षतोऽनन्ता अहेतवः । तथाऽनन्तानि कारणानि मृत्पिण्डतन्त्वादीनि घटपटादिनिर्वर्तकानि, तथाऽनन्तान्यकारणानि, सर्वकारणानामेव कार्यान्तराकारणत्वात्, न हि मृत्पिण्डः पटं निर्वर्तयतीति । एवं भावाभावाः हेत्वहेतवः कारणाकारणानि, जीवाः-प्राणिनः तथाऽजीवाः द्रव्यशुकादयः, तथा भव्याः-अनादिपारिणामिकभव्यभावयुक्ताः, एतेऽनन्ताः प्रज्ञप्ताः तथाऽभव्याः-अनादिपारिणामिकाभव्यभावयुक्ताः एते अनन्ताः प्रज्ञप्ताः

इति योगः । तथा सिद्धा अनन्ताः, तथाऽनन्ता अस्मिद्धाः प्रज्ञासाः इति । इह भव्या भव्यानामानन्त्येऽभिहिते अनन्ता अस्मिद्धा इति यत्पुनराभिधानं तत् सिद्धेभ्योऽनन्तगुणख्यापनार्थमिति । साश्रयं द्वादशांशविराधनाराधनानिष्पन्नं त्रैकालिकं फलमुपदर्शयन्नाह 'इच्चैयं' इत्यादि, इत्येतत् द्वादशांशं गणपिठकमतीतकालेऽनन्ता जीवा आज्ञया विराध्य चतुरन्तं संसारकान्तारं अणुपरियद्भिस्तु'ति अनुपराहृता आसन्, इदं हि द्वादशांशं क्षत्रार्थोभयभेदेन त्रिविधं, ततश्च आज्ञया-सूत्राज्ञयाऽभिनिवेशतोऽन्यथापाठादिलक्षणाया विराध्यातीतकालेऽनन्ता जीवाश्चतुरन्तं संसारकान्तारं नारकर्तियेनरामरविविधहृक्षजालदुस्तरं भवाटवी-गहनमित्यर्थः अनुपराहृता आसन् जमालिवत् । अर्थाज्ञया पुनराभिनिवेशतोऽन्यथा प्ररूपणादिलक्षणाया गोष्ठामाहिलवत्, उभयाज्ञया पुनः पंचविधाचारपरिज्ञानकरणोद्यतगुर्वादेशादिलक्षणाया गुरुप्रत्यनीकद्रव्यालिंगभार्यनेकश्रमणवत्, अथवा द्रव्यक्षेत्र-कालभावापेक्षयाऽऽगमोक्तानुष्ठानमेवाज्ञा, एतद्विराधनयैवानुपराहृता आसन्, उक्तं च- 'सव्वाधो वि गतीओ अविराहिया-णाणदंसणधेरहि' इत्यादि । 'इच्चैयं' इत्यादि गतार्थमेव, नवरं 'परिता जीवा' इति संख्येया जीवा वर्तमानविशिष्टविरा-धकमनुष्यजीवानां संख्येयत्वात् । अणुपरियद्भि'ति अनुपरावर्तन्ते भ्रमन्तीत्यर्थः । 'इच्चैयं' इत्यादि, इदमपि भावितार्थ-मेव, नवरं 'अणुपरियाद्भिस्संति'ति अनुपरावर्तिष्यन्ते पर्यटिष्यन्तीत्यर्थः । 'इच्चैयं' इत्यादि, इत्येतत् द्वादशांशं गणपिठक-मतीतकालेऽनन्ता जीवा आराध्य चतुरन्तं संसारकान्तारं 'वीतिवहंसु'ति व्यतिक्रान्तवन्तश्चतुर्गतिकसंसारोच्छ्रियनेन मुक्तिम-वाप्ता इत्यर्थः । 'इच्चैयं' इत्यादि गतार्थं, नवरं 'वीतिवयंति'ति व्युत्क्रामन्ति । 'इच्चैयं' इत्यादि गतार्थमेव, नवरं वीति-वहस्संति'ति व्युत्क्रामिष्यन्ते एतत्प्रभावात् सेत्स्यन्तीत्यर्थः । यदिदमनिष्टतरभेदभिन्नं फलं प्रतिपादितमेतत् सदावस्थाधि-

त्वे सति द्वादशाङ्गस्योपजायत इत्यत आह—‘ इच्छेयं ’ इत्यादि, इत्येतत् द्वादशाङ्गं गणिपिटकं न कदाचिंभासीत् अनादि-
 त्वात्, न कदाचिन्न भवति सदैव भावात्, न कदाचिन्न भविष्यति अपर्यवसितत्वात्, किं तर्हि? ‘ भुवि च ’ इत्यादि, अभूत्
 भवति भविष्यति च, ततश्चेदं त्रिकालभावित्वादचलत्वात् भुवं मेर्वादिवत्, भुवत्त्वादेव नियतं पञ्चास्त्रिकायेषु लोकवचनवत्,
 नियतत्वादेव शाश्वतं समयवालिकादिषु कालवत्, शाश्वतत्वादेव वाचनादिप्रदानेऽप्यक्षयं गङ्गासिन्धुप्रवाहेऽपि पुण्डरीकहृद्-
 वत्, अक्षयत्त्वादेवाव्ययं मानुषोत्तराद्गहिःसमुद्रवत्, अव्ययत्त्वादेव स्वप्नमाणेऽवस्थितं जम्बूद्वीपादिवत्, अवास्थितत्वादेव नि-
 त्यमाकाशवत् । साम्प्रतं दृष्टान्तमाह—‘ से जहा णामए ’ इत्यादि, तद्यथा नाम पञ्चास्त्रिकायाः-धर्मास्त्रिकायादयः न कदा-
 चिन्नासन्, न कदाचिन्न सन्ति, न कदाचिन्न भविष्यन्ति, अभूवन् भवन्ति भविष्यन्ति च । ‘ भुवे ’ इत्यादि पूर्ववत् ।
 ‘ एवामेव ’ इत्यादि-निर्गमनं निरदसिद्धमेव । ‘ से समासथो ’ इत्यादि, तत् द्वादशाङ्गं समासतश्चतुर्विधं प्रज्ञप्तमित्यादि-
 प्रायो गतार्थमेव, नवर द्रव्यतः श्रुतज्ञानी उपयुक्तः सन् सर्वद्रव्याणि जानाति पश्यति इति, अत्राभिन्नदशपूर्वधरादिश्रुतके-
 वली परिगृह्यते, तदारतो भजना, सा पुनर्मतिविशेषतो ज्ञातव्येति । अत्राह-ननु पश्यतीति कथं कथञ्चन सकलगोचरदर्शना-
 योगात् ? उच्यते-प्रज्ञापनायां श्रुतज्ञानपश्यतायाः प्रतिपादितत्वात् अनुत्तरविमानादीनां चालेख्यकरणात् सर्वथा चादृष्टस्या-
 लेख्यकरणानुपपत्तेः, एवं क्षेत्रादिव्यपि भावानीयमिति । केचित्तु न पश्यतीत्यभिदधाति ॥ साम्प्रतं संग्रहगाथामाह—

अक्खर सत्ती सम्मं, साइअं खल्लु सपज्जवासिअं च । गमिअं अंगणविट्ठं, सत्त वि एए सपडि-
 वक्खत्ता ॥१८२॥ आगमसत्थगगहणं, जं बुद्धियुणेहिं अट्ठहिं दिट्ठं । विंति सुअनाणलंभं, तं पुब्बवि-

सारया धीरा ॥१८३॥ सुरसुसह १ पडिपुच्छइर, सुणेइ ३ गिणहइ अ४ ईहए याऽवि ५ । ततो अ
 पोहए वा ६, धारेइ ७ करेइ ८ वा सम्मं ॥ १८४ ॥ मूअं हुंकारं वा, बाढकार पडिपुच्छ वीमंसा ।
 ततो पसंगपारा-यणं च परिणिट्ट सत्तमए ॥ १८५ ॥ सुत्तथो खलु पढमो, बीओ निज्जुत्तिमी-
 सिओ भणिओ । तइओ य निरविसेसो, एस विही होइ अणुओगे ॥ १८६ ॥ से तं अंगपविट्टा
 से तं सुअनाणं । से तं परोक्खनाणं । से तं नंदी । (नंदी) समत्ता (सू० ५८) ॥ गंथाग्रं ७०० ॥

चूर्णिः—‘अक्खर’ गाहा, एसा चोइसाविहसुतभावपरूवणा कता, एत्थं आयारादिगणधरपणितस्स पत्तेगबुद्धभासितस्स
 वा तहाकालाणुभावतो बलबुद्धिमेधायुहाणि जाणिरुण जे य सुतभावा आधरिएहि निज्जूटा तेसु गहणाविही दंसिज्जइ-
 ‘आगम’ गाहा । इमं ते अट्ट बुद्धियुगा--‘सुस्ससति’ गाहा । विणेत्तस्स अरथसवणे इमा विही--‘मूयं हुंकारं’ गाहा । गुरुणो
 अणुयोगकहणे इमा विही--‘सुत्तथो खलु’ गाहा । ‘ जं णु भणितमूणं वा, आतिरिचं चावि अहव विवरीतं । तं सम्मणुयोगधरा,
 कहंतु काठं सम खंति ॥१॥ णिरणमत्तणहसदाजि कया, पसुपतिसंखगजठिताऽक्क (वार) इला कम्मठिता धीमताच्चितियक्खरा,
 पुडं कहयंतभिधाणं कत्तुणो ॥ १ ॥ इति श्रीनन्दीअध्यायनचूर्णि समाप्ता ॥ श्रेयोऽस्तु लेखकवाचकयोः । श्रीमदिष्टदेवप्रसादात्
 भद्रं भूयात् ॥ ग्रन्थाग्रं १५०० ॥

शक्तिः—‘अक्खर सर्वा’ इत्यादि, इयं गतार्थैव, नवरं ससाप्येते पक्षाः सप्रतिपक्षाः, ते चैवम्- अक्षरश्रुतमनक्षरश्रुत-
 भित्त्यादि, इदं पुनः श्रुतज्ञानं सवाक्षिशयपरत्नसमुद्रकल्पं, तथा प्रायो गुर्वाथत्त्वात् परार्थानि अतो विनेयानुग्रहार्थं यो यथा

चास्य लाभस्तथा दर्शयन्नाह- 'आगम' गाहा, व्याख्या- आगमनमागमः आडोऽभिधिपर्यादर्थत्वात् आभिधिना पर्यादया
 वा गमः- परिच्छेद आगमः; स च केवलमत्यवाधिलक्षणोऽपि भवति, अतस्तद्व्यवच्छिन्न्यर्थमाह- शास्यतेऽनेनेति शास्त्रं-श्रुतम्
 आगमग्रहणं तु पठितन्नादिकुशास्त्रव्यवच्छेदार्थं, तेषामनागमत्वात्सम्यक्परिच्छेदात्मकत्वाभावादित्यर्थः शास्त्रतया च रूढ-
 त्वात्, तत आगमश्चासौ शास्त्रं चागमशास्त्रं, तस्य ग्रहणमिति समासः; गृहीतिर्ग्रहणं । यद्बुद्धेर्गुणैर्वक्ष्यमाणलक्षणैः करणभूतै-
 रष्टभिर्दृष्टं तद् भुवते, श्रुतज्ञानस्य लाभः श्रुतज्ञानलाभस्तं, तदेव ग्रहणं भुवते, के? पूर्वेषु विशारदा-विपश्चितः धीरा-व्रतानुपालने
 स्थिरा इत्यर्थः अयं गाथार्थः । बुद्धिगुणैरष्टाभिरित्युक्तं, ते चापी- 'सुस्वसति' गाहा, व्याख्या- विनययुक्तो गुरुमुखाच्छेत्तु-
 मिच्छति शुश्रूषते, पुनः पृच्छति प्रतिपृच्छति तच्छ्रुतमशंकितं करोतीति भावार्थः; पुनः कथितं सच्छृणोति, श्रुत्वा गृह्णाति,
 गृहीत्वा चेहते- पर्यालोचयति किमिदमित्यमुतान्यथेति, चशब्दः समुच्चयार्थः; अपिशब्दात् पर्यालोचयन् किञ्चित्स्वबुद्ध्याऽ-
 प्युत्प्रेक्षते, ततस्तदनन्तरमपोहते च एवमेतद्यदादिष्टमाचार्येणेति, पुनस्तमर्थमागृहीतं धारयति करोति च सम्यक् तदुक्तमनु-
 ष्ठानमिति, तदुक्तानुष्ठानमपि च श्रुतप्राप्तिहेतुर्भवति तदावरणक्षयोपशमादिनिमित्तत्वात्तस्येति, अथवा यद्यदाज्ञापयति गुरुस्त-
 त्सम्यगनुग्रहं मन्यमानः श्रोतुमिच्छतीति, पूर्वसादिष्टश्च सर्वकार्याणि कुर्वन् पुनः पृच्छति प्रतिपृच्छति, पुनरादिष्टः सन्
 सम्यक् ऋणोति, शेषं पूर्ववत् । बुद्धिगुणा व्याख्यातास्तत्र शुश्रूषतीत्युक्तम्, इदानीं श्रवणविधिप्रतिपादयन्नाह- 'मूर्ध' गाहा,
 व्याख्या- मूर्कमिति मूर्कं शृणुयात्, एतदुक्तं भवति- प्रथमश्रवणे संयतगात्रस्तृष्णीं खलवासीति, तथा द्वितीये हुंकारं चेषद्वदनं
 कुर्यादित्यर्थः; तृतीये वाढकारं कुर्यात् वाढम्- एवमेतन्नान्यथेति, चतुर्थश्रवणे गृहीतपूर्वापरस्वनाभिप्रायो मनाक् प्रतिपृच्छां

कुर्यात् कथमेतदिति, पंचमे तु मीमांसां कुर्यात् मातुमिच्छा मीमांसा प्रमाणजिज्ञासेति यावत्, ततः षष्ठे श्रवणे तदुत्तरोत्तर-
 गुणप्रसंगः पारगमनं चास्य भवति, परनिष्ठा सप्तमे श्रवणे भवति, एतदुक्तं भवति- गुरुवदनुभाषत एव सप्तमे श्रवण इति ।
 एवं तावच्छ्रवणविधिरुक्तः, इदानीं व्याख्यानविधिमाभित्युराह- 'सुचर्यो गाहा, व्याख्या-सन्नार्थमात्रप्रतिपादनपरः
 सन्नार्थोऽनुयोग इति गम्यते, खलुशब्दस्त्वैवकारार्थः, स चावधारणे, एतदुक्तं भवति- गुरुणा सन्नार्थमात्राभिधानलक्षण एव
 प्रथमोऽनुयोगः कार्यः मा भूत् प्राथमिकविनेयानां मतिमोहः, द्वितीयोऽनुयोगः सन्नस्पष्टिकनिर्युक्तिमिश्रः कार्य इत्येवंभूतो
 भणितो जिनैश्चतुर्दशपूर्वधरेश्च तृतीयश्च निरवशेषः प्रसक्तानुप्रसक्तमप्युच्यते एवंलक्षणा निरवशेषः कार्य इति, एष उक्तलक्षणा
 विधानं विधिः प्रकार इत्यर्थः भणितः- प्रतिपादितो जिनादिभिः, क्व ? सन्नस्य निजेनाभिधेयेन सार्थम् अनुकूलो योगोऽनु-
 योगः सन्नार्थव्याख्यानमित्यर्थः तस्मिन्ननुयोग इति गाथार्थः आह- परनिष्ठा सप्तम इत्युक्तं त्रयश्चानुयोगप्रकारस्तदेतत्
 कथमिति ? अर्धोच्यते- विनेयगणं विज्ञाय त्रयाणामन्यतमप्रकारेण सप्तवारकरणादविरोधादित्योषाविनेयविषयं तावत्सन्नं, न
 पुनः स एव नियमविधिरुद्घाटितज्ञाविनेयानां सकृच्छ्रवणत एवाशेषग्रहणदर्शनात् अलं विस्तरेण । 'से तं' इत्यादि तदेतच्छ्रुत-
 ज्ञानमिति निगमनं । 'से तं' इत्यादि, तत् परोक्षमिति निगमनमेव । नन्वध्ययनविवरणं समाप्तम् ॥ यदिहोत्सन्नमज्ञानात्,
 व्याख्यातं तद्वदुत्तरीः । क्षन्तव्यं कस्य सम्मोहः, छन्नस्थस्य न जायते ॥ १ ॥ नन्वध्ययनविवरणं, कृत्वा यद्वाप्तमिह मया
 पुण्यम् । तेन खलु जीवल्लोको, लभतां जिनशासने नन्दीम् ॥ २ ॥
 कृतिः सिताम्बराचार्यजिनभट्टपादसेनकस्याचार्यश्रीहरिभद्रस्येति ॥ नमः श्रुतदेवतायै भगवत्यै ॥ समाप्ता नन्दीटीका ॥ प्रन्था ग्र० २३३६

श्रुत भेदाः
 शुद्धिगुणाः

श्रवण-

विधिः

व्याख्यान-

विधिः

